

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1949

1. SZÁM

T A R T A L M Á B Ó L

LUKÁCS GYÖRGY: Elnöki székfoglaló beszéd

LENIN: Pártszervezet és pártirodalom

FAGYEJEV: Az irodalmi elmélet és kritika feladatai

WALDAPFEL JÖZSEF: Az igazi Csokonai

MÁTHÉ-HAUPT GYÖRGY: Puskin és a magyar irodalom

LUTTER TIBOR: Shakespeare és a hazai anglisztika

VITA

A magyar irodalom korszakai

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Dezsényi Béla: 1848/49 hírlapirodalma

Komlós Aladár: Kemény és Engels

Kovács Endre: József Attila és Wolker

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

József Attila elfelejtett versei

Ára 8 forint

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

(VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 6—8. I. EM.)

ELNÖK:

LUKÁCS GYÖRGY

ALELNÖKÖK:

BARTA JÁNOS
TOLNAI GÁBOR

FÖLDESSY GYULA
WALDAPFEL JÓZSEF

TITKÁR:

KIRÁLY ISTVÁN

JEGYZŐ:

KLANICZAY TIBOR

PÉNZTÁROS:

SZABOLCSI MIKLÓS

ELLENŐR:

SZAUDER JÓZSEF

A VILÁGIRODALMI SZAKOSZTÁLY TITKÁRA:

LUTTER TIBOR

IRODALOMTÖRTÉNET

1949

1. SZÁM

TARTALOMJEGYZÉK

LUKÁCS GYÖRGY: Elnöki székfoglaló beszéd	1
LENIN: Pártszervezet és pártirodalom	29
FAGYEJEV: Az irodalmi elmélet és kritika feladatai	35
WALDAPFEL JÓZSEF: Az igazi Csokonai	40
MÁTHÉ-HAUP T GYÖRGY: Puskin hatása a magyar társadalmi gondolkodásra és irodalomra	59
LUTTER TIBOR: Shakespeare és a magyar anglistika néhány kérdése	77

VITA

A magyar irodalom korszakai (Barta—Szauder)	98
---	----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Dezsényi Béla: A magyar hírlapirodalom 1848/49-ben	105
Gyallay Domokos: Jósika Géza Petőfiről	116
Lukinich Imre: Arany és az 1831-i lengyel szabadságharc	118
Komlós Aladár: Kemény és Engels	122
Pándi Pál: Korteszalok Tánácsics mellett	129
Kovács Endre: József Attila és Wolker	140

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Balassi Bálint ismeretlen levele (Eckhardt Sándor)	148
Arany János néhány ismeretlen strófája (Waldapfel Eszter)	150
Krudy Gyula ifjúkori önéletrajzai (Kozocsa Sándor)	153
József Attila elfelejtett versei	156

Felelős szerkesztő: Waldapfel József.

Kiadásért felel: Állami Lapkiadó NV vezérigazgatója.

49.193. — Egyetemi Nyomda NV., Budapest. (F.: Tirai Richárd.)

LUKÁCS GYÖRGY:

ELNÖKI SZÉKFOGLALÓ BESZÉD

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság újjáalakulása nem egyszerű irányváltozást jelent. A társaság munkájának csak akkor van létjogosultsága, ha középpontjába a magyar irodalomtörténet teljes és gyökeres revízióját helyezzük. Ez a kérdésfeltevés kiemeli a társaság tevékenységét a szűk értelemben vett irodalomtörténeti szakszerűségből. Mindenki, aki komoly híve a magyar irodalom demokratikus megújulásának, élénken érzi ennek az általános revízióknak szükségességét. Mindenki tudja, hogy ez a revízió politikai, társadalmi, irodalmi és pedagógiai szempontból egyaránt nélkülözhetetlen a továbbfejlődés számára; hogy már eddig is messze elmaradtunk a demokrácia fejlődésének valóságos szükségleteivel szemben.

Másrészt a reakció összes hívei, akik most mindinkább leszorulva a politikai és társadalmi élet nyilvánosságának porondjáról, az ideológia terén kísérlik meg a demokrácia ellenségeinek összefogását, nyíltan vagy leplezetten tiltakoznak az ilyen törekvések ellen. Azt vetik szemünkre, hogy jogosulatlanul politizáljuk a magyar irodalmat és irodalomtörténetet, hogy ezzel háttérbe szorítjuk, vagy egyenesen meghamisítjuk annak esztétikai szemléletét. Ez az ellentállás, ha nagyon elterjedt is, még nem kristályosodott ki határozott ideológiává, amellyel elvi síkon lehetne polemizálni. Egyrészt a „hagyományok“ tiszteletbentartását kívánja (ezekről a hagyományokról a későbbiekben részletesen lesz szó), másrészt elmosni igyekszik a magyar irodalomnak azt az alapvető tényét, amely annak egyik legfőbb értéke, hogy t. i. a legjobb és legnagyobb magyar irodalom *mindig* politikai irodalom volt. Itt vannak a magyar irodalomtörténet

legjobb hagyományai. Elég, ha Petőfire és Aranyra, Adyra és Móricz Zsigmondra, József Attilára gondolunk. Ezt a hagyományt az ellenforradalmi korszak nemesak „tudományos“ eszközökkel hamisította meg, hanem nagy költőink eltorzított kiadásával is. (Nemrég kellett egy ilyen, most terjeszteni akart Petőfi-kiadást elkobozni.) Az irodalomtörténet revíziójának tehát első feladata lesz ezeket az eltorzításokat helyreigazítani, eltüntetni.

De feladatunk messze túlmege a bűnök és hibák ilyen jóvátételén. Az irodalomtörténet egész menetének korszerű és tudományos kritikai átfogásáról van szó. Itt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az irodalomtörténet revíziójának kérdését nem mi vetjük fel először, hogy a revízió problémájának előtérbe tolása magában véve távolról sem a mai napnak különleges ismertetőjele. Ellenkezőleg. Aki csak egy kissé ismeri a magyar irodalomtörténetet, annak tudnia kell, hogy a magyar társadalom fejlődésének minden kisebb-nagyobb fordulata felvetette az addigi irodalmi fejlődés revíziójának problémáját. Ez történt már Bajza és Toldy fellépésének idején; Gyulai Pál kritikai jelentősége éppen abban áll, hogy a 48-as forradalom bukása és főleg a 67-es kiegyezés után egy ilyen gyökeres újjáértékelést hajtott végre; ilyen revíziót jelentett az első világháború előtti időben a Nyugat, a két világháború közötti korszakban a népi irodalom fellépése, stb. A magyar irodalomtörténet történetének legfelületesebb, madártávlatból való áttekintése is azt mutatja tehát, hogy ez a fejlődés a többé-kevésbé gyökeres revíziók láncolatából áll. Minden ilyen revízió nemesak értékromboló, negatív bíráló jellegű volt, hanem egyúttal felfedezéseket is jelentett, új, addig nem ismert vagy félreismerett értékek bekapcsolását a magyar irodalomtörténet lényeges menetébe. Elég, ha arra utalunk, hogyan kerültek jobban az előtérbe Vajda és Tolnai a két világháború között; az utolsó évek Mikszáth-vitái szintén mutatják, hogyan jön létre spontánul az ilyen újjáértékelés szüksége.

Ez nem véletlen, hanem minden történelmi megismerés lényegéből fakad: a múlt nem valami statikus, lezárt, mozdulatlan „dolog“, hanem objektív folyamat, mely a jelenbe és azon keresztül a jövőbe vezet. A jelen minden megrendülése, a jövő perspektíváinak új (helyes vagy helytelen) feltárulása mindig megvilágít olyan

multbeli áramlatokat, melyeknek igazi jelentőségét a kortársak — nem ismerve a társadalmi-történelmi fejlődés útját — nem voltak képesek felismerni s ennek megfelelően igazságosan értékelni.

Mindezek a szempontok felmerültek a régebbi revízióknál is, azonban ezeknél még csak spontánul; ezért gyakran önkényesen, szinte mindig rendszertelenül, szemponttalanul. (Gondoljunk a Nyugat, a népi irodalom kritikai tevékenységére.) Ez a spontaneitás onnan ered, hogy az elmúlt magyar történelem folyamán az írók és a kritikusok túlnyomó része a legjobb esetben is csak ösztönösen sejtí a jelenbeli átalakulás igazi társadalmi jelentőségét, s ezért csak ösztönösen viszonyul a multhoz is, hajtja végre a mult átértékelését. Ez az ösztönösség esztétikailag a tisztá tartalmiság vagy az elvont formaiság hamis dilemmájában szokott esztétikai kifejezést nyerni.

Ha a magyar irodalomtörténet multbeli revízióiról beszélünk, különös hangsúllyal kell kiemelnünk a *reakciós* revíziók fontosságát, hosszú évtizedekre való kihatásukat. Ezek közül a legfontosabb: a 67-es kiegyezést követő magyar akademizmus és az ellenforradalmi korszak „szellemtudománya“. Ez utóbbinak kíméletlen bírálata kell, hogy társulatunk működésének homlokterében álljon. Itt, egész röviden csak néhány szempontra hívhatom fel a figyelmet. Mindenekelőtt meg kell vizsgálni azt a társadalmi-történelmi koncepciót, mely az egész irodalmi értékelés tudatos-öntudatlan alapja volt a magyar „szellemtudomány“-ban. A legmélyebbre ható befolyása Szekfű Gyula történelemfelfogásának volt. E felfogásból csak két vezérmotívumot emelünk ki, melyek természetesen egymással a legszorosabb kapcsolatban állanak. Az egyik Magyarországnak „sorsszerű“ kapcsolata a Habsburgmonarchiához. (A „szellemtudomány“ itt csak felmelegítette és aktualizálta Kemény Zsigmond 48 bukása után írt ellenforradalmi pamfletjeit.) Ez azután meghatározza az összes magyar szabadságmozgalmak negatív, konzervatív vagy egyenesen ellenforradalmi értékelését. A másik vezető szempont a magyar nemzet sorsának szükségszerű összekapcsolása a nagybirtokos-kapitalista-dzsentr Magyarországgal. Ennek a társadalomnak hanyatlását a „szellemtudomány“, mint nemzeti hanyatlást állítja be.

Világos ennek a történelemkonstrukciónak szoros összefüggése az ellenforradalmi korszak politikájának ama fővonalával, mely végül is a német szövetség végzetes útvesztőjébe vitte a magyar nemzetet. (Ez az összefüggés az ideológia terén akkor is fennáll, s akkor is éles bírálatra kényszerít minket, ha a „szellemtudomány“ egyes kiváló képviselői, mint például maga Szekfű Gyula is, visszariadtak e vonal végső politikai következményétől, a Hitlerrel való szövetségtől.) Mert az ilyen politikai előfordulások vagy fenntartások sohasem jártak a „szellemtudományi“ módszer revíziójával. Ez a módszer pedig nemcsak német import volt, hanem éppen a reakciós német imperializmus vezető áltudományos módszere, olyan módszer, amely lényegében reakciós hamisításokra kényszerítette a vele dolgozókat.

A „szellemtudományi“ módszer az imperialista német reakció talaján nőtt, abból a szükségletből, hogy a német imperializmus haladás-ellenes, népellenes céljait átfogó ismeretelméleti és történefilozófiai szintézisekkel igazolja. Az imperialista korszak részére nem volt már elegendő a pozitívizmus „tényekkel“ operáló haladás- és forradalom-ellenes magatartása, pozitív reakciós ideálokat kellett kiagyálni és hirdetni. Az imperialista korszak eme reakciós szükségleteit szolgálta ki a „szellemtudományok“ módszere.

Itt csak a legfontosabb módszertani kérdést érinthetjük röviden. Ez a szellemi életben megnyilvánuló egyes áramlatoknak, irányoknak fetiszizálása. A barokk például Szekfűnél nem stíláris produktuma a társadalom valamely gazdaságilag és történelmileg meghatározott szerkezetének, hanem valamilyen fetiszizált „szellemi“ hatalom, amely e kor minden emberének gondolkodás-, cselekvés- és érzésformáit fatális szükségszerűen meghatározza. Ha tehát a magyar földesúr és paraszt viszonyáról van szó ebben a korszakban, úgy nem a politikai elnyomás és gazdasági kizsákmányolás a döntő motívum, hanem a „barokk lelkiség“. E fetiszizáció nem változtat semmit, ha egyes történészek vagy irodalomtörténészek nem korszakokat, hanem „típusokat“, „alkatokat“ duzzasztanak fel örökérvényű „szellemi“ hatalmakká. (Lásd Prohászka Lajos *A vándor és a bujdosó* című könyvét, ahol ez az alkatfetiszizáció oda fut ki, hogy a német és a magyar nemzet sorsközösségét demonstrálja. Ez a módszer azután

oda vezet, hogy a mai magyar irodalomtörténet tele van álperiódusokkal (Szerb Antal: preromantika; Zolnai: Biedermeier).

Ez az egész irány döntő módon veszélyes irodalomtörténetünk fejlődésére. Már a német szellemtudomány Dilthey-jel és Simmel-lel kezdve azon dolgozott, hogy bizonyos társadalmi vonatkozásokat a fent vázolt fetiszizáció segítségével valójukból kiforgatva, beleépítsen a történelemtudományba. Ennek hatása nálunk nagyon mélyen érezhető, mert ezek az áltársadalmi szempontok behatolnak még a haladó irodalomszemléletbe is, még a magukat marxistáknak hívó kutatók szemléletébe is; persze itt vadházasságot kötnek az ugyancsak fetiszizáló vulgér-szociológiával.

Ezt a veszélyt irodalomtörténetünkben fokozza a „szellemtudomány“ segítségével propagált álkorszzerűség, álmodernség. Az ellenforradalmi korszak irodalomszemléletében fontos új mozzanat a dekadencia dicsőítése. Úgy lesz beállítva a kérdés, hogy az igazi művészi haladás (a haladás itt a nyugati dekadenciát jelenti) és a politikai, társadalmi reakció, dzscentri-Magyarország fennmaradása szükségszerű kapcsolatban állnak egymással. Ez a korszak ellenzéki irodalomszemléletében még világosabban jön napfényre, mint a hivatalos irányzatokban. Ebben az eltévelyedésben urbánusok és népiek egyaránt résztvesznek; Szerb Antal és Németh László irodalomértékelései igen gyakran közelállnak egymáshoz.

Ha most már a kritika kérdését felvetjük, világos, hogy az az igazi társadalmi alap, az igazi társadalmi fejlődés feltárása nélkül lehetetlen. A ma szükségessé vált revízió tehát a tudatos és tudatosan haladó társadalmi átalakulás szükségszerű következménye. Innen ered a revíziónál követendő általános módszer világossága, lehetne mondani magátólértetődése. Innen ered azonban egyúttal e módszer keresztülvitelének nagy gyakorlati nehézsége.

Térjünk vissza előbbi fejtegetésünkhöz, ahol a múlt és jelen viszonyára mutattunk rá. Ez a szempont szerepelt a letűnt korszakok revíziós mozgalmában is. Azonban a régebbi irányokkal szemben már bevezetőben is le kell szögezni, hogy a múlt megismerésének módszertani összefüggése a jelennel, egyáltalában nem jelent ön-

kényes szubjektívizmust, bár a polgári multban ez mindig így volt. Legláthatóbb az ilyen szubjektívizmus a Nyugat-korszak kritikájában; Ignotus és Hatvany Lajos tudatos módszert csináltak ebből az önkényes, állítólag szuverén szubjektívizmusból. Az akkori történelemelmélet is ezt a szubjektívizmust igyekezett ismeretelméletileg alátámasztani, hol némileg leplezve (Rickert), hol egész nyíltan (Croce); még inkább ezen az úton járt az akkor divatos nyugati kritika és esszéizmus.

Mi az igazság? Marx igen világosan megfogalmazta ezt az összefüggést: „Az ember anatómiája a majom anatómiájának kulcsa. A magasabbra való utalás az alacsonyabbrendű állatfajokban csak akkor válik érthetővé, ha a magasabb már ismert. A polgári ökonómia adja meg a kulcsot az antik, stb. számára... Így a polgári ökonómia csak akkor jutott el a feudális, antik, keleti társadalom megértéséhez, amikor a polgári társadalom önkritikája megkezdődött.“

Marx ezt az összefüggést a tudománytörténetet illetően a kiváló német gazdaságtörténész Maurer példáján világítja meg: „Az első reakció a francia forradalommal és a vele összefüggő felvilágosodással szemben természetesen, mint minden akkori irány, mindent középkorisan, romantikusan látott, még olyan emberek, mint Grimm, sem voltak szabadok ettől. A második reakció — és ez összefügg a szocialista iránnyal, noha ezeknek a tudósoknak fogalmuk sincs róla, hogy vele függnek össze — abban áll, hogy a középkoron túl a népek őstörténetére bukkan. Itt aztán meg vannak lepve, hogy a legrégebben a legújabbra bukannak...“ Ez vonatkozik Bachofenra és Morganra is.

Ezt a módszertani helyzetet kitűnően világítja meg Sztálin, amikor az új és a régi harcában látja a történelem lényegét, amikor a még csak keletkezőben lévő újat fontosabbnak tekinti a még uralmon lévő réginél. Ezzel a történetírás revíziójának módszerei — általánosan — pontosan körül vannak írva.

2.

Ha tehát a magyar irodalomtörténetet tudatos és komoly revíziónak akarjuk alávetni, akkor alapvető szempontunk csak ez lehet: irodalmunk reflexe a magyar

nép harcának szabadságáért, függetlenségéért, boldogságáért. Ezzel a módszer alapvető elvei tisztábbak, mint valaha voltak — a konkrét feladatok azonban nehezebbek és bonyolultabbak, mint valaha voltak.

Mert a revízió kérdései — végső fokon — megoldhatatlanok az egész magyar történet revíziója nélkül; e revíziót a legszélesebb értelemben véve, tehát a társadalmi és gazdaságtörténet újjáértékelését, új felkutatását is beleértve. Ha a kérdést így tesszük fel, abban semmiféle lemondás, semmiféle olyan passzív várakozás nem foglaltatik, mintha az irodalomtörténettel foglalkozóknak most már ölbetett kézzel kellene várakozniok, míg a historikusok a magyar történet revízióját végrehajtották. Éppen ellenkezőleg. Arról van szó, hogy irodalomkutatóink átállítsák tudományos módszereiket: az irodalomtörténet maga is foglalkozzék társadalom- és gazdaságtörténettel, politikai történettel; irodalomtörténet-szeink ne várjanak arra, hogy a problémákkal összefüggő gazdasági és társadalmi tényeket mikor fogják mások felkutatni, hanem ők maguk végezzenek önálló, az irodalmi vonatkozásokat megalapozó, kiegészítő kutatásokat. Ez az átállítás továbbá azt jelenti, hogy szorosan együtt kell működni azokkal, akik a magyar történetírás revízióját végzik. Meg kell szűnnie az irodalomtörténetírás izoláltságának a magyar történelmi kutatás többi ágaitól. Ez tudatos és szervezett kollektív munkát jelent. Az új egyesület egyik legfontosabb feladata ezt a kollektív munkát megszervezni és állandó gyakorlattá tenni.

Másodszor ki kell emelni, hogy az irodalomtörténet revíziójának kérdései — végső fokon — megoldhatatlanok a nemzetközi szempontok szakadatlan figyelembe vétele nélkül. Itt ugyanazokkal a nehézségekkel és leküzdésüknek ugyanazon módszereivel állunk szemben. Azzal a módszertanilag nem döntő változattal, hogy itt szakadatlanul fel kell használni, amit a külföldi marxisták, elsősorban a Szovjetúnió tudósai, de az angolok, franciák, stb. is létrehoztak.

Természetes, hogy itt a kutatásnak új típusáról van szó, mely elválaszthatatlan a régi típusal történő leszámolástól. Véget kell vetni a magyar és a külföldi irodalom régi stílusú összehasonlításának, akár sovinezta, akár defetista szellemben történt is. Le kell szá-

molni a régi típusú, úgynevezett összehasonlító irodalomtörténet módszereivel, be kell látni a mechanikus hatás- és párhuzamkutatások, stb. termékletlenségét. Nem is beszélünk arról a balkáni provincializmusról, amellyel az ellenforradalom irodalomtörténete a külföldi magyar vonatkozásokat tárgyalta; véget kell vetni annak, hogy a magyar állam pénzén, úgynevezett könyvtári vagy levéltári kutatások segítségével felderítünk olyan külföldi magyar vonatkozásokat, hogy X. Y. XVII. századbeli angol utazónak ízlett-e, vagy nem a magyar konyha.

Az összehasonlító irodalomtörténetnek nemcsak az igazán fontos magyar kérdésekre kell összpontosítani erőit, hanem azt is kell látnia, hogy minden igazi irodalmi jelenségnek, legyen az író, irány vagy műfaj, alapja a hazai társadalmi szükséglet, Magyarország akkori gazdasági szerkezete, társadalmának fejlődési iránya, osztálytagozódása, stb. Csakis ezek magyarázhatják meg, hogy valamely külföldi irány vagy író Magyarországon kire, miért és hogyan hatott.

Ezt a nézőpontot kiegészíti még az is, hogy a külföldi irodalmi jelenségek éppen úgy revízióra szorulnak, mint a magyarországiak. A külföldi irodalomtörténetek éppen úgy újra megírandók, mint a miénk. (Egyedül a Szovjetunióban vannak már komoly eredmények az irodalomtörténet revízióját illetően.) A revíziónak ez a szükségyszerűsége elsősorban vonatkozik a magyar nyelven írt és igen elterjedt világirodalomtörténetekre (Babits, Szerb Antal), valamint az idevágó irodalomtörténeti tanulmányokra, esszékre, stb. Nem lehet a magyar ellenforradalmi korszak magyar irodalmát komolyan bírálni az expresszionizmustól a szürrealizmusig terjedő külföldi áramlatok bírálata nélkül.

Végül a magyar irodalomtörténet revíziójának kérdései — végső fokon — megoldhatatlanok esztétikai és világnézeti tisztánlátás nélkül. Itt elsőrendű feladatunk: kíméletlen harc a nyugati dekadens idealista világnézet ellen, ami nélkül másik főfeladatunk, a szubjektivista és formalista esztétika leküzdése lehetetlen. A magyar esszéizmusban, különösen a verselemzésben uralkodó divattá vált egy olyan esztétikai irracionálizmus és szubjektivizmus, amely lényegében csak annyit tudott mondani, hogy mindenféle jelzőkkel körülírta a nyelvcsettintést (jaj be szép!), vagy ajkbiggyesztést (jaj be rút!).

Az esztétikai értékelés ilyen irracionálizmusa az egyes esetekben indokolatlan túlbecsüléseket és alábecsüléseket teremtett meg. Azonkívül létrehozta dícsérő és ócsárló terminológiánk teljes elzüllesztését, amennyiben például a „nagy író“ kifejezés olyan általánossá vált, hogy az értékelésnek nyelvi kifejezése úgy szólván megsemmisült.

Ezzel az irracionalista-szubjektivizmussal szemben döntő jelentőségű tény volt, hogy 1945 óta ismertté vált Magyarországon is és hatni kezdett a marxista esztétika. Ez esztétika legfontosabb elvei, a visszatükrözés elmélete, a realizmus fogalmának új meghatározása, stb. nélkülözhetetlen elemei a magyar irodalom újjáértékelésének. Nagyon fontos továbbá az is, hogy irodalomtörténeiseink köztudatába átmenjen a marxista filozófia „pártosság“-felfogása is. Csak ha a fejlődésben magában felismerjük ezt az elevenen ható pártosságot és tudatosan magunkévá tesszük — a haladásért foglalván pártot — csak akkor tudjuk az objektív történelmi lefolyás igazi valóságát helyesen megérteni. Ezzel ellentétben minden a politika, a világnézet, az esztétika iránt közönyös, úgynevezett tiszta történelemszemlélet, vagy esztétikailag szubjektivista, irracionalista, relativista irodalomtörténet eleve terméketlenségre van kárhozthatva.

Ha így tesszük fel a kérdést, rögtön szemünkbe ötlük történelmi fejlődésünknek egyik fontos, felette negatív mozzanata: a magyar filozófiai kultúra hiánya. A tény-megállapítás egyáltalában nem újkeletű; már Erdélyi János is panaszkodott e miatt. Persze, tudnunk kell, hogy itt nem egyszerű hiányról van szó, hanem — különösen 1867 óta — a magyar társadalmi viszonyokból szervesen kinövő elvtelenségről, aminek következményeit sokan érezték, ha okaival nem is voltak tisztában. A filozófiai kultúra eme hiánya élénken megnyilvánult a maguk korában haladó irányokban is. Így a Nyugat-ban ez, mint tartalomtól, világnézeti általánosításától elforduló esztéticizmus nyilvánult meg; világosan látható Osvátnál, még pregnansabban Kosztolányinál, de számos maradványa megtalálható mai irodalmunkban is. Ugyancsak a filozófiai kultúra hiányával van összefüggésben, hogy a visszahatás ezekre a formalisztikus felfogásokra a legtöbbször tisztán tartalmi, meztelen politikai tartalmaknak szembeszögezése a formalisztikus irodalomszemlélettel; ezt láttuk Tisza István fellépésében a Nyugat-

tal szemben, ezt látjuk — bármilyen paradox módon hat ez az összehasonlítás — nem egyszer a vulgérmarxizmusban. Ezen a kettősségen nem segít semmit, ha, amint az különösen a baloldalon olykor létrejön, eklektikus kettőskönyvvitellet állunk szemben, ahol is a világnézetileg vulgarizált haladás össze van kapcsolva egy tőle független esztéta értékeléssel; ennél a módszernél is minden a régiiben marad.

A Magyarországon uralkodó világnézetű kultúra hiánya, a belőle szükségképpen következő filozófiai kritikátlanlanság nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ellenforradalmi korszakban a legreakciósabb világnézetek is akadály nélkül beáramolhattak hozzánk. (Elég a „szellemtudomány“-nyal való összefüggésre utalni.) Ugyanakkor főleg a népi írói mozgalomban, de nemcsak ott, lélektelempirizmus jön létre, mint a pusztán tények felé menekvés, az igazi világnézetű kérdések eldöntése előtt. És itt sem véletlen, hogy ez az empirizmus igen könnyen és igen gyakran átesap a reakciós miszticizmusba; a népi romantikában többször elment egészen a fajelméletig. Így ezen a területen éppen úgy nyitva áll minden ajtó a reakciós világszemléletek előtt, mint magában a „szellemtudomány“-ban.

A mi feladatunk ezen a téren: éles és határozott, könyörtelen kritikával összekapcsolt állásfoglalás az esztétikai és világnézetű reakció ellen, az imperialista dekadencia ellen a világnézet és a művészet területén. Az irodalomtörténet feladata: világnézet és alkotás — bonyolult — kölcsönhatásait konkrétan, elméletileg és történelmileg megalapozottan felkutatni. Ez harcot jelent minden vulgarizáció ellen, a valóság mindenfajta leegyszerűsítése és eltorzítása ellen, legyen az vulgérpszichológia vagy „szellemtudomány“, vagy eklektikus kettőskönyvvitel. Egy régebbi előadásomban utaltam arra, hogy közkeletű irodalomszemléletünk egy áldilemma előtt áll: azt hiszi, hogy csak az Esti Kornél vagy Upton Sinclair esztétikája között választhat. A dilemma hamis. Mind a kettőt el kell vetni.

3.

Feladatainknak sokrétűsége, bonyolultsága parancsolóan előírja számunkra a kollektív munka szükségességét. A magyar irodalom revíziójának összes vitás kérdéseit

szóban és írásban kell, minél szélesebb körben megvitatni. Igazi munkamódszerünk csak az ilyen típusú kollektív munka lehet. Azonban felmerül az a kérdés, hogy kik vegyenek részt ebben a munkában. Már az eddig elmondottak is világossá teszik a választ: túl kell mennünk a pusztá irodalomtörténeti szakemberségen. Ez nem jelenti semmiképp sem a szaktudás lebecsülését, de mindenekelőtt már kezdetben is fel kell vetni azt a kérdést: hol van az az ember, aki az itt érintett kérdések összességében szakember volna, szakember lehetne? Legkevésbé az irodalomtörténész eddigi típusa. Az irodalomtörténeti szakismeretek rendkívül fontosak, nélkülözhetetlenek, de sohase felejtjük el, hogy összességük is csak egy mozzanatot tesz ki abban a teljességben, amely szükséges a magyar irodalomtörténet igazi revíziójához.

De ezen felül rá kell mutatni az irodalomtörténet eddigi fejlődésének egy fontos sajátosságára, mely természetesen nem a magyar irodalomtörténet különlegessége, sőt az önállóan megalapozott irodalomtörténetekben, melyek nem lerakatai idegen eredményeknek, mint a miénk a németnek, még pregnánsabban megnyilvánul. Ezt a sajátosságot úgy lehetne röviden fogalmazni, hogy az irodalomtörténet új szempontjai — jóban-rosszban — sohasem az irodalomtörténet belső fejlődéséből, saját dialektikájából nőttek ki, hanem mindig kívülről vitték be őket az irodalomtörténetbe: a költészetből, a filozófiából, a társadalomtudományból, a politikából, stb. Gondoljunk a német irodalomtörténetre Herdertől Gundolfig és rajta túl napjainkig. Az új szempontokat, az új módszereket sohasem irodalomtörténeti szakemberek hozták: vagy költők voltak (Lessing, Schiller, Heine, stb., a mi időnkben Stefan George), vagy filozófusok (Schelling, Hegel, stb. egészen Diltheyig és Simmelig), vagy politikai publicisták (Mehring), stb. Nincs olyan eset a német irodalomtörténet átalakulásában, hogy valamilyen lényegbevágó újítás szakmabeli irodalomtörténésztől indult volna ki; még az imperialista kor irodalomtörténetének reakcióssá válásában is a szoros értelemben vett szakemberek csak végrehajtó közegek, csak a mások által teremtetett módszerek alkalmazói voltak. Ugyanez a helyzet minálunk is, mindössze azzal az eltéréssel, hogy a mi irodalomtörténetünk készen vette át a németektől teremtetett reakciós módszereket.

Társaságunk le kell, hogy vonja ennek a helyzetnek összes következményeit. Széles közreműködő-gárdát, széles kollektívet óhajt szervezni. Fel akarja használni az irodalomtörténészek szaktudását, de munkájába egyrészt be akar vonni minden irodalmi kérdések iránt érdeklődő költőt, író, kritikust, stb., másrészt meg akarja teremteni a szakadatlan, az eleven kapcsolatot a társadalomtudományok és történelem, a filozófia és az esztétika művelőivel, továbbá — amennyire a körülmények engedik — be akarja vonni munkánkba azokat a politikusokat és publicistákat, akik foglalkoznak az irodalom és a művészet kérdéseivel, végül, de nem utolsó sorban tudományosan aktivizálni akarja a pedagógusok minél nagyobb tömegeit.

Csak ha a magyar irodalomtörténet vitás kérdéseinek kiharcolását ilyen széles alapokra fektetjük, tudjuk azt adni, amit a demokratikus közvélemény tőlünk joggal elvár.

Felderíteni a magyar irodalom *valóságos* történetét.

Leszámolni a reakciós történeti legendákkal (kicsinyítőkkel és felnagyítókkal egyaránt).

Megteremteni az eleven kapcsolatot az irodalomtörténet, az irodalom és a dolgozó nép mai élete közt.

Segíteni, hogy az általános iskoláktól az egyetemig helyes, haladó szellemben folyjon az irodalmi oktatás, az irodalomra való nevelés.

Leleplezni a reakció ama törekvéseit, melyek a politikai porondról leszorulva, az ideológia terén gyülekeznek és készülnek új offenzívára.

4.

Az a revízió, amely a magyar irodalom történetében ma esedékes, szükségképen *egyetemes* jellegű. Éppen ezért, mert tartalmilag is, módszertanilag is ilyen egyetemes revízió végrehajtására egyesültünk, lehetetlen a megindulásakor átfogó, tartalmi jellegű programot adni. Ez az elérendő eredmények előlegezése volna, tehát éppen az, amit nem akarunk.

Csak néhány főszezpontot emelhetünk ki. Mindenekelőtt: nem lehet elégszer és nyomatékkal hangsúlyozni, hogy kiindulási pontunk, kutatásaink alapja nem lehet más, mint a magyar nép konkrét helyzete. Itt rögtön fel-

merül egy szempont, amely a régi magyar irodalomtörté-
netben igen nagy szerepet játszott: kis nép vagyunk,
nem tartozunk a világtörténet sorsát eldöntő nagy nem-
zetek közé. Ebből régen igen sokféle és igen sokféle-
képpen helytelen következtetést vontak le. A leg-
nyilvánvalóbb a nálunk mélyen begyökerezett világ-
irodalmi nagyzolás. Úgynevezett tudományos tanul-
mányainktól egészen az iskolai dolgozatokig lehatol
ez a gyökerében helytelen beállítás. Minden magyar
irodalmi jelenséget összevetnek valamely párhuzamos
külföldivel és az összehasonlítás kivétel nélkül a magyar
alkotások javára dől el. Még gimnazista koromból emlék-
szem, hogy nem volt szabad az *Ember tragédiájá*-ról is-
kolai dolgozatot írni, annak kimutatása nélkül, hogy az
minden tekintetben magasan felette áll Goethe *Faust*-
jának (Ennek a nagyzolásnak provinciális kiegészítése a
„külföldi kapcsolatok“ ama tárgyalása, amelyről már be-
széltünk.)

„Elméletté“ duzzadt fel ez a nagyzolás, amikor a
magyar irodalom teljes önállóságát, minden európai fej-
lődéstől való gyökeres függetlenségét akarják valamiféle
ösmagyar — többé-kevésbé faji — „alkat“-ból levezetni.
A Beöthy Zsolt-féle „volgai lovas“-tól napjainkig meg-
találjuk ez „elmélet“ legkülönbözőbb változatait.

Ennek a világirodalmi nagyzolásnak dekadens ki-
egészítése és megfelelője a „tragikus magyarság“, az
„egyedül vagyunk“ világnézete. Itt a dzsцентри-Magyar-
ország hanyatlásának szimptomái kapcsolódnak össze a
nyugati dekadencia irracionalista nihilizmusával, nem
látva, nem akarva látni a paraszti népek halhatatlansá-
gát, azokat a nemzeti megújítási lehetőségeket, amelye-
ket a munkások és parasztlakosok uralomra jutása minden nép
számára jelent. A dzsцентри hanyatlás-ideológiájáról van
itt szó, még akkor is, ha a népi írói mozgalmon belül, a
népiség köntösében jelentkeznek. Eppen a mai helyzetben
nagyon fontos tisztán látni, hogy az ellenforradalmi kor-
szakban kifejlődött parasztlakosromantika, még ha szubjek-
tíve ellenzéki célzatú is, nemcsak politikai vonalában,
közvetlenül vagy közvetve reakciós, hanem álparaszti is,
mint a dekadens dzsцентри-ideológia átvitele a parasztlakos-
ságra.

Ezzel a felfogással a legszorosabb összefüggésben
áll a magyar nemzet szabadságával, függetlenségével

lehetőségével szemben megnyilvánuló defetizmus, a Habsburg-kapcsolatok „sorsszerűségén“ kezdve (Kemény Zsigmondtól Szekfű Gyuláig), egészen a Hitler-szövetség fatalisztikus vagy lelkesült elismeréséig.

A felszabadulás óta létrejött új világhelyzet azt eredményezi, hogy a „nyugatosság“ iránya végső következményeiben ebben az irányban fut. A mai nyugatosság szükségképpen a Marshall-terv, az amerikai imperializmus előtt való behódolás ideológiájává válik és mind ellenségesebben áll szemben az erősödő népi demokráciával. A régi „nyugatoságnak“ még más volt a tendenciája: a Tisza-korszak Magyarországgal szemben viszonylagos haladást jelentett a nyugati fejlődésre appellálni. Természetesen itt is beállt ennek a szempontnak fetiszálása, a nyugati hatás és a honi talajon nőtt irodalom helytelen szembeállítás, ami nagymértékben hozzájárult irodalmi fejlődésünk kettészakadásához, a magyar irodalom haladó egységének felbomlásához. A két világháború közötti korszak „nyugatos“ áramlatait átmenetnek tekinthetjük az itt vázolt két véglet között: viszonylag jogosult volt akkor is a Horthy-korszakot a polgári demokratikus Nyugattal szembeállítani, azáltal azonban, hogy a magyarországi reakciónak kizárólag Nyugaton keresték ellenlábasaikat és ellenszereit, egyrészt elhományosították azt az összefüggést, mely a Horthy-uralom és a nyugati imperializmus között szakadatlanul fennállott, ami nélkül a Horthy-uralom tartóssága lehetetlen lett volna, másrészt eltakarták a magyar közvélemény előtt, azt a társadalmi és kulturális megújulást, amely a felszabadult szovjet népben végbement, sőt számosan végletesen „nyugatos“ ideológiájuk következtében maguk is beállottak a Szovjetunió rágalmazói táborába.

Mindezekkel a helytelen felfogásokkal szemben csak úgy tudjuk az igazi fejlődést és annak helyes ideológiáját megragadni, ha a magyar történelem alapvető társadalmi kérdéseire megyünk vissza. Az alapvető kérdés itt: gazdasági és társadalmi elmaradottságunk, amelynek kulturális elmaradottságunk csak következménye. Ez az elmaradottság pedig — közismert tény — arra vezetendő vissza, hogy minálunk sokkal tovább élt és uralkodott a hűbériség, mint Nyugat-Európa bármely más országában. Az abszolút monarchia, mint átvezető állapot a polgári társadalomhoz, mely Nyugaton a hűbériség

gazdasági és társadalmi felbomlásából szükségképpen létrejött, minálunk nem létezett, vagy csak epizódikusan, eltorzított formában; főképen azért, mert a hűbéri társadalomból kinövő városi kultúra nálunk minden tekintetben sokkal gyengébb volt, mint Nyugaton; a Habsburgok abszolútizmusa, mint idegen uralom, nem akarhatta és nem tudhatta azokat a feladatokat teljesíteni, amelyek az abszolút királyság angol vagy francia formájából következtek. A XVIII. század végének és a XIX. század első felének magyar küzdelmeit e fejlődés maradványainak felszámolásából folytatott harc tölti be, aholis a magyar fejlődés számára jellemző a középnemesség vezető szerepe és a polgári és plebejus rétegek számbeli gyengesége ebben a fejlődésben.

A 48-as forradalom bukásától a felszabadulásig terjedő korszak gazdasági és társadalmi alapvető ténye, hogy Magyarország a kapitalista fejlődésben a „porosz utat“ követi. Lenin „porosz úton“ az olyan kapitalista fejlődést érti, amely a hűbéri birtokmegosztás, stb. fenntartása, konzerválása, új funkciókkal való ellátása segítségével fejleszti ki a kapitalizmust, ellentétben az „amerikai úttal“, ahol ilyen hűbéri maradványok nincsenek vagy alig vannak, ahol a kapitalizmus teljesen a maga képére formálja át az egész társadalmat. (Világos, hogy például a nagy forradalom-teremtette Franciaország fejlődése szintén ilyen „amerikai út“.) Ez a gazdasági és társadalmi fejlődés bizonyos párhuzamosságokat teremt a magyar, valamint a német és a lengyel fejlődések között. Ezeknek a hasonlóságoknak kiderítése felette tanulságos lehet, persze csak akkor, ha egyúttal kiemeljük azt is, amiben e fejlődések egymástól eltérnek. Például mind a három esetben látható, hogy a hűbériség megmaradása és a nemzeti egység létre nem jött a három nemzetben igen különböző konkrét formák közt valósul meg, aminek aztán döntő következményei vannak a kulturális fejlődések különbözőségeire.

Csak ha a magyar történelem ilyen alapvető társadalmi jellegével tisztában vagyunk, tudjuk megfelelően értékelni a 48-as forradalomnak egyedülálló jellegét nemzetünk történetében: akkor, csak akkor állottunk egy szinten a kortárs világ leghaladottabb fejlődésével. Ennek helyes értékeléséhez persze az is tartozik, hogy milyen kevésbé volt az akkori vezető magyar értelmiség felké-

szülve Magyarország ilyen ugrásszerű fellendülésére; hogy Petőfi fel volt erre készülve, ez teszi őt ideológiai-
lag egyedülálló jelenséggé a magyar irodalomban.

A 48-as forradalom ilyen különleges helyzetét a magyar fejlődésben csak azóta értettük meg, amióta egy hozzá hasonló sorsfordulatot átélt az egész magyar nemzet: az 1945-ös felszabadulást. Természetesen ennek a fordulópontnak irodalmi jelentőségét szintén csak a társadalmi harcok konkrét történetéből lehet megérteni. Csak ha látjuk, hogy egyrészt mennyivel szélesebb és szervezettebb volt e társadalmi átalakulás tömegbázisa, mint 1848-ban, ha látjuk, milyen minőségi változást idéz elő, hogy most a munkásosztály az átalakulás vezetője és nem, mint akkor, a középnemesség, nem mint régebbi forradalmakban a polgárság vagy a városi plebejus rétegek; másrészt ha mindig tisztában vagyunk azzal, hogy míg a 48-as forradalmat a magyar nép tisztán saját erőivel vívta meg, az 1945-ös felszabadulást annak köszönhetjük, hogy a Vörös Hadsereg szétzúzta a Hitler-fasizmust és vele annak magyarországi csatlósait: csak ebben az összefüggésben érthetjük meg az új fordulatnak irodalmi következményeit is. Egyfelől azt, hogy most nem egy izolált plebejus zseni, mint Petőfi áll szemben, kiszámú hasonló érzésűektől támogatva, az átalakulást meg nem értők többségével, hanem az átalakulást osztálytudatos tömegek vezetik és irányítják. Másfelől azt, hogy a nem saját erőnkől kivívott átalakulás lassítóan hat a régi ideológiák felszámolásában. Ehhez hozzájárul az, hogy míg a 48-as forradalomban teljes erejével részt vehetett a reformkorszak úgyszólván minden abban kibontakozott tehetsége, addig az igazi haladás tábora az ellenforradalom idején — nem véletlenül — legjobbjait veszttette el. (Bartók, Derkovits, Dési Hubert, József Attila, Radnóti.)

Ezek a nagy fordulópontok határozzák meg a magyar irodalomtörténet periodizációját. Ebben a kérdésben is nagyon világosan ki kell emelnünk, hogy a periodizáció nem külsőleges kérdés, nem technikai célszerűség az áttekinthetőség kedvéért, hanem az irodalmat, mint a nemzeti élet szerves alkotórészét tagolja olyan korszakba és szakaszokba, amelyeknek ennek a belső fejlődésnek (és nemzetközi vonatkozásainak) megfelelnek. Természetesen itt is figyelembe kell venni a dialektika amaz alapvető elvét,

hogy élesen megvont határok a valóságban nem léteznek sehol sem. Nemcsak jelentékeny írók életfejlődése eshetik több irodalmi korszakba, ahol persze mindig konkrétan megvizsgálándó, nem jelent-e a legtöbb jelentékeny írónál az új korszak egyéni fejlődésében is új fejlődési szakaszt (Arany János 48 előtt és után), hanem az is kétségtelen, hogy az előző korszak irodalmi irányai tovább élnek az új korszakban és az új irányok előfutárjai már felléptek a régiekben. A periodizáció jogosultságát tehát az határozza meg, hogy az irodalom *egészét* tekintve, megállapíthatók-e ebben a tekintetben lényegbevágó változások, funkcióeltolódások. Semmi esetre sem szabad a periodizációt jelző dátumokat mechanikus kizárólagossággal és merevséggel értelmezni.

Ezekkel a megállapításokkal, úgy gondolom megállapíthatjuk, hogy a magyar irodalom történetében a 48-as forradalom jelentette a döntő fordulópontot. Ami a 48-at megelőző új irodalmi fejlődést illeti, nagyon valószínűnek látszik, hogy a forradalmat előkészítő ideológiai és irodalmi fejlődést az akkori civilizált világ legnagyobb nemzetközi eseményei, a nagy francia forradalom (Martinovics-összeesküvés) és az 1830-as júliusi forradalom tagolják. Még világosabban látszik, hogy a 48 utáni magyar irodalmi fejlődés döntő fordulópontjai a 67-es kiegyezés és az 1918—1919-es forradalmak. (Későbbi konkrét kutatások feladata lesz kimutatni, hogyan tagolódik az 1867-től 1918-ig terjedő szakasz két részre, aholis a határvonalat a magyar gazdasági és politikai fejlődésnek az imperialista korszakba történt belépése jelzi.) Semmiesetre sem lehet azonban az irodalmat tisztán irodalmi események alapján periodizálni, ahogy például Négyessy László tette, aki szerint az Akadémia megalapítása jelent új korszakot a magyar irodalomban, stb.

Az irodalomtörténet ilyen periodizációja tehát harcot jelent mind a tisztán irodalomtörténeti, filológikus elméletek, mind a formalisztikus teóriák, a „szellemtörténet“ fetiszált konstrukciói (preromantika, hiedermeyer, stb.) ellen. Az itt vázolt értelemben történő periodizálás azt jelenti, hogy az irodalmat a maga mozgásában s e mozgás nemzetközi vonatkozásaiban tekintjük, hogy e mozgásban — Sztálin megállapításai értelmében — az új és a régi harcára fektetjük a fősúlyt, vagyis, hogy az irodalomtörténet központi feladata: a nemzeti életben, az

irodalomban összeütköző irányok harcának felderítése. Ez természetesen azzal jár együtt, hogy nem állhatunk meg az irodalmi irányok pusztán irodalmi jellemzésénél, még kevésbé annál, amit az egyes irodalmi irányok képviselői önmagukról, saját tevékenységükről és céljaikról gondoltak. Az irodalomtörténet feladata itt: éppen azt napvilágra hozni, ami az irányok harcának *objektív* társadalmi alapja volt, megmutatni, hogy ez a társadalmi tendencia hogyan nyilvánult meg az irányok harcának világszemléletében, irodalomfelfogásában és irodalmi alkotásában.

A központi kérdés tehát az irányok harca. És a revízió itt éppen abban áll, hogy ezeket sokkal mélyebben, társadalmilag is, világszemléletileg is, művészileg is konkrétan ragadjuk meg, mint ahogyan eddig történt. A magyar irodalomtörténet irányharcait elvi magaslatra kell felemelni, ki kell ragadni a személyes anekdóták atmoszférájából (Gyulai Pál és Tolnai Lajos viszonya).

Ha az irányok harcára ilyen döntő súlyt helyezünk, akkor természetesen igen jól tudjuk, hogy számos nagy költői egyéniség (Vörösmarty, Arany, Babits) sohasem szubszumálható maradék nélkül valamely irány alá. Ez azonban távolról sem jelenti azt, mintha az ilyen írók most már kívül állottak volna koruk irányharcain, mintha őket mint magányos, korukkal össze nem függő, koruktól idegen zseniket kellene tárgyalni, mintha itt aztán vissza kellene nyúlni az „alkat“ valamely őseredeti, változásra képtelen formájára. Ilyen irodalomtörténeti legenda az öregedő Arany neuraszténikus érzékenysége, mint speciálisan modern „alkat“, ami nálunk Babits esszéje óta annyira el van terjedve. Azt hiszem, ha 48 előtti és 48 utáni (különösen a 67 utáni) Arany személyiségét konkrét vonatkozásba tudjuk hozni Magyarország társadalmi fejlődésével ebben a korszakban, ez a „rejtély“ igen könnyen feloldható. Az ilyen kutatásokban sohasem szabad elfelejteni, hogy a magányosság, az izoláció éppen úgy konkrét társadalmi-történelmi kategória, s azért társadalmilag és történelmileg éppen úgy konkretizálható, mint a maradék nélküli hozzátartozás valamely irányhoz. Az elemzés itt nehezebb és bonyolultabb, mint a második esetben, de ez a kérdésfeltevés és a módszer lényegén mit sem változtat.

Az irányok harcának középpontba helyezése a legszorosabban összefügg azzal, hogy az irodalomszemlélet, a kritika történetére sokkal nagyobb súlyt kell helyezni, mint ahogy ez eddig történt. Rendkívül fontos és tanulságos lenne, ha monografikus kutatások jönnének létre arról, hogy mi volt az egyes költők, az egyes irányok sorsa a magyar közvéleményben. A társadalmi fejlődés osztályszempontjai itt direktbben, kézzelfoghatóbban nyilvánulnak meg, mint magukban az alkotásokban. Minden korszakot nagy mértékben jellemez az, hogy mit lát meg, mit emel ki, mi mellett megy el és — főképen —, hogy miért. Ezeknek a kérdéseknek felkutatása egyszerűs mind annak felderítését is jelenti, hogy valamely korszak és annak reprezentánsa gondolkodásában hogyan függ össze elméleti, politikai, társadalmi szemlélet az esztétikaival. (Gyulai, Péterfi, Nyugat, népiesek, stb.) Itt is túl kell menni az ilyen szemléletek „immanens“ megértésén, vagy egyes hamisnak látszó álláspontok pusztá bírálán. Ki kell mutatni az itt megnyilvánuló összefüggéseket, befolyásokat, meglátásokat, korlátokat, stb. igazi mivoltát és összefüggését a magyar társadalom fejlődésével.

Ha ezeket az összefüggéseket konkrétan tanulmányozzuk, akkor mindenütt mulhatatlanul fel fog merülni a magyar gondolati kultúra gyengesége, önállótlansága, elmaradottsága; nincs magyar filozófia. Ennek társadalmi alapjai mulhatatlanul felkutatandók, mert a magyar irodalomban igen gyakran felmerülő provincializmusnak ez a hiány egyik legfontosabb ideológiai gyökere.

A provincializmust természetesen szintén nem szabad formálisan felfogni, ahogy nálunk szokták, mintha az kizárólag a nyugati műveltség hiányából állna. Ellenkezőleg. Számos importja a legmodernebb nyugati ideológiáknak vagy művészi irányoknak csúcspontját jelzi a magyar provincializmusnak. Mert a provincializmus igazi értelme: felületi problémák lényeggé felduzzasztása és vakság a korszak igazi kérdéseivel szemben. Ilyen provincializmus volt a magyar egyetemek iskolás akadémizmus, a német „szellemtudomány“, a francia szürrealizmus kritikátlan behozatala, stb. A provincializmus leküzdésének ideológiai útja a gondolati kultúra kifejlesztése, a kor igazi nagy kérdéseinek helyes általánosítása és a hazai problémákra való konkrét alkalmazása. Nem véletlen, hogy az igazi nagy filozófiák világtörténeti népek

világtörténeti fordulatai idején keletkeztek. (Ez vonatkozik Spinózára is.) Ebben a tekintetben ismét döntően fontos felismerni a mai helyzet gyökeresen új lehetőségeit gondolati kultúránk részére: a felszabadulás óta, mint a haladó világmozgalom részének megvan a lehetőségünk kiemelkedni a provincializmusból. Ebben a tekintetben ismét analóg a helyzetünk a 48-as forradalommal. Ma megvan a társadalmi lehetsége annak, hogy a magyar irodalom korszakunk központi kérdéseit megfogalmazza, általánosítsa és általános érvénnyel ábrázolja.

Ezek a szempontok adnak ismét lehetőséget a mult történetének termékeny revíziójára. Mert innen érthetjük meg csak igazán a mult tendenciáit, kísérleteit, a jelen felé történő utalásait, sikereinek és sikertelenségeinek fokait. Itt a magyar irodalomtörténet számára sok újból felderítendő kérdés merül fel. (Például: Erdélyi János és a magyar hegelianizmus kérdése.)

5.

Mindezzel új megvilágításba kerül irodalmunk művészi fejlődése is. Közismert tény, hogy a magyar irodalomban — ellentétben a nyugati és az orosz fejlődéssel — a líra az uralkodó műfaj. A tény maga régen közismert, de a felelet módszerét eddig csak Révai József fogalmazta meg Ady-tanulmányában. Ő, szerintem helyesen, az alapproblémát abban látja, hogy az újabb magyarországi fejlődés osztályellentéteinek foka és jellege kereszteződik a magyar függetlenségi és nemzetiségi kérdéssel. (Itt ismét a hűbériség társadalmi megmaradása az alap.) És Révai igen helyesen hozzáteszi, mint döntő mozzanatot, hogy nincs olyan magyar társadalmi erő, amely az ellentmondások e szövevényében egységet tudna teremteni. Ennek az egységnek hiánya hozza létre, hogy a nagy, a társadalom totalitását ábrázoló műfajok, a regény és a dráma nálunk a második vonalba szorultak, mert ezt az objektív egységhiányt csak a líra eszközeivel lehet művészi egységbe olvasztani. Ezt az elméletet kell, véleményem szerint, továbbfejleszteni, konkretizálni, kiépíteni, ha irodalmunk művészi fejlődésének alapkérdését helyesen akarjuk megragadni.

Itt is társadalmi problémáink jelenbeli megoldása a mult megértésének kulcsa. Révai azért fogalmazhatta meg

helyesen ezt a kérdést, mert a kommunista párt elméletében benne foglaltatott a magyar társadalmi ellentétek egységes megoldásának útja és módszere. S mivel ez az elgondolás a felszabadulás óta a gyakorlatban megvalósult, egészen új lehetőségek nyílnak meg a magyar irodalom és a magyar kultúra előtt; e lehetőségek fényében, a megváltozott új társadalmi szerkezet megvilágításában áttekinthetővé válik az egész elmúlt korszak művészi nagysága és problematikája.

Persze: nem szabad Révai elméletét sematizálni és vulgarizálni. Ő éppoly jól tudja, mint mi, hogy volt a magyar irodalomban *Bánk bán* (ha mint kivételes, problematikus, nem ismétlődő jelenség is, melynek jellege szintén innen vizsgálendő meg), volt Eötvös és Jókai, Mikszáth és Móricz. Mindenki közülük — és a komolyan veendő kisebb regényírók is — a maguk módján egy bizonyos nekifutást jelentettek az ellentétek egysége felé. S itt mindenütt konkrétan megvizsgálendő, hogy mindegyik író mit látott ezekből az ellentétekből és lehetséges egységesítésükből (mit tudatosan, mit ábrázolásban), mi volt előtte eltakarva, mit ért el, hol maradt el? Csakis innen érthetők meg a magyar dráma és regény konkrét stílusproblémái. (Például az anekdotikus elbeszélés-stílus.) Innen vetendő fel a magyar realizmus kérdése is.

De volt a magyar irodalomban olyan epika is, mint a *János vitéz*, mint *Toldi* és *Toldi estéje*. Ez természetesen, mint arra Arany-tanulmányomban rámutattam, társadalmilag meghatározott, egyedülálló eset a magyar, sőt a világirodalmi fejlődésben. Itt a magyar társadalmi fejlődés felvetette egy sajátosan új epika lehetőségét. Ez a lehetőség semmisült meg 1849-cel; ennek az útnak zsákutcává válása az igazi oka az Arany-tragédiának.

Vagyis: a tényeknek megfelel a líra elsődlegességének megállapítása a magyar irodalomban. Ámde ennek kimondása távolról sem jelent megoldást, hanem csak *kérdésfeltevést*. A konkrét kutatás itt nem fejeződik be, hanem ellenkezőleg, itt *kezdődik*. Innen határozható csak meg a magyar és az európai líra viszonya, különösen 48 körül és az imperialista korszakban. (Lásd például, amire Révai is utal, Ady viszonyát jelentékeny lírikus kortársaihoz.) Az, hogy a magyar líra nem tudott nemzetközi hatáshoz jutni, annak oka nem kizárólag a fordítási kísérletek sikertelensége, hanem a magyar líra alapelmé-

nyeinek — a fent vázolt okokból létrejövő — nehezen közölhetősége olyanokkal, akik nemzetünk sajátos problematikáját nem ismerik. Itt nagyon tanulságos volna megvizsgálni, mért lett más kis népeknél az imperialista korszak előtt és alatt regény és dráma vezetőműfajjá, mért volt ott lehetséges széles nemzetközi hatás? (Gondoljunk a skandináv irodalomra.)

Ha így tekintjük a műfaj- és stílustörténetet, akkor az irodalmunkban magában foglalja a magyar nép egész sorsát, feltéve, hogy értünk hozzá ezt a sorsot az irodalomból desiffrálni. Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha egyrészt a társadalmi-történelmi helyzetet igazán konkrétan felkutatjuk és kidolgozzuk, másrészt, ha társadalmi alap és művészi forma viszonyát nem vulgarizáljuk.

6.

A magyar irodalomtörténet eddig vázolt kérdései konkrétábban vetik fel, mint ahogy ez eddig történt, a haladás kérdését. Most már abban a helyzetben vagyunk, hogy a haladás irányát és tartalmát, a haladó, a forradalmi író fogalmát konkrétábban tudjuk meghatározni. Itt is döntő kérdése újabb irodalomtörténetünknek Petőfi, Ady és József Attila központi helyének kijelölése és e központi hely konkrét társadalmi és művészi okainak kidolgozása. Ennek azonban semmiképp sem szabad azzal járnia, hogy a többi nagy, jelentékeny vagy tehetséges íróval szemben igazságtalanság történjék, ahogy az újabb kritikánkban már egynéhányszor megtörtént. Révai József március 15-i beszédében igen helyesen emelte ki, hogy Petőfi jelentőségének ilyen értékelése nem szabad, hogy például Vörösmarty lekicsinyléséhez vezessen.

Mindenekelőtt tisztázandó tehát haladás és irodalom viszonya. A haladás fogalmának el kell veszítenie azt az elvont, gyakran tisztán kulturális, sőt tisztán irodalmi jelleget, amellyel nálunk a polgári publicisztikában és kritikában használni szokták. A haladás elsősorban gazdasági és társadalmi kategória. Nálunk hosszú ideig a hűbéri maradványok elleni küzdelmet jelentette, amely az imperializmus korszakában kapcsolódott össze, persze felette bonyolult módon, a szocializmus előkészítéséért vívandó küzdelemmel.

Ennek belátása azt jelenti, hogy az elmúlt korszakok íróinál mindenekelőtt meg kell vizsgálni társadalmi és történelmi konkrét helyzetük konkrét lehetőségeit. Üres elvontság és merev vulgarizáció volna, ha régi írók haladó mivoltát abból a szempontból mérlegelnénk, hogy állásfoglalásuk a mai nézőpontból mennyire volna haladó. A gondolati kultúra, a társadalomfilozófia feladata minden egyes esetben konkrétan kielemezni, hogy mi volt ebben az adott helyzetben a haladó világnézet. Aholis nagyon fontos különbséget tenni forradalmi és haladó állásfoglalások között, hogy ne kényszerüljünk bele olyan jelentékeny írók igazságtalan megítélésébe, akik ugyan a maguk idejében a haladást képviselték, de a nélkül, hogy osztályhelyzetük és egyéni fejlődésük következtében forradalmárok lettek volna. Természetesen ezt a megkülönböztetést sem szabad elvontan sematizálni. Éppen a nagy társadalmi válságok idején gyakran előfordul, hogy valamely tegnap haladó világszemlélet képviselője a forradalmi válságban konzervatív, sőt reakciós jelleget ölt. Ez különösen a 48-as, a 18—19-es és a felzabradulással meginduló fordulatra vonatkozik.

A magyar fejlődés eddig vázolt sajátosságából következik, hogy a kapitalizmus ellentmondásai, komplikálódva a magyarországi fejlődés „porosz útjával“, igen fontos szerepet játszanak abban, hogy mit és milyen fokig tekinthetünk haladónak az eddigi magyar irodalmi fejlődésben. Marx rámutatott arra, hogy a polgári gondolkodás nem képes kivergődni a kapitalizmus apologetikájának és a romantikus antikapitalizmusnak hamis dilemmájából. Ez a dilemma újabb fejlődésünkben minduntalan, mindig élesedő formák között lépett fel, s lehetetlen az újabb magyar irodalomtörténetet helyesen értékelni, a nélkül, hogy ennek a dilemmának hamis és hazug voltát át ne látnók. (Urbánusok és népiesek harca.)

Végül okvetlenül szükséges, hogy esztétikailag tisztázuk világnézet és ábrázolás viszonyát a haladás szempontjából. Itt is egyedül a marxista esztétika mutathat konkrét kivezető utat, amennyiben csakis ez az elmélet tudja megmagyarázni, hogyan vezethet a művészi alkotás magasabbrendű, haladottabb állásfoglaláshoz, mint amelyekre az író tudatosan megfogalmazott világnézete predestinálni látszott. (Engels Balzaeról, Lenin Tolsztojról.) Ennek az elméletnek konkrét alkalmazása nagy szerepre

van hivatva irodalmunk revíziójában. De ismét csak akkor, ha nem vulgarizáljuk, amivel a felszabadulás óta számos tanulmányban találkozunk. Az Engels-féle „realizmus győzelme“ nem arra való, hogy bármely, lényegében reakciós írónak „végső fokon“ „haladó“ voltát kimutassuk, sem arra, hogy ennek segítségével elmázoljuk egyes kiváló írók belső problematikáját. Ez az elmélet a műalkotások haladó vagy nem haladó voltának konkrét kritériumait teszi meghatározhatókká, de csak akkor, ha a módszer az összes társadalmi és történeti, egyéni és művészi mozzanatának helyes, konkrét, dialektikus megragadásában nyilvánul meg.

A haladás fogalmának ilyen konkretizálása módot nyújt az irodalmunkban és irodalomtörténetünkben még tömegesen létező régi maradványok, reakciós tendenciák elleni harcra. Már előbb részletesen foglalkoztunk ezek tekintélyes részével, így a „szellemtudományos“ konzervatívizmussal, a „tragikus“ magyarság koncepciójával. Ma különösen kiemelendő a klerikális reakció és a nyugati (amerikai) orientáció elleni küzdelem, mely utóbbi a legkülönbözőbb formákban nyilvánul meg, részben, mint állítólag pártok felett álló humanizmus, részben és főként, mint a haladásnak azonosítása a nyugati fejlődéssel.

Ha ez utóbbinak történetét vizsgáljuk, akkor nagyon érdekes azt látni, hogy Ady már az első világháború előtt — éles ellentétben a Nyugattal — tisztán látta, hogy ez már az ő idejében sem felelt meg a tényeknek. S helyes ösztönrel utalt az Ázsiában megkezdődő népi forradalmi mozgalmakra. Amit ő zseniálisan megsejtett, azt Lenin tudományos pontossággal fogalmazta meg, amikor ugyanabban az időben szembeállította a Nyugaton, a fejlett kapitalista államokban egyre erősödő imperialista parazitizmust és rothadást a kapitalizmus szempontjából fejletlenebb népek kezdődő forradalmi önmagukra eszmélésével. Az orosz forradalom 1917-es győzelmével pedig döntő fordulat állott be haladás és reakció tartalmában. Most már — végső fokon — az dönti el valamely egyén vagy irány haladó vagy reakciós mivoltát, hogy a világ ilyen átalakulásához, az emberiség itt megnyíló új perspektívájához hogyan viszonylik. Ebben az összefüggésben azután ismét új értelmet nyer a forradalmi és a haladó író összefüggése és különbsége.

Mivel a gyakorlatba áttett haladás a magyar életben eddig csak 1848 rövid, következmények nélküli felragyogásában és az 1945-ös felszabadulásban nyilvánult meg, kétségtelen, hogy a kettő közötti korszakban a legbonyolultabb a haladás igazi mivoltának pontos, konkrét és helyes meghatározása. Itt is csak néhány főszempontra utalhatunk.

Az 1848-tól 1945-ig terjedő korszakot kétféle lecsúszás jellemzi a szabadságharcban elért magaslatról. Mindenekelőtt visszamaradottságunk fetiszizált dicsőítése. Ez nyílt és őszinte formában nyilvánult meg Gyulainál és főleg Kemény Zsigmondnál, követőinél azonban képmutató akadémizmussá merevedett. Különösen fetiszizált formát vesz fel a társadalmi elmaradottság ilyen dicsőítése a magyar „szellemtudomány“-ban. De ide tartoznak a népies elméletek is. Náluk általában két — a gyakorlatban legtöbbször elvegyült — irányzat különböztethető meg. Egyfelől a népi ellenzék, bár felítve paraszti korlátoltságokkal, de mégis ellenzék a régi dzsentri-Magyarország ellen, másfelől a dzsentri-reakció „népiesítése“. Itt komolyan elemzendő a romantikus antikapitalizmus jellege és magyarországi megnyilvánulásainak sajátos volta. Mert csak a romantikus antikapitalizmus belső ellentmondásainak bírálata vezethet a mai paraszti „ellenzékiség“ új, reakciós jelentőségének megértéséhez.

A másik kérdés az eddigi haladásfogalmak bírálata. A mérték csak az lehet: hogyan és miben látják a magyar visszamaradottságot, hogyan akarnak változtatni rajta. Itt ismét felmerül Petőfi, Ady és József Attila központi helye, akik a magyar visszamaradottságot társadalmi gyökereinek forradalmi kipusztításával akarták megszüntetni. Legtöbb írónknál ez a tisztánlátás hiányzott, s ezért konkrétan elemzendő minden esetben, mik a társadalmi, világszemléleti, egyéni, stb. okai a tisztánlátás eme hiányának. Végső fokon persze a legtöbb esetben arról van szó, hogy nem ismerik fel — még érzelmileg, még sejtés-szerűen sem — a magyar fejlődés „porosz útját“, annak társadalmi és kulturális problematikáját, s ezért e „porosz út“ civilizáltabb formáit keresik. De, ha ezt meg is állapítjuk, felmerül az a kérdés, hogy egy ilyen állásfoglalás *mikor*, milyen konkrét társadalmi és politikai körülmények között valósul meg. (Gondoljunk a régi és az

új *Nyugat* különbségére, legkivált pedig a *Szép Szó* körére.)

Mindennek rendkívül fontos világnézeti és esztétikai következményei is vannak. Mert, ha valamely író vagy irány nem nyúl hozzá a társadalmi alapokhoz, sőt azokat lényeges változás nélkül csak „kultúrásabbakká“ akarja átnöveszteni, akkor társadalmi alap nélküli kultúr-utópia jön létre, sőt a radikális átalakulástól, annak hordozójától, a tömegektől való félelem következtében nemcsak utópia, hanem világnézeti és művészi provincializmus, telítve reakciós elemekkel és vele együtt gyakran egy fajtája a dekadens balkáni párizsiasságnak. Természetesen itt is igen nagy különbségek vannak. Babitsnál kultúr-utópiájának társadalmi összeomlása művészileg őszinte pesszimista csalódás-lírát váltott ki, a *Nyugat* és a *Szép Szó* köreinek egy részében azonban nyegle oppurtunizmust és homokra épített „realpolitikát“.

A „porosz út“ ilyen fel nem ismerése a világnézeti és művészi dekadencia Magyarországra való behatolásának egyik útja; a másik út a népi irodalom dzsentroid változata. Mind a két irányt erősíti és alátámasztja, persze külön, különböző módon, közvetve vagy közvetlenül, a magyarországi szociáldemokrata mozgalomban uralkodó reformista hagyomány, melynek fő elve a munkásság és a „haladó“ polgárság szövetsége, mint az ellentmondásokból kivezető út. Ez a reformista hagyomány egyik fő oka annak, miért lett a magyar munkásosztály olyan későn vezetővé, kiútmutatóvá; ez az oka annak is, miért nem tudott a munkáskultúra irányítóan hatni a polgári kultúra ellentmondásai között vergődő írókra. Ezzel természetesen ennek a kérdéskomplexumnak is csak legáltalánosabb, legdurvább körvonalait húztuk meg, s ismét figyelmeztetni kell arra, hogy e termékeny szempontoknak az irodalomra való alkalmazása sohase váljon merev sémává.

Természetesen így a magyar irodalomtörténet helyes tárgyalása folyamán sok nagy vagy jelentékeny író tragédiája kerül új megvilágításba. De egyéni tragédiák felismerése és megértése nem szabad, hogy bármiféle tragikus vagy pesszimiztikus világszemlélethez vezessen. Mert egészen más egyéneknek társadalmilag és művészileg konkretizált tragédiája, más a hanyatló osztályok „tragikus világnézete“.

Az eddig kifejtettekből kiderül, hogy az *egész* magyar irodalomtörténet revideálandó. Ennek azonban nem mond ellent az, hogy a XVIII—XX. század irodalomtörténetének revíziója, mint közvetlenül és minél gyorsabban megoldandó feladat álljon az előtérben. Nem kétséges, hogy mindenki itt érzi a revízió legnagyobb sürgőségét. E revízió nélkül nem tudunk tudományos megalapozottsággal s ezért iránytmutatóan hozzászólni a jelen irodalom kérdéseihez. E revízió nélkül teljesen megoldhatatlan az irodalom helyes iskolai oktatásának kérdése, stb., stb. De nemcsak ezek a társadalmi szükségletek írják elő az újabb irodalomnak ezt az elsődlegességét, hanem az is, hogy ez a feladat gyorsabban és könnyebben oldható meg. Ennek az irodalomnak társadalmi alapja részben ismertebb, részben, amennyiben még nincs kellő alapos-sággal felkutatva, könnyebben megismerhető és tisztázható, legalább is annyira, amennyire az minimálisan kell a megalapozott irodalomtörténeti kutatáshoz. Végül, ne felejtjük el, hogy — ha eltekintünk néhány kivételes egyéniségtől — a ma elevenen ható régi irodalom éppen annak a korszaknak irodalma, amelyről most beszéltünk. A magyar történeti fejlődés szükségszerű következménye, hogy irodalmának nem lehet olyan, szinte évezredes, folytonossága és máig kiható ereje, mint az angol vagy francia irodalomnak.

Természetesen egyáltalában nincs kizárva a régi irodalom kutatása és újjáértékelése. De itt rendkívül nagy nehézség, hogy a régi magyar társadalom szerkezete, a régi magyar történet valóságos lefolyása sokkal kevésbé van felderítve, mint az újabbkori, és az irodalomtörténeteszek önálló, kiegészítő kutatásai sokkal nagyobb módszertani és tárgyi nehézségekbe ütköznek, mint a legújabb korban. (Lehetne mondani, hogy eddig csak Molnár Erik tett kísérletet régi társadalmi szerkezetünk komolyan tudományos megvilágítására.)

Végül — minden esetleges félreértés kiküszöbölése kedvéért — arról is nyíltan kell beszélni, hogy az egész magyar irodalomtörténet gyökeres revíziója nem jelenti, nem jelentheti *minden* eddigi kutatás summáris elvetését. Csak elfogulatlan, kérlelhetetlenül szigorú, a jelenben a demokráciáért, a szocializmusért állásfoglaló kri-

tikai felmérését jelenti mindannak, ami eddig a magyar irodalomtörténetben létrejött. Biztos, nagyon meg fog változni e revízió folyamán, e revízió következtében a magyar irodalomtörténet képe. De az is biztos, hogy e munka közben fogunk olyan előfutárokat is akadni, akikre eddig egyáltalában nem, vagy alig gondoltunk. Viszont lesz számos ledöntendő bálvány, élesen bírálható lesz sok, akit eddig — kevés joggal vagy egészen jogtalanul — haladónak könyvelték. E kritika ne álljon meg sehol, még az úgynevezett megállapított tényeknél sem. Számos, úgynevezett tény van, amely tulajdonképpen csak valamely mélyen megrögzött legendát takar, például azáltal, hogy mellőzi a kiegészítő, másító, sőt cáfoló egyéb tényeket. Arra is nem egy példát tudunk, hogy tényeket évtizedeken keresztül kétségbevonhatatlannak tartottak, noha a valóságban nem volt semmi alapjuk. A kritika tehát ne ismerjen semmi kíméletet. Nincs okunk félni az ilyen kritikától, mert a magyar társadalmi fejlődés minden problematikája ellenére annyi haladó tendencia, annyi tehetséges és haladó író volt a magyar irodalomban, hogy meggyőződésünk szerint, nagyobb irodalmi gazdagságot fogunk áttekinteni, mint régebben, bár e gazdagság tartalmai, körvonalai egészen mások lesznek, mint a régi magyar irodalomtörténetéi voltak.

E sokrétű, nagy feladat megoldása csak széles körököt átfogó kollektív munka eredménye lehet.

LENIN:

PÁRTSZERVEZET ÉS PÁRTIRODALOM

Leninnek ez a szocialista irodalom és a marxista-leninista irodalomtudomány szempontjából egyaránt alapvető cikke a „Novaja Zsizny“ 1905. november 13-i számában az első orosz forradalom idején jelent meg. Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárthoz tartozó írók, sajtó, irodalmi vállalatok, stb. munkájának a párt szervezetébe való szorosabb beillesztését követeli, az irodalom pártszerűségének fokozását, de ugyanakkor rámutat arra is, hogy az irodalom mindig pártszerűen irányzott, pártos volt, hogy a polgári kertelés az irodalom abszolút szabadságáról a legszemérmertlenebb képmutatás. A cikk teljes fordítását adjuk itt annak a Lenin irodalmi tanulmányait és egyéb munkáinak irodalmi vonatkozású vagy az irodalom tudományos vizsgálatához is irányt mutató részleteit tartalmazó kötetből, amely a közeljövőben jelenik meg a Szikra kiadásában.

A szociáldemokrata munkának Oroszországban az októberi forradalom után kialakult új feltételei napirendre tűzték a pártirodalom kérdését. Kezd eltűnni a különbség az illegális és legális sajtó közt, a feudális és abszolutisztikus Oroszország korának e szomorú öröksége. Még nem szűnt meg, távolról sem! Miniszterelnökünk képmutató kormánya még mindig úgy garázdálkodik, hogy az „Izvesztija. Szovjeta Rabocsich Deputátov“-ot* illegálisan kell nyomni, de a kormány gyalázatán, az őt érő új erkölcsi pofonokon kívül nincs semmi haszna az ostoba kísérletnek, hogy „betiltsa“ azt, amit megakadályozni nincs ereje.

Az illegális és legális sajtó különbségének fennállása idején a pártsajtónak és a pártatlan sajtónak kérdése teljesen primitív és teljesen hamis, torz módon oldódott meg. Az egész illegális sajtó pártsajtó volt, szer-

* Munkásküldöttek Tanácsának Közlömenyei.

vezetek adták ki és csoportok irányították, amelyek ilyen vagy olyan módon kapcsolatban álltak a gyakorlati pártmunkások csoportjaival. Az egész legális sajtó pártatlan volt, — minthogy a pártosság tilos volt — de „vonzódott“ egyik vagy másik párthoz. Szükségképen természetellenes szövetségek, abnormis együttélések, hamis cégek jöttek létre; azok kényszerű hallgatásával, akik szerettek volna pártelveket kifejezni, együttjárt azok gondolkodásának együgyűsége vagy gyávasága, akik még nem értek meg arra, hogy ilyen nézeteket valljanak, akik lényegében nem voltak pártemberek.

Atkozott ideje az ezópuszi beszédnek, az irodalmi szolgaságnak, a rabszolganyelvnek, a szellemi jobbságnak! A proletariátus végetvetett ennek az aljasságnak, amely mindent megfojtott, ami eleven és friss volt Oroszországban. De a proletariátus idáig még csak fél-szabadságot vívott ki Oroszország számára.

A forradalom még nem ért véget. Ha a cárizmusnak már nincs hozzá ereje, hogy legyőzze a forradalmat, a forradalomnak viszont még nincs ereje ahhoz, hogy legyőzze a cárizmust. És olyan korban élünk, amikor mindenütt és mindenben megmutatkozik a nyílt, becsületes, egyenes, következetes pártszellem és a földalatti, leplezett, „diplomataikus“, ravasz „legalitás“ természetellenes összekapcsolása. Ez a természetellenes összekapcsolás megmutatkozik a mi újságunkban is; bármennyit élcelődik Gueskov úr a szociáldemokrata zsarnokság rovására, hogy az megtiltja a liberális-polgári, mérsékelt újságok nyomtatását, az a tény mégis csak tény marad, hogy Oroszország szociáldemokrata munkáspártjának központi lapja, a „Proletárij“ mégis csak az abszolutisztikus-rendőri Oroszország kapuin kívül reked.

No, de mindegy. A félforradalom is arra kötelez mindnyájunkat, hogy haladéktalanul hozzáfogjunk a dolog új rendezéséhez. Az irodalom most legálisan is kilentized részében pártirodalom lehet. Az irodalomnak pártszerűvé kell válnia. A polgári erkölcsök, a polgári vállalkozói, üzleti sajtó, a polgári irodalmi karrierizmus és individualizmus, az „úri anarchizmus“ és a profithajhászás elensúlyozására a szocialista proletariátusnak csatasorba kell állítania a *pártirodalom* elvét, ki kell építenie és a lehető legteljesebb és legtisztább formában valóra kell váltania ezt az elvet.

Miben áll ez az elv, a pártirodalom elve? Nemesak abban, hogy a szocialista proletariátus számára az irodalom ügye nem lehet egyes személyek vagy csoportok profitjának forrása, egyáltalán nem lehet a proletariátus egyetemes ügyétől független magánügy. Le a pártatlan írókkal! Le az Übermensch-írókkal! Az irodalmi munkának az egyetemes proletármunka részévé kell lennie, „kerekévé és csavarjává“ annak az egyetlen egységes nagy szociáldemokrata mechanizmusnak, amelyet az egész munkásosztály öntudatos élcsapata mozgat. Az irodalmi munkának a szervezett, tervszerű, egységes szociáldemokrata pártmunka alkotórészévé kell lennie.

„Minden hasonlat sántít“, mondja egy német közmondás. Sántít az én hasonlatom is, amely az irodalmat csavarral, az eleven mozgást mechanizmussal hasonlítja össze. Akadnak bizonyára hisztérikus intellektuelek, akik feljajdulnak az ilyen hasonlat miatt, amely az eszmék szabad harcát, a kritika szabadságát, az irodalmi alkotás szabadságát, stb., stb. lealacsonyítja, holttá merevíti, „bürokratizálja“. Az ilyen sirámok, a dolog lényegét tekintve, csak a polgári-intellektuel individualizmus megnyilatkozásai volnának. Vitathatatlan, az irodalmi munka bírja meg legkevesbbé a mechanikus egyformásítást, a nivellálást, a többségnek a kisebbségen való uralmát. Vitathatatlan, ebben a munkában feltétlenül nagyobb teret kell biztosítani az egyéni kezdeményezésnek, az individuális hajlamoknak, gondolat és fantázia, forma és tartalom szabadságának. Ez mind vitathatatlan, de mindez csak azt bizonyítja, hogy a proletariátus pártmunkájának irodalmi részét nem lehet sablonszerűen azonosítani a proletariátus pártmunkájának más részeivel. Mindez éppenséggel nem dönti meg azt a burzsoázia és a polgári demokrácia számára meglepő és különös tételt, hogy az irodalomnak feltétlenül és kötelezően a szociáldemokrata pártmunka olyan részévé kell válnia, amely elválaszthatatlanul kapcsolatban áll a pártmunka más területeivel. Az újságoknak a különböző pártszervezetek orgánumaivá kell lenniük. Az íróknak feltétlenül be kell lépniük pártszervezetekbe. Kiadóvállalatok és lerakatok, áruházak és olvasótermek, könyvtárak és különféle könyvesboltok — kell, hogy mindezek a pártnak alárendelt és a pártnak felelős intézményekké legyenek. Mindezt figyelemmel kell kísérnie a szervezett

szocialista proletariátusnak, mindezt ellenőriznie kell, mindebbe kivétel nélkül bele kell vinnie a proletármunka eleven áramát, kihúzni ezzel a talajt az alól a régimódi, félig oblomovi, félig kalmári elv alól: az író ír, az olvasó olvas.

Nem beszélünk, persze, arról, hogy az ázsiai cenzúrától és az európai burzsoáziától megrontott irodalmi életnek ez az átváltozása egycsapásra végbemehet. Távól áll tőlünk az a gondolat, hogy valami uniformizált rendszert hirdessünk, vagy a feladatnak néhány határozattal való megoldását. Nem, sematizálásról ezen a területen lehet szó legkevésbé. Arról van szó, hogy egész pártunk, Oroszországnak egész öntudatos proletariátusa ismerje fel ezt az új feladatot, vesse fel világosan, lásson hozzá mindenütt és minden téren ennek megoldásához.

Megszabadulván a feudális cenzúra rabságából, nem akarunk és nem fogunk a polgári-kalmári irodalmi viszonyok rabságába jutni. Szabad sajtót akarunk és fogunk teremteni, nemcsak rendőri vonatkozásban, hanem a tőkétől és a karrierizmustól való szabadság értelmében — sőt, a polgári-anarchisztikus individualizmustól való szabadság értelmében is.

Ez utolsó szavak paradoxnak vagy az olvasó kigúnyolásának látszanak. Hogyan! — kiáltja bizonyára valamelyik intellektuel, lelkes híve a szabadságnak. Hogyan! Olyan finom, individuális dolgot, mint amilyen az irodalmi alkotás, a kollektivitás alá akartok rendelni! Azt akarjátok, hogy a munkások döntsenek szótöbbséggel a tudomány, a filozófia, az esztétika kérdéseiben! Tagadjátok az abszolút-individuális szellemi alkotás abszolút szabadságát!

Nyugodjanak meg uraim! Először is a pártirodalomról van szó és annak a párt ellenőrzése alá helyezéséről. Mindenkinek joga van írni és mondani mindent, ami neki tetszik, a legcsekélyebb korlátozás nélkül. De minden szabad szövetségnek, ezek sorában a pártnak is, ki szabad zárnia azokat a tagokat, akik a párt cégérét pártellenes nézetek hirdetésére használják fel. A szó és a sajtó szabadságának teljesnek kell lennie. De hát az egyesülés szabadságának is teljesnek kell lennie. A szólás-szabadság nevében meg kell neked adnom a jogot, hogy kiálts, fecsegy és írj, ami neked jólesik. De neked is meg kell hagynod nekem a jogot, az egyesülés szabadsága ne-

vében, hogy szövetséget kössek vagy felbontsak emberekkel, akik így vagy amúgy beszélnek. A párt önkéntes egyesülés, amely elkerülhetetlenül szétesnék előbb eszmeileg, de azután szervezetileg is, ha nem tisztítaná meg magát olyan tagoktól, akik pártellenes nézeteket hirdetnek. A pártszerű és pártellenes közt megvonja a határt a párt-programm, a pártnak taktikai határozatai és szabályzata, végül a nemzetközi szociáldemokráciának, a proletariátus nemzetközi önkéntes szövetségeinek tapasztalata; a proletariátus állandóan befogad pártjába nem egészen következetes, nem egészen tiszta marxista, nem egészen odavaló elemeket vagy áramlatokat, de folytonosan periodikus „tisztogatásokat“ is végez pártjában. Így lesz ez nálunk is, uraim, tisztelt hívei a kritika polgári „szabadságának“, a párton belül: a párt most minálunk egyszerre tömegpárttá lesz, most éljük át a nyílt szervezéshez való hirtelen átmenetet, most elkerülhetetlenül sok (marxista szempontból) következetlen ember jön hozzánk, talán hívó keresztények, talán még misztikusok is. Erős a gyomrunk, kemény marxisták vagyunk. Megemésztjük ezeket a következtelen embereket. A párton belül a gondolkodás szabadsága és a kritika szabadsága sohasem kényszerít arra, hogy az embereknek arról a szabadságáról megfeledezzünk, hogy szabad szövetségekbe csoportosuljanak, amelyeket pártoknak neveznek.

Másodszor, polgári individualista uraim, meg kell mondanunk önöknek, hogy az abszolút szabadságról való szónoklásuk mind csupa képmutatás. A pénz hatalmára alapított társadalomban, abban a társadalomban, amelyben a dolgozók tömegei koldusok és maroknyi gazdag lopja a napot, nem lehet valóságos, tényleges „szabadság“. Szabad-e ön, író uram, polgári kiadójától, polgári közönségétől, amely keretben-képben pornográfiát és a „szent“ színművészethez való „ráadásul“ prostitúciót kíván? Lám, ez az abszolút szabadság polgári vagy anarchisztikus frázis (hiszen az anarchizmus, mint világnézet, visszajára fordított polgáriság). Társadalomban élni és a társadalomtól függetlennek lenni nem lehetséges. A polgári író, művész, színésznő szabadsága csak leplezett vagy képmutatóan álcázott függés a pénzeszsáktól, a megvásárlástól, a kitaratottságtól.

És mi, szocialisták, leleplezzük ezt a képmutatást, letépjük a hamis cégereket — nem azért, hogy osztály-

jelleg nélküli irodalmat és művészetet teremtsünk (ez csak a szocialista, osztálynélküli társadalomban lesz majd lehetséges), hanem azért, hogy a látszat szerint szabad, a valóságban a burzsoáziához kötött irodalommal valóban szabad, magát *nyíltan* a proletariátushoz kötő irodalmat állítsunk szembe.

Ez szabad irodalom lesz, mert nem a haszon és a karrier, hanem a szocializmus eszméje és a dolgozókkal való együttérzés verbuvál új meg új erőket sorai közé. Szabad irodalom lesz, mert nem valamely életúnt hősnőt fog szolgálni, nem az unatkozó és elhízástól szenvedő „felső tízezret“, hanem a dolgozók millióit és tízmillióit, akik az ország virága, ereje, jövődjéje. Szabad irodalom lesz, amely az emberiség forradalmi gondolkodásának eddigi eredményeit megtermékenyíti a szocialista proletariátus tapasztalatával és eleven munkájával, amely állandó kölcsönhatást létesít a mult tapasztalata (a tudományos szocializmus) közt, (amely befejezte a szocializmus kifejlődését primitív, utopisztikus formáiból) és a jelen tapasztalata (a munkás elvtársak mostani harca) közt.

Munkára hát, elvtársak! Nehéz és új, de nagy és hálás feladat áll előttünk, — széleskörű, sokoldalú, sokrétű irodalmi tevékenységet szervezni meg, szoros és elszakíthatatlan kapcsolatban a szociáldemokrata munkásmozgalommal. Az egész szociáldemokrata irodalomnak pártirodalommá kell lennie. Minden ujságnak, folyóiratnak, kiadóvállalatnak, stb. haladéktalanul hozzá kell fognia az újjászervezés munkájához, olyan helyzet előkészítéséhez, amelyben egy vagy más alapon teljesen beleilleszkednek egyik vagy másik pártszervezetbe. Csak akkor lesz a „szociáldemokrata“ irodalom valóban az, csak akkor teljesítheti feladatát, csak akkor ragadhatja ki magát a polgári társadalmon belül a polgárság rabságából és olvadhat egybe a valóban haladó és mindvégig forradalmi osztállyal.

A. FAGYEJEV :

AZ IRODALMI ELMÉLET ÉS KRITIKA FELADATAI

A szovjet irodalom egyik legnagyobb és világszerte legnépszerűbb mesterének, a békéért folyó harc egyik vezéralakjának, a Szovjetunió Írószövetsége főtítkárának fenti címen a Проблемы социалистического реализма (A szocialista realizmus problémái) c. kötet bevezetéseként megjelent tanulmányából adjuk itt az első részt, amely egyaránt tanulságos az irodalomtörténet kutatói, az irodalmi nevelés kérdéseivel foglalkozók és az irodalom mai törekvései, a szocialista irodalom feladatai, módszerei és problémái iránt érdeklődők számára.

A szovjet irodalom-elmélet és kritika feladatait leglényegesebb és legfontosabb pontjaikban kijelölték a Párt Központi Bizottságának az irodalom és művészet kérdéseiben hozott határozatai és Zsdánov elvtársnak a Zvjezda és Leningrád c. folyóiratokról tartott beszámolója.

Az a körülmény, hogy az elmúlt években a K. B. határozataig nem jelent meg egyetlen kritikai munka sem, amely, ha mégoly távolról is, szemügyre vette volna ugyanazokat a problémákat és kérdéseket, objektív és vitathatatlan bizonyítéka irodalmi kritikánk ki nem elégtő állapotának.

A kritika elfelejtette, hogy éppen neki kell elsősorban harcolnia az irodalom pártszerűségéért, ezért a nagy lenini alapelvért, amelyet Zsdánov elvtárs beszámolójában a legfontosabb adaléknak nevezett, amellyel Lenin az irodalommal foglalkozó tudományt gazdagította.

Idézzük emlékezetünkbe Lenin zseniális kijelentéseit:

„Az irodalomnak pártszerűvé kell válnia. A polgári erkölcs ellensúlyozására, a polgári vállalkozói, üzleti sajtó ellensúlyozására, a polgári irodalmi karrierizmus és individualizmus, az úri anarchizmus és a profithajhászás ellensúlyozására a szocialista proletariátusnak csatasorba kell állítania a pártirodalom elvét, ki kell építenie

és meg kell valósítania ezt az elvet a lehető legteljesebb és leghiánytalanabb formában.

Miben áll ez az elv, a pártirodalom elve? Nemesak abban, hogy a szocialista proletariátus számára az irodalom ügye nem lehet egyének vagy csoportok profitjának forrása, egyáltalán nem lehet a proletariátus egyetlen ügyétől független magánügy. Le a pártatlan írókkal! Le az Übermensch-írókkal! Az irodalmi munkának az egyetememes proletármunka részévé kell lennie...“

Fejlődésünk minden szakaszában tisztán kell látnia a kritikának mindenekelőtt e lenini elv ellenségeit, látnia kell azokat az új harci formákat, módszereket, amelyeket az ellenfél alkalmaz, az álcázásnak azokat a formáit, amelyekkel az ellenfél az irodalom terén a lenini elv elleni harcát leplezi és szembe kell szállnia az ellenféllel.

Hogy az utóbbi évek kritikája alig folytatta a harcot az irodalom pártszerűségéért, hogy nem fejtette ki ezt az elvet az irodalmi processzus minden oldalának elemzésén, abban, hogy a kritika nem leplezte le annak a leninizmussal szemben ellenséges elvnek álteoretikusait és hiperpraktikusait, hogy az irodalomnak nincs köze a politikához, a „tisztá művészet“, a „l'art pour l'art“ elvének embereit — ez a mi irodalmi kritikánk gyöngesége.

Az irodalom sohasem volt apolitikus — sem a múltban, sem a jelenben. Az apolitikusság elmélete — polgári képmutatás és álcázás.

Lenin azt mondta: „Társadalomban élni és a társadalomtól függetlennek lenni nem lehet. A polgári író, művész, színész szabadsága csak leplezett (vagy képmutatón álcázott) függés a pénzeszsáktól, a megvásárlástól, a kitarottságtól.“

A nemesi vagy polgári író is mindig tagadott vagy állított valamit, de ha az apolitikusság álarcával takarta magát (mintha semmit sem állítana és nem tagadna, hanem csak konstatálna), akkor képmutatószkodott.

El lehet képzelni, milyen óriási lehetőségek és perspektívák társulnak föl a pártos szabad szovjet irodalom előtt, ha a régi irodalom, a kizsákmányoló társadalom viszonyai közt, el nem múló világirodalmi értékeket hozhatott létre.

„Ha a feudális rend, aztán meg a polgárság a maguk virágkorában olyan művészetet és irodalmat hozhattak létre, amelyek helyeselték az új társadalmi rend keletkezé-

sét, magasztalták virágzását, akkor nekünk, az új, szocialista társadalomnak, amely magában viseli mindannak a megtestesítését, ami az emberi civilizációban és kultúrában a legjobb, annál inkább feladatunk a világ leg-
haladóbb irodalmának megteremtése, amely messze maga mögött hagyja a régi idők alkotó munkájának legkiválóbb mesterműveit.“ (Zsdánov)

Zsdánov elvtárs itt felvetette a mi szovjet irodalmunk történelmi missziójának kérdését. Nagyon fontos, hogy megtaláljuk azt a legfontosabb láncszemet az irodalmi alkotásban, amelybe nekünk, a szovjet irodalom munkásainak bele kell kapaszkodnunk, hogy a szovjet irodalmat világtörténelmi jelentőségre emelhessük.

Ez a leglényegesebb és legfontosabb, döntő láncszem a mi szovjet emberünknek és erkölcsi tulajdonságainak egész teljességében és erejében való bemutatása.

„Persze, a mi irodalmunknak, — mondja Zsdánov elvtárs — amely magasabbrendű társadalmat tükröz vissza, mint amilyen bármely polgári demokratikus társadalom, sokszorosan magasabbrendű kultúrát, mint amilyen a polgári kultúra, megvan arra a joga, hogy másokat új, egyetemes emberi erkölcsre tanítson. Hol találtok olyan népet és olyan országot, mint nálunk? Hol találtok oly egyszerű emberi tulajdonságokat, mint amelyeket a mi szovjet népünk a Nagy Honvédő Háborúban mutatott és amelyeket naponta mutat a munka terén, áttérve a békés fejlődésre és a gazdaság és kultúra építésére. Népünk napról-napra magasabbra és magasabbra emelkedik. Ma nem vagyunk azok, akik tegnap voltunk, és holnap nem leszünk azok, akik ma voltunk. Nem azok az oroszok vagyunk már, akik 1917-ig voltunk, sem a mi Oroszországunk nem az már, sem a mi jellemünk nem az már. Együtt változtunk és nőttünk fel azokkal a egyszerű átalakulásokkal, amelyek gyökeresen megváltoztatták országunk arculatát.“

És tovább: „Megmutatni a szovjet emberek e egyszerű vonásait, megmutatni népünket nemcsak mai napjában, hanem bepillantani a holnapjába is, segíteni fény-szóróval megvilágítani az utat előre — ez a feladata minden lelkiismeretes szovjet írónak. Az író nem kulloghat az események mögött, a nép élenjáró soraiban kell haladnia, megmutatnia a népnek fejlődése útját. Az írónak a szocialista realizmus módszerétől vezetettve magát, lelkiismer-

retesen és figyelmesen tanulmányozva a mi valóságunkat, igyekezve mélyebben behatolni fejlődésünk folyamatainak lényegébe, nevelnie kell és szellemileg fel kell fegyvereznie a népet. Kiemelve a szovjet ember legjobb érzelmeit és tulajdonságait, feltárva előtte holnapi napját, ugyanakkor meg kell mutatnunk a mi embereinknek, milyeneknek nem szabad lenniük, ostromoznunk kell a tegnapi csőkevényeit, azokat a csőkevényeket, amelyek akadályozzák a szovjet embereket abban, hogy előrehaladjanak.“

Zsdánov elvtársnak ezekben a nyilatkozataiban ki van fejtve a szocialista realizmus egész programja, amelyről nagyon-nagyon sokat kell elmélkednie a mi kritikánknak. Be kell mutatnunk a mi emberünket az igazsághoz híven és olyannak kell mutatnunk, amilyennek lennie kell, meg kell világítanunk a holnapját.

Ez arra kötelez minket, hogy gondolkodjunk arról a szocialista realizmushoz hozzátartozó forradalmi-romantikus elemről, amely nélkül nincs szocialista realizmus. Másfelől Zsdánov elvtárs hangsúlyozza, hogy ez a forradalmi-romantikus elem nem gondolható el a nélkül, hogy kritikát ne gyakoroljunk minden régivel, megcsontosodottal szemben. E nélkül ugyancsak nem lehet meg a szocialista realizmus. Az az ember, aki valamely eszményért harcol és maga elé állítja, természetesen a legaktívabb módon és legélesebben bírálja mindazt, ami eszménye elérésében akadályozza.

Úgy tűnik nekem, hogy irodalomtudományunkban nem dolgoztuk ki eléggé a szocialista realizmus forradalmi-romantikus elemének kérdését. Megpróbálom mindenekelőtt meghatározni, mit érthetünk forradalmi romantikán.

Ismeretes, hogy van a romantizmusnak és a romantikának sok régi, iskolás, professzori meghatározása. Fogyatékoságuk az, hogy teljesen különböző jelenségeket össze akarnak fogni. Nyilvánvaló, hogy akkor találunk rá a helyes útra, ha a forradalmi romantikáról való fogalmunk alapjává Lenin ismeretes kijelentéseit tesszük, amelyeket „Mi a teendő“ c. munkájában mondott az álmodozás kérdéséről. Lenin elvtárs, mint ismeretes, Piszarjev megállapításait idézi: „Álmodom elébevéghat az események természetes menetének vagy teljesen félrecsaphat, oda, ahová az események semmiféle természetes

menete soha el nem juthat. Az első esetben az álom semmiféle kárt nem okoz, sőt támogathatja és erősítheti a dolgozó ember energiáját... Ha az ember teljesen meg volna fosztva attól a képességtől, hogy ilyenképen álmodozzon, ha nem tudna néha előrerohanni és képzeletével teljes, bevégzett képben szemlélni ugyanazt az alkotást, amely csak kezd a keze alatt formálódni, akkor teljességgel el sem tudom képzelni, miféle buzdítások bírhatnák az embert arra, hogy elvállaljon és véghezvigyen széleskörű és megerőltető feladatokat a művészet, a tudomány és a gyakorlati élet terén...“

A továbbiakban idézi Lenin Piszarjev nyilatkozatának azt a helyét, ahol rámutat, hogy az álom hasznos, ha „az álmodozó személy komolyan hisz álmában, figyelmesen nézi az életet, meggyőződéseit összeveti légváraival és általában jó lelkiismerettel dolgozik ábrándja megvalósításán. Ha van valami kapcsolat ábránd és élet közt, akkor minden rendben van...“

Nyilvánvaló, hogy iródalmunkra alkalmazva hozzá kell tennünk, hogy ami hasznos és szükséges — „az álom“ — a művészi alkotásban eleven kép alakjában, egy olyan ember képében mutatkozik, aki az új társadalmi erkölcs elvének a hordozója.

Éppen azért, mert mi egy olyan társadalom képviselői vagyunk, amelyben a művész szubjektív vágyai egybeesnek a társadalmi fejlődés objektív menetével, találhatunk a reális valóságban eleven embereket, akik az új erkölcsi elv hordozói.

Azt kérdezhetik: lehet-e igazán olyannak feltüntetni az élő emberi jellemet, „amilyen“, s ugyanakkor olyan-nak, „amilyennek lenni kell“? Persze. Ez nemesak nem gyöngíti a realizmus erejét, sőt ez az igazi realizmus. Az életet forradalmi fejlődésében kell felfogni. Felhozok egy példát a természet köréből. Az alma, melyet kertben termelnek, még hozzá olyan kertben, amilyen a Micsuriné — ez az alma olyan, „amilyen“, s ugyanakkor olyan, „amilyennek lennie kell“. Ez az alma jobban kifejezi az alma lényegét, mint az erdő vad gyümölcse.

Igy vagyunk a szocialista realizmussal is.

WALDAPFEL JÓZSEF:

AZ IGAZI CSOKONAI

Móricz Zsigmond 1905-ben írt tanulmánya szerint Csokonai „apostoli, őszinte, kiáradó nagy lélek volt, aki sohasem vetett számot a maga érdekeivel, hanem önmagát feláldozó hihetetlen buzgósággal igyekezett lelke kincseit az egész világra kiönteni“. Az irodalmi közgondolkodás az imperializmus korában végbement züllésének kevés olyan jellemző példája van, mint az, ahogy Csokonaival azóta elbántak, hol valami mindenünnen esipegető utánczót, hol csak a nyelv és forma bravúros mesterét látva, hol pedig — és lassanként ez vált a legáltalánosabbá — a rokokó dekadens művészetének tökéletes magyar képviselőjét magasztalva benne. Csokonai versei „a könnyed, gondnélküli grácia legszebb virágai irodalmunkban. Rettenetes elgondolni, mekkora heroizmusba kerülhetett alkotójuknak ez a grácia. Ez a rokokó heroizmus. Nem törődni az élet komoly oldalával, többnyire felületesség, de néha a legnagyobb áldozat, amit ember hozhat eszményeiért. Pompadour holttestét éjszaka, lopva, saraglyán, egy durva kendővel letakarva vitték ki a palotából, ahol egy pillanatra sem állt meg az ünnep. Ez a rokokó: mindhalálig, mártírosan, bármilyen áldozatok árán is fenntartani azt a fikciót, hogy az élet szép, a földön lenni ünnepély. És ebben Csokonai az elmúlt kor utolsó nagy képviselője volt.“ — írja az ellenforradalmi korszak baloldali irodalomtörténete.

Kinek van igaza, annak-e, aki Csokonaiiban apostolt lát, vagy ahogy már 1855-ben mondták, a XVIII. század Petőfijét, új világot formáló új eszmék hirdetőjét, vagy azoknak, akik a halálraítélt rothadó arisztokrácia minden közösségi törekvésétől távolálló, a léhaság kultúrájában magát kiélő kultúrájának uszályában látják? Nem nehéz bebizonyítani, hogy Csokonai költészete egy részé-

nek formai sajátságai és divatos tematikája ellenére nem a hanyatló és már küzdeni sem tudó nyugati arisztokrácia kultúrájának utolsó, hanem a hőskorát élő polgárság világnézetének, a felvilágosodásnak élenjáró képviselője, a magyar felvilágosodás első, hamar megtörő hullámának legnagyobb költője, s mindaz, ami költészetében ennek ellentmond, megalkuvások, megalázkodások és lemondások következménye vagy játékos pótlék a számára megvalósíthatatlan igazi nagy művészetért, az igazság, emberség, műveltség és társadalmi haladás hirdetéséért, amit az abszolutizmussal szövetkező feudális reakció felülkerekedése lehetetlenné tesz.

1.

Hogy Csokonai szemében, mihelyt az iskolás gyakorlatokból kiemelkedik, mennyire a haladás szolgálata a cél, hogy gondolkodása mennyire ellentétes a feudalizmus hazafias jelszavakkal és külsőségekkel takarózó védőivel, arra nagyon jellemző már az a *A bagoly és a kócsag* című dialógus, amelyet 17 éves korában, a II. József halálát követő felbuzdulás idején írt, mikor a nemesség szalmalángja javában lobogott, mikor egymást érték a nemzet újjászületését hirdető ünnepségek, s mikor az irodalomban Dugonics és Gvadányi volt a közhangulat legnagyobb hatású kifejezője.

Csokonai kócsagja azt panaszolja, hogy néhány szál tollért írtják egész nemzetségét: „Úr, nem úr, nemes, nem nemes, vadász, kulcsár, kasznár, ispán, számtartó, tisztartó, lokaj, kukta, fullajtár, írődeák, patvarista, kancellista, koncipista, hófmester, frizőr, öltöztető, vetköz-tető, agár, vizsla, kopó, minden, ami csak úr, vagy úri, hétről-hétre itt tanyázott a nádasban.“ Egy társa látta, mikép fűztek a tollakból bokrétákat, „milyen forgással lógott osztán a sok üres főkön, mint az elszáradt tőköcskén az elszáradt, de még le nem hullott virág. A’ volt a legderekből hazafi, akinek leghosszabb s legvastagabb bokrétája volt.“ Egy ifjú poéta, költői érdemeivel nem mehetvén lelkes honfitársainál semmire, maga is arra fanyalodnék már, hogy kócsagot lőjjön, de szerencsére talál egy elhagyott vadásztarisznyát, benne bort, húst és cipót, s rákötve egy pár kócsagot. „Artatlanok — így szóla mosolygó szánakozással —, be gazdagon nőtt rajtatok a pat-

riotizmus! Ezen két-három fehér szálaeskák ragadják tehát ki az én kedves hazámat az ínség torkából... Ti bennetek állanak, gyermeki csecsebecsék, az én nemes nemzetemnek fénylő virtusai, melyeket a kegyetlen századok is sérthetetlen eresztettek által az összeesküdt ínségeken... A mai magyarok mostani hazafiúságok és magyarságok az ő tavaikba, a mi fejünkön terem" — foglalja össze tapasztalatait és megy boldogabb hazába, ahol „az emberek nem oly buzgó hazafiak, hogy a miatt rákásra öljenek“.

Ez a szellemes szatíra a nemesség álláspontját tükrözőtető egykorú irodalmi közvélemény ellenében is azt a polgári felvilágosodást képviseli, amelyet a jozefinizmus felszabadított, de magyarelles centralizmusával annyira kompromittált is, hogy hosszú ideig nemzeti ügynek lehetett feltüntetni a felvilágosodottság ellen való minden tiltakozást, amivel a magyar feudalizmus és a vele szövetkezett egyház az első megingás után egyre merevebben védekezett a gazdasági fejlődés követelményeitől sürgetett társadalmi átalakulás ellen. A protestáns értelmiség körében a jozefinizmus a türelmi rendelet, a hivatalviselés lehetőségei és a sajtó aránylagos szabadsága miatt népszerűbb volt, mint katolikus részen, de ezt a népszerűséget a változott viszonyok közt nem soká tartotta meg. Csokonai szemében azonban II. József mindvégig Mátyás óta a legnagyobb magyar király marad.* 1796-ig pedig minden vonatkozásban ellentáll a reakciós közhangulat csábításainak, tántoríthatatlan híve a felvilágosodásnak a szó teljes értelmében s nemcsak, mint ahogy emlegetni szokták, a műveltség terjesztése értelmében.

Már az idézett állatbeszélgetésből kihangzik, szinte saját költősorsa jövendöléseként is a panasz a magyar írók nyomorsúságáról, megvetettségéről, a magyar urak érzéketlenségéről a nemzeti műveltség szükségletei iránt, sokat hangoztatott hazafiságuk üres, tartalmatlan cifraságáról.

* (V. ö. *Az 1741-iki diéta*, 1796. — *A haza templomának örömnapja*, 1798. „Attila kerecsen tollú bokkrétája, Árpád buzogánya, István koronája, A Mátyás hollója és a József neve Ez oltárnak legfőbb dicsőséget teve.“)

A műveletlen magyarkodásnak Csokonainál mindig megmaradó ostorozása legtöményebben, legélesebben a *Tempefőiben* jelentkezik. Az egész játék arról szól, mikép kerül egy költő bajba azért, mert kinyomatja költeményét s a nyomtatás árát, minthogy magyar könyvet alig vesz néhány ember, nem tudja megfizetni; mikép próbálkozik hiába nagyuraknál, még hőse ivadékánál is, mikép fordul ugyancsak siker nélkül papokhoz stb. A *Tempefőit*, úgy látszik, 1793-ban írta Csokonai, a maga sorsán utóbb volt alkalma tapasztalni mindazt, amiért a magyar urakat csonkán maradt komédiájában meg akarta leckéztetni, s éppen az ő sorsa a legnagyobb példa arra, mennyire hű tükre ez a keserű szatíra a rothadó magyar feudalizmusnak, amely annál csökönyösebben ragaszkodik kiváltságaihoz, mennél kevésbé tölthet be hivatást a nemzet életében. Ennek a képnek általános igazságán éppoly kevésbé változtat egy-két főúr viszonylagos áldozatkészsége, mint ahogy például a Dorottyának a magasztaló verseiért kapott adományokat nyugtázó jegyzete sem igazi cáfolata a benne forma szerint meghazudtolt soroknak, amelyekben Dorottya végrendelkezik:

Továbbá, ha ama költő jókedvébe,
 Aki most itt mulat ebb' a vármegyébe,
 Leírná a dámák mellett tett harcomat,
 S hattuyi szárnyain zengné haláloamat;
 Minthogy, *amint mondják, eddig minden nagyok*
Üresen bocsáták: néki fundust hagyok.
 Lencseni kertemet mezei házommal,
 Minden bankóimat az egész smukkommal
 Adják néki: ebből holtig elverselhet,
 S Beócián Parnasz hegyeit emelhet.

Tempefői szerelmese, Rozália, kivétel a Fegyverneki-családon és egész osztályán belül, ő a műveltségért, a költőkért, Voltaire-ért, a felvilágosodásért rajong, és a rangot magában semmire sem becsüli: „A pompás titulusok csak az alacsony hízelkedésnek álnok találmányi, melyek az önszeretetnek lesekét hánynak a magok előmenetelekre. Csak múltó hangok azok, amelyekkel a valóságos érdem hiát kívánjuk pótolni.“ De hogy a felvilágosodás, a kultúra képviselője, a műveletlenség kárhozátása társadalmi-politikai vonatkozásban is mennyire összetartozik a polgári forradalom egész ideológiájával, arra még jel-

lemzőbb Tempefőinek ez a panasza: „Az is bolond, aki poétává lesz Magyarorszában! Itt azok, akik külső formájokról Mecénásoknak látszanak, nem hogy szeretnék a nemzeti tudományokat, hanem annak pártfogóit is gyűlölni láttatnak. Be sok ilyen Koppóháziakat találunk a két hazában! ahol a kávéházakba csoporttal csiripol a nemesi gavallérság, a bibliothékák pedig és lese-kabinétek néma esendességgel vesztegelnek. *Az urak udvaraiba divisióként koslatnak a jobbágyok zsírjával hízott kopók,* a Musák és a Musák barátai pedig nem esmérük azokat. A tanultak éhen fáradoznak a nemzet dicsősége mellett: a hazájok vesztett koppókupecek bársony bugyogóba járnak...“ Tempefői barátja, Musai megállapítja: „Már látom, derék magyarnak lenni nem egyéb, hanem kihányt ruhákban öltözkedni, sok szép kopókat tartani, nyalka paripákon ugrálni, periodice káromkodni, enni, innya, mások munkálódását nézni, a tudományokat gyűlölni, a tanultakat az éhhalálra segélleni.“

A franciskánusok gvardinája többek közt azzal indokolja, hogy megtagadja a segítséget: „Különb is a tudományok még ellenségei a vallásnak, mert perpergálják a világosodást, quod est huius saeculi.“ A legkiválóbb írók könyveit akarják a gvardián tiszteletére rendezett tűzijátékon elégetni, mint ahogy a grófi házban is fidibusznak használják a könyvkötő adóssága fejében odakerült könyveket. Tempefői megjegyzi: „ebből a durva szerzetből is tudnék még hazánkból valókat is említeni — akikhez ha hasonlókból állott volna ez a szerzet, böles József nem vett volna el annyi klastromot.“ Ilyen kivétel volna hajlama szerint a gvardián küldötte, páter Köteles is, de ennek Csokonai érdekes külön társadalmi magyarázatát is adja: a páter maga mondja el, hogyan került ő akarata ellen a barátok közé: „Én egy kovácsnak gyermeke voltam; az a hívságos szemérem bennem nincs, hogy szüleim alacsonyságát szégyeneljem s eltakarni igyekezzem. Az én atyám tudomány nélkül való ember volt, a több gyermekei az ő nyomain lépdestek, én pedig tanulni szerettem, törvényt és mathesist tanultam, s látván azt, hogy a böles II. József hasznos ítélete szerint a felkapásra nem az apáink, hanem saját érdemeinket nézik, s bízván annál fogva, hogy a hivatalok osztásakor nem azt fogják nézni, hogy van-é kutyabőrünk, amelyet még a hatodik apánkra egy török halál által pazér-

lott a megrögzött rossz szokás, hanem hogy van-e annyi előmenetelem a törvénybe, amennyi az állandó hivatalra megkívántatik? Hogy hosszasan ne beszéltessem a méltó bosszankodás, én már a pályafutásomnak a végén jártam vala, amidőn az atyám és atyámfiai az ő árnyék buzgóságuktól lováltatván főtanácsot tartottak az én baráttá való felszenteltetésem felől... így készakarva az igaz kegyesség színe alatt játszó balgatag buzgóság taszított a szerzetesek közé... Most már minden tudományaimnak meg kell némulniok, mert olyanok közt lakom, akik sült parasztok lévén, többnyire a könyveket szívből gyűlölik, csak esznek, isznak, imádkoznak.“

Az udvari népség szemében a poéta csak ingyenélő verselgető koldus. Éppen ezért jobban megbecsülik még a valóságos fűzfapoétát, akitől azt kapják, amit várnak. Csokonai tragikumához hozzátartozik, hogy utóbb efféle udvari mulattató szerepét is be kellett töltenie, alkalmi verseket is kellett gyártania, hogy szükségén segítsen vagy munkái nyomtatására pénzt szerezzen. Fegyverneki, mint titkára mondja, aranyat ad a cigánybandának meg a szemfényvesztőnek, a poéta bejelentésére azonban mindjárt ezzel válaszol: „Azok az ingyenélő hazudozók egy-pár potom rigmuson akarják a legnagyobb kegyelmet megvásárolni.“ Kölcsönt sem hajlandó adni, bár Tempefői kijelenti, hogy ha máshonnan nem, a közelgő diétán összegyűjti az összeget: 1796-ban Csokonai maga tesz hasonló próbát az országgyűlésen, és hasonlóan jár, mint Tempefői a gróffal és a papokkal. Végül a kiváltásához szükséges összeg helyett pár aranyat kap Tempefői és kénytelen ezt is könnyezve megköszönni: hányszor jár Csokonai hasonlóan az ország legnagyobb urainál! Mikor ezt írta, még csak az első jelei vannak, hogy az irodalmi életnek átmenetileg az 1790-i felbuzdulástól is megnövelt mozgása megreked az egyre jobban felülkerekedő reakció szorításában.

A Tempefői a magyar feudalizmus tükre arról az álláspontról, amelyet Csokonai 1796-ig következetesen képvisel világnézeti és társadalmi kérdésekben egyaránt. A Bégaegérharc aktuális tréfáinak is van éle a feudalizmus ellen, a nemesi bandériumok és az igazi feladatok megoldásához nem jutó országgyűlések ellen, stb. Az egérkirály segélykérő beszéde után e szavak következnek:

Igy buzdítja a sessiót
Es nagy hanggal pengeti,
Hogy ő ígér négy milliót,
A köznép megfizeti...

Az egereknek diétájuk van, a békáknak — francia módra
— konventjük. Itt a hadüzenet hírére

Felháborodva zugának,
Mint a József halálának
Hírére a magyarok.

Az egyik békavezért így jellemzi:

Ez a Kriór egy oktalan,
De nagyszájú úr vala,
A hazának egy hasztalan
Hasnál mást nem hizlala;
Nálunk is vagynak olyanok,
Kik nagyszájúk s tudatlanok,
Csak hasokat hizlalják.

Egy másikról:

Most már a parton hevervén,
Elnyúlt kövér hasával,
Melyet sok jobbágyok zsirja
Hizlalt, mint Klimius irja
Sok magyar földesurról.

2.

A fiatal Csokonai materialista, nem hisz a lélek halhatatlanságában, s teljes megnyugvást ad számára a halálnak a természet háztartásában való szerepe:

Ez örök álomban úgy fogunk aludni,
Hogy arról magunk sem fogunk semmit tudni,
És amit beszélnek a halottak felől,
Hogy holmit csinálnak még sirjokon belől,
Azok az élőknek setétes álmai,
Mert csendesek minden holtak alvásai.
Alusznak ők mélyen, mi pedig, kik élünk,
Ő rólok álmokat látunk és beszélünk.

A sós és a kövér részecskék meggyűlvén,
Föld színén maradnak s öszvegyesülvén,
Azokat felszivják a fűnek gyökeri,
Melyből azt a kövér nedvességet nyeri.

Mert lám a papnak is kövér a tinója,
Ha temetőkertben van a kaszálója...

Igy aluszunk mi, de vigyáz a természet,
S nincsen munkáiban hízak és enyészet;
Pontos forgásának örök karikája
Egynek elfogytával másikat táplálja.
Mi voltam magam is, míg meg nem születtem,
Míg füből s állatból e testet nem vettem?
Aludtam mélyen a csendesség ölében,
A magam-nem-tudás csendes éjjelében,
Míg a természetből mint annak egy megholt
Részecskéje akkor ki nem fejlettem volt.
Így fogok bomlani ujonnan beléje,
Mint annak egy piciny megholt részecskéje.
A koporsó után épen azt képzelem,
Ami bölcsöm előtt történt vala velem:
Aluszom, jó álom, mihelyt elenyészek,
S előből egy rakás minerále lések.

(Az álom.)

Élete végén, Rhédeyné búcsúztatójában az egyházi szertartás keretében is elmondta ezt a filozófiát, mint a lélek halhatatlanságában nem hívók legtisztéletremélőbb filozófiáját, Confucius ajkára adva,

Ki csak annyit mondott, mennyit érzett s tudott,
Ki világosított, de mégsem hazudott,
Aki egy legrégebb s legnagyobb nemzetet
Törvényre, erkölcsre s jó rendre vezetett.

Konstancinápoly c. költeményében az izlám fanatizmusa képében minden vallásos fanatizmust, minden klerikalizmust támad, mert a népek fölemelkedésének, az emberiség boldagulásának akadályát látja benne:

Oh, e népre, oh mely sűrű felhőt vona
A szentség színével bémázolt babona!
Denevér babona, bagoly vakbuzgóság!
Meddig lesz körmöd közt a mindenhatóság?
Míg ülsz a királyok koronáján, kincsén,
A vitézek kardján s a népek bilincsén?
Míg az emberi nem hajdan a természet
Együgyű kebelén nyugva heverészett,
Nem emelted még fel kiáltásod szavát,
Hogy keresd a vak éj fiainak javát.
Boldog volt a világ s e hű név: Szentség
Nem volt a legszörnyűbb gonoszokra mentség

Allott a természet örök építménye,
Élt az emberiség legszentebb törvénye.
De miolta ennek sok romlást szenvedett
Oldalába raktad, bal madár! fészkedet:
Azolta számodra rakja a lenyomott
Értelem azt a sok felséges templomot.
Azolta adja ki a kenyért házából,
Kikapván éhbel holt kicsinyje szájából
A szent névre vágyó balgatag anya is,
Hogy tudjon mit rágni dervised foga is.
Sok bolond kiadja utolsó fillérét,
Leteszi a meunynek árendáját s bérét,
Hogy mikor az oltárt építik számodra,
Kecskeszőrt vihessen ő is oltárodra.

Hát már hogy valaki bőjtölget pénteken,
Hogy étlen s mezitláb jár a szent helyeken,
Olyan nagy érdem-é egy-két liturgia,
Hogy az ember azzal lehet isten fia?
S hogy paradicsomba és mennybe részt vegyen,
Szükség, hogy skeleton és zarándok legyen?
Különben nem lehet idvezült törökké,
Ámbár emberséges ember volt örökké.
Egy paradicsomot magának így tetet
Minden nemzet s abból kizár más nemzetet.

Meglehetősen pajzán tréfákozás után jutott el idáig:
a háremről és egyebekről beszélt, hogy elterelje a figyel-
met arról, hogy itt nem csak török fanatizmusról van
szó; de aztán egyre mélyebbé és egyetemesebbé válik: a
természet, az értelem világosságától várja az emberiség
boldogságát és testvéri megértését:

Természet! emeld fel örök törvényedet,
'S mindenek hallgatni fogják beszédedet.
E kézzel fogható setétség eltűnik,
Az éjnek madara huholni megszűnik.
Egy jóltévő világ a mennyből kiderül,
S a sok kigondolt menny mind homályba merül...

Emelkedj fel, lelkem! — előre képelem,
Mint kiált felszóval egyet az értelem,
S azonnal a setét kárpitok ropognak:
A szívről az avult kérgék lepattognak;
Tárházát az áldott emberiség nyitja,
Édes fiainak sebeit gyógyítja;
A szeretet lelke a földet bételi
S az ember az embert ismét megöleli.

Eloszolnak a szent s a panaszos hangok,
Boldogító ércéé válnak a harangok.
Azzal sok száz embertárson segítenek,
Amin most egy cifra tornyot építenek.

Siess, késő század! jövel, oh boldog kor!
Én ugyan lelketlen por leszek már akkor,
De jöttödre vígan zengem énekemet:
Vajha te csak egyszer említnél engemet!
Úgy e bagoly világ nem rémítne tőle,
Nemes útálással hálnék ki belőle.

Ez a vers a felvilágosodás diadalának legszebb, Petőfiig páratlan hangváltásai és végső himnikus emelkedése által is megkapó magyar jövődölése. A természet, az értelem szavára egymásra találó emberiség eljövendő boldog századát sokszor emlegeti másutt is verseiben és leveleiben s ettől az eljövendő *emberi* századtól várja a maga és társai megértését, a maga nagyságának elismerését is akkor, mikor egyre inkább kétségbe kell esnie aziránt, hogy igazi mondanivalóját életében meghallgatják.

Csokonai a magyar felvilágosodás legnagyobb költője. És mégsem apostol, mégsem mérhető a Petőfi vagy József Attila mértékével. Költészetének egésze a polgári átalakulásnak először nekilendült magyar társadalom megtorpanását, minden ellenmondását, a haladás erőinek gyöngeségét is tükrözteti. Csokonai osztályhelyzeténél fogva is, osztályának, a magyar mezővárosok polgárságának fejletlenségénél fogva is a birtokos nemességhez, a magyar feudalizmushoz van kötve s helyzete még kevésbé teszi lehetővé számára, hogy a jövőnek dolgozva kibőjtölje a reakció idejét, mint a birtokos nemesség írótagjainak. Pályájának és költészetének elkövetkező fordulatai és tragikus felörlődése egyik legjellemzőbb magyar példája annak, mennyire nem lehetett szabad a legszabadabb lelkű, legáldozatosabb író sem az osztálytársadalomban. A magyar birtokos nemesség a jozefinizmus bukása után s kivált az abszolutizmusnak a Martinovics-féle mozgalom vérbefojtásában tetőződő ellenforradalmi intézkedései nyomán újra nekibátorodott, megmerevedett, megfojtotta vagy többé-kevésbé magához idomította azokat az írókat is, akik egy új világot mertek kívánni.

Példa rá többek közt a magyar mezővárosok polgárságából jött legkitűnőbb írók egész sorának, Csokonainak és Fazekasnak, Daykának és Kármánnak s végül Katona Józsefnek sorsa.

3.

Hogy az apolitikus költőnek elhíresztelt Csokonai mennyire eredendően politikai-szociális érdeklődésű volt, és hogy látszólagos passzivitása élete végén sajtó alá rendezett gyűjteményeiben mennyire a bénító társadalmi és politikai körülmények következése, arra az eddig idézetteknel is jellemzőbb *Az estve* c. verse s ennek és az ezt megcsonkítva először közlő Diétai Magyar Múzsának története.

Egy évvel Martinovicsék kivégzése után, amelynek kollégiumi pályájára végzetes pesti kirándulása közben ő maga is szemtanúja volt, Csokonai megjelent Pozsonyban a francia köztársaság elleni első nemesi fölkelés és hadiadó megszavazására gyülekező nemesség körében. Felgyülemlett régi verseit akarta Diétai Magyar Múza címen füzetes vállalat alakjában kiadni, arra számítva, hogy a lelkes hangulatban összesereglett urak majd csak megvesznek annyit, amennyi a nyomtatás költségeit fedezi. Az első füzetben mindjárt az ajánlás és egy rövid prózai előszó után következett *Az estve*; ez is mutatja, mennyire fontos volt számára éppen ez a vers. Az előszó annak magyarázatával kezdődik, miért nem alkalmi verseket hoz. Azzal okolja meg, hogy „a themis — jog — és a politika tornácában még kevés ideig mulatván, az olyanokba könnyen meg találna botlani.” Arra céloz ezzel, hogy a debreceni kollégiumból való kicsapatása után patakiak hívására az ottaniba ment jogot tanulni. De a jog leplébe bujtatott jogtalanságot, a feudális magyar jog észszerűtlen és ellenmondó paragrafusainak csűrését-csavarását nem sokáig bírta. Egy még Patakról írt leveleiben nyíltan megmondja, mennyire nem fér ez össze meggyőződésével, a felvilágosodás *emberi* filozófiájával: „Az én ifjúságomnak purgatóriuma Patak, — s a benne uralkodó Démon a M(agyar) I(us). Exorcizáljátok valahogy barátaim — mert megöl. A ti szentelt vitézeitekhez folyamodtam, óh Múzsák! S ti csak rettentőbbé tettétek, de nem úztéteki ki ezt... Csak azért is boldogabb vagy az én ítéletem szerint, óh kedves barátom! hogy M—I —

nem tanulsz. Ah boldogok azok, akik vagy emberi filozófiát nem tanultak és M—I-re adják magokat, vagy a filozófiát emberi módon tanulhatták meg, s nem voltak kén-
telenek M—I-t tanulni. — Látom én, Barátom, hogy mi-
helyt a természetén túl mégyünk, minden szentség és igaz-
ság mellett bolondok maradunk. — A Természet az Isten,
aki minket teremtett, aki nekünk törvényt adott, és aki,
míg az ő szabási mellett maradunk, boldogít, mihelyt
vagy kívülre vagy felette keressük a Valóságot, fájdalma-
san megbüntet. Mind balgatagság az oly tanulmány,
amely a Természet korlátján túl ragad...“ (L. Irodalom-
történeti Közlemények, 1936. 471.)

Más adatok is bizonyítják, hogy Csokonai számára
a legszörnyűbb kín volt a jogi tanulmány.

Mikor az országgyűlésen a nemesség elé lép versei-
vel, nem akarja a számára megmásíthatatlanul idegen
feudális jog és nemesi politika területét érinteni. A Diéti
Magyar Műzsában régi bölcselkedő és tréfálkozó verseit
akarta közrebocsátani — utóbb, hogy kelendőbbé tegye,
kénytelen volt egyre több olyat is írni, ami a forradalom
ellen buzgó nemesség politikai igényeit is kielégíthette,
mint ahogy mindjárt elején kénytelen volt, hogy könyv-
nyomtatója készségesebb legyen íranta, ennek hasonló
célzatú kantátéját is lefordítani. Az országgyűlés hangu-
lata és a cenzúra szigorítása óta egyedül hozzáférhető
birodalmi sajtó tendenciózus híradásai folytán egyre
inkább csak a terrort látta a forradalomban ő is és egyre
zavarosabbá váltak előtte is, egyre inkább feledésbe me-
rültek a forradalom és felvilágosodás kapcsolatai, a fran-
cia nép küzdelmének kapcsolata azokkal az eszmékkel és
célokkal, amelyekért ő is lelkesedett. Így állhatott be ő
is a forradalomellenes hangulat szítói közé.

De *Az estve* még a közhangulat és cenzúra kénysze-
rétől megesonkított alakjában is forradalmi ideológia ki-
fejezője. Műfaji kerete szerint afféle hangulatos leíró
vers, amilyen a XVIII. században mindenféle divatos
volt. Az alkony hangulatát érezteti, azt szeretné tartóz-
tatni:

Késsél még, setét éj, komor óráiddal,
Ne fedd bé kedvemet hideg szárnyaiddal.
Ügyis e világba semmi részem nincsen,
Mely bágyadt lelkemre megnyugovást hintsen,

Mikor a világnak lármáját sokallom,
Kevélynek, fősvénynek csörtetését hallom,
Mikor az emberek körültem zsi bongnak
S kényektől részegen egymásra tolongnak.

Ennyi maradt az 1796-ban nyomtatott szövegben a költemény egészen forradalmi társadalomkritikájából — az utolsó hat sor a kihagyottak helyébe lépett — s legvégül még az ennyiből nem is egészen indokolt panasz a holdvilághoz, a levegőhöz, az édes erdei hangzásokhoz, amit „hallhatnak a szegény pásztorok s munkások“, mindahhoz, amit nem foglalhat le magának senki, sem földesúr, sem király, a természethez, melynek minden ember, ő is születése tényével „örökös földesura“ lett. A panasz indokolása és nyomatékosabb része nem jelenhetett meg akkor. Az ideál, amellyel Csokonai kora társadalmát szembeállítja, az öskommunizmus:

Bódult emberi nem, hát szabad létedre
Mért vertél zárbékót tulajdon kezedre?
Tiéd volt ez a föld, tiéd volt egészen,
Melyből most a kevély s fősvény dézmát vészen.
Mért szabtál hát határt önfiaid között:
Ládd-é, már egymástól mind megkülönözött.
Az „enyim“, a „tied“ mennyi lármát szüle,
Miólta a miénk nevezet elüle.
Hajdan a termő föld, mig birtokká nem vált,
Per és lárma nélkül annyi embert táplált,
S többet: mert még akkor a had és veszettség
Mérgétől nem veszett annyi sok nemzetség.
Nem volt még koldusa akkor a törvénynek.
Nem született senki gazdagnak, szegénynek:
Az igazságtévő határkő és halom,
A másét bántani nem hagyó tilalom
Nem adott még okot annyi sok lármára,
Mert az elégség volt mindennek határa.
Nem állott volt még ki a kevély uraság,
Hogy törvényt hallgasson tőle a szolgaság;
S rozskenyérhéjből is karácsonya legyen,
Hogy az úr tortátát s pástétomot egyen.
Nem bírt még a király hús harmine milliót,
Nem csikart ki tőlük dézmát és porciót,
Melyből boldogokká tudja őket tenni,
Azaz tonkin fészket legyen miből venni.
Nem bujt el a fősvény több embertársától,
Hogy ment legyen pénze a haramiától,
Akit tán tolvajjá a tolvaj világ tett,

Mert gonosz erkölccsel senkisémet született.
Nem is csuda, mert már a rétek árkolva
És a mezők körül vagynak barázdolva;
Az erdők tilalmas korlát közt állanak,
Hogy benne az urak vadjai lakjanak;
A vizek a szegény emberekre nézve
Tőlök munkált fákkal el vagynak pécézve.

Könnyű felismerni, hogy a költemény Rousseau gondolatainak is visszhangja. Benne van az emberi természet jóságának hite s minden emberi nyomorúságnak, igazságtalanságnak és gonoszságnak, a föld magántulajdonná válásával kezdődő társadalmi fejlődésből való származtatása. Hogy Csokonai Rousseau tanítványa, azt persze mindig hangoztatták, hiszen nevét ő maga is élete fogytáig emlegette. De rendszerint csak szentimentalizmusa és magánosságvágya s legfeljebb még egyéni szabadságkultusza rokonát és ihletőjét látták benne. Ez a korai verse érteti meg igazán, miért választotta ideáljának: nem az öreg, beteg, üldözött Rousseau fáradt hangulatai, álmodozásai ragadták meg eredetileg, hanem a forradalom ideológiusa. Az egész Rousseaut, a szabadság és egyenlőség harcát szerette meg kora ifjúságában, ezért vallotta magát tanítványának, ezért mérte magát újra meg újra az ő „szabad“ lelkéhez, és ezért menekült legnagyobb nyomorúsága, csalódásai és megaláztatásai idején is rousseau-i hangulatokhoz.

De ha a társadalomkritika elvi szempontja az egyenlőtlenség eredetéről szóló értekezés történetfilozófiájából adódik is, a kép részleteiben és arányaiban a Csokonai-korabeli magyar viszonyok tükröződnek, s ezért is marad meg a társadalomkritika jórészt a feudális *földbirtokviszonyok* kárhoztatásánál. Annak is legalább gyanítható az oka, miért irányult éppen Csokonai figyelmé oly korán az ősi boldogság és a föld magántulajdonán alapuló társadalom rousseau-i szembeállítására, míg Rousseau más XVIII. századi magyar tisztelői inkább csak a társadalmi szerződésnek és a nemesiség és az udvar vitáiban is felhasználható elméletével foglalkoztak. Az alföldi mezővárosok kezdetleges, a természetes gazdálkodásról az árutermelésre való átmenetet képviselő polgársága köréből kiemelkedők akkor is, a következő évtizedekben is különösen fogékonyak a felvilágosodás gondolatvilága,

a feudális társadalom polgári kritikája iránt, a nélkül, hogy ez a réteg politikai cselekvésre képes volna s ne félne sokszor a meglévő állapotoknál is inkább forradalomtól és polgárháborútól. De ami külön a kommunisztikus következtetéseket és vágyakat illeti, talán arra is érdemes gondolnunk, hogy éppen Debrecen környékén a földközösség egy formája a hódoltság maradványaként szinte Csokonai koráig eleven valóság, vagy legalább a köztudatban élő s a szegénységet izgató emlék. Csak Mária Terézia urbáriumának végrehajtása során szűnt meg lassanként, kárára a szegény parasztoknak és polgároknak. Csokonai szép költeménye mindenestre az alföldi szegénység rohamosan növekvő nyomorúságának is tükörképe, Rousseau elmélete csak kalauza a nyomorúság társadalomtörténeti magyarázatában.

4.

Ugyanabban a pataki levélben, amelyben a magyar jogtól való iszonyodását emberi filozófiájával indokolja, írja a következőket is, világos bizonyságául annak, hogy keserű lázongással mondott le azoknak az eszméknek a szolgálatáról, amelyeknek csak legfontosabb megnyilatkozásait emeltük ki az előbb elmondottakban: „Átkozom, barátom, az én időmet, az én születésem helyét, hogy ... meg kell magamban fojtanom a sóhajtozó csuklásokat, hogy a világ bolondnak vagy perduellisnek (pártütőnek) ne nevezzen... Oh! vajha a következő kor megtudhatná és megismerhetné, hogy én nem saját hibám miatt nem lehettem azzá, amit óhajtottam, hanem illy okok miatt!”

Valóban nem lehetett azzá, amit óhajtott és amire hivatása volt. A felvilágosodás legnagyobb költője számára a korviszonyok fojtogatása, saját reménytelen nyomora, az ingadozás, a késő utókor előtt való halhatatlanság vágya és a sírba hanyatló élet türelmetlen mohóságától is fokozott természetes becsvágy közt lehetetlenné tette, hogy igazi útján továbbhaladjon, hogy ezeket az eszméket hirdető s az életet ezek világánál tükröző nagy költészetet hagyjon az utókorra. 1796 után írt verseinek aránytalanul nagy része csak arra való volt, hogy általuk régen megírt vagy tervezett és megíratlanul maradt igazi műveinek kiadását vagy legszűkösebb életfenntar-

tása költségeit biztosítsa. Egy valóban nagytehetségű költő pályájának olyan ellenmondásaival állunk itt szemben, amelyek mindennél élesebben rávilágítanak a kései feudalizmus állapotaira s arra, hogy milyen széles és mély szakadék állott a Csokonai világa közt és a közt a magyar világ közt, amelyben élnie kellett. 1801-ben is fogadkozott, hogy ha addigi munkáinak kiadása megjeleneik, ezentúl csak a halhatatlanságnak, a legnagyobb nyomorúságában is feltétlenül eljövendőnek hitt emberibb és magyarabb világnak dolgozik. „Nem fogja többé még csak munkámat is látni ez az egyrészről irigy és szőrszálhasogató s a mellett korhely időszakasz, másrészt a Helvetius baglyát realizáló, obscurant és üldözni szerető világ. Ha írok is, aminthogy már én a nélkül nem tarthatom fenn létemet, írok a boldogabb maradéknak, írok a XX. vagy XXI. századnak, írok annak a kornak, amelyben a magyar vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmisen” — mondja Márton Józsefnek március 19-én írt levelében és példaképeül jellemző módon Bessenyeire utal, akinek munkái a felvilágosodást üldöző cenzúra miatt hosszú idő óta nem jelenhettek meg: „Teszek úgy, mint Bessenyei György, ama mind rendre, mind érdemre első magyar literátorunk, akiről a dolog esmérői nem tudják meghatározni, akkor volt-e nagyobb, mikor Bécsben a becsületnek és hazafiúságnak közpiacán tündökölt, vagy most, midőn Bakonyszegen a mi horizonunk elsetétedését úgy nézi, mint a földnek golyóbisa alá fordult, de azért teremteni meg nem szünő nap.” Ime, a felvilágosodás földalatti folytatódásának kifejezése. Persze, Bessenyei és Csokonai társadalmi helyzete közt mégis csak döntő különbség volt, ezért kellett Csokonainak mégis újra meg újra megalkudnia, szinte napi kenyéréért kántálnia. Mátyási József, a voltaireiánus gróf Fekete János verselgető titkára azt írta Csokonainak, amikor ez szőlőlül kérte föl gazdája előtt: „A tapasztalás bőven megesmertetett engemet a mi nagyaink szalmatüzével: míg csak dicsérni vagy ingerelni kell, magno promissores hiatu; mikor cselekedetre kél a dolog, nem akarásnak nyögés a vége. A még továbbá kevés volna, ha csak a tulajdon természetéből folyólag kellene, de ami keserve-sebb iga, erkölcsiképen is taksásokká kénytelenítettik azoknak lenni a szegény legény.” Csokonai is taksása lett

nagyuraknak, érett évei energiáinak nagy részével, költészetével s mondhatni, életével is fizetett soha el nem ért kegyekért: azért, amit azért fogadott el, hogy munkáit kiadhassa s módja legyen új tervein dolgozni, újra meg újra külön meg kellett szolgálnia alkalmi magasztalásokkal és dedikációkkal.

A legjellemzőbb és legmegrendítőbb példa az utolsó, *A lélek halhatatlansága* címen ismert halotti búcsúztatónak története. Mielőtt Rhédey gróf megrendelte nála felesége búcsúztatóját, Csokonai többször magasztalta már nyilvánvaló számítással a család áldozatkészségét; utoljára egy külön hosszabb episztolában beszélt el álmat arról, hogy a gróf szárnyas lóval siet segítségére, hogy munkáinak az ország különböző részeiben akadozó nyomtatását sürgethesse. Erre, úgy látszik, egyáltalán nem reagált a megszólított, de mikor néhány hét múlva felesége meghalt, eszébe jutott az éhenkórász poéta, s meghívta, hogy tartson a temetésen verses búcsúztatót. Ennek a megbízásnak következménye *A lélek halhatatlansága*, Csokonai híres hattýúdala, ennek következménye az örökölt tudóbaját akuttá tevő s így közvetve halálát okozó tüdőgyulladás. S a feladatszerű alkalmisághoz való alkalmazkodás ellenére valóban szép költeményért, a legszébb halotti búcsúztatóért a nemes gróf és környezetere részéről jövő hála: 100 Ft, amelyet csak reklamációra kap meg hónapok múltával, széles körben való megszólása azért, hogy halálos betegségében elmulasztotta a toron és búcsúisztelgésen való megjelenést és a versnek magának a dogmatikus teológia igényeihez értelmetlenül hozzáigazított tolvajkiadása. Csokonainak ezzel az ügygel kapcsolatos levelei (Rhédeyhez, Sándorffyhoz és Kazinczyhoz) külön figyelmet érdemelnek. Mint ezekből kiderül, az a hír járta, hogy évi járandóságot kap a búcsúztatóért a gróftól, vagy a bihari nemességtől, hatalmas összegű, 10.000 Ft-os alapítványról beszéltek, ő pedig ott állt egy garas nélkül (mert az utolsó támogatás, amelyet a Lilla ajánlásáért kapott Erdődinétől, a végzetes váradi kirándulásnak és ottani ápolásának költségeire ment el); a betegségtől elnyomorítva, legyöngülten, a két év előtti tüztől még mindig kormos, rozoga házukban. „Ha minden 100 frtra, mely a jóttevő Széchenyi- és Fesztetich-familiától számomra jön, egy kálvinista búcsúztató akad, mint a Czinderyné (Erdődiné) 100 frtjára, úgy sem pénzem,

sem kedvem nem lesz“ — panaszolja Kazinczynak. Végül is csak „mint versificator és mint a halotti pompán dolgozott egyéb kézművesek“ s nem mint költő fogadja el és nyugtázza a nyomorúságos bért. Előző, hosszú és udvariaskodó formája ellenére, egész felháborodását és megvetését is kifejezésre juttató levelében azt is megmondja: „az etiquetteben való hibítást más úri udvarnál azzal expiáltam volna, hogy azon ceremóniás küszöböket szentségtelen lábaimmal soha többé nem érdekeltem volna.“ Tudatában van, milyen áldozatot hozott: „Igy szenvedett az én becsületem, így az én nyugodalmam: míg más oldalról mellemnek a váradi gyulladás által megromlott belseje mind jobban fogyatkozni, elmém és kedvem tompulni, szomorodni, komorodni s egészségem a maga fő principiumiban bontakozni kezdett. Ehez az öszveroncsoltatott systemához nem kellett már egyetlen ütésnél több: és az is becsülettel elérkezett. Láttam a tőlem ellopott, értetlenül lehányt, vetett, Absyrtos módjára medeiai kezekkel tagokra darabolt, széjjelzilált poémámat — nevem alatt — hírem nélkül világ elébe bocsátva.“ A kompromittálónak érzett kiadás önkényes megjelentetése betetőzi azt a folyamatot, amelyben kiszolgáltatottsága tudatossá vált benne.

Azok a nyilatkozatai, melyek hivatástudata és helyzetének kényszerúsége közti vergődését fejezik ki, felhatalmaznak arra, hogy egész költői hagyatékában is végre arra fordítsuk a legfőbb figyelmet, annak az alapján állapítsuk meg helyét az egész magyar irodalmi fejlődésben, azt tekintsük az igazi Csokonainak, akit az állami és társadalmi cenzúra nem terelt el a nagy emberi és nemzeti témáktól, aki nem néhány könyöradományokat hullató nagyúrnak és vele barátságosan együtt lakmározó és mulatozó falusi nemesnek énekelt, hanem a szegény pásztorok s munkásoknak is, az egész emberiségnek, nem a maga nyomorult kora, a forradalom réme elől riadt kompromisszumba menekülő hivatalos nemzetének, hanem eljövendő emberi századoknak, aki, mikor magyar hajnalhasadásról beszélt, „benne a huszadik századot képzelte“ és hitte, hogy ez az eljövendő kor a maga ősei, a maga hirdetői és előkészítői közé fogja számítani.

Ennek a Csokonainak teljes megértése és további fejlődésében a kényszerhez való alkalmazkodás és ellene való lázongás szerepének állandó figyelembevétele vezet-

het csak el Csokonai egész sokrétű költészetének helyes értelmezéséhez, többek közt annak megértéséhez is, hogyan lett a népmesére és népdalra páratlan érzéke és ösztönös élvezésük ellenére racionalista göggel és műköltői féltékenységgel tekintő költő, akit a *Tempefőiben* látunk, a reakció győzelme után kurucos lázongásból annak a demokratikus, plebejus népiességnek legfőbb előzményévé, amely Petőfiben éri el kiteljesedését.

MÁTHÉ-HAUP T GYÖRGY:

PUSKIN HATÁSA A MAGYAR TÁRSADALMI GONDOLKODÁS ÉS IRODALOM FEJLŐDÉSÉRE A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

1.

A magyar és orosz nép történeti kapcsolatainak egyik legjelentősebb és legkevésbé ismert ténye az orosz irodalom népszerűsége a magyarság között, ennek szerepe a társadalmi gondolkodás és irodalom fejlődésében. Puskin az első orosz író, akit a magyar közönség megismert és megszeretett. A polgári történetírás elhallgatta, hogy Puskin milyen hatást gyakorolt a XIX. század második felében az osztrák önkény és a hazai arisztokrácia ellen irányuló nemzeti felszabadító mozgalomban. Elhallgatta, hogy milyen hatást gyakorolt a magyar irodalom további fejlődésére.

A felszabadulás után két bibliográfia jelent meg, amely az eddig magyar nyelvre lefordított orosz irodalmi termékeket foglalja magába.¹ Ez a két munka minden külön magyarázat nélkül mutatja és bizonyítja azt a hatást, amelyet a haladó orosz szellem váltott ki Magyarországon, s amelyet a polgári történetírás a legjobb esetben felületesen ismertetett.² A bibliográfiákból kitűnik,

¹ György Lajos: *A magyar és orosz irodalom kapcsolatai*. Kolozsvár, 1946. — Kozocsa Sándor: *Az orosz irodalom bibliográfiája*. Budapest, 1947. — Az orosz nemesi bibliográfia igen kevés gondot fordított a magyar nyelven megjelent Puskin-munkákra. A V. M. Mezsov szerkesztette *Puschkiniána* (S. Peterburg, 1886) és P. D. Drgánov összeállította *Pjátigyeszjátijazicsnoj Puskin* (S. Peterburg, 1899), csak Cserényi Imre *Puskin költői beszélyeiből* című munkáját és az 1866-ban megjelent Anyegin-fordítást ismeri.

² Az orosz irodalom hatásával kevés polgári irodalomtörténeti munka foglalkozik. Ami van, így a György Lajos idézett munkája min-

hogy a legtöbbet éppen Puskin munkáiból fordítottak le magyarra: 1945-ig 99 versét, 7 költői beszélyét, 13 novelláját, *Borisz Godunov* című drámáját és az *Anyegin Eugén* című költői regényét.³ Ezek a munkák több fordításban és többszöri kiadásban jelentek meg.⁴ 1877-ben a Fővárosi Lapok a következőket írja: „Ha nem rokonszenvezünk is a muszka politika hódító törekvéseivel, de becsüljük és tapsoljuk az orosz nép költészetét, akár zenében, akár Puskin költeményeiben, akár Turgenyev regényeiben nyilvánul meg.⁵ Ezt a balkáni háború idején írták, amikor az osztrák-magyar monarchia expanziós törekvéseit lehetetlenné tette Oroszország szerepe ebben a háborúban és segítsége, amit a Balkán népeinek nyújtott. Nem véletlen, hogy „becsülik és tapsolják“ az orosz nép költészetét.

Az orosz irodalom a XIX. századtól kezdve hatalmas tényezője lett annak a harcnak, amely az orosz nép szabadságáért, hazájának függetlenségéért és az emberiség felszabadítását hirdető nagy eszmékért folyt. Az orosz író, miként Gorkij írta, „egész életét, szívének minden érzését az általános emberi igazság lelkes hirdetésének szentelte, ráterelte a figyelmet népcé, de nem különítette el a világtól, mint ahogy Fränsen a németeket, Quilling az angolokat, mint ahogy d'Annunzio kezdi elkülöníteni az olaszokat. Az orosz író szíve a szeretet harangja volt, hatalmas és erőteljes zengését az ország összes élő szívei meghallották“.⁶ Az orosz írók a nép lelkületének hű kifejezői, s közöttük legelsőnek Puskin, megingathatatlan harcosai voltak az önkényuralom ellen az emberi szabadságért, haladásért folyó küzdelemnek. A népért, a népnek író Puskin szerint az irodalom a nép gondolatainak, törekvéseinek és érzéseinek kifejezője. Kiválasztotta ezek közül a leglényegesebbeket: a nemzeti független-

den történelemszemlélet és analízis nélküli anyag-összehordásból áll, és valójában csak „megkönnyítheti a további kutatás és tanulmányozás feladatait“, miként azt maga György Lajos is írta.

³ Lermontovnak 77 versét, 7 verses elbeszélését, 3 regényét és novellát, Turgenyevnek 73 regényét és novelláját, 7 színdarabját fordították 1945-ig magyarra. (Lásd az idézett bibliográfiát.)

⁴ Pl. a *Piquedamenak* 4 külön fordítása jelent meg, a *Hóförgetegenk* 3, a *Cigányoknak* 3, stb.

⁵ Fővárosi Lapok, 1877. X. szám.

⁶ Gorkij „Sztálin 1905—1916. g.“ II. kiadás, 1918. 48.

ségre, a nép szabadságára való törekvést.⁷ Nemcsak saját népének jövője és küzdelme foglalkoztatta Puskin, lelkesedett minden elnyomott nép szabadság-küzdelméért. Őszintén együttértett a görög nemzeti felszabadító harccal, a spanyol és olasz népmozgalmakkal; ahogy ez nem egy költeményéből kitűnik. Már 1834-ben megállapította Bjelinszkij, hogy Puskin, „a mai emberiség képviselője“.⁸ Ezt semmi sem bizonyítja jobban, mint népszerűsége és hatása, amely akkor az egész világon, de különösen a dunai államokban jelentkezett.

2.

Az orosz irodalommal foglalkozó első magyar írás 1828-ban jelent meg a „Tudományos Gyűjtemény“ X. kötetében.⁹ Mind ez, mind az orosz irodalomról 1834-ben és 1836-ban a „Tudománytár“-ban megjelenő írások német és francia ismertetések konpillációi voltak.¹⁰ Ezekben már bemutatják a magyar olvasóközönségnek Puskin és Lermontovot. Az 1834-ben írt cikk már az *Anyegin*ről is megemlékezik. A 30-as évek magyar sajtójában az Oroszországról szóló cikkekben, melyek „Pétervári kuriózumokkal“ foglalkoznak, gyakran bukkan fel a „nagy muszka költő“, Puskin neve. 1837-ben haláláról a két legnagyobb magyar újság emlékezik meg.¹¹ A XIX. század első felében az állandóan szaporodó orosz irodalmi ismertetések még csak a kíváncsiság és enciklopédikus törekvések eredménye; főleg német újságokban megjelenő tanulmányok fordításai. Az első Puskin-novellát („A lövés“ 1844. Regélő Pesti Dátlap) Kazinczy Gábor fordította németből; ez az egyetlen fordítás a 40-es években. Az orosz irodalom és főleg Puskin alapos megismerésére nem voltak meg az objektív feltételek Magyarországon. A fiatal értelmiség a forradalom előkészítése

⁷ A Jegolin: *Oszvobogytelnije i patrioticeszkije ideji ruszkoj literaturi XIX. vjeka*, Izd. Szovjetszkij Piszatjelj, 1946, 510.

⁸ Bjelinszkij: *Izbrannoe filozofszkije szocsinyenyija*, Ogiz, Moszkva, 1941, 4—5.

⁹ Tudománytár, 1834. IV. 65. Hasznos Multságok, 1836. I. 326.

¹⁰ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1834. máj. 17. 318. l. — Jelenkor, 1941. 26. 132. l.

¹¹ Jordáky Lajos: *Márciusi ifjúság*, Kolozsvár, 1945. 43—45.

Fekete Sándor: *A márciusi ifjúság ideológiája*, Valóság, 1948. márc. 161—171.

idején a francia felvilágosodás, az újhegeliánizmus, az „ifjú Németország“ eszméin nevelkedett és figyelmüket ezeknek az eszméknek az elsajátítása kötötte le.¹²

A magyar irodalom új korszaka, az értelmiség új orientálódása a szabadságharc leverése utáni új történeti helyzetben, újabb társadalmi harcok közepette alakult ki.

3.

A szabadságharc leverése után Bécs a soknemzeti-ségű birodalomban, a feltétlen abszolutizmusban és a centralizációban látta a további nemzeti mozgalmak meg-gátlásának biztosítékát. Ez ideig-óráig sikerült is. A Bach-korszak a hatalmi gépezet uniformizálódását és egyben erős németesítési kísérletet jelentett.¹³ A birodalomban a Bach-korszak idején Magyarország helyzete volt a legnehezebb.¹⁴ „Idegen nyelven igazgatott, kormányzott, zaklatott, sanyargatott osztrák tartomány lett“ — írta Kossuth. A súlyos nemzeti elnyomatás gazdasági elnyomással párosult. Bécs a csendőrségre, a bürokráciára és a cári szövetségre támaszkodva kíméletlenül elnyomott minden nemzeti megnyilvánulást. Az ötvenes években az 1852-es kegyetlen cenzúra-törvény ellenére is, Magyarországon az irodalom volt az egyetlen tribün, ahonnan tiltakozó szó hallatszott. Bjelinszkij megjegy-zése az orosz irodalomról, hogy „a tatár cenzúra ellenére, csak benne van élet és mozgás előre“, teljes egészében jellemezte a magyar irodalom helyzetét is. Az írók megtalálják a kifejezési módot, allegorikus képbeszédben, szimbolikusan írnak és ez minden magyar számára ért-hető.¹⁵ Minden egyes hírt, cikket úgy írtak meg, úgy vá-logattak ki, hogy a cenzúra semmit se lásson, de az ol-vasó értsen belőlük. Olyan eseményeket népszerűsítettek, amelyekhez a szabadság fűződött, olyan embereket, akik fölemelték szavukat a szabadságért.

¹² Redlich József: *Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Geschichte. Darstellung der inneren Politik der Habsburgischen Monarchie, von 1848 bis zum Untergang des Reichs.* Leipzig, 1920. I. 397.

¹³ Lewis—Rambeau: *Isztorija XIX. vjéka.* Ogiz. Moszkva, 1938. V. 137.

¹⁴ Beöthy Zsolt: *A magyar irodalom története.* Budapest, 1896. II. 660—665.

¹⁵ P. Li.: Puskin Sándor. Vasárnapi Ujság, 1855. 4.

Az ötvenes évektől kezdve minden magyar szépirodalmi folyóiratban és napilapban lépten-nyomon találkozunk Puskin, Lermontov és Turgenyev írásaival, életrajzuk ismertetésével, külföldi sikereikkel. 1853-ban a „Szépirodalmi Lapok“ Turgenyev *Vadásznapló* című regényéről tájékoztatja a közönséget, megemlítve, hogy a németek nagyon dícsérik. A Vasárnapi Újságban 1855-ben Puskin életrajza jelenik meg. Burkoltan tudtuladják a közönségnek, hogy a költő a szabadságért küzdött s az önkény áldozata lett.¹⁶ Ugyanebben az évben megjelenik Puskin novellája, a *Piquedame* Urházy György fordításában. Puskin két más elbeszélése közül *A hóföregteg* 1857-ben a *Nő* című folyóiratban, egy évre rá a *Zöld dáma* Fekete Samu fordításában a Budapesti Hírlapban jelent meg. 1855-ben kezdték fordításban közölni Lermontov: *Korunk hőse* c. regényét. (Az egyik fordítója Vajda János.) Ugyanebben az évben Lermontov *Hadzsi Abrek* c. elbeszélését is lefordítják. 1858-ban Turgenyev három novellája jelent meg német, illetve francia fordításból.¹⁷ A Hölgyfutár 4. számában orosz közmondásokat közöl.¹⁸

Az ötvenes években Magyarországon Puskit még nem ismerik jobban és még nem népszerűbb, mint a többi orosz író. De nagy népszerűségnek örvendett az orosz irodalom, orosz írókról nap mint nap megemlékeztek a napilapok. Vajjon véletlen-e, hogy az orosz irodalomnak, Puskinnak megismerése és népszerűsége az ötvenes években kezdődött — akkor, amikor a „passzív rezisztenciával“ védekező magyarság kegyetlen gyűlölettel gondolt mindazokra, akik a szabadságharcot leverték, közöttük „Európa zsandárára“, a cári Oroszországra? A magyarság elzárkózott minden elől, ami ezekre emlékeztetett, ami ezekkel volt összefüggésben.

Éppen ezért nem véletlen az orosz irodalom ekkori megjelenése és népszerűsége Magyarországon. Az orosz írókban a zsarnokság ellen, a szabadságért, az emberiségért kiálló küzdőt látták. Az orosz irodalom, Puskin és Lermontov népszerűsítése az ötvenes években a Habs-

¹⁶ Lásd az idézett bibliográfiákat.

¹⁷ Hölgyfutár, 1854. 176., 178., 184., 191. sz.

¹⁸ Marx és Engels válogatott levelei (oroszul). Oigiz. 1947. 110.

burg-zsarnokság, a nemzeti elnyomatás ellen „passzív rezisztenciával“ védekező magyarság harcossá megnyilvánulása.

4

Az 1859-es események, a kitört osztrák-olasz-francia háború forrongásba hozta az egész magyar társadalmat. Európában mindenki új magyar forradalmat várt. Egyedül Marx látott tisztán és rámutatott azokra a körülményekre, melyek szerinte a forradalmat lehetetlenné teszik. (A forradalmat váró Lassallehoz írott 1854 február 4-i levelében.)¹⁹ Az Ausztria számára vereséget jelentő villafranca-i béke csak fokozta a forradalmi hangulatot. Jellemző, hogy ennek a hangulatnak a megnyilvánulása nem összeütközésekben mutatkozott meg, hanem a magyar írók emlékére sűrűn, a legkülönbözőbb alkalmakkor rendezett ünnepélyekben és — más nemzeti emlékűnnepeken.²⁰

E forradalmi megmozdulás azonban nem a Bachkorszak elleni reakció, hanem az 1849-ben be nem fejezett polgári demokratikus forradalom folytatása, a forradalom feladatainak végrehajtásáért folytatott küzdelem. Az adott történelmi pillanatban a polgári forradalom feladata a nemzeti szabadság kivívása volt. Egyedül a függetlenség biztosíthatta a fegyarmati állapotból való kikerülést: a magyar ipar és földművelés fejlődését. Engels a következőket írta Kautskynak: „Az 1848-as forradalom egyik igazi feladata (és a forradalom nem illuzórikus feladatai mindig megoldódnak a forradalmak folyamán) Közép-Európa szétszórt és elnyomott nemzetségeinek felszabadítása (szó szerinti fordításban: „helyreállítás“ — *M.-H. Gy.*) volt, amennyiben azok egyáltalában életképesek voltak és megérték a függetlenségre.

¹⁹ Mőd Aladár: 400 év. Budapest, 1947. 134. — Sz. Palauzov: Vengrija i szovremennoje otnosenyje k Ausztriji, Sz. Peterburg, 1861. 37—39. — (Palauzov nagy rokonszenvvel viseltetik a magyar nép iránt. Meleg együttérzéssel írja le ennek forradalmi hangulatát és bizonyítja a magyarság harcának történelmi jogosultságát, Európa helyzete a magyar mozgalommal szemben semmiesetre sem lehet hasonló az 1849-es állásfoglaláshoz. (44—45.) Meleg rokonszenvvel viseltetik a magyarok iránt Csernisevskij, a nagy orosz forradalmár is az 1849—61-es eseményekkel kapcsolatban. Erről ír J. M. Sternberg kéziratban lévő munkájában.)

²⁰ Marx—Engels összes munkái, 27. kötet, 184—85.

Ezt a feladatot Olaszország, Magyarország és Németország számára az akkori viszonyokhoz képest megoldották a forradalom elfojtói, Bonaparte, Cavour és Bismarck.“²¹

A magyarság — a kiegyezésben érdekelt konzervatív arisztokrácia kivételével — ellenállt minden osztrák legalizáló kísérletnek.²² Az ország függetlenségét követelő mozgalom mind szélesebb és fenyegetőbb méreteket öltött, úgyhogy 1861 november 5-én statáriumot hirdettek. A mozgalom egysége csak látszólagos, formális. Valójában a Deák vezetése alatt álló liberális nemesség az 1848-as alkotmány fejében bármikor hajlandó lett volna a kiegyezésre. Bécs hajthatatlansága azonban 1865-ig őket is egy táborba kényszerítette a többiekkel. A hatvanas évek magyar nemzeti felszabadító mozgalmának jellegzetessége az, hogy a parasztság nem játszik benne szerepet. Sztálin rámutat a következőkre: „A nemzetiségi kérdés alapját, belső lényegét a parasztkérdés adja. Éppen ezzel magyarázható az is, hogy a parasztság képezi a nemzeti mozgalom alaphadseregét, hogy paraszthadsereg nélkül nem lehet és nincs is erős nemzetiségi mozgalom. Ez értendő az alatt, hogy a nemzetiségi kérdés lényegében parasztkérdés.“²³

A vezető és irányító liberális nemesség nem akarta, a polgári értelmiség meg nem volt képes a parasztságot bevonni a mozgalomba. Ezért gyenge és végül is kompromisszumba vezető ez a nemzeti mozgalom.

A nemzeti mozgalom továbbra is az irodalom és zurnalisztika területén nyilvánul meg leginkább, amelynek fejlődését csak elősegítette a cenzúra enyhülése.²⁴ Ekkor a nemzeti mozgalom legfontosabb feladata: egyrészt a széles tömegek mozgósítása, felvilágosítása, öntudatosítása, másrészt az állandó ellenállás és küzdelem az osz-

²¹ L. Redlich i. m., I. 465—471. és Trajnyin: *Nacionalnije protivorecsija v Avsztro—Vengrii i jejo rászpad*. Akademija Nauk Sz. Sz. Sz. R. 1947. Moszkva—Leningrád, 98. o.

²² Sztálin: A marxizmus és a nemzeti-gyarmati kérdés. (Oroszul.) Moszkva, Politizdat, 1938. 152. o.

²³ Az 1861-es politikai küzdelem egy csomó újságnak születését eredményezte. L. Ferenczy: *La presse periodique en Hongrie*. 37—38. o.

²⁴ Így Tóth Kálmán a Bolond Miska szerkesztője a kiegyezés után: „Gúnyja szelődült és éle tompult: a magyart nem akarta bántani csak azért, mert más politikai hitet vallott.“ Beöthy, i. m. II. 700.

trák önkényuralom és a vele szövetséges arisztokrácia ellen.

Míg a különböző pártállású liberális nemesi és polgári írók állandó politikai küzdelemben állnak egymással, az önkényuralom elleni fellépésük az irodalomban egységes. Kialakul a hamis patriotizmus, — amely azt hirdeti, hogy mindenki jó hazafi, csak más-más úton, más megoldásokkal törekszik a nemzet érdekeit „megvédeni“, „biztosítani“.²⁵ E kialakuló szellemnek tulajdonítható, hogy a hatvanas években és később is, a radikális értelmiség az irodalomban forradalmi, a politikában reformista.

A hatvanas években a színpadon, újságokban, könyvekben, erős hazafias hang csendül meg, a szabadság utáni vágy hangja. Az idegen önkény és a hazai arisztokrácia elleni állásfoglalás jellemzi az irodalom minden egyes ágát. A hatvanas éveknek legnépszerűbb, a legszélesebb tömegek közt elterjedt írója Magyarországon A. Sz. Puskin.²⁶

Az első, aki Puskin költeményeivel megismertette a magyar közönséget, Zilahy Kiss Károly volt — a szabadságharc utáni idők irodalmi ellenzékének vezére. 1862-ben a Szépirodalmi Figyelőben jelentek meg fordításában Puskin versei. Nemcsak fordítója, hanem lelkes terjesztője, hirdetője Puskin költészetének. Cikkeiben, tanulmányaiban igyekezett minél szélesebbkörű olvasóközönséggel megismertetni a nagy orosz költőt és az orosz irodalmat.²⁷ Az ő biztatására kezdett Puskinnal foglalkozni öccse, Zilahy Kiss Imre, a hatvanas évek egyik legtermékenyebb Puskin-fordítója, aki irodalmi sikereit kizárólag e munkásságának köszönhette. Először Bodenttedt német fordításai után élvezte „az orosz irodalom által nyújtott gyönyört“ és Puskin „nagy szépségétől elragadtatva“, „a nehéz nyelv“ tanulására is rászánta magát.²⁸ Minden számottevő irodalmi folyóiratban megjelentek Puskin-fordításai. 1864-ben adta ki (Cserényi Imre néven) „Puskin költői beszélyei“ című első kisterjedelmű

²⁵ A 70-es, 80-as években Turgenyev, a 80-as, 90-es években Gogoly a legnépszerűbb író Magyarországon. L. György Lajos, i. m. 59. o.

²⁶ Zilahy Kiss Imre Puskin mellett Gogolyról, Lermontovról és Turgenyevről ír és tőlük fordított. L. Zilahy Kiss Imre: „Északi fény“. Budapest, 1866. V.

²⁷ U. o. V.

²⁸ U. o. XIV.

kötetét. 1866-ban „Északi fény, költemények Puskin Sándor és Lermontoff Mihály után“ címen 360 lapos könyvben adta ki fordításait. E kötet túlnyomórészt Puskin-fordításokat tartalmaz, mivel ez Lermontovnál is „gazdagabb elme, szélesebbkörű kedély volt“.²⁹ Puskin 23 költeményén kívül a kötet *Borisz Godunov* című drámáját, *A bakcsiszerályi szökőkút*, *Rablótestvérek*, *Cigányok*, *Kaukázusi fogoly*, *Nulin gróf* című költői beszélyeit és Lermontov *Démonját* foglalja magába. Zilahy Puskint Aranyhoz és Petőfihez hasonlítja. Puskin népmeséit „a világirodalomban páratlan és meg sem közelített“-nek tekinti.³⁰

Az orosz irodalom és Puskin egyik lelkes propagálója Gyulai Pál.³¹ A Szépirodalmi Figyelőben, majd saját folyóiratában, a Budapesti Szemlében állandóan közölte a fordításokat, szinte rendszeresen ismertette, elemezte Puskin és a többi orosz írók munkásságát. Maga is fordított egynéhány orosz költeményt. A baráti köréhez tartozó Arany László rögtön, első irodalmi kísérleteivel Puskin és Lermontov felé fordult. Bodenstedt után fordította magyarra 1865-ben *A szobor-vendég* című kis drámáját.

A Kisfaludy Társaság 1865 októberében tartott gyűlésén elhatározta Puskin Anyegin Eugénjének magyar fordítását.³² Fordítója kora egyik legműveltebb és legtanultabb magyar írója, Bérczy Károly volt, 1846-ban a „Tizek“ egyike. Bérczy a haladó polgárság képviselője. Míg a „Fiatal Magyarország“ a francia felvilágosodás szellemében nevelkedett, addig, mint Jókai mondta: „Bérczy volt az egyedüli angol közülünk“, kizárólag angol alkotásokkal foglalkozott.³³ Anyegin Eugénnel először Bodenstedt német fordításában ismerkedett meg. Anyyira megtetszett neki Puskin remekműve, „azon őseredetiség, mely Puskin minden sorát tisztan nemzeti jelleművé bélyegezi“, hogy nekiállt oroszul tanulni, csak hogy

²⁹ U. o. VI, VII.

³⁰ Lermontovval kortársai közül ő foglalkozott a legtöbbet. Nagyobb tanulmányt írt róla és több költői beszélyét fordította.

³¹ Erről hírt ad *Slavisches Zentralblatt*, 1865. 63. sz.

³² Jordáky, i. m. 55—56. — „Bérczy Károly 1821—1921.“ Nyugat. 1921. 405—415.

³³ L. Bérczy előszavát az Anyegin-fordításhoz.

eredetiből fordíthasson.³⁴ 1863-ban részletek jelentek meg fordításában az *Anyegin* Eugénből, majd 1866-ban a teljes munka került a magyar olvasóközönség kezébe.³⁵ Bevezetésében rövid Puskin-tanulmányt közöl. Ebben rámutatott arra, hogy az orosz irodalom az irodalmi nyelvet a néphez közelebb hozta, az új nyelv képzését nem a könyvekben, hanem a népnél kereste, Puskin az, aki az orosz irodalomra és nyelvre reányomta „saját szellemének tisztán nemzeties irányú jellegét“.³⁶ Puskin életrajzában Bérczy különösen kidomborította a költő harcat az önkényuralom ellen, a szabadságért. „Ruszlán és Ludmilla“ a fiatal költő első nagyszerű munkája. De nagyobb népszerűségnek örvendtek „azon idő szerint“ Puskin alkalmi politikai versei, amelyek, „mint cenzúrát nem tűrők“, „máig sem jelentek meg nyomtatásban, de akkor ezer és ezer írott példányban — mondja Bérczy — jártak kézről-kézre Oroszországban“. A nagy költőt a szabadsághoz írott ódájaért számúzik.³⁷ A száműzetés időszakát Herzen szavaival jellemezte. Felháborodással mutat rá Bérczy tanulmányában, hogy maga a cár cenzúrázza Puskin, akinek minden költeményét „a nemzeti lég, a nemzeti zamat lengi át“.³⁸

Bérczy Puskin-t Byronnal összehasonlítva, az orosz költő nagyságát ismeri el: Puskin „természetesebb képeket teremt s egészben a honi földben gyökeredzik és népe hitének s balítéleteinek, történelmének és mondáinak, szokásainak és gyarlóságainak hű közlönyé, míg Byron az egész világban kereste össze költeményeinek tárgyait és ezek keltette benyomásokat és izgalmakat“.³⁹

A Bérczy fordításában megjelent *Anyegin Eugén* a közönség körében óriási tetszést aratott.⁴⁰ Zilahy Kiss Imre az *Északi fény* előszavában mély elismeréssel nyilatkozott a fordításról. A világirodalom legszebb művének nevezte Puskin *Anyegin Eugénjét*. Még a „hivatalos“ magyar irodalomtörténet is elragadtatással nyilatkozott *Anyeginről*, és fordítását a legszebb magyar mű-

³⁴ *Anyegin Eugén* 1915-ig 14 kiadást ért el Magyarországon.

³⁵ Bérczy bevezetője *Anyegin*-fordításához, XII.

³⁶ U. o. XV.

³⁷ U. o. XIV, XXVIII.

³⁸ Bérczy előszava *Anyegin*hez.

³⁹ György Lajos, i. m. 11.

⁴⁰ Beöthy, i. m. II. 286.

fordításnak tartotta. A Beöthy-féle irodalomtörténet megállapítja, hogy ennek *Anyegin* „hangulatát, színét, zamatját oly tökéletességgel sikerült visszaadnia, hogy az orosz költő regénye méltán egyike lett a legolvasottabb magyar könyveknek“.⁴¹

Szinte megszámlálhatatlanok azok a cikkek, hírek, ismertetések, amelyek Puskinnal kapcsolatban jelentek meg a 60-as évek hírlapjaiban. Már az 50-es évektől kezdve a folyóiratok, hírlapok meleg együttérzéssel számtalanszor elevenítették fel életét, szerelmét, katasztrófális párhaját. Tamásfy Gyula 1863-ban *Puskin* című költeményében egy költött történet keretében énekl meg Puskit, mint a cári zsarnokság áldozatát.⁴²

Puskin és az orosz irodalom népszerűsége oly nagy volt, hogy hatása alatt az irodalmi csere elindítása céljából Ihatkó Gyula az orosz szépirodalmat terjesztő lap megindításának tervét vetette fel.⁴³ Másrészt „szláv regénytár“ megindítását javasolták 1864-ben. Ennek feladata az orosz irodalom mellett a cseh, szerb, lengyel, horvát irodalom terjesztése lett volna. E gondolat felvetője Pethő Dénes volt, aki Bérczy Károly hatása alatt kezdett az irodalommal foglalkozni.⁴⁴

Még e kor irodalmi szellemével foglalkozó polgári irodalomtörténet-írás is elismeri Puskin óriási népszerűségét a magyar olvasóközönség és irodalom köreiből a 60-as évek folyamán. Elismeri, hogy ebben az időben a magyarság a maga költőjének tekintette az orosz nép énekesét, Puskit.⁴⁵

Ezekután felmerül a kérdés: Vajjon csak költészetének formai szépsége, lágy dallamossága okozta-e Puskin népszerűségét a magyarság között? Csak ezért lett volna Magyarországon a 60-as évek legnépszerűbb és leginkább népszerűsített költője? Nem!

A magyar olvasóközönség és a magyar írók elsősorban a szabadságot, a népet éneklő, az önkényuralom ellen küzdő, annak áldozatává vált költőt látják benne. A 60-as évek legnépszerűbb költője azért lett Puskin, mert e kor

⁴¹ *Hölgyfutár*, 1863. II. 50.

⁴² *Fővárosi Lapok*, 1866. 140. sz.

⁴³ *Koszorú*, 1864. II. 21. sz. 503. l.

⁴⁴ *György Lajos*, i. m. 12—13.

⁴⁵ *Gyulai Pál* kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye Budapest, 1927. 137.

magyarsága a maga törekvéseit, vágyódását látta az orosz költő életében és költészetében megtestesülni.

Gyulai Pál 1862-ben azzal kapcsolatban, hogy a magyar fordítók egyre jobban érdeklődtek „a kitűnő költőket felmutató orosz irodalom“ iránt, örömmel állapítja meg: „ott is (Oroszországban — *M. H. Gy.*), mint nálunk, csak néhány évtized óta vált nemzetibbé a költészet: a népnemzeti elem nálunk is hasonló körülmények között vívta ki magát! Az orosz költő éppen úgy küzd a felsőbb körök franciás műveltségével, mint mi a legműveltebb körök németségével. A politikai és társadalmi viszonyokkal való elégedetlenséget éppen úgy megérezhetni az orosz költőn, mint a magyaron“.⁴⁶ A magyar írók és az olvasóközönség ideáljukat látták Puskinban: a harcoss költőt, aki az egyén és a nép szabadságát, a nép erejét hirdeti. Puskin küzdő életének ismertetésével, műveinek népszerűsítésével felvilágosították, öntudatosították a széles néprétegeket, szabadságszeretetre, a bécsi önkény s a magyar arisztokrácia elleni gyűlöletre akarták nevelni a népet. Puskin puszta nevének említésére tiltakozás, fegyver a 60-as évek nemzeti mozgalmának kezében. Az ő költészetének népszerűsítésével is küzdöttek „a magyar irodalom 48 utáni züllő és korrumpált epigonizmusa ellen“ (Lukács György)⁴⁷ az értelmiség legjobbjai. Puskin hatása Magyarországon a 60-as években az akkor ismert nyugati íróktól eltérően nemcsak formai, nemcsak képekben, stílusformákban nyilvánul, hanem társadalmi és politikai síkon is.

Természetesen a magyar írók és közönség Puskin-szemlélete nem lehet egységes. Azonkívül, hogy mind az önkény ellen szabadságért küzdő költőt látják benne, szemléletüket osztályérdekük határozza meg. A liberális nemes Zilahy Kiss Imre, Jókai Mór⁴⁸ a dekabristát, a főnemesség ellen küzdőt látják benne, míg Gyulai Pál és Arany László e mellett a nemesi nacionalista értelemben vett „népért“ és „nemzeti kultúráért“ harcolót. (Gyulai

⁴⁶ Lukács György: *Írástudók felelőssége*. Budapest, 1945. 33.

⁴⁷ Jókai Mór: *Szabadság a hó alatt* (1879) című 4 kötetes regényében a dekabrista mozgalom és egy romantikus szerelem szövevényébe foglalja Puskin alakját, akiről meleg rokonszenvvel ír. *Puskin esküje* című novellája alapján Louis Urbach írt regényt: „La mariage de Pouchkine imité de Maurice Jókai“ Párizs, 1881. L. Drganov, i. m. 39.

⁴⁸ Bérczy: *Előszó az Anyeginhez*.

Pál és a többiek nem mentek tovább a dekabrista kisnemesi felfogásnál, amely csak egy bizonyos ideig s akkor sem felelt meg teljességében a küzdő magyar nép érdekeinek.) A kor szemléletét leghívebben Bérczy fejezte ki, az akkor még progresszív magyarság képviselője, akinek ideálja Anglia, „a legszabadabb intézményekkel bíró és legkifejlettebb állam“. Bérczyt Puskin realizmusa ragadta meg. A magyar társadalom bajait, a polgárság elégedetlenségét az arisztokráciával és a liberális birtokos nemesiséggel azonosnak látta az oroszéval. Azért értékelte Puskin-t még Byronnál is többre, mert szerinte az orosz költő látta, „hogyan az orosz társadalom idegen befolyások által lett azzá, ami, s hogy polgárosultsága csupán a nyugati polgárosultság visszénye“. Puskin „az orosz államélet fennálló rendjével nem bírt kibékülni. Nemzetének csupán ágyúkra és szuronyokra támaszkodó hatalmát a nagyság alapjául elfogadni nem akarja, s mindemellett hazája nagy jövőjének ösztönszerű reményétől megválni nem képes, az orosz író ostromoz, hogy javítson és zokogva nevet saját honi viszonyain, midőn ezeknek természetesen, hű képét adja“.⁴⁹

Vajda János nem fordított Puskin-tól, de amint alább meglátjuk, költészetén is erősen észlelhető elemek hatására a haladó demokratikus értelmiség Puskin-szemléletét képviseli. Vajda a népért az irodalomba behozott néppel küzdő költőt látja Puskinban.

5.

A hatás, amit Puskin a magyar irodalom fejlődésére az 1867-es kompromisszum utáni három évtizedben, egészen Ady fellépéséig gyakorolt, megnyilvánult mind formában, tartalomban, tárgyválasztásban, ábrázolásban, írói állásfoglalásban, mind az olvasói közvélemény kialakításának terén.

A magyar polgári irodalomtörténet tendenciózusan, szinte teljes egészében elhallgatta azt a hatást, amelyet általában az orosz irodalom, különösen pedig Puskin gyakorolt a magyar költészetre, az irodalom és gondolkodás továbbfejlődésére. A formai és részletkérdésekről, mint például Dosztojevszkij pszihologizmusa a magyar iro-

⁴⁹ Lenin összes művei, (Oroszul.) III, kiadás, XVII. 436.

dalmi alkotásokban“, stb. írtak, de oly fontos kérdést, mint a magyar realizmus viszonya az oroszhoz, egyáltalában nem dolgoztak fel. (Igaz, hogy a polgári történetírás és esztétika magával a realizmussal is alig foglalkozott.)

Az 1867-es kiegyezés nem jelentett egyebet, mint a magyar földbirtokos osztály kiegyezését az osztrák burzsoáziával a magyar parasztság bőrére s a magyar polgárság érdekeivel szemben. A kiegyezés az osztrák polgári forradalom befejezését eredményezte. „A polgári forradalom — írja Lenin — Ausztriában 48-ban kezdődött és 67-ben fejeződött be.“⁵⁰ Ez jórészt a magyar „kompromisszum“ árán vált lehetségessé, amikor is Magyarországot kiszolgáltatták az osztrák burzsoáziának. Az osztrák burzsoázia ennek árán egyezett ki az osztrák „történeti osztállyal“. Így tehát Magyarországon a formális egyenlőség leple alatt az osztrák tőke uralma rejtlett.⁵¹ A 48-as alkotmány elismerése a 49-es függetlenségi aktus nélkül a magyar polgári forradalomnak csak formális befejezését eredményezhette. Ezért 67 után a magyar polgárság fokozta a harcot a magyar gazdasági élet vezető szerepének megszerzéséért. A 80-as években, mikor ennek a küzdelemnek látható eredményei lesznek, — a proletariátus és parasztság megerősödő harcától megijedt és ez ellen fokozatosan védekezni kényszerült polgárság vezető rétege és a földbirtokos osztály kénytelen egyesülni. A kispolgárság tovább folytatta még a küzdelmet, de nem a demokratikus átalakulásért, hanem liberális célkitűzésért: a kapitalizálódási folyamat meggyorsításáért.⁵² A magyar polgárság harcának e két fázisa a XX. század első évtizedéig éles ellentétként és progresszív formában az irodalomban jelentkeznek.

67 után az osztrák elnyomást a „nemzeti formájú népelnyomás“ váltja fel.⁵³ A „történeti osztályok“ hosszú ideig a kultúra minden ágát teljesen kisajátították és megsemmisítettek minden ellentmondó és szembenálló törekvést. Kialakul a „hivatalos irodalom“ (Lukács György), amely megkísérli elrekeszteni a magyar irodalomtól minden újat és progresszívét. A 70-es évektől

⁵⁰ Trajnyin, i. m. 142., 229. — Mód A., i. m. 153—155.

⁵¹ Lukács György, i. m. 92.

⁵² Lukács György: A százéves Toldi, Forum, 1947. 501.

⁵³ L. az említett bibliográfiákat.

kezdve a „csendőri szabadság“ közepette fellépni nem tudó, de nem is merő demokrata polgárság a szépirodalomban hallatja hangját. Ez a polgárság gyakran harciasan támadott rá a liberális nemesi arisztokrata vezetőosztályra, a hivatalos irodalomra, amely gúzsbakötötte a magyar társadalmat és szellemet. E polgári ellenzék, amíg megtalálja hangját, kifejezési formáját, az orosz irodalomra támaszkodik: Turgenyevre és Gogolyra a prózában, Puskin realizmusára az epikában. Az így megtalált hang az orosz írók realizmusával ábrázolt magyar valóság. A 70-es, 80-as években, amikor a politikai és társadalmi ellentétek kiéleződnek, a magyar élet minden téren megnyilvánuló elnyomással irodalmi síkon is szembeszállnak: egyrészt az elégedetlen kispolgárság, másrészt az elnyomott munkásság és parasztság. E harc közepette az orosz írók hatása és harcának példája nyomán született meg a magyar realizmus. Turgenyev, majd Gogoly népszerűsége ezekben az évtizedekben a legnagyobb s 1877-ben — első kiadásával egyidőben — megjelent magyarul Csernisevskij *Mi a teendő?* című regénye. A 80-as években ismerkednek meg Magyarországon Nyekraszovval.⁵⁴ Puskin hatása a 70-es évektől kezdve Ady fellépését készíti elő. A XIX. század második felének magyar olvasóközönsége Puskin a világ egyik legnagyobb költőjének tartotta. 1880-ban, mikor Puskin szobrát Moszkvában leleplezték, a nagy orosz költő géniuszát minden egyes magyar folyóiratban és újságban magasztalták. A teljesen német irányzatú „Pester Lloyd“ is megállapította, „hogyan még a sokoldalú német irodalom sem tud olyan költőt felmutatni, akit vele (Puskinnal — *M. H. Gy.*) össze lehetne hasonlítani“.

A 70-es, 80-as évek legkedveltebb műfaja, a verses regény, teljesen Puskin hatása nyomán alakult ki. Mind formailag, mind problematikailag szembeszökő itt Puskin ihletése. Helyes György Lajos megállapítása: „realisabb alagra először a verses regényekben helyezkedik a magyar társadalomszemlélet.⁵⁵ Ennek a műfajnak legkiválóbb mesterei Arany László és Gyulai Pál. Arany László legsikerültebb munkája, *A délibábok hőse* (1873)

⁵⁴ György L., i. m. 18.

⁵⁵ Vadnai Károly: *A délibábok hőse*. — Ismertető. Fővárosi Lapok, 1873. 88. sz.

mind hangban, mind témában Anyegin hatását mutatja, amit már kortársai is észrevettek.⁵⁶ Gyulai Pál *Romhányija*, a magyar verses regény egyik legsikerültebb terméke, nemcsak társadalomszemléletében, hanem formájában és képeiben is jellegzetesen puskin.⁵⁷ Gyulai Pál maga is hangoztatta, hogy mestere Puskin, realizmusában és hangulatában.⁵⁸ Más Gyulai a költő és más Gyulai az esztéta. E verses regények legfőbb irodalomtörténeti értéke, hogy hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar közönség eljusson a magyar valóság irodalmi feltárássá-
nak szükségességéhez és megértéséhez.

A XIX. század második felének legnagyobb költőjénél, Vajda Jánosnál Puskin hatása a költő szemléletében, nézeteiben jelentkezik. Vajdában (a 48-as szabadságharc és az azt követő kor harcok költőjében) a polgári irodalomtörténet csak a kiegyezés utáni évek „pesszimista Vajdáját” látta.

De mi is tulajdonképpen ez a pesszimizmus? Nem egyéb, mint egyrészt éles, politikai tiltakozás a kiegyezés ellen, másrészt keserű elfordulás azoktól, akikkel 48-ban és utána egy ideig együtt harcolt a szabadságért, de akik 67 után híven kiszolgálták és követték az erkölcsi, szellemi korrupciót. Ez a magyarázata „embergyűlöletének”, amivel a polgári irodalomtörténet Vajdát jellemezte.⁵⁹ (Lásd *Luzitán dal* című költeményét.) Hazafias költészete, hazaszeretete, patriotizmusa a 48-as hazához és a néphez fűződik. Ideálja a forradalom teremtette haza, melyért a verseiben megénekelt „vörössipkások” áldozták életüket.

Vajda a nemzet hibáit, önhittségét, munkátlanságát és egyben irodalmi üzérkedését bírálja, támadja, ugyanakkor az önismeret szükségességét hirdeti. (Lásd: *Önbírálat*, *Polgárosodás*.) Kevés költő látja és várja a jövőt oly optimistán, mint a pesszimistának elkönyvelt Vajda. Komorhangú költeményeiben ott van a remény: a nép, amely romlatlan, tiszta, az igazság és szeretet diadalának hordozója. A költő a jövő ezredévről ábrándozik, amely a boldogság kora lesz. A jövő hitét a nép győzel-

⁵⁶ Fővárosi Lapok, 1871. 39. sz. 1872. 221. sz.

⁵⁷ Papp Ferenc: Gyulai Pál. Budapest. 1941. II. 160—175.

⁵⁸ Beöthy, i. m. II. 727.

⁵⁹ Puskin hangján íródott Vajda verses életképe, a „Találkozások” (1877).

meinek hitéből meríti. E győzelem után béke lesz, „a világ világgá válik“, mivel az emberek rádöbbennek az igazságra, hirdette Vajda.

Verseiben a társadalomnak széles rajzát adja.⁶⁰ A nép erejében való bizakodás megnyilvánul még a népi alkotások hangján és tematikáján épülő költeményeiben. (*Abel és Aranka, Törzsök Jankó vagy a hamis erős ember.*) A népben, mint a jövő zálogában való hit, — ami Vajdánál teljes erővel megnyilvánul — Puskin eszméinek is diadalát jelenti a magyar gondolkodásban.

Miként azt Lukács György megállapította, Ady megjelenéséig tart az új, modern irodalomért folyó harc döntő szakasza.⁶¹ A győzelmet, Ady megjelenését készítette elő Puskin költészetének megismertetése a magyar közönséggel.

Ady fiatal korában megismerkedett Puskin költészetével. Debreceni újságíró korában megjelent egyik versében (*Tatjana írt*) az egyik Anyegin-motívum is felesendül.⁶² Semmi sem mutatja jobban, hogy Ady mennyire becsülte a költőt, mint *Puskin* című verse. Ezt a költeményt akkor írta (1899-ben), amikor meghallotta, hogy a nagy orosz író születésének 100. évfordulóján az egyik vasúti igazgató megtiltotta Oroszországban tisztviselőnek Puskin ünneplését, mivel Puskin nem volt vasúti tisztviselő. Ebben a költeményében Ady élesen tiltakozik és meleg hangon veszi védelmébe „Puskin drága, szent nevét“.⁶³

6.

Egyáltalában nem véletlen, hogy az a magyar irodalom, amely az egészen sajátos magyar életben nő ki, az orosz irodalom hatása alatt találja meg újra progresszivitását, a realizmust. E hatás nem az egyes orosz írógénuszok „kristályos csengéséből fakadt, hanem az orosz irodalom jellegéből, mely hasonló talajból nőtt ki, mint a magyar, és ugyanazokért a célokért harcolt.

A magyar nép utolsó 400 évének története más-más körülmények között vívott küzdelem az uralkodó osztá-

⁶⁰ Lukács György, i. m. 32.

⁶¹ György L., i. m. 17.

⁶² Ady Endre: *Rövid dalok egyről és másról.* Összegyűjtötte Földessy Gyula. Budapest, 1923. lé. o.

⁶³ Róza Luxemburg: *Statii o literature.* „Dusa ruszkoj literaturi. Academia.“ 1934. 102—103.

lyok és idegen elnyomók ellen a szabadságért. E nép szeretetét elnyerni csak úgy lehet, hogy érzéseit, törekvéseit tolmácsoljuk. Ugyanígy irodalmára mély, döntő hatást csak eszmékért harcoló irodalom gyakorolhatott. Ilyen irodalom volt az orosz irodalom, melynek különleges vonását Luxemburg Róza így jellemezte: „Ennek a hirtelen és oly gazdag virágzásnak indult orosz irodalomnak fő jellemvonása, hogy az uralkodó rezsim ellenzékéből, a harc szelleméből született. Ez a vonás észrevehetően kifejezésre jut benne az egész XIX. század folyamán. Az orosz irodalom a cári uralom idején a társadalmi élet olyan hatalmas erejévé vált, mint még soha, semmilyen időben, s egy egész évszázadon át megtartotta ezt a helyét, egész addig, amíg nem váltotta fel a néptömegek hatalma, amíg a szó hússá és vérré nem vált.“

Az orosz irodalomnak ez a harcoss, haladó vonása magyarázza Puskin döntő hatását a magyar társadalmi gondolkodás és irodalom fejlődésére. Puskin költészete öntudatosította a szabadságszeretetet az elnyomott magyar népben. Hatása nagyban hozzájárult, hogy a nép győzelmébe vetett hit bekerült az irodalmi köztudatba. A magyar nép a XIX. század első felében magáénak tekintette a költőt, aki, bár más időben, más népnek írt, közvetve mégis a magyarságnak leghőbb törekvését, vágyát fejezte ki. A magyar nép vágya hosszú időn keresztül csak vágy maradt. Száz év múlva ezt a vágyat az a nép váltotta valóra, amely Puskit adta. Az orosz nép legjobbjai már száz évvel ezelőtt az elnyomott emberiségért, a népek szabadságáért, jövőjéért küzdöttek. E dicső tradícióknak hordozója a szovjet nép, a népek szabadságát védő, a népek elnyomása ellen küzdő Szovjetunió.

LUTTER TIBOR:

SHAKESPEARE ÉS A MAGYAR ANGLISZTIKA NÉHÁNY KÉRDÉSE

1.

Irodalomtörténészeink, filológusaink nagy hálával tartoznak azért a tervszerű tudománypolitikaért, amelylyel a Tudományos Tanács munkájukat összefogja és annak irányítását tervszerűen kiépített tudományos társaságok keretében teszi lehetővé. Történeti jelentőségű tény az, hogy, ezúttal első ízben, mind a nyugati, mind a keleti irodalmakkal és nyelvekkel foglalkozó tudósaink olyan tudományos társaságokba tömörülnek, amelyeknek széles-távlatú és a kutatás minden irányát egybefogó, társadalmi perspektívát nyújtó munkaterve van. Így válik majd lehetővé, hogy a világirodalommal foglalkozó irodalomtörténészeink is külön szakosztály keretében vitassák meg tudományszakjuk napi kérdéseit és távolabbi perspektíváit. Ennek gyakorlati eredményei is immár kézzelfoghatók: az Irodalomtörténeti Társaság folyóirata külön helyet biztosít a külföldi irodalmak történetének kérdéseivel foglalkozó dolgozatok, valamint külön rovatot dokumentáció számára. Óriási lépés ez a multtal szemben, amikor erre szervezett lehetőség nem nyílt, s régi folyóirataink az ilyen publikációk megjelentetését pusztán esetlegességre bízták.

Ennek volt következménye az, hogy például a nyugati irodalomtörténeti kutatás egyik hatalmas ágában, az anglisztikában polgári értelemben is elmaradtunk. Meg kell vallanunk, hogy Magyarországon anglisztika voltaképpen nem volt. Míg a bécsi egyetem Angol Intézete például már a múlt század végén pusztán anyaggyűjtési vonatkozásban több területen úttörő munkát végzett, addig Magyarországon az anglisztika nagyobbára teljesen érdektelen kérdésekkel bíbelődött. Ha csak a nyugati tudományos orientáció szempontjából polgári értelemben

nem kedvezőtlen időszakot, a két világháború közé eső, és főként az 1932 előtti időket vesszük, akkor is azt kell látnunk, hogy a magyarországi anglisták még azt sem kísérelték meg, hogy kitűzzék tudományszakjuk sajátos magyarországi feladatait, sajátos lehetőségeit. Ennek katasztrófális következményeit látjuk a legkülönbözőbb területeken, elsősorban könyvtári vonalon: még nagy gyűjteményeink is meglehetősen össze-visszaságban szerezték be anglisztikai anyagukat, s a kutató időnként azzal a kínos meglepetéssel áll szemben, hogy elsőrendű auktorok alapvető munkái egyszerűen hiányoznak.

Anglistáink természetesen azzal védekezhetnek, hogy a két világháború közötti időszak a polgári értelemben sem kedvezett az anglisztikának. Természetesen tudjuk, hogy ez a tudományszak, éppenúgy, mint minden más, milyen mértékben vált áldozatává a régi uralkodóosztály politikai szükségleteinek. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy ezen a tudományszakon belül még az sem történt meg, ami polgári viszonyok között megtörténhetett volna. A magyarországi anglisztikát tehát anarchia, tervszerűtlenség, szemponttalanság és, igen csekély kivételtől eltekintve színvonalhiány jellemezte. Annál döntőbb jelentőségű az, hogy ma, mikor országunk a szocializmus építésének útjára lépett, lehetőség nyílik a haladás erőinek minden ponton való kibontakoztatására, progresszív tudomány művelésére a magyarországi anglisztika vonalán is. Ahhoz, hogy ezen az úton megindulhassunk, feltétlenül szükség van a múlt hibáinak feltárására és módszereink gyökeres megváltoztatására.

Anglistáink kutató munkájának tervszerűtlenségét még csak fokozta az, hogy a magyarországi anglisztika egy ponton határozott ideológiával lépett fel: ez a magyar-angol kapcsolatok kutatásának területe volt. Ez az ideológia pontosan beleillett az elmúlt rendszer „történet-szemléletébe“. A debreceni egyetem akkori angol professzora 1936-ban az *Angol Filológiai Tanulmányok* első kötete vezető tanulmányában ezt a programot a következőképpen fogalmazta meg: „A két nemzet közötti történeti érintkezések felületét még most sem ismerjük még csak megközelítő pontossággal sem, még kevésbé tudunk az angol gondolat vándorútjáról, mely pedig — a századok folyamán — eljutott hozzánk is, mint annak földrajzi vonatkozásban kelet felé legutolsó felfogó álló-

másához.“¹ Ebből az egy mondatból világosan vezethetjük le a „nyugati védőbástya“, a „kultúrfölény“ eszméjét és a régi magyar uralkodóosztály egyéb „ideológiai“ zagyvaságát. Nem szükséges bővebben tárgyalnunk e célkitűzés veszélyes és káros voltát, mégis, csupán annak illusztrálására, hogy ezt az ideológiát a tények kiáltó meghamisításával büntetlenül lehetett üzni, két adatra emlékeztetünk arra vonatkozóan, hogy mennyiben volt hazánk az angol gondolat utolsó felfogó állomása kelet felé: a XVI. sz. hetvenes éveiben Erzsébet angol királynő udvara követei útján szoros összeköttetésben állott Moszkvával, a XVII. sz. második felében pedig több orosz táncegyüttes annyira népszerű volt Londonban, hogy igen erős befolyással volt az angol opera fejlődésére. Ezek persze minden iskoláskönyvben fellelhető adatok, amelyek anglistáink előtt sem lehettek titkok.

Természetes, hogy ebbe az ideológiába ágyazva, az angol-magyar kapcsolatok kutatásának teljes érdektelenségbe és terméketlenségbe kellett fúlnia. Elrettentő példaként idézünk néhány esetet: az egyik kutató angol regényekben szereplő magyar alakok kiemelését tűzte ki céljául, s megteremtette ehhez az általánosítást: hogyan vélekedtek Magyarországról Angliában az elmúlt 50 esztendőben. Természetesen olyan regények is vizsgálat tárgyai, mint a két világháború közötti magyar „úri“ osztály körében oly nagy port felvert Edes Paprika. Ugyanígy magyar vonatkozások vadászata folyt az angol irodalomtörténet más korszakaiban is. Egy másik kutató elveszett, valószínűleg magyartárgyú angol drámák valószínű magyar utalásaival foglalkozott. Az *Angol Filológiai Tanulmányok* 1937-es évfolyamának 12 fő tanulmánya közül 9 tanulmány angol-magyar kapcsolatokkal foglalkozik. Ugyanennek a sorozatnak harmadik és negyedik kötete nem is közöl más tanulmányt.

Azt mondhatná valaki, hogy a két világháború közti anglisztikát nem csupán az *Angol Filológiai Tanulmányok* jelentették, hiszen ott vannak a budapesti és debreceni egyetemeken angol intézeteinek disszertációi, valamint más egyetemeken szórványosan megjelent angoltárgyú értekezések. Sajnos, azonban ezekből is hiányzik a terv-

¹ Fest Sándor: A magyar anglisztika egy speciális feladatáról. *Angol Filológiai Tanulmányok*, I. köt. 3. I.

szerűség, a koncepció, még polgári értelemben is. A debreceni tanszék főiránya a fent már említett angol-magyar kapcsolatok kérdése volt, Budapesten a változatos tárgyválasztás teljes mértékben a disszertánsok egyéni ízlésétől függött. Ezért csekély, tiszteletreméltó kivételtől eltekintve e disszertációk gondosan elkerülték a fő kérdéseket, s ilyenformán egyszersmindenkorra az érdektelenség homályába veszttek. Úgy látszik, itt még egy csodálatos filológiai szakmai előítélettel is kellett küzdeni, azzal ugyanis, hogy, mivel doktori értekezés témája csak felderítetlen tudományos kérdés lehet, a valóban nagy irodalmi kérdések nem lehetnek disszertáció-téma. Az 1940-ig nyomtatásban is megjelent 20 budapesti disszertáció közül alig akad tehát olyan, mely igényt tarthatna arra, hogy bárki valaha is haszonnal forgathassa. Nyilvánvaló, hogy ez elsősorban nem a szerzők hibája, hanem az irányítás hiányából következik; nem volt kéz, amely kijelölte volna a magyarországi anglisták tudományos munkájának fő területeit.

Természetes, hogy ez az elmélet és gyakorlat teljes kettészakadását, sőt egymás ellen való fordulását eredményezte. A filológusok munkájáról az eleven irodalom egyszerűen nem vett tudomást, és viszont. Angol-magyar kapcsolatokról értekeztek a szerzők filológiai kiadványaikban és közben teljesen érintetlenül maradtak a közvetlen irodalmi kapcsolatok, hatások kérdései, angol klasszikusok és magyar olvasóközönség problematikája, stb. Ebben a vonatkozásban a két világháború anglistikai kutatása, az, ami hivatalos kiadványokban is a tudományosság igényével lépett fel, ijesztő elszegényedést jelent még az előző korszak, a század két első évtizedéhez képest is. A Magyar Shakespeare Tár évfolyamai pl. sokkalta elevenebbek, időszerűbbek és gyakran filológiai értelemben is sokkal dokumentáltabb anyagot gyűjtöttek, s bár e vállalkozás nem lépett fel az „anglisztika“ általános igényével és centrális kérdése a Shakespeare-kérdés volt, mégis többet, általánosabbat nyújtott. Gyakorlat és elmélet a *Shakespeare Tár* közleményeiben bizonyos mértékig találkozott, s nem egy olyan közleményt adott, amely például színjátszásunknak szolgálhatott támpontul. A két világháború között a hivatalos „filológia“ és az eleven irodalom között úgyszólván minden tényleges kapcsolat megszakadt. Irodalmi folyóirataink, íróink, ha

angol kérdéshez nyultak, egészen más problematikát láttak maguk előtt, mint a „hivatalos“ anglisztika. Nem egyszer vetődött fel anglisták körében az a kérdés, mi is lehet a magyarországi anglista feladata, ha tudományos igénnyel viszonyul tudományszakjához. Erre a kérdésre a két világháború között csak negatív válaszok érkeztek: kutatni a pozitívista adatgyűjtő értelemben valóban csak angol-magyar kapcsolataink vonalán látszott célszerűnek; hiszen az anglisztika negatív koncepciójában egy Magyarországon publikált adat az egész anglisztika szempontjából elveszettnek volt tekinthető és kevés is volt a valószínűsége annak, hogy anglistáink bármelyikének ilyen kutatás lehetőségei megnyíljanak. Voltaképpen ez a megfontolás tartotta vissza anglistáinkat a nagy kérdések érintésétől is; mondhatunk-e valami lényegeset pl. Shakespeare-ről itt Magyarországon? -- így vetődött fel a kérdés a tudományos szándékú magyar kutató előtt.

Ezekből a negativumokból adódott a jószándékú magyar anglista tudósjelölt számára az út: angliai ösztöndíj, egy teljesen érdektelen irodalomtörténeti kérdés könyvtári kibogozása néhány Angliában töltött hónap alatt, s az „eredmények“ magyar nyelven való közlése kisebb, angolnyelvű papírra-vetése nagyobb igények esetén. Ebből a munkából sovány aratás kínálkozott: az angolnyelvű publikációk „illetékes“ körökbe való jutása csekély sikerrel kecsegtetett, a magyarnyelvűek az eleven irodalom és a „filológia“ közötti roppant idegenség következtében eleve halálra voltak ítélve. Sajnos, ezt az állapotot közvetlenül a felszabadulás után sem sikerült nyomban felszámolni: a régi eszmény még mindig kísértett s mihelyt elült a fegyverek zaja, megindultak az első kísérletek az Angol Filológiai Tanulmányok felelevenítése érdekében. A terv, szerencsére, nem vált valóra, de maga a tervezgetés alkalmas volt arra, hogy elkendőzze azokat az új létfeltételeket, amelyek közé a tudomány a felszabadulás után került, s megint e régi vágányokra tereljen minden érdeklődést. Ebben feltétlenül szerepe van az angol kultúra hivatalos képviselőének, a British Councilnak is. A felszabadulás után a British Council maga köré gyűjtötte a magyarországi anglistákat, ösztöndíjakat is biztosított számukra, általában a magyar-angol művelődési kapcsolatok pártatlan ápolásának igényével lépett fel, angol tudósok magyarországi utazását

készítette elő, stb. Sajnos, ez a tevékenység lényegében korántsem volt olyan „objektív“, mint amilyennek hirdették, s alkalmas volt arra, hogy egy rózsaszínű angol kultúrznobizmust propagáljon, aminek a tudományos anglisztika igényéhez semmiféle köze nincs. Könyvtáraink felfrissítését vártuk a British Counciltől, a helyett három repülőgépnyi sekélyes irodalmat kaptunk, amely még arra sem volt jó, hogy az angol klasszikus auktorok tekintetében könyvtárunkban mutatkozó legfájóbb üröket betöltse. Az inspirációnak tehát egészen máshonnan kell jönnie, ha a Magyarországon űzött angol irodalomtudomány terén csakugyan a tudomány igényével lépünk fel. Láttuk, hogy csupán a két világháború között űzött „anglisztika“ milyen esődbe jutott; láttuk, mit jelent a „leghitelesebb“ helyről érkező támogatás. Ebből nyilvánvaló, hogy a szocializmus építésének korszakában mutatkozó feladatok ezzel az apparátussal meg nem oldhatók. Nézzük meg most már, új feltételek között, milyen új eszközökkel művelhetjük tudományszakunkat, ha a tudományosság igényéről lemondani nem akarunk.

2.

A magyarországi anglisztikát tehát, különösen a két világháború között, negatívumok jellemezték, amelyek közül a két legnagyobb hiányosság a nagy kérdések elkerülése, elmélet és gyakorlat teljes szétválása, sőt ellentétbe való kerülése volt. Legelsősorban fel kell hagynunk azzal a helytelen koncepcióval, hogy a filológust az élő irodalomtól valami élesen elválasztja, és éppen ez a valami teszi a munkáját tudománnyá. Az irodalomtudománynak is aktuális, gyakorlati problémái vannak; magyar anglisták esetében ez kettős problematika: egyrészt újjáértékelés, másrészt az angol irodalom valóban nagy monumentumainak megkedveltetése, a tömegek számára is hozzáférhetővé tétele. Ebben a tekintetben a polgári angol filológia vajmi kevés ihletet nyújt. Az irodalom marxista újjáértékelésére történnek ugyan szórványos kísérletek, ezek azonban egyelőre inkább általános kérdésekkel foglalkoznak, s nagyon ritkán mélyednek el egy-egy konkrét kérdés beható tanulmányozásába. Haladó irodalomtörténészek Angliában éppen azért a szovjet kutatáshoz fordulnak ihletért s az a különös, de igen ért-

hető helyzet áll elő, hogy angol eredeti marxista igényű irodalomtudományi munka ma kevesebb van az angol könyvpiacra, mint oroszról angolra fordított angol irodalmi tárgyú értekezés. Elég itt két, Angliában igen nagy feltűnést keltett, munkára gondolnunk, Stanislavski Othello-bevezetésére és Mikhail Morozov tanulmányára. Othellót Pasternak fordította oroszra, ehhez készült Stanislavski bevezetése és rendező-tanulmánya. Morozov „Shakespeare a szovjet színpadon“ c. értekezését lefordították angolra, s 1947-ben Dover Wilson bevezetésével adták ki. A munka még konzervatív angol körökben is feltűnő sikert aratott.² Világos, hogy Magyarország anglistái, ha csakis az angol kutatás kitaposta nyomokon haladnak, s mint illetékes helyről, onnan várják az inspirációt, kevésbé fogják előbbrevinni a tudományt. Utat számukra elsősorban a Szovjetunió kutatásainak iránya mutat, s az újjáértékelés munkáját egy-egy kérdésben magunknak kell elvégeznünk. Ez természetesen csakis elmélet és gyakorlat összekapcsolásával lehetséges: kapcsolatot az élő irodalommal, annak társadalmi feltételeivel, igényeivel.

Ebben tervszerűsége van szükség s ehhez az első lépés a súlypontok kijelölése. Itt csupán néhány ilyen súlypontot említiünk: a közé pangol kor ballada-költészete, Chaucer és a reneszánsz írói, az Erzsébet-kori dráma, Milton, Swift, Dickens például olyan hatalmas kérdések, amelyekkel két szempontból is termékenyen foglalkozhatnánk: megkezdhetnénk a kérdések helyes, marxista szempontú megközelítését, és igen sokat ebből az irodalomból élővé tehetnénk azáltal, hogy jól megmagyarázott fordításokkal hoznánk közelebb a magyar olvasóhoz. A Chaucer-kérdés ebből a szempontból különösen érdekes: mind a mai napig egyetlen Chaucer-fordításunk nincs, holott sokkal jelentéktelenebb költők műfordításai megjelenhettek. Ennek oka minden bizonnyal nem a Chaucerben rejlő nyelvi nehézség, hanem az, hogy az elmúlt évtizedek hivatalosan is dominált katolikus egyházi túlsúlyának légkörében egyszerűen lehetetlen volt olyan szerzőt terjesztetni, akinek legfőbb műveiben a középkori egyház visszásságai lepleződnek le.

² Mikhail M.: Morozov, Shakespeare on the Soviet Stage, Translated by David Magarshack, Introduction by J. Dover Wilson, London, 1947.

Egy másik fontos feladat a mai angol irodalomtörténetírás és kritika reakciós tendenciáinak leleplezése, tudományos vizsgálata. Ebben különösen fontos annak kimutatása, hogy az angol irodalomtörténészek által annyit megtagadott, sőt gúnyolt szellemtörténet akarva-akaratlanul hogyan hódít tért angol és amerikai irodalomtörténészek körében, és hogyan fonódik össze az irodalomtörténeti és kritikai harmadik utas ideológiával.

Látjuk, van teendő bőven anglistáink számára, s most, hogy a munkának megteremtődtek szervezett előfeltételei, legfőbb feladatunk, hogy jól kiválasztott súlypontokon fogjunk dologhoz.

3.

Munkánk egyik döntő súlypontja természetesen továbbra is a Shakespeare-kérdés. Kétségtelen, hogy a Shakespeare-kultusznak Magyarországon komoly tradíciói vannak, ugyanakkor azonban ez az a kérdés, ahol irodalomtörténet és írói gyakorlat a legjobban szétváltak. Irodalomtörténészeink fő kérdései a szerzőség, szöveg, és a pozitivistá filológia megannyi apró részletkérdése volt, amitől élesen elhatárolódott a gyakorlat kérdése: Shakespeare játszásának, eleven megértésének napi problematikája, amivel elsősorban műfordítók, dramaturgok, rendezők és színészek foglalkoztak. Fájdalom, ez a helyzet a mai napig sem változott, elmélet és gyakorlat ma még külön pályákon fut, s ha a színigazgató azzal a problémával áll szemben, hogy miként hozza színre például az Othellót, erre nem talál választ az irodalomtörténésznél s ha az irodalomtörténészt megkérdik, mi a véleménye egy Shakespeare-előadásról, a választ a dramaturg, a színikritikus illetékességére hárítja át. Elmélet és gyakorlat egybehangolása ebben a vonatkozásban anglistáink elsőrangú tudományos feladata.

Helytelen volna azonban azt hinni, hogy ez a feladat merő esztetizálást jelent és ezáltal az irodalomtörténész felmentést kap a pozitív részletmunkák alól. Ennek homlokegyenest az ellenkezője az igaz. A Shakespeare-kérdésben például mindaddig marad bizonytalanság, amíg meszszemenő részletességgel és a burzsoá ideológia minden téveszméjétől megtisztítottan nem világosodnak meg azok a konkrét történeti összefüggések, amelyekben a Shake-

speare-drámák létrejöttek. Itt különösen nagy feladatok várnak anglistáinkra, aminek fontos része az is, hogy hozzáférjenek a Szovjetúnióban eddig elért eredményekhez. Ehhez közvetlenül kapcsolódik a Shakespeare-kérdésben felgyülemlett polgári előítéletek végleges leküzdése. Csak néhányat említünk ezek közül: Hamlet a magát elhatározni képtelen ember tragédiája, Othellóban a faji alacsonyabbrendűség a konfliktus alapja, A velencei kalmár problematikája a faji kérdés, Shakespeare azért nagy, mert az irodalmi értelemben vett elvont, eszményi szépet egybe tudta kapcsolni a tömeg sekélyes ízlésének kielégítésével, Shakespeare nem realista, hanem romantikus, „örök“ emberi helyzeteket mutat drámáiban, stb., stb.

Az elméleti kérdésfeltevés egyúttal gyakorlat is: ha sikerül Shakespeare-ről lefűjünk évszázadok irodalomtörténeti és kritikai téveszméinek porát, a tiszta interpretáció egyben út a tiszta gyakorlat, a helyes színpadi gyakorlat felé. Ismeretes, hogy európai néző számára az angol Shakespeare-előadások csak nagyon kevéssé élvezhetőek, aminek okát abban szokták látni, hogy az angol színpadi Shakespeare-kultusznak vannak bizonyos „klasszikus“ hagyományai, amelyektől eltérni nem lehet, függetlenül attól, hogy ezek helyesek-e, vagy sem. Világos, hogy az elméleti tévedések felszámolása ezt a „klasszikus kérget“ a gyakorlatról is lehántja és a Shakespeare-drámát ismét azzá teszi, ami volt! tömegek kincsévé.

Honnan merítsenek anglistáink ehhez anyagot, inspirációt? Nézzük, mi történik a Shakespeare-kérdésben Angliában és Amerikában. Lássunk néhány példát az angol és amerikai filológusok Shakespeare-problematikájából. Látszólag helyes és történeti alapon haladnak azok a vizsgálatok, melyek pl. Shakespeare drámáiban a kor közkeletű természettudományi nézeteit vizsgálják. Ilyen kérdés például a jellemnek és a testnedvektől megszabott fizikai alkatnak összefüggése. Hogy mivé lesz ez a kérdés olyan kutató kezében, aki a jelenséget elszigetelten és nem összefüggéseiben vizsgálja, kitűnik Draper tanulmányából, aki a nedvek szerepét vizsgálja Shakespeare jellemeiben. Ez egyrészt Shakespeare jellemének alkat szerinti tipizálását eredményezi, — például a Bassanióval történetekre szangvinikus alkata ad magyarázatot — másrészt elképesztően hamis módon értelmez egy-egy

shakespearei helyzetet. Példaként felhozhatjuk azt, amit Draper a *Romeo és Júliával* kapcsolatban mond: A flegma — vagyis bizonyos nedvek hatása — télen, és az éjszakai órákban volt a legerősebb; ezért tudja Capulet a különben heves vérmérsékletű Tybaltot megnyugtatni, bár ez roppantul haragszik Romeónak a bálon történt megjelenése miatt. Vajjon mi is történt volna, ha e késő órában nem hat a flegma?^{2a}

Még általánosabb igénnyel lép fel Leo Kirschbaum, aki a „jót“ és „rosszat“ vizsgálja Shakespeare-nél és arra a megállapításra jut, Shakespeare morális szándékkal jó és rossz kategóriái szerint akarja hőseit bemutatni.³ Hasonló Taylor gondolatmenete, aki szerint Shakespeare-nél ösztönösen „jó“ és ösztönösen „rossz“ kategóriába sorolhatók az emberek.⁴ Palmer Shakespeare „politikai“ jelleméről ír. Itt már a koncepcióban eleve az van, hogy Shakespeare drámáiban külön kategória a „közéleti“ hős.⁵ Holbrook⁶ a férjeket vizsgálja meg Shakespeare drámáiban, Stirling⁷ pedig Shakespeare tömegjeleneteinek vizsgálatából Shakespeare tömegellenességére következtet. Kernodle⁸ szerkezeti kérdésekkel foglalkozik és megállapítja, hogy a *Lear király* szimfónikus szerkezetű: a darabnak kettős szerkezete van, mert a megfelelés és a párhuzam művészi elvén épül. Ugyancsak a *Lear királlyal* foglalkozik Stewart⁹ és megállapítja, hogy, figyelembevéve a konfliktus roppant feszültségét, a Gloster megvakításának jelene minden borzalmassága ellenére, igazolható. Az előbb már említett Draper¹⁰ szövegkritikai

^{2a} The Humors in Shakespeare's Characters, John W. Draper, USA, 1945.

³ Shakespeare's "Good" and "Bad", Leo Kirschbaum, Review of English Studies, April 1945.

⁴ George C. Taylor, Shakespeare's Use of the Idea of the Beast in Man, Studies in Philology, July, 1945.

⁵ John Palmer, Political Characters of Shakespeare, London, 1945.

⁶ Sibyl C. Holbrook, Husbands in Shakespeare, Shakespeare Association Bulletin, October, 1945.

⁷ B. Stirling, Shakespeare's Mob Scenes: A Re-Interpretation, Huntigton Library Quarterly, May, 1945.

⁸ G. F. Kernodle The Symphonic Form of King Lear, G. F. Reynolds presentation volume.

⁹ C. I. M. Stewart, The Blinding of Gloster, Review of English Studies 1945. Oct.

¹⁰ J. W. Draper, The Tempo of Shylock's Speech, Journal of English and Germanic Philology, 1945, July.

vizsgálatok során Shylock beszédének ütemét vizsgálja meg, és arra a megállapításra jut, hogy feltétlenül lassú, akadozó beszédűnek kellett lennie, s ezt a beszédmodort Shakespeare alkalmasint egy színész, Thomas Pope beszédmodorához szabta.

A kérdés-feltevésnek itt vázolt módját hosszú oldalakon át folytathatnók,¹¹ s ez alól a ma ismert nagy Shakespeare-szaktekintélyek sem kivételek Angliában.¹² A legfőbb támpontot, valóban értékes és használható anyagot még a szövegkritikai megjegyzések nyújtanak. Ebből a szempontból igen nagyjelentőségű az az amerikai vállalkozás, amely az összes ismert Shakespeare-szöveg facsimile kiadását készíti elő.

Mit nyújt ezzel szemben a Szovjetúnió? Színházak százaiiban, a Szovjetúnió legkülönbözőbb nemzetiségeinek nyelvén Shakespeare darabjai állandó műsorszám. Míg Shakespeare hazájában, Angliában szinte az ujjunkon csinálhatjuk meg egy-egy esztendő Shakespeare-előadásainak statisztikáját, addig a Szovjetúnióban Shakespeare eleven probléma, gyakorlati kérdés: mit és hogyan játszani Shakespeare-től? Roppant tanulságos ebből a szempontból a már említett Morozov-tanulmány. A Szovjetúnióban a legnépszerűbb Shakespeare-drámák egyike az Othello, amelyet 1947-ben 16 nyelven játszottak. Az Othello mellett igen népszerű még a *Romeo és Júlia*, *Hamlet*, *Lear király*, *Vízkereszt*, *A windsori víg nők*, *A makrancos hölgy*, *Sok hűhó semmiért*. A *Hamletet* a legnagyobb teljesítményt ígérő drámának tekintik, amelynek színrehozása rendező és színészek számára különös lelkiismereti kérdés. Az angol kritikusokat ebben a tanulmányban az a fejezet ragadta meg leginkább, amely arról

¹¹ Az előzők során hivatkozott anyag 1946. évi angliai gyűjtéséből való, s csupán a kérdés általános illusztrálására szolgál; további, már címeiben is sokat mondó példák az angol-amerikai Shakespeare-problematikára: John Palmer *Comic Characters of Shakespeare*; T. W. Baldwin, *Shakespeare's Five-Act Structure*; Sinsheimer, *Shylock, The Study of the Jew in Myth and Literature*. A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy tiszteletreméltó kivételek is akadnak, ilyenek pl. a különben teljesen pozitívista *The Review of English Studies*-ban E. C. Pettet tanulmánya, *Timon of Athens: The Disruption of Feudal Morality*, amely őszinte kísérlet az Athéni Timon társadalmi, történeti összefüggéseiben való megragadására.

¹² Különösen jellemzők erre Wilson Knight tanulmányai pl. *The Crown of Life: Essays in the Interpretation of Shakespeare's Final Plays*.

a szoros, gyakorlati kapcsolatról számol be, amely az elmúlt évtizedben a Szovjetunióban a tudósok és a színpad között kialakult. A Shakespeare-kutatás gyakorlati kérdéseit igen gyakran a színházi gyakorlat oldja meg. A színpad hivatalosan is megkapja a tudomány támogatását könyvek, forrásmunkák formájában, s a Morozov-tanulmányhoz bevezetőt készítő, különben konzervatív Dover Wilson meg is jegyzi, hogy ezt a helyzetet Angliában mind a tudós, mind a színész alaposan megirigyelheti.

Nyilvánvaló, hogy anglistáink számára ebben a kérdésben világos az út: újra megtalálni, időszerűvé és közkinccsé tenni az igazi Shakespeare-t, műről-műre haladva, s ugyanakkor megragadva a kérdés történeti lényegét.

Nem panaszkodhatunk ennek anyagi feltételeit illetően: irodalmunk a rendelkezésre álló teljes magyar nyelvű Shakespeare-kiadások tekintetében, más nemzetek irodalmával összehasonlítva, igen előkelő helyen áll, s a fordítások kvalitásában talán éppen a legelső, hiszen nemzeti irodalmunk éledésével párhuzamosan éppen legnagyobb költőink vállalkoztak Shakespeare remekeinek fordítására. Ha ezt tekintjük a kérdés gyakorlati, mintegy anyagi előfeltételének, akkor meg kell állapítanunk, hogy az elmélet terén a helyzet korántsem ilyen biztató. A felszabadulás óta megjelent néhány Shakespeare-rel foglalkozó munka, és megvalósult egy igen komoly, jelentős vállalkozás, Shakespeare összes színműveinek fordítása. Nézzük; mit hozott mindez elméleti téren? Kárpáti Aurél tanulmánygyűjteménye *Örök Shakespeare* címen jelent meg a felszabadulás után.¹³ E tanulmányok érdekesek lehettek a maguk idején, minthogy azonban problematikájuk egy lépéssel sem megy tovább a polgári kritika kérdés-feltevésén, csak fokozzák az elméleti zavart. Az egyik tanulmányban Shakespeare „isteni ripacs“, másutt arról olvasunk, hogy Shakespeare népi közönségének írva „disznók elé szórja gyöngyeit“, igaz, „a rőfögő konda“ értékeli e gyöngyöket, s ez Kárpáti számára a közönséget majdnem olyan „érdekessé“ és „rejtelmessé“ teszi, mint amilyen maga Shakespeare. A kötet kiemelkedő tanulmányaként emlegetik a *Hamletről* 1925-ben írt esszét, aminek valóban figyelemreméltó vonása, hogy

¹³ Kárpáti Aurél: *Örök Shakespeare*, Budapest, é. n.

hangsúlyozza a Hamlet társadalmi vonatkozásait, viszont a tragikum magvát abban látja, hogy Hamletre „erkölcsei lényétől idegen“ feladat teljesítése hárul. Ezen a vonalon haladva természetesen a Hamlet-kérdés egy végtelenül bonyolult egyéni lélektani problémává válik, amiben érdemes tisztán lélektani alapon boncolgatni azt, hogy Hamlet a színészjelenetet valóban az igazság felderítésére, vagy öncsalásból, kéthónapos mulasztása miatti lelkiismeretfurdalása elhallgattatására szánta-e. Egy másik Hamlet-esszében meg azt olvassuk, hogy Hamlet a modern intellektus típusa.

Ezen a nyomon aligha jutunk messzire.

Sok ötletet adó, de túlságosan vázlatos cikksorozat az, amelyben Móricz Zsigmond vetette papírra egy Shakespeare-cikluson szerzett benyomásait.¹⁴ Gyűjteményes kiadásukat előszóval ellátva, Németh László rendezte sajtó alá a felszabadulás után. A kis cikksorozatban 9 témáról: a Vízkeresztről, Hamletről, A velencei kalmárról, Lear királyról, Macbethről, III. Richardról, Romeo és Júliáról, Julius Caesarról és A viharról esik szó. Örök veszteség, hogy az itt elszórt gondolatokat Móricznak nem volt alkalmja elmélyíteni, részletesen kidolgozni. Móricz nem mesterségbeli göggel közelíti meg a kérdést, hanem mint közönség — a közönség jóhiszemű, az uralkodóosztály előítéleteitől sok tekintetben idegen, becsületes fele. Shakespeare hatását maga-magán és a cikluson vele együtt résztvevő kisleányán keresztül méri le. A nélkül, hogy akár irodalomtörténeti, akár történeti vonatkozásban különösebben tájékozódnék, az első impressziók hevületében veti élményeit papírra. Tudjuk, minő veszélyeket rejt ez a naturalista közelítési mód, viszont az is nyomban kiderül, hogy az adott viszonyok között lényegesen többet ér, mint hamis ideológiákba esontosodott tudós erudíció. Így Móricz rátapint a lényeges kérdésekre; a Vízkeresztről szólva megérzi ennek a darabnak egyik alapvető problémáját, azt, hogy Shakespeare egy hagyományos, elcsépelet, esemény-vázában semmitmondó témát hogyan tud úgy kezelni, hogy abban benne legyenek kora jellemző tendenciái: „Ha a cselekedet mögött nincs is élet, — mondja Móricz — de a szó

¹⁴ Móricz Zsigmond: Shakespeare. Budapest, Fehér Holló kiadó, é. n. Előszó Németh Lászlótól.

mögött valóságos nyelv s valóságos tüdő és gyomor és lábak és gerinc és meleg vér van.“ Érti a konzervatív költő és nagy realista problematikáját Shakespeare-ben, amikor Hamletről ezt mondja: „A mai társadalmi rendnek tökéletes képe.“

Shakespeare-nél a színjáték célja, hogy „tükröt tartson mintegy a természetnek...“

Sophoklésnek is ez volt?

Nekem úgy tűnik fel, hogy ez a shakespearei elv azért uralkodott a művészetben, mert uralkodott az életben az a társadalmi rend, amelyben a shakespearei problémák élnek. A társadalmi rend többet nem engedett meg a művészeknek, tehát a zseni megkerülte a hatalom éberségét. Nem támadott: tükröt tartott.“

Ugyanabban az elemzésben Móricz még továbbmegy, és a következőket mondja: „Shakespeare erős, egyetemes hatásának egyik titka az, hogy teljes világképet ad. Az én érzésemben éppen ez a hiba, hogy ez a világ ennyire lezárt, teljes, abszolút: ellenben a néző úgy érzi az első szónál, hogy útrakelt s megérkezett egy világba, amelyről eddig semmit sem tudott, de amely most teljesen kitérül s feltárul előtte. Jobban, mintha ő maga ott élne.“ Természetesen itt Móricz nem olyan absztrakcióra gondol, mint a hégeli dráma-elméletet shakespearei vonatkozásokban továbbfejleszteti akaró Bradley, aki Shakespeare világát egy egészen külön, elvont „shakespeare-i tragikus világként“ fogta fel, hanem világosan Shakespeare valódi világára, vagyis Shakespeare kora társadalmára gondol. Móricz megcsodálja a shakespeare-i tragédiát, de nem esik abba a hibába, hogy azt egy önmagában való tökéletességnek lássa, hanem a dolgot a fejlődés egy láncszemeként fogja fel: „De azért a Hamlettel nem fejeződött be az irodalom s drámaköltészet, a Hamlet csak egy fokozat, amelyen át el kell jutni valahová.“

Még egy jelentős szempontja van Móricz-nak, amelyet A viharral kapcsolatban mond el: Shakespeare-t a legnagyobb optimistának mondja a világ minden írója közt. Nagy hibába esnénk, ha ezt Shakespeare-re nézve egyértelműen igaznak és Móricz szempontjából szószerint késpéznének vennénk. Itt nem arról van szó, hogy a Hamlet, A Lear király, az Othelló, a Macbeth, a Julius Caesar, Az athéni Timon szerzője betű szerint optimista lett volna e drámák számára végső értelmet illetően, ha-

nem inkább az író legbensőbb problematikája a kérdés, az tudniillik, hogy a XX. század becsületesen igazságot kereső írója hogyan viszonyulhat a renaissance legnagyobb költő-géniuszához: sorsuk különbözőségében sok az azonos elem, s ez az, amit Móricz Shakespeare tragédiájának lát, ez az, amit megfogalmazni próbál: „Az ő mestersege mellett a Gonoszknak nevezett Végtelen csak láb-rúgást és hascsikarást és fizikai szenvedést és tudatlanságot és erkölcsi nyomort szenvedhet: mert a Költő életiglenlése nem a Természet törvénye, hanem a Társadalomé.

Es ez Shakespeare tragédiája!“

Itt nyilván arról a problematikáról van szó, amit Móricz világosan nem, de szimbolumokban feltétlenül megfogalmazott: az igazság teljességére törő becsületes író és az ellenséges osztálytársadalmi környezet súlyos konfliktusa, ami Shakespeare-nél tudatos konzervativizmust, Móricznál a leányfalusi tuszkulánumba való menekülést eredményezett.

Hogy Móricz Shakespeare-ben az igazi problémákat látta, világos abból, amit Az Athéni Timonról mond: „Ezt a darabot nem merik játszani, ezt nem fogja ez a közönség tapsolni.“ — Németh László bevezetése Móricz cikkeihez, nem sokat ad a kérdéshez, s ennek fő oka tárgyi természetű: nem tudja eldönteni, hogy Móricz Shakespeare-hoz való viszonyáról, vagy a maga Shakespeare-problémájáról szóljon-e, s így tiszta képet a bevezetőből csak úgy nyerhetnénk, ha e két szempontot filológiai alapossággal, sorról-sorra szételemeznők. A bevezető második fejezete egy vázlatos Shakespeare-képet ad, s ennek sajátos magyar hibája megint a „vázlatba“ fuladt kezdemények abortív jellege. Csekélyke szigorú szándék rögtön kielemezhetné, hogy a ragyogó írói technika mögött a hagyományos problematika kérdései vannak. Pozitivisták filológusok laposan és esetlenül megmondják, hogy az Erzsébet-kori drámában kettős cselekmény fut: egy „fő“ és egy „mellék“ cselekmény. Ennek jelentőségét természetesen nem tudják megmagyarázni. A probléma Németh Lászlónál is feltűnik. Irtózva attól, hogy bármiképpen ismétlje a pozitivisták kérdés-feltevését, de ugyanakkor kétkedően mérlegelve a kérdés továbbfejlesztésének lehetőségeit, a harmadik módhoz folyamodik: megpróbálja a kérdést írói technikai rutin szerelésébe rejtve előhozni: elmondja, hogy Shakespeare bonyo-

dalomra mohó közönsége, éppen úgy, mint mai 40-es intellektuel nemzedékünk moziba járó ifjú korszakában, hosszú, bőséges cselekményre éhezett; a mai negyvenesek ezért ifjúkorukban háromórás moziba jártak. Persze, háromórás darab nem volt, így hát a háromórás mozit két másfélórás darab töltötte ki: íme, Németh szerint, Shakespeare háromórás darabjainak szerkezeti kulcsa. Nem egy, hanem két darabot kapott a közönség Shakespeare kettős cselekményű drámáinak formájában. Bármilyen szellemes is a gondolat, a jószemű filológus nyomában megőrülhet: lám, az írók is így látják, csak éppen szebben mondják.

Németh László előszavában egyéb is van. Bármennyire megpróbálja is Shakespeare-t valami minden idők feletti igazság szférájába emelni, s bármennyire meg is próbálja bizonyítani azt, hogy Móricz ezt a Shakespeare-képet az egyedül helyes írói magatartás szemszögéből látta, szembekerül a mai problémákkal, s az itt levont konzekvenciái nemcsak helytelenek, de egyben hitvallás-szerűek is éppen az általa leginkább fagadni kívánt szempontok értelmében: „A művész dolga nem az, hogy az idő bábája legyen — mondja Németh László. — Az efféle írók a XIX. század találta ki. Épp olyan öszvére a művésznek és a jósnak, a szentnek és a politikusnak, mint e század kores stílusai. Egy Petőfi hite persze igazolja. De, ha normává lesz, az átlagírót is ezzel szaggatják: utálatos képmutatásba süllyeszti az irodalmat. A művész prédikál, a szent látszatokkal kendőztetik, a meglevőnek lesz bérelt írnokává. Shakespeare-nek igaza volt, ha Baconnak hagyta az instaurációt. Az élet rövid, egy nagy építkezőnek abból kell építeni, amit a keze alá adtak.“ Ebben, azt hisszük, függetlenül a vitathatatlan állásfoglalástól, Shakespeare és Móricz félreértése egyaránt benne van. Shakespeare realizmusába éppen úgy nem akar senki egy tudatos forradalmi szándékot magyarázni, mint Móricz Shakespeare-szemléletében egy irodalmi sznób prédikáló képmutatását.

A felszabadulás óta egyik legkomolyabb kiadói vállalkozás Shakespeare összes drámái műveinek magyar fordításban való megjelentetése volt.¹⁵ A gyűjteményes

¹⁵ Shakespeare Összes Drámái Művei, Franklin Társulat, Budapest, é. n. Ruttkay Kálmán szöveg-összevetésével, Országh László összefoglalásaival és jegyzeteivel.

kiadás — igen helyesen — megtartotta a klasszikus értékű fordításokat, s csak azokat pótolta, amelyek a régebbi fordítások közül kevésbé sikerültek. Az új fordításokat legjobb műfordítóink készítették s így a nagy, klasszikus műfordítások, Arany, Vörösmarty, Petőfi, Kosztolányi, Babits fordításai mellett ott vannak Somlyó György, Vas István, Aczél Tamás, Vajda Endre, Kardos László, Szabó Lőrinc, Devecseri Gábor, Fodor József és más kitűnő modern fordítók munkái. Természetes, hogy az irodalom megváltozott feltételei között olvasóközönségünk egyre növekvő mennyiségi és minőségi igényei mellett elképzelhetetlen, hogy egy ilyen vállalkozás csupán műértők szűk köréhez szóljon, s hogy egy gyűjteményes Shakespeare-kiadás ma ne széles igényeket elégítsen ki. A Franklin Társulat vállalkozásának ezen a téren két meglehetősen komoly akadálya van: a négy Shakespeare-kötet viszonylag fényűző, tehát költséges kivitele, valamint a megértést megkönnyítő korszerű összefoglalások és a magyarázó jegyzetek roppant hiányosságai. A hiányosságokat anyagi és ideológiai síkon kell érteni. Egy, illetve másféloldalas összefoglalásban semmi lényegeset nem lehet mondani egy-egy Shakespeare-dramáról. Ötvenhat pársoros jegyzet pedig nem elégséges például egy Hamlet szövegének jó megértéséhez. Itt minden bizonynal a terjedelem megszába korlátok feltétlenül döntő szerepet játszottak, viszont, ha már egyszer lehetőség nyílt arra, hogy egy 4300 oldalas nagy vállalkozás sajtó alá kerüljön, nem lett volna szabad még néhány száz oldalnyi magyarázó anyaggal fukarkodni. Mert ilyenformán az, akinek a legnagyobb szüksége van jó, modern szöveggönyvre: a színpadi rendező és színész csalódottan teszi félre a könyvet, hiszen éppen lényeges kérdésben, az egyes drámák helyes interpretációjában nem kap megfelelő támogatást. Hiányosak a magyarázó jegyzetek szempontjai is. Kétségtelen, hogy a jegyzetek a mitológiai vonatkozásokra, korabeli aktuális utalásokra adnak némi magyarázatot, de főszempontjuk a hagyományos értelemben vett szövegkritika és nem mennek bele például a színpadi utasítások vizsgálatába, kiértékelésébe, holott ezek helyes értelmezése adná a kiadás legnagyobb gyakorlati értékét.

A szoros értelemben vett összefoglalások teljes mértékben a polgári ideológia oldaláról közelítik meg

Shakespeare drámáit. Nézzünk néhány példát: Romeo és Júlia problematikáját a bevezető a következőképpen ragadja meg: „A szerelemnek hirtelen lázrohamként fellobbanó orkánja, mint számum söpör végig két család életén, hirtelen átalakít és emberré érlel két, még alig felszerült gyermeket, a körülményeknek és véletleneknek szerencsétlen csillag alatt született két áldozatát... és végül elperzseli mind a kettőt és pusztulást okoz körös-körül.“ Majd később: „A két fiatal hős pusztulása nemcsak a szinte salaktalan szerelmi szenvedély, nemcsak a családokat elválasztó gyűlölet katasztrófája, hanem az ifjúság és öregkor meg nem értő szembenállásának is tragédiája, amit Shakespeare itt még az ifjúság szemével lát, de Lear történetében majd az öregség távlatából ábrázol.“ Vagyis ezek szerint Romeo és Júlia elszigetelt szenvedélykonfliktus, és csak mint generációs-probléma tipizált. Ilyenformán a bevezetés nem érti meg a Romeo és Júlia tragikumának igazi jelentőségét és ezért kétségsbe is vonja azt, hogy a darabban volna igazi tragikum mag. Ezért gondolja azt, hogy a Romeo és Júliában a tragikum lényege szempontjából másodlagos tényezők: véletlenek, tévedések, külső körülmények okozzák a katasztrófát. Ez a fogalmazás természetesen előfeltételezi a tragikum idealista koncepcióját. A Julius Caesar-ról a szerző azt mondja: „Brutusnak az a tragikum, hogy csak Caesar testét tudta megölni, de szellemét nem.“ A legsúlyosabb ezekben a kommentárokból az, hogy idealista polgári koncepciójukban sem egységesek, hanem egy sereg polgári dráma-elméletnek meglehetősen eklektikus lecsapódásai. Hamlet, Othello, Lear király és Macbeth kommentálásánál, úgy látszik, az alapvető elvi álláspont az, hogy a tragédia lényege a megzavart természeti és erkölcsi világrendnek tragikus bukáson keresztül való helyreállítása. Ebből a nézőpontból Hamlet bukása így fest: „Az emberi érzés, az ember feletti feladathoz való felnövés lesz Hamlet pályájának egyetlen tartalma. A befejezés drámai hekatombája, a zsarnok vérnősző barom, Claudius király megvilkolása csupán a körkörös bezárulása már, mintegy megpecsételése annak a belső tökéletesbülési folyamatnak, mely a természetes emberi célok és lehetőségeken való túlemelkedésben ér el a befejezett megnyugvás tetőfokára.“ Nyilvánvaló, hogy ilyen alapokról kiindulva, az Othello problemati-

kájának középpontjában is egyrészt egy elvont értékvilág összeomlása, másrészt a faji kérdés áll, s a tragédia lényege a „vak véletlen“; „a sors szörnyű hatalma“. Lear királyon is a végzet áll bosszút, mert Lear másokra hárította uralkodói kötelességét és hiú szenvedélyét követte. A Learrel kapcsolatban a szerző még „a kozmikus arányokra feszített zavar tragéidájáról“, Shakespeare „férfikorának istenekből, emberekből kiábrándult optimizmusáról“ ír. A történeti drámák és vígjátékok kommentálásával sem állunk jobban. Figyelemreméltó itt *A velencei kalmár* problémája, amelyet ideje volna már egyszersmindenkorra tisztázni. A bevezetésben történeti adatokat olvasunk arról, hogy az Erzsébet-kor végén erősödött az antiszemitizmus és divatba jöttek az antiszemita darabok. Annak ellenére, hogy, mint a kommentár megjegyzi, Shakespeare a zsidóknak a XIII. század vége óta Angliából történt kitiltása miatt soha zsidót nem is láthatott, „kijátszolta a pillanatnyi hangulatot“ és megírta *A velencei kalmárt*, amely többek között a középkori moralitások elnászpángolt vörösszakállú Júdására emlékezteti az Erzsébet-kori közönséget. E szerint Shakespeare azért írt, hogy a renaissance közönsége által nevetéségesnek felfogott zsidó megcsúfolásával szórakoztasson. A zsidó másnak és vermet, de maga esik bele — ez *A velencei kalmár* morálja Shakespeare kortársai számára s csak a mai kor embere lát a darabban vígjátéki fordulattal megfejelt tragédiát.

Nem vitás, hogy a két világháború közötti történeti események légkörében *A velencei kalmár*ból, éppen úgy, mint Marlowe *Máltai zsidójából lehetett* antiszemita színelőadást rendezni. A náciik meg is tették Ennek az ideológiának továbbvitele Shakespeare teljes félremagyarázása. A kommentár gondolatmenete ugyanis a következő: Shakespeare, a közönség durva ízlését kiszolgálva készen, hajlandó volt csúffá tenni szánt ellenszenves zsidó figurát alkotni, de ebben nagy írói adottságai folytán messze túlment a közönség igényén s olyat hozott létre, aminek mélyén a mai kultúra kifinomult embere meglátja a tragikus magvat, a zsidóság évezredek faji, nemzeti katasztrófáját. Ez a gondolat hamis, veszélyes és káros, küzdenünk kell ellene: nem egyéb, mint fajelmélet negatív előjellel. A burzsoáziának az a része, amely áldozatul esett az akkori versenyben nálánál erősebb német

imperializmusnak, hajlandó volt bukását és szenvedéseit egy faji és nemzeti, misztikus okokra visszavezetett tragikus végzetben látni, a helyett, hogy felismerte volna a kérdés konkrét osztály-vonatkozásait; ezzel akarva-akaratlanul nemcsak a náciizmus pillanatnyi fizikai túlerejének, de ideológiájának is behódolt. Ha a zsidóság tragikus sorsáról ilyen ideológiával elmélkedünk, ugyanazt tesszük, mint a mély-magyarok és olyan játéknak teremtyük meg előfeltételeit, amely a nyugati féltekén, többek között az Egyesült Államok fasiszta szervezeteiben, már előre veti árnyékát: ha a tragikus sorsot a végzet írja elő tragikusnak, mondja ez a gondolatmenet — miért ne fejezzük be gyorsan a tragédiát?

A velencei kalmárnak nem is ez volt a problematikája. Természetes, hogy Shakespeare kora Angliájában voltak antiszemita vonások, mint ahogy minden osztálytársadalomban vannak az embert az embertől megkülönböztető előítéletek. A fő probléma azonban, amire meggyőződésünk szerint az egész shakespeare-i közönség feltétlenül reagált, két világ összeütközésének kérdése. A bomlásnak indult feudalizmusból emelkedik ki az új: a személytelen, pénz- és árukapcsolatokra épülő társadalom, ahol a kereskedői haszon, a kamat az úr. Shakespeare csodálatos művészete abban van, hogy meglátja mindkettő ellentmondásosságát. Antonióék világa semmivel sem erkölcsösebb, mint Shylocké: ők is haszonra törnek, de Shylock képviseli azokat az új módszereket, amelyek keményebbek, bizonyos értelemben nyiltabbak és célravezetőbbek. A pénz és kamat mindent kiforgató gonosz erejét Shakespeare nagyszerűen látja, de ugyanakkor azt is észreveszi, hogy ez a jövő, hiszen Shylock elég meggyőző szavakkal magyarázza meg, hogy az általa jogosan követelt kamat semmivel sem kevésbé erkölcsös, mint Antonióék rabszolgatartása és egyéb bűneik. Világos, hogy *A velencei kalmárban* társadalmi erők ütköznek, s bár lehet, hogy Shakespeare tudatában a kamatját könnyörtelenül behajtó kalmár típusa éppen egy zsidó kereskedő alakjában öltött testet, ezt a problematikát korántsem lehet a zsidóság sorstragédiájaként felfogni, évezredek sorsa misztifikált jelképeként kezelni.

Természetesen, mint már említettük, ezek a bevezetők nem önmagukban és önmagukért felelősek, hanem lecsapódásai annak az óriási filológiának, amely a nyugati

polgári kutatásban Shakespeare körül létrejött. Itt első sorban a hibákra mutatunk rá, annak erélyes hangsúlyozásával, hogy ez az út többé nem járható, mert visszafelé mutat. Másra van szükségünk. A Shakespeare-kutatóknak ma az a feladatuk, hogy Shakespeare-t ismét a tömegekhez hozzák közel, hogy színpadjainknak adjanak biztos támaszt Shakespeare drámáinak helyes interpretálására, és ezzel népünk kultúrájának emelésére, erősítésére.

Íme, néhány kérdés azok közül, amelyek magyar anglistáinkat a megváltozott, kedvező feltételek között minden biztonnyal érdeklik majd. Meggyőződésünk, hogy hasonló problémák, ha más időszerecségek világánál is, a többi nyugati irodalmak magyarországi művelőinél is felvetődnek. Újjonnan életrekelt szakosztályunk vitái, remélhetjük, e kérdések minden oldalú megvilágításához, alapos tudományos kidolgozásához és a gyakorlat próbáján történő mérlegeléséhez nagyban hozzá fognak járulni.

VITA*

A magyar irodalom korszakai

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság első vitülésének tárgya az irodalmi korszakhatárok revíziója volt. A régi magyar irodalomra nézve Klaniczay Tibor, az újabbra Barta János készített javaslatot. Klaniczay javaslata szerint a magyar irodalom első korszaka a magyar államalapításig (Szent István koráig) tart, a második a XV. század első évtizedeiig (kb. 1430-ig), a következő a mohácsi vészig. További korszakhatárként jelöli meg a javaslat a XVI. század hetvenes éveit, a XVII. század derekát és a hagyományos 1711-et. Az újabbkori korszakhatárok előadója a Lukács György elnöki megnyitójában vázlatosan közölt korszakhatárookra támaszkodott. Előadásában az 1772-es, 1830-as, 1849-es, és 1919-es korszakhatárokkal foglalkozott, azonkívül kiemelte az 1905-ös év fontosságát. Nyitvahagyta az előadó azt a kérdést: hol kell 1849 és 1905 között még másodrendű korszakhatárt fölvenni.

A javaslatot az előadás után a jelenlévők hozzászólás formájában vitatták meg, majd a részletkérdésekkel két külön munkaközösség foglalkozott. Mivel a javasolt korszakhatárok egybeesnek a magyar történelem nagy fordulópontjaival és a társadalomtörténet tényeit veszik alapul, az előadást követő vita felszólalói és a munkaközösségek elsősorban ezzel az elvi kérdéssel foglalkoztak. Az előadást kiértékelő munkaközösség megbeszélésein az a közös vélemény alakult ki, hogy a történelmi változásoknak irodalmi jelentkezéseit kell — természet-szerűleg — figyelembevenni a korszakhatárok megállapításakor s az irodalmi dokumentációt szélessé kell ugyan

* Ez a rovat az Irodalomtörténeti Társaság nyilvános és munkaközösségi vitáinak legfontosabb elvi jelentőségű eredményeit közli, azonkívül helyet ad a lap közleményeivel kapcsolatos további érdemleges hozzászólásoknak és indokolt ellenvetéseknek.

tenni (Gerézdi R. János), viszont feltétlenül el kell fogadnunk azt az elvet, hogy az irodalmi fejlődés lényegét csakis a történelmi csomópontokból lehet megragadni (Király István). Az irodalmat nem szabad csak nyelvi jelenségnek tekintenünk, elsősorban társadalmi jelenség az; elsőrendű szempont legyen ez a korszakhatárok megállapításában is. A vitauülés zárószava néhány történelmi és irodalomtörténeti példával kapcsolatban rámutatott a korszakolások történetében is megnyilvánuló osztályszempontokra s annak szükségességére, hogy a korszakok tartalmának megállapításában, a korszakhatárok megvonásában is az új felé, a haladó törekvések felé forduljon a figyelem (Waldapfel József). A munkaközösségek azt a kérdést is megtárgyalták, hogy a korszakhatár az új irányzat első, akármilyen bátortalan jelentkezésének idejére teendő-e — amikor még a régi irányzat is érvényesül, sőt esetleg még virágában van, vagy pedig a teljes kibontakozás stádiumára. Ez utóbbi mellett egy hozzászóló foglalt állást; több az a közös álláspont alakult ki, mely szerint — a magyar fejlődésnek a nyugatitól elütő volta miatt is (Debreceni Ferenc) — az új irányzat születésének idejét kell határuul elfogadnunk, a megelőző irányzat csúcspontja után (Varjas Béla). Az így nyert korszakokon belül és tartalmukhoz viszonyítva újból alapvetően tisztázandó a még mindig használatos régi stílus-történeti kategóriák jelentése (Barta János).

Az egyes korszakhatárookra vonatkozó vita a következőkben foglalható össze:

Az első korszakhatár (Szt. István) fontossága különösen kiemelendő. Az osztálytársadalom kialakulása a költészet útjának kettéágazását vonja maga után (műköltészet, népköltészet). Ez a kettősség csak az osztálytársadalom megszűnésével fog ismét egységbe olvadni (a Szovjetunió példája. — Debreceni Ferenc). Az 1430-as évekig számított korszakon belül az előadótól javasolt s Anonymus és Kézai közé tehető cezúra mellett hangsúlyozták a szerzetesrendek változásának korhatáruul elfogadható jelentőségét (a régi irány: bencés, az új: koldulóterítők rendek. — Gerézdi R. János), valamint az új szerzetesrendek hazai és sajátos szerepét a haladás irányában (Varjas Béla).

Az 1430-as korhatárt többen nagyon előretolt határnak tartották (Geréb László, Gerézdi R. János). Mint-

hogy irodalmilag a humanizmus később kezdődik, a 40-es éveket, esetleg Mátyás trónralépését javasolták határnak (Geréb László). Utóbb az az egységes álláspont alakult ki, hogy a korszakhatárt ne az új irány megismosodásának idejére helyezzük, hanem a korszakolással az újnak megszületésére, elindulására utaljunk. Ilyen döntőfontosságú megindulás volt egy új úton a laikus-mozgalom. A határt tehát helyesen tehetjük a 30-as évekre (Debreceni Ferenc).

A leghevesebb vita 1526 jelentősége körül alakult ki. Többen lényegesebbnek tartották az 1541-es dátumot (Geréb László, Gerézdi R. János, Esze Tamás). Szerintük 1526-tal nem dőlt meg a magyar feudális államrend, csak a birtokosok személyében történt változás (Geréb László). A vita folyamán az a gondolat is felmerült, hogy 1430-tól az 1600-as évekig egységes korszakot kell felvenni, tehát a laikus-mozgalomtól Bocskayig (Esze Tamás). Azonban a nagybirtok kapitalizálódása már 1526 előtt megkezdődött, s ez a tény a korszakhatárt még inkább a 20-as évek elejére hozza vissza, Mohács pedig valószínűs „katasztrófát“ jelent, amennyiben a katolikus egyház hatalmára mért csapással, a birtokoscserevel a reformáció, a népi mozgalom elindulásához adott hatalmas lökést (Klaniczay Tibor, Varjas Béla). A közös állásfoglalás értelmében a korszakhatárt 1526 elé kell helyezni.

Az 1570-es határt általánosan elfogadták, az ellenvélemény (mely Bocskayig ment volna föl a korszakkal. — Esze Tamás) helyeselte azt az érvet, mely szerint a protestantizmus ez időre szervezetileg teljesen kikristályosodott (Varjas Béla). A gazdaságtörténet adatai hangsúlyozzák e dátumot (a kiosztható birtokok elfognak. — Klaniczay Tibor).

Az 1650-es határ kérdése nem keltett vitát. A hozzászólás alaposan rámutatott a tiszaháti magyar parasztság társadalmi helyzetéből adódó mozgalmakra (Esze Tamás). Leszögezték a magyarországi és erdélyi fejlődés kétféleségét (Debreceni Ferenc).

Az 1711-i határ kérdése tisztázottnak fogadható el, ha figyelembe vesszük a népi mozgalomnak már 1706-ban bekezdett elbukását (Esze Tamás).

Az újabb korszakhatárok Komlós Aladár szerint „egységes értelmet nyernének, ha rámutatnánk, hogy egybeesnek forradalmainkkal, amelyek célja Martinovitséktől 1918-ig

azonos: a feudalizmus megdöntése. Így a magyar irodalom 1772 óta egyazon akarat négy mozdulataként tűnik fel. Kisebb jelentőségű határokként meg kell jelölni azokat a pontokat is, mikor a forradalom bukását követő ájulásból megindul a feltápáskodás. 1795 és 1848 között ez a pont 1825, 1849 és 1918 között nem 67, hanem a 80-as évek, 1918 és 45 közt 1926. Csak a 80-as években lép fel u. i., a neki-lendülő kapitalizmus következtében, egy új szellemű író-nemzedék, amely mindjárt egységesen szembe is fordul Gyulaiékkal, 26-ban, a népszövetségi kölcsönrel kapcsolatban, megenyhülnek az ellenforradalom terrorisztikus formái, némi gazdasági javulás áll be, hazaszállingóznak az emigráció írói (József A., Kassák, Illyés) s a fiatalok mind világosabban szólalnak meg“. Király István röviden az 1830-as korszakhatár jelentőségére céloz, majd Komlóssal szemben — Keszi Imrének a felolvasás után elhangzott véleményével egyetértve — élesen kiemeli 1867 jelentőségét. 67 előtt a köznemesség még túlnyomórészt progresszív; 67 hozza meg 48 két nagy problémájának: a polgári kapitalista fejlődésnek és a nemzeti függetlenségnek torz megoldását; ekkor indul meg egy erőtlen polgári irodalom kialakulása. Ugyancsak megemlíti még Király, hogy szerinte Petőfi nemzedékének megszervező-dése (1846) szintén fontos határkö irodalmunk fejlődésében; korszakhatárként való felvétele azonban elaprózódásra vezetne. 1926 helyett 1930—31 táján látja a fordulatot. Jelei: a falukutatás megindulása, az irodalomnak népi és urbánus szárnyra való bomlása; a Bethlen-rendszer helyett ekkor lép Magyarország a nyílt fasiszmus felé vezető útra. Az akkori gazdasági világválság jelzi, hogy az imperializmus új korszakba érkezett. Többben rámutattak még az 1890-es év jelentőségére.

Végül a munkaközösségi üléseken irodalmunk korszakhatárait nézve a következő vélemény alakult ki:

Az első és leglényegesebb fordulópontot Szent István trónralépte adja meg. Kialakul az osztálytársadalom; uralkodik az egyházi és latinnyelvű irodalom. Kezdődik a magyar feudalizmus kora. A XIII. században (Anonymus és Kézai között) lehetne felvenni egy másodrendű korszakhatárt. Ez azonban nem bontja meg a korszak egységét, az 1400-as évek elejéig.

A második, igen lényeges határt az 1430-as években jelölhetjük meg. A középkori feudalizmus bomlása itt

kezdődik, polgári és népi szociális törekvések elindulása, ami irodalmilag a laikus-mozgalom bibliafordításában (a huszitizmus kérdései) tükröződik. Jellemzik e korszakot — 1526-ig — a humanizmus kezdete s a magyar abszolútizmus kialakítására tett kísérletek.

A harmadik forduló 1526 köré teendő. A középkori magyar állam fenntartóinak egy részével együtt elbukik Mohácsnál; az egyházi vezetőréteg meggyöngül; az uralgó osztály bukásával együtt hanyatlik le a humanista műveltség is; a beálló anarchiában lehetőség nyílik arra, hogy polgári-népi tendenciák érvényesüljenek. A magyar nagybirtok ekkor kezd kapitalisztikusan megszerveződni s új nagybirtokos osztály áll elő a feudális rendszeren belül. A népi törekvésekkel egyszerre lép fel a reformáció.

A konszolidáció folyamata 1570 körül fejeződik be. A nagybirtokosok uralma visszaszorítja a népi protestáns mozgalmat. A protestantizmus szervezetileg megmerevedik. Ugyanekkor erőteljesen jelentkezik az abszolútisztikus tendencia. A nagybirtokos osztály megerősödése következtében újra kivirágzik a humanizmus (főrangú lírikusok).

Az újabb határt az 1650-es években ismerjük föl. Erdélyben az abszolútizmus reakcióssá válik. Ezzel szemben polgári törekvések indulnak meg, a nyugati polgári forradalmi elvek átültetésére (Apáczai Csere, puritanizmus, presbiterianizmus, stb.). Magyarországon felmerül a nemzeti abszolútizmus gondolata (Zrinyi). Kezdődik a „kuruckor“ irodalma s költészete.

Az 1711-es korszakhatárt a népi vonal összeomlása, a bécsi abszolútizmus erős terjeszkedése, a feudális réteg behódolása, megszelidülése jelzi. E társadalmi folyamatok következtében erős ideológiai jellegű latin szerzetesi költészet alakul ki, a főrangú költői hagyomány pedig hanyatlásnak indul. Ugyanakkor megkezdődik, különösen Erdélyben, a felvilágosodás befogadásának előkészítése.

1772-re az osztályellentétek, a túlnépesedés, föld-elaprózás és a háborús konjunktúra következtében kiéleződnek; lassan megindul a nagybirtok kapitalizálódásának folyamata. Kibontakozik a magyar felvilágosodás; megindul az ideológiai harc a feudalizmus ellen, a polgári átalakulás (forradalom) előkészítése érdekében. Ennek az ideológiai harcnak hordozója az az új irodalom, amelyet Bessenyei és kortársai alakítanak ki.

1795 a Martinovics-mozgalom elfojtásának éve. Ferenc uralkodásának elején a köznemesi reakció lép porondra; a napoleoni háborúk gabonakonjunktúrájára következő válság azonban újból felidézi az erős osztályfeszültséget; a nemesi önelégültség pesszimizmusba és a mult dicsőítésébe csap át. Az önelégült szűkkörű nemesi reakciós szemléletet Kisfaludy Sándor képviseli; Berzsenyi próbál ebből a magatartásból kiszabadulni; a haladó szellem harcát előbb Kazinczy, majd (csekélyebb lendülettel) Kisfaludy Károly folytatja. Kiemelkedik osztályából és gyökeres átalakulást követel Kölcsény.

1830, a júliusi forradalom éve, Magyarországon a volta képeni reformmozgalom megindulásának ideje. Széchenyi vezetésével erősen halad a nagybirtokrendszeren alapuló agrárkapitalizmus kialakulása. A létében fenyegetett kisenemesség a polgári reformok ideológiájához közeledik. A rendi társadalom belső ellentmondásai bomlást indítanak meg; a rendiség sáncain kívül tömörülő erők kialakítják a magyar népi forradalom ideológiáját. — Irodalmi vonalon a multból öröklött műfajok telítődnek korszerű tartalommal; kialakul a polgári kor műfaja: a regény; a népi erők forradalmi hévvel hozzák létre és virágoztatják fel az új népies realista irodalmat.

1849-nek, mint korszakhatárnak jelentőségét nem kell külön kiemelni. A polgári-népi forradalom és a függetlenségi harc elbukása után íróink formalizmusba, pszichologizmusba és romantikus pesszimizmusba menekülnek (Arany, Kemény, Madách), de lassan megindul a függetlenségi törekvések újabb szerveződése.

1867: a kiegyezés adja meg a lehetőséget a nyugati irányú ipari kapitalizmus teljes bevonulására. Létrejön a feudális nagybirtok és a kapitalizmus szövetsége; Magyarország a „porosz út“-ra lép. Az egykor haladó kis- és középnemességből kialakul a dzsentri. Az állam tisztán a feudálkapitalizmus elnyomószerve; a végrehajtó közeg jórészt a dzsentri. — Erősebben megindul az ipari munkásosztály kialakulása. — Az irodalmi életben a kiegyezési ideológia alapján álló epigon írócsoport uralkodik; vele néhány erős haladó egyéniség helyezkedik szembe (Vajda, Tolnai); majd egy-egy fiatal, polgárosodó írócsoport lép fel.

1890: Közép-Európa az agresszívebb német kapitalizmus erőinek hatókörébe sodródik. Magyarországon

megalakul a Szociáldemokrata Párt; a 90-es években munkássztrájkok ismétlődnek Pesten, parasztsztrájkok vidéken. Az irodalom területének túlnyomó részét a kialakuló szórakoztató, léha, az uralkodó osztályt kiszolgáló burzsoá-dzsentroid jellegű irodalom foglalja el, de kifejlődik egy kispolgári-antikapitalista, némiképp progresszív irodalmi szárny is (A Hét, Ambrus, Bródy), bár a kettő közt éles határ nincs.

1905: A betörő imperializmus kiélezi a magyar feudálkapitalista társadalom belső ellentéteit. Napirendre kerülnek a 49-es polgári forradalomnak 67-ben elsikkadt kérdései; erősödnek a baloldali ellenzéki mozgalmak, a szabadelvű párturalom felbomlik. — Irodalmi téren a szórakoztató irodalom folyik tovább, és most már majdnem teljesen összeolvad a feudális reakció epigon irodalmával. A legnagyobbak átéli a kor központi problémáját, de a forradalom objektív szükségessége ellenére az arra való fölkészületlenséget mutatja az az ellentmondásosság, hogy a haladó polgári irodalom táborán belül (pl. a Nyugat körében) egyénenként különböző arányban antirealista és forradalmi radikális hangok keverednek.

1919 a feudálkapitalista reakció győzelmét és restaurációs törekvéseinek kezdetét jelenti. Ez a reakció ellenforradalmi jellegű: érzi a fenyegetettségét, s éppen ezért élesebb és embertelenebb formában jelentkezik, s már magában hordja a fasizmus csiráit. A munkásosztály harcos pártja illegalitásba kényszerül. Az irodalomban széles teret nyernek az epigonok és antirealisták. A Nyugat táborához tartozó haladó írók részben tévutakra kerülnek, részben egyezkedni próbálnak a harmadik lehetőség: a nemalkuvók területenkívüliségbe szorulnak.

Az így felállított korszakhatárok közt találunk elsőrendű s alapvető fontosságúakat, amilyenek az 1001-es és az 1430-as, viszont másodrendűeknek kell tekintenünk a XIII. századit, az 1526-ost, az 1570-est, az 1650-est és az 1711-est. Az újabb fordulópontok közül elsőrendű korszakhatárnak látja a munkaközösség az 1772-es, 1849-es, 1905-ös, 1919-es és 1945-ös fordulókat. Másodrendű korszakhatárok: 1830, 1867, 1890 és 1931.

A munkaközösségek megbízásából:

Barta János és Szauder József

DEZSÉNYI BÉLA:

A magyar hírlapirodalom 1848—49-ben.

Egyik egykorú forrás szerint a Nemzeti Körben megfogalmazott 12 pont március 15-én már reggel hat órakor a nyilvánosság elé került. Sükei Károly, akinek az előző este határozataiban is nagy szerepe volt, írott plakát formájában ragasztotta ki egy házfalra a Hatvani-utca sarkán. Csakhamár az ébredező polgárok zajos csoportja vette körül a fiatal újságíró-t és élénken magyarázták egymásnak a kívánalmak jelentőségét.

Talán túlmesszire menne az a következtetés, hogy tehát a szabad sajtó fali újság formájában öltött először testet. De jellemző az eset sajtó és közönség új kapcsolatára, a nyilvánosságnak arra az új értékelésére, amely a nagy fordulat társadalmi következményei között nem a legjelentősebb, de mindenesetre a legjellemzőbb volt. A régi formák felbomlanak, helyükbe hirtelen újakat kell állítani. Sajtó és közönsége új kapcsolatokat keresnek egymással. Mert az előzetes cenzura alól felszabadult sajtó mindenestől új és a közönség, amelyhez szólni kíván, szintén egyik napról a másikra kibővült, társadalmi elhelyezkedése gyökerestől megváltozott. Míg tíz esztendővel előbb még kérdés lehetett és a reformkor két legkimagaslóbb előharcosa között évekig tartó vitát idézhetett fel, hogy vajjon a sajtóban kell-e és szabad-e az újtások tervét felvetni és vitatni, addig most egyszerre magától értetődővé lesz mindenkinek az igénye arra, hogy tájékoztassák a közügyek menetéről. Uralkodó és országgyűlés mellett egy új közéleti tényező tűnik fel: a közvélemény. Uralkodói rendeletek helyett, az országgyűlési viták szűkkörű és személyes jelenlétre alapított nyilvánossága helyett az új társadalmi erő egy különleges közvetítő eszközre alapítja működését. Ez az eszköz a sajtó.

„Történetiratnak, emlékiratnak, torzképnek, gúnyrajznak van a forradalom városa nagy bővségében“ — írja a *Pesti Hírlap* április 16-án. „Áprilisben és március végén a pesti nyomtatványok temérdek példányokban vitettek szét az országban. Mindenki valami effélet: mi históriának, levélnek, újságnak, történetnek vagy versnek neveztetik, keresett. És amit kaptak, az volt otthon evangéliumok: egy placat, egy rendelvány, nemzetőrségi parancs, amint jött“ — így a *Marczius Tizenötödike* június 10-i számában. A *Pesti Hírlap*

azután még ezt is hozzáteszi: „Minél több jön egyszerre, annál jobb, annál gyorsabban kedvét tölti a sajtó, annál hamarabb bekövetkezik az idő, midőn komollyá válik majd és az istenség erejével fogja járjalni utait.“

A röpiratok halmazát, krajcáros „legeslegújabb s leghitelesebb hírek“ zuhatagát valóban egyenesebb mederbe szorítja a társadalmi kapcsolatoknak immár Magyarországon is korszerűvé vált letéteményese, az időszaki sajtó. De előbb magának is átalakuláson kell keresztülmennie. Nem a biztos előfizetőkre alapított, hetenkint két-háromszor megjelenő, hosszú folytatásos vezércikkeket hőmpolygató hírlap ez már, amely tudja, hogy türelemmel várják s ha egy-két napot késik is vele a posta, nyugodalmasan fogja végigbetűzni minden sorát az eldugott falusi kúriákon élő olvasó. Az első új hírlap mellett, amely már a sajtószabadság jegyében születik, anakronizmussá válik még a *Pesti Hírlap* régi formája is. A március 19-én induló *Marczius Tizenötödike* iskolát csinál. Olvasóival új kapcsolatba lép: előfizetői is vannak ugyan, de a példányok nagyobb részét helyben, egyenként adja el. Kapható „az ellenzéki körben a kulcsárnál, Fillinger úr kávéházánál a pénztárnál, s a városban több felöltő helyeken.“ Minden utcasarkon hallható a kiáltás „Vegyenek friss Márciust“, úgy árulják a lapot, mint tavasszal az ibolyacsokrokot — mondják az egykoriak. Napról-napra vastagbetűs hirdetésekben keres új eladókat: megszületik az újságárus eddig ismeretlen foglalkozása.

Marczius Tizenötödike késő délután jelenik meg. Nyomását délben kezdik, de ha három órakor friss és fontos hír érkezik, azt beveszik, még pedig vastag betűkkel és sokszor közvetlenül a lapfej alá, „sleifnibe“, ahogy ma mondják. De nem a hírszolgálat teszi elsősorban a lap ideges elvenségét, hanem az aktuális eszmefuttatások. Szerkesztője, Pálffy Albert az egykoriak visszaemlékezésében a sajtószabadság első hírlapjainak legiskolázottabb zsurnalisztájaként tűnik föl. Rövid, száraz mondatai megannyi epigrammaként hatnak. Minden mondat egy bekezdés. Ezt a stílust hamarosan a többi lap is átveszi, a *Marczius Tizenötödikében* pedig Pálffy Albert munkatársa, Csernátomi Lajos fejleszti tökélyre. A két szerkesztő írásmódját szinte lehetetlen megkülönböztetni s így ír a többi cikkíró is, szellemi tulajdonuk szinte szétválaszthatatlan, mert cikkeiket név nélkül, álomnévvel vagy betűjellel közlik.

Marczius Tizenötödike a pesti forradalom szócsöve s mint ilyen a pozsonyi országgyűlés résztvevőit nem nézi jószemmel. Kossuthot kivéve, kinek tekintélyét mindig elismeri, az egész minisztériumot bírálja. „Mimózák“, majd „Mákvirágok“ c. satírikus rovata Csernátomi gyilkos gúnyképeit hozza. De a sajtópört, az egyetlen sajtópört, amelyet negyvennyolcban indítottak, nem ezért kapta, hanem egy elhamarkodottan közölt hírért.

A sajtószabadság megvalósulása ugyanis azzal, hogy a „Mit kíván a magyar nemzet“ első pontja tetteleg életbe lépett, még nem fejeződött be. Az elvet törvényes formában rögzíteni kellett és ez hosszú átmeneti állapotot teremtett. A sajtó pedig azonnal és hevesen reagált, valahányszor újból akadályt akartak emelni közte és közönsége között.

Sajtó és állam viszonyának első új szabályozása a helytartótanácsból indult ki, tehát egy olyan hatóságtól, amelynek éppen a sajtószabadsággal egyidőben érvényre lépett elvek értelmében meg kellett szünnie. Március 16-án a helytartótanács átiratban közölte Pest város tanácsával „a sajtó kicsapongásai és visszaéléseinek kellő megtorlása végett” kiadott rendszabályait. Ezeknek az átirat értelmében addig kell érvényben maradniok, „míg a törvényhozással rendelkeznek”. A helytartótanács rendeletének leglényegesebb pontja az, amely a sajtóvétségek megbírálását egy ideiglenes bizottság hatáskörébe utalja. Nyári Pál, Klauzál, Deák, Eötvös és Trefort, Vörösmarty és Bajza József mellett tagjai a bizottságnak a polgármester és számos városi polgár, iparos és kereskedő, köztük Tóth Gáspár, Petőfi első kiadásának mecénása.

De már a helytartótanács rendeletét követő napokban megkezdődött a sajtótörvény tárgyalása is, azé a sajtótörvényé, amely első paragrafusában kimondja: „Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közzölheti és szabadon terjesztheti”. Csakhogy ez a tárgyalás más légkörben folyt le és nem Pesten, hanem Pozsonyban. Itt a rendi tradíciók megszéppent védelmezőire a szabadsajtó első termékei nem gyakoroltak kedvező hatást. Úgy érezték, hogy az újságok, meg különösen Petőfinek akkor megjelent verse *A mágnásokhoz* már egyenesen a tulajdonjogot fenyegeti. Ennek a pozsonyi hangulatnak nagy befolyása volt a törvény szövegére. Csak kompromisszumos javaslat jöhetett létre: a sajtószabadság által adott lehetőségeket vagyoni cenzussal ellen-súlyozta a közjogi kiváltságait feladni kényszerült rendi országgyűlés és a lap-alapítást kaució letételéhez kötötte. Bizonyos, hogy Kossuth sem látott még ekkor tisztábban, mint a nemességet képviselő követtársai: a javaslatot védelmébe vette az országgyűlés előtt.

Pesten azonban más volt a vélemény. A sajtószabadságot Pest újonnan összeforrt közönsége, ifjúsága és forradalmasított polgárai meg kézművesei a legsajátabb ügyüknek érezték és mikor a pozsonyi törvénytervezet nyilvánosságra került, határozottan állást foglaltak ellene. Nem volt nehéz bebizonyítani, hogy ennél a javaslatnál még a helytartótanács ideiglenes rendelete is haladóbb szellemű volt. Mint különösen retrográd intézkedéseket bélyegzték meg a sajtóvétségekre vonatkozó rendelkezéseket, továbbá a rendelet visszamenőleges hatályát és főképen a 20.000 forintos kauciót. Pest város közgyűlése és Pest megye rend- és csendfenntartásra ügyelő választmánya március 22-én tiltakozó ülést tartott és ugyanekkor a nép a Szabadságtéren, a Városháza előtt, ünnepélyesen elégette a javaslatot. A választmány megbízta Pulszky Ferencet, hogy utazzék Pozsonyba és személyesen követelje a javaslat visszavonását. A március 25-i *Pesti Hirlap* már jelenti, hogy Pulszky eredményt ért el: a sérelmes rendelkezéseket megváltoztatják, a kauciót leszállítják.

Igy született meg az 1848: XVIII. tc. A törvény végrehajtása azonban még hónapokig késett. Csak a május 1-i és 2-i *Pesti Hirlap*ban jelent meg Deák Ferenc igazságügyminiszter rendelete a sajtóvétségek elbírálására hiva-

tott esküdtzékek felállításáról és eljárási szabályairól, a törvényhatóságokkal pedig Szemere Bertalan belügyminiszter május 7-én közölte a végrehajtási utasítást.

Közben a pesti forradalmi sajtó és a baloldali társaskörök nem szüntek meg a sajtó teljes szabadságát követelni, ami lehetetlen a Pozsonyban hozott törvény teljes revíziója nélkül. A Pulezky által elért módosítások ugyanis ismét csak kompromisszumot jelentettek: a kaució, ha leszállítva is, de megmaradt, a véteégek meghatározása határozatlan volt s bírói önkényre adott lehetőséget és végül azzal, hogy a törvény 13. §-a a nyomdatulajdonos felelősségrevonását is lehetővé tette, „a szellemet az iparúzó pénzérdekeknek fáltekeny cenzúrája alá votették.“ A törvénynek ezen hibáira mutat rá az Egyenlőségi Társulat, amely július 30-i közgyűléséből feliratdít intézett a képviselőházhoz, követelve a sajtószabadság biztosítását. A *Márczius Tizenötödike* pedig már június 27-i számától kezdve sorozatos támadást indított Szemere Bertalan, a törvény szerkesztője ellen. És éppen a *Márczius Tizenötödike* volt az a lap, amelyen a kormányzat elsőként akarta kipróbálni a sajtótörvénynek a sajtóvéteégre vonatkozó rendelkezését.

A lap május 20-i számában azt jelentette, hogy a minisztérium István nádort ideiglenes királlyá kiáltotta ki. A kormány lefoglaltatta a kérdéses számot és az 1848: XVIII. tc. 19. §-a alapján megindította az eljárást, amely azonban augusztus 29-én felmentéssel végződött. Ettől kezdve a gyakorlatban a sajtószabadság teljes volt és az év második felében már a kaució letévesére nem kötelezett nempolitikai lapok is újra hoztak politikai híreket.

Ha most már szemügyre vesszük a negyvennyolcas sajtó elhelyezkedését az új állami és társadalmi keretek között, akkor három csomópont kéré látjuk csoportosulni a lapokat. A volt konzervatív sajtó, bár új jelszavakkal és demokrata elveket hirdető szerkesztőkkel, egy ideig megkísérli az ellenállás folytatását úgy, ahogy azt a sajtótörvény tárgyalásával kapcsolatban megkezdte. Ezek a lapok mind fennálltak már március előtt és jellemző, hogy a székhelyük tulajdonképpen nem Pest, hanem Pozsony. A *Budapesti Híradó* valóban Pozsonyban is jelenik meg az országgyűlés megnyitása óta, a *Jelenkor* és a *Nemzeti Újság* pedig egy-egy szerkesztőjét küldi oda. Az előbbi Kossuthnak március 17-én a pesti ifjúság küldöttsége előtt tartott beszédéből a pesti forradalom elítélését véli kiolvasni és vastag betűkkel emeli ki belőle, hogy „a nemzet elég erős eltáporni az ellenszegülő egyéneket vagy municipiumokat“. Március 18-án Vida Károly vette át a szerkesztést a lap kormánypárti multjában kompromittált Szenvey József helyett. De a kortársak nem bíztak benne és nem ok nélkül, mert a lap, amely július 1-én visszaköltözött Pestre és címét *Figyelmezőre* változtatta, Windischgrätz bevonulása után nyíltan a reakció szolgálatába szegődött és átmentette életét az abszolutizmus korába. Igaz, hogy ez volt a *Debrecen-Nagyvárad*i *Ertesítő* c. hirdetési lap mellett az egyetlen magyarnyelvű újság, amelynek ez sikerült s amely így legalább a nemzeti nyelvű hírlapírás hagyományát fenntartotta.

A *Jelenkor*, egykor Széchenyi lapja, szintén szerkesztőt változtatott, Helmezy kezéből Királyi Pál vette át a már március előtt is hanyatló újságot; májusban azt tervezi a lap, hogy a második féltől ismét új szerkesztő vezetése alatt már Kossuth programját fogja követni. Ezen azonban azt érti, hogy a magyar autonómiát fogja védeni a centralizációval szemben! A terv nem is valósult meg és a *Jelenkor* június 29-én megszűnt.

Legmesszebb jutott el a radikális átalakulás útján a klerikális-konzervatív *Nemzeti Újság*, Lipthay Sándor lapja, a konzervatív klubnak, a Gyűlének orgánuma. Március 16-i számában ez közöl először részletes riportot a szabadság nagy napjáról, hozza a 12 pontot és a Nemzeti Dalt, elsőnek az összes újságok között. Nagy teljesítmény, ha figyelembe vesszük, hogy 16-án a *Pesti Hirlap* még csak 20 sort szentelt a pesti eseményeknek s a többi három oldalon kizárólag az országgyűléssel foglalkozott. A *Nemzeti Újság* riportját Bulyovszky Gyula írta. Számos fiatal munkatárs kap helyet a lap hasábjain, közöttük Birányi Ákos, a *Köztársasági Lapok* majdani szerkesztője Lipthay Sándor végül teljesen kiszorul saját lapjából, helyét egy tehetégtelen regényírónak, Illucz Oláh Jánosnak adja át, aki az újság címét *Nemzeti Politikai Hirlapra* változtatja s egészen december végéig fenntartja.

Míg a konzervatív sajtó Pozsony és az országgyűlés felé tekint, addig a baloldal központja Pest, eszménye március, amelynek nevét legjelentősebb lapja a címében viseli és erőforrása maga a közönség, a nemzet, a nép. Jellemző, hogy Petőfi csaknem valamennyivel kapcsolatban áll, verseit mindegyik hozza. Petőfi választási küzdelme és bukása az első komoly ütközőpont a *Március Tizenötödike* és az új kormány között. Ez már nem csipkolódó polémia, hanem elvi vita. Az események a *Pesti Hirlappal* szemben a *Március Tizenötödikének* adtak igazat, amikor Lederer katonai kormányzó felmentését, a nemzetiségekkel való kibékülés megkísérlését, majd később az erőteljesebb honvédelmet, a különösen állomásozó katonaság visszahívását sürgette. Szociális téren mérsékelt volt: a jobbágyfelszabadítást a nemesség érdemének tulajdonította, mint a többi lap. Május 20-án visszautasítja, hogy „robospieristának“ nevezék, de ugyanakkor elsőnek foglal állást elvben a köztársaság mellett: „Háránk egy ország rendezése volna hívva, hol a szükséges elemeket rögtönében elő lehetne teremteni, mi a kormányformák között kétség kívül azt választanánk, mely felé a nemzetek mentül inkább műveltek, annál inkább közeledni szoktak. De a világon a legkárhózasabb politika: az átmeneti rendszereket keresztülugrani akarni.“ Március 31-én, felháborodásában, hogy a kormány kinevezése késik, Pálffy Albert egyszer már leírta lapjában a szót: „Éljen a respublica.“ Nem volt tehát kétéges, mit ért a legműveltebb kormányforma alatt.

A *Március Tizenötödike* csak kevés munkatársát nevezi meg, az álnevek és botfütelek halmazának azonosítása külön feladat volna. De ugyanez áll a többi negyvennyolcas lapokra is. A névvel szereplő munkatársak közül Csernátónin kívül ismertebbek Egressi Gábor, Mérei Mór Degré Alajos, Barsi József

(a bicskei pap, később Kufstein foglya, minden baloldali lapba ír), Oroszhegyi Jósa, Horárik. Petőfin kívül főleg Lisznyai és Garay János verseit hozza, de sok ismeretlen forradalmi poéta is szerepel benne.

A baloldali sajtó a közvélemény kifejezőjének tartja magát. Eppen ezért társadalmi szervezkedést tömörít maga köré: tartalmának és hatásának forrása ez, és nem az országgyűlés, sem a kormány. A márciusi forradalom előkészítője, az Ellenzéki Kör, amelybe március 15-én a konzervatív Gyűlés is beolvadt, április 17-i ülésén Nyári Pál indítványára a Radical-kör címet veszi fel. Programját június 26-án Petőfi írta: „Mint minden államnak ezentúl, úgy a magyarnak is csak úgy leend jövője, ha a nép a szó tiszta, fertőzetlen értelmében helyzetetik azon jogába, melyek őt isteni és természeti törvények szerint illetik.“ Július 5-én Demokratikus Klub alakul, amelynek számára Jókai ingyen küldi az összes lapokat. Végül július 23-án alakul meg az Egyenlőségi Társulat a megyeház termében.

A *Marczius Tizenötödike* mögött az Ellenzéki Kör, majd a Radical-Kör áll. Az Egyenlőségi Társulat szócsöve a július 1-én indult *Nép-Elem*, a Madarász-testvérek lapja. Július 17-én magába olvasztotta a Mérei Mór és Rosti Zsigmond szerkesztésében még június 1-én indult *Radical-Lapot* is. Ugyancsak ezekkel egyesült az ápr. 6-tól aug. 6-ig fennállott *Reform*, Nádaskai és Zerffi lapja, amely Petrichevich Horváth Lázár *Honderűjének* egyenes utóda volt! Madarászék napilapja már korántsem oly eleven, jól szerkesztett, mint Pálffy Alberté. De oldalai nagyobbak, hírovata gazdagabb és különösen külföldi híreket hoz nagy számmal, míg ezeket a *Marczius Tizenötödike* elhanyagolni látszik. Madarászék módszerei teljesen forradalmiak. Támadásaik célpontja Kossuth és büszkén vállalják a „törpe minoritásnak“ minősített ellenzék szerepét vele szemben. A *Nép-Elem* szeptember végén megszűnt, helyét októberben a Birányi Akos által szerkesztett *Köztársasági Lapok* foglalták el, majd decemberben Abrányi Emil lapja, a *Jövő*. A forradalom balszárnyának folyamatos munkáját igazolják az utóbbiakban a munkatársak nevei: Barsi József, Horárik, Mészáros Károly, Nyiri, Zerffi. A sort Hatvani Ferenc lapja, a *Forradalom* zárja le, december 29-én megjelent egyetlen mutatványszámával.

A Pozsony felé tekintő és lassan elenyésző jobboldali lapok, meg a pesti mozgalmakat tükröző új politikai hírlapok között, harmadik csomópontként kellene elhelyezkednie a kormány hivatalos és félhivatalos sajtójának. Nemesak huszadik századi perspektívánk kívánja ezt így, így látta a kortársak egy része is. Pálffy János írja emlékirataiban, hogy a „kormánynak hatalmas organumot kellett volna teremteni a sajtóban, amely már hatalom kezdett válni lenni.“ De a Batthyány-kormány nem indított ilyen organumot. Batthyány Lajos maga állítólag lenézte az újságírókat és bolondságnak nevezte azt a gondolatot, hogy ő indítsa lapot. És a sajtószabadság tiszta értelmezése is úgy látszott kívánni, hogy a vélemények minden irányítás nélkül megnyilvánulhassanak. Ez a teljes jóhiszeműség jellemző mind a pesti forradalom, mind a Pozsonyban megalakult független minisztérium magatartására. A szabadságnak mindkét

részről olyan átható erőt tulajdonítanak, amelyet vezetni vagy befolyásolni nem szükséges, csak engedni, hogy szabadon érvényesülhessen. Kossuthban, a miniszterben is csak az év második felében kel újra életre Kossuth, az újságíró.

A kormánylap gondolatát az vetette mégis felszínre, hogy hovatovább szükség volt hivatalos lapra, amely a rendeleteket közölje, az adminisztratív átalakulás szervező munkájának egédeszköze legyen. Kézenfekvő volt, hogy ha a kormány ilyen lapot azonnal nem tud indítani, akkor a *Pesti Hírlap*ba vessen bizalmát, amely Kossuth távozása óta is, a centralisták kezén, töretlenül képviselte a nemzeti megújulás eszméit és negyvennyolcig az ellenzék egyetlen orgánuma volt. Már április 8-i számában vezércikket közöl a Batthyány-kabinet egyik miniszterétől, amelyben a kormány számára támogatást kér. Ez a miniszter Széchenyi István. „Hosszú halálos álmom után — írja — íme, új, eddig alig... reméllett gyönyörű reggel tünt fel oly sokáig eltaposott hazánk fölött.“ De az átalakulásnak rendben, alkotmányos úton kell végbemennie — véli Széchenyi.

Április 18-tól kezdve válik a *Pesti Hírlap* hivatalos lappá, oly módon, hogy Csengery Antal, a szerkesztő, Szemere Bertalan felkérésére, külön „hivatalos rovat“-ot nyit s ettől kezdve ez a lap élén élesen különválik a „Nem hivatalos rész“-től. Május 16-tól kezdve azután a szerkesztést Csengeryvel Kemény Zsigmond osztja meg és külön programmban foglalnak állást a kormány mellett, mely a legszeplőtlenebb jellemű emberekből áll. „Ha e minisztérium nem erősödhet meg, ha akadályokat hárítanak útjába, s nem segíti a többség, mi más lesz az eredmény, mint le nem higgadt forrongás, ingatag viszonyok? Ily értelemben a *Pesti Hírlap* a kormány lapja lesz, de csak is ily értelemben“ — így végződik a *Pesti Hírlap* programja. A *Március Tizenötödikével* szemben Kemény vezetése alatt indul meg az állandósuló polémia, amelyben a *Pesti Hírlap* az események súlya alatt alul marad s ezt december 31-én a két szerkesztő nyíltan be is ismeri: „Amint ötödfél év előtt ösvényünket megkezdettük, azonkép rekesztjük azt be: kis körben, kevés barátokkal.“ Az eszmék, amelyeket hirdettek, megvalósultak s most már „inspirált“ férfiakat kíván hallani a közönség, mint Proudhon vagy Táncsics. Már november 30-án elhatározott dolog volt, hogy a *Pesti Hírlap* szerkesztését 1849-ben Nyári Pál közreműködése mellett Jókai fogja átvenni. A decemberi fordulat és a kormány Debrecenbe költözése azonban úgy hozta magával, hogy Jókai neve csak a január 3-i számon jelenhetett meg, azontúl Szilágyi Sándor szerkesztette a január 23-ig megjelent számokat. Ekkor Windischgrätz betiltotta a *Pesti Hírlapot*.

A *Pesti Hírlap* csak rövid ideig töltötte be a hivatalos lap szerepét. Már április 26-án közölte, hogy a kormány hivatalos lapjának tervezését Bajza József-re bízta a belügyminiszter. A terv csak június 8-án valósult meg és az ekkor indult *Közöny* szerkesztője nem Bajza lett, hanem Gyurmán Adolf. Nagy alakban jelent meg a lap és hivatalos részén kívül félhivatalos és nem hivatalos rovatból állt. Az utóbbiban éppúgy közölte az aktuális híreket, sőt politikai cikkeket is, mint a többi napilap. A *Közöny* előfizetése kötelező volt a

törvényhatóságok, valamint a városok és községek részére, de az utóbbiak közül a kisebbek és szegényebbek közösen is járathatták. A nem magyarajkú községeknek nem kellett előfizetni: számukra a törvényhatóság volt köteles a rendeleteket lefordítani és megmagyarázni. A *Közlöny* volt az egyetlen magyar lap az árullónak bélyegzett *Figyelmező* mellett, amely indulásától fogva egészen a szabadságharc végéig fennmaradt. Rövid megszakításoktól eltekintve folyamatosan jelent meg Pesten, Debrecenben, utána ismét Pesten, végül Szegeden és Aradon, sőt állítólag Lugoson is készült még egy szám, de ez már kefelevonatban maradt. 1849 júl. 1-től kezdve Emödi Dániel szerkesztette, határozott forradalmi, köztársasági irányban. Ez a következetes forradalmi szellem vonul végig a lap egész életén és nyilván annak köszönhető hogy irányítását kezdetől fogva Szemere Bertalan tartotta kezében, előbb mint belügyminiszter, 1849-ben pedig mint miniszterelnök.

Kossuth osztatlan népszerűsége adta meg a létalapját annak az újságnak, amely címében is az ő nevét viseli és amely legnagyobb ívrét alakjával egyik legjellegzetesebb sajtóterméke a kornak. *Kossuth Hírlapját* május 13-án kezdik hirdetni a többi lapok, de az csak július elején indul. „Hivatalos kötelességem miatt hírlapomat magam nem szerkeszthetvén, a felelős szerkesztőséget Bajza József úr volt szíves elvállalni — mondja Kossuth — de a lappali folytonos érintkezésem a tulajdonosi viszonyra nem szorítkozandik.“ Valóban nem is szorítkozott: nem csak névvel aláírt cikkei, de a betűjeles és álneves cikkek egy része is tőle származik. Meg is rótták azért, hogy így mintegy különvált minisztertársaitól és noha a kormány tagja volt, lapjában sokszor az ellenzékkel értett egyet. 1848 szeptember 14-étől, a Batthyány-kormány lemondása után nyíltan is a lap élére állt. Az egykorúak szerint *Kossuth Hírlapja* volt 1848 legnépszerűbb napilapja, 5000 előfizetője volt. Élénk hírovaratot adott és súlyt helyezett a külföldi eseményekre is. Külpolitikai rovatát külföldön is figyelték, az osztrák tartományokban abból ítélték meg a magyar közvéleményt. *Kossuth Hírlapja* 1848 decemberében szűnt meg.

A politikai hírlapirodalom három nagy csoportja mellett a folyóiratok háttérbe szorulnak. Az egyik divatlap, mint láttuk, mindenestől politikai hírlappá alakul át. Vahot *Pesti Divatlapja Nemzetőr* címmel külön politikai tartalmú mellékletet ad ki. Az *Életképek* képviselik továbbra is a legmagasabb színvonalat: Jókai Mór mellett a társszerkesztő Petőfi Sándor lesz. De jellemző, hogy a divatlap új címet vesz fel: *Nép Szava*. Ez a cím itt fordul elő először a magyar sajtóban. És a tartalomban is a politika jut uralomra. Petőfi Sándor itt közli Vörösmartyt támadó költeményét, amelyet több más lap is átvész. Ha az irodalomnak általában nem is kedvez a gyors ütemet vett közélet, a költészet mégis kivirágzik, mégpedig nemcsak a folyóiratokban, hanem az újságokban is. Minden hírlap közöl verseket. Petőfi, Garay, Czuczor, Lisznyai, Szász Károly, Erdélyi János mellett a forradalmi dalköltők egész sora vár még felfedezésre negyvennyolc hírlapjaiban...

A hírlapok és folyóiratok között helyezkedik el egy sajátos csoportja a sajtótermékeknek, amelyet 1848-ban látunk először feltűnni. Ezek a néplapok. Valójában inkább a politikai lapok közé kell sorolnunk őket, annak ellenére, hogy hetenként csak egyszer, vagy legfeljebb kétszer jelennek meg, míg a politikai újságok már kivétel nélkül napilapok. A néplapok társadalmi célja azonban ugyanaz, mint a pesti forradalom hírlapjaié: a közönség szorosabb megközelítése és körének kiterjesztése. Nemcsak nevelő feladatot tűznek ki, hanem egyben meg is akarják szervezni új közönségüket, a paraszt tömegeket és az akkor még aránylag kis számú ipari munkásságot.

A kormány kezdettől fogva felkarolja a néplapok ügyét: kedvezményes postai szállítást biztosít számukra és kauciót nem követel tőlük. Kezdetül fogva fölmerült a gondolat, hogy maga a kormány indítsa néplapot, de a gondolatot elsőnek a nép fia, Táncsics Mihály valósítja meg. A *Munkások Újsága* 1848 április 2-án indul, tehát második helyen áll az új lapalapítások között a *Marcius Tizenötödike* után. Előfizetői nagyrészt vidékiek, akik közvetlenebb kapcsolatban vannak szerkesztőjükkel, mint bármely más lapnál. Leveleikben fordulnak hozzá tanácsért, felvilágosításért. Öszintén tárják fel aggodalmukat, bizalmatlanságukat. Táncsics és több mint félszáz munkatársa — lelkészek, tanárok, ügyvédek, de parasztok is — fáradhatatlanul magyarázzák a népnek, mi a demokrácia, mi a reakció, ki a munkás, majd azt is, hogy mit jelent a forradalom, a köztársaság. A haza védelmére senki sem tudja ékesszólóbban buzdítani a sokat szenvedett népet. A *Munkások Újsága* hihetetlenül népszerű volt, állítólag olykor a 10.000-es példányszámot is elérte.

A kormány néplapjának gondolata az Ellenzéki Körből indult ki, amely Nyári Pál elnöke alatt bizottságot küldött ki a terv megtárgyalására. Itt is Tóth Gáspár, a már említett nagylelkű szabómester volt az, aki mozgásba hozta az ügyet: 4000 frt-ot ajánlott fel a néplap céljára. Petőfi Arany Jánost ajánlotta szerkesztőül, de ő nem akart Pestre költözni s így csak névleg szerepelt a június 4-én induló *Nép Barátja* hasábjain, mint szerkesztőtárs. A szerkesztő Vas Gereben lett. Az első szám állítólag félmillió példányban jelent meg, hiteles adat szerint 1848 végén 2710 volt a postán szállított példányszám. Eötvös közoktatásügyi miniszter 600 példányra fizetett elő, ezeket az ő rendelkezésére a szegényebb községek előljáróihoz címezte a szerkesztőség, hogy olvassák fel azoknak, akik maguk nem tudják megvenni a lapot. Szlovákul, németül, románul, horvátul is kiadták, különösen szlovák kiadása volt népszerű: *Prjatel Ludu* címmel 1849 májusáig élt, míg a többi idegennyelvű kiadás már 1848 decemberében megszűnt. A magyar kiadás utolsó száma 1849. június 10-ről van keltezve; Pest ellenséges megszállása idején természetesen Debrecenben nyomták.

A népszerűség versenyében mégis Táncsics maradt a győztes Vas Gerebennel szemben. Arany János idézi a földművesek véleményét a *Nép Barátjáról*, akiknek nem tetszett Vas Gereben oktató, tudákos írásmódja. „Csak olyan ez, mint az álmoskönyv“ mondták róla. Maga Arany szégyennek tartotta, hogy neve szerepelt a lapon. Szerinte a néphez „saját erőteljes nyelvén“ kell szólni,

de nem „pimaszkodva“. Vas Gerebennek azonban a kortáreak javára írták, hogy következetesen és veszélyes időkben is kitartott lapja mellett. A *Marcius Tizenötödike* maga veszi védelmébe, amikor 1849-ben, most már Arany szerkesztésében új néplapot készülnek kiadni a *Közlöny* melléklapjaként.

A néplapok közé tartozik Vas Gerebennek még Győrben kiadott röpiratosorozata, az *Öreg ABC vén emberek számára*, továbbá a Szent István Társulat *Katolikus Néplapja*, valamint a *Közügy-Véd* című rövidéletű vállalkozás is, meg a már 1848 előtt indult kolozsvári *Vasárnapi Újság*

Negyvennyolc sajtójának egyetemességre, az egész nemzet megszervezésére irányuló hol tudatos, hol öntudatlan törekvését jellemzi a néplapok elterjedése mellett a vidéki sajtó fellendülése. A sajtó túlságos centralizációjának a hátrányait 1848-ban ismeri fel a vidék és újonnan induló lapjaiban öntudatosan ad hangot saját felfogásának. A május 1-én Debrecenben indult *Alföldi Hírlap* szerint „az országos akaratot, véleményt csak úgy tudhatni ki, ha minden vidéknek megvan saját közlönye.“ Ugyanilyen erőteljesen hangsúlyozza a vidéki sajtó jelentőségét a Kassán megjelenő *Képes Újság*, első képes hetilapunk, amelynek vezető cikkeit 1848 nyári hónapjaiban Hunfalvi Pál, a későbbi debreceni békepárt egyik hangadó egyénisége, a hírneves nyelvtudós és öccse, János írták.

Természetesen Kolozsvárnak van a legtöbb újságja: ezek között már 1848 előtt országos tekintélye volt az *Erdélyi Híradónak*, amely 1848 június elsején *Kolozsvári Híradóra* változtatta címét, ezzel juttatva kifejezésre, hogy az unió megvalósult. Erdély konzervatív hírlapja, a *Mult és Jelen* szintén címében fejezi ki az idők változását: ezentúl csak *Jelennek* nevezi szerkesztője, Szilágyi Ferenc. Végül egy harmadik politikai lap is indul Kolozsvárt: az *Ellenőr*, amely ugyanazt a hangot üti meg mint Pesten a *Marcius Tizenötödike*. A kolozsvári sajtó virágzásának végetvet a császári hadsereg bevonulása 1848 novemberében.

A vidéki sajtó nevezetesebb székhelyei még Győr, Arad, Szeged és természetesen Pozsony. Egy-egy vidéki város sajtója váratlanul nagy szerephez jut, amikor a szabadságharc egy-egy szakaszában az események központjába kerül. Jellemző példa a már 8. évfolyamában lévő *Miskolci Ertesítő*. Ez eredetileg hirdetési lap volt, de már március 23-ától kezdve közölt politikai híreket, sőt vezércikkeket is. December 22-én azután Miskolcra tette székhelyét Szemere Bertalan, mint felsőmagyarországi kormánybiztos. Ettől kezdve az év végéig a *Miskolci Ertesítő* napilappá változott s egyszersmind Szemere hivatalos lapjává; lelkesítő beszédeken, prédikációkon kívül Czuczor *Riadóját* is hozta.

Nem sorolhatók szorosan a vidéki lapok közé a katonai és táborigazságok. Időrendben első közöttük a kolozsvári *Honvéd*, amely Bem tábornok engedélyével, katonai ellenőrzés mellett indult december 28-án, Ocsvay Ferenc szerkesztésében. Ugyancsak Bem diadalmas hadjáratának emléke a *Brassói Lap* és a kézdivásárhelyi *Székelly Hírmondó*. A *Brassói Lap* szerkesztőjét, Veszely Károly

plébánost halálra íteltette Haynau; kegyelmet kapott ugyan, de két évet ült vasban.

Az erdélyi hadjárat legmegkapóbb emléke a csikszeredai *Hadi Lap* és melléklete, a *Csiki Gyutacs*. A Ferences zárda kétszázéves betűivel nyomtatták, még a kezdődő balsikerek napjaiban is győzelmi hírekkel tartotta a lelket a székely honvédségben szerkesztője, Gíró Sándor honvédszázados. Az utolsó tábori újság Komáromban jelent meg, *Komáromi Lapok* címmel, Friebeisz István szerkesztésében. Az 1849 január 3-án indult *Komáromi Ertesítő* utóda volt és utolsó száma Világos után hat héttel látott napvilágot.

1848 decemberében a fővárosi sajtó elnémult és csak a lapoknak egy kis része látott újra napvilágot Debrecenben. Az elsők között volt a *Közlöny* és a *Marcius Tizenötödike*, meg a *Nép Barátja*. Hozzájuk csatlakozik, mint új lapalapítás, az *Esti Lapok*. Ez volt az úgynevezett békepárt szócsöve, Jókai Mór lapja. A *Marcius Tizenötödikével* szemben a *Pesti Hírlap* politikáját próbálta folytatni s éles vitába kezdett Pálffy Alberttel, de különösen Csernátónival. A békepárt voltaképeni vezére Nyári Pál volt és befolyása egy ideig a *Közlönyre* is kiterjedt. Jókai békepárti szerepe egyébként éppoly váratlan és következetlen volt, mint Hunfalvy Pálé, aki egy 1848-ban Lőcsén nyomtatott proklamációjában még az uralkodóházat támadta. A Madarász-testvérek ellen a személyeskedő vádaskodást sem hagyták felhasználatlanul, amire az utóbbiak a *Debreceni Lapok* hasábjain feleltek. A függetlenségi nyilatkozat után Jókai ismét hajthatatlan függetlenségi politikát hirdetett.

A tavaszi hadjárat sikereit mámorosan ünnepli az újra feltámadó pesti sajtó. Jókai egy ideig Peeten is, Debrecenben is megjelenteti az *Esti Lapokat*, ugyanígy van pesti kiadása a *Marcius Tizenötödikének* is. Ez utóbbit azonban Gyalai József szerkeszti és csak június 7-én veszi át Pálffy, amikor a debreceni *Marcius Tizenötödike* megszűnik. Jókai veszi át a *Pesti Hírlap* szerkesztését is; Szilágyi Sándort véstörvényszék elé állítják, mert a lapot Windischgrätz uralma alatt is megpróbálta fenntartani, de igazolja magát és felmentő ítéletet kap.

A néhány hétig tartó pesti újjászületés legtekintélyesebb lapja azonban a *Respublica*. Erdélyi János szerkeszti, de főmunkatársai Kemény és Csengery, a *Pesti Hírlap* egykori szerkesztői. A lap Szemeré Bertalanhoz áll közel és a *Közlöny* rövid szünetelése idején a hivatalos lap szerepét is betölti. A cikkek nincsenek aláírva, de verseket ír bele Arany, Petőfi és Szász Károly. Július 5-én Szokolai István veszi át a szerkesztést és ekkor megszűnik a Szemerével való kapcsolat is. Július 9-én jelenik meg utoljára a *Respublica*.

Majdnem valamennyi régi hírlap új előfizetést hirdet 1849 második felére, még Illucz Oláh János is folytatni akarja a *Nemzetit*. Vahot a *Pesti Hírlapot* hirdeti, Nagy Ignác *Nővilág* címmel új folyóiratot. De a tervek közül már csak *Kossuth Hírlapjának* folytatása valósul meg, amelyből egyetlen számot sikerül még Bajzának megjelentetnie *Futár* címmel. Tánacsics *Forradalom* című röpiratosorozatot ad a *Munkások Újsága* helyett. Ugyanezzel a címmel napilap is

indul Erdélyi Arthur szerkesztésében: összesen két száma jelent meg, az utolsó július 11-én, néhány órával Haynau seregének bevonulása előtt.

A haza veszélyben van és az idő már nem kedvez a sajtónak. A vélemények helyett a tettek korszaka következett el. Az utolsó hetek már a sajtó korlátozásának jegyében állnak: a sajtódeliktumok felett a vésztörvényszék ítélt, június 23-án bevezetik a cenzúrát. A *Marczius Tizenötödikét* július 8-án betiltják, mert „a hadviselési intézkedések és a kormány ellen izgatott.“ Igaz, nehezen határozta el magát a forradalom kormánya arra, hogy a forradalom első és mindvégig legkövetkezetesebb lapját elnémitsa; a betiltó rendeletet Vukovics Sebő igazságügyminiszteren kívül Szemere és maga Kossuth is aláírták.

A sajtószabadság nyomán beállott fellendülést a statisztika számadatai mutatják: 1847-ben 65 időszakos lap volt Magyarországon, a két következő évben 152-re emelkedett számuk. Az újságok példányszáma is jelentékeny emelkedést mutat: 1842 novemberében 9551, 1848 decemberében 19.478 újságszámot küldött szét a pesti posta. A postai szállítás statisztikája szerint legtekintélyesebb volt a *Kossuth Hírlapjának* példányszáma, utána következett a *Pester Zeitung*, a *Pesti Hírlap*, a *Nép Barátja* és a *Katolikus Néplap*. A *Nép Barátja* szlovák- és románnyelvű kiadása is 500—500 példányt ért el.

A magyar sajtó 1849-ben halálos csapást szenvedett és csak nehéz munka árán lehetett újra feltámasztani. De a sajtószabadság elve maradandó vívmány volt: a Bach-korszak sem állította vissza a preventív cenzúrát. Igaz, hogy a sajtó elnyomására majdnem ugyanolyan hatásos más eszközök álltak rendelkezésére, de a gondolat megszületésénél mégsem a cenzor keze vezette többé a tollat. A szellemi élet legerősebb közvetítője, a hírlap Magyarországon is elfoglalta a társadalomalakító tényezők közt az öt megillető helyet.

GYALLAY DOMOKOS:

Jósika Géza Petőfiről.

Jósika Miklósnak két fia volt: Géza és Leó. Nemzeti érzés tekintetében atyjuk nyomdokain haladtak: mindketten vitéz katonái a 48—49-es szabadságharcnak.

Gézáról az irodalom nagy leltározója, Szinyeyi József is megemlékezik adatgyűjteményében. Azonban mint kevésbé sikerült versek, novellák és színdarabok írójáról nem sok dicséretet tud mondani.

Géza irodalmi hagyatékában mégis maradt egy munka, amely szerzője nevét fönn fogja tartani. A szabadságharcban szerzett élményeit ugyanis emlékiratban örökítette meg s abban sok érdekes mozzanatot mentett meg a feledéstől.

Az emlékirat nemrégiben a Jósika-család okmánytárával az Erdélyi Múzeum Egylet kolozsvári levéltárába került s így tanulmányozása addig is lehetővé vált, amíg nyomtatásban megjelenhetik.

Az emlékirat szerzője a Mátyás-huszárok közt szolgált, akik Erdély szabadságharcának legforróbb csatáiban forgolódtak. Fővezérük, Bem, a hadvezetésben olyan módszereket követett, amelyek ugyancsak megfeleltek a vakmerő, nekivágásokban versenyző, vídám, nyalka huszároknak.

Jósika Géza Petőfivel is találkozott Bem tábornok környezetében. Amit följegyez róla, az nem nyújt valami mélyreható, érdemleges nézőpontot a költő értékeléséhez, de érdekes világot vet arra, hogy Erdély fiatalságának egy része hogyan ítélte meg Petőfi irodalmi s emberi alakját.

Abban a fejezetben, amelyben a forradalom nótáiról emlékszik meg, azt írja Jósika:

— Voltak olyan nóták, amelyek csak pár hétig tartották fenn magukat s pár hétig is csak azért, mert forradalom vala és az is megkívánja a maga nótáit. De elég legyen a nótákból, följegyeztem őket, mert majd ha e napló valakinek a kezébe jön, látni fogja forradalmi költeményeinket, amelyek mind effélével foglalkoztak, Petőfit kivéve, ki egy pár szépet is írt és aki Bem mellett vala, mint futonc.

Ezekből a sorokból bizony nem állapítható meg túlzott rajongás Petőfi iránt, de mégis igazságosabb megítélés csendül ki belőle, mint a szintén erdélyi Petrichevich-Horváth Lázár bírálataiból, aki tudvalóleg a kortársak közt a legkonokabb ellenfele volt Petőfinek.

De Jósika Géza is elégedetlenségét fejezi ki Petőfivel szemben, mégpedig politikai és katonai tekintetben. A szép költemények dalnokáról folytatólag ezt jegyzi fel emlékiratában:

— Ez a Petőfi nagy republikánus hős vala, és minden protestatioja mellett nagy táblabíró hős is egyszersmind. Azonkívül sohasem viselt nyakraválót és e szokását mint katona is meg akarta tartani, miért egyszer — mert feleselt — Mészáros hadügyminiszter be is csukatta. E miatt Petőfi uram nagy furiába jött és egy verset írt ellene, melyben kicsúfolta Mészároset, mert elveszté Vácnál az ütközetet, pedig — így végzi versét — „Mind nyakraválóságok voltak ők.“ Szóval Petőfi is egy volt azon hősök közül, akik azt hitték, hogy a katonaságnál az egyenruha nem szükséges és a disciplina nem elkerülhetetlen.

Jósika utóbbi följegyzéseinek tárgyát, tudniillik Petőfi összekülönbözését Mészáros hadügyminiszterrel, az irodalomtörténet már ismeri. De senkiben sem kelthet rokonérzést Jósika iránt a följegyzések következő folytatása:

— De hagyjuk Petőfit — írja — akinek egy-egy huszárlovát adtunk és a lehető legrosszabbakat mindig, hadd tanulja meg, hogy huszárnál nem elég az, ha az ember verseket csinál, hanem lovagolni is kell tudnia.

A huszárörmesteri csínytevés bizony nem volt méltó Jósika Miklós fiához. Az illett volna hozzá hogy már apjára való tekintettel testvéri közösséget érezen a költő iránt s megvédje az ízetlenségektől. De talán nem is annyira

a valóság, mint az úrfias nyegléskedés diktálta e sorokat. Petőfi mindenünnen az erdélyi hadsereg körébe vágyódott: Bem barátsága és a székeiek rajongó szeretete — úgy látszik — kárpótolta őt azokért a tüzérságokért, amelyek esetleg a mágnesi fennhőjázás részéről érték.

Jósika emlékiratában még egy hivatkozás történik Petőfire, amit azért is szívesen idézünk, mert elégtételt szolgáltat a költőnek és az emlékiró iránt is megenyhíti neheztelésünket.

A szabadságharc bukása után megkezdődött az erdélyi hősök kérdőrevonása is. Jósika Géza szerencsésen megúszta a vértörvényszék vizsgálatát. A császári bíróságnak őszintén megmondotta, hogy ő hazafias érzésből állt be honvéddnak, azt is főlősolta, hogy milyen ütközetekben vett részt. Mikor aztán kiderült, hogy Debrecenben, a forradalom gyújtópontjában is megfordult, de onnan rövid tartózkodás után visszatért csapatához, a hadbírák nagyon megenyhültek iránta s bizalmasan maguk adtak jó tanácsokat neki, hogy milyen megokolással kérje felmentését.

Am aki magyar a börtönből kiszabadult, az is rabnak érezhette magát az elkövetkezendő időkben.

Jósika borongó színekkel festi le az önkényuralom hangulatát.

Egy napon barátjával, Bethlen Sándorral látogatást tettek Zsibón, a Wesselényi-családnál. Évtizedeken át innen, a zsibói kastélyból sugárzottak szét a szabadság eszményei Erdélyre, most itt is gyász ülte meg a lelkeket.

Jósika barátja, Bethlen Sándor, csonka vitéz volt, egyik karját ott vesztette el Szebeny környékén. A látogatás után az ő birtokára, Nagybánya környékére szekerezett kettesben. Egy éve múlt már a honvéd dicsőség kialakulásának. Ősi kód borongott a Szamosvölgyében, bánat a természetben is, a szívekben is. Erdélyi kuruc bujdosók is annak idején ezen az úton hasonló bánatokkal menekültek őszi harmat után Lengyelország felé.

— Csepegett az eső... alig értünk ki Zsibóról és Sándor énekelni kezdte Petőfi dalait, igen szépen ha nem is, mindenesetre szebben, mintha én énekeltem volna!

Ime, végül hát idefordult a dolog: a nyalka, hetyke ifjak a gyász idején Petőfi dalaihoz fordulnak vigasztalásért.

A költő legyőzte a huszárokat!

LUKINICH IMRE:

Arany János és az 1831-i lengyel szabadságharc.

Az 1831-i lengyel szabadságharc — mint ismeretes —, a magyar közvéleményt erősen foglalkoztatta. A lengyelek iránt támadt országos érdeklődést többek közt az a könyv is hivatva volt kielégíteni, mely az Erdélyi Híradó *Toldalékja*-ként 1832-ben jelent meg Kolozsvárott *1831-k ezstendő* (így) tör-

ténetei címen, Szemerjai Szász Károly tollából. (8°, 215 l.). Ennek a könyvnek az a példánya, melyet az alábbiakban kívánok ismertetni, 1837-ben Ercsey Jánosé volt, tőle került sógorának, Arany Jánosnak könyvtárába, onnan pedig Arany László birtokába, aki azután azt legifjabb Szász Károlynak ajándékozta.

Szász Károly könyve az 1831-ik év történetének előadása során külön-külön szól a lengyel, francia, belga, angol, német stb. eseményekről. Legrészletesebben a lengyel szabadságharcot ismerteti mert hiszen a magyar olvasóközönség is legfőképpen ez iránt érdeklődött. A könyvben található aláhúzások és megjegyzések tanúsága szerint Arany János is elsősorban a lengyel szabadságharc története iránt érdeklődött. Megjegyzései arra mutatnak, hogy a könyvet csak 1849 elején szerezhette meg s olvashatta át, mert megjegyzései, az analogiákra való utalások, a hasonlóságok kiemelése, bizonyos erkölcsi tanulságoknak levonása a folyamatban lévő magyar szabadságharc legközvetlenebb hatására mutatnak. Arany akkor, amikor Szász Károly könyvét olvastatta, nem tudott szabadulni a magyar szabadságharc idáig eléje toluó emlékeitől, aminek a könyv számtalan helyén aláhúzások, felkiáltó- vagy kérdőjelek vagy megjegyzések formájában adta jelét.

Úgy véljük, hogy ezek a helyek, melyekben rendkívül sok, Arany felfogására jellemző apróság található, szélesebb körök figyelmét is megérdemlik.

5. l. A lefolyt lengyel szabadságharcban „részt-vettünk . . . mi is érzésinkel. *De a pillanat érzése ritkán igazságos ítélőbíró. Mint a tér, úgy az idő képeinél is bizonyos távolságra kell állítani a szemlélt tárgytól, ha azt akarjuk, hogy a részek idomzatja igazán kitűnjön.*“

[A dült betűkkel szedett szavakat itt is, a továbbiakban is mindig, Arany János írónnal húzta alá.]

17. l. „Két kutfeye van az elszánt bátorságnak, egyik a felvett czél elérhetésének reménysege, másik a kétségbeesés.“

20. l. „Az igazgatás minden titkos és nyilvános akadályainál, a Prussia törvényben addig ismeretlen jószág-vesztés büntetésének teljességbe is vett fenyegetéseinél hatalmasabb volt a nemzetiség elragadó heve, s a kit önn érzése nem mozdított: vitte a szeggyen, mert a poseni hős szüzek gusalyt és nyulbört küldöttek a gyávaságból otthon maradni akaró ifjakhoz.“

[Oldalt Aranytól kék ceruzával megjelölve ez a mondat.]

22. l. „Lemondott Chlopitzki hivatalaról, de a nemzet magáról nem.“

[Oldalt felkiáltó jel, Aranytól.]

25. l. „A tanácsosok (senatorok) s követek voksait fejenként összeszámálván, a szövatok számszerénti többsége határozza-e a fenforgó kérdést.“

[A dült betűs szavak Arany János aláhúzásai.]

27. l. „Czartoryski . . . azt javallotta, . . . hogy Diebits felszólítására egy felelet s a nemzethez egy felszólítás készüljön s mind a kettőt az országgyűlés jelenlévő tagjai egyenként neveik aláírásával erősítsék meg.“

[Arany megjegyzése: Kár hogy mi valami illet nem tettünk.]

Úgyanott: „Az országgyűlés a főhatalmat magának tartotta s a rendes kormány folytatását pedig egy igazgatótanácsra bízta.“

[Oldalt Arany kezével: Honv. Bizottmány.]

30. l. „Februárius 10-én a 20° hidegről egyszerre az 0°-on feljül hágott a melegmérő, a hó olvadt, a patakok felduzzadtak, az utak nehezédtek s abban

a mértékben kezdett a lengyel ellentállás hevesebb, az apróbb csatázások kitarthatóbbak lenni.“

[Oldalt Arany megjegyzése: S mi!]

31. l. „Tizenegy ágyuk lovaikkal s töltéses szekereikkel, 250 foglyok egy ezreddel maradtak a győző kezében, négy százan pedig halva a csatamezőn, s a mi szinte lehetetlen, egy ily győzelemnek árja a Lengyelek részéről csak 16 elesetkből és 18 megsebesetektől állott.“

[Oldalt Arany megjegyzése: mint nálunk!]

35. l. (A február 17-i országgyűlési végzéseket ismertetve): „2. Az Országgyűlés helye *nincs Varsóhoz, nincs Lengyelországhoz kötvé!* idegen földön is tartódhatik szükség esetében.

4. Ha a Tanácsnak vagy a Követek házának Elölülőji ezen hivatalokat nem folytathatják, az *idősebb tag* előlülése alatt törvényesen áll fen és végez az országgyűlés.“

[Oldalt Arany kezével: Szervus Palóczy.]

35. l. „6. Varsón kívül csak úgy, ha ennyi nem gyűlhetne-össze, külföldön pedig minden esetben a két ház tagjai egyesülve teszik az országgyűlést, közlüléseiket magok közöttül választott Elölülő alatt tartják s együtt véve elég, ha harmincz hárman vannak.“

[Oldalt Arany kezével: A mieink még most is azt számlálgatják, jelen vannak é mind a 400-an?]

37. l. „Csak egy Lengyel osztozik vele az ily különböző tulajdonok párosításának dicsőségéből: *Czartoryski*, a zöld asztalnak Skryneckije, mint Skrynecki a zöld mező Czartoryskija.“

[Oldalt Arany kezével: Kossuth?]

39. l. „Ily kevésbé mosolygó remények kísérték... Európa nagyobb Udvaraihoz a lengyel Igazgatás küldöttjeit, kik hivatalos ezimmet, mint gondolni lehetett, el sem fogadódtak, bizodalmas közlések és sürgetéseik sikerének pedig, legalább a következők igen is csekély s a *semmihez nagyon* közelítő jele: mutatta.“

[Oldalt Arany kezével: Comme chez nous.]

45. l. (A korona parasztlainak felszabadításával kapcsolatosan): „Elég volt tehát, sőt valóban sok az is, a mit ez úttal, az önség rabjai elég heves ellenzése mellett, a nemesebb érzésük kivihattak.“

[Oldalt Arany kezével: ?]

48. l. „Mig Skryneckzi a muszka tábor veszteglését hadi seregének organizálására használta, az alatt délfelől a soha nyugodni nem-tudó Dvernicki újabb szerencsés csatákkal vonta el a fő-tábortól az ellenséges vezérek figyelmét.“

[Oldalt Arany kezével: Perczelt így kellene alkalmazni.]

50. l. „A *feltételetlen* meghódoláson kívül.“

[Oldalt Arany kezével: sic!]

74. l. „Ebben a volt czélzás, hogy azon férfiaknak, kik a felkelés ügyébe békéltetetlenül voltak belé keveredve, féltetével, olyanok emeltessenek a kormány polczára, kik magok is hajlandóbak a békélésre, környülményeik s tetteik is a czári kegyelem megnyerését lehetségessé teszik.“

[Oldalt Arany kezével: Azért semmi változtatás a honvédbizottmányban!]

83. l. „Hijába irtt a még Toll által is használt egyoldalú neutralitás ellenére tisztelettel teljes ellentmondó levelet Skrynecki magához a prüssiai Királyhoz.“

[Oldalt Arany kezével: Sic!]

84. l. (A lengyelek) „szinte megfoghatatlan, sehol sem állottak szembe, hanem minden látható ok és szükség nélkül hátrálván, léptenként általengedék a haza szent földjét ellenségeiknek“

[Oldalt Arany kezével: Görgei!]

84. l. „A legfelső rendű házak tagjai, öregek, gyermekek s asszonyok önkéntesen hordottak követ és földet a sánczok töltésére s az országgyűlés fel-függesztvén ülészeit, annak tisztességes tagjai a kormány elölülőjétől vezetve, osztottak a napszámosi munkában.“

[Oldalt Arany kezével: Mint Pesten! ha ha!]

88. l. „A patrióták zabolátlan elubja ragadta magával a mind inkább közeli látszó veszedelemtől kétségbe-eső közvéleményt.“

[Oldalt Arany kezével: Orosz zsoldosok — vagy igazi szabadelvűek?]

90. l. „Dembinskinék kinevezése kevésse nyerte vala meg a hadisereg helybenhagyását s közönségesen kimondódott, hogy utolsó vitéz próbája mellett is ily nagy fontosságú helyet betölteni alkalmatlan.“

[Oldalt Arany kezével: Skrynecki után csak.]

98. l. „Chrzanovszki, ki az utolsó napokban varsói igazgató volt, egy a szántszándékosan csüggesztők közül.“

[A dült betűk Arany aláhúzásait jelntik.]

99. l. „Varsó még nem Lengyelország.“

„Malachovszki helyett, ki kétségben nem hozott egyenes hazafini hivsége mellett is gyengeségével a fő vezérségre való alkalmatlanságát elég világosan bebizonyította.“

[Oldalt Arany kezével: Mészáros.]

100. l. „A mit a bizodalmatlanság kezdett, az árulás folytatott, a számnak idomatlan különbsége bévégezte.“

101. l. „A hazájába való visszatérésnek még reményétől is megfosztatván, sokan belőle a *Visztula hídjáról a hullámok közzé ugorva, a honnyi folyamban végeztek inkább életet, mintsem lábokat a tulsó part idegen földjére kitegyék.*“

102. l. „A sereggel vándorló kormány és országgyűléstől kísértetve . . .“

A dült betűk Arany aláhúzásai.

Azt hisszük, Arany megjegyzései alapján arra lehet következtetni, hogy az idő szerint híve volt Kossuthnak, kiben államvezetői tulajdonságokat látott. Nem helyeselte Görgey visszavonulását a bányavárosokon keresztül, mert ezzel az ország területének nagy részét átengedte az ellenségnek. Fentartandónak vélte a Honvédelmi Bizottmányt (ez csak 1849 májusában szűnt meg); nem volt elragadtatva azoktól a vitáktól, melyek a debreceni országgyűlés határozatképességének kérdése körül folytak, s nem volt elragadtatva azoknak a diplomáciai működésétől sem, akiket a kormány tájékoztatás és legalább is erkölcsi támogatás megnyerése végett küldött külföldre.

Abból, hogy Dembinski nevével kapcsolatosan nem írt róla bíráló megjegyzést, arra gondolunk, hogy Szász Károly könyvét 1849 január-februáriusában olvashatta. A kápolnai csata (1849 febr. 26—27.) után, mint ismeretes, Dembinski népszerűsége erősen mecsökkent, s ennek hatása alatt Arany János bizonyára határozottabban nyilatkozott volna Dembinski mellett, vagy ellene.

Kemény és Engels.

I.

Kemény Zsigmond 1853-ban és 54-ben különböző címek alatt négy cikksorozatot írt a Pesti Naplóba.¹ A cikkek, bár lazán, de mégis láthatóan összefüggnek; közös problémájuk: a proletariátus helyzete, törekvései és a magyar állapotok.

Az első cikksorozat a közmunkák szociális jelentőségét fejtegeti a történelem különböző korszakaiban, s azt ajánlja, hosszú történelmi fejtegetések tanulságaképpen, hogy a pauperizmust — ahogy a nyomort ezidőben rendszerint nevezték — a gazdagoknak jótékonyssággal kell enyhíteniök. A kissé régies gondolatmenetet az 1853. dec. 25-i számban váratlanul zárja le egy cikk, mely az angol gyáripar és a proletariátus kifejlődését írja le:

„...kétségtelen, hogy az erőműtan s általában a technika óriási előhaladásai a kicsiny és önálló munkásság több ágait rontották össze s oly új nemét az iparnak létesíték, mely egyfelől csak nagy tőke és élénk vállalkozási szellem által üzemeltetik, másfelől pedig nagy tömegeket tesz kevesek szeszélyétől függővé s ezer öletet köt a pusztá véletlenhez, melyet hol a forgalom pillanatnyi fönnakadásának, hol a viszonyok ingadozásainak, hol valami páni félelemnek neveznek...“ Bár egy új gép is sok munkást tehet feleslegessé, a gép egészében és magában mégsem idéz elő pauperizmust. „Hatása csak közvetőleg válik megdöbbentővé, midőn tudniillik egy ország általa és egyéb tényezőknél fogva azon fényes és irigylett magasságra emelkedik, hogy nemcsak világkereskedéssel bír, de a világkereskedést oly nagyszerű kiterjedésben űzi, hogy a gyári előállítás a befogyasztást sokkal túlszárnyalván, a lét és nemlét kérdése egész ipari érdekek, egész néposztályok, sőt majdnem magára az államra nézve is az idegen vásárcikkek függ.“ „Egy háború, egy szűk év, egy új concurrans s még inkább sok előre nem gyanítható ok az általános ipart vagy az ipar valamelyik ágát a külfogyasztás csökkentése útján annyira megtámadhatja, hogy a gyári munkások csapatonként bocsáttatnak el, és a gyakori krízisek következtében a pauperizmus nagy kiterjedést vesz.“

E gondolatok nyilvánvalóan más észjárás műhelyében kovácsolódtak, mint az eddigiek: Marx és Engels szociális felismerései. Alig hiszünk a szemünknek. Lehetséges volna ez? A tőkeakkumuláció és a kapitalista krízisek elmélete Kemény szájában? A régi rendet féltő, Kossuthot, 48-at és minden forradalmat gyűlölő Kemény ismerte és magáévá tette a tudomá-

¹ *Élet és Irodalom* [1853. január 8., 9., 15., 18., 19., február 10.], *Karácson előtti eszmék* [1853. december 18., 20., 23.], *Allandó kérdések* [1854. febr. 1., 8., 11., 14., 16., 17.] és *Eszmék és jámbor óhajítások* [1854. május 24., június 1.].

nyos szocializmus megteremtőinek elméletét a modern kapitalizmus összefüggéseiről? Mikor Kemény a cikk utolsó mondatában visszatér a keresztényi könyörület orvosszeréhez, szinte hajlandók vagyunk azt hinni, hogy előbb egy érthetetlen káprázat játszott velünk.

De 1854. február 1-én megkezdí 3. cikksorozatát, s itt olyan fejtegetésekbe kezd, amelyek eredete mondatról mondatra kétségtelenőbbé válik előttünk. Febr. 8.-i cikkében, mielőtt belefog a gőzgép- okozta társadalmi változások beható elemzésébe, kimondja a történelmi materializmus elvét: „A philosophiai század eszméi s a francia forradalom eredményei bizonyosan csekélyebb fontosságúak, mint ama változás, mely a fonó- és szövőgépekkel általában s különösen ezeknek a gőzerővelí szövetségével áll kapcsolatban. A mechanika forradalmái a statusra és társadalomra nézve rombolóbbak és teremtőbbek valának, mint a politikai és szociális elméletek által előidézett reformok, mint békés újjászülemlések, vagy erőszakos felforgatások tényei, mint 1789-től kezdve korunkig a pártindítványok és párttusák.“ Mintha Engelst hallanók, aki a *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* c. könyvének bevezetésében ezt írja: „Die industrielle Revolution hat für England die selbe Bedeutung, wie die politische Revolution für Frankreich und die philosophische für Deutschland.“ S ami most következik, azt néha már szóról szóra megtaláljuk Engels 1845-ben megjelent s ímént idézett könyvében:

A Jenny, a 16, vagy 18 orsót forgató kézigép előtt a gyapot, len, kender feldolgozása háznál történt. „Angliában is háznál készültek a nyersanyagból gyapot- és vászon-kelmék. A nő és lány font, a férfi pedig szőtt. Az ily takács-családok többnyire városhoz közel fekvő faluban laktak és jövedelmekből kényelmesen megélhettek; mert akkor a szomszéd piac volt a készítés és fogyasztásra nézve szabályozó, és az idegen vásárok meghódítása és a kereskedés óriási kiterjedése által támasztott nagy concurrencia, mely a munkabért csak mértéken túl szokta lenyomni, még nem vala napirenden... Ők évi jövedelmekből meg is takaríthattak valamit, hogy haszonbérbe néhány hold földet vehessenek, melyet szünórák alatt elég rosszul műveltek ugyan; de bár mezeti gazdáknak többnyire ügyetlenek voltak, az angol közmondás szerint ők is ütöttek egy cöveket a hon földjébe s proletárokká nem sülyedtek alá... A gyermekek szabad légben nőttek fel, s ha szüleiknek a kézműnél segíteniök kellett is, a naponkénti 8 vagy 10 órai munka nem vala zsenge éveiknek szomorú osztályrésze.“² Kemény ezután leírja, hogyan változtatta

² Vor der Einführung der Maschinen geschah die Verspinnung und Verwebung der Rohstoffe im Hause des Arbeiters. Frau und Töchter spannen das Garn, das der Mann verwebte... Diese Weberfamilien lebten meist auf dem Lande, in der Nähe der Städte und konnten mit ihrem Lohn ganz gut auskommen, da der heimische Markt noch für die Nachfrage nach Stoffen entscheidend, ja fast der einzige Markt war, und die mit der Eroberung fremder Märkte, mit der Ausdehnung des Handels später hereinbrechende

meg a Jenny ezt az életet. Ipari, majd földművelő proletariátus alakult ki. „Mert régebben sok yeomen — azaz kicsi földtulajdonos és örökösödésileg vagy hosszú szerződéssel néhány holdat árendáló földműves — volt Angliában; de a takácsoknak városra költözésével a vagyonosabb emberek rövid haszonbérre kezdtek két s háromszáz holdnyi összletben is kibérelni az üresen maradt földeket és egyszerűbb gazdálkodáshoz fogtak. Olcsóbban adhatták tehát terményeiket el, mint a yeomen, ki beruházásokra álmában sem gondolt vala. Miből aztán önként következék, hogy szintűgy, mint nemsokára a mi köznemeseink nagyrésze tündi, a jámbor s egyszerű yeomen kiköltözött ősi telke s családi tűzhelye mellől és nyakára vévén a világot, ha tehetné, Jennyit vásárolt magának, ha pedig annyi vagyona nem volt, napszámossá lett... Az ipar mozgása nem állott itt meg. A nagy tőkepénzesek széles épületekbe hozták be a Jennyt s vízerővel forgatták. E reformra tüstént semmivé lettek azok, kiknek csak kézi Jennyck voltak. A javítás naponként haladt...“³ Ezután Kemény leírja a technikai fejlődést Cartwright mechanikai szövő- vagy gőzerővel hajtott fonógépeit: „Ily felfedezések által, az

Übermacht der Konkurrenz noch nicht fühlbar auf den Arbeitslohn drückte... Dazu kam eine dauernde Steigerung der Nachfrage im heimischen Markt, die mit der langsamen Vermehrung der Bevölkerung Schritt hielt, und also sämtliche Arbeiter beschäftigte und dann die Unmöglichkeit einer heftigen Konkurrenz der Arbeiter gegeneinander, die aus der ländlichen Vereinzelung ihrer Wohnungen entstand. So kam es, dass der Weber meist im Stande war etwas zurückzulegen und sich ein kleines Grundstück zu pachten, das er in seinen Musesstunden — und der hatte so viele als er wollte, da er weben konnte, wann und wie lange er Lust verspürte — bearbeitete. Freilich war er ein schlechter Bauer und betrieb seine Ackerwirtschaft nachlässig und ohne viel realen Ertrag; aber er war doch wenigstens kein Proletarier, er hatte wie die Engländer sagen, einen Pfahl in den Boden seines Vaterlandes eingeschlagen... Ihre Kinder wuchsen in der freien Luft auf, und wenn sie ihren Eltern bei der Arbeit helfen konnten, so kam dies doch nur dann und wann vor, und von einer acht oder zwölfstündigen täglichen Arbeitszeit war keine Rede.

³ Während so schon mit den ersten nur sehr unvollkommenen Maschinen das industrielle Proletariat sich entwickelte, gab die selbe Maschine Anlass zu Entstehung auch des Ackerbauproletariats. Bisher hatte es eine grosse Menge kleiner Grundeigentümer gegeben, die Yeomen genannt wurden... Leute, die entweder durch vertragsmässige Erbpacht oder Kraft alter Sitte ihr Fleckchen Land vor ihren Vätern und Grossvätern überkommen... Jetzt wurden, da sich die Industrierarbeiter vom Ackerbau zurückzogen, eine Menge Grundstücke frei und auf ihnen niestete sich die neue Klasse der grossen Pächter ein, die 50, 100, 200 und mehr Morgen zusammen in Pacht nahmen... das heisst Pächter, deren Pach jedes Jahr gekündigt werden konnte, und die nun durch besseren Ackerbau und grossartigere Wirtschaft den Ertrag der Grundstücke zu steigern wussten. Sie konnten ihre Produkte wohlfeiler verkaufen als der kleine Yeomen, und diesem blieb nun, da sein Grundstück ihn nicht mehr ernährte, nicht übrig, als es zu verkaufen, und entweder eine Jenny oder eine Webstuhl anzuschaffen, oder sich als Tagelöhner, Ackerbauproletarier bei dem grosser Pächter zu verdingen... Die Bewegung

angol ipar főbb ágaiban teljes diadalt nyert a gépmunka a kézmunka felett; a kézművesek és kisműny tőkepenészek pedig egyik rossz positióból a másikba létkötvén, proletárokká váltak.“ „Az ipari forradalom következménye volt: egyfelől a kelmék rendkívüli olcsósága, minden védetlen piacnak gyártmányokkai elárasztása, a tőkének és a nemzetvagyonnak óriási növekedése s a brit királyságnak önző, de fényes világpolitikája, mely földgömbünk minden részére kiterjeszti figyelmét, hogy előkészítse hódításait; másfelől pedig következése volt a szegényházak népesítése, a proletárok gyors szaporítása, a kisbirtok mennyiségének csökkentése, a vagyon igen nagy mobilisatioja s központosítása, a munkásosztály élelmének bizonytalansága, a napibérnek külföldi eseményektől függése, az egészségtelen életmód és foglalkozások terjedése, a tömeg demoralisatiojának gyarapodása, a politikai izgatás, a szegényeknek a gazdagok elleni agyarkodása, a családi élet örömeinek csökkentése...“ stb.⁴

A február 11-i vezércikk megint Engels könyvének bevezetését folytatja: „De az angol ipar óriási emelkedése nem szorítkozik csak a ruhakelmék gyártására. A gyapotgépek által nyert lendület minden irányban hatott. Nagyszerű feltalálások jöttek napirendre s a kivívott eredmények új diadaloknak lettek alapjai“, stb.⁵

Február 14-én Kemény a munkások harcainak különböző formáit írja le: „Mihelyt a munkások egyesületi jogot nyertek, összeköttetéseiket egész

der Industrie blieb indes nicht stehen. Einzelne Kapitalisten fingen an, Jennys in grossen Gebäuden aufzustellen und durch Wasserkraft zu treiben, wodurch sie in den Bänden gesetzt wurden, die Arbeiterzahl zu verringern und ihr Garn wohlfeiler zu verkaufen, als die einzelnen Spinner, die bloss mit der Hand die Maschine bewegten. Es fielen fortwährend Verbesserungen der Jenny vor...

⁴ Mit diesen Erfindungen... war der Sieg der Maschinenarbeit über die Handarbeit in den Hauptzweigen der englischen Industrie entschieden; und die ganze Geschichte dieser letzteren berichtet von nun an nur, wie die Handarbeiter aus einer Position nach der andern durch die Maschinen vertrieben wurden. Die Folgen hiervon waren auf der einen Seite rasches Fallen der Preise aller Manufakturwaren, Aufblühen des Handels und der Industrie, Eroberung fast aller unbesetzten fremden Märkte, rasche Vermehrung der Kapitalien und des Nationalreichtums; auf der andern eine noch viel raschere Vermehrung des Proletariats, Zerstörung alles Besitztes, aller Sicherheit des Erwerbs für die arbeitende Klasse, Demoralisation, politische Aufregung, und alle die den besitzenden Engländern so höchst widerwärtigen Tatsachen, die wir in den nachfolgenden Bogen zu betrachten haben werden.

⁵ Aber der riesenhafte Aufschwung, den die englische Industrie seit 1760 genommen hat, bechränkt sich nicht auf die Fabrikation der Kleidungsstoffe. Der Anstoss, der einmal gegeben war, verbreitete sich über alle Zweige der industriellen Tätigkeit, und eine Menge Erfindungen... erhielten durch ihre gleichzeitigkeit mit der allgemeinen Bewegung doppelte Wichtigkeit.

Angliában kiterjesztették. Minden iparágban szövetségek alakultak, azon nyílt céllal: hogy a gyártulajdonosok zsarnoksága ellen a gyármunkás védessék. Az ily egyletek átvették a napibér feletti alkút“...⁶ „Ha a gyárnok vonakodott javaslatukra s kérelmekre hajtani, az egylet munkafelfüggesztési határozatot hozott, s erre a kijelölt gyáratok rögtön otthagyták a gyármunkások. Ily munkafelfüggesztés neve turn-out — felforgatás — vagy strike. A strike általános vagy részleges volt a szerint, amint az egylet körébe eső minden gyártulajdonosok, vagy csak egyesek tagadták meg a kívánt bérfelemelést. Ily csíny sommi eredményt nem szült volna, ha találkozik elég napszámos, ki az egyletnek tett ígérete ellen munkát vállal. De ezt az egylet erkölcsi és fizikai módokkal gátolá. A munkavállaló — kinek gúnyneve knobstick — örökös fenyegetések, vádak és szitkoknak vala kitéve, sőt az egyleti tagok különböző ürügyek alatt igyekeztek őt megnyerni s néha élete is veszélyben forgott.“⁷

Február 16-án — Engels könyvének 231—4. lapja alapján — Kemény rátért az 1835-i népcharta történetére. A polgárok „a munkások ujjaival szorították volna a parászból a meleg gesztenyét kikapartatni. Beszélgették tehát, hogy mily sikeres lenne a munkabér emelésére nézve, egy szent hónapot ünnepelni, azaz olyat,“⁸ stb. Február 17-én elbeszéli, — Engels könyvének 237. stb. lapjai alapján —, hogy a munkásság és a radikális polgárok szövetsége 1843-tól megszűnt.

Azt hiszem, mincs szükség több idézetre és összevetésre. Noha *Kemény egyszer sem említi Engels nevét*, az eddigiek kétségtelenné teszik, hogy cikkének forrása Engels könyve volt.

⁶ Als dagegen die Arbeiter 1824. das freie Assoziationsrecht erhielten, wurden diese Verbindungen sehr bald über ganz England ausgedehnt und mächtig. In allen Arbeitsweigen bildeten sich solche Vereine, mit der verhöhlten Absicht, den einzelnen Arbeiter gegen die Tyrannei und Vernachlässigung der Bourgeoisie zu schützen. Ihre Zwecke waren: den Lohn festzustellen und en masse, als Macht mit dem Arbeitgebern zu unter handeln...

⁷ Weigert sich ein einzelner oder mehrere Meister den von der Assoziation festgesetzten Lohn zu bezahlen... so befiehlt die Assoziation, die Arbeit einzustellen, und alle Arbeiter gehen nach Hause. Diese Arbeitseinstellung (turn-out oder Strike) ist entweder partiell, wenn einer, oder allgemein, wenn sämtliche Arbeitgeber des Gewerks sich weigern, den Lohn nach den Vorschlägen der Assoziation zu regeln... Aber diese gesetzlichen Mittel sind eben sehr schwach, sobald es noch Arbeiter gibt, die ausser der Assoziation stehen, oder sich von ihr durch augenblickliche, vom Bourgeois gebotene Vorteile trennen lassen... Gewöhnlich werden diese Knobsticks dann von den Verbindungsliedern beüroht, gescholten, geschlagen, oder sonst gemisshandelt, kurz auf jedes Weise eingeschüchtert;... (219. l.)

⁸ Die Arbeiter sollten ihr die Kastanien aus dem Feuer hollen und zum Besten der Bourgeoisie ihre Finger verbrennen. Schon wurde von vielen Seiten die schon früher (1839) von den Chartisten angeregte Idee eines „heiligen Monats“, eines allgemeinen Feiers allen Arbeiter wieder aufgenommen... (234. l.)

Nemcsak a modern angol kapitalizmus kialakulásának s a munkásmozgalom történetének és harcainak adatait merítette belőle. Mint láttuk, megértette a kapitalista akkumulációs elméletet és a krízis-elméletet s a történelmi materializmus elvét is, s ezt, ha nem is fogadta el általános-érvényűségét, tárgyára vonatkozólag alkalmazta is.

Mi tette időszerűvé, hogy Kemény 1853-ban a proletariátus sorsával kezd foglalkozni? 1850-től Magyarországon a kapitalizmus hirtelen lendületnek indul. Épp 1853-ban, abban az évben, mikor Kemény megkezdi cikksorozatát, alakul meg Pesten a magyar kereskedelmi forgalom központi szerve, a Pesti Lloyd Társulat, s ugyanazon évben indul meg a Pester Lloyd, a hazai kapitalizmus napilapja. A fejlődés még az első lépéseknél tart ugyan, de Kemény éber és messzemenő érdeklődését már nyugtalanítani kezdi, mi lesz az új társadalomban a birtokos osztályal. A proletárság és a nagypolgárság kérdései mögött ugyanis végső soron ez érdekl.

Főlöleges hát mondanunk, hogy nem volt marxista. Bármennyit tanul forrásából, Engelsszel való érintkezésekor csak még élesebben rajzolódik ki saját egyénisége. Február 16-án például a charta követeléseiről megjegyzi: „Silány termékei századunk ideálistáinak.“ Február 17-én a szocializmusról: „elméleteiben és vágyaiban sok kivihetetlen, sok fonák és veszélyes van. De némely panaszaik figyelmet érdemelnek, s polgárosodásunk természetét jellemzik.“ Február 8-án az iparosodás káros következményeinek Engelst híven követő felsorolása után: „s végre egy csoport oly elméletnek kiburjánzása, mely menényeket mindig támaszthat, de az emberiséget a tökéletesedés felé egy lépéssel sem vezetheti közelebb, s ingerli a szívet, a nélkül, hogy hasznosságáról vagy létesíthetéséről a józan éssz meggyőződhetné.“

Kemény természetesen a forradalmat sem tartja oly elkerülhetetlennek vagy éppen közelebb, mint a fiatal Engels. A cikksorozat végén elégtétellel és helyeslően állapítja meg, hogy Viktória királynő utolsó trónbeszédében javítást kíván a „szegények felsegélésére“ vonatkozó törvényeken, közelebről a munka szabadságát veszélyeztető letelepedési törvényen: „így a tőke és munka közt nagyobb összhangzat fognak uralkodni.“ Kemény és Engels eltéréseinek lényege, hogy míg Engels a proletariátus szempontjából, Kemény a birtokos osztályéból nézi a munkásosztály helyzetét. Ez magyarázza, hogy oly sok marxi-engelsi felismerést tud átvenni, s mint látni fogjuk, ez magyarázza azt is, hogy az átvételekben egy ponton megáll s azon túl nem követi forrását.

Kemény nyugodtan elfogadja ugyanis a kapitalizmus romboló hatásának engelsi ábrázolását, mert a kapitalizmus messze van, s ő annak sorsában nincs érdekelve. Nem tartozik a magyar iparfejlesztés apostolai közé sem. Érdekes, hogy Engels könyvét, — mely Franz Mehring szerint megjelenésekor nagy siker s a Vormärzi szocializmus legolvasottabb könyve volt — már a megjelenését követő évben, 1846-ban idézi egy magyar író: Szokolay István *Céhek és iparszabadság* című könyve. De Szokolay haladó eszelmű

ember, a magyar kapitalizmus megteremtésének, a parlagi Magyarország átalakításának egyik előharcosa, s ezért elutasítja Engels antikapitalista felfogását: „Némellyek — p. o. Engels — az iparszabadság ellenében azon életmódnak, melyet a gyármunkásoknál találhatunk, rajzát adják előnkbe, — írja — igen-igen zord színekben kifestve“. (Bevezetés 18. l.) Bezzeg a birtokos-párti főúr tárgyilagosan — ha ugyan nem némi rejtett kárörömmel — teregeti ki Engels adatait.

De nem ismeri Kemény egyeztetésekre törekvő gondolkodását, aki azt hinné, hogy ellensége a kapitalizmusnak. Mint február 17-én kifejti, „reactionarius“ nézet gyűlölni a gépeket s az ipar haladását; „az új polgárosodás fényéért el kell tűrnünk árnyoldalait is.“ Kemény csak ahhoz ragaszkodik, hogy a vezetés a birtokos nemesség kezében maradjon. Az angol példa arról győzi meg, hogy ez lehetséges; ott a kapitalista fejlődés még előnyös is volt az arisztokráciára. „Nem is könnyű eldönteni“, — írja február 11-én —, „hogy a nagypolgárság vagy a földbirtokos arisztokrácia elégedhetik-e meg inkább a gyáripar közvetett és közvetlen hatásaival. Politikailag tán több súlyt nyert az iparforradalom által a nagypolgárság, mint a főúri rend; de financiailag ennek sincs miért panaszkodnia. S nem is látjuk, hogy Angliában a középosztály és a lordok közt heves vagy állandó surlódás lenne... Egy kevés fogalomzavar kell arra, hogy valaki higyeje, miként Britanniában az arisztokrácia és harmadik rend közt hasonló érdek-összeütközés s hasonló küzdelem van, minő kivált az 1789-i forradalom óta volt Franciaországban és a száraz Európa többi részein.“ Angliában a nép is jobb viszonyban van az arisztokráciával, mint másutt. Tévedés tehát az angol arisztokrácia közeli bukására számítani. „Az angol demokrácia — az erőművek által okozott forradalom után — természetes ellenségének a nagypolgárt tekinti... s önként értetik, hogy Angliában a demagógiai izgatások, a lázadások és revolúciók is — ha ezekről szó lehet — a tőkepénz s nem a földbirtok, a harmadik rend s nem az arisztokrácia ellen intőzvék.“ E szavak megértetik Kemény és a múlt századi magyar birtokosnemesség feltűnő rokonszenvét Anglia iránt. Míg ugyanis Franciaországban a polgárság irgalmatlanul végzett a nemességgel és felosztotta a földeket, Angliában a birtokos arisztokrácia meg tudta őrizni birtokát, hatalmát, sőt népszerűségét is. Kemény állásfoglalásának rúgóit még világosabbá teszi *Élet és irodalom című cikksorozata*, ahol (a 8. fejezetben) a polgárság és földbirtokosság vetélkedésének kérdésében teljesen az utóbbi mellett foglal állást: amaz ugyanis gyakran kozmopolita, fejtegeti, míg ez „a szigorú hazafiság köntösében jelen meg.“ „A két rend ellensúlyozása tartja az állam gépét oly középirányban, melyet a francia nem ismer, az angol mindig bírt, s az európai nemzetek közül sokan, kiknél t. i. a földbirtokosi osztály alásüllyedt, és az ipar gyors fejlődésben van — többé meg nem szerezhetnek.“ Fél, hogy a következő 10—15 év alatt, a birtokos rend politikai fontossága meginoghat nálunk és „azalatt a gyorsan haladó ipar és kereskedelem saját képviselőit emelheti előtérbe. S én részemről, bármit

mondjanak némely világboldogítók, nem gyönyörködöm oly helyzetben, hol a nagypolgárság országlati befolyásáról sokat beszélnek, a földbirtokosokéről pedig nem. Én az állami erők arányos és összehangzó kifejlődésében látok üdvöt. Tehát egész lélekkel a mezoi gazdaságért!“, írja — mintha már túltenge az ipar — egy országban, ahol egyelőre jóformán csak mezoi gazdaság van és semmi ipar. Láthatóan fél, hogy a kialakuló kapitalizmus háttérbe szoríthatná a birtokos nemesség hatalmát.

Keménynek tehát némileg kapóra jött Engels antikapitalista könyve. A birtokospárti főúr és a kommunizmus elméletírója abban találkozik, hogy mindkettő látja a nagyipar káros következményeit. De még Engels azért hirdeti ezeket, hogy túlzatosan a kapitalizmuson, Kemény azért mutat rájuk, hogy megóvjon túltengésétől. Természetesen nem fogadja el Engels vizsgálódásainak végeredményeit. Teljesen hiányzik belőle az az erkölcsi felháborodás, amellyel Engels a munkásság kizsákmányolását és nyomorba taszítását szemléli, s ha megértette is, hogy a nagyipar teremti a modern proletariátust, azt már nem értette meg, hogy a történelmi dialektika útján a proletariátus meg is dönti majd szülőjét, a kapitalizmust. A forradalom Engels számára az emberiség megváltozásának reménye, az ő számára aggodalom, a gazdagságot fenyegető veszély.

Az egész fejtegetésből Kemény azt a végső tanulságot vonja le, hogy ha az angol ipari proletariátus helyzete igen szomorú is, az angol arisztokrácia helyzete még mindig igen kedvező s a magyar glóbusé méginkább az. Hiszen mi, „kivált a magyar népfaj között, legfőlebb híreből ismerjük a pauperizmust. Nálunk elég, ha a karácsonyi ünnepek a kereszténység idves tanaira s a keresztény erkölcsi köteleességek közül a legszebbikre, az okos könyörületre emlékeztetnek, s a felebaráti szeretet gyakorlati részét, az elhagyottakoni segítséget juttatják eszünkbe.“ (Február 11.)

Nem telik bele két évtized s a proletariátus fenyegető formában megjelenik a magyar láthatáron — és akkor Kemény elvbarátai az alamizna-szocializmusról s a szeretet karácsonyi emlegetéséről azonnal rátérnek a legdurvább rendőri eszközökre.

Kortessalok Tánicsics Mihály mellett.

Közli: Pándi Pál.

Az 1869-es képviselő-választásokon Tánicsics Mihály az orosházi körzetben lépett fel. A választási harcokban szerzett kortessalokat, és néhány más, jellemző korabeli verset 1869-ben egybegyűjtötte és egy 16 lapos füzetben kiadta Kertész György, Tánicsics jóbarátja, az orosházi 48-as párt elnöke. A versek előtt Tánicsics levelét közli, amelyet 1869. március 5-én öhozzá intézett:

Edes barátom Kertész György!
és pártomnak Elnöke!

A választás küszöbén levén, önnek megválasztásom ügyében tett fáradozásaiért, izgalmaért, ezennel őszinte köszönetemet fejezem ki.

Legutóbbi levelében azon óhajtására, hogy mennék Orosházára, mert a választókra jó hatással lenne, ha engem személyesen is megismerhetnének, és ez igen természetes, mert lehetetlen az embernek nem óhajtania, hogy ismerje azon férfit, kire legszentebb ügyét, törvényhozási jog gyakorlatát bízza: és mégis kénytelen vagyok kijelenteni, hogy ezt még most nem tehetem, bár részemről ez óhajtásnak megfelelni szinte igen természetes kötelességemnek tartanám.

Ambár látásom napról-napra javul ugyan, de még eddig a külső levegőhöz nem szoktathatám annyira, hogy ily hosszú útra indulhatnék, mint ide Orosháza; az idő sem kedvező erre, és az orvosok egyáltalában ez utat tenem még nem engedik, tehát későbbre kell halasztanom.

Azonban magam helyett küldöm Sassy Árpád ifjú barátomat, az „Arany Trombita“ felelős szerkesztőjét, kit ön, Kertész barátom, személyesen is ismer; szép tehetségű jeles fiatalember.

Tegye ő meg, mit helyettem más valaki megtehet, t. i. győzze meg a tisztelt választókat arról, hogy bármennyire óhajtottam volna köztük megjeleneni, még most még nem tehetem; és hogy olvassa fel a választóknak az idecsatolt politikai hitvallásomat, vagy programmot; végre, hogy adja a választóknak tudtukra, miszerint Szentes város szinte képviselőjül kéretett, fel, de el nem fogadám, mert ezt már jóval előbb az orosházi kerület választóinak ígertem volna meg; így kívánja ezt a méltányosság és az igazság, én pedig az igazság útjáról semmi tekintetben letérni nem szoktam soha.

Ha Ön édes barátom Kertész és a többi polgártársak, mielőtt engem személyesen ismertek volna, a képviselőség elvállalására felhívtak és nem tarták szükségesnek engem előbb személyesen megismerni, úgy remélem most is megelégszenek, megelégedhetnek azzal, hogy egyelőre csak elveimet, politikai hitvallásomat, lángoló honszerelmemet ismerik; míg a körülmények a személyes ismerkedést megengedik.

Kelt Pesten Márczius 5-én 1869.

Őszinte barátja
Táncsics Mihály

A levélben említett politikai hitvallás az Arany Trombita 1869. március 6-i számában jelent meg.

A kortesdalok két szempontból érdemelnek figyelmet. Egyrészt a köz tudatban élő Táncsics-képet teszik teljesebbé, megerősítik a mind sűrűbben előkerülő adatokból élenkvilágosodó „nép-apol“ alakját; másrészt a kortesdalok, versek és rigmusok ezideig át nem tekintett sűrűjébe engednek bepillantást. Ezek a versezetek a politikai mozgolódásokban átforrósodott nép hangulatát, vérmérsékletét tükrözik. Hasonlítanak bizonyos fokig a kinyomozhatatlan eredetű népdalokhoz, nemcsak formai tekintetben, de létrjöttükben is:

a kortes-dalok ebből a szempontból kollektív jellegűek. Szerzőjük többnyire ismeretlen, a sűrű használatban változnak-csiszolódnak a rigmusok, tisztulnak a rímek, újabb és újabb adalékokkal gazdagodnak, az idők folyamán bizonyos állandó formulák is kialakulnak, vissza-visszatérő fordulatok, amelyek aztán minden időben megfelelnek.

Kortés dal.

Itt van a követválasztás.
Kire voksolsz? mondd meg pajtás,
Magyar-e, vagy német,
A ki bírja becsülésed?

Ki követünk lenni akar:
Ne legyen más, legyen magyar,
Legyen a nemzet barátja,
Ne vezessen raikszrátba.

Nem kell minékünk Kéblóczky
Mert szeméből sem néz jó ki,
Ha szavunkat rája adnánk,
Talán megis sirathatnánk.

A kvótára, közösügyre,
Deák-módra stemplit ütne.
Elfeledné a köznéret
Mint akármely osztrák-német.

Juszth István sem kell minékünk
Bár csufúl itatja népünk;
Bor, pecsenye, turós mácsik,
Van bőven, — a megfúlásig.

Nagy Juszth István tudománya,
Szónoklatban nincsen párja,
Mikor ő szól, oly mélyen szól,
Hogy senki sem érti meg jól!

Főkortese a titkára,
Hogy mit mondjon: ő diktálja;
Igy is hallották már nyögni:
„Atam programot!... s a többi.“

Ne formáljon hát ezért just,
Se Kéblóczky, se pedig Juszth!
Mert minékünk úgy segéljen:
Nem kell belőlük egy fél sem!

TANCSICS MIHALY kell minékünk
Ő tudja a mi szükségünk.
Javunkat csak ő akarja:
A mit ígér, meg is tartja.

Míg TÁNCICSRA szavazhatunk,
Voksot másra dehogy adunk;
Az pártolhat egyebeket:
A ki bolond-gombát evett!

A mi ajkunk csak azt zengi:
TÁNCICS MIHALY kell, vagy senki,
Mi csak neki mondjuk: „éljen!”
Isten minket úgy segítse!!!

Az orosházi választásnál.

TÁNCICS MIHALY, TÁNCICS MIHALY,
Jaj de sok gúnyt mondanak rá
Mivel soha nem volt kényes
Neki csak igazság kedves
Ez már bizonyos.

Nem olyan ő mint Foltényi
Nem tudott sokat mondani,
Mert soha nem volt csábító
Ez most nagyon belátható
Ez bizony igaz.

Igaz mondásért rabságot
Kapott sokat és vakságot,
De már most ismét lát minket
Azért fogta fel ügyünket
Ez valóságos.

Azt mondják a Juszth vezéri
Győri Ferkó és Foltényi
Szász József és a Jeszenozki:
Hogy ők Táncicsot nem szeretik
Mert hogy nem gazdag.

Ravasz Ferencz bíró uram
Horváth volt albíró uram
Ez ugyan most első eskütt
Nem szeretjük, hogy most ott ül
Ez bizony igaz.

Vőfényei Juszth Istvánnak
Birkás János, Konkoly Jóska,
Smela János, Fehér Jóska,
Tót János, Zalai Jóska,
S a kutya vő Ágostony!

Nini eszembe mi jutott
Hát a Győri András eskütt
Fehér Imre bokor gazda
Az előljáróság tagja
Es a vén Rentzi!

Na csak már sokan vannak
Kik Táncsicsra haragusznak!
De mi azzal nem gondolunk
48-as pártiak vagyunk
Eljen a haza!

Már is pártolják a Jusztot
Hogy megtudják majd elmondom
65-ben tartott traktát
Megették a turós tésztát
Ezt mi jól tudjuk.

De volt ám bor és paprikás
Levágatta a szamarát
De nem tudják, hogy micsoda
Szájukba az íze még ma:
Azért pártolják.

Hát még a gyulaváriak?
Ezek is ugyan megjártak
Ötöt közülük elküldtek
Mert bennök mindnyájan hittek
De lehetett is.

Hogy Orosházára értek
Ugyan szép kortesek lettek
Mert az orosházi bírák
Karonfogva úgy hurezolták
Nagyon jól tudjuk.

Beleverték a fejökbe:
Táncsics Mihály szegény
Óreg nagyon és még vak is,
Hogy ha az már nem igaz is,
Csak hazudjanak.

Jól állnak ők Juszt Istvánért
Eltördelt nyelvű magyarért
Nem tudjuk, hogy hol született
Csak hogy ide keveredett
Majd magyar lesz már.

Mit mondjunk már a nemzetnek
Csak Foltényinak hidjenek
Kimutatjuk szép munkáját
Majd elmondjuk az állását
Hallgassák meg csak.

Volt egyszer árvabizottmány
Az is első, Orosházán, —
Rája bízták a kasszát
Nem is látják most a nyomát
Mert csőd alatt van.

Voltak akkor barátjai
Ravasz Ferencz és Járadí
Horváth György azaz a szendi
Supkégél Mózes, Pusztai
Ezt mind ismerjük.

Sendi Horváth Györgynek földje
Bár atyjától öröklötte
Foltényi adósságért
Betábláztak azt csak azért,
Mert hogy kortese.

Na hát ez már ugyan szép lett. —
Foltényi most már elnök lett
Ő vezeti Juszth pártját
Nem is látod ennek mását
Kedves barátom.

Majd nyernek most a kezesek
Ha Juszth István követ lehet
Foltényi jótálló lesz,
Majd helyette eleget tesz
Bizhatnak benne.

(Cím nélkül.)

Kossuth Lajos azt izeni
Jobboldali nem kell neki
Táncsics legyen a követünk
Ő a mi kedves testvérünk.
Éljen a haza!

Olyan követ kell most nekünk
Ki úgy érez mint mi érünk
Ki hogy talpig magyar ember
Megtutatta már ezerszer
Éljen a haza!

Táncsics Mihály éljen, aki
Minket sohsem fog eladni,
Láanggal égő honszerelme
Hazájáé szíve lelke.
Éljen a haza!

Szabadságunk alkotmányunk
A mi legerősebb várunk
Aki azt el és feladja,
Az nem lehet a nép atyja
Éljen a haza!

Van még egy Táncsics Mihályunk
Másokkal szóba sem állunk
Nem adunk voksot, hijába
Nem bizony senki fiára.
Eljen a haza!

A magyar csatára igen jó
A Táncsics követnek való
Eljen az a hős magyar
Aki a nemzetnek jót akar.

Követválasztás után. Orosházán márczius 17-én 1869.

Megvolt a követválasztás
Kire adtál voksot pajtás?
„Magyar volt az, az lesz mindég
Míg fölöttünk lesz a kék ég“.

Ki követünk lenni akar
Nem lehet más az, csak magyar
Marad a nemzet barátja
Nem vezet be a rajkszrátba.

Kéblóczky pártja, hogy látta
Hogy célta nem ér választottja,
A szavazást által adta
Egészen a Táncsics pártra.

De a Juszth István kortese
Magát nagyon feszítette
Közóhajnak nem engedve
Szavazatra eresztette.

Mert hogy ő a pénzt felvette,
A népet eltéregette
Jegyzőket, s elöljárókat
S mind aki reája hallgat.

Ilyen a rossz csalárd erény,
Ki a közjó ellen beszél,
Ki nem pártol igazságot
Visel színes csalárdságot.

Most már eltérének végre
A kortesek szégyenére,
Mert hogy az elnök kimondta:
Négyszáz nyolcvannal több vala!

A Táncsicsé a Juszthénál
Mint tévúton járókénál
Eltérének nagy búsulva,
Bosszanté vallott kudarcza.

Táncsics lett hát a követünk!
Segítse az Isten velünk!
Hogy az igaz úton járjon.
Es a népre jobbat hozzon.

Amint ő meg is ígérte
A jó Isten is segítse,
Éljen! éljen! soká éljen!
Most s jövőre boldog légyen!

Közli a füzet Táncsics Mihály börtöni imáját is. Táncsicsot 1860-ban fölségsértésért 15 esztendei fogságra ítélték, de 1867-ben szabadon bocsátották, 1869-ben újra elítélték, erről a Magyar Ujság 77. számában hosszabb cikk jelent meg: „Táncsics Mihály újévkor „Arany Trombita“ czimű heti néplapot indított meg ellenzéki szellemben, és a cautio letételére a szükséges lépéseket megtette. Minthogy azonban a biztosíték gyanánt szolgáló ingatlanok értéke a szükséges összeget el nem érte, a fedezetlen maradt csekély összegnek tisztába hozására a fenti hatósághoz halasztásért folyamodott. Ezen kérvényre elutasító végzést nyervén, ezt föllebbezte.” — olvassuk a cikkben, amelyből azt is megtudjuk, hogy ebből az ügyből kifolyólag a pestvárosi törvényezék egyhavi fogságra és 100 frt bírságra ítélte Táncsics Mihályt.

Hogy Táncsics a korábbi — 7 esztendő — vagy az 1869-ben kapott egyhavi fogsága idején írta-e a verset, nem tudjuk. De hangjának megrázó pátosza arra enged következtetni, hogy Táncsics ezt a költeményét az 1860—67. terjedő fogságában szerezte.

Táncsics ur börtöni imája.

Ős Hunnia, te vagy keblem mindene,
Aldjon s védjen a magyarok Istene
Dicsőségben emelkedjél egekig
S uralkodjál az időknek végeig.

Érted hordom a rabságnak lánczait
Es szenvedem a vakságnak kínjait, —
Legyen jussom koldus-botom tarisznyám
Békén tűröm, csak te légy dicső, hazám!
Add ó Isten négy folyamunk téreim,

Add ó Isten négy folyamunk téreim,
A *bátorság* divjon mint *legfőbb erény*:
Ugy nem terem zsarnok, önkény, rabiga,
S mindörökre szabad leend Hunnia.

Különös figyelmet érdemel a füzetben „A Szent-Tornyai csekély birtokú szegény emberek“-nek Táncsics Mihályhoz intézett verses panaszos levele, amely szinte tiborczy drámaisággal ecseteli a parasztság áldatlan helyzetét. Ez a vers kívül esik ugyan a kortes-dalok műfaján, annál jellemzőbb, hogy Kertész György szervesen hozzátartozónak érezte ezt a darabot az 1869-es választás rimes dokumentumaihoz.

Jelen szózat soraink.

A Szent-Tornyai csekély birtoku szegény emberektől, tisztelettel
TÁNCSICS MIHÁLY urhoz.

Szegény embernek születünk,
Nyomorúság az életünk
Kevés vagyon, sok porczió,
Jaj de szív mélyéig ható.

Mert az adó sokságától
Szorongattatunk sujától,
Ezért nem lehet husvétunk,
Mert nagyon terhelve vagyunk.

Rossz a házunkon a fedél,
A gólya rászállni is fél,
A nagy adó terhe alatt
A gerendánk majd ránk szakad.

Sok csak a lábát lógázza,
Mégis van zsiros falatja,
Soknak feltörik tenyere,
Azért alig van kenyere.

Hozzánk jön exekuczió,
Meg nem hatja a sok siró,
Eladatja az ágyunkat,
Utolsó véka buzánkat.

En istenem téged kérünk
Ne hagyj több ily évet érnünk,
Mert ha még sokáig így lesz:
Mindenünk az osztráké lesz.

Jön a húsvét a tavaszon,
Kalács, bor lesz sok asztalon,
Nekünk nem leszen husvétunk,
Üres lészen az asztalunk.

Hanem lgyen úgy, mint régen volt.
Legyen úgy mint régen volt.
Sohse lássunk a házunknál
Többet exekucziót.

Kiemelkedik a füzetben között versek közül Fütykös Marczinak „A kortes“ című, bő humorral megírt költeménye, amely kitűnően ábrázolja a választási küzdelmek jellegzetes figuráját. A vers pallérozott formája, szellemes meg-látásai s nem utolsó sorban a tömör fogalmazás arra engednek következtetni, hogy a Fütykös Marczy álnév esetleg ismert költőt leplez.

A kortes.

Félre búbánat, sóhajtás,
Munka és gond, félre mind;
Itt az új követválasztás,
Csakhogy itt van már megint!
Kortes élet a gyöngy élet,
Lelkem újul, szívem éled,
Mikor arra gondolok:
Hogy én is kortes vagyok.

Nincs szebb élet a világon,
Mint a kortes-élete;
Míg csak élek, mindig áldom,
Ki kortessé képeze.
Apám, kit tisztújításkor,
Vert agyon az ellen tábor,
Látva engem ily uton:
Örömkönnyet sír, — tudom.

Ó mily élet? Még közel sincs
A választás napja, már
Asztalához sok nagy úr int, s
Atőlel, keblére zár.
S nem büszkén, nem pöffeszkedve.
Hanem szépen hízelkedve
Váltogat „pár szót” velem;
Meg megrázzván a kezem.

„Miska bácsi! no' s hogy állunk?
Az alvégen, mondja csak;
Tegnap óta nőtt-e pártunk?
Csak ne ingadozzanak!”
Szólt az egyik, és nem kérdeve:
Hogy van-e szükségem pénzre,
Pár tallért markomba nyom:
Hogy igyam, ha szomjazom.

Hát a másik? kalapját már
Messziről emelgeti;
Másoktól „téns” titulát vár,
De nekem nem engedi:
Hogy úgy híjjam, s kér ugyancsak
Nevezzem „öcsémuramnak”,
És zsebjebe könyökig
Nyúlván, kérdezősködik.

Ez el sem hagy még jóformán
Már új „jóbarát” akad;
Ki ezelőtt szégyelt hozzám
Szólni, — most meglátogat:
S hozzám oly kérdéseket tesz,
Mint az orvos a beteghez,
S megtudván, mi keserít:
Rajta azonnal segít.

És ez így megy. — Egyik pénzzel
Kenegeti markomat;
Másik adósságot néz el,
És nem szed kamatokat.
Ez meginvitál ebédre,
Amaz felhí pénzéjébe;
S van bőven minden, mi jó,
Éjjel nappal dáridó.

Dáridó van éjjel-nappal,
Emni, inni, — mennyi kell;
Pohár cseng, eget ver a dal,
Nem törődöm semmivel!
Ha elhagyják a cigányok:
„Húzd rá Ferkó!” én kiáltok,
Mert segítni a bajon:
Kortese a hatalom! —

Eleintén a jelöltek
Mindenike emberem;
Míg előmbe pénzzel jönnek,
— Voltának bár ezeren! —
Dicsérem őket, magoknak,
Állítom: hogy győzni fognak,
De csak úgy, ha...! s mindenik
Ád, mitől a zseb telik!

Csak mikor már tisztán látom,
Hogy mint állnak itt-amott:
Akkor emelem fel zászlóm,
Gyűjtve mellém csapatot;
Akkor kiáltom kevélyen,
Tele torokkal, hogy „éljen!”
Éljen ez, s ez „P.” vagy „L.”
Ki bizalmat érdemel.

Hát még akkor: ha győzelmet
A mi emberünk arat;
S örömeinek útát enged
A győztes nép-áradat!?
Mellem mily büszkén vetem ki!
S torkom urily önhittén zengi:
„Mondjátok „éljent” nekem:
Mert ez az én érdemem!”

A gyönyörnek tengeréből
Így táplálom én magam;
Ingyen gond és munka nélkül,
Bővelkedve boldogan!
Igaz, összeszednek gyakran,
S elpáholnak még gyakrabban;
Majd mindennap, — szent igaz,
De annyi jóért — mi az? —

Választásoknak, — kívánom, —
Ne legyen enyészete!
Nincs szebb élet a világon:
Mint a kortes élete!
Kortes élet a gyöngy-élet,
Lelkem újul, szívem éled;
Mikor arra gondolok:
Hogy én is kortes vagyok!...

Fütykös Marcsi

A választást megelőzően egyébként néhány érdekes közlemény látott napvilágot az Arany Trombita egyetlen, 1869-i évfolyamában: Figyelmet érdemel közöttük az a rövid levél, amelyet Gáti György, Öcsöd község 80 tagból álló demokrata körének jegyzője intézett Táncsics Mihályhoz:

Táncsics Mihály urhoz.

A legnagyobb örömmel olvastuk a lapokból, hogy önnek igen tisztelt Táncsics úr, az isteni gondviselés egy jelen emberbarát által visszaadta szeme világát, — melyet a hazáért szenvedve, a börtön nehéz legébe elvesztett — jól tudjuk mi igen tisztelt hazafi mit tett ön eddig egész munkáslete folytában a haza jobbléteért — jól tudjuk, mily sokat szenvedett az igaz ügyért.

Eppen ez indított bennünket arra, — annál is inkább, mivel olvastuk, hogy követ jelöltül szándékszik fellépni az orosházi kerületben, hová mi is tartozunk, hogy kijelentsük Öcsöd községbe alakult demokratáink tagjainak azon óhaját — bár csak fellépne ön követjelöltünkül, mert ki oly sokat tett és szenvedett a honért attól mi csak jól járunk; hisszük, hogy jogainknak egy hű védelmezőjét, a mindent feláldozó jobb párt ellenében találjuk fel önbén.

Felkérjük tehát tisztelt honfit, lépjen fel, mi hisszük, jól tudván az ön nevének népszerűségét, az idetartozó több községekben is, hogy fellépését siker fogja koronázni, mi hogy annál inkább megtörténhessen, minden erőnkől azon fogunk mukálcodni. — Öcsöd község 7000-nyi lakossai közt úgy hisszük senki sem lesz, ki tán mást óhajtana, kérjük tehát jelentse ki akarátát, örvendeztessen meg felléptével — hadd mondhassuk „Eljen Táncsics Mihály követjelöltünk.“

Teljes tisztelettel maradunk Öcsödön az öcsödi 80 tagból álló demokrata kör tagjai s azok megbízásából.

Békésmegye, Öcsöd, 1869. febr. 10.

Gáti Imre
a kör jegyzője

Az Arany Trombita egy későbbi, 1869. március 27.-én kelt száma pedig Dezső Bálint öcsödi földműves kortes-versét közli:

Táncsics Mihály választóihoz.

Tisztelt polgártársak! eljött az az idő,
Hogy minden eselben legyünk egyet értő.
Száz meg ezer ajkon, csak az a hang zengjen
Hogy a mi követünk Táncsics Mihály legyen.

Tudjuk, hogy hazánkért szenvedett ő sokat,
Nem álló volna ha felejténék azokat
Azért szavazatunk adjuk mostan annak
Ki egyik martírja mi kedves hazánknak.

Örömmel olvastuk Tánicsics úr levelét,
Hogy ismét megnyerte ő szemre fényét,
Kívánjuk sokáig maradjon fenn híre,
Sok bánatos napja viruljon fényesre.

Azon nagy lelkekhez számíthassuk őtet,
Kik országunk védik, — s érte szenvedének —
Az ő szenvedése ne essen hiába,
Tegyük hát követnek a mi járásunkba!

Fáradhatatlanul küzdjön a hazáért
Még több jókat tegyen a népek javáért
Legyen segítségül az egeknek ura
Minden dolgaiban ki jól igazgassa.

Justh Istvánról írni nem akarok sokat
Hálom egy vacsorán hódított már sokat
Be csunya ránézve, mind kívül, mind belül!
Hogy így gondolkozik hazánk ügye felől.

Ha pénzbe kerül is, de ha megnyerheti
Akik rászavaznak azokat neveti,
Mondhatja olesóért rámbizta a hazát.
Talán nem is tudják ők a haza javát.

De nem dinom-dánom, nem is korteskedés
Kívántatik itten, hanem lelkesedés,
Azért mi azt mondjuk: Éljen Tánicsics Mihály!
Ki a nép ügyéért sokat szenvedett már!

Dezső Bálint
földműves, Őcsödön

KOVÁCS ENDRE:

József Attila és Jiří Wolker.

A magyar-cseh irodalmi kapcsolatok történetében kiemelkedő hely illeti meg József Attila Wolker-fordításait. A múltban nem találunk rá példát, hogy valamely kiváló magyar költő megtalálta volna az utat a cseh költészethez. A cseh irodalom az első világháború végéig majdnem teljes egészében terra incognita volt a magyar költők és írók előtt. A cseh kulturális expanziót Magyarország felé majdnem kizárólag Vrohlický képviselte; az ő versei elég sűrűn jelentek meg az 1900-as évek magyar folyóirataiban, de rendszerint jelentéktelen fordítók tollából. A cseh irodalmat körülvevő homály akkor kezdett tűnedezni, amidőn az első világháború eredményeképpen 1918-ban egymillió lélekszámú magyar kisebbség került a Csehszlovák Köztársaság államkeretébe. Ennek a magyar kisebbségnek a kulturális vezetői végezték a közvetítést a két nemzet kultúrája között s az ő munkájuk révén figyelt fel a szűkebb magyarországi közvélemény is a csehek szellemi életére.

A két háború közti időszakra, pontosabban a 30-as évek közepére esik József Attila találkozására is a cseh költészettel. A magyar proletariátus nagy költője tudvalevőleg nem foglalkozott rendszeresen műfordítással; fordításairól az irodalmi közvélemény máig is keveset tud, e fordítások részben folyóiratokban elszórtan jelentek meg. Összes műveinek s válogatott írásainak gyűjteményében¹ hasztalan keresnők őket. Nagy hiány ez, hisz a műfordítások fölöttébb érdekes adatokkal járulnak hozzá a költő egyéniségének megismeréséhez.

József Attila Wolker-fordításai elsősorban a Straka Anton által összeállított *Cseh és szlovák költők antológiájában* láttak napvilágot (Budapest, Renaissance-kiadás, 1936, majd Bratislava-Pozsony, Eugen Prager kiadása, 1936). Azóta a napilapok és folyóiratok többször közölték e kitűnő fordításokat, melyeknek nem volna szabad hiányozniuk a költő munkáinak gyűjteményes kiadásából sem. Mindössze hat versről van szó, e versek azonban fontos helyet foglalnak el Wolker oeuvre-jében. Az egyes költemények megválogatásánál a fordító szándéka az lehetett, hogy a cseh költő időben rövid, de igen lényeges fejlődésének minden szakasza képviselve legyen, az arány azonban úgy oszoljék meg, hogy a költő érettbb fejlődési állapotát tükröző versek túlsúlyban legyenek a kezdőbb alkotások felett. A fiatal Wolkert jellemző *Host do domu* c. kötetből, mely a költőnek 1920—1921-ben írott verseit gyűjti egybe, József Attila egy verset fordított, címe *V parku před polednem* (Délelőtt a parkban). Egy fokkal erősebben van képviselve a fordítások között a költő második verskötetete, a *Těžká hodina* (1922), melynek darabjaihoz tudvalevőleg Wolker mély belső átalakulása fűződik: a költő a *Host do domu* megjelenése utáni időekben elvesztette a világ jóságába vetett gyermeki hitét, már nem akarja az egész világot minden egyedével a szívére ölelni, rövid időre válságba jut, de e válságból új, szilárd elhatározással emelkedik ki: készen van arra, hogy harcoljon a proletariátusért, az új világéért. A *Těžká hodina* kötet a költő belső átalakulásának, egy magasabb emberi rend érdekében való elszántságának dokumentuma. József Attila e kötetből két verset fordított le, az egyik a *Tvář za sklem* (Arc az üveg mögött), a másik a híressé vált *Balada o očích topičových* (Ballada a fűtő szemeiről). A cseh fordítások többi anyaga azokból a versekből kerül ki, amelyeket Wolker összes műveinek gyűjteménye,² a *Pozůstalost* (Hátrahagyott versek) rovatba foglal. Ezek közü való az *Umírající* (A haldokló) című vers és a József Attilánál *Utolsó versek* címen egybefoglalt két költemény: az egyik címe *Névtelenül* (Wolker műveiben ennek címe *Na nemocniční postel padá svět*), a másik Wolker sírfelirata (eredeti címe *Epitaf*). Mindhárom vers keletkezési ideje 1923.

Hogyan kerültek az antológiába éppen ezek a versek, milyen körülmé-

¹ Sajtó alá rendezte Németh Andor, Bpest, Cserépfalvi kiad., 1933.

² Dilo Jiřího Wolku, 6 vydání, 1932, Praha.

nyek indokolták meg kiválasztásukat s milyen szerepe volt a versek megválasztásában magának a fordítónak? A kérdés rendkívül érdekes, de megválaszolására nem könnyű. [A fordításokon kívül nem áll rendelkezésünkre semilyen adat, mely József Attilának a cseh irodalmi viszonyokra és Wolker költői fejlődésére vonatkozó tájékozottságát bizonyítaná. Külső adatok híján kénytelenek vagyunk magukra az irodalmi tényekre, a fordításokra összpontosítani figyelmünket.

A József Attila által lefordított Wolker-versek csoportosítása minden kétséget kizárólag amellett bizonyít, hogy a fordító és az antológia szerkesztője megbízható képet kívánt nyújtani a magyar olvasóknak arról a fejlődési útról, amelyet Wolker költői munkásságának néhány esztendeje alatt megtett. Csak néhány vonással szeretnők megrajzolni ennek a fejlődésnek a képét. Wolker személyes életének rövid foglalata talán ez lehetne: egy polgári származású fajtalelő, aki amellett kitűnő költő is, a 20-as évek legelején aránylag kedvezőtlen körülmények között eljut a munkásosztály történelmi szerepének helyes felismeréséhez s elhatározza, hogy minden erejével részt vesz a munkásság harcában a szöb holnapért. Ezzel az elhatározással be is fejeződik a fejlődése, mert a halál korán pontot tesz élete mögé (1924). Wolker az akkori irodalmi és művészeti életben meglehetősen egyedülálló érzékenységgel döbönt rá a polgári kultúra céltalanságára és kereste a kiutat ebből a válságból. Lírája őszintén tükrözi vissza bensejének kereső állapotát. Korán tragikus véget ért ifjúságának legfőbb eszmei értéke az utókor szemében éppen ebben a szakadatlan keresésben van: rendkívül mély vágyakozás és törekvés élt benne egy magas eszmeiség után, és ezt az eszmeiségre való törekvést híven tükrözi őszinte, fiatalos lírája. Munkájának egy bizonyos fokig heroikus jellegét ad az a körülmény, hogy elveivel és érzéseivel teljesen magányosan állt az akkori kultúrkörnyezetben, hiszen 1920 körül Csehországban még nem volt meg a dolgozóknak a forradalmi pártja, amely a maga politikáját el tudta volna választani a burzsoázia érdekeitől, amely tudta volna, mit akar, és azt is tudta volna, hogyan akarja céljait megvalósítani. Politikai párt — melyre Wolkernek nagy szükség lett volna, hiszen programcikkeiben, művészeti polémiaiban olyan kérdéseket fejtegetett, melyeknek megvitatásához éppen a párt világos politikai céljai adtak volna támaszt — nem támogatta őt magányos fejlődésében s ebből következik, hogy lírájába sok diszsonáns akkord csúszott be, olyan érzések és gondolatok, amelyeket a munkásmozgalom ma nem tesz magáévá teljes egészükben. Kezdő verseiben feltűnik az olcsó moralizálás és szentimentalizmus, ami polgári örökség benne. Az akkori nép, melyhez Wolker szívesen fordult példáért, maga is bizonytalanul tekintett jövője elébe, a munkásosztály viszont Wolkernek nem lehetett olyan természetes közege, mint pl. József Attilának, aki származása és egész ifjúkora a külvárosok népével forrasztott egybe. Az ifjú Wolker nem pesszimista s bár felelősnek érzi magát és osztályát az emberiség nyomoráért, az ember jövőjének szép-

ségében rendületlenül hisz. Látja a társadalmi osztályok szerepét is, cikkeiben, polemáiban fennen hirdeti, hogy „amíg osztályok lesznek, addig fennáll köztük az osztálygyűlölet. Előbb az osztályokat kell legyőznöd, a többi magától megoldódik.“ Fiatalkori verseiben ennek ellenére romantikus szentimentalizmussal szeretné az egész emberiséget megölelni. Gyermeki naivitásában imádsággal akar harcolni a városok nyomora ellen. A Délelőtt a parkban c. vers ezt a felfogást fejezi ki. Íme József Attila fordítása:

Még én is gyermek vagyok.
Mindent szerethetek még,
Ma is, tán holnap ismét
Megoldja kőházak kínjait virító imádságom.
De az ima keményedik, mint az érő alma lombos ágon.

A versben burkolt fenyegetés van, amit a fordítás hűen ad vissza. Wolker és József Attila költői debut-jében van egy alapvető különbség: József Attila ifjúkori költeményeiben természetes módon rögtön az elnyomottak, a kisenemizettek költőjeként jelentkeznek, „nem én kiáltok, a föld dübörög“ mondja; Wolkernek azonban el kell előbb jutnia a proletariátushoz. Ami rokon bennük, az nem annyira az osztályhoz való tartozás, mint inkább a polgári társadalomból való kirekedés. A bájos és hetyke kamaszkodás, a polgári társadalom magasztos fogalmaival való játék, a nyomor meghökkentő Bürgerschreck-költészete mindkettőjüknek természetes sajátja. Meglepő pl. a hasonlóság az Istenhez való viszonyukban: a Zeborái c. versben Wolker azt írja, hogy az Isten egyszer koldus képében meglátogatta őt, tarisznyája, botja volt:

Spal asi na seně,
vonělo z něho jak z červnových polí,
na prahu stanul a prosil.

A Háj című vers még közelebb van ehhez az Istennel való intim viszonyhoz:

Až jednou ožením,
budu mít dvanáct synů,
dvanáct synů jako dvanáct bříz.

Pán Bůh bude chodit k nám na večeri.

Ugyanilyen kamaszos tervezgetés található József Attilánál:

Feleségem is ilyen lesz, ha majd egész emberré nővök
és megházasodom, mint az apám.

(Hajnalban kel föl, mint a pékek.)

Wolker koldus képében látja Istent, vacsorán látja vendégül — József Attila beállítja őt a golyózó gyerekek közé, elképzei őt rikkancsnak,

parasztnak stb. A polgári életforma kereteiből való kilépés azonban mást jelent Wolkernél és mást József Attilánál. Wolkerben van sok szentimentális naturalizmus, a nyomor kiváltja belőle a polgári részvétet; József Attilánál a polgári részvét elképzelhetetlen, mivel ő a nyomort belülről nézi, neki ez megszokott állapota.

Lényegesen más költői profilt vázolnak eléink azok a versek, amelyeket a Těžká hodina c. kötetből választott ki József Attila. Az *Arc az üveg mögött* és a *Ballada a fűtő szemeiről* nemcsak a fejlődést érzékeltetik a *Délelőtt a parkban* Wolkerjével szemben, hanem nagyfontosságú költemények önmagukban is, szinte azt mondhatjuk, hogy a cseh szocialista realizmus előfutárai. Wolker ezekben a verseiben jutott el a szocialista emberlátásig. Letett az ember naturalista szemléletéről, mely nem engedte neki mindig pontosan észrevenni a társadalmi osztályok határait. Mindkét versében helyes történelmi felfogással kívánja megörökíteni azt, amit Engels úgy nevezett, hogy „a tipikus tipikus helyzetben“. Az *Arc az üveg mögött* elsősorban szociális mélységeivel, igazságával hit (azt az eszmét fejezi ki, hogy az utca munkanélküliségének tekintete halálra sebzi a kávéház lebzselő alakjait), egyben fényt vet Wolker költői módszerére is: a költő nem halmozza, hanem felépíti képeit. E képeknek a versben nincs szimbólum-szerepük, hanem a sűrített és típusú formált valóságot segítenek kifejezni. Itt is, mint a *Délelőtt a parkban* címűben, meglep a fordítás filológiai megbízhatósága; valóban nem átköltések ezek, nem szabadon formált új versek, hanem — ami nagy költőnél különösen szembetűnő — a szöveg mély értelmének való alávetettség bizonyítékai. Részletekben hűségesen ragaszkodnak az eredetihez. Fordítások, melyek az eredeti frisséget lehelik. József Attila mély szeretettel ragaszkodik az eredeti vers hangulati felépítéséhez, megőrzi annak szuggesztív jelzőit, sőt segít elmélyíteni, mint ezen a helyen:

Dnes jako jindy páni si za stoly sedli,
důstojní páni a vznešené dámy
ústa si probodli úsměvy —

A fordításban:

Az asztalokhoz, ma mint máskor, urak ültek,
tisztos urak és hölgyek, mind előkelő,
ajkukra tűzve lágy mosoly —

Az *Arc az üveg mögött*-hez felfogásban és a költői kép szervezésében egyaránt közel áll a *Ballada a fűtő szemeiről*. Itt a munkás önfeláldozásának tudata van hivatva elmélyíteni, kiemelni, hangsúlyozni a munka értelmét és hivatását. Modern ballada ez a fűtőről, aki 25 éven keresztül látja el a villanytelep kazánját, mely fényt kölcsönöz a városnak, a meleg családi otthonoknak. E fényben azonban ott ragyog a fűtő szeme is, melynek

világát elfogyasztja a munka. A fűtő megvakul, meghal, de munkája él. A vers első szakasza ugyanazt a szeretetet tükrözi a gyárak, a gépek, „a lelkes jószág“ iránt, amelyet oly jól ismerünk József Attila eredeti költészetéből. Egy rövid egybevetés tanulságos lesz:

Wolkernél:

— Ze za nîmi uprostřed strojů, pák, kotlů a železných tyčů
dělníkú deset své svaly železem proplétlo,
aby se ruce a oči jim změnily ve světlo.

Mint száj kváltja szét a sok tüzelő ablak,
hogy üvegük mögött a gépek, rudak, rézfogantyuk, katlanok dohognak
s tíz munkás karja vasbafojva jár,
hogy szemük fénye elváltozzék s legyen fény sugar.

A fizikai munkás iránti szeretet mondatja József Attilával az „oči ty jasně a modré jak květiny“ helyett a „réti virághoz hasonló kék munkás-szemek“-et. A szemvilágát vesztett fűtő feleségének szájából így sír a panasz:

Wolker:

József Attila:

Antonine,
muži můj jediný,
proč tak se mi vracíš
v tyto hodiny?
Proč jsi se miloval
s tou holkou proklatou,
s milenkou železnou,
ohněm a lopatou?
Proč muž tu na světě
vždycky dvě lasky má,
proč jednou zabijí
a na druhou umírá?

En egyetlen uram,
egyetlen Antalom,
hogy így most hazatérsz,
szokatlan ez nagyon.
Miért is szeretted úgy
a szörnyű vasszüzet,
az átkozott személyt,
a lapátot, a tüzet?
Miért is kell a férfinak
a világon két szerető?
Őt öli az egyik,
a másikat meg ő...

A tartalmi és verstechnikai hűség mellett annál feltűnőbb, hogy a vers befejezésében József Attila önkényes változtatást eszközölt. A vers utolsó sorai így hangzanak:

Dělník je smrtelný,
práce je živá,
Antonín umírá;
Zárovka zpívá:
Ženo má, — ženo má,
neplač!

A munkás halhatatlan,
a munka él,
Antal haldoklik,
a villanyfény zenél:
Asszonyom, asszonyom,
ne sirj! —

Wolkernak azt a mondatát, hogy „a munkás halandó“, József Attila úgy fordítja magyarra, hogy „a munkás halhatatlan“. Félreértésről nem lehet szó, hiszen a vers a legapróbb részletekig filológiai pontossággal van átültetve. A ballada befejezésének ilyen lényegbevágó megváltoztatása csakis

szándékos lehet. A valószínű magyarázat az, hogy József Attila Wolkernek „a munkás halandó, a munka élő” téziséét a vers eszmei hatása szempontjából kevésnek találta; erre vonzotta őt különben a vers logikája is, ami érthetővé lesz, ha a kérdéses rész előtti szakaszt ügyeljük meg. Fordításában ez így hangzik:

A vak nem hallja, elnyeli a mélység,
sötétség karolja, vonszolja sötétség.
A sebzett szív kebléből elrepes,
e világon már más kötést keres;
de a sötét vakságot át vig lámpafény szeli,
nem is lámpák azok: valaki szemei, —
az élet fölött a te szemed ragyog s száll tova,
hogy tündököljék, lásson, meg ne haljon soha,
tested megkínzott eserepe fölél kintől s alul
nézed magad, fűtő, amint fekszel világtalanul.

A versnek ez a szakasza tisztán fejezi ki azt a gondolatot, hogy a vak fűtő halála után is él: a lámpafényben az ő szeme is világít az embereknek. Ennek a szakasznak az értelmét akarja József Attila a vers végén tételbe foglalni, amikor „a munkás halandó” helyett azt írja, hogy „a munkás halhatatlan”. A ballada tragikus atmoszféráját feloldó optimizmus, mely az eredeti versben „a munka él” mondatban fejeződött ki, József Attila tolmácsolásában még sokkal erősebb nyomatékkal jut szóhoz:

A munkás halhatatlan,
a munka él —

Ez József Attila személyes hozzáadása a wolkeri vershez.

Nem láthatunk egészen véletlen jelenséget abban, hogy József Attilát a wolkeri költészetben a realista oldal érdekelte. Ebben a lírában a legmagasabb fokú realizmust a *Balada a fűtő szemeiről* képviseli; a költő itt túlhaladta saját naturalizmusát s egyben levetett magáról minden kispolgári szentimentalizmust. Formai szempontból helyesen mutatott rá már F. X. Šalda, hogy Wolker számára a vers formája nem jelentett külön problémát. Igaz, hogy érzelmi világa sem annyira komplikált, mint fordítójáé. Wolkernél észrevehető a törekvés, hogy versei gyorsan és könnyen vésődjenek az olvasó emlékezetébe. Rímeiről is azt állítja Šalda, hogy ezek nem a vers cizellálására valók, hanem majdnem mindig az emlékezet mnemotechnikai eszközei csupán. Összefügg ez azzal, hogy a költő a nagy tömegekhez szeretné eljuttatni írásait s nem egy szellemi elit nyelvén szól. A játékoságnak, a szavakkal való játéknak ez a szándékos kerülése József Attila fordításain is jól meglátszik: ebben is megértette a költő szándékait. Megtartotta az eredeti versek párrimeit és a szabad, kötetlen trochaikus-daktilikus lejtést.

A *Hátrahagyott versek* közül József Attila hármát fordított le. Mind a háromban a halál gondolata dominál. A *Haladokló* a költő rémületét tol-

mácsolja a haldoklástól, magától a folyamattól, melyben „mindenki elhagyott”. A haldoklás finoman van szembeállítva magával a halál tényével, mely utóbbtól nincs mit félni, mert benne „senki sem marad magára”. A Névtelenül nyolc sora megrázó drámaisággal fejezi ki a költő személyes tragédiáját:

Miért nem mehetek veletek elvtársak,
miért halok meg, mikor elesni akartam?

Ezekben a versekben leplezetlenül tükröződik vissza a költő egyéni sorsa és helyzete az akkori társadalmi viszonyok között. Wolker eljutott a proletariátushoz, felismerte, hol van a helye és megérett benne az elhatározás, hogy harcba száll a dolgozók jogaiért, de cselekedetekre már nem kerülhetett sor. A proletariátus világában észreveszi a magasabb rendet, de a proletariátus osztályának igazi költői kifejezőjévé nem tudott válni. A *Strfelirat* epigrammatikus tömörséggel fejezi ki ezt a tényt s egyben le is zárja a költő életét: — Huszonnégy évet élt.

József Attila hat Wolker-fordítása burkolt formában értékelését adja a cseh költő egész egyéniségének. Minden magyarázó szöveg nélkül, pusztán a fordítások alapján képet rajzol arról, amit maga József Attila Wolkerben lényegesnek és fontosnak látott s hogy e közben helyesen jár el, azt a mai kor értékelése teljes mértékben igazolja. A hat vers jól érzékelteti a költői pálya fejlődését s híven adja vissza azokat az értékeket, amelyeket ma, több, mint tíz évvel e fordítások keletkezése után Wolkerben a legjellegzetesebbeknek s ma is élőknek tartanak.

Balassi Bálint ismeretlen levele.

Közli : Eckhardt Sándor.

„Az ismeretlen Balassi Bálint“ c. könyvemben (159. és 279. l.) említettem, hogy előkerült a nagy költőnek egy levele, melyben a selmebányai tanácsnál sürgeti, hogy egyik hibbei jobbágynak követelését egyenlítsék ki. Ezt a levelet annak idején, mert magántulajdonban volt, nem közölhettem; Budapest felszabadulása után meg azért nem, mert másolatom többi jegyzateimmel együtt elpusztult.

Most újra felbukkant a levél eredetije az Országos Levéltárban, ahová egy magános adományozásából került, aki a levelet egy Lantos-aukción szerezte.

Íme a levél:

Prudentibus ac Ornatissimis Dominis, Domino Consulj, Juratisque Assessoribus Inclytæ Civitatis Sebniciensis et Dominis Amicis et Vicinis nobis honorandis.

Prudentissimj ac Ornatissimj Dominj, Dominj Amici et vicini nobis observan[di], Salutem et nostror[um] officior[um] Commend[ationem] et opinamur Vestras Prudent[issimas] (!) ac Ornatis[simas] domin[ationes] in recentj tenere memoria, petitiones nostras apud vestras dom[inationes] factas, Causa debiti subdito nostro à Ciue Vestrae Ciuitatis obligatj, Quemadmodum igitur in præcedenti Epistola de satisfactione sollicitabamus. Ita et nunc de superbundantj, tanquam Dominos Amicos nostros, rogamus, Velint Prudent[issimæ] et Ornatis[simæ] Dom[inationes] Vestrae, huic Ciui Gybonsi subdito nostro satisfacere, ac debitorem eius ad persoluendum compellere, Ne miserihmus homo subditus noster maiores faciat expensas, quod nos credimus Vest[ras] Prud[entissimas] ac Ornatis[simas] dom[inationes] amicè facturæ, sin minus non satisfecerint, sciant nos aliam viam ingressuros, et damnum subdito nostro recuperaturos, sed speramus Vest[ras] dom[inationes] rem ad arestandum non permissuras, ac nobis hac in re morem gesturas, Nos in similibus et multo maioribus, Vestris Prud[entissimis] ac Ornatis[simis] dom[inationibus]

timibus] resaliare recompensareque studebimus. Bene ac feliciter Vestras Ornatis
[simas] Dom[inationes] valere cupimus, Datum ex arce nostra vvyohr 17
IXbris 1580.

Ear[um] Amicus et Vicinus

Valen' Balassa de gyarmath
Sae Caesar[ae] [Majesta]tis Certor[um] Equitum
in Agria Capitaneus m. p.

(Fordítása: Nemes Selmec város bölc és előkelő urainak, polgármeste-
rének és esküdt tanácsurainak, tekintetes barátainknak és szomszédainknak.

Böles és előkelő urak, tekintetes barátaink és szomszédaink! üdvözle-
tünket és szolgálatainkat ajánljuk és úgy véljük, hogy bölc és előkelő Ura-
ságaitoknak még friss emlékezetében vagyon, sogy kérést intéztünk Uraságai-
tokhoz a ti városotok egyik polgárának a mi egyik jobbágyunkkal szemben
fennálló tartozsa ügyében. Mivehogy tehát korábbi levelünkben a kielégíté-
s dolgát sürgettük, úgy most még jobban kérünk titeket, mint barátainkat,
szíveskedjenek böles és előkelő Uraságaitok eme hibbei polgárunkat kielé-
gíteni és adósát a fizetésre kényszeríteni, nehogy ez az igen nagy nyomorú-
ságban élő jobbágyunk nagyobb költségekbe verje magát, amit hiszünk, hogy
böles és előkelő Uraságaitok barátságosan meg is tesznek. Mert ha natalán
nem tennénekeleget kérésünknak, tudják meg, hogy mi más módot választunk,
hogy jobbágyunk kárának megtérítését megszerezzük. De reméljük, hogy Ura-
ságtok a dolgot nem hagyják a lefoglalásig jutni és nekünk e dologban illendő-
képen ohjárnak. Mi is hasonló dolgokban és még nagyobbakban is bölc és
előkelő Uraságaitoknak viszonzni és visszafizetni igyekezendünk. Előkelő
Uraságaitoknak jó egészséget kívánunk. Kelt a mi Ujvár várunkban, 1580
szeptember 9-én. Barátjuk és szomszédjuk Gyarmati Balassi Bálint, Ó Csá-
szári Felsőge egynömely lovasainak egri kapitánya s. k.)

A levélből tehát kiderül, hogy Balassi Bálint egy hibbei jobbágya köve-
telésének behajtását kéri a selmeci tanácstól s ezt a kérést immár másodszer
intézi a tanácshoz, miután első sürgetésének nem volt fogamatja. A kérés tel-
jesen hasonló azokhoz, amilyeneket a lipitóiújvári várúr már a besztorcebányai
tanácshoz is intézett más jobbágyci érdekében (ezeket a Magyarságtudomány
I. 2. számában közöltem).

Milyen anyagi előnye volt a várúrnak ebből a közbenjárásból, nem tudjuk.
Sejtjük, hogy nem lehetett egészen önzetlen, Balassi Bálint a hibbeieket mindig
alaposan kihasználta eléggé zűált anyagi helyzetének feljavítására. De a váro-
sokkal szemben mindig erőlyesen fellépett jobbágyci érdekében. Olykor még a tor-
tura ellen is kikeült, amit a városok a gyanusítottakon alkalmaztak, ami csak egy
megnyilvánulása volt annak a társadalmi harcnak, amit a Felvidékre menekült
magyar urak a városi polgársággal szemben folytattak. E harcnak különféle
fázisait ismerjük: folyt ez a csaplálási jog, sőt a letelepedési és házvételi jog
körüli; a költő apjának hűtlenségi pörében is jelentékeny szerepet vittek a

városi tanácsosok. Feljelentették, sőt üldözésében is résztvettek. A fiatal költő pedig különféle erőszakosságokra ragadtatta el magát a polgársággal szemben; megvető leveleket is írt a bányaváros vezetőihez. A fenti esetben viszont szívességet kér a tanácstól jobbjágya érdekében, amit alighanem kellő ellenszolgáltatás fejében tett meg.²

A levél idegen kéz írása, és Liptó-Újváron kelt, de az aláírás sajátkezü. Külön érdekessége, hogy rövid egri szolgálata idejéből származik és itt ő Cs. Felsőge „bizonyos lovasai egri kapitányának“ írja magát. Ez az egyetlen írása, ahol ezen a címen szerepel és egyike azon ritkább eseteknek, ahol nevének a *Bulassa* változatát használja.

Arany János néhány ismeretlen strófája.

Közli: Waldapfel Eszter.

A Borsod-Miskolci Múzeum gazdag és értékes kéziratos anyaga Arany János 1849. júniusában Szemere Bertalanhoz intézett levele mellett sajátkezü írásával Arany: *Van-e olyan...* c. versének eddig ismeretlen néhány versszakát őrzí. A levelet Lessih Andor, a Múzeum igazgatója 1921-ben közölte,¹ megemlítve a levél mellékleteként szereplő három kéziratos verset,² valamint egy ponyvára készült, 1849-ben Debrecenben megjelent nyomtatványt is,³ a nélkül azonban, hogy az eltérő, illetőleg hiányzó versrészeket is közölte volna. Arany László, atyja önéletrajzához írt jegyzeteiben közli a levelet, a három verset azonban, melyekre pedig a levélben világos utalás van, egyáltalában nem említi;⁴ Voinovich egyik kiadásában szintén számontartja a levelet;⁵ a *Van-e olyan...* c. vers után írt jegyzetében utal az *En vagyok az anyám átka...* című költeményre is, a nélkül azonban, hogy akár az ugyanitt megtalálható *Rásüt az esthajnal...*-nál, vagy az említett ponyvában kiadott *Haj ne hátra, haj előre...* és a *Rózsa Sándor* c. verseknél a levelet is megemlítené. Magát a szóbanforgó *Van-e olyan...* c. verset ebben a kiadásában is a már korábban ismert, csonka alakjában közli. Bár komolyabb eltérés kéziratunk és a korábbi variáns között csak a 7. versszaktól kezdve mutatkozik.

² L. ezekről fentidézett könyvemet és *Balassi B.* (Franklin-Társulata kiad.).

¹ Miskolci Napló, 1921. évf. 148. sz.

² *Rásüt az esthajnal...*, *En vagyok az anyám átka...*, *Van-e olyan...* c. versek.

³ *Szabadság zengő hárfája.* A magyar fiataliságnak Arany János. Debrecenben Telegdy Lajosnál. 1849. Nyomatott Debreczen város könyvnyomdájában.

⁴ Arany János *Összes Munkái.* Bp., é. n. Franklin. (Voinovich G. gondozásában.) I. köt. 226. l.

⁵ Arany János *Összes kisebb költeményei.* Bev. és jegyz. kiadja Voinovich Géza. Bp., [1925.] Franklin. 63–64. l.

mégis részben, hogy az egészet összefüggésében lássuk, részben pedig a sok helyen lényegesen eltérő interpunctió miatt, nem tartottuk mellőzhetőnek az egész vers közlését. A változatokat és az eddig kiadatlan részeket dőlt betűkkel adjuk.

Van-e olyan hamvába holt fiatal
A ki mostan fegyvert fogni nem akar?
Fegyvert fogni, fegyverkezni csatára,
Magyar Hazánk védelmére, javára?

Kiestünk volt a háború sodrából,
Irtóztunk a sárga pitykés kabáttul,
Elpuhított, nyomorított a német,
Csúfja lettünk ős apáink nevénk.

Hunyadiak, Rákócziak, Bethlenek
Ide s tova már mesévé lettenek,
Szondi vitéz, Zrinyi Miklós, Szigetvár,
Szájru! szájra itt-amott is alig járt.

Hallottuk a tatár futást, a régít,
Török világ, kurucz világ regéit:
Kurucz nevet viselt a jó hazafi,
Labancz volt a honáruló kurafi.

Hej a labancz! hej a ki felmarkolta!
Országunkat a németnek eladta, . . .
Akkor támadt az a híres Karaffa,
Ki a magyart, mint a buzát, aratta.

Leopold volt a labanczok királya,
Sokat akart, de belé tört bieskája,
Mert erősen hadakozott ellene
Rákóczi, meg a magyarok istene.

*Azt akará, annak tudott örülni
Hogy a magyart ő fogja eltörülni,
De Rákóczi a magyarság nevébe',
Kuruczokkal állott neki elébe.*

Most a mivel nagy Leopold nem bira,
Abba fogott a hetedik kis fia:
*Erőlködik, berzenkedik keményen,
Elvesztené a magyart, hogy ne legyen.*

*Nagyot akart, szerzett is ám barátot:
Ránk uszíta dühös ráczot, oláhot,
Ide küldé granicsárját, vasasát,
Buda várán felütötte a sasát.*

*Hetvenkedett, parancsolt is kevélyen,
Szép hazánkat felosztotta levélen;
Ilyen osztályt nem mindenkor hallani:
Alig maradt a hazának valami.*

*Nem tetszett ez Görgeinek, Kossuthnak,
Meg azoknak a kis honvéd fiuknak:
Élet-halál! Szuronyt szegezz! előre!
Rendre dőlt a granatéros előtte.*

*Fut a német, fenyeget a farkával,
Fut a magyar, egyengeti tusával:
Isaszegnél, Nagy-Sarlónál, meg arrább,
Úti-veri kegyetlenül, mint marhát.*

Buda várban ott ül Henczi kevélyen,
Pest városát ágyuztatja keményen;
Ha mondanák sem hinné, hogy megakad,
Hogy a honvéd megmássza a falakat.

De a honvéd nem késik a dologgal,
Mégbirkózik ágyukkal és falakkal:
Henczi vitéz, ütött nektek az óra:
Buda várán leng a magyar zászlója.

Kiseperők hazánkból a németet,
Ezt a háromszáz esztendőös sz...;
Megtanulánk hadakozni emberül,
Magyarország régi napja felderült.

Most hadd jöjön az a muszka, ha ráér.
Lássa, hogyan harczolunk a hazáér,
Lássa vini a szabadság gyermekit,
Kiket a hon szeretete felhevít.

Nyolcz karajczár napi béruink; ez is jó,
Ezer forint nyomorultnak: be szép szó!
De nem azért ontja vérét a magyar,
Hanem mivel szolga lenni nem akar.

Kétszáz ezer jó katonánk fegyverbe,
Kétszer annyi fiatalság heverve;
Négyszer annyi derék férfi, ha kell több:
Hát ha ez is valamennyi fegyvert köt!

Talpra fiuk! kiállottuk a nagyját:
Keserülje meg a nemzet haragját
Akár német, akár muszka, akármi,
Ha merészel orrunk alá piszkálni.

Krúdy Gyula ifjúkori önéletrajzai.

Közli: Kozocsa Sándor.

Krúdy Gyula első könyvei körül titokzatos homály tapasztalható. Szinnyei a *Magyar Írókban* munkássága első állomásaként a *Szöktetés a kaszárnyában* c. elbeszélés-gyűjteményt említi. Ezt Gulyás Pál is átveszi az Irodalomtörténet *Elhúnytak* rovatában (1933.) A könyvnek azonban semmiféle bibliográfiában nem találni nyomát, így a Szinnyei által felsorolt irodalomban sem. Gulyás Pál tanácsára megnéztem Krúdynak a Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárában elhelyezett önéletrajzát, s ennek alapján bibliográfiai problémáim megoldást nyertek. A Múzeumban elhelyezett négy kézirat os Krúdy-önéletrajz az író fiatalkori éveinek emlékét őrzi, Fiatalos hevülettel olyan dolgokról is ír, melyek az álmok, az ábrándok világába tartoztak. Ilyenek az első könyvek megjelenésére vonatkozó adatok is, így pl. 4. önéletrajza szerint 1893-ban készült első művének az *Ifjúkori tévedéseknek* példányait „jópám elégette, s így sohasem látott napvilágot a jeles könyvecske.“ Második állítólagos könyve az 1896-ban Esztergomban Endrődy Géza kiadásában napvilágra került *Szöktetés a kaszárnyában* nyilvánvalóan szintén nem jelent meg, terv maradt. Egy későbbi önéletrajzában — melyet azonban Szinnyeinek nem volt alkalmára felhasználni — első könyveként az *Úres a fészek* c. novellagyűjteményt említi, azt a művet, amely valóban az első volt. Ezek szerint a *Szöktetés a kaszárnyában* címűt ki kell iktatnunk a Krúdy-művek bibliográfiájából, mint egyik legendás hírű könyvét, amely csak az író fantáziájában élt.

1.

[1896. máj. 22.] Nyíregyháza.

Született Nyíregyházán 1875-ben.¹ Türelhető anyagi viszonyok között nevelkedett fel. Iskoláit a Szepességen, Bécsben és Nyíregyházán végezte. Egyetemi tanulmányokat a párisi Sorbonneban tett. Már fiatal korában sokat utazott. Bejárta Angliát, Franciaországot és Szeizot. Az irodalommal korán kezdett foglalkozni. Tizenhatéves korában, mint agilis hírlaptudósítója a budapesti nagy lapoknak sok kitűnő szolgálatot tett a sajtónak, részint hazánkban. 1892-ben Nyíregyházára került haza. Itt kezdett először tárcákat írni. Első novellája a nyíregyházi *Szabolcsi Szabadsajtóban*² látott napvilágot 1892 nyarán. Időközben dolgozott a Képes Család Lapokba, az *Ország-Világba* és a Magyarországnapilapba. Mint a Pesti Napló munkatársa a tuzséri hipnóisztragédiánál nagy szerepet játszott. Igazi irodalmi értékét Gáspár Imre fedezte fel, aki elesábitotta őt a traveller-hírlaptudósítói élettől és lapjához, a *Debreceni Ellenőr* politikai napilaphoz segédszerkesztőnek szerződtette. Krúdy Gyula ekkor kezdett komolyabban foglalkozni az irodalommal. Termékenysége kiapadhatatlan volt, sok novellája, tárcája jelent meg a debreceni és a budapesti szépirodalmi lapokban. Ekkor adta ki első novellás gyűjteményét *Ifjúkori tévedések* cím alatt. Később, midőn Gáspár Imre megvált a *Debreceni*

¹ Később 1873-ra javítva!

² A dült betűs szedés az író aláhúzása!

Ellenőrtől, egyideig önállóan szerkesztette a lapot, később azonban ő is elhagyta Debrecent és Nagyváradra a *Szabadság* című politikai napilaphoz szerződött főmunkatársi minőségben. Tevékeny publicisztikai élete mellett, nem szünt meg szeretettel foglalkozni a novellairóadalommal. Írt egy nagyobb humoros elbeszélést *Hat napig kerékpáron* cím alatt és 1896 év nyarán egyszerre két könyvet hagyta el a sajtót. Egyik egy nagyobb regény *Üres a fészek* cím alatt az Országos Irodalmi Részvénytársaság kiadásában, a másik Esztergomban jelent meg az Endrődy Géza-féle hírlapvállalatnál *Szöktetés a kaszárnából* és egyéb elbeszélések cím alatt. Ez utóbbi novellásgyűjtemény. Krúdy Gyula utóbb egészen az irodalomnak szentelte magát, érezte, hogy a lázas szerkesztőségi élet megbénítja teremtőképességét és hat hónap tevékeny publicisztikai működés után felbontotta a *Szabadságnál* lévő szerződését és jelenleg Nyíregyházán él. Onnan dolgozik lapjainak. Mint szépirodalmi író igen ismert névre tett már szert.

2.

[1897. febr. 9.] Nyíregyháza.

Krúdy Gyula író és hírlapíró 1892-ben, mint a *Debreceni Ellenőr* politikai napilap segédszerkesztője kezdte pályáját. Egy fél esztendeig (1896) a nagyváradi *Szabadság* napilap munkatársa volt. Azóta a fővárosban működik. Teméntelen tárcája jelent meg vidéki és fővárosi lapokban, részint a saját neve, részint álnévek alatt (Rezeda Marcell, Török Gedeon, Fráter Julius stb.). A *Magyar Szemlébe* sokat dolgozik, rendes munkatársa az *Egyetértésnek*, *Szabad Szó*-nak, *Ország-Világ*-nak. Egy könyvet jelent meg: *Üres a fészek* és egyéb elbeszélések cím alatt az Ország-Világ kiadásában.

3.

Budapest, október 15. Vas-u. 19. 1899.

Tekintetes uram,³

szíves soraira válaszolva tisztelettel közlöm életrajzom adatait:

Születtem 1873 október 21-én Nyíregyházán. A középiskolai tanulmányok idején számtalan utazást tettem apámmal, széchényi-kovácsi ifjabb Krúdy Gyulával, aki Nyíregyházán ügyvéd és az édesanyámmal, Csákányi Júliával, és az érettségi vizsgálatot 16 éves koromban letettem. Már diák koromban foglalkoztam az irodalommal: levelezője voltam a budapesti lapoknak, tárcacikkeket, elbeszéléseket, útirajzokat írtam a *Debreceni Ellenőrbe*, és az *Ország-Világba*. Ennek következménye lett az, hogy bizonyos hírnévre tettem szert a vidéki journalisztikában, és alig fejeztem be gimnáziumi tanulmányaimat, 1894-ben meghívást kaptam a *Debreceni Ellenőr* című politikai napilaphoz, hol mint segédszerkesztő félesztendeig működtem. Debrecenből Nagyváradra hívtak a *Szabadság* politikai napilaphoz, hol mint főmunkatárs működtem. Nagyváradról Budapestre hívtak 1896-ban és azóta állandóan a fővárosban tartózkodom. Budapesten működtem a *Fővárosi Lapok* (napilap) szerkesztőségében, a *Magyarországnál* és a *Pesti Naplónál*. Rengeteg tárcacikket írtam, amelynek számát nem tudom. Hosszabb elbeszéléseim a következők: *Hat napig kerékpáron*, humoros útirajz, megjelent az *Ország-Világban* 1893-ban, *Szeretlek* címmel regényt a *Fővárosi Lapokban*, 1896. *Üres fészek* (így!) címmel regényt az *Ország-Világba*, 1896, *Hamu* címmel regényt a *Divat Szalomba* 1899, Pál apostol levelei címmel regényt a *Művészvilág* hasábjain 1899. Tárcacikkeim, a vidéki lapokat nem említve, a következő lapokban jelentek meg: *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hír-*

³ Id. Szinnyei József, bibliográfus.

lap, Pesti Napló, Egyetértés, Magyar Hírlap, Magyarország, Magyar Újság, Szabad Szó, — a heti lapok közül csak az Új Időkbe, Művészvilág, Magyar Géniusza, Ország-Világba, Magyar Szemlébe stb. Önálló könyvalakban megjelent munkáim: Üres a fészek és egyéb történetek. Egy kötet. Megjelent 1897-ben a Pesti Könyvnyomda r.-társ. kiadásában; ez a könyvem volt az, ami felém fordította az irodalmi körök figyelmét. Rákosi Jenő lapja, a Budapesti Hírlap méltányolta a könyvet és mutatványt közölt belőle. Ezután írni kezdtem a Budapesti Hírlap számára; és más lapoktól is kaptam meghívást. Második könyvem: *Ifjúság* címmel 1899-ben jelent meg, rajzokat és elbeszéléseket tartalmaz, illusztrált kiadás, díszkötésben. — Elég fiatalnak érzem magam ahhoz, hogy tekintetes úr érdemes munkájának második kiadását újabb adatokkal lássam el. Aminek megérését tekintetes úr számára szívből kívánja tisztelő szolgája

Krúdy Gyula

4.

Budapest, október 29. Vas-u. 19. 1899.

Tekintetes uram,

ad 1. Születtem Nyíregyházán, 1878 ezernyoleszázhetvennyolc október 21-én.

ad 2. A gimnázium első négy osztálya közül az elsőt Szatmártt a királyi gimnáziumban a Jézus-társasági atyák nevelőintézetében végeztem, a többi hármat Podolinban, Szepesvármegyében, a lengyel határszélen, hová német-szóra adtak jószüleim, ahol azonban németül meg nem tanultam; ellenben a ház kisasszonykái, akik nevelésemet vezették, oly gyönyörű kiejtéssel beszéltek magyarul, amikor szüleim megelégtették a „német szó“-t, mintha az alföldön jöttek volna e szép világra.

ad 3. érettségi vizsgálatot Nyíregyházán tettem 1895-ben, ahol a többi gimnáziumi osztályokat is elvégeztem. A nyári szünidei hónapokban pedig külföldi utazásokat tettem édesatyámmal.

ad 4. Pestre 1896 nyarán jöttem, mikor is a Fővárosi Lapoknál találtam állomást.

ad 5. Ifjúkori tévedések című könyvem napvilágot sohasem látott. 1893-ban kellett volna megjelennie (amikor Gimnáziumi Híradó címen nyomtatott hetilapot szerkesztettem ifjú barátaim okulására és multságára,) de az Ifjúkori Tévedés (így!) példányait jóapám elégette, s így soha sem látott napvilágot a jeles könyvecske, ami különben szörnyen romantikus és rossz históriákat tartalmazott.

Tisztelő szolgája

Krúdy Gyula.

Legközelebbi könyvem 1889 karácsony havában a Légrády Testvérek kiadásában jelenik meg. Címe: A víg ember bús meséi, — elbeszéléseket és rajzokat tartalmaz.

U. i. Jelenleg Aranybánya című kétkötetes regényemet fejeztem be, ami az Athenaeum kiadásában fog megjelenni; és még valami fontosabb momentumot is meg kell említeni: nőregény vagyok, menyasszonyom Bradán Bella (*Satanella*), a kiváló írónő, akivel még ez év folyamán megesküszöm.

Tisztelő szolgája

Krúdy Gyula.

József Attila elfelejtett versei.

Az alábbi verseket a budapesti tudományegyetem Magyar Irodalom-történeti Intézetének József Attila-munkaközössége gyűjtötte össze egy-korú lapokból; sem József Attila nem vette be őket verskötetéibe, sem verseinek eddig megjelent összkiadásaiban nem jelentek meg, sem a róla szóló irodalom nem vett r'uk tudomást. Egyet két változatban hozunk s közöljük a „Döntsd a tőkét”-beli nagy forradalmi versnek, a Szocialistáknak szinte csak verscsirául tekinthető korai változatát is. A munkaközösség felelőse Rejtő István, az itt következő szövegeket dr. Fränkel László és Kovács Béla találták meg.

Az én ajándékom.

A szívem hoztam el. Csinálj vele
Amit akarsz. En nem tudok más tenni
És nem fáj nekem sommi, semmi, semmi
Csak a karom, mert nem öleltelek.

Oly fényes az ég, int új lakkeipő
Es lábod biggyedt vonalára szabták,
De ruganyos, mint fürge gummi-lapdák
Es mint a spongeya mely tengerbe' nő.

Két fájó karral nyujtom mostan néked
Es fáradt barna szóval arra kérek:
Ha eltiporsz is füvet, harmatost,
Ha elkopott a lakktopánka egyszer
S ki megfoltozza, nem terem oly mester
Az utcásárba akkor se taposd.

(Szegedi Híradó, 1922. november 19.)

Szegényember a XX. században.

Szegényember, hát már megint lázadsz!?

Csak a gyerek szeretne tanulni,
Csak a lányom tarka kötőt kíván,
Csak az asszony szomorú nagyon.
Szomorú, szomorú.

Hát tán már elittad mind a fizetséged?
Nem volt nekem, uram, soha fizetségem,
Nem is volt, nincsen is semmi fizetségem,
Ha szóltak, dolgoztam piros napestég.
Piros napkelettől dolgoztam, dolgoztam,
Mondta öregapám: nem lesz fizetségem.

Szegényember, hallod? — hord el magad innen!

El is megyek innen a tengeren túlra,
A tengeren túlra, fiaim szívibe,
Emitten elmegyek szélvész közepibe,
Danol már, danol a szélkiáltó madár!

(Színház és Társaság, 1925. március 9.)

Szélkiáltó madár.

Szegényember, hát már megint lázadsz?

Jaj, dehogyan lázadok, a gúnyám szakadt el.
Másikat szeretnék, olyat, amelyiknek
Kevesebb a foltja.

Hát tán már ellitad mind a fizetséged?
Nem volt nekem, uram, soha fizetségem,
Ha szóltak, dolgoztam piros napestéig,
Piros napkelettől dolgoztam, dolgoztam,
Mondta öregapám, nem lesz fizetségem.

Hallod-e, te koldus, hord el magad innen!

El is megyek innen a tengeren túlra,
A tengeren túlra: társaim szívibe,
Ott pedig elmegyek szélvész közepibe,
Danoljon, ha az kell, hej, de danol is már,
Femmen danol már a szélkiáltó madár.

(Népszava, 1925. május 9.)

Ezüst élet.

Ne bántsatok, ha most rossz vagyok
Ha most kicsit halkabban élek.
Halkabban élnek a felhők is
Meg a halottak, meg a rétek.

Győzni épp oly szép, mint a virág
De én most céltalan lődörgők
Vagy esőt hallgatok szobámban
S nagyon hallgatok én, ha dörgött.

Ezüstös lesz majd nagy szívetek
Bárha a győzők ti maradtok —
Zászlótok is ezüstté öszül
S egyszer győzni is elfáradtok.

Csatazaj mögött eljön halkan
Hozzátok is az ezüst élet.
Nagyon halkan élnek a felhők
Meg a halottak, meg a rétek.

(Népszava, 1925. július 14.)

Viszem a földem.

Magyar vagyok, de európai.
Párizs, szeress, én földemet viszem,
Szép földemet, mely csókjaidra vár,
Mert nem csókolja itten senkisé.

Telt melleire varjak szállanak,
Erős husában vakondok lakik —
Párizs, te nagy vagy s az én földem is
Nagy táncos városokról álmodik!

Bővizű szíve sötétlen csorog,
Részeg szagától tántorog a szél —
A nehéz, zsiros televény alól
Városok tornyos öröme beszél.

Csak egyszer megfoganja álmait
S karcsú tornyokkal csengve énekel —
Párizs, szeress, én földemet hozom
És csókjaidat néki viszem el.

(Népszava, 1925. augusztus 25.)

A paradicsom életté lesz.

A fák megállnak mozdulatlan,
A vizek nyugtalanok lettek,
Különös zaj támadt a kertben,
Valami bántotta a kertet.

A fűszálak elszomorodtak,
Kis homlokukat eltakarták,
A bogarak szívére kód jött
S a fűszálakat összemarták.

Egy hatyú énekelt és úszott
Hullámos, karcsú levegőben,
Énekelt, úszott s hirtelen csak
Meghalt ott fönn a levegőben.

Éhes lett minden, a virág is,
Melyet jószagú szellő ápol,
A harmatból a légy kimászott
S Isten eltűnt a trónusáról.

Fellegbe ment, hogy majd a porban
Megsírassa szép, álnok testét.
S két ember — átkozták már egymást
S zokogva már egymást keresték.

(Népszava, 1925. október 3.)

Ifjumunkás.

Gyere, menjünk édesapámhoz, ott ül a lámpa előtt
Fekete kenyeret eszik, friss vizet önt a poharába, csobog, mint a fiatal
[állatok lelke
Mindjárt meghallják szomszédai, keresztet vetnek, lehajolnak, fölemelik
[a ror pant lakatot
S csitt csatt — bezárják ajtóikat.

No gyere már, a kémény füstje kékebben száll most otthonába —
Bizony, hogy nagyon szeret téged az édesapád és nagyon vár —
Kimegy este a városzélre, aztán fáradtan hazaballag —
Auyáddal még ébren van soká —
Kinyílik nehéz tenyerük, no gyere már —
Ideje, hogy a pávák széttárják gyönyörű farkaikat.

(Népszava, 1926. január 31.)

Munkások.

Tedd le kissé a szerszámokat
Engedd szabadon szívedet acélhomlokú barátaival
Sok mindent akarok elmondani elfeledett testvéreidről, akik a vén fák
[gyökereit betakarják
Hová melegen bűnak a kigyók, isznak a csillagok szelíd tejéből, aztán szép
[halk énekbe fognak
Arnyékképük is kiesszik a félős gyerekek álmaiból —
Sápadtak azok és meghalnak, mire az ég tehene megérkezik bő, meleg
[ajándékkal

És elhoztam én a madarat is, hisz te akartad
Egyszerűen akarok szólni, hisz te akartad
Mindent, amit megérintettem, odaadok a kezedbe,
Mindent elmondok, amit előled elhallgattak.

(Népszava, 1926. március 28.)

Szocialisták.

Fájás, nyomor és jóság hajtott össze,
Erős buzában gázolunk, kedves fegyverünk böködi tomporunkat —
Kedves fegyverünk, böködd csak szüntelen tomporunkat,
Hadd tudjuk meg újra és újra — nem győzünk semmikép véletlenül.

Nem sietünk, erősek vagyunk, tudjuk, kit miért állítunk törvény elé.
Tanácsot állunk a dombon, gyöngö fürjek, nyulak bűnak meg nyugodtan
[lábainknál —
Elmegy fölülünk a felleg, hogy észrevehesünk minden idegen repülőgépet.
Te délre mégy, te nyugatra, én pedig északra. Elvtárs!

(Népszava, 1926. március 28.)

Még hazatalálsz.

Lehet, hogy hab vagy cukrozott tejen,
lehet, hogy zürej meredt éjjelen,
lehet, hogy kés vagy ónos víz alatt,
lehet, hogy gomb vagy, amely leszakad —

a pékinas könnye a kovászba hull,
ne keress csókot, ez a ház kigyul,
hazatalálsz még, szedd a lábodat,
füstölög szemek világítanak —

(Népszava, 1927. november 1.)

Lucához.

Lucám, hiába válok tőled,
hiába vágok a mezőnek,
baj mindenütt, mit szörnyű esép hadar,
jobban húsít sck búsuló magyar.

Gulyáink, kik még nem terelődnek,
űszökszagú szelektül bögnek
s a görbült, öreg szánnadó eseléd
sóhajtvá tolja hátra süvegét.

Hátát jegenye támogatja,
fáradt az is, de nem mutatja.
Nem bűg lombjáért, az jó földbe hullt,
de az egen, hol alszik a borult,

mindegyre keserűbben zörget
S köröskörül a megvert földek
összemásznak, hogy motoz a setét,
mind nyögve-súgva kéri istenét.

Híjja van a legjobb kalásznak.
Bosszús parasztkok nyargalásznak,
sírból jött lelkük dörgés, fürgeteg.
rongyos ködmenjük zsíros föllegek.

Egy keserű nép sír belőlem,
hát ne szeress, de ne félj tőlem,
szövetség ez már, nem is szerelem,
a kezedet add és kiáltsd velem :

Orvosunk, szebb jövőnk szaladj hát!
E bús nép ház előtti padját
letörli: várnak komoly kurucok,
míg pókos lovad mégis bekocog!

(Népszava, 1928. április 17.)

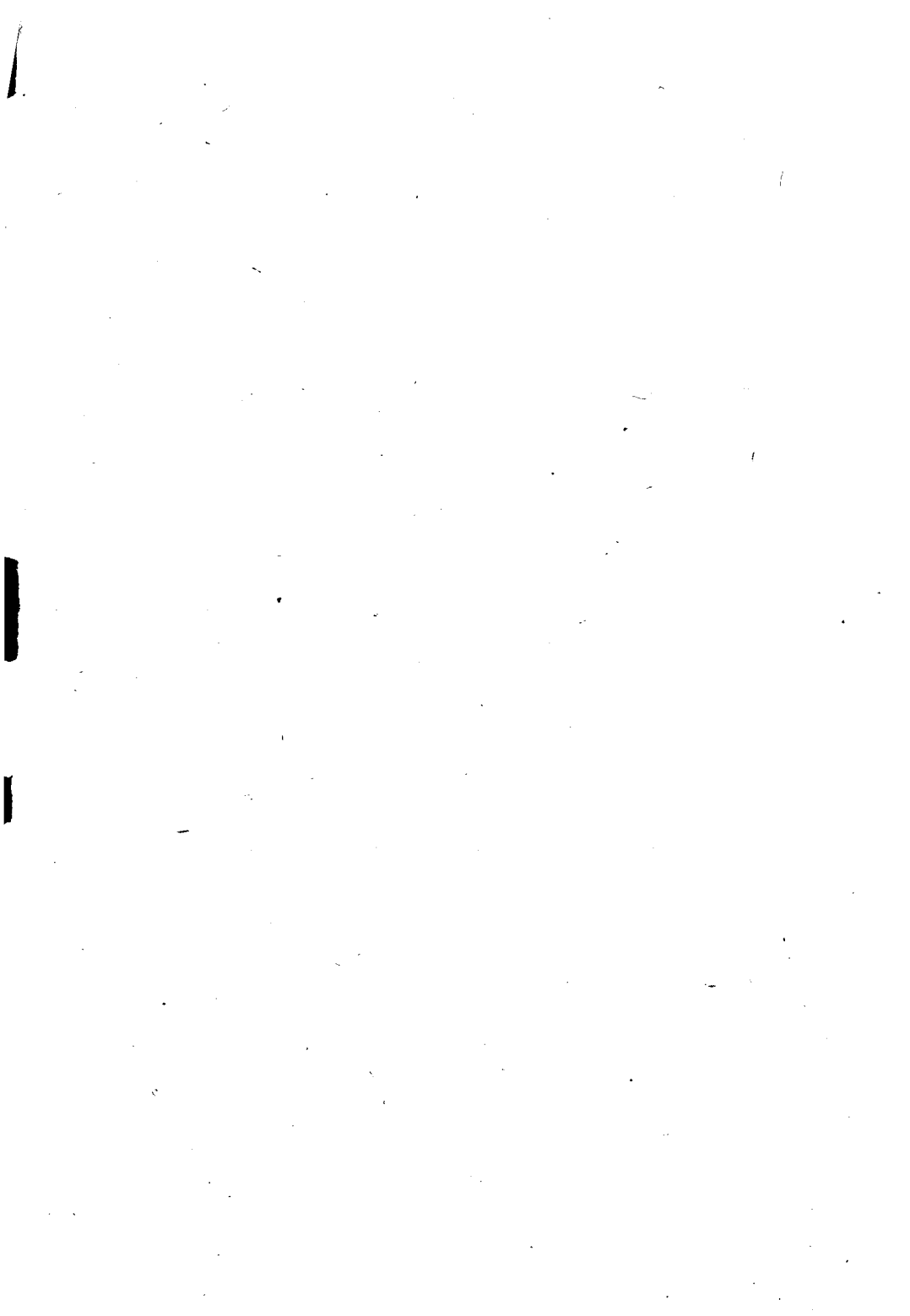
Tej.

Kis nedves, esetlő, botló reggel.
Guggolok lim-lomok között.
Lágyan elülünk, komoly szemmel.
Ajtatosak a teli köcsögök.

Alsom s a világ szelid máza
alélva sárgul szívemen.
Várok a Vörös Oriásra
s vár somka, kolbász kamra húsiben.

Vár föld s a gyár, óh, Ehes, jösszte!
Tömött tejszínem megremeg, —
beh jó lesz befolyni csöpögve
hajasztörülő tuskódad kezed.

(Népszava, 1931. január 30.)

Szemlerovatunk, valamint az 1945 óta megjelent irodalomtörténeti érdekű kiadványok és lapközlemények bibliográfiája a következő számban indul meg.

A szerkesztőségnek május 1-ig megküldött kiadványok:

- Balzac: Vesztett illúziók. I—II. Ford.: Benedek Marcell. Révai. 352, 282. 48 Ft.
- Csehov: A semmirekellő. A halál árnai. Ford.: Goda Géza. Franklin. 187 l.
- Fast, Howard: A szabadság útján. Regény. Ford.: Keszthelyi Zoltán. Révai. 232 l. 26'50 Ft.
- Földessy Gyula: Ady minden titkai. Athenaeum. 318 l. 49 Ft.
- Goethe: Iphigenia Taurisban. Ford.: Babits Mihály. Franklin. 141 l. 18 Ft.
- Gogoly: Holt lelkek. Ford.: Szabó Endre. Révai. 417 l. 22 Ft.
- Gorkij: Klim Számgin élete. I. Ford.: Gergely Viola. 495 l. 1'18 Ft.
- Gorkij: Kispolgárok. Ford.: Lajta Zoltán. Révai. 145 l. 14'50 Ft.
- Gorkij: Vássa Zseleznova. Ford.: Gábor Andor. Révai. 69 l. 12 Ft.
- Gramsci, Antonio: Levelek a börtönből. Szikra. 119 l. 5 Ft.
- Illés Endre: Hazugok. Franklin. 152 l.
- Kaffka Margit: Hangyaboly. Franklin. 138 l. 19'50 Ft.
- Korolenko: Ítélet napja. Ford.: Szöllősy Klára. Révai. 157 l. 21 Ft.
- Krúdy Gyula: Hét bagoly. Franklin. 231 l.
- Krúdy Gyula: Asszonyágok díja. Révai. 169 l. 20 Ft.
- Levi, Carlo: Ahol a madár se jár. Ford.: Mária Béla. Szikra. 214 l.
- Ljeszkov, N. Sz.: A vasakat. Ford.: Gáspár Endre. Franklin. 101 l.
- Lukács György: Ady. Szikra. 32 l. 1'50 Ft.
- Mérimée, Prosper: Az oltári szentség hintaja. Ford.: Mészöly Dezső és Szász Imre. Franklin. 114 l.
- Nagy Lajos: Kiskunhalom. Révai. 148 l. 20 Ft.
- Pap Károly: Azarel. Franklin. 200 l. 26 Ft.
- Puskin: Anyegin Eugén. Ford.: Bérczy Károly. Franklin. 196 l. 15 Ft.
- Révai József: Ady. Szikra. 124 l. 5 Ft.
- Shakespeare összes drámai művei. 901 l. 285 Ft.
- I—IV. Franklin. 1252, 1245, 890, Franklin. 339 l. 30 Ft.
- Shakespeare összes szonettjei. Ford. és bev.: Szabó Lőrinc.
- Szegedi Boris: Ez a ház eladó. Révai. 180 l. 15'50 Ft.
- Tersánszky J. Jenő: Egy kézikocsi története. Révai. 141 l. 13'50 Ft.
- Thurzó Gábor: Akár a vízfözön. Révai. 210 l. 17 Ft.
- Vas István: Római pillanat. Versek és versfordítások. Révai. 200 l. 18 Ft.
- Vadász Ferenc: Szeged, Csillagbörtön. Szikra. 210 l. 11 Ft.
- Vörös a nap félkorongja. Az újjörök nép legszebb dalai és balladái. Ford.: Samu János. Trencsényi-Waldapfel Imre előszavával. Franklin. 32 l. 5 Ft.
- Vörös zászlókkal. Az 1919-es forradalom költészete. Összeállította: Pándi Pál. Athenaeum. 106 l. 7'50 Ft.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1949

2. SZÁM

T A R T A L M Á B Ó L

SZTÁLIN SZAVAI

- JÓZSEF ATTILA: Petőfi tüze
KIRÁLY ISTVÁN: Petőfi mint vízvázalasztó
FAGYEJEV, KOVALCSIK: Irodalomtörténet és kritika
KLANICZAY TIBOR: Régi magyar irodalom és folklór
LUKÁCS GYÖRGY: A mi Goethénk

VITA

Puskin Magyarországon
A XVIII. század

ADATOK ÉS ADALÉKOK

- Esze Tamás: Két szegénylegény beszélgetése
Turóczi-Trostler József: A saint-simonizmus
Nyilas Vera: Petőfi-centenárium a Szovjetunióban
Dénes Tibor: Balzac és a magyar kritika

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Csokonai, Kazinczy, József Attila ismeretlen írásai

KRITIKA, BIBLIOGRÁFIA

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
(VIII., MŰZEUM-KÖRŰT 6—8., I. EM.)

Elnök :
LUKÁCS GYÖRGY

Alelnökök :

BARTA JÁNOS	FÖLDESSY GYULA
TOLNAI GÁBOR	WALDAPFEL JÓZSEF
Titkár :	Jegyző :
KIRÁLY ISTVÁN	KLANICZAY TIBOR
Pénztáros :	Ellenőr :
SZABOLCSI MIKLÓS	SZAUDEK JÓZSEF

IRODALOMTÖRTÉNET

1949

2. SZÁM

JÓZSEF ATTILA : Petőfi tüze	161
SZTÁLIN SZAVAI	163
KIRÁLY ISTVÁN : Petőfi mint vízvázalasztó	169
IRODALOMTÖRTÉNET ÉS KRITIKA. (Ankét a Szovjetunió írószövetségében).....	184
MAGYAR IRODALOM	193
KLANICZAY TIBOR : Régi magyar irodalom és folklór.....	205
LUKÁCS GYÖRGY : A mi Goethénk	216

VITA

Puskin Magyarországon (Sz. Nagy Miklós).....	238
Vita a XVIII. század magyar irodalmáról (Bóka—Szauder).....	242
A magyar irodalom korszakai vitájához (Kömlös Aladár).....	252

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Esze Tamás : Két szegénylegény egymással való beszélgetése.....	254
Kovács Endre : A szlovák Marseillaise.....	262
Geréb László : Az igazi Csokonai képéhez.....	266
Turóczi-Trostler József : A saint-simonizmus magyar visszhangja.....	268
Nyilas Vera : A Petőfi-centenárium a Szovjetunióban.....	280
Horlai Györgyné : Az elveszett alkotmány	282
Bisztray Gyula : Sárosi Gyula Arany Trombitája.....	287
Dénes Tibor : Balzac és a magyar kritika 1858-ban.....	305
Kömlös Aladár : József Attila és Jiří Wolker.....	317

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei 1794-ből (Benda Kálmán).....	319
Csokonai kiadatlan levelei Festetich Györgyhöz (Scheiber Sándor).....	333
Mikszáth Kálmán első nyomtatásban megjelent verse (Zsoldos Jenő)....	338
József Attila kiadatlan verseiből (I. W. J.—II. Szabolcsi Gábor).....	340

KRITIKA, BIBLIOGRÁFIA

Szabolcsi Miklós : Szemle.....	343
--------------------------------	-----

Felelős szerkesztő: Waldapfel József

Felelős kiadó: Tudományos Folyóiratkiadó NV vezérigazgatója

Budapest nyomda NV. — 129500 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc igazgató

Az irodalomtudomány magyar munkásai
hálás tisztelettel és szeretettel köszöntik a 70 éves

IOSZIF VISSZARIONOVICS SZTÁLINT,

a Szovjetunió és az egész dolgozó emberiség bölcs vezérét,
a magyar nemzet felszabadítóját és megértő barátját,
az élenjáró tudomány legnagyobb élő mesterét.

Pöföfi küze.

Tóla és ideiről: *Förseftük*

Falvát megörült népe lerombolá,
Házunk az nincs, jél fal, ha mi megmaradt,

Gonosz fél van s e kis családnak

Küze, Pöföfi - az eszme: hol van?

*

*

*

Pöföfi Lándor, Tégedet ünnepel

A jajgató néps a süket elnyomás,

De nagy telked küzet, az eszmét,

Lifra, hideg tobogás fakarja.

Ünnepelven, mélyre temetnek el!

Pöföfi Lándor, árnok áról nyugodj:

Az eszme ég az elnyomottak

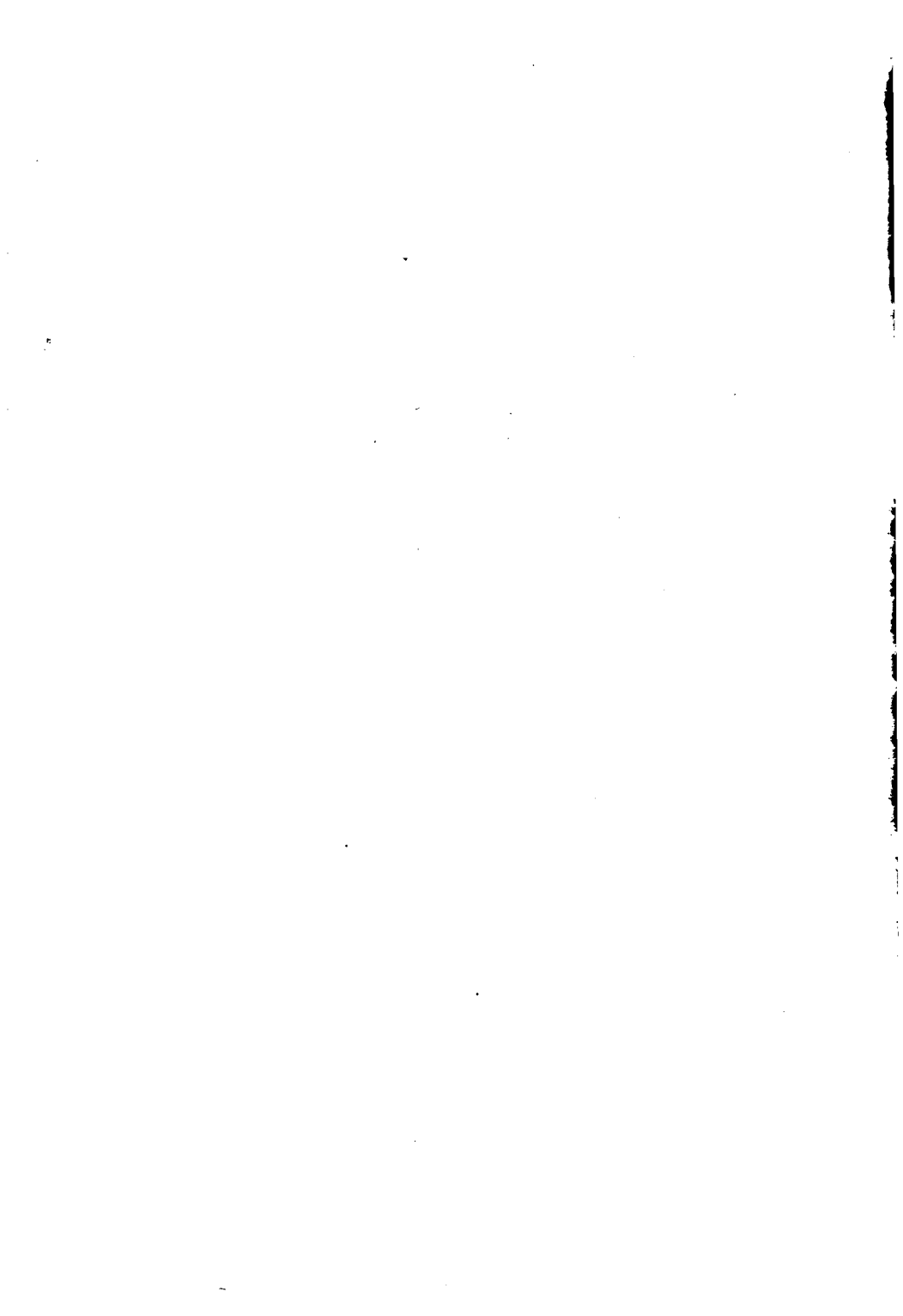
Büszke szívében örök dalodra.

Égni fog, mert nagy hitem öjja meg:

Élőszabadság! - így köszönök, Verés,

Örömbelen híremyölc éven

Leentlobogója elődbe hajlik.

SZTÁLIN SZAVAI

Az egész haladó emberiség, egyben a haladó tudományosság vezérének hetvenedik születésnapja közeledik. Ebből az alkalomból emlékeztetőül e szám élére néhány olyan idézetet emelünk ki Sztálin munkáiból, amelyek az irodalom kutatói vagy általában a tudomány munkásai számára különösen tanulságosak. Legyen ez egyszermind figyelmeztetés a magyar irodalomtörténet minden művelője számára, hogy ha a haladó tudomány munkása akar lenni, el kell mélyednie Sztálin munkáinak alapos tanulmányozásában. Teljes kiadásuk, amelyből orosz nyelven eddig tizenkét kötet látott napvilágot s magyar nyelven a második kötet kerül ki e számmal egyidőben a sajtó alól, lehetővé fogja tenni Sztálin irodalmi nézeteinek és az írók, kritikuskok és irodalomtörténészek számára tanulságos gondolatainak rendszeres vizsgálatát, e téren való útmutatásai egész jelentőségének felmérését. Ismeretes, hogy a szovjet irodalom módszérének a szocialista realizmus módszereként való meghatározását Sztálin adta írókkal való beszélgetéseiben, valamint az is, hogy a Bolsevik Párt irodalmi vonatkozású határozatainak kialakításában milyen fontos része volt. Mindennek méltatása helyett most csak néhány, a mi munkánk számára is különösen tanulságos mondatát idézzük:

Az írók az emberi lelkek mérnökei.

Beszélgetés szovjet írókkal, 1932 okt. 26.

*

Ami a társadalmi eszmék, elméletek, nézetek, politikai intézmények *jelentőségét*, azok történelmi szerepét illeti, a történelmi materializmus nemcsak nem tagadja, ellenkezőleg: hangsúlyozza azoknak fontos szerepét és jelentőségét a társadalom életében, a társadalom történetében.

A társadalmi eszmék és elméletek különbözők. Vannak régi eszmék és elméletek, amelyek már idejüket multák s a társadalom hanyatló erőinek érdekeit szolgálják. Ezeknek a jelentősége az, hogy gátolják a társadalom fejlődését, előrehaladását. És vannak új, haladó eszmék és elméletek, amelyek a társadalom haladó erőinek érdekeit szolgálják. Ezeknek a jelentősége az, hogy megkönnyítik a társadalom fejlődését, előrehaladását, mégpedig annál nagyobb jelentőségre tesznek szert, mennél pontosabban tükrözik vissza a társadalmi anyagi élet fejlődésének szükségleteit.

Új társadalmi eszmék és elméletek csak akkor keletkeznek, ha a társadalom anyagi életének fejlődése elé a társadalom új feladatokat állított. De ha már létrejöttek, igen komoly erővé válnak, amely megkönnyíti a társadalom anyagi életének fejlődése által felvetett új feladatok megoldását, megkönnyíti a társadalom előrehaladását. Éppen ebben mutatkozik meg az új eszmék, új elméletek, új politikai nézetek, új politikai intézmények óriási szervező, mozgósító és átalakító jelentősége. Új társadalmi eszmék és elméletek éppen azért jöttek létre, mert a társadalomnak szüksége van rájuk, mert szervező, mozgósító és átalakító munkájuk nélkül a társadalom anyagi életének fejlődése során megérett feladatok megoldása *lehetetlen*. Az új társadalmi eszmék és elméletek, miután a társadalom anyagi életének fejlődése által felvetett új feladatok alapján létrejöttek, utat törnek maguknak, a néptömegek közkincsévé válnak, mozgósítják őket, megszervezik őket a társadalom hanyatló erői elleni harcra s fílymódon megkönnyítik a társadalom hanyatló erőinek megdöntését, melyek a társadalom anyagi életének fejlődését gátolják.

Fílymódon a társadalmi eszmék, elméletek, politikai intézmények, miután a társadalom anyagi élete, a társadalmi lét fejlődése által megérett feladatok alapján keletkeztek, utóbb maguk is visszahatnak a társadalmi létre, a társadalom anyagi életére, megteremtve azokat a feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a társadalom anyagi élete által megérett feladatok megoldása betetőzést nyerjen s a társadalom további fejlődése lehetségessé váljék.

A dialektikus és történelmi materializmusról. 1938.

*

Az életet nem lehet valami változatlaninak és megmerevedettnek tekinteni, az élet sohasem vesztegel egy színvonalon, örökös mozgásban, a pusztulás és keletkezés örök folyamatában van. Az életben ezért mindig van *új és régi, növekvő és elhaló*, forradalmi és ellenforradalmi.

A dialektikus módszer azt mondja, hogy az életet éppen olyannak kell tekinteni, amilyen a valóságban. Láttuk, hogy az élet szakadatlan mozgásban van, tehát az életet mozgásában kell vizsgálni, és fel kell tennünk a kérdést: *hová halad az élet?* Láttuk, hogy az élet az állandó pusztulás és keletkezés képét mutatja, kötelességünk tehát az életet pusztulásában és keletkezésében vizsgálni és feltenni a kérdést: *mi pusztul és mi keletkezik az életben?*

Anarchizmus vagy szocializmus? 1906.

Az anarchizmus sarkköve — az *egyéniség*, amelynek felszabadítása véleményük szerint a tömeg, a közösség felszabadításának legfőbb feltétele. Az anarchizmus véleménye szerint a tömeg felszabadítása lehetetlen mindaddig, amíg nem szabadul fel az egyéniség s ezért jelszava: »Mindent az egyéniségért«. — A marxizmus sarkköve viszont a *tömeg*, amelynek felszabadítása, véleménye szerint, az egyéniség felszabadításának legfőbb feltétele. Vagyis, a marxizmus véleménye szerint, az egyéniség felszabadítása lehetetlen mindaddig, amíg nem szabadul fel a tömeg, s ezért jelszava: »Mindent a tömegért«.

U. o.

*

Az októberi forradalom *győzelme* gyökeres fordulatot jelent az emberiség történetében, gyökeres fordulatot a világkapitalizmus történelmi sorsában, gyökeres fordulatot az egész világ kizsákmányolt tömegeinek harci módszereiben, szervezeti formáiban, mindennapi életében és hagyományában, kulturájában és ideológiájában.

Az októberi forradalom nemzetközi jellege, 1927.

*

A proletariátus nem szabadíthatja fel magát, ha nem szabadítja fel az elnyomott népeket. Az októberi forradalom jellemző vonása az a tény, hogy ezeket a nemzeti és gyarmati forradalmakat a Szovjetunióban nem a nemzeti ellenségeskedés és az egyes nemzetek közti összeütközés lobogója alatt hajtotta végre, hanem a Szovjetunió nemzetiségeihez tartozó munkások és parasztok kölcsönös bizalmának és testvéri közzeledésének zászlaja alatt, nem a *nacionalizmus*, hanem az *internacionalizmus* nevében.

Éppen azért, mert a nemzeti és gyarmati forradalmak nálunk a proletariátus vezetése alatt és az internacionalizmus zászlaja alatt történtek, éppen azért a pária-népek, a rabszolga-népek az emberiség történetében *először* lettek *valóban* szabad és *valóban* egyenlő népekké, s gyújtó példájuk kihat az egész világ elnyomott népeire.

Ez azt jelenti, hogy az októberi forradalom új korszakot nyitott a világ *elnyomott országaiban*, a proletariátussal szövetségben, a proletariátus vezetése alatt végbevitt *gyarmati* forradalmak korszakát.

Az előtt »szokás volt« azt gondolni, hogy a világ örök idők óta alsóbb- és felsőbbrendű fajokra oszlik, feketékre és fehérre, akik közül az előbbieket képtelenek a civilizációra s arra vannak kárhozthatva, hogy kizsákmányolják őket, az utóbbiak pedig a civilizáció egyedüli

hordozói és arra vannak hivatva, hogy az előbbieket kizsákmányolják. Most ez a legenda szét van zúzva és félre van vetve. Az októberi forradalom egyik legfontosabb eredménye az a tény, hogy erre a legendára halálos csapást mért s valójában megmutatta, hogy a szovjetfejlődés medrébe vont felszabadított nem-európai népek épügy előbbre tudják vinni a *valóban* haladott kultúrát és a *valóban* haladott civilizációt, mint az európai népek.

Azelőtt »szokás volt« azt hinni, hogy az elnyomott nemzetek felszabadításának egyedüli módszere a *polgári nacionalizmus* módszere, a nemzetek egymástól való elszakadásának módszere, a különböző nemzetek dolgozó tömegei közti nemzeti ellenségeskedés fokozásának módszere. Most ez a legenda meg van cáfolva. Az októberi forradalom egyik legfontosabb eredménye az a tény, hogy halálos csapást mért erre a legendára és valójában megmutatta, hogy az elnyomott népek felszabadításának *proletár, nemzetközi* módszere lehetséges és célszerű s az egyedül helyes módszer, valójában megmutatta, hogy a legkülönbözőbb népek parasztjainak és munkásainak az *önkéntesség* és az *internacionalizmus* elvei alapján kötött *testvéri szövetsége* lehetséges és célszerű.

U. o.

*

Mi proletárkulturát építünk. Ez tökéletesen igaz. De az is igaz, hogy a proletárkultúra, amely tartalma szerint szocialista, különféle alakokat és kifejezőmódokat vesz fel a különböző népeknél, amelyek bekapcsolódnak a szocialista építésbe, nyelvük, életmódjuk stb. különbségétől függően. Tartalma szerint proletárkultúra, alakja szerint nemzeti kultúra — ilyen az az egyetemes emberi kultúra, amely felé a szocializmus halad. A proletárkultúra nem szünteti meg a nemzeti kultúrát, hanem tartalmat ad neki. És viszont, a nemzeti kultúra nem szünteti meg a proletárkulturát, hanem formát ad neki.

A Keleti Népek Egyetemének politikai feladatairól, 1925.

*

Sokan azt hiszik, hogy lehetetlen a jogegyenlőség viszonya nagy és kis nemzet közt. De mi, szovjet emberek, úgy véljük, hogy ilyen viszonyok lehetnek és kell lenniök. A szovjet emberek úgy vélik, hogy minden nemzetnek — mindegy, kicsi-e vagy nagy — vannak sajátosságai, van saját specifikuma, amely csak az övé és amely nincs meg más nemze-

teknél ; ezek a sajtóságok az a többlet, amelyet minden nemzet a világtudomány kincsesládájához hozzátesz és azt teljesebbé teszi, gazdagítja. Ebben az értelemben minden nemzet — kicsik is, nagyok is — egyforma helyzetben van, és minden nemzet bármely más nemzettel egyenlő jelentőségű.

1948 április 7-én mondott beszéd.

*

Persze, nagyon könnyű »kritizálni« és betiltást követelni a nem-proletár irodalomra vonatkozólag. De a legkönnyebb dolog nem tekinthető a legjobbnak. Nem betiltásra van szükség, hanem arra, hogy lépésről-lépésre kiszorítsuk a színpadról a régi és az új nem-proletár makulatúrát, versenyrekelve, megalkotva azokat a komoly, érdekes, művészi szovjet-darabokat, amelyek helyükbe léphetnek. De a verseny — nagy és komoly dolog, mert csak verseny útján érhetjük majd el a mi proletár szépirodalmunk kialakulását és megszilárdulását.

Válasz Bill-Belocerkovszkijnak, 1929.

*

Nem lehetünk meg önkritika nélkül. Sehogyan sem, Alekszej Makszimovics. Enélkül elkerülhetetlen a megakadás, az apparátus rothadása, a bürokratizmus növekedése, a munkásosztály alkotó kezdeményezésének megingása. Természetes, hogy az önkritika anyagot szolgáltat az ellenségnek. Ebben teljesen igaza van. De anyagot (és lökést) ad a mi előrehaladásunknak is, a dolgozók építő energiája kibontakozásának, a versenyek fejlődésének, a rohambrigádoknak stb. A negatív oldalt kiegyenlíti és felülmúlja a pozitív oldal.

Levél Gorkijhoz 1930 január 17-én.

*

Ami a háborúról szóló elbeszéléseket illeti, azokat erős válogatással kell kinyomatni. A könyvpiacra tömegesen forognak olyan művészi elbeszélések, amelyek a háború »borzalmait« rajzolják és amelyek iszonyatot ébresztenek mindenféle háború iránt (nemcsak az imperialista, hanem minden másfajta háború iránt is). Ezek burzsoá-pacifista ízű elbeszélések, amelyek nem sokat érnek. Olyan elbeszélésekre van szükségünk, amelyek rávezetik az olvasót az imperialista háború borzalmairól az ilyen háborúkat szervező imperialista kormányok kiküszöbölésének szükségességéig. Azonkívül mi nem vagyunk minden háború ellen.

Mi ellenezzük az imperialista háborút, mint ellenforradalmi háborút. De *helyeseljük* a felszabadító, imperialistaellenes, forradalmi háborút, annak ellenére, hogy mint ismeretes, az ilyen háború nemcsak, hogy nem mentes a »vérontás borzalmaitól«, hanem bővelkedik is bennük.

U. o.

*

Engedjék meg, hogy poharamat a tudományra emeljem, annak felvirágzására és a tudomány embereinek egészségére.

A tudomány felvirágzására, a tudományéra, amely nem zárkózik el a néptől, amely nem tartja magát távol a néptől, hanem kész szolgálni a népnek, kész átadni a népnek a tudomány minden eredményét, amely nem muszájból szolgálja a népet, hanem önkéntesen, örömmel.

A tudomány felvirágzására, a tudományéra, amely nem engedi meg régi és ismert vezetőinek, hogy önelégülten beburkolódzzanak a tudomány áldozópapjainak palástjába, a tudomány monopolistáinak palástjába, a tudományéra, amely felfogja a régi tudományos munkások és a fiatal tudományos munkások szövetségének értelmét, jelentőségét és mindenhatóságát, amely önkéntesen és örömmel nyitja meg összes kapuit országunk fiatal erői előtt, és lehetővé teszi nekik, hogy elérjék csúcsait, amely elismeri, hogy a jövő a tudomány régi munkásait felváltó fiataloké.

A tudomány felvirágzására, a tudományéra, amelynek emberei felfogják a tudományban megszilárdult hagyományok erejét és jelentőségét, és azokat ügyesen kihasználják a tudomány érdekében, de mégsem lesznek e hagyományok rabjai, a tudományéra, amelynek megvan a bátorsága, elhatározottsága, hogy széttörje a régi hagyományokat, normákat, szempontokat, ha azok elavulnak, ha a haladás akadályaiává válnak, és amely képes új hagyományokat, új normákat, új szempontokat teremteni.

Beszéd a főiskolák tudományos munkásainak fogadásán, 1938. május.

KIRÁLY ISTVÁN:

PETŐFI MINT VÍZVÁLASZTÓ

Száz év múlt el Petőfi halála óta, s ez alatt a száz év alatt könyvtáryira duzzadt a róla szóló irodalom. Nemcsak a nagy költőnek szólt ez a felfokozott érdeklődés, nemcsak a kötelező kegyelet fordította feléje írók, kritikusok és publicisták figyelmét: a magyar társadalmi fejlődés alapvető kérdéseire való viszonyulást jelentette Petőfi értékelése. A nagy költő és forradalmár életművében, irodalmi és politikai harcaiban tükröződött először annak a két történelmi erőnek, történelmi tendenciának a jelenléte, amely az utolsó száz évben döntő módon meghatározta az új Magyarországért vívott harc alakulását: Petőfi szállt szembe először a polgári átalakulás keretein túlmutató forradalmi demokratizmus nevében a megalkuvó liberalizmussal.

Petőfi valódi helyét a magyar irodalmi és történelmi fejlődésben Révai József jelölte meg először: *»Petőfi Sándor kimagasló helyét — írja egyik tanulmányában — nemcsak a magyar irodalmi, de az egész magyar nemzeti fejlődésben az szabja meg, hogy ő hajtotta végre — az irodalomban jóval 48 előtt, a politikában 48-ban — liberalizmusnak és demokratizmusnak azt az elvását, amely minden európai nemzet újkori történelmének döntő fordulópontja... Polgári liberalizmus és népi demokratizmus küzdelme a kísérője mindenütt a feudális és a kapitalista rend forradalmi összecsapásainak. Petőfivel ez nálunk is megtörténik. Nem lehet megérteni küzdelmeit irodalomban és politikában ennek a szempontnak számbavétele nélkül. Petőfi nemcsak a feudalizmussal állt szemben, hanem annak örökös foltozóival is.«* A Révai Józseftől felvetett szempont igazít el a Petőfi-értékelés alakulásának vizsgálatában, ez határozza meg a kutatás irányát: a koronkint különböző, más-más osztálytartalmú liberális áramlatok harcoltak Petőfi irodalmi megítélésén keresztül is a demokrácia, illetve az attól mindjobban különváló, mindinkább öntudatosodó szocializmus erői ellen.

Ennek a tanulmánynak nem célja, hogy teljes, átfogó képét adja ennek a harcnak és ezen keresztül a Petőfi-értékelés alakulásának. Három lényeges szakaszt ragad ki csupán, de még ezeken az elhatárolt időszakokon belül sem törekszik teljességre. Arra kíván csak rámutatni, hogyan torzította el a világosi fegyverletételt követő évtizedben a liberális birtokos nemesség, a millennium körüli években a nemesi-polgári liberalizmus, végül pedig a század első évtizedében a liberális burzsoázia

Petőfi arcát. Fontos ennek a kérdésnek a megvizsgálása. Csak akkor tudjuk helyesen értékelni Petőfi költői és politikusi nagyságát, csak akkor tudjuk meglátni igazi helyét történelmi és irodalmi fejlődésünkben, ha lemoszuk róla a rákent liberális mocskot. De fontos ennek a problémának a felvetése más miatt is. Marxista-leninista irodalmi kritikánk ért el eredményeket az irodalmi reakció szélső megnyilvánulásai ellen folytatott harcban, de nem fordított elég gondot az irodalmi síkon jelentkező liberális áramlatok ingadozásainak, megalkuvásainak és bírálatára. Ennek a szükséges kritikának csaknem teljes hiánya nemcsak mai irodalmunknak a szocialista realizmus irányába történő fejlődését nehezítette meg, hanem megnehezítette multunk valóban haladó, valóban előremutató irodalmi hagyományainak a feltárását is.

Petőfi értékelése az említett három időszakban mintegy a vízválasztó szerepét töltötte be a megalkuvó liberalizmus és a valóban haladó társadalmi törekvések közt. Irodalmi síkon Petőfi értékelésén keresztül lepleződött le maradéktalanul az egyébként sokszor progresszív frázisok mögé búvó liberalizmus igazi arca: következetlensége, megalkuvó aljassága, az a törekvése, hogy a haladást sürgető tömegek háta mögött egységre lépjen a mindenkori reakcióval. *A Petőfi-értékelés alakulásának vizsgálata ezért szükségszerűen egyet jelent a különféle liberális áramlatok irodalmi tükröződésének bírálatával.*

1.

Petőfi halála csaknem egybeesett a világozi fegyverletétellel, a rá való emlékezés összefonódott a dicsőséges szabadságharc és forradalom emlékének idézésével. Ez magyarázza, hogy nem sokkal a költő halála után már százával keletkeztek a róla szóló legendák. Hol itt, hol ott látták felbukanni, szélhámosok éltek vissza az egyszerű emberek ezreinek csodaváró reménykedésével. A nemzet jobb része nem akart beletenyugodni a forradalom nagy költőjének halálhírébe, mint ahogy nem akart, s nem tudott beletenyugodni 48/49 bukásába sem. Petőfi legméltebb íróháza, Arany János a magyarság jobbainak érzését fejezte ki, amikor 1850-ben *Emléklapra* c. költeményében együtt gyászolta halott barátját a levert forradalommal, s a magyar nép rejtett gondolatainak adott hangot versének ebben a szakaszában:

*Nevét se hallom. Mintha el lehetne
Feledni azt, alig említi ajk;
De a nemzet szívében eltemetve
Érzem s megértem a titkos sóhajt:
»Fog-é zendülni még költője lantja?
S h a fog zendülni síkon bérczeken?...«
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szives, de bánatos üdvözletem.*

De a forradalom bukásától a kiegyezésig nyúló csaknem két évtizedet nemcsak az jellemezte, hogy *1848/49 után következett*, hanem az is, hogy *1867-et előzte meg*. A magyar dolgozó nép szívében továbbélt 48/49

nagyszerű emléke, növelték öntudatát ennek a két évnek csodálatos eseményei. A magyar nép a szabadságharc és forradalom nagy erőpróbája után nem volt többé ugyanaz, mint előtte: a forradalom hősi tettei megismertették vele saját erejét. Ugyanakkor azonban az idegen elnyomással párosult reakció fojtóbban nehezedett az országra, mint valaha is, a burzsoáziának világszerte folyó árulása egy új szent-szövetség szoros hálóját fonta a »virrasztók köré«; a liberális birtokos nemesség pedig, amely a 48 előtti évtizedekben a haladó nemzeti törekvések egyik erős támasza volt, a forradalom fenyegető tüzeitől megriadva elárulta a forradalmat, megtagadta a forradalom emlékét, s az új harci jeladásra váró tömegek háta mögött a saját érdekeinek megfelelő megalkuvást, a kiegyezést készítette elő.

A liberális középnemességnek árulása során elkerülhetetlenül szembe kellett néznie a Petőfi-problémával. A kiegyezést irodalmi síkon is végre kellett hajtani: meg kellett változtatni azt a Petőfi-képet, amely a köztudatban élt, s amely Petőfiben 1848 március 15. hősét, a forradalom és szabadságharc viharadarát, gyujtószavú költőjét látta első-sorban. A Salamon Ferencről »irodalmi Deák-pártnak« nevezett írói kör legjelentősebb kritikusa, Gyulai Pál a Petőfi-kultusz lerombolására szentelte első nagyszabású tanulmányát. 1854-ben megírta »Petőfi Sándor és lírai költészeiünk« c. értekezését, s ezzel kezdetét vette Petőfi »átértékelése« a liberalizmus szellemében.

Révai József egyik Petőfi-tanulmányában rámutatott, hogy »Petőfi Sándorral a magyar reformkorszaknak a költészete nem egyszerűen folytatódik, itt is van egy bizonyos törés, itt is kezdődik valami új«. A magyar irodalomtörténetírás száz éven át elsikkasztotta azt a választó vonalat, amely Petőfi plebejus-demokrata költészete és az ezt megelőző liberális nemesi irodalom között meghúzódik. Petőfit beillesztette egy 1825-től 1867-ig tartó, töretlennek feltüntetett fejlődésvonalba, s ezzel eltakarta azt az irányító fényjelet, amelynek meg kellett volna határozni irodalmunk fejlődésének további útját. A kortársak előtt, a forradalom emlékének közvetlen vonzásában, még nem volt annyira természetes, magától értetődő ez a »töretlenség«, mint ahogy a későbbi kritikátlan irodalomtörténetírás vélte. Salamon Ferenc — igaz, hogy a liberális nemesség szempontjából — még szembeállította Petőfi alakját a Vörösmartyéval, Arany János pedig határozottan kiemelte irodalomtörténeti vázlatában, hogy Petőfivel »új iskola« kezdődik, amely »egész más úton« kívánt haladni, mint a megelőző Vörösmarty-nemzedék.

Gyulai Pál Petőfi tanulmányának jelentős részét szánja arra, hogy vitázson azokkal a nézetekkel, amelyek Petőfi fellépésében valami újnak a kezdetét, a kibontakozását látják. A Petőfitől megszervezett »Tízek Társaságáról« a következőket írja: »Olyanforma szakadás látszott irodalmunkban beállni, mint Franciaországban, midőn a modern romantizmus kifejlett, vagy Németországon az Ifjú Németország megalakulásakor.« Gyulai világosan látta, miben kell keresni ennek a »látszólagos szakadásnak« az okát, a mozgató erejét: »a forradalmi háttérben«, éppen ezért nyomatékosan hangsúlyozta: »a mi viszonyaink mások voltak«, mint t. i. a francia és német viszonyok. »A tizenharmadik század

nagy forradalma kevés hatással volt ránk — folytatja tovább — s nem érezhettük a restauratio korszakát. Azonban József kora óta a nemzeti visszahatás eszméket hintett el, melyek folytonos forrongásban tarták a kedélyeket s alakítólag hatottak mindennemű viszonyainkra. Gyulai igyekezett eltüntetni azt az elvi tartalmat, amely elválasztotta Petőfit és a köréje gyülekező írót az előző, jobbára csak a nemzeti függetlenség gondolatának hangot adó nemesi költői nemzedékektől. Igyekezett elmosni a réginek és az újnak, a nemesi reformmozgalomnak és a plebejus forradalmiságnak Petőfiben tudatosodó ellentétét. A Tizek Társaságának íróit úgy ítélte meg, mint akik »nem voltak magukkal tisztában«. »Egyesülésük méhében hordá már felbomlásukat — írta róluk. — Csak abban egyeztek meg, hogy mindnyájan fiatalok voltak, a kor izgalmaiktól ösztönözve. Tehetségük közt éppen oly nagy különbség volt, mint izlésük s öntudatos vagy öntudatlan irányaiukat illetőleg. Nem volt köztük senki, ki összetartsa, fegyelmeeze s zászlójukra írja a jelszót. Inkább a történet és körülmények hozták őket össze, mint a közszellem. Inkább fellobbanó lelkesülés vagy szélsőly izgatta szellemöket, mint komoly áthatottság«.

Gyulai szerint a Petőfitől kezdeményezett és vezetett irodalmi mozgalomból hiányzott az elvi tudatosság, az »áthatottság«. Liberális szemellenzőzöttségében nem vette észre, nem akarta észrevenni a »jelszót«, amelyet Petőfi versek és nyilatkozatok tömegében írt fel a mozgalom »zászlájára«. Tagadta azt az elvi tudatosságot, amelyet pedig Petőfi oly tisztán fogalmazott meg Aranyhoz írt levelében: »*Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni. Miért az Életképekben? Mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb jejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, havá mindazokat számítottam, kik valódi szabadelvűek, nem szükkeblűek, merészek, nagyot akarók, azon fiatal Magyarországnak, mely nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni...*«

Ennek az elvi tudatosságnak a tagadásából természetszerűleg következett, hogy a Petőfi-képből ki kellett rekeszteni a forradalmár Petőfit, műveiből ki kellett rostálni »erőszakolt« politikai líráját, amelynek létrejöttét — Gyulai szerint — a költő »fiatalsága«, »rakoncátlansága«, »féktelensége« magyarázza csupán. »Még fiatal volt — jegyezte meg elnézően — akit heves véralkata és rögeszméi gyakran sodortak össze-ütközésrek, s aki »gyakran pusztá szeszélyét is versnek vette.« »Ifjúi kifejeletlensége« érteti meg, hogy »mindig és mindenütt az ellenzékhez kellett tartoznia«, s hogy »szerette lerántani a tekintélyt és vágyott dacolni a közvéleménnyel«. Gyulai nem fukarkodott az elítélő jelzőkben, amikor arról volt szó, hogy Petőfi értékelésén keresztül, irodalmi síkon is, diadalra vigye a liberális középnemesség 48 utáni politikáját. Petőfi egyéniségének és költészetének »vad«, »nevetséges« vonásairól beszélt, felemlgette »hóbortjait«, »csalálmait«, »balgaságát«. S szükségesnek érezte, hogy a legnagyobb magyar költővel szemben hangoztassa: »Petőfi izlése és szívnyemessége nem mindig egyerejű képzelme szárnyalásaival«.

Gyulai Petőfi költészetének »főerejét« nem forradalmi dalaiban, sőt még csak nem is általában a lírájában jelölte meg, hanem »táj-

csendület- és genréképeiben». Az »irodalmi Deákpárt« másik vezető kritikusa, Salamon Ferenc még élesebben ítélte el a költőben a »vér realizmusát«, »szereplési életkedvét«, s még határozottabban hangsúlyozta: »Mihelyst Petőfinék eszébe jut, hogy ő nemcsak költő, hanem demokrata vagy politikai szerepre hivatott próféta, s eszméket foglal versbe, alig mondható költőnek. Ily művei, s olykor bölcselkedő tűnődései alig különböznek a prózától, s e legeredetibb költő néha oly mindennapi eszméket, oly kelletlen közhelyeket mond, melyek sokat levonnak az íránta való rokonszenyből». Salamon még tudatosabban harcolt, mint Gyulai, a 48 felől megrajzolt Petőfi-kép ellen, s még erőteljesebben állította szembe vele azt a meghamisított Petőfit, amely beleillett a kiegyezés felé lopakodó liberális középnemesség politikai vonalába: »Sajnos, hogy kortársainak többsége őt inkább személyes szereplési hiúságból, szerfelett tulzó és türelmetlen politikai nézeteiből, idegenek iránt elbizakodott dölyféből, könnyen jellobbanó indulatának nyers kiméletlenségéből, szóval ellenszenves külső tulajdonságaiból ítélte; valamint sajnós, hogy alakja szobrászati megörökítésére is szereplési hajlamainak megtestesítése látszhatik legalkalmasabbnak. Pedig, mint műremekeiből kimutattuk, lelke mélyében a szemlélődés és a csendes hangulatok embere«.

Az »irodalmi Deákpárt« elsikkasztotta Petőfiben a forradalmi demokráciát, eltagadta liberalizmusnak és forradalmi demokratizmusnak Petőfivel kezdődő különválását. Gyulai nyomán gyökeret vert irodalomtörténetírásunkban a magyar irodalmi fejlődésnek az a hazug, meghamisító szemlélete, amely szerint »költészetünk Kisfaludy Károly idejében az Aurora-körrel egy új korszakot kezd meg, amely a művészt a nemzeti-vel mindinkább összeolvasztani igyekszik, s amely iránynak aztán a ltrában Petőfi a legerőteljesebb és legeredetibb kifejezője; költészetünk ú. n., népies mozgalma, amelynek élén Petőfi, majd Arany állottak, c s a k j o l y t a t á s a költészetünk nemzetibb átalakulásának«.

De hiába hallgattak az Akadémia urai Petőfiről, hiába igyekezett a liberális birtokos nemesség Petőfi meghamisításával is leplezni árulását, óvatos pálfordulását a haladás oldaláról a feudális reakció támaszává: a dolgozó nép körében meggátolhatatlanul éltek tovább a Petőfi-legendák, meggátolhatatlanul élt tovább az igazi Petőfi. Arany János, aki nemcsak Gyulainak volt barátja, hanem Petőfinék is, aki nemcsak a király magasztalását szötte versbe, hanem megírta *A walesi bárdok* bátor, támadó sorait is, ez az Arany János »harminc év mulva« is megrázó költeményben idézte halott barátja emlékét. Ennek a parasztsághoz, a dolgozó néphez tartozó Aranynak egy-egy emlékező versében felcsillant Petőfi igazi arca, azé a Petőfié, aki »a jelenre hág, azon tipor, s jövőbe néz«. De ugyanakkor a másik Arany János, bár fájdalommal mégis lemondó megalkuvással tette hozzá: »De jól van így. Ő nem közénk való. S ez, ami fáj, ez a vigasztaló«. Petőfi, a forradalmi demokrata csakugyan nem tartozott ahhoz a Magyarországhoz, amelyet a reakciós osztrák banktőkével és a feudális arisztokráciával mindjobban összefogódzó, s egykori liberalizmusát is mindinkább megtagadó birtokos nemesség jelentett, de hozzá tartozott ahhoz a Magyarországhoz, amelynek nevében Vajda János emlékezett a költőre: »Szívünkben népszerűbb, kegyel-

tebb, mint azok közül bárki, aki ma aktuális — írta róla. — Halála kétségkívül legnagyobb eddigi vesztesége irodalmunknak, sőt talán magának a forradalmi küzdelemnek . . .»

2.

A kiegyezést követő évtizedekben látszólag győzött a halott Petőfi. Megalakult a Petőfi Társaság, felavatták dunaparti szobrát, az egész »hivatalos Magyarország« megünnepelte halálának félszázados évfordulóját. A Gyulaiéktól kézbe tartott Akadémia továbbra is hallgatott ugyan a költőről, de mégis tucatjával jelentek meg a róla szóló tanulmányok, s kötetnyire duzzadtak a hozzá írt magasztaló ódák, egymásután zenésítették meg verseit. Megindultak a Petőfi-kultusznak szentelt folyóiratok, a Palágyitól és Ábrányi Emiltől szerkesztett Koszorú, Ferenczi és Csernátónyi szerkesztésében a Goethe Jahrbuchot utánzó Petőfi Múzeum. A folyóiratok néhány évfolyam után megszűntek ugyan, de jöttek helyettük a Petőfi-albumok, a Petőfi-almanachok és a Petőfi-naptárok. Egymásután jelentek meg olcsó és díszes kiadásban vegyest a költő művei. Kéry Gyula és társai járták az országot, keresték az embereket, akik életében látták Petőfit, feljegyezték visszaemlékezéseiket, s összeszedtek minden tárgyat, amely valamilyen kapcsolatban volt a költővel. Főleg a századforduló táján csapott magasra a Petőfi-kultusz, amint Gellért Oszkár feljegyezte, »Petőfi-pátoszban nevelkedett« ekkor az egész fiatalság.

A Petőfi Társaságba s közös folyóiratokba tömörülő Petőfi-rajongók, a Petőfi-kultusz terjesztői pályájuk kezdetén szembenálltak a Gyulai Páltól félmelzett, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság falai mögé zárkózó hivatalos irodalommal. Az Akadémiától száműzött Vajda Jánost és Tolnai Lajost tekintették a magyar irodalmi élet vezéralakjainak. A mind reakciósabbá váló birtokos nemesség kiegyezésen alapuló politikájával ellentétben 48 nagy hagyományaira hivatkoztak, a függetlenségi párthoz csatlakoztak. Ábrányi Emilt s a kor »legnépszerűbb lírikusát«, Bartók Lajost függetlenségi programmal választották képviselőnek. A Petőfi Társaság első titkára, Szana Tamás Kossuth-tal levelezett, Endrődi Sándor Kossuth-ot és a 48-as forradalmat magasztaló ódákat írt. Palágyi Menyhért széles pátosszal kiáltott fel Petőfi-könyvében: *»Hová fejlődött volna Magyarország, ha szabadságharcát diadalmasan fejezi be«*. Látszólag a haladás gondolatát képviselték ezek az írók a társadalmi kérdésekben is. Támadták a feudális maradványokat és a demokráciáért lelkesedtek. Endrődi Sándor versben üdvözölte a brazil köztársaságot. Ábrányi Emil haragos pátosszal ostorozta a királyokat és a nagy latifundiumok urait. Palágyi Menyhért forradalminak tűnő bátorsággal hangsúlyozta: *»Ugyszólván tizenkettedik órája ütött már annak, hogy közéletünk új alapokra helyezzük. A megszokott politikai jelszavakkal együtt üres hüvelyek lettek azok a szépirodalmi jelszavak is, amelyek a kiegyezés ködös világán végigkavarogtak«*. Többen közülök kacérkodtak a szocializmussal is. A Petőfi-kultuszt szolgáló irodalomtörténészek sem Gyulai Pált, hanem Meltzl Hugót, a »petőfianizmus

apostolát», a Gyulai ellen harcoló kolozsvári egyetemi tanárt tartották mesterüknek. Az ő tanítványai voltak Ferenczi Zoltán, Csernátonyi Gyula, Jakab Ödön, Endrődi Sándor, Kristóf György, Bányai Elemér, Garabás Sándor, Kacziány Géza; — majdnem mindenki, aki nevet jelentett a korszak Petőfi-irodalmában.

Az ezektől az íróktól, kritikusoktól kialakított Petőfi-kép lényeges vonásokban eltért az irodalmi Deák-pártétól. A világirodalom legnagyobb alkotói közé sorolták Petőfit, amire előttük csak Arany célzott egyik elfeledett jegyzetében. Nem »a szemlélődés és csendes hangulatok emberét« értékelték benne, költészetének nem az epikus sajátosságaira vetették a fősúlyt, hanem a líráját, főképp pedig szabadságköltészetét, a polgári átalakulás eszméit megszólaltató verseit állították előtérbe. Meltz külön értekezésben foglalkozott a *Votum Petőfianum*-mal, s kimutatta, mennyire a szabadság eszméje állt Petőfi lírájának a középpontjában. »A szabadság lánglelkű költőjé« idézték a Petőfi-ódák, az ünnepi szónoklatok. Az Egy gondolat bánt engemet volt a legkedveltebb Petőfi-vers, mivel annak soraiban zúgott fel legerősebben a világszabadság hitvallása. Palágyi kiemelte, hogy »Petőfi az emberiség küldetése szempontjából nézi a magyarságot«, »ő a nemzeti s ezáltal az általános emberi haladás eszményeit szolgálja«. Endrődi Sándor hangsúlyozta, hogy Petőfi »a haza sorát egyszermind a szabadság, a világszabadság ügyével kapcsolja össze«. Ferenczi értékrendszert állított fel Petőfi eszméiben, s a szabadság eszméjét helyezte első helyre, amelynek csak függvénye, »egy részlete volt a magyar nemzet szabadsága«. Nem kezelték már idegen elemként Petőfi költészetében a francia forradalom gondolatvilágát sem, világképe szerves részeként könyvelték el. Ferenczi Zoltán, Petőfi politikai eszméiről írva kiemelte, hogy »politikai egyenlőséget akart és a nemzet osztályainak összeolvadását, tehát körülbelül ugyanazt, amit a megelőző polgári forradalmak zászlóikra irtak«. Palágyi büszkén hirdette: »Európai költőink közt valóban ő képviseli legjobban azt, amit a francia forradalom szellemének nevezhetünk és ha a magyar nemzetnek van oka valamire büszkének lenni, így bizonyára ebben rejlik önérzetének egyik elsőrendű jogtme. Petőfi költészetével bizonyíthatjuk be legfényesebben, hogy az újkori szellemnek a magyar nemzetenél tüzesebb és lelkesebb képviselője az európai nemzetek között nem található«.

Petőfinek ez az átértékelése szintén a liberalizmus szemszögéből történt éppúgy, mint az irodalmi Deák-párté, de a kétféle értékelésnek más a történelmi háttere, más az osztálytartalma. Míg a Deák-párti kritikusok Petőfi-értékelését a liberális birtokos nemességnek a forradalomtól rettegő, s a kiegyezést sürgető politikája határozta meg, addig az új értékelésen keresztül az a többnyire nemesi származású liberális értelmiség szólalt meg, amelynek léte már szorosan összefonódott a kapitalizálódó Magyarországgal, s amely mint állami vagy vállalati alkalmazott közvetlen haszonélvezője volt a kiegyezést követő évtizedek ipari-gazdasági fellendülésének, Magyarország polgári átalakulásának, a sajátos arcú felülről fejlesztett, s ezért bürokratikus jellegű magyar kapitalizmusnak.

A kiegyezést követő évtizedeket azonban nemcsak az ipari fellendülés jellemezte, hanem hozzátartoztak az egymást érő gazdasági

válságok is, s hozzátartozott az embertelen módon és többszörösen kiszákmányolt dolgozó nép egyre fokozódó, mind gyakoribb tömegmegmozdulásokban feltörő elégedetlensége is. A millennium fényei mögött megbúvó fenyegető árnyak meggondolásra készítették a Tisza Kálmán bukása után mind nagyobb politikai szerephez jutó polgári-nemesi liberálisokat, határt szabtak »szabadelvűségüknek«. Bármennyire hangsúlyozták a Petőfiben a szabadságnak, a polgári haladás eszméinek költőjét, arra gondosan vigyáztak, hogy elbagatellizálják azt a különbséget, amely Petőfit a cselekvő forradalmárt, a harcos demokratát elválasztotta az üres szavakkal handabandázó liberálisoktól. Elmarasztalták a történelmet formálni akaró Petőfit, a politizáló költőt. S mint »extrém képtelen alkotásokat«, »forradalmi fúrotól áthatott ideglázás költeményeket«, »versbeszedett forradalmi vezércikkeket« kiselejtezték művei közül a cselekvés sodrában húzódó verseit. Palágyi kifogásolta, hogy Petőfi összezavarta a költészet és a politika határait. Ez volt szerinte legnagyobb és legvégzetesebb gyöngéje. Hosszasan elemezte, hogy ez a költő fiatalságával függött össze. Amit korábban a színészet jelentett számára, azzá vált később a politika: a fiatalság feszítő erőtől teremtett, a túlaradó én számára rögtönzött »szerep« volt csupán. A fiatalos hév elsodorta, nem bírt még kellő önkritikával, nem tudta kimérni saját hivatásának határait, nem tudott különbséget tenni ég és föld között. A még kiforratlan költő összezavarta a közéleti embert és a magánembert. A kettő összekeverése mögött, Palágyi szerint, ott lappangott »a világfelfogás alapkérdéseinek, a materialista és idealista gondolkodásnak bizonyos fokú tisztázatlansága.« Petőfiben csak derengett az az »alapigazság«, hogy »minél igazabban az igazi boldogságra tör az ember, annál mélyebben meggyőződik, hogy az a földi életben nem érhető el«.

A kiegyezés korának liberálisai csak azt a Petőfit tudták elfogadni, sajátjuknak érezni, aki nem »szennyezte« be magát tettekkel, nem avatkozott be a cselekvő politikába, hanem csak rajongott a forradalomnak időtlen, a mindennapok apró történései felett lebegő eszményeiért. Ferenczi Zoltán azokat a szabadságról írt Petőfi-verseket érezte a legnagyobb szerűbbeknek, amelyekben »nincs semmi közpolitikai vonatkozás, az eszme bennük egészen felemelve s tiszta érzelmi vonatkozások, megindulások karján jelenik meg. Ezért rendkívül nemesek tiszták, nincs bennük semmi földi, semmi igazgató, semmi vezércikkyszerű, mely a szorosan vett politikai költészetben mindig kikerülhetetlen, s nem kerülhette ki Petőfi sem«. Petőfi forradalmiságát csak mint »eszményhívést«, magyarul beszélve, csak mint frázist igenelték. A költő életművének súlypontját az 1844—46-os évekre tolták át, tehát épp a fordulatot jelentő 1846 után felcsengő plebejus-forradalmi hangot sikkasztották el költészetéből. Ferenczi Zoltán szerint »1845 végéig már teljesen kifejezve találjuk azokat az érzelmeket a hazáról és a szabadságról, melyeket bátran Petőfi-eszméknek és érzelmeknek nevezhetünk«. Palágyi hangsúlyozza, hogy Petőfi szabadságköltészete nem 1848/49-ben, hanem 1846-ban érte el kulminációját.

Az »ideális szellem« vonzotta Petőfiben a liberális polgári-nemesi magyarázókat. Azt a Petőfit szerették, aki mint Ferenczi írja, »az eszmékből indul ki«, s akinél »a szabadság mint elvont, mondhatni filozófiai

fogalom, mint eszmény apriorisztikusan« jelenik meg. Ez a Petőfi »előbb látja az egyetemet, mint a részleteket, az egyest, mintahogy azt Plato az öszmétről tanította«. Petőfit a valóság nagyszerű költőjét »eszményhívő idealistává« hamisították, aki a »mindennapok esetlegességeitől« elfordulva »zordon valóságunk« felett feszülő »időtlen értékekre«, »eszményekre« figyelt. Felfedezték benne az »absztrakciók költőjét«, sőt a »metafizikai lírikust«. Így erőltetették Petőfi nagyszerű forradalmiságát »absztrakt eszményhívéssé«, faragtak belőle frázisokat szajkózó tucatliberálist.

A liberálissá hamisított Petőfi iránytmutató példa helyett maga is frázissá vált. Üstökös, hatalmas álló csillag, tündöklő, fényes nap, vakmerő tüneményes szellem, lánglélek, félisten, isten: ezek a megjelölések tértek vissza lépten-nyomon a kor Petőfi irodalmában és a bőbeszédű, semmitmondó Petőfi-ódákban. Csodaszerű varázsa, mítosz-szá, hősi éposszá, különös, fantasztikus jelenséggé változott a költő, akit csak bámulni lehetett, de követni nem. Schöpflin Aladár később a Nyugatban dühödten kelt ki ez ellen a »Petőfi-kultusz« ellen: *»Mesterként frázis-ködbe burkolják, amelytől nem lehet meglátni való alakját. . . Ennek a neve Petőfi-kultusz. Bálványul állítani egy oszlopra őt, a bálványdöntőt, hogy ne kelljen közelről nézni, ne kelljen megkeresni a kapcsolatait az élettel, a maga korával. . . kinyomozni lényének gyökerét.*

A frázissá higitott Petőfi alkalmassá vált arra, hogy vele, az ő nevében is harcoljanak azok ellen, akik valóban tette akarták váltani a nagy költő és forradalmár örökségét, akik valóban tovább mentek a tőle megjelölt úton. Az egykori »szélső liberálisok« az 1890-es évektől kezdve mind nyíltabban támogatták a földesúri-tőkés reakciót. A sok irodalomtörténészünktől még ma is egyértelműen haladónak vélt Palágyi Menyhért Tisza István Magyar Figyelőjébe írta cikkeit, s klerikális körök segítségével adta ki marxizmus-ellenes förmedvényét. A »királyfaló« Ábrányi Emil a Budapesti Hirlapban támadt a szocialistákra, s megfélemlítve arról, hogy mennyiszor sulykolták a Gyulai-kritikák, levélben sürgette az »agg tudóst«, hogy szálljon szembe »az irodalmi modernséggel«. Ferenczi Zoltán a Magyar Figyelő hasábjain és az Akadémiában bizonygatta, hogy Petőfi egyszer sem használta ezt a szót: szocializmus; s hosszan fejtegette, hogy Petőfi »csak politikai egyenlőséget akart a politikai liberalizmus jegyében«, s mindig »csak az általános szabadság, a politikai demokrácia nevében beszélt.

De hiába értekeztek az Akadémián a Ferenczi Zoltánok, az igazi Petőfi az ő filológiai búvárkodásaik ellenére is továbbélt. Továbbélt a dolgozó népben, s élt elsősorban a szocialista munkásság mindjobban erősödő s tudatosodó táborában. A Népszava hasábjain 1880-tól kezdve állandóan izzottak, gyújtottak Petőfi nagyszerű forradalmi versei, s március 15. mindinkább a munkásosztály nagy tüntető felvonulással összekötött ünnepévé vált. 1898 júliusában, Petőfi halálának félszázados évfordulóján a hatóságok elkobozták a Népszava Petőfi-számát. S miközben a liberálisok frázisok tömegével ünnepelték az ő Petőfijüket, az »eszményhívő lírikust«, a magyar munkásság a lapja elkobzását szimbolizáló fehér lappal vonult végig Budapest utcáin. Így idézte az igazi

Petőfinek, a reakciótól s a vele egy gyékényen áruzó liberalis frázis-hősöktől némaságra ítelt forradalmi demokratának az emlékét.

3.

A 20. század első évtizedében, az imperialista korszak beköszönésével véget ért a kapitalizmus viszonylag békés fejlődési szakasza. A válságos időkben felfakadtak a magyar élet régi és új sebei: közvetlen gyakorlati kérdésként merült fel a feudálkapitalista magyar társadalmi rend visszasságait megszüntető forradalmak kérdése. Nemcsak a 67-ben elskikasztott polgári demokratikus átalakulás kérdése érett izzón aktuálissá, hanem előtérbe került a tőkés fejlődés ellentmondásait megszüntető szocialista forradalom kérdése is.

A forradalmivá forrósodott talajon időszerűbbé vált Petőfi, mint valaha is. A legjelentősebb forradalmi erő, a szocialista munkásság mozgalmában mind nagyobb szerepet játszott a nagy elődnek, a legnagyobb magyar forradalmi demokratának példája és költészete. Ugyanakkor azonban a mind ellenforradalimibb módszerekhez nyúló földesúri-tőkés reakció igyekezett kicsavarni a tömegek kezéből ezt a hatalmas eszmei fegyvert. Még maga Tisza István is hallatta szavát a Petőfi-kérdésben s elismételte Gyulaiék jólismert lekicsinylő megjegyzéseit. A hajdan liberális polgárosult nemesség készséggel sietett az ellenforradalmi erők segítségére, s frázissá üresített »szeményhívó« Petőfijével küzdött az igazi Petőfi ellen, azok ellen a politikai s irodalmi törekvések ellen, amelyek őrizni igyekeztek Petőfi nagy hagyatékát, következetes demokratizmusát, meg nem alkuvó forradalmiságát. S végső soron támogatta a bontakozó forradalom erejét gyengíteni akaró irodalmi harcot a liberális burzsoázia írónak ingadozása, kétkulacsossága is.

A liberális burzsoázia irodalmi szerepének megítélésében még mindig nem vetkezte le eléggé irodalomtörténetírásunk a polgári szemlélet multból örökölt maradványait. Még mindig annak haladó jellegét, feudalizmusellenességét, a »hivatalos irodalom« vaskalapossága ellen intézett kirohanásait állítja jobban előtérbe, ahelyett, hogy viszonylagos haladó vonásait elismerve, éles kritikával felfedné a liberális burzsoáziának már ekkor, *már 1918. előtt*, már a forradalom érlelődésének éveiben tapasztalható ingadozását, megalkuvását, sőt árulását, a forradalom kibontakozását gátló szerepét, s rámutatna irodalmának a dolgozó osztályok forradalmi lendületét bénító, túltengően dekadens jellegére.

A liberális burzsoáziának a Nyugatot volt az irodalmi folyóirata. Ignotus a Nyugatot »irodalmi forradalmának« mozgató rugóit keresve »Magyarország industrializálódására« mutatott rá, a városi burzsoázia kialakulásában és megerősödésében lelte meg az új irodalom kibontakozásának egyetlen okát. *»Magyarországon ma van némi ipar — írta 1909-ben — élénkebb a kereskedelem és bonyodalmasabb a pénzgazdaság is. Ennek hatásai pedig mérhetetlen nagyok a társadalmi, a műveltségi és a művészi életben egyaránt.* A Nyugatot azonban nemcsak a liberális burzsoázia folyóirata volt, s ami benne haladó, előremutató, igazán értékes, az elsősorban nem az ő révén, hanem nélküle, sőt sokszor ellen-

kezése közben jött létre. Az »irodalmi forradalom« okainak liberális burzsoá magyarázatával már a Nyugat indulásakor szemben állt egy másik magyarázat, az Ady Endréé, amely a dolgozó nép növekvő forradalmi nyugtalanságát, kiváltképp pedig a munkásosztály forradalmasodását jelölte meg az új irodalmi mozgalom kiváltójául. *»Örülök, hogy én írhatom meg véletlenül legelőször, de mindenesetre a legnyitlabban — írta Ady 1908-ban —, hogy az egész új, mai irodalmi kalamajka sohse lett volna meg a szocializmus magyar felnövekedése nélkül! . . . Ez az új irodalom, ha messziről, s feudális vagy polgári szemekben nem is tetszik szocialistának (valószínűleg nem is az), a szocializmus által, a szocializmus révén : van . . . ez az irodalmi háború gyermeke a szociális háborúnak — hiszen éppen ezért félnek úgy tőle.*

A Nyugat jelentőségét nem Ignotus és társai magyarázata, hanem az Ady Endréé érteti meg. A Nyugatban elsősorban nem az a haladó, s nem az adja meg a folyóirat első tíz évének korszakos jelentőségét, ami a liberális burzsoáziához kötötte, épp ellenkezőleg, az ami elválasztotta tőle, s ami az ország demokratikus átalakulásának következetes végigvitelében legjobban érdekelt néposztályokkal, a falusi és városi kispolgársággal, főképp pedig a munkásosztállyal kapcsolta össze. Igaz., hogy a liberális burzsoáziát képviselő »nyugatos« írók alkotásaiban is felcsengett olykor egy-egy kritikai hang, de ez inkább csak halvány visszfénye, erőtlen beszűremlése volt a másik Nyugatnak, a készülő demokratikus népfuradalom, a »szociális háború« irodalmi »gyermekének«. A liberális burzsoá írót is megcsapta elvértve a tömegekben érlelődő forradalom szele. S mint ahogy osztályuk is felhasználta engedmények kivívására a feudalizmus és a reakciós banktőke erőivel szemben a dolgozó nép növekvő forradalmi lendületét, úgy ők is igyekeztek az uralkodó rend erezeitől fereszegető harcoss erők árnyékában polgárjogot szerezni dekadens, öncélúan művészkedő költészetüknek. De *működésüket nem gyérszámú és bátortalan ellenzéki kiállásaikból lehet és kell elsősorban megítélni, hanem abból a fékező szerepből, amelyet az előrelendülő forradalommal szemben betöltöttek, s amely Petőfi-értékelésükből olvasható ki legtisztábban.*

A Nyugat 1910-es évfolyamában jelent meg Babits Mihály *»Petőfi és Arany«* c. tanulmánya. A tanulmány élesen szembeállította egymással a két nagy költőt. Végül meg kiélezte azt a hazug ellentétet, amelyet Gyulaiék még csak sejtetni mertek, hiszen az akkor még élő Arany, Petőfi emlékének egyik leghívebb őrzője tiltakozón emelte volna fel szavát egy ilyen értékelés hallatára. Az óvatoss Gyulai csak Arany halála után, de groteszk módon épp az Arany felett mondott emlékbeszédében, kísérelte meg bizonyos fokig kijátszani Aranyt a forradalmár Petőfi ellen. Babits már gátlástalanul ment tovább a Gyulaitól vágott csapáson. Mint »örök« kontroverziáról beszélt »Petőfi vagy Arany elsőbbségének a kérdéséről«, amelynek megítélésében *»a flegmatikusok és melankólikusok különváltak a szangvinusoktól és kolerikusoktól, az öregek a fiataloktól . . . a nyugodtabb haladás hívei a függetlenségeiktől és szocialistáktól.* Felállította hirhedt tételét, amelyet engedelmesen csaholtak utána több mint két évtizeden át a burzsoá irodalomkritika mopszljijai: *»Petőfi*

nyárspolgár a zseni álarcában, Arany zseni a nyárspolgár álarcában.

Babits megkezdett munkáját Szász Zoltán folytatta tovább, a Nyugat 1912-es évfolyamában megjelent *»Petőfi revízió«* c. cikkében. Babits, a művelt filiszter még csak burkolt, körültekintő megfogalmazásban írta le, hogy *»Petőfi általában nem nagy művész . . . korlátozott és naiv«,* Szász Zoltán befejezte megkezdett mondatát, s Petőfi-revizió ürügyén a szennyes jelzők özönét zúdította a költő életművére. Petőfi költészete szerinte *»lírai cigányzene«,* csak *»a szüklátóköri és sekély emberek«* számára szól. *»Művei nagyrésztében türehtetlenül, rettenetesen prózai . . . alantas, izléstelen, pongyola, egyenetlen, szakgatott, handabandázó.«* S ezek alapján így vonta meg a végső mérleget: *»Kívéve azt az egy-két tucat nagy verset, amely Petőfit a mai leghaladottabb ízlésű emberek szemében is költővé tesz, csupa olyan silányság maradt utána, mely mintaképe a tehetőségtelen, dilettáns versfaragásnak, fiúbántó fűzfapoézisnak.«* S Petőfi helyét irodalmunkban a következőképp jelölte meg: *»Vörösmarty . . . csúcspont, utána . . . hanyatlás, sőt valóságos zuhanás következik, amely hanyatlásnak neve: Petőfi, s csak azután fordul megint jelfelé a fejlődési vonal s jut el Arany műveiben oly magasságba, amely eléri, sőt talán meghaladja a Szép Ilonka írójának színvonalát.«*

Ignotus szükségesnek látta, hogy a Nyugat szerkesztősége nevében lábjegyzetet illesszen Szász Zoltán cikke alá: *»A Nyugat szerkesztősége nem ért vele egyet, de híven a saját liberalizmusához, megnyitja e szemle kapuját egy ennyire erős meggyőződés előtt.«* A Nyugat burzsoáinak liberalizmusa, amely sokszor oly szűkkeblűnek bizonyult Ady forradalmiságával szemben, nem akadémiskodott Szász Zoltán főmedvényének az esetében.

Babits és Szász Zoltán az *»egészséget«,* a *»póriasságot«* gyűlölték legjobban Petőfiben, gyűlölték benne a plebejus demokratát, a harcos forradalmárt. *»Petőfit az akarat erős, egészséges kedély büszkesége és korlátlan harci kedve jellemzik — írja róla Babits. — Akarat erős és bátor, mint teljesen egészséges lélek; minden akadályt megvet, minden célt elér. Milyen más az arisztokrata, Hamlet-lelkű, habozó, féltékeny Arany.«* Másutt pedig kiemeli, hogy *»korának eszméit úgy érti, mint egy szegénysorsú egészséges nyárspolgár. Valódi nyárspolgári gyűlölet az előkelők és minden arisztokratizmus ellen.«* *»Nincs benne semmi beteges — hangoztatta Szász Zoltán — primitív és differenciálatlan, alsórendű ember . . . Valójában barbár, költészete minduntalan a gatyás alföldi paraszt képét idézi az ember elé.«* Babits szemére hányja a költőnek, hogy *»szociális világnézete korlátolt és naiv, demokrata és nyárspolgári«* és tiltakozik azok nézete ellen, akik ebben *»az affektált rakoncátlanokadásban«* akarják látni a Nyugat költészetének előzőjét. *»Sztét kell tehát rombolnunk azok ábrándjait — írja — akik Petőfiben a mai forradalmár költők rokonát akarnák látni: ilyesmiről szó sem lehet oly költőnél, aki maga a megtestesült egészség.«* Szász Zoltán szerint Petőfi elvei *»mesterségesen a lényébe oltott jelszó-meggyőződések«* voltak: *»Folyton hallatott egy-egy jütyöt abból a francia forradalmi humanista-demokrata-anarchista eszme-szimfóniából, amit a francia forradalom óta minden veréb csiripelt.«* *»Bevallom — írja — valahányszor Petőfi forradalmi versett olvasom, mindig a krajcáros lapok cikkeire gondolok,*

ami különben érthető is, hiszen a maguk korában ugyanazt a feladatot teljesítették, mint ez a költői érdekre igényt egyáltalában nem tartó plakátstílus publicisztika ma.

Babits és Szász Zoltán Petőfi-értékelése végtelenségében is tipikus volt. A forradalomtól rettegő liberális burzsoázia küzdött ezen keresztül is a feltartóztathatatlanul közeledő forradalom ellen, a Nyugat liberális burzsoái igyekeztek elhatárolni magukat a másik Nyugattól, a forradalmat előkészítő irodalmi mozgalomtól, igyekeztek a Nyugat »forradalmát« megfosztani jelentőségétől és a nagy magyar irodalmi hagyományok folytatása helyett teljesen a burzsoá megalkuvás mocsarába akarták ragadni a Nyugat-képviselte irodalmi mozgalmat.

A Nyugat liberális burzsoá és kispolgári demokrata íróinak nagy része nem osztotta Babits és Szász Zoltán szélsőségesen fogalmazott véleményét, de Petőfi-értékelésük lényegében mégsem tért el az övéktől. Szász Zoltán Petőfi-reviziójára Schöppflin Aladár válaszolt, de válaszában nem a harcos, forradalmár Petőfi, a plebejus költő nevében tiltakozott Szász Zoltán kritikusi otrombasága ellen, hanem Petőfivel, a »népköltővel« szemben igyekezett mentetezni a másik Petőfit, a dekadens burzsoá ízlésnek is megfelelő »kultúrköltőt«: »Költészete nem a népdalok, hanem a Szeptember végén irányában haladt tovább« — jegyezte meg róla mentségkép.

A Nyugat liberális burzsoái és a többnyire az ő uszályukban sodródó kispolgári demokraták, valójában egy nyelvet beszéltek Babitscsal és Szász Zoltánnal, legfeljebb csak másképp fogalmaztak. A soraikból kikerülő Petőfi-védelmizők sem a költő nagyszerű forradalmi demokratizmusát tartották magasra a liberális aljassággal szemben, hanem mint pl. Hatvany Lajos, »az érzelmes bánat nagyon-nagyon fáradt emberé«, »a érzelmeinek anarchiájában vergődő uratlan és nem komoly embert«, »a megható gyöngédségű ábrándos átfinomult« Petőfit vették védelmükbe. »Ez megint Petőfi — írja róla Hatvany — a mi barátunk, eszményünk, a csak papíron merő, szóval a poéta«. Petőfi ebben a meghamisító szemléletben a liberális burzsoázia irodalmi eunuchjainak, a »gonosz, modern, perverz, szenvedélyes költőknek« ösivé lett. Igazi lényege, forradalmisága itt is éppúgy ebek harmincadjára került, mint Babitsék szemléletében, vagy mint a liberális értékelésekben általában. »Petőfi még nem tudta, hogy a világban nincs helye az igazságnak és nem érdemes érte lázadozni« — korigálta a költőt a »Petőfi-rajongó« Hatvany. Az Összes versek előszavával kapcsolatban felkiáltott: »Oh örök ifjonti illúzió. A maga idejét meghasonlottnak érezni, s a korra fogni az emberiség örök átkát. Ezért az »illúzióért« látta benne »a szabadság korlátlan, sőt némelykor éretlen bajnokát«, vette észre orrfintorgatva, hogy van benne »valami bántó, valami sértő, valami parlagi, valami durván kihívó«, s fel lehet ismerni »a vándordiákat, a kocsmárosfit, sőt a mészárosfit«.

Az igazi Petőfi nevében Ady Endre szólalt meg a leghatározottabban a Nyugat táborán belül. Ady nem a liberális burzsoázia felől, hanem a dolgozó nép harcai felől nézte és ítélte meg saját művészetét, sőt még azt az irodalmi mozgalmat is, amely őt kénytelen-kelletlen zászlóként használta. Ady a közelgő demokratikus népförradalom

viharmadara volt. Ezért látta »a Petőfi-korszak új másának« a saját korát; ezért jelölte meg a forradalom vörös lobogóját újból kibontó munkásosztályt Petőfi hagyatékának igazi örököséként; s ezért hirdette programadó tanulmányában, a *»Petőfi nem alkuszik«*-ban: *»Petőfi nem alkuszik, Petőfi nem alkudott, Petőfi a forradalomé volt«*.

De Ady évtizede nemcsak a forradalom előkészítésének az évtizede volt, hanem — mint Révai József rámutatott — a forradalom elvetélésének, elmaradásának az évtizede is. Ady forradalmi reménykedéséhez nem társultak céltudatos politikai erőtől irányított forradalmi tettek. A liberális polgárság ingadozott, alkudozott és félt a forradalomtól, a parasztság önmagában képtelen volt a forradalom megszervezésére. A leghivatottabb forradalmi erő, a munkásosztály pedig híjján volt a valóban forradalmi vezetésnek. Ez magyarázza, hogy mint Ady egész költészetébe, úgy Petőfi értékelésébe is belopóztak a kétely sötét színei, s Petőfi más jellegű sorsába, életútjába bevetítette a saját tragédiáját: *»Nagyszerű önáltatások gyönyörű páréves köde után a működése — írta róla — csupasz kézzel markolászott az élet lángjában«, »komolyan vette azt, amit rajta kívül senki sem vett komolyan, forradalmár volt ott, ahol rajta kívül senki sem volt igazi forradalmár«*.

Ez a kétségbeesés, a forradalom késése, elmaradása miatt érzett kétségbeesés, amely még Ady Endrét is elfogta, s az ő Petőfi-képét is elhomályosította, magyarázza, hogy irodalmi síkon nem történt meg ekkor a szakadás a szocializmus, a demokrácia és a burzsoá liberalizmus erői közt. Ez magyarázza, hogy a Nyugat tábora látszólag mindvégig »egységes« maradt. Nem történt egy olyasfajta törés, mint amelyet az 1840-es években a Petőfitől szervezett Tizek Társasága jelentett. Pedig a vízvonalzó kérdések ott feszültek a Nyugat két tábora között, s közülök az egyik legjelentősebb épp Petőfi értékelésének a kérdése volt. Irodalmunk fejlődése számára nagy veszteséget jelent, hogy ez és a többi vízvonalzó kérdés nem vált valóban vízvonalzóvá. Nagy veszteséget jelent, hogy demokratikus és szocialista tartalmakat megszólaltató irodalmunk nem szakadt ki a liberális burzsoázia irodalmi fullajtárjaival való kényszeregyüttélésből. Multunknak ez a terhes öröksége még ma is fojtón nehezedik irodalmunkra. Részint ez magyarázza, hogy a bomlás, az elkülönülés elkerülhetetlen folyamata még ma, a felszabadulás ötödik évében sem fejeződött be.

*

Az utolsó száz év három irodalomtörténeti periódusának vázlatos áttekintése is mutatja, hogyan torzította el a mindenkori liberalizmus az igazi Petőfinek, a forradalmi demokratának az arcát, s hogyan hajlítottá el ezzel is irodalmunk fejlődésvonalát a reakció felé. Hangzottak el ugyan tiltakozások a forradalmár Petőfi nevében ez ellen a liberális árulás, megalkuvás ellen, Voltak írók, akik Petőfire, a harcos demokrátára figyeltek, s az ő örökségét akarták továbbfejleszteni. De irodalmi életünk jellegét, általános képét többnyire nem ők szabták meg, hanem a liberális alkudozók. Harcos demokrata és szocialista íróink magányba, elszigeteltségbe szorultak, s bénítón körülfogta őket a liberális irodalmi mocsár.

A felszabadulás és dolgozó népünknek a Párttól megszervezett győzelme tette csak lehetővé, hogy az igazi Petőfi egész irodalmunk fejlődésének iránytszabó fényjelévé váljék. De a felszabadulás, s a dolgozó nép politikai győzelme ennek csak a lehetőségét teremtette meg. Elsősorban az irodalomra, írókra és kritikusokra vár a feladat, hogy a Párt irányításával a lehetőséget valósággá is váltsák, s Petőfit mint harci zászlót magasra tartva, megteremtsék a hozzáméltó új irodalmat, a szocialista realizmus magyar irodalmát. Ennek a győzelemnek azonban egyik lényeges feltétele: *harc a liberális megalkuvás mai formái ellen.* A kritikus feladata, hogy a mult felől is támogassa ezt a harcot, s irodalmi multunkban is leleplezze a megalkuvó liberalizmus igazi arcát, feltárja módszereit. Nemcsak azért fontos ez a küzdelem, mert a megalkuvó, ingadozó liberalizmus gyengíti a reakciós ideológiák elleni harc erejét, hanem fontos azért is, mert ma is elsősorban ez az a rés, amelyen át a haladásellenes eszmék beáramlanak a progresszió táborába. S fontos azért is, mert a liberális módszerek az idők folyamán alig változtak. *A »ma liberálisai« csaknem ugyanazokkal az eszközökkel, csaknem ugyanazokkal a kritikai érvekkel küzdenek fejlődő szocialista irodalmunk ellen, mint amelyekkel száz éven át Petőfi forradalmi demokratizmusa ellen harcoltak, olykor még a szavaik is ugyanazok.*

De nemcsak az új irodalom fejlődését segíti elő a kritikus Petőfi liberális meghamisítóinak leleplezésével, hanem tartozik ezzel dolgozó népünknek is. Tanulni vágyó dolgozó népünk sajátjának vallja irodalmi multunkból mindazt, ami haladó, mindazt, ami előremutat, ugyanakkor azonban éles kritikával elveti mindazt, ami megalkuvás, a dolgozó nép ügyének árulása. Ezért szükséges, hogy viszonylagos haladó vonásaiknak elismerése mellett kíméletlen kritikával mutasson rá irodalmi kritikánk a különféle liberális áramlatok megalkuvásaira, ingadozásaira és árulásaira, s ezzel is elősegítse, hogy minél fénylőbben ragyogjon fel multunkból az, ami valóban érték, ami valóban a dolgozó népé, s ami valóban a jövő felé mutat.

IRODALOMTÖRTÉNET ÉS KRITIKA

(Ankét a Szovjetúnió Írószövetségében.¹⁾)

A Szovjetunió Írószövetségének irodalomelméleti és kritikai bizottsága közös tanácskozásra hívta össze a kritikusokat és irodalomtörténészeket. Az értekezlet előadója *A. Fagyefev* volt. A szovjet kritika feladatairól beszélt: arról, hogy helytelen, ha a kizárólag irodalomtörténettel foglalkozó akadémikus irodalomtudomány különválnak az aktuális kritikától. Felhívta a szovjet tudósokat, irodalomtörténészeket arra, hogy forduljanak határozottan a jelenkor felé, foglalkozzanak a szovjet irodalom tanulmányozásával. Előadása cikkalakban is megjelent az Írószövetség hivatalos lapjában, a *Literaturnaja Gazeta*-ban és a *Pravda*-ban is. Teljes szövege:

»A szovjet irodalom emelkedőben van, az irodalmi kritika azonban nem kielégítő. Tud erről az olvasó is, az író is, maguk a kritikusok is.

Talán nincs elég kritikusunk? Dehogy, kritikusokban fölöslegünk is van. Az Írószövetség ezernyi tagja és tagjelöltje között csak Moszkvában 203 kritikus van, Leningrádban pedig az Írószövetség 300-nál több tagja közül 73 kritikus.

Olyan csapat ez, melynek segítségével a kritikai gondolkodással, amint mondani szokás, valóban minden irodalmi jelenséget »fel lehetne ölelni«. Miért van hát, hogy bár oly sokan vannak, akik kritikával foglalkoznak, kritikánk mégis olyan gyenge, s nem elégti ki sem az olvasót, sem az író?

Nem kell messzire mennünk, hogy megtaláljuk ennek okát. A moszkvai Írószövetség 203 kritikusa közül nincs 50-nél több, aki konkrét kritikával, azaz a szovjet irodalommal foglalkozik, Leningrádban pedig mindössze 16 van ilyen.

Kiderül, hogy a kritikusok feloszlanak az ú. n. »irodalomtörténészekre«, akik csak az irodalom multjával foglalkoznak (s ezeké a túlnyomó többség), és a tulajdonképpeni kritikusokra, akik csak a mai irodalommal foglalkoznak (ez maroknyi csoport).

Helyes-e az irodalom pártosságának lenini elmélete szempontjából, megfelel-e az orosz forradalmi-demokratikus kritika hagyományainak, hogy a kritika terén dolgozók túlnyomó többsége főleg a multtal foglalkozik, nem pedig a jelennel, még hozzá olyan társadalom viszonyai közt, amely rohamosan halad a szocializmustól a kommunizmus felé?

¹⁾ A mai magyar helyzet szempontjából való tanulságaival még foglalkozni fogunk.

És helyes-e az irodalmi-kritikának kettéválása ezekre a nem is tudni mikor keletkezett fogalmakra: az »irodalomtörténészekére«, azaz tudósokéra, — ahol tudományosságon a jelenből a multba való visszavonulást kell érteni — és a kritikusokéra, akik valóban a jelenkori irodalom kritikájával foglalkoznak és akiknek e szerint a furcsa terminológia szerint nem is kell ismerniük az irodalom multját, akik lehetnek nem-tudós emberek? Vajjon ez a megkülönböztetés nem arra vonatkozó hazug, káros, irántunk ellenséges elképzelések maradványa-e, hogy milyennek kell lennie az igazi irodalmi kritikusnak, vagy ha úgy tetszik (nem az elnevezésen múlik) »irodalomtörténésznek« a mi országunk viszonyai közt?

Valóban el lehet-e választani Belinszkijben, Csernisevszkijben, Dobroľjubovban, Szaltikov-Scsedrinben, Gorkijban az ú. n. »irodalomtörténészt«, aki csak az irodalom multjával foglalkozik, a tulajdonképpeni kritikustól, aki kora alakuló irodalmának problémáival foglalkozik?

Vajjon lehet-e nagy tanítóinknak, az irodalom marxista-leninista elmélete megalapítóinak — Marxnak, Engelsnek, Leninnek, Sztálinnak — az irodalom problémáit vizsgáló munkáiban elválasztani az irodalomtörténészt a kora irodalmának fejlődését irányító politikustól?

Semmiképpen sem lehet.

Nyilvánvaló tehát, hogy irodalmi kritikánk állapotát helytelen állapotnak kell tekinteni.

Hogyan láthatjuk helyesen az irodalom multját, ha nem vagyunk a kommunizmus irodalma megteremtésének aktív résztvevői? És önkénytelenül is felvetődik a kérdés: vajjon ez a mesterséges megkülönböztetése ú. n. »irodalomtörténészeknek« és »kritikusoknak« nem az irodalmi kritika nemes hivatását űző ember feladatainak és szerepének idegen szemléletéből maradt-e vissza?

Könnyen megtalálhatjuk azokat, akik a kritikus feladatainak ezt a polgári felfogását képviselték. Elég egy pillantást vetnünk a polgári ú. n. »irodalomtudomány« egyik megalapítójára, Alexandr Veszeľovszkijra és a vele egyivásúakra. Éppen az ő munkáiban, valamint a hozzá hasonló munkáiban, amelyek tudatosan szembenállnak a forradalmi demokraták műveivel, jelentkezett először az orosz kritikában a jelenkor feladataitól való elfordulás. Ők ezzel a kritikusnak olyan áltudóssá váló átalakulását szolgálták, aki a »tisza tudománynak« élve hátat fordít az irodalmi kritika politikai feladatainak, az ú. n. irodalomtudományt a »megvetett gyakorlattól«, azaz kora irodalmától, a nép boldogságáért és jólétéért való küzdelem életfontosságú feladataitól elszakítja (eltolja a multba — nem is a hazai irodalom, de más országok irodalmának a multjába).

A mai »irodalomtudomány« területén megjelenő egyes munkákból is láthatjuk, hogy nem szabadultunk meg a szovjet irodalmi kritika fejlődését gátló polgári csökevényektől és előítéletektől.

Nézzünk meg egy olyan kiadványsorozatot, amilyen a »Költők Könyvtára« (»A Szovjet Írók« kiadása), amelynek gondolata még Gorkijtól ered. A kitűnő kiadványsorozat Gorkij elgondolása szerint azt

tüzte ki céljául, hogy az ifjúsággal megismertesse a XVIII., XIX. és XX. század nagy orosz költőit.

Hosszú idő telt el, mióta ez a »Könyvtár« fennáll — és hogy el tudták torzítani Gorkij tervét! A »Könyvtár« átalakult a reakciós irodalomszemlélet képviselőinek gyülekezőhelyévé. Csak meg kell nézni, hogyan állították össze! A »Könyvtárba« föl van véve a régmúlt és közelmúlt minden reakciós költője, még Innokentij Annjenszkij, még Andrej Bjelij is.

De nézzük csak meg az előszókat és a magyarázó jegyzeteket: nem egy tartalmaz olyan szempontokat, amelyek homlokegyenest ellentétesek az irodalom pártosságának lenni elvével. Éppen ott találunk »menedéket« a burzsoá liberálisok és a formalista esztéták. Pl. Bátyuskov 1948-ban kiadott versgyűjteményét B. Tomasevszkij formalista előszava vezeti be. Az előszó egyszerűen mellőzi az 1812. évi Honvédő Háború szerepének vizsgálatát Bátyuskov költészete kialakulásában, és ennek folytán Bátyuskov legkiválóbb hazafias alkotásaival sem foglalkozik. Az előszóban megint csak az a tudományellenes felfogás jut kifejezésre, hogy Bátyuskov költészete nem az orosz valóságból, hanem a francia költészet talajából nőtt ki.

Az »egységes szellemi áramlat« reakciós szemlélete alapján, ócska formalista álláspontonról vizsgálja a »Könyvtárban« az orosz költészet kérdéseit B. Eichenbaum, M. Azadovszkij. Ugyanezek a reakciós vonások jellemzik C. Volpenak A. Bjelij költeményeihez és N. Sztjepanovnak V. Hlebnyikov költeményeihez írt előszavát. Ezeket a költőket egyébként egyáltalán nem kellett volna felvenni a »Könyvtár« sorozatába.

De nézzük a »Puskin, az új orosz irodalom őse« című gyűjteményt, amely 1941-ben jelent meg. Itt A. Cejtlin, Sz. Bongyi, B. Tomasevszkij cikkei minduntalan arra az »eredményre« jutnak, hogy a mi nagy Puskinunk nyugateurópai minták utánzója volt.

Sz. Bongyi egyenesen harcot folytat Puskin költészetének társadalmi-politikai jelentősége ellen. A *Borisz Godunov*-ról ezt írja: »A politikai szempont a történelmi kornak és mozgó rugóinak, a nemzeti sorsnak ábrázolására irányuló nagy érdeklődés volt az oka annak, hogy a darab legtöbb jellemének rajza nem eléggé elmélyült, ez volt az oka annak, hogy a drámában nincsenek olyan éles helyzetek, amelyek a jellemeket dinamikájukban mutatnák be«. Ezt Puskinról és a *Borisz Godunov*-ról mondják 1941-ben!

Nézzük Sz. Danyilov »Vázlatok az orosz drámai színház történetéből« című könyvét. Ez a könyv valóságos »program« a színházi problémáknak a jelen fontos feladataitól való elválasztására.

Az »irodalomtudomány« ezen burzsoá szemléletét erőszakosan oltják be ifjúságunkba. Nem jött-e el a legfőbb ideje annak, hogy a Felsőoktatásügyi Minisztérium kissé elgondolkozzék azon a jelenségen, hogy a Szovjetunióban az irodalom valamennyi professzora és előadója közül, akik a tudományok doktora címet megszerezték, csak egyetlenegy (betűszerint egyetlenegy!) doktor foglalkozik a mai szovjet irodalom tanításával!

Mi nem az irodalomtörténet tanulmányozása ellen hadakozunk. Az irodalomtörténet ismerete nélkül a jelenkor irodalmában sem igazodhatunk el. Vannak jó és értékes munkáink a nagy orosz irodalom multjára, a világ népeinek irodalmára vonatkozólag, de ideje, legfőbb ideje, hogy végezzünk azzal a burzsoá szemlélettel az irodalmi kritika területén, amely még kritikusaink néhány értékes művében is visszatükröződik. A rossz értelemben vett »akadémizmus« lecsapódása érezhető például B. Mejlah: »Lenin és a XIX. század vége s a XX. század eleje orosz irodalmának problémái« c. Sztálin-díjat nyert hasznos könyvében is. Ebben a műben a leggyengébben éppen az irodalom *pártosságának* kérdése van kidolgozva. Természetesen Lenin nagy műveinek vizsgálatánál közben Mejlah rámutat az irodalom lenini értékelésének pártosságára. De jellemző, hogy az a fejezet, amely éppen Leninnek az irodalom pártosságára vonatkozó tanításával foglalkozik, a könyv leggyengébb fejezete. Nem is lehet erős, mert nem kapcsolódik a mai szovjet irodalom eszmei harcának feladataihoz. Nem lehet megérteni, hogy B. Mejlah korunk mely eszmei ellenfelei ellen harcol könyvében, hogy mely korszerű problémák nyugtalanították őt. És nem véletlen, hogy ebben a könyvben a szerzőnek van egy barátságos gesztusa Veszolovszkij felé. Pedig mi lehet idegenebb Lenin szellemétől?

A valódi pártos irodalmár számára a multtal foglalkozó minden könyvnek harcos könyvnek kell lennie, amely kora eszmei ellenfeleivel folytat harcot.

Sohasem lesznek a kritikában új, fiatal erőink, akik arccal a jelenkor feladatai felé fordulnak, ha a kritikusok túlnyomó többsége a multtal fog foglalkozni. Az övék a »prioritás« tanintézetek tanszékei. Az ő szeretetük, az ő izlésük plántálódik át ifjúságunkba. A fiatalok eltanulják, hogy ne a ma érdekében szeressék a multat; az ifjúságot a jelentől a mult felé fordítják.

És a vidék nem nagyszámú kritikus-kádere megtanulja »az idősebbektől« — Moszkvában és Leningrádban.

A mondottak nem jelentik azt, hogy ki kell törölnünk, ami jót és progresszívet irodalomtörténészeink alkottak. Csak el kell választanunk a jót a rossztól, és irodalomtörténészeink többségét, akik haladó szovjet emberek, vissza kell vezetnünk a jelenkor problémáihoz.

Vajjon nincsenek-e olyan kritikusaink, akik irodalomtörténettel is, kritikával is foglalkoznak, (ha már kedvük van ezt a terminológiát használni)? Vannak. És nem kétséges, hogy ennek haszna megmutatkozik munkájukban. De ilyen kritikusunk nagyon kevés van, összesen 2—3 nevet említhetnénk.

Az olyan tapasztalt irodalomtörténetíró, mint pl. N. Brodskij, aki értékes könyvet írt Lermontovról, miért ne használhatná fel tapasztalatait kortársainak tanulmányozására? Azt fogják erre válaszolni, hogy azok nem Lermontovok. Úgy van, de osztályrészükül jutott, hogy új mondanivalójuk legyen az emberiség művészi fejlődésében!

Miért nem ír a szovjet irodalomról D. Blagoj, N. Gudzij és különösen olyan fiatal tudósok, mint B. Mejlah és sokan mások?

Ha félredobva a polgári előítéleteket, forradalmi bátorsággal közelednénk az irodalmi kritika nemes ügyéhez, akkor szépirodalmunk még gyorsabb léptekkel haladna előre. Milyen hasznos munkát végezhetne a szovjet irodalom számára számos irodalomtörténésziünk, irodalomtörténeti ismereteikkel, az alkotások eszmei-művészi elemzésében való gyakorlatukkal, monográfiai munkák megírásában való készségükkel! Ahhoz azonban, hogy ezt a fordulatot megtehesük, mindenekelőtt arra van szükség, hogy minden baráti kapcsolatra való tekintet nélkül lerántuk a leplet azokról, akik hátat fordítanak a jelenkornak. Kritikánk akkor fogja előbbre vinni az irodalmat a kommunizmus felé vezető úton, ha leszámol a burzsoá irodalomtudomány előítéleteivel és csökevényeivel és lenini-sztálini típusú valódi kritikává alakul át.«

*

Az értekezleten felszólaló irodalomtörténészek lelkesen támogatták A. Fagyjev felhívását.

— A szovjet irodalomtörténészeknek — mondotta felszólalásában A. Jegolin — harcolniok kell a néppel szoros kapcsolatot tartó tudományért. Olyan tudományért kell harcolniok, amely nem különül el az élettől. Képzett tudósok, akik széleskörű ismeretekkel, az elemzés tudományos módszerével rendelkeznek, hasznos munkát végezhetnek az új irodalmi alkotások tanulmányozása szempontjából, ugyanakkor a szovjet irodalommal való foglalkozás mind elméletileg, mind metodikailag gazdagítani fogja a forradalom előtti irodalom kutatóit, lehetővé teszi számukra, hogy világosabban, pártszerűbben értékeljék ki a mult egyes jelenségeit. Eddig azonban — folytatta A. Jegolin — a szovjet irodalom tanulmányozására rendkívül kevés figyelmet fordítottunk. Elegendő, ha rámutatok arra, hogy a legtöbb tanintézetben a modern irodalom előadására nincsenek képesített kádereink, a szovjet irodalom tanszékeit nem doktorok és nem a tudomány kandidátusai vezetik, nem professzorok és nem docensek, hanem megbízott előadók. A disszertációk túlnyomó többsége kevésbé aktuális, mellékes kérdéseket dolgoz ki. A Tudományos Akadémia Irodalmi Intézetében (a Puskin-házban) a szovjet irodalmi tagozat csak 1948-ban alakult meg. Egyes irodalomtörténészek időnként foglalkoztak szovjet írók alkotásaival is (D. Blagoj foglalkozott a szovjet történelmi regénnyel, N. Sztjepanov Majakovszkij művével, stb.), de miután a tudományos körök részéről nem kaptak támogatást, felhagytak az ilyen irányú munkássággal.

D. Blagoj professzor a forradalmi demokratákról — Belinszkijről, Csernisevszkijről, Dobroljubovról — beszélt, akik sohasem szakadtak el koruk aktuális problémáitól, és éppen ezért mélyrehatóan és helyesen világították meg a mult irodalmának fontos kérdéseit.

B. Mejlah professzor rámutatott annak a szűkkörű specializációnak a káros következményeire, amely az irodalomtörténészek között tapasztalható. Nem elég, hogy van, aki kizárólag a XIX. századdal foglalkozik, akad, aki egész életét egyetlen író tanulmányozásának szenteli, sőt gyakran irodalmi munkássága egyetlen szempontból való tanulmányozásának.

Ennek az elzárkózásnak feltétlenül véget kell vetnünk. Irodalomtörténészeink közül sokan, a klasszikus irodalom tanulmányozása során nyert tapasztalatokkal gazdagodva, értékes segítséget nyújthatnak pl a művésziesség, a szovjet írók mesterségbeli haladása problémáinak megoldásában.

N. Gudzij professzor felszólalásában az orosz irodalom tanulmányozásának kettős hagyományáról beszélt. A forradalmi-demokratikus kritika a művészet jelenségeinek széleskörű felöléléské volt képes. Dobroljubov eredményesen tanulmányozta mind a XVIII. század irodalmát, mind a régi irodalmat, de természetesen főként kortársai alkotásairól írt. A polgári irodalomtörténészek az irodalom tanulmányozásának körét a XVIII. századra, legjobb esetben a XIX. század elejére korlátozták. Nézetük szerint Tolsztojjal, Turgenyevvel, Goncsárovvval foglalkozni »komoly tudósokhoz« méltatlan könnyelműség volt. A jelenkor élő problémáitól való elszakadásban is ennek a polgári hagyománynak a következménye mutatkozik meg, s ez a hiba sok szovjet irodalomtörténésznél tapasztalható, különösen a régebbi generációhoz tartozóknál.

J. Mihajlova beszámolt a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Gorkijről nevezett Világirodalmi Intézetében folyó, illetve előkészületben levő szovjet irodalmi kutatásokról.

J. Kovalcsik az intézetek »Tudományos Dolgozataiból és a moszkvai állami egyetem »Beszámolók és Közlemények« című kiadványából hozott fel példákat a jelenkortól való eltávolodásra. Erről a tárgyról szóló fejtegetései szintén cikk-alakban is megjelentek a Literaturnaja Gazetában :

»A. Fagyeejev »Az irodalmi kritikáról« írt cikke időszerűen és elvisíkon mutat rá arra, milyen szükséges, hogy végeztessünk annak, hogy a csak a múlttal foglalkozó kritikus káderek kettéoszoljanak ú. n. »irodalomtörténészekre« és a mai irodalommal foglalkozó kritikusokra. Nem vitás, hogy kritikánk elégtelen állapotának egyik főoka ez a kettészakadás, amelyet A. Vesszelovszkij polgári irodalomtörténeti iskolája erőszakolt ki, és amely ellentmond a marxizmus-leninizmus szellemének, a forradalmi demokraták élő hagyományainak.

A jelenkortól való elszakadásnak az irodalomtudományra nézve végzetes következményei vannak. Mert lehet-e elméletéről beszélni olyan irodalmi művekkel kapcsolatban, melyek szerzői tudatosan távol tartják magukat az irodalom fejlődésének leghaladóbb eredményeitől, attól, ami újat a szovjet irodalom adott? Az ilyen művek feltétlenül az apolitikizmus és objektivizmus hibáiba esnek. Nemcsak, hogy nem viszik előbbre a tudományt, ellenkezőleg, a kutatómunka megcsontosodottságának, céltalanságának, az egy helyben való topogásnak jellegzetes példái.

Sok példán mutathatjuk meg, mennyire árt az irodalomtudomány fejlődésének az irodalomtörténészeknek a jelenkortól való eltávolodása. Bármilyen paradoxus hangzik is, de a tudományellenességnek, a skolasztikának legszemléletesebb példáit éppen az egyetemek tanszékei és filológiai fakultásai által kiadott »Tudományos Dolgozatok« számos kötete szolgáltatja. A »Tudományos Dolgozatok« hivatása nevének megfelelően

nyilván az volna, hogy orgánuma legyen a haladó gondolatnak, új fel-fedezéseknek, a tudományt gazdagító legidősebb kérdések felvetésé-nek és kidolgozásának. A valóságban azonban ezeknek a »Dolgozatoknak« sok kiadványa csak csalódottságot okoz: itt még mindig a régi, elzár-kóztott, a mától elforduló céhszellem, az »akadémikus« áltudomány uralkodik; helyenként a legordítóbb apolitizmus, az ellenséges burzsoá elméleteknek való hajbókolás példáit látjuk.

Vegyük például a moszkvai állami egyetem filológiai kara »Elő-adások és Közlemények« című kiadványának 1947. évi III. füzetét, amely-ben gazdag anyaggal van képviselve mind a nyelvészet, mind az irodal-omtudomány. V. Vinogradov akadémikus »Az orosz irodalmi szókincs történetéből« címmel közöl benne tanulmányt. A szerző figyelemreméltó célt tűzött maga elé, az orosz, ukrán és bjelorusz nyelv történeti kapcsola-tait akarja tisztázni. V. Vinogradov akadémikus helyénvalónak találta, hogy ezen nyelvek összefüggéseit önkényes, esetleges példákon mutassa be, mint »завязтый« (szenvedélyes), »никчемный« (haszontalan) és »отщепенец« (renegát) szavak elemzésén. Más példát a nyelvek egész gazdagságában a szerző »nem vett észre«. Fenti szavak mind-egyikének külön fejezetet szentel, amelyben megmagyarázza a szó morfológiáját, kialakulásának időpontját, stb., stb. A szerző jó és hasz-nos célt tűzött ki maga elé, de azt formalista, objektivistá, történetiet-len megoldással kompromittálta.

P. Csernih professzor a kötetben »Anna Jaroslávna francia királyné aláírásának kérdéséhez« című tanulmányával szerepel.

Jobb ügyhöz méltó komolysággal és körülányességgel, számos nyugati »romanista« szaktudósrá való hivatkozással magyarázza meg cikkében, hogy Anna, Jarosláv leánya, francia özvegy-királyné miért írta egy adományozó levél alá az »Anna« nevet egy »n«-nel. A cikk szer-zője azzal próbálja kapcsolatba hozni ezt a körülményt, hogy, amint néhány tudós állítja, Anna királyné áttért a katolikus hitre és nevét Ágnesre változtatta. Sajnos, ez nem az egyetlen példája annak, amit röviden »üres szalmacséplésnek« szoktunk nevezni.

Vannak ebben a kötetben olyan cikkek is, amelyeknek a szerzői nagyobb jelentőségű kérdéseket igyekeznek felvetni, de ezekben a cik-kekben menthetetlenül megnyilvánul a jelenkortól való elszakadás, a régi burzsoá-liberális irodalomtudomány hagyományainak a tisztelete. Ilyen G. Poszpelov professzor »A romanticizmus problémája« című cikke. G. Poszpelov a romanticizmus fogalmának tisztázását követeli. De ő maga nemcsak hogy nem magyarázza meg a romanticizmus problémá-ját, ellenkezőleg, hazug objektivistá tételeivel még elhomályosítja. Így például egy táborba sorol olyan eszmeileg ellentétes írókat, mint egyfelől Puskin, a dekabristák közül Küchelbecker, Besztuzsev-Marinszkij, másfelől Pogogyin, Sevirjev. Ezt az önkényes egyesítést Poszpelov azzal indokolja, hogy szerinte mindezen írók számára a romanticizmus elmélete »mindenekelőtt és főképpen — irodalmi program volt, amely-ben alkotóként tudatosították sajátmagukat, saját költői tendenciái-akat, amelyben éppen ezáltal elkülönültek más, idegen alkotó magatar-tásoktól, legyőzték ezeket, gyakran saját magukban is«. Poszpelov

értelmezésében az »irodalmi program« fogalma teljesen kizárja az eszmei-politikai mozzanatot; ez csupán az alkotó eljárások leírása. Ebben az okoskodásban minden részlet a cikk szerzőjének formalizmusára, apoliticizmusára és következtetéseinek mélységes tudománytalanságára utal. Valósággal az élet tényeivel szembeszállva, az irodalom és politika elválaszthatatlan egységét mesterségesen széttörve egy táborba tömörít Pospelov eszmei szempontból teljesen különböző írókat. Fabatkát sem ér az ilyen ú. n. »tudományos« megállapítás.

Pospelovnak Belinszkijre, mint a romanticizmus teoretikusára vonatkozó megállapításainak az a célja, hogy a nagy kritikus állásfoglalását és megállapításait egyéniékné, nem kötelező érvényűekké tüntesse fel, amelyek saját idejükben ugyan újszerűek voltak, de »nem teljesek és nem világosak«, amint a cikk írója sietve kijelenti. Viszont fenntartás nélkül feldicséri Veszeloovszkijt, s tulajdonképpen tőle is számítja a romanticizmus »tudományos« magyarázatának kezdetét.

A cikk olvasójának meglepetéssel kell tapasztalnia, milyen rendkívül zavarosak Pospelov fogalmai, milyen üres az egész gondolatmenet, bár ezt tudományos citátumokkal igyekszik leplezni. Pospelov cikke — a romanticizmusra vonatkozó különböző megállapításoknak egy különleges herbárium, melynek nyilvánvaló célja a polgári irodalomtudománynak, módszerének és eredményeinek kiemelése, feldicsérése.

A céhszemlembé zárkózott, társadalmi fejlődésünk élő szükségleteitől magukat távoltartó irodalomtörténészek tevékenysége természetesen vagy egyenesen negatív a jelenkor szempontjából; de képtelenek arra is, hogy megmagyarázzák a multat, hogy a klasszikus irodalom számunkra is élő jelentőségét megmutassák.

A mi szovjet társadalmunkban elképzelhetetlen a tudomány sikeres fejlődése a marxizmus-leninizmus nagy gondolatainak mélyreható elsajátítása nélkül, s különválasztva ama harctól, melyet népünk vív a kommunizmusért.

És minél hamarabb és teljesebben győzik le irodalomtörténészeink a polgári csökevényeket, annál gyorsabb lesz az irodalomtudomány és irodalomelmélet fejlődése, annál termékenyítőbb lesz hatása irodalmunk fejlődésére.

Azok az új esztétikai és erkölcsi értékek, amelyek a szovjet korokban keletkeztek, mindaz az új, amit a szovjet irodalom a szocialista életformából teremtett, lényegileg megváltoztatják az irodalomra vonatkozó régi elképzeléseket. Így például óriási eredményeket ért el a szovjet irodalom az igazi hős ábrázolása terén — olyan eredményeket, amelyeket nem ismert és nem ismerhetett a szocializmus előtti társadalom irodalma. A szovjet irodalom értékes új sajátsága szocialista népiessége — a győztes nép teremtő erejének, tehetségének, hősiességének, forradalmi öntudatának, a szocialista haza iránti odaadásának elmélyült és hű ábrázolása. Irodalmunknak ezen vonásait, sok más vonásával együtt, amelyek valamennyien bolsevik pártosságából folynak, nem hagyhatja figyelmen kívül az irodalomtörténész, aki igazi hazafi, aki népe boldogulásáért harcol. És még akkor is, ha az irodalomtörténészt a régi irodalom jelenségeinek tanulmányozása foglalja le, a jelenkor elmélyült

ismerete, a szovjet írók alkotásai nyomán ezt a multat mélyebben és pontosabban tudja látni.

De az is előfordul néhány irodalomtörténésznel, hogy bizonyos mértékig foglalkoznak korukkal — de művük mégsem valóban harcos, hatékony, utat mutató. Ilyen benyomást tesz ránk például L. Timofejev »Irodalomelmélet« című főiskolai tankönyve. Ez a tankönyv több kiadásban jelent meg, a szerző többször átdolgozta és mégis komoly hiányosságokban szenved. Erről B. Szolovjov írt a »Znamjában« (1949. VII. sz.). Itt csak a könyvnek egy sajátságára kívánok rámutatni. Timofejev beszél ugyan a szocialista realizmusról, mint az irodalom fejlődésének elvileg új állomásáról, beszél irodalmunk pártosságáról, azonban az irodalom minden alapfogalmát és kategóriáját — képet, műfajt, stílust, szerkezetet, leírást, stb. — főként a szocializmus előtti irodalom alapján ítéli meg. Ezért ezt a tankönyvet úgy lehet tekinteni, mint kodexét, összefoglalását az irodalom eddigi fejlődése eredményeinek; ezeknek az eredményeknek önkénytelenül az általános érvényű norma jelentőségét tulajdonítja, a szovjet irodalom fejlődésére vonatkozó néhány megfigyelés pedig pótlásként, függelékként szerepel, amelynek nincs döntő jelentősége az irodalmi alkotás legfontosabb kérdéseinek megoldása szempontjából.

Vajjon nem azzal a bizonyos, irodalmi körökben elterjedt előítélettel állunk-e itt szemben, amely szerint a tudományos általánosítás csak olyan jelenségek alapján lehetséges, amelyek fejlődése már lezárult, amelyek már a multhoz tartoznak. A tudománynak megadják a jogot, hogy foglalkozzék a multtal és ne avatkozzék bele az eleven életbe, ne irányítsa annak fejlődését, ne lássa előre a jövőt, ne járuljon hozzá az újnak a kialakításához. Szükségtelen bizonyítani, mennyire idegen ez a felfogás a marxizmus-leninizmustól és az orosz forradalmi-demokratikus kritika hagyományaitól.

A jelenkor, a kommunizmust építő korszak irodalmi fejlődésének eleven problémái kerüljenek irodalomtörténészeink és kritikusaink érdeklődésének középpontjába.«

*

Kovalcsik arról is beszélt, hogy az Írószövetség irodalomelméleti és kritikai bizottságának feltétlenül úgy kell működnie, hogy az irodalomtörténeteket szervezetileg segítse abban, hogy a jelenkor problémái felé forduljanak.

A vitában résztvettek még: P. Szkosziriev, N. Sztjepanov, M. Dobribin, J. Elzberg, N. Poljakov, S. Jalavin.

Az értekezlet résztvevőinek felszólalásait áthatotta az az óhaj, hogy a szovjet irodalom tanulmányozása felé forduljanak, hogy véglegesen számoljanak a jelenkor aktuális problémáitól való álakadémikus elszakadással. Feltétlenül szükség van arra, hogy ezek a helyes törekvések meg is valósuljanak.

(Literaturnája Gazeta, 77. és 78. sz.)

Fordította: Nyilas Vera

MAGYAR IRODALOM¹⁾

A feudális társadalom kialakulását megelőző idők törzsi-népi kultúrájának nyomai csak az ellene a feudális állam és az azt ideológiailag támogató egyház részéről induló és a pogány lázadások nyomán erősödő üldözések aktáiban, néhány krónikairó elbeszélésében és egy-két kivételképen a legújabb időkig továbbhagyományozott énekek és népszokásban találhatók. A feudális társadalmi berendezkedést szolgáló irodalom túlnyomó részben egyházi jellegű és latin nyelvű volt. Nemzeti vonatkozásban legfontosabb az udvari történetírás kifejlődése, amely az egyes uralkodók céljai és a mögöttük álló társadalmi rétegek érdekei szerint változó módon adja elő a magyar történelem eseményeit.

A feudalizmusnak a fokozódó áruterelés következtében bekövetkező első megingása, a polgárság növekvő szerepe és a parasztságnak a súlyosbodó kizsákmányoltság ellen való lázadásai a 15. században a magyar nyelvű irodalom egyre erőteljesebb fejlődését vonták maguk után. A parasztfelkelések részben a huszita mozgalmakkal, részben más laikus vallásos mozgalmakkal is kapcsolatban voltak s ennek következtében jött létre pl. az első magyar bibliafordítás. De a hivatalos egyház is kénytelen volt a maga és a feudális rend védelme érdekében nagyobb mértékben használni a nép nyelvét.

A humanizmus jelentkezése is a feudalizmus és az egyházi kultúra válságával kapcsolatos. Fénykora Corvin Mátyás uralkodása, aki a feudális nagybirtokos osztály megfélemezésével központi monarchiát akart létrehozni és udvarában olasz mintára fényes humanista központot teremtett. A legnagyobb magyar humanista költő Janus Pannonius pécsi püspök (1434—72), akinek latin nyelvű munkáiban a középkor vallásos világnézetével ellentétben földi, emberi, személyes problémák és vágyak jutnak kifejezésre. De Mátyás abszolutisztikus törekvéseit maguk a töle felkarolt humanisták sem támogatták, fölemeltetésük után rövidesen a feudális nagybirtokosokhoz csatlakoztak s pártot ütöttek ellene. Mátyás halála után a feudális reakció felülkerekedett s megkezdődött a humanista udvar széttűlése is. A parasztságra nehezedő kíméletlen elnyomás következtében kitört a nagy parasztforradalom (1514), amely-

¹⁾ A fenti vázlatot szovjet részről érkezett sürgős felszólításra a Magyar Irodalomtörténeti Társaság e célból összehívott munkaközössége (Keszti Imre, Király István, Klaniczay Tibor, Komlós Aladár és Waldapfel József) dolgozta ki. A különleges cél, a szigorúan megszabott terjedelem, valamint a párnapos határidő miatt elkerülhetetlen hevenyészettség ellenére szükségesnek tartjuk e cikk magyar szövegének közlését és megvitatására, észrevételei beküldésére szólítjuk fel az Irodalomtörténet minden olvasóját.

nek leverése után oly mértékig fokozódott a parasztság kizsákmányolása, hogy az ország többé nem lehetett képes a török támadások elhárítására.

A középkori államnak Buda elestével befejeződő összeomlása után gyorsan elterjedt a reformáció s ennek szolgálatában rohamosan fejlődik a most már könyvnyomtatás útján is terjedő magyarnyelvű irodalom. A protestáns írók egy részénél az új vallási törekvések együtt járnak az elnyomott nép panaszainak megszólaltatásával s az uralkodó osztály éles bírálatával. (Szkhárosi Horvát András énekei, Heltai Gáspár fabulái, stb.). A várakat védő vitézek körében és a birtokosok udvarházaiban előadott úgynevezett históriás énekek (a legismertebb énekmondó, Tinódi Sebestyén énekei már nyomtatásban is megjelentek) jelentős mértékben hozzájárultak a török elleni harc propagálásához.

A Habsburg-uralom alá került királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség fejlődése a 16. század végén és a 17. században jelentékenyen eltért egymástól. A feudalizmus megerősödése itt is, ott is háttérbe szorította vagy megsemmisítette a plebejus törekvéseket. Erdélyben a nagybirtokos arisztokráciát a fejedelmi hatalom a század végére letörte, a nyugati részekben azonban az abszolutizmus és feudalizmus küzdelme tovább tart.

Az első nagy magyar lírikus, Balassi Bálint (1554—94) is nagybirtokos családból származott, birtokait azonban fokozatosan elvesztette és hányatott életet élt. Költői munkássága a humanista hagyományokat felújító erdélyi fejedelmi udvarban való tartózkodása után kezdődik. Költeményeinek legnagyobb része szerelmes versből áll, az első szerelmi versciklus is tőle származik. A kozák »dumákra« emlékeztető katonanépeiben a török ellen harcoló végvári vitézek életének szépségeit énekelte meg. Költészete rokonságban van a magyar és a szomszéd népek dalaival. A régi följegyzések a szerelmi népdalokat jelentő »virágének« szót használják Balassi verseire is. Balassi énekeinek tárgyi és formai mintái közt román, lengyel, szlovák, ukrán, horvát dalokra is utal. A török elleni közös harc általában szorosabbá tette a magyar irodalom és a szomszéd népek irodalmának kapcsolatait. A virágénekeken kívül néhány mondai tárgyat feldolgozó akkori ének és akkor megénekelte tárgyának újabbkori népballadákban való továbbélése is mutatja, mennyire nem volt éles határ irodalom és népköltészet közt.

A 16. század végétől a bécsi udvar egyre erőszakosabban próbálta a magyarságot abszolutisztikus uralma alá vetni és ennek érdekében erőteljesen támogatta az egyházi reakciót, az ellenreformációt, melynek legnagyobb hatású írója Pázmány Péter volt.

A gyarmatosítás ellen és az országnak a török uralom alól való felszabadításáért vívott nemzeti küzdelem vezéralakja a 17. század közepén a kor legnagyobb írója, Zrínyi Miklós (1620—64). Neveltetése folytán fiatal korában a Habsburgok híve volt, de már Szigeti Vezedelem című eposzával is, amelyben a magyarságnak a török ellen vívott élet-halálharcát örökítette meg, sürgette a nemzet összefogását az ország egységének megteremtésére. Később látva, hogy az udvar politikája nem segíti elő az ország felszabadulását és hogy Bécs gazdaságpolitikája

a magyar nagybirtokosság érdekeit veszélyezteti, szembe fordult Béccsel, de a nemzet problémáinak megoldását osztályától eltérően nem a feudális helyreállításában, hanem Mátyás mintájára — akiről külön könyvet is ír — nemzeti abszolutizmus megteremtésében látja. E cél szolgálatába állítja prózai munkáinak sorát.

Erdélyben ebben az időben szólalt meg haladó írók egy jelentékeny csoportja, amely a nyugati protestáns államok, Anglia, Németalföld polgárságának haladó ideológiáját képviselve az egyházi élet és a közmívelődés demokratikus fejlesztése érdekében éles harcban állt a dogmatikussá merevedett protestáns uralkodó egyház vezetőivel. E csoport legkiválóbb alakja a jobbágyszármazású Apáczai Cseri János (1625—59).

A török kiűzése (1686) után nem jött létre a nemzeti egység és az ország függetlenségének a biztosítása; a Habsburg-uralom fokozódó nyomása nehezedett a magyarságra. A gyarmatosítás és a nagybirtokosok kizsákmányolása ellen hamarosan fegyveres népi tömegmozgalmak kezdődtek, majd Rákóczi Ferenc vezetésével nemzeti szabadságharcba mentek át, amelyben a nemesség később háttérbe szorította a szervezetlenebb népi erőket és ezzel elősegítette a szabadságharc bukását. E mozgalmak, főleg azok korai szakasza gazdag politikai költészetet fejleszt, amely szoros kapcsolatban van a szabadságmozgalomban résztvevő kárpátvidéki szlovák és ukrán lakosság népköltészetével. Ez a költészet a nép körében a mozgalom bukása után is tovább élt és a későbbi szabadságmozgalmak idején erősítette a Habsburg-ellenes hangulatot.

A nagybirtokosok árulása az országot teljesen kiszolgáltatta a Habsburg-abszolutizmusnak. A magyar irodalom fejlődését is bilincsbe verte az idegen hatalom és az egyház cenzúrája. A XVIII. század első felének magyar irodalmára a formai játék túltengése jellemző, ekkor vált az opportunistá nemesség kedvenc költőjévé Zrínyi fiatalabb kortársa, a sekélyes, de színes stílusú, gáláns elbeszélő költő, Gyöngyösi István.

Mária Terézia és II. József »felvilágosodott abszolutizmusa« ugyanakkor, amikor az osztrák kapitalizmus fejlődését elősegítette, fokozta Magyarország gyarmati kizsákmányolását. De a feudalizmus elleni ideológiai harc kedvező feltételei (az egyház hatalmának korlátozása, a szabadabb sajtórendszabályok, stb.) Magyarországra is kiterjedtek, s egyrészt ezek, másrészt az a heves ellenállás, amelyet a magyar feudalizmus letörésére irányuló és a birodalmi centralizáció érdekében németesítő intézkedések váltottak ki, nagyarányú irodalmi mozgalmasságra vezettek, melyben sajátos módon keveredtek haladó és reakciós törekvések. A germanizáció veszedelme a kiváltságaihoz és az azok biztosítékául tekintett latin nyelvhez ragaszkodó feudális uralkodó osztály köztudatába is átvitte egy időre a »nyelvművelés«, a magyar nyelvű irodalom nemzeti-politikai jelentőségének tudatát.

A magyar felvilágosodás tulajdonképpeni története irodalmi vonatkozásban a voltaireiánus Bessenyei György (1747—1811) első magyar nyelvű munkáinak, köztük az ókori osztályharcok történetéből merített *Agis tragédiája*-nak megjelenésétől számítható. Bessenyei, Mária Terézia magyar testőrségének tagja és az osztrák udvar kozmopolita (franciás-olasz) kultúrájának részese volt, amíg a József német-római

császári udvarából inspirált német nacionalista felvilágosodás rá nem eszméltette a magyarságot fenyegető veszélyekre és a magyar nemzeti felvilágosodás lehetőségeire. Az ország boldogságának a tudás elterjedésével s ennek a nemzeti nyelv kiművelésével való összefüggése az elvi indokolása munkásságának és agitációjának. A magyar nyelv kiművelésének, a nyelvújításnak ebből következő programját Kazinczy Ferenc (1759—1831) viszi diadalra. Ő is a felvilágosodás antiklerikális-materialista szellemében kezdte meg irodalmi munkásságát, de miután a Martinovics-féle szervezkedésben való részessége miatt halálra ítélték s hat és félevesi nehéz rabság után kiszabadult, a felülkerekedett reakció nyomása alatt a magyar irodalmi nyelv és formák megújítására fordította minden figyelmét s e kérdések körül vívta meg harcát a maradiság ellen. Az első irodalmi folyóirat (Magyar Múzeum, 1787) alapításában társa volt Bacszányi János (1763—1845), aki a francia forradalmat minden népnek szóló példaadásként magasztaló s minden zsarnokot fenyegető versekben ünnepelte, s akit Kazinczyval együtt ítélték el. A magyar írók legjobbjai többnyire résztvettek Martinovics forradalmi szervezkedésében s hosszabb időt töltöttek börtönökben. Kapcsolatban volt az összeesküvőkkel Kármán József (1769—95) is, egy társadalmi okokból boldogtalan leányról szóló szentimentális regény szerzője s a magyar nemesség kulturálatlanságának bírálója, aki a magyar társadalmi és szellemi élet központosítására törekedett és e cél érdekében az első budapesti irodalmi folyóiratot alapította. Munkatársai közé tartozott a magyar felvilágosodás legnagyobb költője, a vidéki kispolgári családból származó Csokonai Vitéz Mihály (1773—1805), Rousseau lelkes híve, aki verseiben támogatta a magántulajdont és a királyságot, a babonát és vallási fanatizmust, hirdette egy boldogabb, szabadabb és műveltebb s ugyanakkor a magyarság fölemelkedését is biztosító társadalom eljövételét, s aki a reakció felülkerekedése folytán szörnyű nyomorgás és hasztalan megalkuvások után pusztult el tudósbajban, anélkül, hogy munkái nagy részének kiadását megérhette volna.

A francia forradalomtól való megriadás az osztrák udvart és a feudális magyar uralkodó osztályt egyfelől minden rendi kiváltságot tiszteletben tartó, a népre annál súlyosabban nehezedő és a felvilágosodással szembe forduló, másfelől a Habsburgokat a forradalom elleni harcban támogató kompromisszum keretében békítette össze. A fordulat a Habsburg-uralom és a feudalizmus megdöntésére szövetkező Martinovics Ignác és társai kivégzésében (1795) és a vele kapcsolatban életbeléptetett rendőri intézkedésekben, minden szabadabb szellemi érekvés elfojtásában tetőződött. A magyar uralkodó osztály lojális behódolását erősítette a forradalom és Napoleon elleni háború értékesítési konjunkturája is; a birtokos nemességen megint a maga és az ország helyzetével való büszke megalégedés és minden sérelmet feledő lojális lelkesedés vált úrrá mindaddig, amíg a háború Magyarországot területét nem érintette. Ezeknek az éveknek legnagyobb költője Berzenyi Dániel (1776—1836), a klasszikus formájú ódaköltészet legnagyobb művelője, aki a viszonyok súlyosbodása idején elsőnek jutott vissza a felvilágosodáshoz. A maradi köznemesség legfőbb kedvence Kisfaludy Sándor

volt (1772—1844), akinek petrarkizáló szerelmi versei és a vitézi multba helyezett áltörténeti verses regéi évtizedeken át voltak osztályának kedves olvasmányai. Öccse, Kisfaludy Károly (1788—1830) ezeknek a falusi nemesuraknak az életét próbálta enyhe kritikával ábrázolni legjobb vígjátékaiban és novelláiban. Mikor sekélyes, de a nemesi büszkeségnek hízoló drámaival első sikereit aratta, akkor adta fel a reménytelen küzdelmet a kor legnagyobb drámaírója, Katona József (1792—1830), egy kisvárosi takácsmester jogászfia. Bánk-bán című drámáját (1815), amely arról szól, miként öli meg családi sérelmei miatt egy középkori magyar főúr az idegeneknek kedvező és laza erkölcsű királynét, drámai feszültség és megrendítő tragikum, emberek és osztályellentétek ábrázolása s a nyelv zordon ereje szempontjából máig sem multa felül senki. Világnézetében a felvilágosodás híve, de minél erősebben érzi a társadalom ellentéteit s a társadalmi igazságtalanság nyomását, annál pesszimizálsabb s annál kevésbé tud hinni a változásban. Fejlődésének ez a megrekedése is a haladás erőinek elenyésző gyöngeségét tükrözi. A még öntudatlan paraszti tömegekkel s a rendkívül fejletlen, még a természetes gazdálkodás és az árutermelés közti átmenet korát élő vidéki kisiparossággal szemben öntelt és szolgálalkú nemesség s nagyrészt német s ezért is ugyancsak a bécsi udvarhoz húzó reakciós városi polgárság áll szemben. A nép panaszáinak, sérelmének és lázongásának Katonán kívül egyedüli megszólaltatója Csokonai jóbarátja, Fazekas Mihály (1766—1828) nyugalmazott főhadnagy, aki a forradalom elleni háború közben kérte a katonaságtól való elbocsátását s akinek főműve, a kegyetlen földesúr eszén túljáró, rajta sérelmeit háromszorosán megtorló parasztfiúról szóló verses elbeszélés (Ludas Matyi) a magyar nép kedves olvasmánya maradt azóta is.

A nemzeti felszabadító mozgalom akkor kezdett újjáéledni, mikor a szentszövetségi korszakban a forradalom leverése után neki-bátorodó udvar részéről való kismizmizése és a feudális gazdálkodás válságának a háborus konjunktúra után szükségképpen következő kiélesedése a birtokos köznemesség önámító megelégedésének véget vetett s az ország gyarmati kizsákmányolását tudatosította benne. Az írók közül Kölcsey Ferenc, a magyar Hymnus költője az első, aki egy eljövendő új szabadságharc hitével és vágyával idézi Rákóczi emléket, s aki a politikai életben is szerepet vállal. Világosan látja a feudalizmus károságát, küzd a polgári társadalomért, a jobbágyság felszabadításáért, de a nemzet vezetését ő is, mint a következő évtizedek liberális nemesei, a birtokos nemességnek akarja megtartani; meggyőződése, hogy ez, sőt a nemesség élete is csak a jobbágyság bizonyos mértékű felszabadításával biztosítható, máskülönben az osztrák udvar előbb-utóbb felhasználja a jobbágyokat a nemesek megsemmisítésére s vele a magyarság teljes leigázására. Mikor megyéjében a reakció kerekedett fölül, visszavonult és növekvő pesszimizmussal várta a katasztrófát.

1823-ban, mikor a nemesség lázongása a reakciós abszolutizmus ellen tetőpontján volt, kezdte írni a magyar honfoglalásnak a régi dicsőséget a jelen hanyatlásával szembeállító eposzát Vörösmarty Mihály

(1800—55), aki e művében is, lírai verseiben is, ugyancsak kifejezte már egy új szabadságharc várását. Mikor Széchenyi reformpolitikája szembe szállt a mult dicsőítésével, előbb egy darabig tündérvilágba és romantikus rémségekbe menekült, de az első reformországgyűlést követő erőszakos elnyomó kísérletek idején egyre tudatosabban, bár újra meg újra kétségekkel küzdve, fordult a nemzeti szabadság minden elnyomott felszabadítása, a társadalmi igazság uralma keretében való érvényesülésének utópisztikus elképzelése felé. Lelkes híve a szabadelvű nemesség haladó törekvéseinek, a forradalom idején mindvégig kitart Kossuth mellett, a szabadságmozgalomhoz bukásában is hű marad és még a krimi háború idején súlyos betegen írt utolsó versében, a Vén Cigányban is hirdeti: »Lesz még egyszer ünnep a világon!«

A néppel megegyezést kereső középnemesség törekvésein részben túllent, de az Ausztriától való függetlenség kérdését elhanyagolta az írónak és politikusoknak egy kis csoportja — az úgynevezett centralisták, a megyei autonómiával szemben felelős kormányzat hívei. — Egyik vezetőjük Eötvös József volt (1813—71), egy aulikus bárócsalád fia, aki a júliusi forradalom után, a polgárkirály népellenes, korrupt kormányzata idején megismerkedett a francia társadalmi viszonyokkal (első regénye ezeket tükrözteti), s részben e tapasztalatok, részben származása miatt, mindvégig forradalomellenes magatartást tanúsított. De ugyanő a szabadságharcig szószólója volt mindenféle elnyomottaknak, s társadalmi és történelmi regényben (az utóbbi Dózsa György parasztháborújáról szól) a legélesebb kritikát mondta a magyar feudalizmusról. Elméletben is kárhoztatta a »l'art pour l'art« törekvéseket és hangoztatta, hogy a költőnek kora érzelmeit kell kifejeznie.

A költőapostol eszményének legnagyobb magyar megtestesítője, a polgári demokratikus forradalom költője, általában a világ egyik legnagyobb forradalmár költője Petőfi Sándor (1823—49). Betetőzése az előző korszak haladó törekvéseinek, de egyszersmind egészen új korszak megteremtője. Nem a nemesi Magyarország megmentésére akarja felemelni a népet, hanem a néphez tartozónak tudja magát, a nép nevében beszél, a nép országát akarja építeni, ha kell, a nemesség megsemmisítése árán is, amelynek önző, léha életéről éles satírikus képeket alkot. Költészetének népiessége hamarosan elszakadt a néphez leereszkedő nemesi népiességtől, és plebejus-demokratikus-realistikus ábrázolásává vált a magyar nép életének és földrajzi hátterének, az Alföldnek, kifejezőjévé a földesuraktól és a Habsburgoktól kétszeresen kizsákmányolt és megkínzott parasztok, valamint más dolgozók (pl. bányászok) fájdalmainak s még jórészt öntudatlan vágyainak. Évekkel előre készült a forradalomra — tanítómestere a nagy francia forradalom története — s mikor elkezdődtek nyugaton 1848 forradalmi eseményei, íróbarátaiból szervezte meg azt a forradalmi élgárdát, amelynek vezetése alatt a március 15-én bekövetkezett forradalmi tüntetések kieroszakolták mindazoknak a követelményekett megszavazását, amelyekért a szabadelvű ellenzék addig küzdött. De Petőfi nem érte be ezzel, s míg a szabadelvű nemesség azon volt, hogy a mozgalmakat most már megállítsa, Petőfi következetesen dolgozott a forradalmi lendület ébrentartásán. Ő, a demokratikus forradal-

már, akit az elért események társadalmi vonatkozásban sem elégíthettek ki, látja legtisztábban, hogy a forradalmi erőkre a nemzeti függetlenség megvédéséhez is hamarosan szükség lesz, és támadásoktól és csalódásoktól meg nem tántorítva, agítált a Habsburgok, a megalkuvó kormány, a forradalom árulói ellen, majd mikor megkezdődött a fegyveres harc a szabadságért, a háború legforradalmibb hadvezére, a saját nemzete szabadságának biztosítékát hozzá hasonlóan a szabadságért küzdő népek nemzetközi összefogásától váró lengyel Bem seregében küzd szinte a legvégső napokig, és ott esik el, mint évekkel előbb megjövendölte, a harc mezején. Ő az első magyar költő, aki világirodalmi hírnévre tett szert, de nagyságának igazi elismerését a szocializmus diadala hozta meg: a világ haladó népei, élükön a Szovjetunió népeivel, a maguk költőjének is vallják a magyar polgári demokratikus forradalom vihar-madarát.

A szabadságharc bukása után az országra nehezedő véres terror idején természetesen azok jutottak először szóhoz, akik szembenálltak a forradalommal. A költők egy része (Arany János, Tompa Mihály, Sárosi Gyula) éveken át nagyrészt kéziratban terjedő versekben gyászolta az elveszett szabadságot, és támadta az önkényuralmat és az árulókat, többen ezért is üldöztetést szenvedtek. Az irodalmi élet vezetése azok kezébe került, akik a megalkuvás, a kiegyezés ideológiai előkészítői voltak, s akik a társadalmi kérdésben is a régi uralkodó osztály fölényét akarták biztosítani, mint ahogy az 1867-ben létrejövő kiegyezés is nemcsak a magyarság és a Habsburgok közti kompromisszum volt, hanem egyben osztozkodás az osztrák burzsoázia és a kapitalizálódás hasznából részesülni vágyó magyar birtokos nemesség közt. Az önkényuralom korának első irodalmi vezére Kemény Zsigmond báró (1814—75), az ellenforradalom és a kiegyezés egyik főideológusa (*Forradalom után*. 1850.), akit a reakció szeretett a legnagyobb magyar realista regényírónak feltüntetni. A lélektani elemzésnek valóban mestere, de a különös szenvedélyes lelkialkatokban való vájkálás éppen úgy arra való nála, hogy elterelje a figyelmet a társadalmi valóságról, az osztály-ellentétek és tömegesítő történelemalakító szerepéről és megtörje az emberiség haladásában való hitet, mint a sorsszerűség, a végzet folytonos éreztetése.

Keményék a maguk pártjára igyekeztek vonni és Petőfi népszerűségének ellensúlyozására a legnagyobb magyar költőtől kijátszani a paraszti származású Arany Jánost (1817—82), aki a forradalom előtt a méltatlan mellőzésből fölemelkedő Toldi Miklósról szóló népies eposzával szerezte megérdemelt hírnevét és Petőfi barátságát, s aki Petőfi hatása alatt, passzívabb természete ellenére, a forradalom híve lett. Petőfi emlékéhez mindvégig hű maradt és bár a forradalomban való hitét elvesztette, még 1857-ben is egy szép balladában a walesi bárdok Eduard angol királya zúdíttott átkaival felelt arra a felszólításra, hogy a költők ünnepeljék a zsarnok Ferencz József első magyarországi látogatását. A hún mondák köréből vett eposza és titokzatos, formai bravurokban gazdag, erős lélektani realizmussal alkotott balladáit a legfontosabbak 49 utáni alkotásai közül. Kemény és Arany halála után a hivatalos irodalom

vezetése Gyulai Pálnak, az irány legkiválóbb kritikusának kezébe kerül. Szépirodalmi munkássága is jelentékeny, többek között egy Puskin hatása alatt írt verses regényben próbálta bemutatni a szabadelvű és reakciós arisztokrácia ellentétét. A verses regény műfaja orosz hatás alatt általában jelentékeny fejlődést ér el (pl a Délibábok hőse Arany Lászlótól, Arany János fiától). Madách Imrének (1823—68) a reakció részéről erősen túlértékelt, de részleteiben sok megkapó és progresszív mozzanatot is tartalmazó drámai költeménye, *Az ember tragédiája* az emberi haladás kérdését veti fel, amelyben való hitről lemondani nem tud, de a forradalom sikertelensége és a liberális-kapitalista fejlődésben való csalódás miatt végül is csak fideizmusban tud megnyugvást találni a luciferi történelemábrázolással szemben, amely a nagy törekvések végső eltorzulásaira veti a fényt.

Gazdag képzelete, kifogyhatatlan elbeszélő és adomázó készsége a felületesebb olvasók körében egész ember- és történelemábrázolásának naív irrealitása ellenére tartós népszerűséget szerzett Jókai Mór számára (1825—1904). Nem egyszer gyermekes felelőtlenességgel váltakozó oportunitizmusa, amely már a forradalom alatt is megnyilvánult, mikor Petőfi társából a forradalom árulójává, az úgynevezett Békepárt publicistájává lett, sajátos különállást biztosított. Időnkint a szabadságharc hősiességének rajongó kultuszát is szolgálta, ugyanakkor azonban a forradalomra vezető alapvető ellentétek elkenésével tette komolytalanná a nagy küzdelem bemutatását, mint ahogy »Szabadság a hó alatt« című regényében is pártatlansággal tetszelegve csaknem egyenlő rokon-szenvvel ábrázolta Puskit és a dekabristákat és a zszarnok cárt.

A hivatalos irodalmi iránnyal Petőfi életben maradt kortársai közül következetesen, a polgári demokratikus forradalom hagyományaihoz híven csak Vajda János (1827—97) lírikus és publicista állt szemben mindvégig. Az uralkodó osztályok gyűlölete magányba és nyomorba taszította, s csak a haladó fiatalok egy kis csoportja tekintett rá tisztelettel, és a XX. század első nagy forradalmár költője, Ady Endre szerzte meg számára az értékelést, aki ősenek hirdette. Az ellenzékhez tartozott Reviczky Gyula is (1855—89), egy cselédlánynak nagyúrtól származó törvénytelen gyermeke. Első magyar rajongója az orosz regényirodalomnak (Turgenyev, Tolsztoj), keserűen panaszolja a társadalmi viszonyok és a hagyományos nemesi világnézet hazugságait, de gyengeségében a szenvedés és részvét vallásában keres megnyugvást, és a feudálkapitalista Magyarország hazug nacionalizmusával szemben a kozmopolitizmust védi. Regényben és novellában Tolnai Lajos bírálta legkesebben a kiegyezés után Magyarország állapotait és támadta a hivatalos irodalompolitikát.

A feudalizmus és a nagytőke szövetségétől vezetett magyar társadalom rothadását az úgynevezett dzsentri (a hivatalokból élőködő kis- és középnemesség) züllöttségét, a klérus visszaéléseit, a pénz demoralizáló hatását Tolnainál is világosabban felismerte a századforduló legkiválóbb prózaírója, Mikszáth Kálmán (1847—1910), aki azonban többnyire cinkos, megértő humorral tompítja kritikája hatását. Regényei (*Különös házasság*, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, *Új Zrinyidsz stb.*)

és rövid novellái, karcolatai mégis a magyar kritikai realizmus legjelentősebb alkotásai közé tartoznak. A XX. század elején bekövetkező fordulat előkészítésében számottevő szerepe van a városi (jórészt zsidó) kispolgárság elégedetlenségét kifejező, de szokatlanul bátor társadalmi kritikát giccses elkenéssel keverő Bródy Sándornak és A Hét című hetilapjában a még meglehetősen tétován új utakat kereső fiatalokat is megszólaltató Kiss Józsefnek. Ez utóbbi tehetséges lírikus; *Knyáz Potemkin* című verse az 1905-ös orosz forradalom legjelentősebb magyar költői visszhangja.

Az 1900-as évek elején betörő imperializmus megzavarta a feudálkapitalista Magyarország viszonylagos nyugalmi állapotát. Gyakori munkássztrájkok, parasztlázadások feszegették alulról az uralkodó társadalmi rend épületét, és az így támadó réseken át tört magának utat, igyekezett további előnyökhöz jutni a liberális burzsoázia. Ennek az osztálynak törekvéseit szolgáltatta meg az 1908-ban meginduló Nyugat című folyóirat munkatársainak többsége. Míg a kor legnagyobb költője, Ady Endre már 1905-ben megírta, hogy »Él és eszmél a nép... Oroszország egyszerre csinál meg két forradalmat, a régit, amelyen már Európa tülesett, s az újat, amely a nép demokratikus követeléseit valósítja meg tüzzel-vassal«, addig a feudális maradványok ellen támadó Nyugat íróinak legnagyobb része a liberális megalkuvás posványában vesztte el, s »politikamentes« költészetével legfeljebb a feudálkapitalista társadalmon belül akar kiküzdeni reformokat a liberális polgárság számára.

Ady Endre (1877—1919) a XX. századnak világviszonylatban is egyik legnagyobb lírikusa. Meggyőződéses forradalmi demokrata, aki bár az úgynevezett polgári radikálisokban találja meg legközelebbi fegyverbarátait, nem kételkedik a parasztság forradalmi jelentőségében, és a munkásosztálynak a demokratikus forradalomban vezető szerepében. De mivel nem tud azonosulni a szocialistákkal, részben a magyar szociáldemokrácia opportunizmusa miatt, magára marad. Ez magyarázza lírája ellentmondásait: szimbolizmusát, istenkereső hajlamát, szerelmi életének elhajlásait. Élete utolsó éveiben az első imperialista világháború idején a magyar nép legigazabb forradalmi törekvéseit szolgáltatta meg. Mellette Mórincz Zsigmond volt a kor másik legnagyobb írója. Fiatalkori művei az ábrázolás nyers naturalizmusával és sötétségével tüntettek, a századforduló korában divatos feudális parasztabrázolás léha optimizmusa ellen. Későbbi műveiben egyre nagyobb szabású realista képet ad a magyar társadalomról. Végső soron mégis megállt a kispolgári szemlélet korlátainál. Bár látja és nem is igyekszik takargatni a feudálkapitalizmus bűneit, hajlandó ezeket a bűnöket a magyarság bűneivé általánosítani, s néha reakciós národnyik elemek is becsúsznak munkáiba. De élete végén néhány írásában, így a kulákokhoz kiadott lelcngyermek sorsával foglalkozó *Árvácskában* és az 1848-as forradalom idejében játszódó *Rózsa Sándorban* harcos forradalmi hangot üt meg.

A Nyugat liberális burzsoá írói közül Babits Mihály hatása volt a legnagyobb. Látja a feudálkapitalista társadalom embertelenségét, de nem tud túllépni osztálykorlátain. Legigazabb verseiben, mint például a

német fasizmus tombolása idején írt *Jónás könyvé*-ben, vívódó, tépelődő ember hangján szólal meg, többnyire azonban szép szavakkal, virtuóz formaművészettel leplezi megalkuvását. A Nyugat másik ünnepelt lírikusa, Kosztolányi Dezső, eleinte valami anarchista pózban tetszelgett, később mind cinikusabban hirdette a művészi felelőtlenség, a l'art pour l'art rothadt burzsoá elvét. Hangban, formában közeli rokona a Nyugat lírikusainak, de költői hivatástudatban és felelősségben túlmutat rajtuk Juhász Gyula. Lirája az 1919-es magyar tanácsköztársaság idejében érte el csúcspontját. A forradalmi hangot később is megszólaltatta, de az ellenforradalom győzelme mindinkább lelki meghasonlásba, végül öngyilkosságba kergette.

Az első világháború vége felé és az 1918—19-iki forradalmak idején szólalt meg először számottevő módon a proletariátus hangja a magyar irodalomban. Komját Aladár a forradalomnak, a pártnak, majd az emigrációnak kiváló költője, legszebb versei csak a felszabadulás után váltak ismertté Magyarországon. Kispolgári opportunizmusa Kassák Lajost tette az ellenforradalom hivatalos »proletáriróójává«, aki a jobboldali szociáldemokrácia politikáját tükrözte költészetében. De az első világháború vége felé írt néhány szép verse s önéletrajzi regényének első része maradandó emléke annak a magaslathoz, amelyről lehanyatlott.

Az 1919-es proletárforradalom után a dolgozó nép és elsősorban a proletariátus ellen védekező polgárságnak mind szélesebb rétege vált érdekeltté a feudális-kapitalista ellenforradalmi reakció védelmében. A Nyugat és a polgári értelmiség egy vékony rétege tömegbázis nélkül elszigetelődött, s némi ingadozás után alkalmazkodott az ellenforradalmi burzsoáziához, megalkuvását az irodalmi autonómia tetszetős elvével leplezve. Az ellenforradalom első éveiben jelentek meg Szabó Dezsőnek a falut a várossal szembeállító národnyik szellemű regényei. Szembehelyezkedett ugyan az ellenforradalmi idők közhivatali feudalizmusával és burzsoá üzérkedésével, szembeszállt a német imperializmus előretörésével is, de marxista-ellenes, városellenes, fajvédő magatartásával mégis az ellenforradalom szekerét tolta.

A város-falu ellentét a harmincas években két egymással élesen szembenálló gárdát hozott létre, a kispolgári reformista urbanusokat, akik a szociáldemokrácia jobbszárnyán gyülekeztek és a népieseket. A népiesek csoportja volt a jelentékenyebb, összefogta mindazokat, akik az elmaradt és feudális agrárviszonyok között a parasztság döntő jelentőségű problémáival foglalkoztak, kispolgári národnyikoktól kezdve a marxistákhoz közelállókig. Közös vonásuk, hogy az 1919-es proletárforradalom bukását a proletárszocializmus vereségeként könyvelték el s valamilyen misztikus harmadik utat kerestek a parasztságon keresztül. A csoport legjelentékenyebb írója Illyés Gyula, aki verseiben és prózájában a puszták elnyomott népének, a nagybirtokokon élő cselédségnek, a magyar szegényparasztságnak problémáit szólaltatta meg.

József Attila volt ennek az időszaknak és egyben a magyar forradalmi proletariátusnak legnagyobb költője. Proletárcsaládból származott, gyermekéveit középparaszt rokonainál végzett kemény munkában töl-

tötte el. Magával hozta a proletársors és a dolgozó paraszt életének élményeit s ezeket az öntudatos kommunista felkészültségével dolgozta fel. Költeményeinek egy része szervesen kapcsolódik az illegális Kommunista Párt harcaihoz (*Szocialisták, Tömeg, Lebukott*). *Hazám* című szonettciklusában a faszálódó magyar társadalom realista körképét adta és széleskörű nemzeti összefogást és ellenállást hirdetett. A *Dunánál* című költeménye a keleteurópai félféudális sorban élő népek közös tennivalóit idézi. A *város peremén* című verse nagyszerű hitvallás a marxizmus-leninizmus mellett. Lelkének még gyermekkorából magával hozott megbetegedése, amely a faszizmus uralomrajutása után mindinkább növekedett, elmebajba, majd öngyilkosságba viszi.

A 30-as évek során az irodalmi életbe belépő fiatalok általában a Nyugatnak mindinkább pocsolóba süllyedő dekadens irányzatának folytatói. Epigonok és formalisták. Az imperialista burzsoáziát szolgálják ki, a reakciós misztikum és pornográfia túlteng műveikben. Kivételt képez a vértanuhalált halt és élete végén a szocializmushoz eljutott Radnóti Miklós költészete. Utolsó költeményeit a fasiszta haláltáborban írta, és a szörnyű valóság háttérében ragyogó színekkel festi a felszabadulásnak azt a boldogságát, amelyért a költőnek a halált és a borzalmakat is el kell szenvednie.

A felszabadulás után ismét megpróbált érvényre jutni az az eszménélküli burzsoá irodalom, amely, mivel a háború folyamán németellenes és nyugati orientációjú volt, a faszizmus leverésétől a maga érvényesülését várta. Ezt azonban megakadályozta a munkásosztály, amely szövetségben a dolgozó parasztsággal, a Magyar Kommunista Párt vezetésével s a hatalmas Szovjetuniótól támogatva a szocialista társadalom kezdte építeni, s élesen állást foglalva a burzsoá izléstelenség lapossága ellen olyan harcos, magas eszmeiségű műveket kívánt, amelyek fegyverül szolgálhatnak a szocializmust építő dolgozó nép kezében, s amilyenekre a szovjet irodalom Magyarországon is népszerűvé vált nagyszerű alkotásai mutattak példát.

Az új magyar irodalom kialakításában jelentős szerepük volt azoknak az emigrációból hazatért íróknak, akiket a Szovjetunió nevelt a marxista-leninista ideológia és a szocialista realizmus szellemében. Illés Béla nagy életrajzi regénye, a *Kárpáti rapszódia*, s néhány kiváló novellája példát adott az egyszerű nyelven írt, optimista, hősiességre nevelő új szocialista prózára. Gergely Sándor nagy regényében a magyar történelem egyik legdicsőbb szakaszának, a Dózsa-féle parasztfordalomnak történetét írta meg. Révai József Petőfiről és Adyról írt írásai a marxista-leninista irodalmi analízis módszerére mutattak példát. Jelentős szerepe volt az első vitákban, az irodalom társadalmi funkciójának elismertetésében, Lukács Györgynek.

Az idősebb baloldali írók közül, akik korábban csak az irodalmi élet periferiájáig juthattak el, a magyar irodalom egyik vezető írójává vált Nagy Lajos, aki novelláiban éles realizmussal bírálta a régi uralkodó rendszert. Megjelenhetett Déry Tibornak az illegális munkásmozgalom élményanyagából merített, de sokszor formalista eszközökkel élő regénye.

A befejezetlen mondat. A végleges fordulatot a szocialista realizmus felé a politikai fordulatot jelentő esztendő, 1948 hozta meg. E fordulat legfőbb záloga a fiatalok legtehetségesebbjeinek csaknem egyértelmű felsorakozása a népi demokrácia irodalmi követelései mellett. A szocialista realizmus követelménye hosszú csatározások után kezd áttörni. A harc a burzsoá maradványok, a kozmopolita, dekadens irányzatok ellen mind élesebben folyik, s remélhető, hogy az épülő új társadalomhoz méltó nagy realista alkotások sem soká váratnak magukra.

KLANICZAY TIBOR:

RÉGI MAGYAR IRODALOM ÉS FOLKLÓR

Az irodalomtörténet és a néprajz haladó művelői egyaránt tudják, hogy szakítani kell a tudományok egymástól való függetlenségéről szóló hazug burzsoá tanítással és meg kell vizsgálni az irodalomtörténet és a néprajz közös problémáit.

Irodalmunk régi századait (a XVIII. sz.-ig) teszem vizsgálat tárgyává a folklór-vonatkozások szempontjából, de természetesen elengedhetetlen lesz az irodalomtörténet és a folklór egyes elvi kérdéseinek a felvetése is.

Poszitivista irodalomtörténetírásunk a múlt században és ennek a századnak az elején a filológia módszereivel közeledett az íratlan költői alkotásokhoz. Az érdeklődés középpontjában a magyar ősköltészet kérdése állt. E filológiai kutatásokból rengeteg tanulmány és könyv, de kevés pozitív eredmény jött létre. Az irodalom és a népköltészet problémáit nem tudták egymással összefüggésben megvilágítani. Romantikus elméletek ugyan bőven születtek, a millenniumot ünneplő magyar uralkodó osztály hamis illúzióinak szaporítására, a népköltészeti alkotásokat azonban végül is nem sikerült beleilleszteni irodalmunk történeti fejlődésébe. Az irodalomtörténeti és folklór-problémákat azonban ennek során egyes tudósok úgy összekeverték, hogy azok a pozitív tárgyi eredmények, melyeket a részletkutatás helyenként mégis elért, helytelen összefüggésekbe kerültek. Elég ha Sebestyén Gyulának a magyar honfoglalás mondáiról írt könyvére gondolunk.

A szóbeli irodalomra vonatkozó pozitívista irodalomtörténeti kutatások eredménytelensége a józanul és kritikusan gondolkodó irodalomtörténészek előtt világossá vált. Király Györgynek »Magyar ősköltészet« c. 1921-ben megjelent munkája ennek a ténynek a beismerése. Miután kritikailag megrostálta mindazt, amit filológusaink addig a szentgalleni eset, a Gellért-legenda közismert epizódja, az ősi ritmusra vonatkozó feltevések, a rovásírás, a magyar mitológia rekonstruálása, pogány énekes rend feltételezése kapcsán a magyar ősköltészetre vonatkozólag kifejtettek, megállapítja, hogy az ősköltészetnek a filológia módszereivel történt kutatása eredménytelen maradt. De halljuk magának Király Györgynek a szavait: »Összefoglalva a mondottakat, megállapíthatjuk eddigi adataink alapján, hogy a magyar ősköltészet kutatása nem irodalomtörténeti probléma. Az irodalomtörténet írásban fennmaradt költői alkotások történeti összefüggésének a vizsgálata. Ebből a korból nem maradt semmi írott emlékünknél, rávonatkozó adataink rendkívül csekély

értékűek, visszakövetkezéseink bizonytalanok s amint látni fogjuk, egyetlen biztosan elfogadható költői termelésünknek, a honfoglalás és kalandozások mondáinak csak késői, latinnyelvű, száraz tartalmi kivonatait ismerjük, amint krónikásaink feljegyezték. Az irodalomtörténet-írók azonban nemcsak a tartalom érdekli, hanem a költői forma, s főként maga az individuális alkotás, melyről semmit sem tudunk. Az irodalomtörténész helyét tehát ezen a téren a folklór, a néplélektan kutatójának kell átvennie; egyedül az ő módszereivel lehet megoldani a bonyolult kérdést.»

Király helyesen ismerte fel, hogy az addigi kutatások eredménytelenségének az oka elsősorban abban rejlik, hogy az íratlan költészet alkotásait nem a folklór módszereivel próbálták megvilágítani. Ahelyett azonban, hogy rámutatott volna a megoldás lehetőségeire — pedig Király a társadalmi problémák iránt nem volt érzéketlen — elválasztja egymástól az irodalmat és a folklórt, kirekesztve ezáltal az irodalomtörténetből a magyarság legrégebb költői termékeit, valamint dolgozó népünk alkotásait. Az államalapítás előtti költészetünknek a vizsgálata szerinte azért sem az irodalomtörténész feladata, mert noha helyenként ismerjük tartalmukat, a költői forma és az individuális alkotás ismeretlen. Elődeinek tudományos módszereit bírálva tehát Király nem tudott túljutni a polgári tudomány korlátain. Az irodalomtörténetnek mint az írott emlékek vizsgálatának és a folklórnak, mint az íratlan költészet felgalkozó tudománynak egymástól való elszakítása most már általánossá vált, irodalomtörténészeink túlnyomó részénél.

Ennek a felfogásnak legkövetkezetesebb elméleti és gyakorlati képviselője Horváth János, aki »A magyar irodalmi műveltség kezdetei« című munkájában, — mely a középkori magyar irodalom szintézisének készült — az államalapítás előtti irodalma: egyáltalán nem tárgyalja és a folklór-alkotásokat később sem vonja be vizsgálódásai körébe.

Könyvét ezekkel a szavakkal kezdi: »Irodalom nincs írott szövegek nélkül; története a legrégebbiről fennmaradt írott szövegek vallo-másával kezdődik. Pogánykori magyar szövegekről semmi nyom, semmi emlékezet: »pogánykori magyar irodalomról« ennél fogva nem beszélünk.»¹

Irodalmunk multjának kutatói Horváth Jánost követve örültek, hogy megszabadultak a szájhagyományban élő költészet problémáitól, melyek megoldása terén annyiszor kudarcot vallottak. Az íratlan költészet vizsgálatát most már kizárólagosan néprajzi stúdiumnak tekintették, amelyből az irodalomtörténészeket csak az érdekelte, hogy kimutassák egyes folklór-alkotásokról, hogy nem a nép, hanem a művelt uralkodó osztályok lesüllyedt alkotásai. Felvethetné valaki, hogy ez nem volt hiba, hiszen a népköltészet termékeivel a néprajz művelői amúgyis foglalkoztak és így tulajdonképpen csak észszerű munkamegosztás jött létre, amit indokol az, hogy a szóbeli és írott költészet vizsgálatának különbözők a módszerei.

¹) Horváth id. mű 8.

Ez a beállítás hamis. Népdal és műköltői alkotás egyaránt egy-egy kor társadalmának költői-irodalmi termékei. A vizsgálódás módszere sem lehet különböző: mindkettőt a történettudomány módszerével kell megvizsgálni, a népdal és az írott vers különböző osztályoknak egyaránt a művészeti szó terén való megnyilvánulása. A népköltészetben is és az írott irodalomban is egy-egy kor társadalmi viszonyainak a visszatükröződését kell keresnünk, hogy meghatározhassuk a haladás-hoz való viszonyukat, feltárva és megismertetve így haladó hagyományainkat, hogy azok birtokában vehessünk részt a jelen harcaiban és a jövő építésében. A polgári tudománynak természetesen nem ez volt a célja, sőt éppen az ellenkezője: elkendőzni vagy meghamisítani a valóságot, megakadályozni, hogy a haladó hagyományok a jelenben is élő erőkké váljanak. A folklór és az írott irodalom esetében a szóbeliség és írásbeliség fetisizálása folytán lehetővé vált költészetünk kettéhasítása: a burzsoá irodalomtörténet — a népköltészetet, a dolgozó nép irodalmi tevékenységét, irodalomalattinak bélyegezve — bebizonyíthatta, hogy a kultúrát az uralkodó osztályok hozták létre.

Nézzünk erre egy jellemző példát. »Nem az ősi pogány, — írja Horváth János — hanem az új, idegen, keresztyén műveltség hozta létre a magyar irodalmat, helyesebben mondva: származtatta át a keresztyén latin irodalmat a magyarság tulajdonába is.« (Horváth id. mű 8.) A folklórtól megszabadult magyar irodalomtörténetírás így látta irodalmunk keletkezésének kérdését. Vagyis a magyar irodalom megteremtése az osztálytársadalomnak köszönhető, azáltal, hogy idegen papok segítségével átszármaztatta hozzánk a külföld latin literatúráját. Ezzel az állásponttal természetesen nem érthetünk egyet. Nem fogathatjuk el azt a módszert, amely az irodalomtörténetet, legalábbis a magyar irodalom régebbi századjaira vonatkozólag, az uralkodó osztály irodalmának a történetévé silányította. Mivel az irodalomtörténet egy osztály műveltségének a vizsgálata lett, a folklór természetesen a parasztság költészetének kizárólagos vizsgálatává vált, hozzájárulva így a város és falu ellentétének kiéleződéséhez, a parasztromantika és különböző národnyik eszmék terjedéséhez.

Látjuk tehát, hogy ha az irodalomtörténetből kirekesztjük a népköltészet vizsgálatát, hamis képet kapunk irodalmunkról. A polgári tudomány csődöt mondott akkor is, mikor a népköltészetet bevonta vizsgálódásai körébe és akkor is, amikor kirekesztette azt. A marxista tudomány feladata ennek a látszólagos antinómiának a feloldása. A szovjet folklór-tudósok sikeresen vették fel a küzdelmet a folklór és irodalom viszonyának formalista-pozitívista értelmezése ellen. Az élenjáró szovjet tudomány segítségével kell nekünk is felszámolnunk a burzsoá tudomány hibás elvi megfontolásait.

Mindenekelőtt szakítani kell azzal a felfogással, mely a népköltészet és írott irodalom szétválasztását hirdeti. Azt szokták mondani, hogy a népköltészet alkotásai személytelenek, míg az irodalom termékeit egyes ismert személyek írják. Ezzel szemben csupán arról van szó, hogy az irodalmi alkotásokat olyan személyek hozzák létre, akik ismerik az írást és így műveik leírva állandó formában fennmaradhatnak, míg

a népköltészet termékeit azok alkotják, akik nem tudnak írni és ezért nem biztosíthatják az általuk elmondott szöveg sértetlen megőrzését.

De nem jelenthet elválasztó vonalat az sem, hogy a népköltészet termékeinél állandó szöveg helyett a variációk nagy tömegével van dolgunk. Kérdés, hogy az irodalom területén mindig rendelkezésünkre áll-e a szerző hiteles szövege? A felelet erre: nem. A könyvnyomtatás ugyan nagyban elősegíti a szövegek hiteles fennmaradását, de az ókori és középkori kéziratban őrzött alkotások általában nem a szerzők eredeti változatlan szövegezésében maradtak fenn, hanem egymástól olykor erősen eltérő variációk sokaságában. A kéziratok variációk jelentős része másolási hibáknak köszönheti létrejöttét, nagyon sok esetben azonban a másolók tudatos változtatásának, interpolációinak köszönhető egy-egy új variáns keletkezése. Elég ha a XVII. századi magyar kéziratok énekeskönyvekre gondolunk, melyekben egy-egy versnek számos egymástól döntően eltérő változatát ismerjük meg. Itt sem ismerjük a legtöbb esetben a szerzőt, itt sincs meg a szövegek állandósága! Formai szempontból tehát a kéziratok irodalomnál ugyanolyan jelenségeket találunk, mint a toklórnál, a különbség csupán az, hogy a kéziratok szövegeknél — mivel ezek hiteles fennmaradására több lehetőség van, mint a szájhagyományban élő irodalmi alkotások esetében — a variációk szerepe kisebb.

Látható a fentiekből, hogy írott és íratlan költészet közé nem húzható éles határvonal. »A népköltészet alkotásait — írja Nyikoláj Leontyev — azért nem írták le, azért terjedt szájhagyományként szájról-szájra, mert a nép nem tudott írni. Ezért válhatott az írni-olvasni nem tudó, de jó emlékezőtehetséggel és művészi készséggel megáldott ember csak mesemondóvá. A gondolat — s ezen belül a művészi gondolat — közlésének egyetlen módja a beszéd volt. A sok íratlan művet igen nehéz volt fejben tartani. Ezért kényszerült a mesemondó egy kötött költészeti forma kialakítására, a témák korlátozására, állandó háromszoros ismétlésre, folyton visszatérő jelzőkre stb.«³⁾

A népköltészet különleges formai sajátosságai tehát szintén nem jöhetnek számításba mint az irodalom és folklór szétválasztását igazoló érvek, mert ezek a szóbeliség következtében fejlődtek ki, nem pedig a nép valamilyen különlegességei.

Eddig a folklórt a szóbeli költéssel azonosítottuk. Fel kell azonban vetni a kérdést, helyes-e ez? Az irodalom szóbeliségének az oka az írástudatlanság. A középkorban azonban az egyháziakat leszámítva általában a feudális urak sem tudtak írni. Ugyanakkor a magyar parasztság, a magyar dolgozó nép hangját, szociális követeléseit halljuk a kurucok szegénylegény-énekeiben. Ezek közül a versek közül többet korabeli feljegyzésekből ismerünk⁴⁾ és kimutathatólag olyan személyek írták, akiknek bizonyos iskolázottságuk is volt. Vajon ezeket a kuruc költeményeket, mert szerzőjük leírta őket és mert nem viselik magukon a népköltészet ú. n. formai sajátosságait, kirekeszthetjük-e a nép költői

³⁾ Leontyev: A multba nézők. Novij Mir 1948 IX. Magyarul: Művészeti tájékoztató 1949 febr. 35. l.

alkotásaiból, helyet adva viszont írástudatlan feudális urak énekeinek? Még bonyolultabbá válik azonban a kérdés, ha a népköltészet ú. n. elmúlásának a kérdését vizsgáljuk. A népköltészet íratlan költészet értelemben véve kiveszőben van. Ez nem is csodálatos: már a polgári társadalom lehetővé teszi az írás nagyfokú elterjedését, a szocializmus idején pedig végkép megszűnik az analfabetizmus, ami elkerülhetetlenül a szóbeli költészet pusztulásához vezet. Ennek az a következménye, hogy mire a dolgozó nép a kizsákmányolás alóli felszabadulását, a szocializmust kívívja, megszűnne a népköltészet. A Szovjetunióban ma még virágzik a szóbeli költészet: az októberi forradalom, a szovjet nép nagy vezérei Lenin és Sztálin, a szocialista építés, a nagy honvédó háború számos népi ének, mese keletkezésére adott alkalmat. A Szovjetunió népeinek rohamos kulturális emelkedése következtében az íratlan költészet mégis elmúlóban van. Egyre több népi mesemondó leírja történeteit. Gorkij a szovjet folklór leglelkesebb támogatója és teoretikusa, ki is adott több, — meséit írásban megőrkítő — népi mesemondótól származó gyűjteményt. Ezek ne lennének már a népköltészet alkotásainak tekinthetők?

Nyilvánvaló, hogy a népköltészetnek a szóbeli költéssel való azonosítása nem tartható fenn. Gyökeresen fel kell számolni a folklór formalista értelmezését. A folklór helyes meghatározását Gorkijnak köszönhetjük, akit méltán tekintenek a szovjet folklór-tudomány megeremtőjének. Szerinte a folklór a dolgozó nép irodalmi tevékenysége. A népköltészet fogalmát tehát a tartalmi, eszmei, nem pedig a formai oldalról kell meghatározni. A népköltészet vizsgálatánál nem az analfabetizmus következtében létrejött formai elemek kutatására kell a hangsúlyt helyezni, hanem a dolgozó nép irodalmi alkotásait kell feltárni, tekintet nélkül azok írott, vagy íratlan formájára. Nem kétséges, hogy a magyar folklór-alkotások túlnyomó része még íratlan, de nem ez teszi a lényegét. A költészet íratlan formája történelmileg elmúló, a népköltészet viszont, mint az irodalomnak egyik döntően fontos része megmarad, sőt igazi felvirágzása éppen akkor várható, amikor az íratlan költészet már a múlté lesz. Ezt bizonyítja a szovjet folklór példája. 1931-ben írta Gorkij: »Meg vagyok győződve arról, hogy nuunkástmegyeink, felszabadult dolgozóink a művészet minden területén hamarosan alkotó munkába kezdenek, és hogy a művészi tevékenység valamely kollektív formája kialakulásának a hajnalán vagyunk.«³⁾ Gorkij jóslata be is vált: a szovjet gyárak, bányák, kolhozok népének irodalmi tevékenysége állandóan nő, de ebben az íratlan költészet már alárendelt szerepet játszik.

Elképzelhető a fentiekkel szemben egy olyan álláspont, mely szerint a népköltészet fogalmának tartalmi értelmezése az eddigi formális helyett csupán terminológiai kérdés és ezért fölösleges. Maradjon meg a népköltészet íratlan költészet értelemben. Ebben az esetben azt kellene mondanunk, hogy az osztály nélküli társadalom létrejöttével megszűnik a népköltészet és helyette csak egységes írott irodalom lesz. Ez az állás-

³⁾ Gorkij: Az irodalomról és egyebekről. Idézi Leontyev id. mű 45.

pont helytelen, rá kell mutatnom arra, hogy itt nem terminológiai kérdésről van szó.

Az ősi osztály nélküli társadalom szabad ember hozta létre a költészetet és ez egységes iratlan népköltészet volt. Az osztálytársadalom keletkezésekor feltalált betűírás következtében hasadt az irodalom írott és iratlan részre. Az irodalomnak ez a megosztottsága megmarad mindaddig, míg létre nem jön a kommunista osztály nélküli társadalom, amikor az irodalom egysége újra megvalósul, de most már az írásbeliség magasabb fokán. Most válik elvi kérdéssé, hogy ezt az új egységes írott irodalmat csak irodalomnak nevezzük-e, jelezve ezzel, hogy a népköltészet, mint egy történetileg múló jelenség megszűnt és az írott irodalom most már a dolgozó néphez is eljutott, vagy pedig ezt az új nagy népi irodalmat a népköltészet szerves folytatásának, kiteljesedésének tartjuk-e, mely természetesen magába olvasztja és tovább őrzi az írott irodalom valamennyi értékét, haladó hagyományát is.

Nem kétséges, hogy az előbbi esetben a dolgozó nép kultúrateremtő erejének a lebecsüléséről volna szó, annak hangsúlyozásával, hogy az irodalom fejlődése a kizsákmányoló osztályok érdeme. Gorkij természetesen a másik véleményt képviselte:

»A nép nem csupán olyan erő, amely az anyagi értékeket teremti; a nép a szellemi értékek egyetlen forrása, az első időre, szépségre és az alkotás zsenialitására nézve a filozófusok és a költők között; a nép teremtette meg a nagy költeményeket, az összes földi tragédiát és a legnagyobbat: a világ kultúrájának történetét...

A mítoszban és az eposzban, mint a nyelvben is, határozottan az egész nép kollektív alkotása tükröződik, nem egy ember személyes véleménye...

A kollektív alkotás hatalmát mindennél világosabban bizonyítja az, hogy évszázadok során az egyéni alkotás az Iliászhoz, vagy Kalevalához fogható nem teremtett és hogy az egyéni zseni nem teremtett semmit, aminek gyökere ne a népi alkotás volna, egyetlen olyan világra szóló típust sem, amely ne lett volna meg korábban a népmondákban és legendákban...

Minden ország költői a nép kollektív alkotásának kincsesházából merítették legjobb műveiket, ahol már régóta adva vannak az összes költői megnyilatkozások, az összes magasított alakok és típusok... Az egyéni alkotás legjobb példái remekül csiszolt ékkövek, de ezeket az ékköveket a néptömegek kollektív ereje teremtette meg.⁴⁾

Gorkij idézett nyilatkozata nemcsak arra ad feleletet, hogy miért szükséges a népköltészetet eszmei-tartalmi szempontból értelmezni, hanem feleletet ad az egyéni és kollektív teremtőerő kérdésére is. A polgári tudomány ezt a kérdést pozitívista módon vetette fel egymást kizáróan szembeállítva a folklórban az egyéni vagy közösségi alkotás lehetőségét, ami végül szükségképpen arra vezetett, hogy a népköltészet termékeit egy-egy szerző személyes művének tekintették, aláérté-

⁴⁾ Gorkij: A személyiség lerombolása. Idézi: Krajevskij és Lipájev: Orosz irodalmi, tankönyv a nem orosz középiskolák VIII. o. számára.

kelve így a tömeg teremtő erejét. Gorkij a személyiség történeti szerepéről szóló marxista tanítás alapján oldja meg ezt a kérdést, mikor azt írja, hogy »az egyéni alkotás legjobb példái remekül csiszolt ékkövek, de ezeket az ékköveket a néptömegek kollektív ereje teremtette meg«. Az egyes folklóralkotások nyilvánvalóan mindig egy-egy személy tolmácsolásában és megformálásában jönnek létre, de nem a szerző személyes gondolkodását tükrözik, hanem az egész népet.

Gorkij fenti tételei alapján, magától értetődően, el kell utasítani azt a polgári felfogást is, amely az írott irodalomnak a folklórra gyakorolt egyoldalú hatását tételezi fel. E. V. Gippiusz a moszkvai Néprajzi Intézet tudományos tanácsának ülésén, a szovjet folklóristák munkájának fogyatékoságairól szólva, figyelmeztetett erre és hangsúlyozta, hogy nem egyoldalú hatásról, hanem kölcsönös folyamatról van szó, »hogy minden irodalmi alkotás folklórizációjának feltétele az, hogy folklór forrásai legyenek eszmei, nem pedig formai értelemben«.⁵⁾

Az irodalom és folklór viszonyával kapcsolatos problémák elvi felvetése után, nézzük meg, hogy a folklórra vonatkozó szovjet elméleti eredményeket hogyan hasznosíthatjuk a régi magyar irodalom folklór-problémáival kapcsolatban.

Az ösköltészetet vissza kell iktatnunk a magyar irodalom korszakai közé. Irodalmunk megindulása tehát nem Szent István idegen papjainak, hanem az ősi osztály nélküli társadalom szabad magyarjainak az érdeme. A magyarság őstörténetének fővonalait Molnár Erik munkájából már ismerjük. Molnár maga is utal helyenként arra, hogy egyes mondák a társadalom mely fejlődési fokának emlékét őrzik. Irodalomtörténészeinkre és folklóristáinkra vár azonban a feladat, hogy a civilizáció előtti társadalomunk történetét kiegészítsék ugyanezen kor irodalmi tevékenységének történetével. Ez a munka, természetesen, rendkívül nehéz, különösen a líra területén, ahol azonban archaikus elemeket tartalmazó népdalainknak a vizsgálata és az összehasonlító folklór tanulságai az őstársadalmak fejlődésének ismeretében föltétlenül eredményre vezetnének. Az epika terén valamivel könnyebb a helyzet. Krónikáinkból kielemezhető, hogy mi az, ami szájhagyomány alapján került feljegyzésre. Legújabban Győrffy György könyve (Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest 1948.) mutatta meg az eredetmondára vonatkozólag, hogy össze lehet állítani az államalapítás előtti magyarság mondaanyagának egy lényeges részét. Ezt a munkát folytatni kell, de ezzel párhuzamosan a hiteles mondaanyag részletes tartalmi elemzését is meg kell kezdeni. A család és a társadalmi forma fejlődésének ismeretében meg tudjuk állapítani, hogy egyes mondáink mikor keletkeztek, illetve a társadalom fejlődésével milyen átalakuláson mentek keresztül. Győrffynek a munkája is rámutatott az eredetmonda, valamint az Álmosmonda archaikusabb és újabb változatára, anélkül azonban, hogy rámutatott volna a monda változásának gazdasági-társadalmi okaira. Nyilvánvaló, hogy a két monda legarchaikusabb eleme: a magyar népnek Enech előanyagától, valamint Álmosnak Emesétől, mint nöstényállat-

⁵⁾ Szovjetszkaja Etnografija 1948. 3. sz.

ösöktől való származása, — még az anyajogú család emlékét őrzi. Ezek a mondai elemek tehát legkésőbb a barbárság alsó fokán, a magyarság esetében az ananyinói korszakban keletkeztek. A mondának az átalakulása az apajognak a bevezetése következtében jött létre, amikor is az anyajogú leszármazást hangsúlyozó monda értelmét veszítette. Ezért kellett Enech mellé férfiőst állítani, a sarvasüldözést Enechtől elválasztva, a fiakkal hozni kapcsolatba; Emese esetében pedig a héjjától való megtermékenyítést Emese álmává alakítani, hangsúlyozva, hogy ekkor már terhes volt Ügyektől.

Hasonlóképpen őrzi a Ménrót többnejűségére való utalás a csoport-házasság maradványának, a nőrablás mondája pedig a szigorúan exogám párosházasságnak az emlékét.

Ösköltészeti kutatásainknak tehát meg kell indulnia, hogy irodalmunknak ez a korábban félreértett és romantikusan kezelt, majd később elsikkasztott korszaka újra elfoglalja méltó helyét irodalmunk történetének legelején.

A másik kérdés, amire ki akarok térni, a középkori és XVI. századi történeti epika kérdése. Irodalomtörténezeink nem tudtak mit kezdeni azokkal az adatokkal, amelyek XIV—XV. századi témájú hegedősénekekre vonatkoztak, ezért végül mellőzték őket.

Milyen adatokról van szó? Turóczy megemlíti, hogy a lantosok Kontról énekelnek, Liszti püspök a kenyérmezei csatáról hallott énekeket korcsmai hegedősöktől, Istvánffy Zách Feliciánról szóló énekről tud, Bél Mátyás Toldiról hallott énekelni stb.

Az eddigi meglehetősen terméketlen kutatás részben ezeknek az elveszett hegedős énekeknek a formája, verselése, részben — a későbbi feldolgozások alapján ismert — motívumaik nemzetközi kapcsolatairól érdeklődött. Tartalmuk társadalmi elemzésére nem került sor. Ha így megvizsgáljuk a kérdést, akkor azt láthatjuk, hogy ezeknek az elveszett énekeknek egy része olyan hősökre vonatkozik, akik óriási testi erejükkel, vitézségükkel tűnnek ki (pl. Toldi); a becsületük védelmére a királlyal is szembeszállnak (Zách Felicián); a királyi bosszút hősként viselik el (Kont). Mindezek a hősök, noha az uralkodó feudális osztályhoz tartoznak, olyan cselekedeteket hajtanak végre, olyan magatartást tanusítanak, melyekben a dolgozó nép ereje, vágyakozása, reménye testesül meg. Nem véletlenül maradt fenn a Toldi-monda a nép között és nem véletlenül nyúlt Arany éppen a Toldi-témához, mikor a magyar nép forradalomelőtti hangulatának adott kifejezést.

Nem kétséges tehát, hogy ezeket az énekeket népi alkotásoknak kell tekintenünk akkor is, ha urak szolgálatában álló énekmondók költötték. A szovjet tudomány bebizonyította, hogy a középkori énekmondók, az orosz *skomoroch*-ok népi származásúak és azért, hogy főúri, sőt esetleg királyi udvarokban megfordultak, nem szakadtak el a néptől, annál kevésbé, mert a feudalizmus bizonyos korszakaiban a feudális urak környezetében születhettek olyan énekek, melyek az egész nép eszméit tolmácsolták, különösen, ha egy egészen a prehisztó-

rikus időkig visszanyúló népköltészeti hagyományhoz kapcsolódnak.⁶⁾ Nálunk is erről van szó. A XV—XVI. századi hegedősök elődei, a jocularok, Anonymus idejében a honfoglalásról és a kalandozások hőseiről énekeltek. Sajnos, az államalapítást követő századokból nincs adatunk epikus énekek keletkezéséről, de a jocularokról szóló híradásokból nyilvánvaló, hogy az árpádházi királyok alatt történt események közül is számosat megverseltek. Aba Sámuelnek az új állami rend és uralkodóosztály elleni lázadása, Szent László háborúi a kúnok ellen, a tatárjárás, mind tárgyai lehettek ilyen népi epikus énekeknek. Ezt annál is inkább feltételezhetjük, mert külföldi analógiákból ismerjük ezeknek az énekeknek a tematikáját.

Elveszett jocular és hegedős énekeink ugyanis hasonlóak a chansons de gestes-hez, az orosz bilinákhoz és természetesen más népek hasonló alkotásaihoz. Ezek az énekek, melyek élesen különböznek mind a már olvasásra szánt nyugati lovagregényektől, mind az oroszoknál a XVI. században feltűnő históriás énekektől, a társadalmi fejlődés egy bizonyos periódusában jönnek létre: a feudális állam megalakítása és a feudalizmus virágzása idején. Franciaországban a IX—XII. századig, Oroszországban a XI—XVI. századig, nálunk a XI.-től a XV. század elejéig tart ez a periódus. Középkori énekmondóink alkotásaiban tehát az elveszett magyar chanson de gestes-et, az elveszett magyar bilinát kell látnunk. Szerves továbbfejlődése mindez az államalapítást megelőző korok ősi költészetének. Nem korlátozhatjuk ezért középkori irodalmunkat az egyház latinnyelvű vallásos szövegeire.

Ennek az epikának a feudalizmus bomlása vetett véget Magyarországon, Oroszországban és Franciaországban egyaránt. Az egyes énekek természetesen tovább éltek a nép körében, — Oroszországban korunkig fennmaradtak. A feudalizmus bomlásának a korában azonban a népi történeti epikának új fajtájával találkozunk. Tudjuk, hogy hegedősök a kenyérmezei csatáról énekeltek; egy másik Mátyás-korabeli harci eseményről számol be a Szabács viadaláról szóló írásban fennmaradt vers; Mátyásnak Jajca körüli csatájával foglalkozhatott az az ének, melynek csak kétsoros töredékét ismerjük:

»Mikor magyar király zászlóját látá,
Jó lovának száját futni bocsátá.«

Ezek az énekek mind friss eseményeket mondanak el történeti hitelességre törekedve. Ennek az aktuális történeti epikának a képviselője a XVI. században a lantos Tinódi, aki azonban már leírja, sőt ki is nyomtatja históriás énekeit.

Látjuk tehát, hogy Mátyás uralkodása alatt megjelenik a históriás ének írott és íratlan formában egyaránt. Ezeknek témája a török elleni harc, a nemzeti egység hangsúlyozása — ez utóbbi különösen Tinódinál. Látjuk tehát, hogy a históriás énekek határozott politikai tendenciája van. Még jobban megvilágosodik ez, ha egy külföldi analógiát nézünk meg.

⁶⁾ Szokolov: Le folklore russe. Paris 1945. 175.

A politikai fejlődés hasonlósága miatt Oroszországot kell választanunk. Sztálin a X. pártkongresszuson kifejtette, hogy az újkori nemzet-államok kifejlődése keleten a nyugati államokétól eltérő módon következett be. Míg ugyanis Nyugateurópában a kapitalizálódó polgárság teremtette meg az egységes nemzeti államokat, addig Európa keleti részén külső körülmények kényszerítő hatása alatt (nálunk ilyen volt a török előnyomulása) a centralizált állam megteremtésének a szükségessége már a kapitalizmus kifejlődése előtt bekövetkezett. Sztálin erre a fejlődésre mint legjellemzőbb példákat Oroszországot, Ausztriát és Magyarországot említi. (L. *A marxizmus és a nemzeti-gyarmati kérdés*. Oroszul 1937.) Indokolt ezért, hogy a XVI. századi fejlődésre vonatkozólag az oroszországi analóg helyzetet különösen figyelembe vegyük.

Oroszországban a centralizált állam kérdése IV. Iván uralkodása alatt vált aktuálissá, akinek sikerült feladatát több sikerrel megvalósítania, mint száz évvel előbb a mi Mátyásunknak.

Az orosz históriás ének IV. Iván uralkodása alatt, a XVI. század második felében tűnt fel. Az énekeknek a tárgya: a tatárok, majd a törökök elleni nemzeti felszabadító és honvédő háborúk, valamint a nemzeti egység és az uralkodó centralizációs törekvéseinek a népszerűsítése.

Politikailag irányított epikáról van tehát szó. Mivel azonban mind a nemzeti háborúk, mind a bojárok letörésével együttjáró centralizáció egyezett a nép érdekeivel, a históriás énekek nagymértékű folklorizációja szükségszerű és természetes jelenség.⁷⁾

A magyar históriás énekben is ilyen politikai költészetet kell látnunk. A históriás ének nálunk is a török elleni intenzív honvédő harc és az ennek következtében szükséges nemzeti centralizációra irányuló kísérlet idején tűnik fel a XV. század második felében.

Az említett korok epikájában tehát határozottan el kell választanunk egymástól a chanson de gestes-szerű epikát a históriás énekektől és a további kutatásnak elsősorban ezek társadalmi-politikai tartalmi vizsgálatára kell irányulnia, aminek során tisztázni lehet ezek folklor-, vagy részbeni folklor-jellegét.

Az ösköltészet, valamint a középkori és XVI. századi történeti epika kérdését csak mint példákat hoztam fel, annak bizonyítására, hogy ha az írott és íratlan irodalmat nem választjuk szét és ha a népköltészet formális értelmezésével szakítunk, akkor a marxizmus-leninizmus alapján és a szovjet tudomány eredményeinek nagymértékű felhasználásával a siker reményében foghatunk hozzá a magyar irodalomtörténet és folklor eddig megoldhatatlannak látszó problémáinak tisztázásához.

A példák számát még szaporíthatnám. Revízió alá kell venni a virágénekek, a népballadák kérdését, a széphistóriák és a folklor összefüggéseit és így tovább. Irodalomtörténészeinknek és folkloristáinknak egymással szorosan együttműködve kell hozzáfogniok ezeknek a kérdéseknek a megoldásához. Ha ez megtörténik, akkor irodalomtörténetünk-

⁷⁾ Szokolov id. mű 186—7.

ben a valóságnak megfelelő hangsúllyal fog szerepelni a dolgozó nép irodalmi alkotó tevékenysége.

Befejezésül a folklór-kérdésektől idegenkedő irodalomtörténészekhez szólva, hadd idézzem Lenin szavait, melyeket egy munkatársa, Boncs-Brujévic jegyzett fel. Miután Lenin néhány orosz népköltési gyűjteményt áttanulmányozott, ezt mondta: »Látom, hogy nyilván nincs elég dolgozó kéz és igény arra, hogy mindezt közöljék, hogy mind ezt társadalmi-politikai szempontból átvizsgálják; pedig ennek az anyagnak az alapján gyönyörű tanulmányt lehetne írni a nép vágyairól és reményeiről... erre fel kellene hívni irodalomtörténészeink figyelmét.«^{*)}

^{*)} *Boncs-Brujévic* : Lenin a költészetéről. Idézi Krajevskij és Lipájev id. mű 6. l.

LUKÁCS GYÖRGY:

A MI GOETHÉNK

(Ünnepi beszéd a berlini »Kulturbund für Erneuerung der Kunst«
1949. augusztus 31-i ülésén)

Kétszáz év mult el Goethe születése és több, mint egy évszázad halála óta. Goethe hosszú élete átfogja az emberiség fejlődésének több szakaszát, amelyeket nagy forradalmi változások szakítanak meg. Ő maga teljesen tudatában van annak, hogy milyen jelentősége van e nagy átalakulások korszakának az ő élete és munkássága szempontjából. Mint öreg ember mondja Eckermannnak: »Megvan az a nagy előnyöm, hogy olyan időkben születtem, amikor napirendre kerültek a legnagyobb világesemények és tartottak egész életemen keresztül, úgyhogy élő tanuja voltam a hétéves háborúnak, Amerika elválásának Angliától, majd a francia forradalomnak, végül pedig az egész napoleoni korszaknak, a hős bukásáig és az azt követő eseményekig. Ezáltal egészen más eredményekre és nézetekre jutottam, mint majd lehetséges lesz azoknak, akik most születnek és akik e nagy eseményeket csak könyvből ismerhetik meg s meg sem értik őket.« És e kijelentések után Goethe még megérezte a júliusi forradalmat és ezzel a restaurációs korszak összeomlásának kezdetét.

Még nagyobb változásokat hozott a halálát követő évszázad. A 48-as forradalom közvetlen előkészületei és e forradalom maga lezárta azt a korszakot, amelyhez Goethe tartozott. Lezárja mind a szűkebb értelemben vett »művészi korszakot«, hogy Heine kifejezésével éljünk, mind pedig tágabb értelemben Németország demokratikus megújulásának azt a nagy előkészítő korát, amely Lessinggel kezdődik és Heinével ér véget. A 48-as forradalom veresége a német birodalom megalapításának reakciós balfogásához és a német nép egységének hamis, reakciós megalkotásához vezet. 1918 és 1945 jelzik ennek a rosszul sikerült nemzetté alakulásnak katasztrófális összeomlását. Mint Goethe életében, még most is feladatként áll a német nép előtt, hogy nemzetté alakuljon.

Ehhez járul még a sokkal döntőbb 1917-es Nagy Októberi Forradalom, a szocialista Szovjetunió keletkezése. Ez indítja meg az emberiség tökéletes új életformáért folytatott küzdelmét, amellyel túlhalad az osztálytársadalmakon, »az emberiség előtörténetén.« Ennek a harcnak eredményeképpen a Szovjetunióban megvalósult a szocialista társadalom, megindult a szocialista anyagi, szellemi és erkölcsi kultúra nagyszerű

építése. És a szocializmus új emberiségének diadalmenete nem áll meg a Szovjetunió határain. Tőle nyugatra az új népi demokráciák fognak hozzá a szocializmus építéséhez ; tőle keletre éppen most diadalmaskodik a szocializmus a kínai forradalmi hadsereg győzelmeiben.

Csak erről a pontról — és mindenekelőtt az 1917-es év és a Szovjetunióban megvalósított szocializmus aspektusából — vizsgálhatjuk és mérlegelhetjük, hogy mit jelent ma Goethe valójában a mi számunkra.

1.

A szemléletnek ez a módja nem jelenti Goethe semmiféle »aktualizálását.« Ellenkezőleg : éppen ez a nézőpont teszi lehetségessé azt, hogy kifejezésre jusson valódi lénye, emberi és költői személyiségének legbensőbb magja. Mert csak innen láthatjuk, hogyan újulhat meg ma is hatása ; hiszen a nagy költő úgynevezett halhatatlansága nem egyéb, mint eleven hathatóságának állandó újjáteremtődése. Az olyan nagy költő, mint Goethe, mindig eleget tesz »az idők követelményeinek«, de ki is terjeszti és elmélyíti azokat, amennyiben napvilágra hozza az emberiség ama valódi problémáit, amelyek bennük rejlenek. Aki az utóbbit elmulasztja, vagy tökéletlenül viszi végbe, csakhamar elavul és feledésbe merül.

Ez a szemlélet egyáltalában nem újkeletű. Minden korszak használja, akár naivan, akár tudatosan. A kérdés csak az : melyik szakaszban mit látunk meg Goethéből? nagyságát vagy gyengeségét ? És az, hogy e kettő hogyan viszonylik egymáshoz?

Vessünk egy futó pillantást Goethe életműve megítélésének főbb korszakaira. Friedrich Schlegel a francia forradalmat, Fichte filozófiáját és a Wilhelm Meistert együttesen tekinti a kezdődő XIX. század fő tendenciáinak. És ha mi most a fichte-i filozófiát, mint a keletkező dialektikus gondolkodás képviselőjét fogjuk fel Németországban, akkor Goethe legmagasabbrendű és legigazságosabb megítélésével állunk szemben, ami akkor egyáltalán lehetséges volt életműve befejezése előtt.

A júliusi forradalom után, Németország demokratikus átalakulása közvetlen ideológiai előkészítésének idején, a Goethéről alkotott kép már sokkal ingadozóbb. Börne sok szempontból korlátolt demokratizmusa csak azokat az éles ellentéteket látja, amelyek az ő fejlődési fókát a Goethétől elválasztják. Számára Goethe »rimelő lakáj«, a »rimtelen lakáj« Hegel mellett. Az ellentétes és rokonvonásokat sokkal igazságosabban ítéli meg Heinrich Heine, Börne jóval szélesebb látókörű kortársa, szövegsége és ellenfele. Heine egyrészt minden kétséget kizáró határozottsággal kimondja a »művészi korszak végét«, Németország irodalmi fejlődésének elszakadását Goethétől ; másrészt azonban teljesen tisztában van azzal, hogy magasabb történeti szempontból nézve, Németország egész költői és filozófiai fejlődése Lessing óta egyetlen egységes, történeti korszakot alkot, amelynek csúcspontja — minden kritika mellett — Goethe, a »világ tükre«, a »költészet Spinozája.«

A 48-as forradalom veresége, a német polgárság árulása saját forradalmával és ezáltal a német nép demokratikus egységének megteremtésével szemben, kapitulációja a Hohenzollernek előtt, lassanként teljesen új Goethe-kép kialakításához vezet. Csak most jelenik meg Goethe mint az »olimpuszi jelenség«, a minden gyengeség felett álló félisten, az emberi életalakítás közvetlenül adott nagy példaképe. Ez a Goethe-kép, — később még részletesebben szólunk majd róla — nem egyéb Goethe minden emberi és költői gyengeségének fetiszizálásánál. Eltűnteti Goethe legkiválóbb tulajdonságait és egy kalap alá veszi jelentékeny vonásait gyengeségeivel és megalkuvásaival. Ez a kép, melyet az idők folyamán oly gyakran rajzoltak meg Goethéről, nem egyéb lepelnél, amellyel a német burzsoázia takargatni próbálta politikai kompromisszumait és az általa keletkezett nyárspolgárius erkölcsi züllést, a német mizériát, amely állandósult az új birodalom hazug csillogásában. Ez a kép valójában kísérlet arra, hogy a teljes ideológiai hanyatlást holmi új erény színeivel kendőzzék.

Az imperializmus korszakában ez a Goethe-kép mindinkább magán viseli a nyílt, harcias reakció vonásait. Goethe már Nietzsche-nél az imperialista életfilozófia őseként jelenik meg és ez az irányzat még csak tovább növekszik Gundolfnál, Spenglernél, Klagesnál stb. Nincs az imperializmusnak egyetlen olyan reakciós, irracionális, értelem- és tudományellenes irányzata, amely ne keresné elméleti igazolását Goethe életművében. Goethe ellentéte a jelennel, amelyet egyre inkább hangsúlyoznak, itt csak annyit jelent, hogy még mindig nem elég retrográd ahhoz, hogy kielégítse az imperialista reakció szóvivőinek igényeit.

Ezt az értékelést látjuk ma is a polgárság vezető ideológusainál. A hitleri uralom tizenkét éve és a második imperialista háború borzalmai után ezek az ideológusok még mindig úgy viselkednek, mint a restauráció Bourbonjai: semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek. Ortega y Gasset a világ lényegét a bizonytalanságban látja, abban, hogy a világon »a véletlen irracionális hatalma« uralkodik. Olyan lényt lát az emberben, »amelynek nem sikerül azzá lennie, ami.« (Mallarmé-idézet.) És nem szemlélhetjük ironia nélkül, hogyan vezeti Ortega y Gasset-et ez a gondolatmenet mind távolabb és távolabb Goethe-től, hogy a végén maga kényszerüljön bevallani: »Az élőlény össz helyzetében nehezen képzelhető el nagyobb különbség, mint az, amely Goethétőlünk elválasztja.« Így szerencsésen elérkeztünk ahhoz az elmélethez, amely a XIX. században a »szekuritás korát« látja és amellyel a fasizmus Alfred Baemlerhez hasonló elméleti szálláscsinálói megokolták a »Harmadik Birodalom« szükségszerű közelségét.

Ez sem véletlen. Csak annak lehet eleven viszonya a multhoz, aki előtt nyitva áll a jövő perspektívája. A fasizmus mindkettőt hazugsággal pótolja. Ortega y Gasset arra kényszeríti önmagát, hogy megrekedjen, megálljon a kétségbeesésnél és a haladó multtal való kapcsolat hiányánál. Ezzel visszatér a fasizmus előkészítésének idejéhez és a harcias reakció új fajtáját készíti elő. Ezt írja: »Azért kellene megkérdezni önmagunktól: hogyan lássa a multat az az ember, akinek a jövője a

legkérdésesebb jövő, amely elé az emberiség valaha is nézett? Mit jelent számunkra a múlt? ... a dolog ... mint valami nagy kérdőjel ... lóg a levegőben.»

Magátólértetődően ennek a kornak is megvoltak a haladó tendenciái. Itt csak Thomas Mann-t emeljük ki, ennek az iránynak legnagyobb alakját. Tanulmányai és regénye a barbár reakció sötét korszakában, a goethei lényeg következetes meghamisításának idején megformálják Goethe alakját, megmentik és helyreállítják Goethe életének progresszív és éppen progresszivitásában nagyszerű tartalmát. Minthogy azonban Thomas Mann konkrétan csak a polgári kortársak kiútnélküli problémáira irányítja tekintetét, és mert számára a jövő perspektívája (amely már élő jelen a világnak majdnem felén, vagy most érik el ilyen jelenné) csak elvontan jelenik meg gondolatainak horizontján, Goethe nála magányos óriásalakká válik, a törpék elkorcsosult filisztervilágában. Ez a történetfilozófiai pesszimizmus nem engedi meg, hogy csodálatos próbálkozásai ellenére Goethe-képe konkrétan kiteljesedjék. Mindig igaza van a polémikus szembeállításokban, — amint már Faust regényében megcáfolta Ortega y Gasset nézetét az ördögnek Adrian Leverkühnhöz intézett szavaiban, hogy Goethének — a mai polgári művészettel ellentétben — semmi szüksége nem volt ördögi ösztönzésre.

2.

Látjuk tehát: minden Goethe-kép a mindenkori jelen társadalmi áramlataiból és szükségleteiből keletkezett. Ez a felismerés azonban nem jelent történelmi relativizmust, amint azt az imperialista korszak polgári filozófusai képzelik. Az objektív igazság kritériuma ugyanis mindig az, hogy mennyiben keletkezhet a mindenkori osztályálláspont alapján lehetőleg teljes és hű Goethe-képmás. Ortega y Gasset felfogása azért is figyelemreméltó, mert akaratlanul is beismeri, hogy egy még annyira eltorzított Goethe-kép is egyre érhetlenebbé lesz az imperialista korszak polgári értelmisége számára.

Ezzel szemben a szocializmus közelgése, az irodalom megítélésének marxista szempontból való kidolgozása mindinkább megvilágíthatja Goethe lényeges, pozitív vonásait. Így Franz Mehring már az első imperialista világháború előtt kiszakította Goethe életének egy döntő fordulatát, olaszországi utazását, a hamisító legendák köréből és azt valódi lényegének megfelelően állította elénk. Mehring bebizonyítja, hogy Goethe, mint Weimari miniszter, kicsi országát a felvilágosodás társadalmi elveinek szellemében akarta megreformálni, tehát a feudális csökevények felszámolására törekedett. Ennek a törekvésnek kudarca — nem pedig valamiféle Charlotte von Steinrel kapcsolatos szerelmi tragédia — készítette arra, hogy szinte menekülésszerűen távozzék Weimarból, hogy lemondjon politikai értelemben vett miniszteri tevékenységéről és magát most már kizárólag a tudománynak és a művészetnek szentelje.

Bár ez a fordulat még élesebb volt, mint Mehring gondolta, mégis igazolja feltevését. Goethe ugyanis, mint Weimari miniszter, nemcsak antifeudális belpolitikát, hanem poroszellenes külpolitikát is követett,

hogy ezzel, ha bizonytalan és félénk formában is, kísérletet tegyen a német egység helyreállításának érdekében. Arra a kísérletre gondolunk, amely az úgynevezett »fejedelmek szövetségének« megalapítására irányult. Ez a szövetség eredetileg a kis német államok egyesülését célozta volna Poroszország és a Habsburg monarchia ellen, később azonban porosz oldalra sodródott, nagyon is Goethe akarata ellenére. Bizonyára több, mint véletlen, hogy Goethe mindkét irányú törekvésének kudarca időben egybeesik Olaszországba való menekülésével.

Már ezek a tények is teljesen más beállításban mutatják az Olimposz »apolitikus« lakóját, »magányosságát«, amelyet polgári értelmzői pusztán zsenialitásából igyekeznek magyarázni. Az, hogy Goethe most már teljesen visszavonult az aktív politikától, vereségének beismerését jelenti; beismerését annak, hogy nem lehetett haladó politikát folytatni az ő helyzetében, a rendelkezésére álló eszközökkel; tehát mély rezignációt. Az érett és öreg Goethe Weimarban, a Németország megújulásáért folytatott küzdelem megvert bajnoka majdnem úgy él, mint Lessing Wolfenbüttelben, még ha a belső és külső körülmények lényegesen különböztek is. Ezeken a társadalmi alapokon nyugszik tehát a »művészi korszak«, amely Goethevel kezdődik.

A napoleoni korszak a korábbi tendenciák rövid újjáéledését hozza Goethe számára. Mit jelent Goethe számára Napoleon? Sémmitesetre sem azt, amit Nietzsche és Gundolf óta hangoztat a polgári irodalmi legenda: hogy két lángész találkozott itt, akik függetlenül politikai és társadalmi tendenciáktól, mint lángelmék, kölcsönösen és ellenálhatatlanul vonzódtak egymáshoz. Napoleon Goethében korszakának reprezentatív költőt látta, aki a forradalom előtti idő nagy konfliktusát formálta meg a Wertherben és akit egyedül tartott képesnek arra, hogy megírja a napoleoni korszak nagy politikai tragédiáját. Goethe a maga részéről Napoleonban látta a francia forradalom társadalmi tendenciáinak örökösét, »a közjog párizsi nagy tanítóját«, Hegel kifejezésével élve. Remélte, hogy majd Napoleon számolja fel a németországi feudalizmust, anélkül, hogy igénybe kellene venni a jakobinizmus plebejus erejét. Röviden szólva: Goethe rokonszenve Napoleon iránt folytatása volt annak a politikának, amelyet, mint weimari miniszter folytatott és azt jelentette, hogy helyeselte Napoleonnak a Rajnai Szövetség megalakítására irányuló törekvéseit.

Goethének ez az állásfoglalása megmagyarázza, hogy miért hitt az utolsó percig Napoleon győzelmében, miért maradt élete végéig tisztelője és híve a korszakának. Ez magyarázza meg kétkedését és bizalmatlanságát a felszabadító mozgalommal szemben. Igen világosan fejezi ki ezt a nagyon is jogos bizalmatlanságát egy beszélgetésében, amelyet 1813-ban folytatott a történész Ludennal:

»Felébredt a nép valójában-e? Tudja-e, hogy mit akar és mire képes? ... És vajjon minden mozgalom felkelést jelent? Felkel-e az, akit erőszakkal ráznak fel? ... És mi az, amit kivívtunk, vagy megnyertünk? Azt mondják, a szabadság; azonban helyesebb volna talán felszabadulásnak nevezni, mégpedig nem az idegenek igája alól, hanem az egyik idegen iga alól.« (Aláhúzás tőlem ered. L. Gy.)

Goethe fejlődésének ez a vonala egyáltalában nem epizódikus költői fejlődésében sem. Ne felejtjük el, hogy Goethe csak kettőt valósított meg ifjúsága számos drámai tervéből: a Götzöt és a Faustot. Nem véletlen, hogy mindkettő a felbomló német feudalizmus krízisének idején játszódik, a reformáció és a parasztháború korában. Goethe már ifjúkorában ösztönösen érezte azt, amit a 40-es években Alexander von Humboldt kerekén kimondott: hogy a parasztháború jelentette a német fejlődés sorsának fordulóját és a Németország megújulására irányuló törekvések újra csak ott vehetők fel, ahol a parasztháború vereséget szenvedett. Természetesen a fiatalkori drámát még teljesen megtölti a reakciós rablólovag Götz von Berlichingen romantikus dicsőítése. Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy az a megfeszített és nehéz munka, amelyet Goethe a Faust második részének megírására fordított, éppen arra irányult, hogy most már a francia forradalom és a napoleoni idők tapasztalatai alapján az igazságnak megfelelő objektív ábrázolását adja ennek a kornak. Csak ez az ábrázolás, csak a modern kapitalizmus betörése a Szent Római Birodalom széteső világába, teszi lehetségessé Faust utolsó látomását: »szabad földön állni szabad néppel.«

Már ez a vázlatos utalás Goethe életpályájára, szétrombolja az »Olimposz lakójának« képét. Ez a felfogás eltítkolta Goethe életének minden vereségét és kompromisszumát, sőt dicsőítette ezeket, mint »bölcseiséget« és »emberi tökéletességet.« Most már a mi feladatunk, hogy kiméletlenül feltárjuk mindezeket a vereségeket és kompromisszumokat, azokat is, amelyekben Goethe, mert alkalmazkodni igyekezett kora rossz tendenciáihoz, belsőleg túlment azon a határon, amely szükséges lett volna ahhoz, hogy megvédelmezze emberi és költői személyiségének magját.

Igy egészen más Goethe-kép keletkezik. Utált körülményekhez láncoltan áll Goethe előttünk és újból és újból vereséget szenved legfontosabb törekvéseiben. Megtört, elkeseredetten hallgató, ironikusan lemondó Goethe. Ez már nem a maradi burzsoázia merev Zeus-szobra. Ellenkezőleg: az élő Prometheus ez, a fényhozó, akit gyakran kovácsolt a sziklához a német mizéria és szaggatták máját a reakció keselyűi.

Nem igaz tehát, hogy Goethe valaha is hűtlenné vált ifjúkori tendenciáihoz. Viselkedhetett mégoly diplomatikusan is öreg korában Prometheus-költeményével szemben, mégis megmaradt a költemény alaptendenciája, amely nemcsak a transzcendens isten, hanem a német hűbéri abszolútizmus földi félistenei ellen irányult. Mind az öreg Goethénél, mind az érett Hegelnél megtaláljuk a kibékülést a valósággal s ennek mindkettőjüknél két oldala van; amint Engels írta Goethéről, hol nagyserű, hol kicsinyes.

Ez egyrészt fokozódó és egyben elmélyülő megismerése az új társadalmi alakulás, a kapitalizmus lényegének, gondolati és a költői vizsgálódás, hogy miként lesz lehetséges az emberiség továbbfejlődése az új társadalom feltételei között, egyben tehát az utópizmus és pesszimizmus elutasítása. Kísérlet arra, hogy kibékítsék a történelem valóságos folyamatát az emberiség haladó fejlődésével. Másrészt azonban nem egyéb kompromisszumok láncolatánál a valóság gyatra, nyomorúságos

megjelenési formáival, a német mizéria alapvonásait megtartó lassú kapitalizálódással. Annak a kérdésnek a megvilágítása, hogy miként maradt Goethe életének és költészetének fővonala mégis progresszív, mégis prometheusi ilyen külső és belső feltételek mellett, az éppen a mai Goethe-kutatás feladata.

3.

Goethe műveinek központi kérdései csak ebből az alpból kiindulva válnak láthatóvá. Hol van ez a központ? Jellemző, hogy ez sem közvetlenül, sem véglegesen nem található a tisztán költői alkotásban. Mint minden korszakalkotó költő, Goethe is több, a pusztán költőnél. Olyan időkben, amelyek kedvezőbbek voltak a művészet számára, mint például a Shakespeare ideje, ez a többlet láthatóvá lesz, maradéktalanul egy test a teljes költői életművel, ahelyett, hogy kivülesne azon.

Nem így áll a dolog Goethénél, Goethe egyrészt az utolsó korszakalkotó jelenség a renaissance óta, az utolsó, akinek egyetemessége, ha problematikus is, de egyesíteni tudta magában a gyakorlati cselekvést, a tudományt és a művészetet. Másrészt Goethe az első nagy jelenség a világirodalomban, aki állandó küzdelemben áll saját korával, akit nem kora hordoz többé, mint a művészet boldogabb korszakainak lángelméit, mint a szocializmus korának kiemelkedő egyéniségeit.

Ez a küzdelem szoros kapcsolatban áll Goethe legnagyobb művészi értékeinek egyikével. Most nemcsak arra az erős tudatosságra gondolunk, amellyel meglátta a művészet és az egyes művészi formák társadalmi és emberi alapját. Erről később részletesebben beszélünk. Ezen túlmenően, Goethe minden jelentős művében valósággal újra szüli a formákat.

Bármennyire is változatosan és individualizáltan alakít Shakespeare, mégis megvan a drámának tipikus, shakespearei formája; goethei formája azonban nincs. A »Götz von Berlichingen«-tól a »Faust«-ig minden alkalommal újból megalkotja a dráma formáját. (Figyeljük meg gondosan a forma kérdését: formailag 'a »Tasso« egészen újszerű az »Iphigénia«-hoz képest, a »Natürliche Tochter«-ról nem is szólva.)

És bármennyire is univerzálisan és árnyalatokban gazdagon alakít Balzac, megint csak van a regénynek tipikus balzaci formája; goethei azonban nincs. Epikus szerkezetében, az elbeszélés felépítésének végső elveiben semmiben sem hasonlít egymáshoz a Werther, a két Wilhelm Meister, a Wahlverwandtschaften, hogy a Hermann und Dorothea-t ne is említsük.

Éppen így tipikus lírai formája van Heinének, vagy Baudelairenek, hogy csak a valóban jelentékeny költőkről beszéljünk; Goethének azonban nincsen. Ifjúkorának dalai és ódái éppen a lírai forma legmélyebb lényegében különböznek a Römische Elegien-től, öregkori lírájától.

Átmeneti, alkalmi termékekben Goethe gyakran konvencionális, modoros. A lényegét tekintve azonban egyszeri, sohasem ismétlődő nála minden, a mindenkori anyag egyszerű alkalmából született. A modorosság sohasem ér fel a lényeges művek lényeges mozzanataihoz, ami pedig gyakran megtörténik még az olyan jelentős alkotónál is, mint Balzac vagy Heine.

Költészetének ebben a legmélyebb sajátosságában tükröződik Goethe harca saját korával. Kettős küzdelem ez : egyrészt, mint már láttuk a német mizéria, az apró fejedelemségek hűbéri csökevényekkel átitatott abszolutizmusa ellen irányul. Másrészt magában foglalja annak a kapitalizmusnak mindinkább elmélyülő kritikáját, amely hivatott ennek a feudális kényúri nyomorúságnak felváltására és szétzúzására.

Goethe sajátos magatartása most már abban áll, hogy elfogultság nélkül igenli mindazt, ami a kapitalizmusban pozitív és haladó. Ismerjük a Szezei-csatornáról, a Panama-csatornáról, a Duna-Rajna-csatornáról, Amerikáról stb.-ről szóló kijelentéseit ; tudjuk, hogy a forgalom fejlődésétől várta a német egység megszületését. Ugyanakkor éppoly tisztán látta a feltörekvő, győzelmes kapitalizmusnak azt a tendenciáját, amely a kultúra és művészet, az emberi személyiség feloldására, elpusztítására irányult. Goethe kritikája és küzdelme a világ kapitalizálódása ellen felette bonyolult. Elsősorban a művészetet védelmezi annak egyenlősítő és romboló tendenciája ellen. Egyben védi a művészt is a kapitalista társadalom művészettől idegen és művészetellenes igényeivel szemben, de védi őt azokkal a hajlandóságokkal szemben is, amelyek magában a művészen keletkeznek e kedvezőtlen körülmények hatására, amelyek őt tisztán csak befelé, a »tisztá művészet« irányába kergetik, az élettől pedig elidegenítik.

Ezeket a problémákat itt természetesen csak vázlatosan érinthetjük. Általánosan ismert dolgokra utalok akkor is, amikor hangsúlyozni szeretném, hogy Goethe e kérdésfelvetései mennyire időszerűek éppen ma, a rothadó kapitalizmusnak az újjászülető kultúrára gyakorolt mérgező hatása korában. Ismerjük Goethének a stílusról alkotott fogalmát, amely éppen annyira szemben állott a »természet egyszerű utánzásával«, azzal tehát, amit ma naturalizmusnak neveznek, mint amennyire a »modorosság«, mai szóval élve, a formalizmus ellen irányult. »Der Sammler und die Seinigen« című fontos tanulmányában, annak kommentárjaiban (Schillerhez intézett leveleiben) Goethe felismeri, hogy ezek a problémák nemcsak saját közvetlen korának, hanem a renaissance óta az egész modern művészet fejlődésének stílusproblémái. Gondoljunk csak azokra a megjegyzésekre, amelyeket Rafaélról, Michelangelóról és a renaissance egyéb nagyjairól tett Schillerrel folytatott levelezésében.

A kapitalista környezetnek a művészetre gyakorolt közvetlenül kedvezőtlen hatása elsősorban a műfajok felbomlásában és zűrzavarában jelentkezik. Goethe úgynevezett antikizálásának az a főcélja, hogy ebben a döntő kérdésben megőrizze a művészi tisztaságot. Schillernek írja egyszer : »Feltűnt nekem, hogy mi modernnek annyira hajlamosak vagyunk a műfajok összevegyítésére, sőt egyáltalában nem vagyunk képesek arra, hogy egyiket a másiktól megkülönböztessük . . . A művészek minden erejével szembe kellene szállnia ezekkel a gyermekes, barbár és izléstelen tendenciákkal. Alkotást az alkotástól áthatolhatatlan varázkörökkel kellene elválasztania és mindegyiket saját egyéniségében megtartania

ügy, amint azt a régiek tették, akik éppen ezáltal váltak olyan nagy művészekké. De ki tudná elválasztani a hajót a hullámoktól, amelyek sodorják? Ár és szél ellen csak lassan haladhatunk.»

De Goethe egyszersmind felismeri ennek a helyzetnek néhány lényeges társadalmi okát is: azt, hogy a kapitalista munkamegosztás szétépi a közvetlen kapcsolatot a művész és a nép között és azt, hogy a kapitalizmus a művészetet is áruvá teszi. Ilyen értelemben írja Schillernek: »Sajnos, velünk újabbakkal is megyesik néha, hogy történetesen költőnek születünk és akkor kínlódunk ebben az állapotban anélkül, hogy tudnánk mit is kellene voltaképpen tennünk. Mert, ha nem tévedek, a művészet különleges meghatározottságainak kívülről kellene jönniök és az alkalomnak kellene meghatároznia a tehetséget.»

Goethe költői és művészetelméleti törekvései arra irányultak, hogy a kor objektív tendenciáival szemben lehetőleg megmentsse a műalkotásnak, a művészi tevékenységnek ezt a kívülről jövő, tehát társadalmi meghatározottságát. Ennek nagyszerű bizonyítékait nemcsak művészi formaadásának lényegében találjuk meg, amelynek sajátosságát az imént jellemeztük, hanem művészetelméleti megnyilatkozásaiban is. Legnagyszerűbben talán Schillerrel folytatott levelezésében, ahol az epikainak és drámáinak elválasztásáról beszél. Itt sikerül Goethének felfedeznie az emberi magatartás amaz alapvető formáit és az azokból következő művészi beállítottságokat, amelyek az epikus és drámai alkotás különbözőségeit létrehozzák.

Ez az esztétikai tisztánlátás csak azért volt lehetséges Goethe számára, mert világosan felismerte a kapitalizmus bizonyos fontos vonásait; legalábbis annyira, amennyire ez történeti és osztályhelyezete megengedte. Látta a termelőerők kapitalista fejlődését és ezeket feltétlenül, minden szentimentalizmus nélkül helyezte, amint azt a Faust második részének Philemon és Baucis epizódja mutatja; de látta az ilyen fejlődéstől elválaszthatatlan ellentmondásokat is, megint csak a számára adott történeti és társadalmi határok között. Már a Wertherben is felvetődik ez a problematika. A két Wilhelm Meister-regény széles és elmélyült képét adja az egyén társadalmi tevékenysége dialektikájának, amint az a kapitalizálódó társadalomban megjelenik. A Wahlverwandtschaften az új polgári társadalmon belül mutatja meg szerelem és házasság dialektikáját és ez így folytatódik a Faust második része monumentális befejezéséig.

Már Marx felfedezte Mefisztó híres kijelentésének kapitalista jellegét:

»Wenn ich sechs Hengste zahlen kann,
Sind ihre Kräfte nicht die meine?
Ich renne zu, und bin ein rechter Mann,
Als hätt' ich vierundzwanzig Beine.«¹⁾

¹⁾ Ha meg tudok hat mént fizetni, erejük nem az enyém-e vajjon? Vágtatok erősen, s ember vagyok a javából, mintha huszonnégy lábam volna. — Gáspár E. ford.

Faust-tanulmányaimban részletesen tárgyaltam ezt a kérdést.

Itt csak egyetlen döntő fontosságú problémára kívánunk utalni : a szabadság dialektikájának szerepére a kapitalista társadalomban. Mindenekelőtt azzal a mefisztói felfogással foglalkozunk, amely a szabadság kérdését veti fel a kapitalizmuson belül. Bár a következő idézet külsőleg csak az eredeti tőkefelhalmozásra vonatkozik, lényegét tekintve érvényes a kapitalizmus egész korára :

»Das freie Meer befreit den Geist . . .
Ich müsste keine Schifffahrt kennen :
Krieg, Handel und Piraterie
Dreieinig sind sie, nicht zu trennen.«²⁾

Egész másként vetődik fel a szabadságprobléma Faust számára. Igénybeveszi ugyan Mefisztó segítségét, csak az ő erejére támaszkodva építheti fel progresszív-kapitalista intermundiumát a feloszló hűbéri világban. Megbánás nélkül szemléli ugyan, hogy miként pusztítja el ennek a kapitalizmusnak diadalmas előnyomulása a primitív életformákat, de egyre világosabban tudja azt is, hogy éppen ezáltal még inkább belebonyolódik a kapitalista mágia ördögi hálójába.

Ezért Faust számára a szabadság szabadulást jelent a mefisztói mágiától, azoktól az emberellenes feltételekből, amelyek a kapitalizmusban meghatározzák az életet és a cselekvést :

»Noch hab' ich mich ins Freie nicht gekämpft :
Könnst' ich Magie von meinem Pfad entfernen,
Die Zaubersprüche ganz und gar verlernen,
Stünd' ich, Natur! vor dir ein Mann allein,
Da wär' s der Mühe wert, ein Mensch zu sein. —
Nun ist die Luft von solchem Spuck so voll,
Dass niemand weiss, wie er ihn meiden soll.«³⁾

Ez az ellentmondás feloldhatatlan, nemcsak Faust, hanem Goethe számára is. Mély belátása és költői zsenialitása éppen abban nyilvánul, hogy feloldhatatlannak ábrázolja a feloldhatatlan ellentmondást, hogy megmutatja Faust egyéniségének mélységes tragikumát és mégis — bár transzcendens módon — feltárja az emberi nem egészének perspektíváját. Így Faust egyéni tragédiája ellenére sem diadalmaskodik Mefisztó; és az az ellentmondás, amely a szabadság kétféle fogalma közt fennáll, csak a megvakult, haldokló Faust utolsó látomásában oldódik fel : »Szabad földön szabad néppel élni.«

²⁾ A szabad tenger szabaddá teszi a szellemet . . . Különböen nem értenék a hajózáshoz : háború, kereskedelem, kalózkodás : háromság ez, elválaszthatatlan. — Gáspár E. ford.

³⁾ Még nem küzdöttem magam a szabadba : ha ösvényemről a mágiát elűzhetném, ha a varázsszavakat mindenestül elfelejteném, ha előtted, természet úgy állhatnék mint ember, semmi más, akkor megérné a fáradtságot, hogy ember legyek . . . Most a lég ilyen kísértetjárással annyira tele van, hogy senki sem tudja, hogyan kerülje el. — Gáspár E. ford.

A költői ábrázolásnak ez a tartalma és formája az emberi integritás erélyes védelmezése a kapitalizmussal szemben csak úgy vált lehetségessé, hogy Goethe a viszonyoknak megfelelő tisztánlátással ismerte fel a kapitalizmus lényegét. Ezzel a tisztánlátással Goethe Hegelhez hasonlóan, magányosan áll kortársai között. Mert itt nem arról van szó, hogy felismerjék és bírálják a kapitalista fejlődés bizonyos árnyoldalait és a kultúrára gyakorolt kedvezőtlen hatását. Ezt megtették a romantikusok is. Az ő irányzatukat, amely számos elnteltben áll a Goethevel, Novalis kritikai megjegyzései a Wilhelm Meisterhez tükrözik legtisztábban. Ettől az időtől kezdve mindig találkozunk Németországban ezzel a romantikus antikapitalizmussal, míg végül a Nietschetől a fasizmusig tartó fejlődésben teljesen reakciós demagógiává fajult. Goethenél azonban a művészet megőrzése a jelenkor megközelítően helyes megismerésén alapul. De ez a felismerés még az ő számára is csak egy mozzanatot jelent az emberiség történetének progresszív fejlődésében.

A művész védekezése a kapitalista korról szemben egyben tiltakozás ennek a termelési rendszernek társadalmi munkamegosztása ellen. Mint már láttuk, ennek a védekezésnek két oldala van. Az egyik, az egyszerűbb harcol az ellen, hogy a művész alávesse magát a kapitalista áru-gazdálkodás hamis, prózai, kereskedelmi követeléseinek. Az igazi művészet lényegének, céljának és eszközeinek pontos megállapítása ebből a szempontból a középpontja volt Goethe nevelői művének, amelyet a jövő írónemzedékekre hagyományozott. Ez a nevelés mindmáig hat a legkiválóbbakra.

Bonyolultabb a küzdelem azokkal a szubjektíven becsületes, de objektíven hamis reakciókkal szemben, amelyeket a művészetnek ez a társadalmi helyzete a művészekből kivált. Ez a helyzet önkényesen elszigetelt alanyiságba kergeti az írókat, zárkózott és elkülönült életmódba, amelyben a művészetet a művészet kedvéért gyakorolják. Láttuk már Goethe fáradozását, hogy úgy fogja fel a műfaj elvont formatorvényeit, mint emberi magatartások megnyilvánulásait.

Itt is szembefordul azzal az életfelfogással, amely abból származik, hogy a művész ilyen hamisan viszonyul a korához. Goethe érezte, hogy ez a veszély őt magát is fenyegeti. Hiszen Tassonak, ennek a »felfokozott Werthernek« tragédiája jelenti ennek a magatartásnak mélyreható kritikáját. Goethe Tassoja saját művészi képzeletvilágának foglya; állandó, igaz életvágyának ellenére mégis elidegenül az élettől. Ezt az elidegenülést teszi meg Goethe Tasso tragikus bukásának okává. De Goethe másutt is mindig annak ábrázolására törekszik, hogyan válik szükségszerűen problematikussá az ilyen élet és az ilyen életből fakadt alkotás. Mindig a korról, az élettől és az élet tanulságaival tartott eleven kapcsolatot részlettel előnyben az afajta emberi magatartással szemben. Csak gazdagon megélt életből fakadhat igaz és gazdag művészet, ebben egyetért Goethe és Gorkij.

A művészi tevékenység minden részletére kihat ez a meglátás, ez a nevelőmunka. Napjainkban is profétaián időszerű a goethei kritika.

Hiszen most még sokkal inkább eltávolodtak a polgári írók az élettől, mint Goethe korában. Csak egyet ragadok ki a részletekbe menő kritikának ebből a halmazából. Ebben Goethe — megint csak prófétai módon — leleplezi a megfigyelésnek azt a módszerét, amely a naturalizmus óta vált általánossá. Azt mondja Eckermannak: »Sohasem szemléltem a természetet költészetem érdekében. De az, hogy azelőtt tájképeket rajzoltam, később pedig természettudományos kutatásokat végeztem, a természet tárgyainak állandó és figyelmes szemléléséhez vezetett. Így lassanként alaposan megismertem a természet legkisebb részleteit is. Ha most, mint költőnek van szükségem valamire, az könnyen áll rendelkezésemre és nem egykönnyen vétek a valóság ellen«. Balzac és Tolsztoj is így »figyelte« a társadalmat. Csak gazdag életből származhat mélyen igaz irodalom.

5.

A polgári Goethe-irodalom egyre csak Goethe nagy személyiségéről beszél. És az »Olimposz lakójának« példaszerűsége arra szolgált, hogy intellektuális, erkölcsi támasza legyen a polgári esztéták és egoisták egyre üresebb, felületesebb és frivolabb »életművészetének«. Ez az »életművészet« a háborúelőtti imperializmusban Goethetől Oscar Wildehoz vezetett, a két világháború közötti időben pedig Kierkegaardhoz. Goethe életmódjának és életművének fontos mozzanata valóban az volt, hogy megvédje az egyén fejlődését, személyi intellektuális, művészi és erkölcsi integritását a kapitalista rendszer mindennapos behatásai ellen. Döntő jelentőségű azonban Goethe felfogása a személyiségről, ember és fajta viszonyáról.

Ellentétben a későbbi polgári fejlődéssel, ez a viszony Goethenél az elképzelhető legszorosabb. Halála évében mondja Eckermannak :

»Alapjában kollektív lények vagyunk mi, akármit is állítunk magunkról. De milyen kicsinyek vagyunk és milyen kevés az, amit a legtisztább értelemben a sajátunknak nevezhetünk! Mindent azoktól kell megkapnunk és megtalálnunk, akik előttünk jártak és azoktól, akik velünk vannak. Még a legnagyobb zseni sem vinné sokra, ha mindent csak önmagából kellene merítenie. Ezt azonban sok derék ember nem érti meg és fél életén át sötétben tapogatódik eredetiségéről szőtt álmaival.

Persze én csak magamról beszélhetek és szerényen azt mondhatom, amit érzek. Igaz egyet mást megtettem és véghezvittem hosszú életemben, amivel talán dicsekedhetnék. De ha becsületesek akarunk lenni, egyebem sem volt, mint képesség és hajlam látni és hallani, különbséget tenni és választani és némi szellemmel megeleveníteni, némi ügyességgel visszaadni a látottakat és hallottakat. Műveimet semmiképpen sem köszönhetem pusztán saját bölcseségemnek, hanem a rajtam kívülről álló ezernyi személynek és dolognak, amelyek ezekhez az anyagot szolgáltatták . . . Nem kellett egyebet tennem, hozzáálltam és learattam azt, amit mások vetettek számomra.

Voltaképpen ostoba kérdés, hogy valaki magától vagy másoktól kapja-e ezt, vagy azt; hogy valaki saját maga által hat-e, vagy csak mások által: a fődolog az, hogy erős akaratunk legyen, ügyességünk és kitartásunk a kivitelhez; minden egyéb közömbös.»

Igy tekint vissza Goethe életének gyakorlatára és felállítja a problémát; hogyan kell látnunk embernek és fajtának állandó és bensőséges kölcsönhatását, hogyan határozza meg a személyiség minden életmegnyilvánulását az emberiség fejlődése.

Ez természetesen a kor problémája: olyan kérdés, amely Goethe valamennyi nagy elődjét és kortársát foglalkoztatta. Már Lessing nagyon erélyesen veti fel a kérdést utolsó műveiben; ez a kérdés-felvetés határozza meg alapjaiban Herder történetfilozófiáját is. De ezt a problémát határozott tisztaságban csak ennek a korszaknak legnagyobb német gondolkodója és legnagyobb költője helyezte életműve középpontjába: Hegel és Goethe. Ez az összefüggés kapcsolja össze a német klasszicizmus két legnagyobb művét: Goethe Faustját és Hegel »Phänomenologie des Geistes«-jét. Mindkét nagy műnek jelentős elődjei vannak a német felvilágosodásban. Itt azonban Goethét és Hegelt az emeli elődjeik és kortársaik fölé, hogy ők józanabban, a valóság-nak megfelelőbben és drámaiban teszik fel a központi kérdést, ember és emberiség viszonyának és kölcsönhatásának kérdését. Ez a kérdés már az 1790-es Faust-töredékben Goethe teljes lírai-drámai pátoszával jelenik meg. Ezt mondja Faust:

»Und was der ganzen Menschheit zugeteilt ist,
Will ich ihn meinem inneren Selbst geniessen,
Mit meinem Geist das Höchste und Tiefste greifen,
Ihr Wohl und Weh auf meinen Busen häufen,
Und so mein eigen Selbst zu ihrem Selbst erweitern...«⁴⁾

Csak a francia forradalom után tűnik fel ennek a fordulatnak drámaibb, dialektikusabb megfogalmazása; a forradalomszülte új világhelyzet terméke ez, tapasztalataink általánosítása. Az ész birodalmának megvalósítása, mint eszménykép élt a felvilágosodás nagy alakjaiban. Remélték, hogy a francia forradalom valósítja meg az ész birodalmát. A forradalom győzelme azonban új, drámaibb, dialektikusabb helyzetet teremtett: megvalósította ennek az ideálnak materiális társadalmi tartalmát anélkül, hogy figyelembe vette volna az ideológiai formulákat. Engels szellemesen fejezi ki ezt a fordulatot, amikor megállapítja, hogy az ész birodalma, amint azt a francia forradalom megvalósította, a burzsoázia birodalmának bizonyult.

Csak így foghatjuk meg a költészet és a gondolkodás eszközeivel azokat a valóságos ellentmondásokat, amelyek világosan megmutatkoznak az egyén és a fajta életében. Ezzel összeomlott a felvilágosodás

⁴⁾ Legbensőbb valómban akarom élvezni ami az egész emberiségnek osztályrészül jutott. Legmagasabbra s legmélyebbre akarok hatolni szellememmel; az emberiség örömét s bánatát keblembre gyűjteni, hogy így kiterjesszem saját valómat valójáé.

nagy képviselőinek fejlődési optimizmusa, amely alapjában problémátlan, tragikumtól mentes volt (gondoljunk csak Lessing Faust-törredékére). Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy feladták az emberiség haladására vonatkoztatott fejlődési optimizmust. Most azonban az emberiség fejlődésének felfelé mutató vonala az egyéni tragédiák láncolatából áll. Hegel az »értelem cselvetésének« nevezte ezt a konstellációt. A Phänomenologie des Geistes előkészítésének idején azt mondja Robespierre sorsára vonatkozóan: »Elhagyta őt ereje, mert elhagyta a szükségszerűség és így erőszak okozta bukását. Az, ami szükségszerű, megtörténik, de a szükségszerűség minden részletének általában az egyed a hordozója.« Goethe ugyanebben az értelemben ír egy Zelterhez intézett levelében: »*Ujra le kell rombolnunk az embert!* Minden rendkívüli embernek bizonyos küldetést kell teljesítenie. Ha ezt véghezvitte, ebben a formában nincs rá többé szükség a földön...« Es Hegel e probléma általános összefüggését így fejezi ki történetfilozófiájában: »A különlegesnek megvan a maga érdekessége a világtörténetben; véges valami és mint ilyenek, el kell pusztulnia. A különleges harcol a végkimerülésig és egyik része elpusztul. De a különleges küzdelmének és pusztulásának eredménye az általános.«

Ilyen — ki nem mondott — filozófia a Faust-kompozíció alapja. Az egyes egyének mikrokozmoszában lejátszódó tragédiák nyitják meg az emberi nem haladásának makrokozmoszában megnyilvánuló útját. Itt van a gyökere annak a megingathatatlan optimizmusnak, amellyel Goethe az emberiség egészének fejlődését tekinti; innen származik a mégoly mélyen is átértett egyéni tragédiák realiztikus, minden szentimentalizmust nélkülöző felfogása és ábrázolása.

Ez a Faust világkölteményének filozófiai alapja. Egységes, Goethe koráig terjedő költői összefüggésben fogja át az emberiség fejlődéstörténetét. Goethe teljesen tisztában van a kompozíció e sajátosságával. A Heléna-törredék kiadásakor ezt írja Wilhelm von Humboldt-nak: »Időről-időre dolgoztam rajta, de a művet csak az idők teljességében zárhatnám le, hiszen most már teljes háromezer éven át játszik, Trója pusztulásától Missolonghi bevételéig. Ezt magasabb értelemben egyetlen időegységnek foghatjuk fel; de közönséges értelemben is pontosan ügyeltem helynek és cselekménynek egységére.«

Ennek a gondolati és költői egységnek reális alapját a társadalmi fejlődésben kell keresnünk, bár Goethe és Hegel nem ismerhették fel ennek valódi törvényeit. Ez az egység abban gyökerezik, hogy az ember önmagát teremti, önmagát fejleszti munkájában és munkájával. Marx a munkának e jelentőségét úgy határozza meg Hegel Phänomenológiájának bírálatában, hogy a munkában az ember »valóban *fajtájának minden erejét... kitermeli.*« Ez a Faust második része befejező felvonásának gondolatai és költői tartalma. Ez az, amit nem tudott és nem akart megérteni sem Vischer liberális, sem Gundolf reakciós romantikája. Mindketten csak prózát látnak ott, ahol Goethe megalkotta az emberiség fejlődésének legmélyebb poézisát, e fejlődés saját mozgásából adódó megvalósulását, saját gyakorlata, saját munkája által.

Az emberiség sorsának ez a nagyszerű, reális, józan, szentimentalizmus nélküli és egyben hősiesen tragikus felfogása határozza meg Goethe költészetének tiszta mélységét. Más összefüggésben kíséreltem meg annak kifejtését, hogy mennyire értelmes és szerves költői értelemben a Faust-költemény formájának »inkompenzurabilitása«, amint ez a forma itt is szervesen bontakozik ki az egyedülálló és egyben értelmes tartalomból. Ez azonban csak azért lehetséges, mert a tartalom és annak költői megszervezettsége nemcsak egyéni értelemben tartalmaz emberi dolgokat, hanem elválaszthatatlanul kapcsolódik a fajta, az emberiség sorsához.

Az olyan költő, mint Goethe, az emberiség állandó egyéni tragédiáktól kísért fejlődésének hordozója és hirdetője. Goethe itt megújítja a művészet és irodalom ősi küldetését: motorja az emberiség tudata önmagán túlmutató fejlődésének. Azért tartjuk az alkalomszülte pillanaton túlmutató hitvallásának a költő Goethe következő sorait:

»Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt,
Gab mir ein Gott zu sagen was ich leide.«⁵⁾

A goethei költészet a gondolatilag tagolt, a valóságot szubjektíve és objektíve megvilágosító és megfogalmazó kifejezés költészete. Ez a kérdés azonban nem a szűkebb értelemben vett poetika, hanem a világnézet problémájához tartozik. Mert az itt megemlített tagoltság alatt nem az egyes fordulatok nyelvtani tisztaságát kell értenünk, hanem azt a kérdést, vajjon a költészet kifejezi-e a világtörténelem egyre tisztábban megnyilvánuló értelmet, vagy pedig elnémul e történelem állítólagos értelmetlensége és kifejezhetetlensége előtt.

Ez az utóbbi jelenti a dekadencia alapvető magatartását emberi, költői értelemben. És szinte közömbös már, hogy a dekadens irodalom a részletekben tiszta kifejezésre törekszik-e, vagy — nagyon is következetesen — világképének zavarosságát átviszi-e a részletek kifejezésére, terminológiára és grammatikára stb., amint ezt a dadaizmus és a szürrealizmus tette. Eltekintve az ilyen artisztikus különbségektől a dekadencia az irracionalizmusnak, a belső tagolatlanságnak művészetét jelenti, amely elnémul a szubjektíve tudomásul vett kaosz előtt. És ezt — ha belső összefüggéseit vizsgáljuk — azért teszi, mert a költői egyén tudatának felfuvalkodott képzelgésében elszakadt a fajta sorsától, mert nem munkálkodik többé tudatosan fajtája sorsának alakításán.

Végig kellene haladnunk Goethe egész életművén, ha kellő mértékben ki akarnók domborítani ellentétét a dekadenciával szemben. Ez az ellentét döntőjelentőségű az irodalom továbbfejlődése szempontjából azokban az országokban, ahol még nem dőlt el a réginek és az újnak a harca. Itt is csak néhány fontos szempontot emelhetünk ki.

A dekadencia költészetének döntő fontosságú útja a befeléfordulás. Úgy akarja felmérni az élet igazi »mélységeit«, hogy elmerül

⁵⁾ Mikor az ember elnémul kínjában, egy isten adta elmondanom, mennyire szenvedek.

saját lelke »mélységeibe«, hogy áltudományos módszereket eszel ki ennek az önismeretnek a megvalósítására. (Freudizmus.) Goethe, aki szemtanuja volt e tendenciák legkorábbi fellépésének, nagyon radikálisan elvetette őket. Mint minden kérdésben, Goethe itt is jóval túlhaladja a szűkebb értelemben vett poétika és művészetelmélet körét és állásfoglalását kiterjeszti az emberi magatartás általános problémájává. Egy Eckermannal folytatott beszélgetésben Goethe így nyilatkozott erről a kérdésről: »Mindenkor ismételtlen hangoztatták, hogy az ember igyekezzék megismerni önmagát. Ez igen különös követelmény, amelyet eddig még senki sem valósított meg. Ezt a követelményt tulajdonképpen nem is kell megvalósítani. Az ember minden gondolkodása és törekvése a külső dolgokra, a külvilágra utal és tevékenykednie kell, hogy ezt a világot oly mértékben megismerje és szolgálatába állítsa, amint ezt céljai megkívánják. Önmagáról csak úgy szerezhet tudomást, ha örömet, vagy fájdalmat érez és így csak a szenvedés és öröm tanítja meg arra, amit keresnie vagy elkerülnie kell.« Goethe számára tehát csak egyetlen útja van az önismeretnek: gyakorlati tevékenység a társadalomban. Határozottan elvetett minden befeléfordultságot, mert azt az üres alanyiság mocsarába vezető tévútnak tartotta.

Látszólag igen messzire kalandozunk a dekadencia kérdésétől, ha másik példának felhozzuk Goethe állásfoglalását a filiszterséggel szemben. Valójában itt ugyanarról a problémáról beszélünk, mert Goethe a túlfeszített alanyisággal bíró embereket csak a filiszterek egy fajtájának tekintette. A Zahme Xenien meghatározása így hangzik:

»Was is ein Philister?
Ein hohler Darm,
Mit Furcht und Hoffnung ausgefüllt,
Dass Gott erbarm!«⁹⁾

Itt a rettegés és a remény adják meg a meghatározás alapját. Olyan emberek gondolat- és érzésformái ezek, akik azt képzelik, hogy szubjektíven elváltak az emberiség gyakorlatától, hogy ezért egyéni jó vagy rossz sorsuk az egyedüli döntő tényező. A feltörekvő polgári osztály nagy filozófiája küzdött e világnézet ellen, amennyire ezt lehetőségei megengedték. Mindenekelőtt Spinoza volt az, aki a stoikus és epikureus filozófia felújításával kísérletet tett arra, hogy az erkölcsöt felszabadítsa önzően individualista kicsinyessége és korlátozottsága alól. Spinozát követi Goethe, amikor a Faust második részének álarcos felvonulásában láncra verve hozza színpadra a reményt és a rettegést, mint »az emberiség két legnagyobb ellenségét.« Az egyéni sorsnak szoros kapcsolata az emberi fajtával az, amelyből Goethénél reménynek és rettegésnek ez az elutasítása ered. Nyugodtan és szentimentalizmus nélkül szemléli világnézetének erről a magaslatáról az egyéni tragédiákat, még saját tragédiáit is. Ugyanezzel a nyugalom-

⁹⁾ Mi a filiszter? Üres bél, csupa rettegés és remény, hogy Isten irgalmazzon

mal veti el a pusztát és elvont egyéniségnek elzártágát, mint a filiszter egyéb jellegzetes tulajdonságát.

Most már az irodalomszemlélet oldaláról vizsgálva a kérdést, nézzük meg Goethe állásfoglalását a korabeli irodalommal szemben is. »Klasszikusnak nevezem az egészségest, romantikusnak a beteget.« Ebben az értelemben egészségen a tudatos kapcsolatot kell értenünk, mely a társadalomhoz, az emberiségnek és annak fejlődéséhez köti az egyént, betegségen viszont a társadalomtól való szubjektív-dekadens elszakadást. Ebben az értelemben tartja betegnek Goethe Kleistot és ezért utasítja el. Goethét azzal vádolják Kleist mai tisztelői, hogy nem értette meg Kleist újszerű művészetét, hogy meg nem felelő, elavultan klasszikus szempontok szerint ítélte meg őt. Ezzel kapcsolatban csak azt a kérdést kell felvetnünk, vajjon Goethe miért nem volt túl »elavultan-klasszikus« ahhoz, hogy az utolsó éveiben megértéssel köszöntse Balzac és Stendhal első nagy műveit? Az egészség és betegség Goethénél nem jelentik egy klasszicisztikus költői elmélet formalista kategóriáit, hanem azt fejezi ki, hogy a költő helyesen, vagy eltorzultan viszonylik-e a társadalmi élethez. Ebből a viszonyulásból azután szükségszerűen olyan irodalom keletkezik, amely a valóságnak a helyes, illetve torzított tükröződését eredményezi.

6.

Még Goethe életművének futólagos szemlélője sem haladhat el figyelmen kívül a különleges hangsúly mellett, amelyet Goethe egész költői működése folyamán az egészségesre helyezett. Itt elsősorban a szépség problémájára gondolunk és ezen keresztül Goethe viszonyára az antikvitáshoz.

Mélyen a történelem feltételeiben gyökerező és ugyanakkor általános esztétikai jelentőségű kérdéstről van itt szó. Az antik szépség megújulása — mindig a kornak és az osztályhelyzetnek megfelelő módon — az európai feudalizmus felszámolásának meghirdetése politikai-esztétikai, programmatikus-ideológiai téren. Ennek az antikizálásnak a hangsúlya az abszolút monarchia elleni harcra tolódik a francia forradalomban, az azt előkészítő és közvetlenül követő korszakban. Ennek az európai irányzatnak, amely Winckelmanntól és Alfieritől Shelleyig és Hölderlingig terjed, Goethe a legjellegzetesebb alakja.

Jelöljük meg röviden Goethe különleges helyzetét ebben a keretben. Mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy éppen nála a legszorosabb összefüggés áll fenn a szépség kérdése és az imént tárgyalt probléma, egyén és fajta bensőséges, dialektikus összefüggése között. Goethe számára szépség csak ott keletkezhet, ahol az egyén különlegességének minden meghatározottságában a fajta nyilvánul meg, ahol ennek legegységibb megjelenési formája is az általánosnak, a törvénynek közvetlen kifejezése. »A törvény szerint kell élned, amely létrehozott . . .« (Urworte : Orphisch.)

De még ez a meghatározás is túlságosan tág. Mert a törvény organikusan és probléma nélkül vagy torzultan, problematikusan juthat érvényre. Goethe nem haladhatott el az így keletkező ellentmondások mellett anélkül, hogy ezeket fel ne ismerte volna; túlságosan realista volt ehhez, túl józanul és problémátlanul élte meg korát. Az egészség álláspontja, ember és fajta összefüggése határozza meg sok művében a forma művészi teljességét. De a művészi teljesség a szépségnél sokkal tágabb valami. Amikor Goethe a Helena-epizódot írta és ezzel a szépséget beilleszteni akarta a Faust bonyolult világába, félelmesnek és meggondolandónak tartotta, hogy igénybe vegye azokat a »barbár előnyöket«, amelyeket ennek az epizódnak tartalma szükségessé tett formája számára.

A szépség a művészi teljesség különleges esete. Azért különleges, mert benne a művész a már harmónikus tartalomnak megadja saját formáját, a szépséget; különleges azért, mert a tartalomnak túlságosan szorgos, túlságosan gondos megtisztítása könnyen elszakíthatja a művet az élettől azzal, hogy a tartalmat elvontá és sekélyessé, a formát pedig klasszicisztikussá, akadémikussá teszi.

Goethének a szépségre irányuló törekvése szorosan összefügg a természetéről és annak törvényszerűségeiről alkotott felfogásával. »A szépség« — mondja —, »titkos természeti törvények megnyilvánulása, amelyek örökké rejtettek maradnának nála nélkül.« És még konkrétabban szól a *Metamorphose der Tiere*-ben:

»Also bestimmt die Gestalt die Lebensweise des Tieres,
Und die Weise zu leben, sie wirkt auf alle Gestalten
Mächtig zurück . . .

Diese Grenzen erweitert kein Gott, es ehrt die Natur sie:
Denn nur also beschränkt war je das Vollkommene
möglich.«⁷⁾

Goethénél az emberi szépséget is meghatározza ez a nagyszerű természetfelfogás, amely tudományos szempontból is a jövőbe mutat. »Az önmagát egyre fokozó természet legmagasabbrendű terméke a szép ember« — mondja Goethe Winckelmannról szóló írásában. A szép embert azonban csak nagyon ritkán és akkor is csak rövid időre teremtheti meg a természet. Mondhatnók, »csak pillanat az, amelyben a szép ember valóban szép.« Tartóssá csak a művészet, a műalkotás teheti. »Mert a műalkotás szellemi fejlődése az erők összességében gyökerezik. Így vesz fel magába mindent, ami nagyszerű, tiszteletre- és szeretetreméltó s mert lelket önt az emberi alakba, az embert önmaga fölé emeli; megvonja élete és cselekvése körét és őt istenné teszi a jelen számára, amely egyben a múlt és a jövő is.«

Valahányszor Goethe külső és belső életkörülményei megengedték, hogy ilyen felismerések és nézetek határozzák meg alkotó tevél-

⁷⁾ Így határozza meg az alkat az állatok életmódját és erősen visszahat minden alkatra. . . Nincs isten, aki tágítana e határokon, a természet is tiszteli őket; mert csak így, korlátozottan lehetséges a teljesség.

kenységét, nemcsak a művészi teljesség, hanem a szépség is megjelent. Winckelmannról szóló tanulmánya világosan megmutatja, meanyire iránytadó volt számára az antikvitás példája. De semmiképpen sem a stilizáló klasszicizmus értelmében, hanem azáltal, hogy utat mutatott az emberi egészségre és lényegre, egyén és fajta viszonyának megfelelően. Az öreg Goethe azt tanácsolta a fiatal művészeknek: »Látogasson el a fiatal művész vasárnap és ünnepnapokon a parasztlányságaira, figyelje meg a természetes mozdulatokat, adjon a parasztlánynak a nimfa öltözékét, a parasztlánynak pedig egy faunának füleit, vagy éppen kecskepatáit. Ha helyesen ragadja meg a természetet és ha alakjai természetesen, nemesen viselkednek, úgy senkisémmel gondolja, honnan vette őket. Mindenki esküszik majd, hogy antik alakok ezek.« Ez a magatartás, ez a gyakorlat szülte Goethe összes nagy alakját Iphigéniától Gretchenig, Egmonttól Valentinig.

Azonban a német mizéria lehetetlenné tette számára, hogy állhatatosan kitarson a költői-emberi magatartás mellett. A legnagyobb mértékben önmagáról beszél, amikor kihangsúlyozza Winckelmann »antik természetét«, amelyet nem törhetett meg semmi aljasság és semmi keserűség. »Valalányszor csak hozzá méltó szabadsághoz jutott, az egyén antik értelemben vett teljességében jelenik meg« Goetheben magában — különböző módon és más-más periódusokban és krízisekben — keveredik az antik szabadság a későantik, stoikus-epikureus rezignációval. Láttuk, mennyire összekapcsolódik Goethe számára a német mizériától, a mefisztói mágiától való szabadulás a szabadsággal, mint a művészet életfeltételével. Már több, mint egy évtizeddel ezelőtt nyomatékosan utaltam »Literarischer Sansculottismus« című jelentős cikkére, utaltam arra, hogy a klasszikus művészetnek benne felsorolt társadalmi és nemzeti előfeltételei, a demokratikus átalakulás és a nemzeti egység, adják meg a Goethe művészetfelfogásának kulcsát. Egyben azonban utaltam arra is, hogy rezignált végkövetkeztetése, (»Nem kívánhatjuk azt az átalakulást, amely Németországban előkészítené a talajt a klasszikus művek számára«), a magyarázatát adja annak, hogy miért nem volt Goethe mindig abban az értelemben klasszikusan antik, amelyet ő maga tulajdonított ezeknek a szavaknak. E helyett elég gyakran hajlott egy többé-kevésbé stilizáló jellegű klasszicizmus felé. Itt is, mint mindenütt. Goethenél el kell választanunk a győzelmet a vereségtől, a megalkuvástól, a rezignációtól, — az »óriási méretűt« a »kicsinyestől.« (Engels.)

7.

Ezt a Goethe igazi nagyságát, történeti, társadalmi és osztályhelyezete által adott határaival, vereségeivel és kompromisszumaiival csak azóta láthatjuk meg a maga teljességében, amióta valósággá vált a szocializmus győzelme.

Ezzel természetesen semmiben sem akarjuk állítani, hogy Goethenek valamilyen kapcsolata is lett volna a szocializmussal. Még előfutára sem volt a szocializmusnak, még csak nem is sejtette

annak megvalósulását. Gyerekes kísérlet a polgári értelmezők részéről, hogy a Wanderjahrenek (Wilhelm Meister vándoréveinek) valamilyen fajta szocialista jelleget tulajdonítsanak. Goethe legnagyobb, leg-egyetemesebb, legátfogóbb alakja egy kezdeti foknak, amely valóban sok jövőbcmutató vonással rendelkezik; ezeket a vonásokat azonban csak akkor érthetjük meg, ha már megvalósult a magasabb fejlődési fok.

Hogy teljes egészében tisztázzuk ezt a kérdést, sok mindent kellene megismételnünk és új megvilágításba helyeznünk azokból a problémákból, amelyeket eddig Goetheval kapcsolatban kifejtettünk. Ezt sajnos nem tehetjük meg egy előadás keretében. Itt csak arra a problematikára utalok, amelyet Goethe vetett fel a kapitalista korszak művészetével kapcsolatban; és kísérleteire, hogy úrrá legyen ezen a problematikán. Gondoljunk csak arra, hogy a szocializmus társadalmi megoldását adja azoknak a kérdéseknek, amelyek Goethe szerint annyira problematikussá tették kora művészetét. A megoldás ugyanis az, hogy a »specifikus meghatározásokat« a művészet körén kívül a társadalom veti fel, hogy tehát a művészet éppen társadalmi elszigeteltségét veszti el a szocializmusban. Ez az elszigeteltség mély szenvedési jelentett Goethe számára, aki mindenkor hősiesen arra törekedett, hogy legyőzze ennek veszélyes következményeit a művészet fejlődésére nézve.

Ugyanígy állunk a nemzet kérdésével. Ennek a korszaknak több jelentős alakjához hasonlóan Goethe is nagy nemzeti költő volt, nemzet nélkül. Éppen a szocializmus fejlődése a Szovjetunióban példás módon oldotta meg az igazi nemzetéalakulást. Még az olyan népek is igazi nemzeté fejlődtek, amelyeknek a Nagy Októberig nem volt történelmük, vagy elveszítették nemzeti fejlődésük történeti folytonosságát. És Goethe egy másik álma válik valósággá azáltal, hogy ez a nemzetéalakulás a szocializmusban, a Szovjetunióban elválaszthatatlanul együtt jár a különböző nemzetek testvéri egyesülésével.

Igy a szépség kérdése is új megvilágításban jelenik meg. Hiszen éppen az osztálytársadalomnak és mindenekelőtt a kapitalizmusnak feloldhatatlan ellentmondásaiból nő ki a szépség kérdéses, ritka és kevésbé maradandó jellege. Goethe számára a szépség sohasem jelentett szűkebb értelemben vett esztétikai formaproblémát, hanem az egyén és a fajta, az ember és a természet, az ember és embertársa közötti reális harmónia kifejezését; éppen ezért a társadalmi fejlődés feloldhatatlan ellentmondásainak megszüntetése legóhajtottabb vágyának beteljesedését jelenti.

Még tovább folytathatnók ezt a felsorolást, megemlíthetnók a goethei életmód, a goethei életmű majd minden problémáját. Itt azonban csak arra a kérdésre akarjuk összpontosítani figyelmünket, amely eddig is vizsgálódásunk középpontjában állt: egyén és fajta viszonyának problémájára. Ma a szocialista Szovjetunióban emberek százmillióinak mindennapos és nagyszerű, józan és heroikus tapasztalata az, amit Goethe és Hegel meglátott és megsejtett, amit ők csak tragikus ellentétek egységeként ábrázolhattak az akkor adott viszonyok közepe-

Már amikor Liebknecht és Dimitrov, mint vádlott védekezett a polgári osztálytörvényszék előtt, védekezésük vádbeszéddé nőtt: vádjaik leleplezték az elfajult, a haladást gátló osztályokat és egyéneket; vádbeszédüket a forradalmi osztály, a haladó nemzet, az emberiség, az emberi fajta nevében mondották el, amelynek éppen a proletáriátus képviseli igazi haladó érdekeit. És amikor Lenin és Sztálin a forradalmi munkásmozgalom tapasztalatait a proletáriátus elméletévé és tudatosan véghezvitt gyakorlatává tette, a munkásosztály szavában szóhoz jutott az emberi fajta, az emberiség felszabadítására irányuló törekvés és szétválaszthatatlanul egyesült e lenyűgözően nagyszerű személyiségek szavával és életművével.

És a Szovjetunió több, mint harmincéves gyakorlata megmutatja: minden ember szabad földön szabad néppel áll; minden ember, aki dolgozik, aki tudatosan magáévá teszi az emberiség munkatapasztalatait, aki munkájában személyes kifejlődését használja fel az emberi fajta tapasztalatainak gazdagítására, aki tevékenységével önmagában és azokban, akik vele együtt dolgoznak, felébreszti a fajta igazi erőit, — valójában ott áll, valójában ott dolgozik és fejlődik, ahová Faust csak hosszú, nehéz és tragikus tévelygések árán jutott el a jövőendő világot megragadó látomásában.

Mert itt már megtörtént a szabadulás a mágia, a kapitalizmus mágikus láncai alól, ami tragikus, megoldhatatlan problémát jelentett Faust számára. A Nagy Október elkergette Mefisztót a történelem színpadáról minden mágikus erejével együtt.

Másrészt teljesen világi lett a fausti beteljesedés. Goethe csak azt ábrázolhatta, hogyan menekül meg Mefisztó elől Faust legbensőbb emberi magja. Magának a megváltásnak, a fausti vágyakozás beteljesedésének transzcendensnek kellett maradnia gondolati síkon, művészi síkon viszont Goethe szükségszerűen a mennybe helyezte. Ez a mennyei jelenet nagyszerűen bizonyítja Goethe gondolatai józanságát és becsületességét, költői alkotóerejét. Mert csak a mennyei jelenet tehetette művészileg érzékelhetővé a közvetlen szemlélet számára elvont ellentmondásosságot, hogy t. i. Faust személyesen csak szubjektív síkon nem szenved vereséget, hogy egy Mefisztó feletti objektív győzelem lehetetlen a goethei kor történeti és társadalmi viszonyai közepette. Az egész mű mégis Mefisztó vereségével zárul és végső fokon — bár egy Goethe számára meg nem ismerhető módon — diadalmaskodik és előrehalad az emberiség.

Az utolsó jelenet mennyországba tehát a fajta életének, végtelen, haladó kontinuitásának és benne az egyén kiteljesedésének ábrázolása, amely valóságos kiteljesedésében ábrázolhatatlanul transzcendens volt Goethe számára. Itt teljesedik ki valójában Goethe polémiája a filiszteri egyéni reménykedés ellen, mind pozitív, mind negatív értelmében: ez a reménykedés megszűnik, amint a társadalmi fejlődés tudományosan megalapozott perspektívája minden egyén számára tudatos lesz, mint saját jövődjének perspektívája — ugyanakkor azonban beteljesedik minden jövőbemutató beállítottság, amely azért indokolt, mert egyszerre egyéni is, közösségi is.

A mennyei jelenet történelmi tartalma földivé lett a szocializmusban : józan, mindennapi, gyakorlati és hősies. A Faustnak ez az új megoldása igazolását jelenti Goethe legmélyebb világnézeti és költői tendenciáinak, éppen mert osztálytartalmánál fogva szükségszerűen meghaladja Goethe látókörének határát. Mert éppen ezek a tendenciák mindenekelőtt a legmélyebb lényegükben általánosan világiak, földhöz-néphez kötöttek, érzékelhetően tömegszerűek. Goethe joggal mondja magáról, hogy lényegében sokkal demokratikusabb volt Schillernél. Sohasem szabad elfelejtenünk azt, hogy művészi bölcsességének milyen óriási megfeszítésére volt szüksége ahhoz, hogy a Faust mennyei transzcendens befejezésének mégis megadja érzékelhetően immanens, világi jellegét, vagy legalábbis közeledjék ehhez az immanenciához. Gretchen és Klärchen, Dorothea és Philine megalkotója számára legigazibb költői lényének igazolását jelenti, ha tisztán földivé lesz az emberi tevékenység egyéni és fajta szerinti kiteljesedése. Lucretius és Spinoza tanítványát és társát legmélyebb gondolkodói tendenciáiban igazolta az, hogy az emberiség emberréválását a dolgozó ember, a diadalmas munkásosztály immanens humanitása saját erejéből valósítja meg.

A szocializmus elméleti és még sokkal inkább gyakorlati megvalósításának síkján mérhetetlenül túlhaladja Goethe horizontját. Legjobb, legmagasabbrendű tulajdonságai azonban éppen erről a síkról tekintve nyernek újszerű megvilágítást. Már nem »olimposzi istenségnek« látjuk, amely látszólag az emberiség harcai felett trónol a magasban. Látjuk gyengéit és hibáit, veréseit és kompromisszumait. Ebben a megvilágításban kíméletlenül nyilvánvalóvá válnak határai, de Goethe éppen ezekkel úgy jelenik meg előttünk, mint az új, az emberhez méltó világ mai építőinek barátja és utitársa. Így válik vezetőnké utunkon az egészség felé, így vezet ki abból a modern művészetből, amelyet helyesen nevez Thomas Mann a művészet beteges mocsarának, a betegséggel és rothadással, a felbomlással és halállal rokonszenvező mocsárnak.

Másfél évszázadon keresztül ingadozott a Goetheről alkotott kép, még a leghecsületesebb és a legtiszteségesebb kutatók szemléletében is. Csak a szocializmus megvalósítása, a Szovjetunió szabad népeinek élete adja meg azt a nézőpontot, ahonnan Goethe igazi valóságában látható ; ez adja meg a mértékét, annak, hogy igazságosan, megértő szeretettel értékeljük őt. Korunk emberének feladata az, hogy valósággá tegye az új Goethe-képmás lehetőségét.

Puskin Magyarországon

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Puskin születésének százötven éves jubileumát ankét keretében ünnepelte, amelynek előadója Lányi Sarolta és hozzászóló egyaránt Puskin magyarországi útjának társadalmi hátterével foglalkoztak. Adat, anyag és vitaszempont viszonylag bőségesen állott a kérdés iránt érdeklődők rendelkezésére. Sőt Horváth Márton és Máté-Haupt György cikkeiben (Csillag, 1949. 19. sz. — Irodalomtörténet, 1949. 1. sz.) már marxista szemléletű kísérlet is történt a tárgy feldolgozására. A vita elsősorban éppen az e cikkek által felvetett problémák körül forgott. Elsősorban az volt a kérdés, hogy a kiegyezés körüli magyar társadalom, mennyiben értette meg Puskin forradalmi magatartását, mennyiben »értékelté át« azt sajátos liberalizmusának megfelelően. Ebből a fenntartásokkal és félmegoldásokkal teli anyagból logikusan következett, hogy meg kellett vizsgálni a költő hazai népszerűségének legfőbb forrását: Bérczy Károly Anyéginfordítását. Annál is inkább meg kellett ennek történnie, hiszen a kérdéseknek nagy gyakorlati fontossága van Puskin mai hatalmasan megnövekedett magyar olvasóközönsége szempontjából is. Az előadó és a felszólalók nagyrésznél hangjából az is kicsendült, hogy nem tekintik Puskin hazai sorsát elszigetelt jelenségnek, hanem igyekeznek összekapcsolni a klasszikus orosz irodalom XIX. és XX. századi hatásának problématikájával, hiszen Turgenyevet, Tolsztojt stb. javarészt hasonló stilizálással, egyoldalú értelmezéssel asszimilálta nemzeti műveltségünk, mint Puskit.

Lányi Sarolta előadása elején hangsúlyozta, hogy nem állt módjában rendszeresen feldolgozni az egész témát, csupán utalni akar azokra a nagyobb összefüggésekre, melyek Puskin hazai sikerét és hatását előnyösen vagy hátrányosan befolyásolták. A monográfiák, melyek eddig az orosz irodalomnak a magyarra tett hatásával foglalkoztak — így György Lajosé és Zsigmond Ferencé — Kozocsa Sándor Az orosz irodalom magyar bibliográfiája c. műve, Máté-Haupt György idézett cikke mind azt mutatják, hogy milyen kiterjedt fordítás-irodalma, széleskörű visszhangja volt nálunk az orosz költő-óriásnak. Csakhogy Puskin ekhója csak látszólag nagy, de egyáltalán nincs arányban világirodalmi jelentőségével. Valószínűleg akármelyik jobb német romantikusról irtak annyit, mint róla, s azt állítani, hogy »Puskin döntő hatást tett a magyar társadalom fejlődésére«, — amint ezt Máté-Haupt teszi — a legkevésbé sem lehet. Hiszen politikai színezetű írásai csak elvéve

* Ez a rovat az Irodalomtörténeti Társaság nyilvános és munkaközösségi vitáinak legfontosabb elvi jelentőségű eredményeit közli, azonkívül helyet ad a lap közleményeivel kapcsolatos érdemleges hozzászólásoknak és indokolt ellenvetéseknek.

jelentek meg magyarul, és Puskin tiszta patriotizmusát, mely az első 1812-i Nagy Honvédő Háborúban gyökerezik, vergődését a cári abszolútizmus légkörében, alig érthette meg valaki eléggé Magyarországon, ahol éppen a haladó értelmiség képviselői váltak kozmopolitává és apolitikussá, meggyűlölve a felülről diktált sovinizmust és reakciós úri politikát.

Puskin multszázadbeli fordítói közt első helyen áll Bérczi, a zseniális utánérző, akit nem lehet ferdítéssel vádolni, amint ez a közelmúltban történt. Az ő Anyégin-fordításának ihletésére indult meg a magyar verses regény divatja. E műfaj költői azonban kevés kivétellel csak a lemondás mélabúját és a byroni hangot vették észre a nagy nuntában, de nem hallották ki belőle a haladó hazafiasságot, a cárizmus éles kritikáját, az egészséges, optimista harcikedvet az abszolútizmus meg az arisztokrácia ellen. Egészen más a helyzet Adyval, akinek »Margita élni akar« c. realista versesregénye aligha jöhetett volna létre az Anyégin akár tudat alatt felszólító hatása nélkül. Általában azonban a századforduló valami misztikus, bizonytalan, de annál inkább általánosítható fluidumként látta maga előtt az orosz irodalmat, és Puskit úgy könyvelte el, mint az elegancia és a biedermeier levendulaillat poétáját.

Ennek tulajdonítható az, hogy bár a Puskin-tolmácsolók sora a Horthy-korszak alatt kitűnő erőkkel gyarapodott (Kosztolányi, Illyés stb.), az 1937-es jubileum mégis igen torz, nem egyszer a tudatlanságtól és a vállveregető fölénykedéstől rosszíjú megemlékezéseket vetett felszínre folyóiratainkban és hirlapjainkban. Márai Sándor pl. csak az Anyégin néhány szakaszát tartotta maradandónak Puskin egész életművéből, s a többi »kedves csacsiságnak« nevezte. Még a haladó írók is »elkes kozmopolitának« vélték a nagy hazafit. A felszabadulás óta e téren is nagy változás történt, s az idei kétkötetes válogatott Puskin-antológia, kisebb fogyatékoságai ellenére is, nagy lépés előre.

A hozzászólók sorát *Komlós Aladár* nyitotta meg. Komlós kijelentette, hogy Máthé-Haupt György cikkének bírálatában teljesen egyetért az előadóval. Az igazság ugyanis nem az, hogy »Puskin nagy hatást gyakorolt a XIX. század második felében az osztrák önkény és a hazai arisztokrácia ellen irányuló nemzeti felszabadító mozgalomra«, amint ezt az idézett dolgozat állítja. Sokkal közelebb jár a valósághoz Horváth Márton megállapítása: »Csak a megnyirbált, megstuccolt, bepomádézott Anyégit ismertük.« (Csillag, id. h.)

Bérczy fordítását még eddig rendszeresen nem vetették egybe az orosz eredetivel, de arra már többen rámutattak — legalaposabban az Anyégin új fordítója, Mészöly — hogy Bérczy tolmácsolása, minden szépsége ellenére is, hamis egy kissé, mert a nyelvújítás és a romantikus társalgási nyelv szókinccsével akarta visszaadni Puskin tősgyökeres, népi eredetű nyelvét. Puskin kiterjedt, esztétikai szempontból sok tekintetben igen jelentős magyarországi hatására az nyomta rá bélyegét, hogy a magyar Anyégin 1866-ban, szinte a kiegyezés előestéjén, jelent meg. A magyar verses regény, a kor egyik leghaladóbb műfaja — igaz — Puskit tekintette mintaképének. De épp az egyik legreprezentatívabb magyar verses regény: Gyulai Romhányija, mutatja be a műfaj ideológiai korlátait, hiszen inkább forradalomellenes, mint a

szabadság hirdetője. Nem is történhetett ez másképpen olyan korban, mely Petőfit is megcenzurázta, vagy idejétmult esztétikumnak értelmezte.

Puskin félreértése és félremagyarázása még fokozódott annál az írónál, akire az Anyégin a legnagyobb hatást tette irodalmunkban, s akiről, sajnos, sem Máthé-Haupt cikke, sem az előadó nem tett említést: Krudy Gyulánál. Számára már az Anyégin semmi egyéb, mint a szerelem bibliája. A Horthy-kor aztán, persze, tudatosan fordítja el a puskinai mű értelmét. Hogy mennyire hatottak e hazugságok, azt legjobban egy fiatal irodalomtörténész jubileumi megemlékezése mutatja (Szép Szó, 1937.). »Szokatlan színű ruhák és szokatlan színű jelzők voltak az ő forradalma és ez lényegesebb, mint az, hogy mellékesen néhány lázító éneket is írt! Nem véletlen, hanem szorosan az író politikai meggyőződésével és osztályhelyzetével függött össze, hogy 1937-ben egyedül Illyés Gyula mutatott rá Puskin forradalmiságára, s költeményei közül is éppen a forradalmiakat fordította le.

Hegedüs Géza a magyar Puskin-kultuszt jóval haladóbbnak és termékenyebbnek tekint, mint Lányi Sarolta és Komlós Aladár. Kifejtette, hogy a kapiitalizmustól elmaradt, feudális hagyományok között fuldokló magyar értelmiség, különösképpen annak haladó része, a XIX. század második felében saját érzelmeit és vágyait látta megjeleníteni a hasonló körülmények közt helyes utat találó orosz realizmusban. Így lett népszerű a kiegyezés táján Bérczy kitűnő fordítása révén az Anyégin. Na tudomásul vesszük az Anyégin nagy népszerűségét, de mellette azt is megjegyezzük, hogy magyarul Puskinnak ebben az időben alig egy-két forradalmi költeménye jelent meg, akkor pontosan láthatjuk az orosz realizmus fogadtatásának tipikus útját: a nemesi osztály önvádjai hatnak, de a forradalmi hang már idegen 67 nemzedéke számára. Kétségtelen azonban, hogy éppen a legjelentősebb írókra a művészi szemlélet terén igen termékeny hatással volt Puskin. A hatalmas életmű sokoldalúsága következtében egyformán le tudta bilincselni az olyan ellentétes természetű írókat, mint Gyulai és Jókai, Arany János és Vajda. Arany a *Bolond Istók* írása közben ismerkedett meg az Anyéginnel, s nyugodtan elmondhatjuk, hogy az eposz tanúsága szerint közelebb jutott önmagához a remekmű ösztönzésére: műve még alaposabb realizmussal, több nyugodt rezignációval gazdagodott. A magyar verses regénynek, annak a műfajnak, amely a század utolsó harmadának legrealisabb képét adta, kezdetei eltéphetetlenül összefonódtak az Anyégin mély átérésével. De míg Gyulai főként a hű társadalomrajz terén tanult tőle (*Romhányi*), Reviczky szelíd érzelmességének felszabadítóját találta meg benne. Vajda nyugtalan, zord pátoszában mélyült el a példakép tanulmányozása nyomán (*Találkozások, Alfréd regénye*), Jókait elsősorban magának Puskinnak alakja ragadta meg. A költő szabadságért vívott küzdelmét igyekezett bemutatni romantikus mese keretében »Szabadság a hó alatt« c. agyonhallgatott regényében amely minden hibája ellenére is figyelmet érdemel, mert azt hirdette, hogy eljő az emberiség felszabadulása és orosz talajból fog kisarjadni. A Puskinművek közül Jókaira elsősorban a felfokozott szenvedélyekkel teli »Cigányok« hatott, melyet a »Szabadság a hó alatt«-ban le is fordított.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy Arany, Gyulai, Jókai, Reviczky, Vajda, sőt Arany László is könnyebben megközelíthették saját művészi eszményeiket Puskin hatására. Az Anyégin-élmény tartósságát mutatja, hogy Ády »Margita élni akar«-jában is sok a Puskin-reminiscencia.

Gáspár Endre felszólalásában csupán Bérczy Anyéginjének kérdésére szorítkozott. Képes Géza cikke óta (Magyarok, 1949 január) ez a probléma egyre időszerűbbé vált, s a jubileumi ünnepségek során olyan hangok is hallatszottak, melyek Bérczyt az Anyégin tudatos hiedermeyerre stilizálásával, s így elferdítésével vádolták. E vád már csak azért is érdemes a megvizsgálásra, mert szorosan összefügg a műfordítás egyik központi kérdésével. Bérczy nem tett egyebet, mint saját kora érzésvilágának és kifejezőképzetének megfelelően tolmácsolta Puskin. Ez a műfordítók szokásos eljárása, s nem mondhatjuk azt, hogy így a verses regény hangulata lényegesen megváltozott volna, mert az akkori Magyarország légköre sok ponton egyezett Puskin koráéval. Bérczy természetesen nem volt teljesen kongeniális Puskinnal, már csak azért sem, mert a forradalmiságtól távolállt, de azt is tudjuk, hogy az Anyégin legforradalmibb részletei, melyek a dekabrista szövetkezéssel foglalkoztak, megsemmisültek, s így nem tették próbára Bérczy műfordítói hűségét és tehetségét. Tudatos ferdítésről, változtatásról még kevésbé lehet szó, ilyenre Bérczynek oka sem lett volna. Más kérdés az, hogy a magyar közönség azért lelkesedett-e az Anyéginért, mert megértette annak igazi tartalmát: a byronizmus legyőzését és az orosz élet realista rajzát. Nagyon valószínű, hogy nem erről volt szó, s a fordítás népszerűsége — különösen a századforduló óta — főként a reakciós, társadalmi problémákkal nem törődő, l'art pour l'art magatartásból fakadt.

Földessy Gyula a »Vár fehér asszonya« c. Ady-vers és az Anyégin egyik szakaszának megfélemlésére utalt.

Sz. Nagy Miklós Jókainak Puskinhoz való viszonyával foglalkozott. Szerinte a »Szabadság a hó alatt« minden melodramatikus érzelmessége és hódoló lojalitása ellenére is figyelemreméltó módon mutat rá a dekabrista szövetkezés társadalmi jellegére. Jókai jól látta, hogy a mozgalom csak a sértődött arisztokráciát, a középnemesség leghaladóbb részét s a liberális tiszteket tudta megnyerni magának, de a paraszt-ság tömegeitől teljesen elszigetelődött. Így az összeesküvést egyrészt az egyéni terrorizmus, másrészt a palotaforradalom, praetorianus lázadásá való válás lehetősége fenyegette. Ez a felismerés azonban nem akadályozta meg Jókait abban, hogy lelkesedéssel ne ábrázolja a felkelők hősiességét és Puskin forradalmi szerepét. Rajongó tisztelete azonban itt is — 48—49-ben tanúsított magatartása tükörképeként — elsősorban a nemzeti felszabadulás hősei (lengyel összeesküvők, a finn Ilmarinen Zeneida), s nem a szociális változás harcosai felé fordult. Az ellenszenves kép, melyet a pétervári proletáriatus zendüléséről rajzol, annak következménye, hogy Jókai polgárosodó nemes volt, aki egyként irtózott a népi mozgalmaktól és a nemesi reakciótól.

A vitaülés J. Bajkovnak, a Szovjet Tájékoztató Iroda magyarországi képviselőjének felszólalásával ért véget, aki Puskin világirodalmi jelentőségét vázolta.

Sz. Nagy Miklós

Vita a XVIII. század magyar irodalmáról

I. Bóka László bevezető előadása

Lukács György a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban tartott székfoglaló elnöki beszédében így fogalmazta meg irodalmunk revíziójának alapvető szempontját: »irodalmunk reflexe a magyar nép harcának szabadságáért, függetlenségéért, boldogságáért«.

Valóban alapvető szempont ez s irodalomtörténeti kutatásunkat, alkalmazásával, kiemeli mind az öncélú, szempontatlan adatbogarászás egyhelybentopogásából, mind pedig abból a nagyonis céltudatosan megszabott tévútból, amit szellemtörténetnek neveznek s elindítja a marxista történetkutatás útján. Ám ennek a szempontnak alkalmazása korántsem könnyű a magyar irodalom történetére, mivel sem magyar gazdaságtörténet nincs, sem pedig azok az esztétikai szempontok nincsenek még tisztázva, melyek az irodalmi jelenségek helyes értelmezését lehetővé tennék, elfordulva az idealizmus és az anarchista szubjektívizmus még mindig kísértő módszereitől.

Ezek a nehézségek különösen akkor bontakoznak ki, amikor egy nagyobb korszetet akarunk vizsgálat alá vonni, — mint jelen esetben, a XVIII. század irodalmát. Mivel a történetkutatás, a kor történeti feldolgoása sem történt meg a XVIII. századra vonatkozóan, az irodalomtörténész egyelőre beérheti azzal, hogy felveti az irodalomból kínálkozó kérdéseket és megkísérli a régi irodalomfölfogás kövületeit eltakarítani az útból.

Mindezt azért kell előrebocsátanom, hogy minden kétséget kizárva leszögezhessem, hogy referátumomnak kijelentő mondati is kérdőmondatok, továbbá azt, hogy referátumom nem egy meghatározott irányba tör a probléma megoldása felé, hanem innen is, onnan is kiragad egy-egy szembetűlő jelenséget, fölveti a benne kínálkozó problémát s így igyekszik valósággal bekeríteni a század alapvető kérdéseit. Ha akár a tizenkilencedik, akár a huszadik század irodalmának történetét földolgozta volna már a marxista történetírás és értékelte volna a marxista esztétika, akkor a fejlődés e magasabb fokairól visszatekintve, nem lenne lehetetlen viszonylagos rendet teremteni a XVIII. század terepén. Mivel azonban sem a század gazdasági és társadalmi viszonyairól nincs helyes képünk, sem az utána következő magasabb fejlődés-fokokról nincs kialakult értékelésünk, beérhetjük azzal a nagyonis szerény céllal, hogy legalább a kérdéseket helyesen tegyük fel.

1. Az első kérdés, amit föl kell vetni, a jozefinizmus kérdése: hogyan viszonylik ez a fölvilágosodáshoz, illetve miben különbözik a jozefinista aulikusság az aulikusságnak más a Habsburgokhoz fűződő fajtájától.

Irodalomtörténetírásunk mint jellegzetes jozefinista író tartja számon Pétzeli Józsefet, Voltaire magyar fordítóját. Vizsgáljuk meg, mit jelent a fölvilágosodás szempontjából Pétzeli jozefinizmusa. Pétzeli éppoly odaadó híve II. Józsefnek, mint Csokonai. Állását is neki köszönhetette: II Józsefnek az a rendelete, amely megengedte, hogy a protestáns lelkészek kereszteljenek, eskessenek és temessenek, lehetővé tette, hogy Komárom betöltetlen református lelkési állását ismét betöltsék. »Minthogy már bizonyosan tudatik, hogy Felsőes Urunk Vallásunknak Exerctiumát kegyelmesen megengedte; arra való névze az Ultrajectumi Akadémiában lévő tiszt. Péczeli József Urannak első Prédikátorságra való hivatal rendeltetett« — olvasható a Rév-Komáromi református «Arva Eklésiának» jegyzőkönyvében 1783 április 30-án, — ez Pétzeli számára azt jelentette, hogy megszabadul az instruktor-kodástól s mint egyik legnagyobb magyar város népes gyülekezetének prédikátora családát alapíthat, gond nélkül élhet és dolgozhat. Ezen túl pedig

jelentette a vallásüldözés végét, a protestánsok jogainak kiterjesztését, sőt a katolikus vallás némi háttérbeszorítását is. Pétzeli a jozefinizmusból a vallási türelmességet vállalta. Az a kérdés, vállalt-e mást?

Nincs okunk II. Józsefet azon az eszményítő szemüvegen keresztül nézni, amin a protestáns történetírás láttatta s nem lenne nehéz megtépní azt a nimbust, amit Jókainak köszönhet. Am kétségtelen, hogy a Habsburgok baljós galériáján emberségesebb arc az övé, mint a többieké és a türelmi rendeleten túl kísérletet tett a parasztság helyzetének enyhítésére, a föld-birtokosság megzabolázására, a főpapság és a hasznos munkát nem végző szerzetesrendek megtörésére, sőt megsemmisítésére s világosan látta, hogy a feudalizmus nem tartható fenn tovább. Ennek a sokféle progresszív törekvésnek nyomát sem leljük Pétzeli munkáiban. II. József halálára előtt költeményében így beszélteti II. Józsefet :

Az Ég! . . . s ez a jó szív az én bizonyosságom,
Hogy rontástok soha nem volt kívánságom,
Ha tehát valamit bántástokra tettem,
Titkos irigyektől, látom szédítetttem!
Szánásra e részben méltók a királyok!
Az igazság ritkán, hogy érhet hozzájok. —
Minthogy nem tetszenek az én kiadásim ;
Önként visszahúszom minden ujjíttásim.
Csak azt kérem : hogy a Vallás-türedelem
Virágozzon s vele isteni félelem.

Az »aufklárista« Józsefből tehát ennyi marad : a »gonosz tanácsadók« által megszedített uralkodó, aki mindent visszavon, csak a türelmi rendelethez ragaszkodik. Ezt a feloldást ismerjük a kiegyezés utáni időkől, akkor is a gonosz tanácsadók voltak felelősek I. Ferenc József tetteiért : az ultra-aulikus szokott módszere ez. A türelmi rendelet volt az, aminek kedvéért a protestánsok II. József felé hajoltak s nem a felvilágosodás eszméi. Kiterjed ez az aulikus hódolat II. József környezetére is. Mintha valamely nemzeti hősről írna, úgy lelkendezik Pétzeli : »Úgy tetszik, mintha látnám, miképpen egyengetik össze a Magyar Múzsák az ő ékes hangjaikat, hogy annál nagyobb készülettel s hathatósággal harsogtathassák Felsőgednek inkább bámulásra méltó, hogy sem mint követhető ritka Tálentumit. — Úgy tetszik, mintha hallanám, hogy az egész Hazában az Egeket csapdossák a víg szózatok : Éljen a mi Nemzetünknek szíves szeretője! Éljen! Éljen! Herceg Kaunitz Hazánk édes Atyja!!!«

Korántsem könnyíti meg az irodalomtörténész helyzetét, ha azt olvassa, hogy Dugonics András, a jozefinizmus katolikus ostorozója, éppen a magyar főurakkal állítja szembe II. Józsefet : »Elvittem ő Felsőgedt universitásunkban, és mindenedet megmutattam, amik látni voltak. Ekkor bizonyosan tapasztaltam oly nagy kegyességet, melyet nem tapasztalhattam más újonnan született grófjainkban és felfuvalkodott nagyokban«. (Azt csak a humor kedvéért jegyzem meg, hogy Dugonics feljegyzését így fejezi be : »El is hittem magammal : hogy a miben Magyarország ellen vétett, azt nem annyira néki, hanem rossz tanácsosainak és országaruló embereinek tulajdoníthatni. . .) Gvadányi generális így enyeleg Pétzelivel : »Vajjon most mivel munkálkodik, írja meg kedves uram! — csak papos dolgokról ne írjon ; mert ezekkel unatkozva tele vagyon a világ!« Pétzeli ugyanakkor így ír Voltaire Henriásának előszavában : » . . . hogy némely olvasók meg ne botránkozzanak abban, hogy sok szerzetesek és papok fekete színekkel festetnek le ebben a munkában ; gondolják meg, hogy ezek a dolgok estek

ezelőtt kétszáz esztendőekkel, a mikor még egész erejében égett az üldözések tüze, és úgy nem lehet ez semmi kissébségükre a mai szerzeteseknek és papoknak».

A jozefinista Pétzeli nemcsak versben ünnepli a hazatérő »Szent Koronát«; (»Minden igaz magyar sirjon örömebe . . . Ily szép napot Hazánk érni csak akkor fog, Ha kedves királyunk fején e kincs ragyog!«), hanem a hazatért korona hatását a nemzeti viseletre a főurak felé bókoló elismeréssel köti egybe: »De hála legyen az egeknek, mihelyt a korona leérkezett, mint valamely fényes nap, eloszlatta ezt a nagy zúr zavart. Már azóta könnyen kiösmérjük magyar urainkat a mesterlegényektől, kedves dámáinkat a szobaleányoktól . . . A nagyobb rangú és nemesebb szívű dámák s kisasszonyok mind magyarosan kezdenek járni és csak némely alábbvaló rendűek viselik még a bubitát, a kíknek nincs semmi más érdemük, hanem ha fejüket polcolják s farokat toldozzák; vagy pedig nincs tehetségekben hogy egy aranyos főkötőt, vagy egy gyöngyös pártát csináltathatnának . . .«

A föltett kérdésre egyelőre nem válaszolhatunk, nem is lenne igazságos egyetlen író példájára tekintve s annak sem egész életművét értékelve válaszolni. Példám csak arra int, hogy a jozefinizmus kérdését és a fővilágosodás protestáns hagyományát új vizsgálat alá kell vetnünk, ha el akarunk igazodni e században.

Ezzel kapcsolatban az is fölvetendő és megoldandó kérdés, hogy II. József vallási türelmességének híre miért homályosítja el II. Rákóczi Ferenc érdemeit e téren, holott ő már 1705-ben, majdnem egy évszázaddal előbb biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlását? II. József valószínűleg a Bocskayakkal, Bethlenekkel vetekszik népszerűségben, mint a vallásszabadság bajnoka s Rákóczinak nemcsak türelmességéről nem szól az egykorú irodalom, de jezsuita-ellenességét sem méltányolják.

2. Úttörő kutatásokra lenne szükség azon a téren is, hogyan hatottak vagy elhatottak-e egyáltalán irodalmunkig a katolikus eretnkségek, fővilágosodási tendenciák: a quietismus, a pelagianismus, a jansenismus, febronianismus. Azok a tendenciák, amelyek még a XVII. század végén indultak el a »Declaratio cleri gallicani«-szerű, a pápaság hatáskörét megnyirbálni kívánó megnyilatkozásokban és részben az olyan eretnkségig jutottak el, mint Weishaupt illuminátus rendje, részben az olyan egyházi gesztusokra vezettek, mint az aufklärista szimpátiákkal telített XIV. Benedek pápa néhány intézkedése, — nem maradhattak hatástalanok irodalmunkra, melyben sok volt a klerikus férfiú s éppen az alsópapság köréből. A felvilágosodás eme mozgalmai között nem egy volt, amely komoly politikai érdekeket sértett. Az illuminátusok például a monarchiák eltörlését is céljaik közé sorolták, a házasságjogi reformtörvények pedig nemcsak a kánonjoggal kerültek összeütközésbe, hanem — például a vegyesházasság engedélyezésével — a nagybirtokosság homogeneitását is érintették és az örökösödési következményeken keresztül az uralom egységes irányítását is befolyásolták.

Erre a kérdésre azért kellene különös gondtal fölfigyelnünk, mivel ez a protestáns történetírók számára ugyancsak nem volt kedves, az aulikus-kerikális történészek pedig nem mertek vele foglalkozni: meghagyták a rebelliséget a protestánsoknak, kétes dicsőségül . . . Holott nem kétséges az, hogy a fővilágosodás eszméinek behatolása a római egyház körébe éppen azokban az országokban érezthette közvetett hatását, amelyekben az, abszolút hatalom katolikus volt. mint Mária Terézia országaiban például, ahol az iskolai reformok, az antijezsuitizmus el sem lett volna képzelhető az-egyház belső bomlása nélkül. A Faludi-kérdéstől a Versegny-kérdésig sokmindent világosabban látunk ennek a kérdésnek feldolgozása után.

3. Verseghy Ferencről más vonatkozásban is meg kell ezúttal emlíkeznünk. Verseghy nemcsak költő volt, hanem muzsikus is : azok közül a muzsikuskok közül való, akik teljesen negligálták a kuruckor dallamvilágát s elfordultak az e korban feltűnő újfajta népies daloktól is. Verseghy Amadé és Mészáros Ignác nyomát követve a magyar zenét teljesen a nyugati zenéhez kívánta igazítani : nem adaptációra gondolt, hanem változatlan átvételre. Főleg a német és az olasz nyelvterület dallamvilágából akarták európaivá gazdagítani dalköltészetünket. Verseghy dalgyűjteményei Haydnhoz és a bécsi muzsikuskokhoz kapcsolódtak : ezzel egy máig is tartó utat nyitott egy bizonyos zenei közízlésnek. Mindez a zenetörténetre tartoznék, ha nem okozott volna Verseghynek és követőinek komoly gondot az, hogy a bécsi kör melódiai és a magyar vers hangsúlyszabályai sehogyan sem egyeztek. Mivel Verseghy meg volt arról győződve, hogy az igazi zene az, amit ő akar importálni nyugatról, arra a meggyőződésre kellett jutnia, amit így fogalmazott meg : »sokkal tanácsosabb verseket írni, mint ariát versekre szerezni».

Ebben a gyakorlati szükségességből kimondott elvben az rejlik, hogy a költemény tartalma másodrendűvé válik a vers formája megett, hogy a vers »szöveggé« degradálódik. Verseghynél ez nem tudatosul teljesen, ő még azt igyekszik bizonygatni, hogy a versek formájára azért kell ügyelni, mert a forma segíti elő a költemény tartalmának megértését. »Mi a poezis és ki az igaz poéta?» című munkájában azt írja, hogy »valamint a szöveget a rend, úgy a füleket a hangmérték-fölöttébb gyönyörködteti és hogy az efféle gyönyörködtetés által még az ész is a rendbeszökött vagy mértékre vött tárgynak figyelmesb és hosszab vizsgálására vonja, ám később éppen a mind alaposabb bizonykodás során belezavarodik tételébe s így ír : »(A költő) szorgalmasan elkerül tehát minden darabosságát, mely a hallásban a mértékszerető füleket vagy az olvasásban a rendre szokott nyelvet megbotránkoztatván, az észnek figyelmetességét félbeszöghetné vagy megfáraszthatná. Még akkor is, mikor tárgyától szokatlanul megillettetvén, olyannyira indulatoskodik és tárgyáról oly szokatlan beszédre fakad, hogy maga körül mindent elfelejt és még azt is alig tudja, kinek, miképpen és mit beszél. Vagy ellenben mikor a természetes és közönséges beszédre s majdnem hidegvérűséghez hasonló mértékletességre bocsátkozik : a beszédjében uralkodó dal és muzsika által a hallgatót úgy elcsábítja, hogy ez ellenben a poétának indulatoskodását vagy hidegvérűségét, valamint szintén beszédjének szokatlanságát vagy természetességét is egészen elfelejtvén, az előadott tárgynak a poéta célja szerint való figyelmes és fáradhatatlan vizsgálására állhatatosan lekötelezettség».

— Ami azt jelenti, hogy a forma feledtetni az olvasóval a költő tárgyához fűződő indulatát, elfedezi kifejezésének szokatlanságát, közömbösíti természetességét a beszédében uralkodó dal és muzsika által — és mégis, éppen ezzel köti tárgyához . . . Ami ebben a fölfogásban még naiv és zavaros kísérlet, azt később mint a formalizmus dicsekvését ismerhetjük meg.

Csokonai, aki szerint az ember a poezis első tárgya, pontosan elvászotta a költészetet a verscsinálástól, amely csak arra ügyel, hogy a különféle regulákra szedett hangok »harmóniával szálljanak az ember fülébe . . .«

Am föl kell figyelnünk Verseghy nem jelentéktelen, formalista tételére annál is inkább, mert a század irodalmában kezdődik az a fajta stilisztikai elmélkedés, a verstannak az a művelése, amely föl sem veti a vers tartalmának és formájának összefüggését és ebben a században dalol Édes Gergely, a leoninus pattintatója, a rimkovács Kovács József és az a Varjas János, aki azzal kísérletezett, hogy csupa e-hanggal szerezzen verset. Ezek a mesterkedő poéták és ezek a stilisztikusok formalista elméleteikkel és formalista verseikkel (melyekben a rokokó formakultusz öncélúsága egybekapcsolódik az infantilis »játékossággal« s a homo sapiens eszménye helyébe a homo

ludens, a homo faber lenézett figuráját a homo aestheticus alakja váltja fel), ezek a korai formalisták arra inenek, hogy egy letört forradalom és egy csírájában elfojtott forradalom kettős kudarca vet árnyékot a korra.

A költői játék jelensége az, amire itt föl kell figyelni. Elvégre Versegly a fölvilágosodás forradalmi hajlamú követője és Varjas János, aki egyébként Pétzeli József apósa volt, nem győzte óvni ifjú adeptusát Voltaire tanaitól: »Csodálom, ha annak inkább hittek a franciák, mint Mózesnek és a prófétáknak«. Tehát itt nem a költő egyéni beállítottságáról van elsősorban szó, hanem arról, hogy a korviszonyok kedveztek az ilyen játékoknak, kedveztek a formalizmusnak és hozzájárultak ahhoz, hogy közömbösítsék a poézis első tárgya iránti figyelmet és a versformák iránti tudós és játékos érdeklődést keltsek föl. A verstani érdeklődés a szabadságharcig tartott, aztán megszűnt s újólag a Habsburg-önkényuralom korában éledt föl.

4. A zenei élet és az irodalmi élet kapcsolata általában több figyelmet érdemelne. A XVIII. századi protestáns kollégiumok a zenei nevelésnek is otthonai, a diákokból hatalmas kórusokat szerveznek s ezek a kórusok egyházi és világi ünnepeken egyaránt résztvesznek, műsoruk egyben a zenei közízlés irányítója is. Négy- és nyolcszólamú kórusok harsogják nemcsak Goudimel zsoltárait, nemcsak Olthovius zsoltárszerű egyházi énekeit, hanem azt a dallamkincset is, amelyet a kollégiumok ifjúsága hazulról hozott magával a köznemesség kuriáiról, ezekből a parasztházaktól nem sokban különböző otthonokból, melyekben az énektanító a kocsis, az udvaros, a konyhalány . . . Népi dallamkincs elegyül a zsolozsmák közé, Szent Dávid zsoltárai mellett Szent Dávidné zsoltárait is éneklük — és igen sok kuruc vagy kuruckori dallamot.

A nemesség tudatosan őrizte a kuruckor dalait, kegyelettel fordult a Rákóczi-kor, sőt a Thököly-kor emlékei felé: ellenzékiességének volt ez kifejezője, amolyan dudorású tüntetés volt ez egy kicsit. Azért kell ezzel szembenézni, mert itt egy újfajta »kurucság« és egy másfajta »labancság« fogalommal találkozunk, mint amit a kuruc-időkben megismerhettünk. A kuruckodás azokban a nemesi körökben is divatozik, ahol a Rákóczi-szabadságharc idején csak a kurucok gyalázását lehetett hallani, ahonnan a labancság rekrutálódott. Cserei Históriaját idézem:

»Semmi oly keservesen nem esék minékünk, kik a császár hűsége mellett annyi esztendeig várakban szenvedtünk s minden javainktól megfosztattunk, mint az, hogy a pacificatióban minden személyválogatás nélkül generalis amnestialis gratia adatott mindeneknek. Ugyanis ámbár azok, kik igaz fegyverviselő, bizonyos kuruc kommandó alatt táborozó kurucok voltak, ha kommandójuk parancsolatából a császár hűségén valóknak kárt tettek, már a közönséges csendességre nézve amnestiális grátiában vétettek is, azt nem annyira sajnáljuk, de hogy minden tolvaj, gyilkos, keringő kuruc nevezet alatt sok becsületes urakot, fő- és nemes rendeket minden order nélkül megfogtanak, megkínóztanak, megöltének, megsarcoltattanak, hogy azoknak is hasonló grátia adatott, e már, úgy tetszik, természet ellen való dolog. Hazajöttek a sok prédával, szemeinkkel látjuk nálok tőlünk elprédált javainkot, még nem is szabad kérni tőlök, mindjárt a császárral, generállal fenyegetnek, csak tűrnünk, szenvednünk kell. A császár sem ada semmit ennyi kárvállásunkért, még azoknak van nagyobb becsületek, tekintetek mind az országban, mind a németek előtt. Bolond magyar, aki azután a német hűségéért magát ületi, fogatja, prédáltatja, hanem ő is csak húzzon, vonjon, prédáljon, mert aki ördögnek szolgál, kinnal fizetnek anftak. Átkozott amnestia . . .«

Egy ilyen szellemű ellenzékiesség és németellenesség, Habsburg-ellenesség kapott lábra a módosabbak között és terjedt a köznemesség közt. Ahogy a Koháry István-szerű labancok hajdan ilyen alapon lettek török-ellenesből kuruc-ellenessé (»Értékünknek káros, Lelkünknek is áros Törökkel tartani. Gyalázatos hírünk, Valljon hát hogy merünk Tovább kuruckodni?..«), így váltak azok, akik az általános amnesztiát nem helyeselték, mert abban az Esze Tamás-féle népfelkelés amnesztiáját, az osztályellenesség kastélyduló seregeinek amnesztiáját látták és akik a szatmári béke körüli nagy donációkból kimaradtak, németellenesekké, kuruckodókká. Az ország egyre súlyosodó gyarmati sorsa, a középrétegek proletarizálódása ezt a hangulatot később alaposan átfőrmálta. De a XVIII. század elején és derekán még elegyülve dohog a labancból kuruccá-sértődött, németellenes birtokos nemes a középnemességgel s ennek a hangulatnak értékelése nem lesz lehetséges a század gazdasági és társadalmi helyzetének teljes tisztázása nélkül. Mert ahogy századunkban a főlzabradulás után az antifasisztákat a németgyűlölőktől, a nyilásban is a prolító eldorodó ellenállók a szocialista hazaszeretet szabadsághőseitől alig lehetett megkülönböztetni mindaddig, amíg a szocializmus építésének földadata vízvázasztóként rendet nem teremtett s az ellenállók egyrészt összeesküvésbe keverte, emigrációba, hazaárulásba züllesztette, úgy ebben a században is a francia forradalom híre, a főlzabradulás következő lánczeme teremtett rendet, — a század végén.

Ugyanígy élt egy olyan labancság is tovább, amelyet a klerikális reakció élesztgetett. Ennek azt kellett megoldani, hogy a Rákóczi-féle szabadságharcot elítélje, hogy a kurucszót magát kiemelje a többi főként protestáns kuruc közül és ugyanakkor a szabadság eszméjét elkülönítsék a kuruc-ságtól. Sok és érdekes kísérlet közül a legsikerültebb Anyos Pálé a pap-költő, aki költői sürítéssel mondja ki a kurucokról:

Ezek szabadságnak arany zászlajával
Hitüket keresték hazájuk kárával,
S noha az utolsó vezér igazabb volt,
Mégis pártos népe templomokat rabolt,
S ezért nem engedte az Isten hadának,
Hogy szabadítójá legyen hazájának.

Ebben az a mesteri, hogy még egy kis németellenességet is belecsoptent, tehát úgy helyesli a szabadságharcot, a függetlenségi harcot, és úgy menti a katolikus Rákóczit, hogy a kurucszót elmarasztalja vallásyalázásban, templomrablásban. Ezt a fajtaját a szabadságszeretethez és a függetlenség vágyához, a szabadsághősök kultuszának szintén ismerjük utóéletében. A XVIII. század derekán dohogó kurucszót tehát épp úgy befogadta soraiba a hajdani labancokat, mint ahogy a klerikális labancság képviselői kénytelenek voltak a szabadság fényes zászlaját is meglöbögatni, hogy híveiket meg tudják tartani s németellenes jelszavakkal szolgálták a Habsburg-uralmat hazafias jelszavakkal küzdöttek nem a Habsburgok ellen, hanem a jozefinista reformok ellen.

5. »A XVIII. század a magyar szellem történetének rejtélyes fejezete. Felfedezetlen földség, még várja a filológiai Amundszeneket« — írja Szerb Antal népszerű irodalomtörténetében. Ennek okát abban látja, hogy a XIX. század »függetlenségi színezetű irodalomtörténete rosszalóan és megvetéssel kerülte el ezt a lojális és latinnyelvű kort...« Szerb Antal bebizonyítja, vagy legalábbis állítja, hogy a rosszalás nem helyénvaló. »A soknyelvű, soknemzetiségű nemzet egységesítése a kor szellemének megfelelően csak

a monarchia mindent befogadó kerete által volt lehetséges. A Habsburg-trónus előtt a különböző nemzetiségek békés egyetértésben találkoztak. A kor magyarjainak mély lojalitása, a Vitam et Sanguinem hangulat, amely oly ellenszenvvel töltötte el a XIX. századi visszatekintőt, nem volt szervilizus, hanem a magyarság életérdekének bölcs felismerése... A Habsburg-monarchia az összefogó eszmét örökségül kapta az előző századoktól: a katolicizmus megvalósítását az állami életben. A magyar nemzetkonceptió középpontjában is a katolikum áll ebben a században. Magyarország Mária országa, Regnum Marianum...» — fejezi be Szerb Antal. Ehhez még csak azt kell hozzáfűznünk, hogy mindezt a Bessenyei előtti korra vonatkoztatja.

Vajjon valóban ilyen lojális volt ez a latinyelvű kor? Nem szólunk magáról Rákóczi-ról, aki igen élénken foglalt állást az ellen, hogy az olygarchák lázadásait összevétsék a nemzet függetlenségi harcával s akinek munkáiban olyan nehéz volt észre nem venni, hogy egy teljesebb nacionalizmus bontakozik ki belőlük, olyan, amiről valóban csak a francia forradalom után alakul ki egységes fölfogás. Azok az elmékedései, amelyekben a köztársasági államformáról, mint ősi formáról ír, korántsem olyan jelentősek, mint a theokrata Rákóczi vallási fejtegetései, melyekből az tűnik ki, hogy az istenlen kötött ó-szövetség kellei közé sorolja azt, hogy ennek megkötésénél jelen volt a nép és elfogadta ezt a szövetséget.

De szólni kell például arról a történetkutató irányról, melynek egyik legjelentősebb alakja Bél Mátyás. A »Prodromus«, az »Aparatus ad Historiam Hungariae« s főként a »Notitia Hungariae novae historico-geographica« új és beható feldolgozásra vár. Az egykorú érdeklődők nagyrésze a scuriosum-ek után kutatott bennük, de ma más szemmel olvashatnók azt az igyekezetet, amivel Bél Mátyás a földrajz, a néprajz, a nemzetiségi viszonyok és a történeti fejlődés kapcsolatait keresve, fölveti sorra a magyar nép problémáit. Nem véletlen az, hogy munkáiért »kémkedés« vádjával illették s nem közömbös munkássága megítélésénél az sem, hogy Heister eljárását indított ellene azon a címen, hogy közbenjár olyanokért, akik a Rákóczi-szabadságharcban résztvettek. Nem kis meglepetést ígérnek azok a művek is, melyekre kézi-könyvek nyomán olvasatlanul szokás hivatkozni: ilyen Esterházy József országbíró titkárjának, a horvát származású Kolinovics Gábornak naplója, melyet az 1741-es országgyűlésről írt s azok a feljegyzései, melyek a Rákóczi-szabadságharcra foglalkoznak. A XVIII. század magánkönyvtárai tele vannak politikai, államtudományi és történeti munkákkal s a század végén már dugdosni kell a »libertinus« munkákat, rendeletek üldözik azokat. Ebben a korban kezd előtérbe kerülni Mátyás uralkodásának története, éppen nem lojális indítékokból, hanem mint a nemzeti állam példaképének föllevenítése s ugyanakkor a nemzetiségi kérdésekben való tolerancia példája. Tudjuk például, hogy a csehszlovák közösség egyik előfutára, a magyarországi születésű Ribay György, aki a század derekán itt is tanult Magyarországon, milyen alaposan ismerte éppen Mátyás korát, s a magyar nemzetfogalmat egyáltalán nem katolikus-aulikus szempontból értékeli.

Azt hiszem, hogy a filológiai Amundsnek mellé néhány történész Amundsre is szükség lesz, hogy irodalmunk történetének e rejtelmes fejezetét földezzük. De alig hiszem, hogy abban lojalitást fogunk találni. Már csak azért sem, mivel az elnyomottakat csábító példa, a XVII. századi angol forradalom és a XVIII. századi francia forradalom nem kialakítói voltak egy angol, vagy francia nemzeti államnak, hanem éppen azzal váltak lehetővé, hogy már a forradalom előtt nemzeti államformában élt a nép. A nemzeti állam (nem egyházi jellegű állam!) igénye élt már a XVIII. század első felében is hazánkban, éppen a nemzetellenes Habsburg-konceptió reakciójaként.

Öt szempontot vetettem fel hosszúranyúlt s mégis vázlatosnak is alig nevezhető referátumomban. A jozefinizmus kérdése, a katolikus fölvilágosodás kérdése, a stilisztika és játékos költészet kérdése, a Rákóczi-szabadságharc utáni kurucság-labancság kérdése, a nemzeti irodalom kérdése voltak ezek. Vázlatnak is kevés ez, ismétlem és máris furdal a lelkiismeret, hogy a XVIII. századi népiesség kérdését éppencsak megemlítem s vele kapcsolatban az Orczy-problémát, a paraszti életformáért lelkendező nagybirtokos kérdését, még exponálni sem futja időmből. De hiszen a fölvetett problémákkal sem foglalkozhattam behatóan s a fölvilágosodás előkészületei között a század derekán megélenkülő természettudományos érdeklődésről, vagy a szabadkőművesség és a miszticizmus kérdéséről, említést sem tettem.

II. Az előadást követő vita összefoglalása.

A felkért hozzászólók, Esze Tamás és Szauder József megjegyzésein kívül Spira György, Geréb László, Hegedüs Géza és Angyal Endre észrevételeit kell ismertetnünk. »Megjegyzéseket« és »észrevételeket« kell mondanunk, minthogy az előadás után nem alakult ki eleven, összefüggő vita, pedig a referátum erre bőven adott alkalmat. A hozzászólások általában kiemelték és dicsérték az előadás érdekes szempontjait, hibáztatták ötletszerű megjelölésüket. Ezzel implicite a referátum anyagának, részeinek szétesettségére is rámutattak. A hozzászólók feladata most már az lett volna, hogy egységes elvi álláspontot alakítsanak ki s ehhez mérten állapítsák meg az előadó szempontjainak helyességét vagy téves voltát. Ez elmaradt: helyette inkább csak kiegészítették az előadás szempontjaihoz fűzött anyagot, úgy, mintha megfeledeztek volna e szempontok nem egészen tisztázott, igazolt voltáról, arról, hogy az imént maguk a hozzászólók állapították meg e szempontok hiányos összefüggését. A problémák elvi tisztázása, a szigorú bírálat, a vita elmaradásának okaira a hozzászólások ismertetése után térünk ki.

A vita elvi összefüggésekben és ellentétekben mozgó vonala helyett a hozzászólások egymásutánjában csak a történelmi fejlődés vonala volt megállapítható, az a vonal, melyen a hozzászólók, egymástól szinte teljesen függetlenül, a kuruckortól a jozefinizmusig vették szemügyre — ki-ki a maga szakmai területén — az irodalomtörténet bizonyos kérdéseit. Ezzel kapcsolatban értékes részletbírálatok is elhangzottak.

Esze Tamás véleménye szerint az öt felvetett kérdésre csak ugyanannyi tanulmánnyal tudnánk kielégítő választ adni. Az ő kutatási területe csak néhány ponton érinti az előadó által megemlített jelenségeket; eredményei nem mindenben igazolják az előadó felfogását. Így pl. — talán a Thaly népszerűsítette Rákóczi-kép hatása alatt — a fejedelemben II. József toleranciapolitikájának előfutárját látja az előadó. A fejedelem ez érdemeit — az előadó szerint — az utókor hátálatlanul elfelejtette. Ezzel szemben Rákóczi toleranciája nem belső meggyőződés, vagy elvi megfontolás gyümölcse, hanem politikum: a vallási kérdés elszigetelése a felkelés katonai és politikai egysége s a protestáns hatalmak befolyásolása érdekében. Rákóczit túlnyomó részben tisztai református katonasága fegyveres akciók sorozatával szorította rá a toleranciára, mikor karhatalommal visszaszerezte régi birtokállományát. Rákóczi engedett a roppant nyomásnak, de azzal a hátsó gondolattal, hogy békésebb időkben, békés eszközökkel végrehajtsa a rekatolizációt. A protestánsok sem a felkelés alatt, sem utána nem tisztelték Rákócziban a tolerancia hőseit. Némileg erőltetett az »újfajta« kurucság és a »másfajta« labancság

tétele. Valójában a politikai kuruckodás és a népi kurucság ellentétéről van szó. Cserei-féle nyilatkozat van a Rákóczi-korból is (Wesselényi). A birtokos nemesség és a vármegye sem a XVIII. század folyamán, sem azután nem táplál Rákóczi-szimpatiókat, legfeljebb az a néhány nemes, akit személyes emlékei vagy protestáns sértődöttsége állít szembe érzelmileg, de nem politikailag, az udvarral. A kurucgondolat újra leszállt a néphez a mélybe (a népies kurucság énekei az énekes kéziratokban). Ez a népi kurucság mindvégig (sőt erősödően) református jellegű. Szellemileg a református igehirdetés táplálja; egymást érik a perek a rebellis tanokat hirdető prédikátorok ellen. A XVIII. század a magyar protestantizmus életében a megerősödés és belső válságok kora. Irodalma a föld alá szoruló vagy üldözött irodalom. Mindjobban parasztvallássá süllyed, köznemesi vezető rétege számban fogy, konfesszionális meggyőződésben szegényedik. Mélyében eszkatologikus váradalmak születnek és szekta alakul (1741 : a magyar quaker-mozgalom), felszínéről művelt világi vezetői és külföldet járt papjai útján szivarog lefelé az indifferentizmus. Mire a jozefinizmusban újra szabad levegőhöz jut, már nem a Rákóczi-kor erős és öntudatos protestantizmusa többé. Milyen irodalmi hatások érték, míg idejutott, milyen irodalmat fejlesztett — ez a XVIII. századi protestantizmus irodalmi kérdése. — Az előadó fölvetette kérdéseket érdemes megvitatni, az előadás elérte célját, mert figyelmünket újra ráirányította egy homályos történeti tárgy körvonalaira.

Szauder József főleg a kuruckor és Bessenyei közötti periódust vizsgálta. (Faludi forrásai részben még kiderítetlenek, Faludi mondani-valójának korszerűségét is meg kell állapítani : az angol szerző angol fejlődést tükröztető művei mennyiben mutathattak rá a magyarországi fejlődés irányára s mennyiben válhattak ezen az alapon siker forrásává? — Az 1772-i korszakhatár közelebről megvizsgálandó. Bessenyei maga is a 60-as évek derekán indul s ekkor már nemcsak felvilágosodási folyamatról lehet szó, hanem írói körről, Illei, Orczy stb. együtteséről, mely oly személyekhez kapcsolódik, akik maguk is a felvilágosodott abszolutizmus elgondolásainak végrehajtói. Ilyen volt Barkóczy. A 60-as évek közepén kitört parasztlázásokról, az ekkori iskoladramák népszerű kitételeiről, a stílus »pálosrendi« népiességéről, Bessenyeinek az urbáriumhoz való kapcsolódásáról (Ágis) se feledkezzünk meg.) Hiányzott az előadásból a XVIII. századi irodalmi fejlődés folyamatának áttekintése, a 20-as évektől a 60-as évekig terjedő »sötét« periódus kiértékelése, a Padányi Bíró személyében megtestesült nemesi reakció visszaszorulása stb. E korszak ismeretében Péczeli bizonyos vonásain nem fogunk csodálkozni (Péczeli barátja volt Illeinek, a régiebb szellem képviselőjének), közelebb kerülünk a formalizmus, játékos verselés megértéséhez is (latin minták). A század irodalmi fejlődése nem érthető meg a súlypontok a kuruckor, a 60-as, 70-es évek »felújulása« és Bessenyei, végül a jozefinizmus kérdéseinek tisztázása nélkül, valamint a gazdaságtörténeti fejlődés ismerete nélkül.

Spira György helyesli, hogy az előadó a XVIII. századi magyar irodalomtörténet (és történet) egyik elsőrendű súlypontjaként a jozefinizmus kérdését vette elő. A pártszűréség szempontját azonban nem alkalmazta eléggé a XVIII. századi fejlődésre, nem mérlegelte kellőképpen, melyek voltak II. József korának s általában a XVIII. századi fejlődésnek fontosabb s kevésbé fontos mozzanatai. A XVIII. század történetének (s irodalomtörténetének is) alapvető mozzanata az eredeti tőkefelhalmozás. II. József uralma, mint Mária Teréziáé is, minden haladó eredményének ellenére is, elsősorban abból szempontból értékelendő, hogy Magyarországon hátráltatta, meglassította az eredeti tőkefelhalmozást, végső soron hátráltatta, meglassította tehát a polgári átalakulást. Magyarország további fejlődésének, polgári átalakulásá-

nak ezért elsőrendű feltétele volt az ország gyarmati függőségének felszámolása, függetlenségének kivívása. A XVIII. századi magyar történet minden alakjának haladó vagy reakciós mivoltát mindenekelőtt az határozza meg, Spira szerint, hogyan viszonyultak a nemzeti függetlenség ügyéhez. Ne legyünk perse merevek ítéleteink megalkotásában. Ne ítéljünk el pl. Martinovics köréhez tartozókat azért, mert kezdetben támogatták II. József rendszerét. De ugyanakkor szigorúan el kell ítélnünk mindazokat, akik II. József rendszerét úgy támogatták, hogy ezáltal az osztrák polgárságnak hazánkat gyarmatosító törekvéseit szolgálták. A XVIII. század magyar íróit is csak akkor értékelhetjük helyesen, ha mindenekelőtt a történeti fejlődés legfontosabb adott kérdéseivel való viszonyukat vizsgáljuk meg.

Geréb László hangsúlyozta hozzászólásában, hogy Péczeli nem nagyon ismerhető meg verseiből, az így kapható kép nem helyes. Kiemelte, hogy a század irodalmának lényeges művei ismeretlenül lappanganak, a latinnyelvű irodalom is igen sok kincset zár magába, amíg ezeket fel nem tártuk, alig szólhatunk a XVIII. század magyarnyelvű irodalmáról. A latinnyelvű költészetből fejlődik ki a deákiskola is. Itt rendkívül fontos az egész századot végigkísérő latin-magyar nyelvi kettősség, párhuzamosság. A költői iskolák egy-egy társadalmi osztály ideológiáját képviselik, nemcsak formális értékűek. A század irodalma alig ítéelhető meg a latinnyelvű termés és a kéziratot verseskönyvek számbavétele nélkül.

Hegedűs Géza helytelenítette, hogy az előadó nem az alapvető kiindulási pontokat rendszerezte. Állításainak nagyrészeivel egyetért (de nem azzal a hozzászólással, mely szerint a század lényeges művei még lappanganak). Nem ért egyet az előadóval a formalisták értékelésében. Hegedűs szerint e »míveskedők« játéka a kuruc forradalom összeomlása utáni félévszázad reakciójának körülményei között azt jelentették, hogy e szerzők elfordultak az akkori sötét jelentől. A míveskedők a nyelvrozó munkához is hozzájárultak, a magyar irodalmi nyelvet fejlesztették: ezzel a haladás ügyét szolgálták. Verseghy nem volt formalista, az előadó nem interpretálta helyesen Verseghy szavait. Két feladat, melyet az előadó elmulasztott megjelölni: egyfelől számoljunk le a szerencsétlen preromantika elmélettel s elemezzük ki a Martinovics-mozgalom irodalmi vonatkozásait (a szabadkőműves hatásokkal együtt), másfelől vizsgáljuk meg alaposan a XVIII. századi magyar színműirodalmat. Ha van magyar drámai hagyomány, annak eredete a XVIII. század iskoládrámaiban keresendő, vagy esetleg a felvilágosodás színpadi kísérletei között.

Angyal Endrének az egyház és a felvilágosodás, valamint a korabeli kelet-európai magyar kapcsolatokra vonatkozó adatai után, *Barta János* foglalta össze az elhangzottakat.

A hozzászólások szakmai részletekbe veztek, igen csekély mértékben helyezkedtek erélyes elvi álláspontra. Ennek oka, bizonyos technikai hiányszakmákon kívül,¹⁾ abban keresendő, hogy a hozzászólások nem politizálódtak át kellő mértékben. A politikai értelemben vett határozatlanság eredményezte azt, hogy a bírálat, melynek vitát kellett volna kirobbantania, szűkebb szakmai vonalra toldott át; innen csak egy lépés kellett ahhoz, hogy a harcok bírálat helyébe a »kiegészítés« művelete lépjen.

Összefoglalta: *Szaunder József*.

¹⁾ A felkért hozzászólók csak az előadás folyamán ismerkedhettek meg a referátummal, előzetesen nem kapták meg áttekintésre a kéziratot.

A magyar irodalom korszakai vitájához

Irodalomtörténetünk helyes korszakolása olyan fontos feladat, hogy az Irodalomtörténet első számában ismertetett vitához utólag is szeretnék még néhány észrevételt fűzni :

1. Király István »Keszi Imrénének véleményével egyetértve, élesen kiemeli 1867 jelentőségét« 1867 előtt u. i. »a köznemesség még túlnyomórészt progresszív.« Ha így volna, a magyar nemesség kivétel lett volna a 48. bukott forradalmi óta reakcióssá vált Európában. De nem volt az : túlnyomó többsége 49 után tudvalevőleg megtorpan, megriadva mind a népi törekvésektől, mind a függetlenségi harc radikalizálódásától. Ez a megriadás sokfelé egyenesen a márciusi törvények megbánásáig fokozódik, az önkényuralom 61-es enyhülése meg éppen a köznemesi öntudat megdöbbenő fellobbanását idézi elő. Vajda János — aki 62-ben rá is mutat az uralkodó közszellem és irodalom köznemesi és retrográd voltára — épp emiatt válik ettől kezdve üldözött vaddá. Ha tehát 1867 némileg valóban határnak tekinthető is, más okokból és más indokolással.

2. Az 1867—905 közti kor közbeeső határául ajánlott 80-as évekkel szemben többen 1890-et fogadták szívesebben. De így indokolatlanul késői időpontban jelöljük meg az új irodalom jelentkezését. Hiszen a 70-es évek végén meginduló vámháború hatása alatt súlyossá váló mezőgazdasági válság s az ugyanekkor kibontakozó hazai kapitalizmus következtében már 1880 körül megváltozik a magyar társadalmi és irodalmi élet : megerősödik a feudális reakció, de ugyanakkor megizmosodik a polgárság, fellép egy harcias, fiatal írócsoport s így kiélesedik a birtokos és városi réteg ellentéte. Az erőviszonyok eltolódásának jellemző adata, hogy 1885-ben már valóságos koncentrikus támadás indul meg Gyulai ellen.

3. A két világháború közti irodalom korszakhatárául 1926-ot javasoltam, különböző körülményekre hivatkozva, melyek eredményeként ekkor szűnt meg a győztes ellenforradalom okozta ájultság s lépett fel öntudatosan a fiatalok nemzedéke (Pandora-csoport, Illyés, József Attila stb.). Király István ezzel szemben »1926 helyett 30—31 táján látja a fordulatot : jelei a falukutatás megindulása, az irodalomnak népi és urbánus szárnyra való bomlása stb.« Király István helyesen mutat rá a népi-urbánus ellentét fontosságára, csakhogy ennek — még nyoma sincs 30—31 táján. Ebben az időben a fiatalok frontja nagyjából még egységes. A Horthy-korban, mely kezdettől fogva uszított »a bűnös Budapest« ellen, nem lephet meg, hogy 30 táján, sőt előbb is, elhangzik néha egy-egy puskalövés. De frontok még nincsenek. Elég talán arra utalnom, hogy épp ebben az időben több beavatott tanulmány is foglalkozik a fiatalokkal s egyik sem tud ily kettéoszlásról. Így Németh Lászlónak 1931-ben a Nyugatban, sőt 1932-ben a Tanuban írt cikkei s Babits Mihálynak a fiatal költőket bemutató Antológia-bevezetése 1932-ben az új költőket mint egységes nemzedéket nem egymással, hanem a régi Nyugattal, illetve az izmusok rövid időszakával állítják szembe. Valóban 30—31-ben népi és urbánus irányú költőink még nem egymást, hanem a Bethleni reakció irodalmi képviselőit vagy a Nyugat poros esztétizmusát támadják. Babits említett cikkében ki is emeli, hogy »város és falu . . . voltaképp egyik itt . . . a nagyvárosi és idegenfajú szegénység énekesét azonos törekvés, hasonló költői attitűd láthatatlan szálai fűzik a tanyák és puszták törzsökösen magyar dalnokához.« Valóban, a hasadás csak 1934-ben történt meg s első jele az az ingerült vita volt, mely Illyés Gyula Pusztulás című cikkét követte. 1934-ben indul meg a Válasz, 1936-ban a Szép Szó, a falukutatás éve meg éppen 1937. Fontos-e e néhány év különbség miatt

Király István javaslatát kijáratani? Nagyon is az. A kettéoszlás 30—31-re tevése ugyanis érthetetlené tenné ezt a harcot, amelynek során egyik oldalon a népi törekvések a fajelmélettel keverednek, másikon az idegesség olyankor is falra festi a fajelmélet ördögét, amikor az nincs jelen. Ezt a fertőzöttséget s mindkét irány eltévelyedését csak akkor értjük meg, ha nem feledjük, hogy a haladó fiatalok viszálya 1934-ben, Hitler és Gömbös hatalomra-jutása után kezdődött meg. Király István figyelmeztetése tehát, hogy a népi-urbánus harc megindulása a két világháború közt korszakhatárnak tekin-tendő, helyes. De ezt az időpontot egyrészt nem 30—31-gyel hanem, 34-gyel kell megjelölnünk, másrészt nem 1926 helyett (amely szintén jelentős év), hanem 26 mellett, másik korhatárként.

Komlós Aladár

ESZE TAMÁS:

Két szegénylegény egymással való beszélgetése

A kuruc költészet egy történeti eseményekben gazdag korszak vallomása önmagáról, éppen ezért át meg át van szöve történeti eseményekre való utalásokkal, a kuruckorra jellemző hangulatok, várakozások színeivel és szálaival, de aligha van egy olyan verse is, amelynek történeti helyzete és az értelme mindjárt az első olvasásra érthető volna. Publikálói — Thaly és mások — érezték is a történeti magyarázat szükséges voltát, magyarázó jegyzeteik azonban többnyire homályosak, vagy tágan értelmezhetőek, olykor önkényesek is. A *Szegénylegény éneke*-nek értelmezése során láttuk, hogy a megértésnek és az értékelésnek mily nagy akadálya lehet egy rosszul meghatározott keletkezési terminus, viszont ha egy verset visszahelyezünk valóságos történeti környezetébe s társadalmi háttéréből próbáljuk mondani- valóját megérteni, szinte megfrissül és megszólal. Egy jól »megfejtett« költemény többet mondhat a kort foglalkoztató kérdésekről, mint egy köteg oklevél. Valóban, a *Szegénylegény éneke* a Rákóczi-kor társadalomtörténetének egyik legfontosabb okmánya. Új fény áradt belőle a kuruc költészetre is, melyet — a Thaly-díszek leválasztgatása után — már szürkének és keveset-mondónak találtunk, sőt felvetődött bennünk az a kérdés is, vajjon volt-e a kuruciságnak olyan mondanivalója, amit érdemes a magyar szellem nagy megnyilatkozásai között irodalmi értéként külön címszó alatt nyilvántartani.

A *Szegénylegény éneke* után most egy olyan verset próbálunk a kuruc költészet történeti rendjébe állítani, mely eddig — bár mindenki számára könnyen hozzáférhető helyen látott napvilágot, vagy talán éppen ezért — elkerülte a kutatók figyelmét. 1903-ban, II. Rákóczi Ferenc felkelésének kétszázadik évfordulóján jelent meg először és utoljára a *Magyar Remekírók* 4. kötetében, a kuruc költészet emlékeinek abban a válogatott gyűjteményében, melyet Erdélyi Pál rendezett sajtó alá. Erdélyi nevét említsük tisztelettel: a kuruc romantika kivirágzásának esztendőjében, Thaly fénykorában, egyedül ő emelt szót, bátran és becsületesen, a kuruc versek kritikai kiadása és vizsgálata érdekében. Tisztán látta, hogy a kuruc költészetet »az irodalom történetébe« nem állították bele s ha történt is ilyen kísérlet, az nem hatolt a dolog mélyére, nem tisztázta minden irányban a kérdést. . . . A »kuruc költészet« emlékeinek összefoglaló és megbízható szövegű gyűjteménye még ma sincs s ennek következtében a részletes tüzetes vizsgálat is elmaradt. A »kurucz költészet«-tel ma sem jutottunk előbbre, mint ahol a XIX. század hetvenes éveiben voltunk. Gyűjteményét becsessé teszi néhány olyan darabja is, melyet ő adott ki elsőnek folyóiratok lapjain. Az 53. éneket is levéltári forrásból adta ki. Ennek már a címe is figyelemreméltó: *Két szegény legénynek egymással való beszélgetése*. Négysoros, felező tizenkettes sorokból álló, 34 strofára terjedő hosszú vers. Pársoros jegyzetében keletkezését a XVII. század végére tette. Koszterszaitz Géza — aki tudomásom szerint egyedül foglalkozott vele

régi irodalmunk feddő költészetéről szóló disszertációjában — helyesen állapította meg rövid tartalmi ismertetése során, hogy a Rákóczi-kor terméke, édestestvére a *Szegénylegény éneké*-nek, melyről már ő is azt írja, — helyreigazítva Rugonfalvi Kiss István vaskos tévedését, — hogy »egész beállítás 1711 előttre utal«.

Valóban, a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése*-t egy bordában szőtték a *Szegénylegény éneké*-vel. Mindkettőnek ugyanaz a tárgya : a katonáskodó szegénylegények panasza az urak ellen, a fejedelem színe elé transzponálva. A *Beszélgés* kurucuiban ugyanaz az indulat remeg, mint az *Ének* »próbált legényeinek« méltatlankodásában, de hangjuk itt-ott még gyermekien alázatos és könyörgő, a várakozásában csalódó szegénység esdeklésbe fulladó panasza Rákóczi előtt. A vád és a keserűség áradásában még fel-felcsillan az a vak bizalom, mellyel a kurucnak álló szegénység hazavárta és hazahozta a fejedelmet lengyel bujdosásából, abban a meggyőződésben, hogy megtalálta benne szabadítóját. Rákóczi még »édes uram«, a »rossz tanács« a felelős azért, hogy szíve elfordult tőlük :

Vegye ezt nagyságtok jó névvel mi tőlünk,
Ne tulajdonítsa ezt vétkül mi nekünk,
Ha igazat frunk, ezzel mi nem vétünk —
Uraságtok tehet mindezekről nekünk.

Ez még nem a *Szegénylegény éneke*. Nem a végső leszámolás, hanem az utolsó reménység szava. A *Beszélgés*-t tartalma szerint a *Szegénylegény éneke* elé kell helyeznünk a keletkezés időrendjében, de szorosan egymás szomszédságába. É különbségük indokolja az előadásmód és a forma különbözőségét is. A *Szegénylegény éneke* felelősségrevonása a fejedelemnek, a nyilvánosság előtt, tartózkodás nélkül, szinte tiszteletlenül :

Vajjon vagyon-é hírével a méltóságnak,
Hogy sok vitézek,
Próbált legények
Rossz becsben vannak?

A másik még tartózkodó és szemérmes, a régi szeretet és a tisztelet határai között, a *mezőben* :

Ez két szegénylegény igen sopánkodnak,
Megállván mezőben, így panaszkodnak,
Mely becsületek volt, nagyon fohászcodnak,
Mi oka hogy most nincs : azon sopánkodnak.

A *Szegénylegény éneke* bátor, bíráló, sőt vakmerő hangjának nem akadt követője a magyar irodalomban, sem a költészetben, sem a történetírásban. Ilyen hangon és ekkora bátorsággal azóta sem bírálták Rákóczi társadalompolitikáját. A *mezőben* egymást keserítő szegénylegények azonban — erre még rá fogunk térni, — meghitt ismerőseink, pedig nem a *Beszélgés*-ből ismerjük őket.

A két magatartás között levő különbséget legjobban a *hűség* kérdésében mérhetjük meg. Az *Ének* kuruc vitéze vad gúnyval biztatja magát :

Nosza vitéz,
No kardra kéz,
Légy hű halálig.

Milyen lojális még a másik hang a *Beszélgetés*-ben :

Sokat zúgolódik a szegény legénység,
De mégis titkolja ezeket a hívség.

Pedig a szegénység panasza itt is az, mint a *Szegénylegény éneké*-ben. A szegénylegény itt is — de itt történeti példák említése nélkül — hivatkozik a felkelés diadalmas menetét elindító haditényeire. Hol voltak még akkor az urak?

Midőn mi uraink ez országban jöttek,
Sok szegény legénynek böcsületet tettek.
Arany, ezüst prémest — akkor nem szemlélték,
Szőröst s háti-bőröst — közebben öltöttek.

Még az háti bőrnek vala böcsületi,
Irhával volt ugyan a nadrág ületti
Nem arany csipkével dolmány körületi,
A szegény legénynek mégis volt kelletti.

Azonban »szajkócsácsogásnak« bizonyult a sok szép ígéret, amit akkor kaptak. Az *Ének*-ből tudjuk, hogy az ígéretek a katonáskodó jobbágyok felszabadításáról szóltak s történeti adatok bizonyítják, hogy valóban elhangzottak : »Hallottuk az mű kegyelmes urunknak ő nagyságának kegyes jó ígéretit, hogy valamely jobbágy ő nagysága mellett felül, kardját felkötí, szabadságot ad nekie.« Volt is

Az mi urainknak sok szép ajánlása,
Lészen vitézeknek megjutalmazása.
De már amint látjuk, lött változtatása.

A szegénylegények a mezőben arról beszélgetnek maguk között, hogy az urak — félreérthetetlenül Rákóczi- és Bercsényi-urakról van szó (»midőn mi uraink ez országba jöttek«) — megcsalták őket s »félő, áldás helyett ne szálljon az átok«. A »változtatásért« az urak felelősek : a felkelés vezetői »két s három ember tanácsin indulnak«, olyanokén, »kik kénytelenségből kurucokká lettek«, de szívük még mindig a császárhoz húz s »hímeznek, hámoznak mindenféleképpen«. De lehet-é a tanácsadók felelősségrevonásával Rákóczi felelősségét kisebbíteni, vagy elhárítani? A *Beszélgetés* megkerüli

ezt a kínos kérdést, mikor azonban a »vén császár« felelőssége kerül szóba, — róla az ének mint élőről beszél, pedig szereztetésekor már hónapok óta halott, — kibukkan a válasz : »tudni mindeneiket a főnek kelletik.

Az urak nem igaz magyarok, muszáj-kurucok :

Nem olyan az ördög, amint ötet írják,
Nem is mind magyarok, kik magokat vallják.
Idővel dolgai kinyilatkoztatnak,
Ki volt igaz híve az Magyarországnak.

Az urak állhatatlanságát a panaszkodó kurucok Thököly Imre esetével bizonyítják :

Nagy úr vala, tudjuk, jó Thököly Imre,
Soknak tanácsából ültetett főhelyre ;
Midőn megrakodtak, állottanak félre,
Idegen országban hidegült meg vére.

Figyeljünk fel erre a thököliánus hangra, mely másutt is előkerül a versben : »Nincsen böcsületi régi vén vitéznek « s rájövünk, kik is ezek a mezőben sopánkodó kurucok. Rákóczi mostohaapjától mindig idegenkedett s Törökországból hazatérő katonáit csakúgy nem szerette, mint azokat a híveit, akik idehaza régi kuruc emlékek indításából csatlakoztak hozzája. A Thököly-kérdés égető problémája volt a fejedelem erdélyi politikájának, s még lángot is vethetett volna, ha a korán vénülő s elbetegesedő Thököly 1705 szeptember 13-án a Virágok mezején le nem húnyja szemét. Szelleme Magyarországon kísértett tovább : Rákóczi még az Emlékiratok-ban is felrója Károlyi Sándornak, hogy Thököly-tisztek tanácsát követte a hadakozásban, s az ő befolyásukra vezette vissza Károlyi aktív rokonszenvét a katonászkodó szegénylegények iránt.

Thököly halálának említése az egyetlen konkrét történeti adat a versben. Hasznos adat, mert segítségével meghatározhatjuk a keletkezés terminus a quo-ját : 1705 őszénél előbb nem szerezhették. Az *Ének* terminus ad quem-je 1706 ősze. E két terminus között lobban fel a kuruc hadseregben az az úrgyűlölet, mely oly ismerős nekünk a *Szegénylegény éneké*-ből, de az urak rajza itt még sötétebb, az urak csatakerülők, fényűzők, harácsolók :

Mert mikor az harcra el kölletik menni,
Sok tündöklő forgót szoktanak letenni.

Hátra szaladásra kész a lónak szája,
Nehéz harcra menni — ott remeg a mája.

Hogy tudna az ilyen hadakat rendelni,
Szaladásnak módját készebb elő venni.

Ha az szegény legény vág az ellenségben,
Ők tulajdonítják magoknak azt éppen.

Itt is előkerül a rézpénz dolga, hogy »szegénylegénynek olcsó a vére«

Ha valamely holdra némelynek fizetnek :
Ez egynehány gongót eleiben vetnek,
Akin lába-belit alig szerezhetnek,
Ezüst pénzzel pedig urak bővelkednek.

Kár szaporítani a párhuzamokat, az *Ének* és a *Beszélgetés* egy időben,
egy tőből sarjadt s egy a summájuk is :

Vége vagyon böcsi szegény legényeknek,
De vagyon világa a sok prémeseknek.

Ebben a prémes, párducbőrös, hivalkodó kurucvilágban, melyért oly igen lelkesedett a századvégi-századeleji kuruc-romantika, még egy olyan panasza is van az »irhás, háti-bőrös« szegénységnek, mellyel a kuruc költészetben csak itt találkozunk : zúgolódás a németekből lett kuruc tiszttek ellen. Rákóczi udvari hadainak jelentős része valóban idegen származású volt. »Szegény legényeknek hogy volna hát kedvek«, mikor ők harcolnak, azok pedig »mostan vannak fényes uraságban« és »a németet a magyar immár nem szidhatják. A kuruc hadseregben szolgáló magyar és idegen hadak egymáshoz való viszonyával még senki sem foglalkozott ; erre is, mint a thököliánus katonák kérdésére a költészet figyelmezteti a történetíró.

E belső tartalmi elemek eleget mondanak a költemény keletkezésének társadalmi hátteréről és szerzetetésének idejéről, s egyben rávilágítanak arra is, hogy a kuruc költészet legerősebb hajtása a *szegénylegény-költészet*, a katonáskodó szegénység kuruc politikai hagyományokból és szociális igényekből táplálkozó osztályköltészete. A kuruc költészet ismerőinek felesleges említeni azokat a verseket, amelyeket ide kell sorolnunk, mint a kuruc felkelés társadalmi forrongásának irodalmi megnyilvánulásait.

Most mégse elégedjünk meg a *Beszélgetés* önmaga felől való bizonyoságtételével, hanem kéziratának lelőhelyéről is próbáljuk megközelíteni. Említettük, hogy Erdélyi Pál a br. Balassa-család levéltárában lelte meg, most is ott fekszik a levéltár 354. kötegében más irodalmi emlékek társaságában. Négy és fél kvart oldalra terjedő könnyen olvasható kézirat, valószínűleg egykorú másolat. Hogy került éppen a Balassák levéltárába? Ádám, a Rákóczi-korban élő Balassa, nem volt Rákóczi híve, nincs is a Balassa-okmányok között más kuruc irat az archivumban, mint néhány országgyűlési meghívó, vagy instanciára adott válasz. Balassa Ádámot aligha érdekelte a *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése*. Van azonban a levéltárban egy ismeretlen provenienciájú kuruc levélszó is, a fejedelem sajátkezű keltezetlen levelén Kazinczy 1821 május 12-én kelt lelkes soraival : »Közlőtte velem megbecsülhetetlen barátsága szerint Zempeleny Vármegyének Fő Szolgabírája Tekintetes Ipi Bydeskuti Mihály Úr Erdélyi Fejedelem Második Rákóczy Ferencznek ezen tulajdon kezével írott Generális Csicseri Orosz Pálhoz szálló levelét más huszonegy Levelével, egy Patensével, mind össze ötvenkilenc darab régi papirosokat ; 's én örömmöm nagyságában, hogy e' kincseket láthatám 's magamnak lemásolha-

tám, hálám' jeléül 's a' történet' emlékezetéül ide jegyzém nevemet. Bár e' maradványait azon szomorú de nevezetes időnek semmi balesetek meg ne emészthessék! A Kazinczy látta és másolta levelek között nem volt a *Beszélgetés*, amint nem lehetett ott a levéltár egy másik irodalmi becsű kuruc kézirata sem: a *Mercurius Veridicus ex Hungaria* 1706 végéről való magyar nyelvű részlete. Ezek — és még néhány más kuruc irat — azonban éppúgy nem tartoztak a Balassa-levéltár állagához, mint az Orosz Pál-féle levelek, s nem kerülhettek másképpen ide, mint ezekkel a levelekkel együtt.

Orosz Pál generális neve nem ismeretlen előttünk: az *Ének*-ről szóló fejtegetéseink során találkoztunk vele. 1706 február 8-án — mintha csak a vitézítő rend panaszát akarta volna hitelesíteni, — felemlte szavát a tiszántúli vezénylő-generális, Károlyi Sándor előtt a szegénylegények árnyéka alatt »nagy taréjú sarkantyukot« csergető-pergető, »aranyos kardot viselő« urak ellen: kurucságuk csak hivalkodás, nem a közügy szolgálata. »Régi vén vitéz«, 1682-ben azt írják róla, hogy Thököly fejedelem »bottya és zászlója alatt alkalmas időtül szolgál« s mikor — mindjárt a felkelés kezdetén — Rákóczi hűségére áll, »már öreg a legény, ma holnap élete«. A kurucírály táborából hozta a katonáskodó szegénység szeretetét, nem felülről néz le rájuk, mint a többi kuruc generális, szereti őket, sanyarú sorsukat megosztja és küzd érdekükben. S midőn Rákóczi a thököliánus tisztek Károlyira gyakorolt befolyásáról beszél, bár nem említi, első renden öreá gondol, a régi hadviselési elvekhez szokott, megcsontosodott öreg kurucra, aki a hadakozásról így elmélkedett: »egymás szemébe nézni a némettel nincs haszna, ötét farsztáni kell, nyughatatlankodtatni; láttam én ez előtt is, mit csinált a' török a' némettel, de valamikor ők öszve készültek, mindenkor megverte a' német.« Rákóczi irtózással hallotta az ilyen beszédet, a thököliánus tisztek pedig keserűen állapították meg: »nincsen becsületi régi vén vitéznek«. A generális — nem egészen alaptalanul — mellőzött embernek érezte magát: »én is elnézhetném azt, elvárhatnám, mikor kegyelmes urunk asztalát terítik, mint némely generálisok«, s miként a szegénylegények, ő is számontartotta a fejedelem be nem váltott ígéreteit.

Ha igaza van Thalynak, hogy a kimagasló történeti személyek levelezése irodalom, akárcsak a napló és az önéletírás, a Rákóczi-kor levéltudományának publikálását Orosz Pál leveleivel kellene kezdenünk. A kuruc sorsról és a kuruc lelkiületről írt meditációi nélkülözhetetlenek lennének egy olyan gyűjteményben, amelyben a kuruc politikai és társadalmi magatartást saját vallomásaival akarnánk megvilágosítani. Rákóczihoz és Károlyihoz írott levelei irodalomtörténeti fontosságúak is, mert az *Ének* és a *Beszélgetés* átkaihoz és sóhajtásaihoz bennük találjuk meg a történeti analógiákat. A katonák szájából hallott beszédek a maguk nyersségében közvetíti bennük a fejedelemhez és főgenerálisához: »ebül is semmi jót ne várjon nagyságtok, csak az óra nem tött el, én tudom, hallom, mit beszélnek.« A levelek és a versek párhuzamai arra vallanak, hogy a szegénylegények ürelles, — mondhatnánk azt is, hogy Rákóczi-ellenes, — mozgalma Orosz Pál táborából indul ki 1705—1706 telén; itt forr és kristályosodik költészeté a hadviselő jobbagyok elégedetlensége. Egészen érthető tehát, hogy a *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* Orosz Pál leveleinek szomszéd-ságában maradt fenn korunkra.

A XVII—XVIII. század fordulóján a »viharsarok« a Tisza felső vidéke és az Erdéllyel határos vármegyék, a Partium. Ezen a területen robbannak ki és zajlanak le azok a német- és ürelleses jobbagyi-kisnemesi mozgalmak, amelyek társadalmilag előkészítették Rákóczi felkelését. A zsidói kuruc csatavesztést követő komor téli hónapok alatt tiszai ezredek néznek szembe az erdélyi némettel a Máramarostól Gyáluig húzódó lineán. Kedvetlenül,

morogva, békességre vágyva, zendülésre készen, »heverésnek adták magukat« s a harci kedvnek még szikrája sincs bennük. Rongyosok és fizetetlenek, panaszkodnak mint a megáradt folyó. Rákóczi végül is megsokalja a hadak zúgolódását s türelmetlenül ráír a generálisra : »Nem jó a sereget e féle acclamatiókra szoktatni. Nem láttuk helyes rendinek, hogy akár mely dologban a sereg nevezeti alatt folytassanak az instantiák, hanem a kiknek mi kívánságok vagyon, magok fő tisztai által insinualhatták magukat.« A tiszték azonban hogy adhatnának számot a hadak szükségéről a fejedelem előtt, mikor »otthon mulatoznak«. »Nem csudálom én az hadak állapotját, — írja válaszul Orosz Pál Rákóczinak — mert a' tisztektől vagyon ; meg gazdagultak már, most nem maradhatnak, azt tudják, örökéig abban maradnak«, vagy amint a beszélgető kurucok mondják :

De hogy már az isten őket mindenkivel
Megáldotta, kincscsel és egyéb értékkel :
A kinek pénze nincs, tartják esztelennek,
Ezért nincsen kedve sok szegény legénynek.

Megdöbbenő a kuruc tisztakar Orosz Pál rajzolta képe : »Csak egy az itt köztünk mind a' ki igazán szolgál, mind a' ki heverésével, hazugságával ; még több annak a becsületi, érdeme, a' ki el tudja magát vonni a szolgálattul.« »Én csak hallom, a' katonaságh beszilli, egj felől hajtogatják őket a táborra, üldözik, ölik őket, más felől az urak, a kinek kedve van, le teszik magokat.« »Nem kell hát meg vetni a' szegény katonát«, őt is meg kell kérdezni a békesség dolgában, »mert akár mint okoskodgyék is nagyságtok, a' mi fegyverünk nélkül bizony csak semmi.« »Jól beszéll a' katoná, Verbőczy sem jobban a' törvényben.«

Midőn Rákóczi az *Emlékiratok*-ban a nemesség dekadenciájáról beszél, mintha — csakhogy keserű tapasztalatok után tiz esztendő távolából — Orosz Pált idézné : »A' sok fő ember gyermeke oda haza urfi, csak hever otthon ; bár a' táborra hajthatná Nagyságot, nem nőnének az anyyok mellett otthon, mint az ökrök ; talám azt tudják az apjok, hogy mind personalis lesz a' fiokbul, administrator, micsoda.« Ime a »cifra ifjak«, akikről a szegénylegények beszélgetnek ; a »jó urak« pedig : »eő kegyelmek csak a' tánczot járja, űzi a' vendégséget, ki veszi hó pénzét, quartélyát hasonlóképpen.« »A' ki kapitány volna, volna kapitány, a' ki nem, adná más szegény legénynek, ne onnét hazul hadakoznának.« »Ha pedig ezeres kapitányságot valamellyik viselni akar, el jöjjön, mert ha nem, bizony a' maga katonájával praedáltatom fel, a' maga házánál fel kötöztetem, úgy hozatom ezerére.« Előkerül a generális leveleivel az idegen hadak dolga is : »Gyűjék ide az, vagdalkozzék a' császár hadával.« »Ha én le vágatnám ezt a' németet, mit vágna osztán a' reguláris had.« Az az elkeseredés, melyet Rákóczi rendelete belefojtott a szegénylegényekbe, ezekben a levelekben Orosz Pál szájával beszél, dicséretére a generálisnak, de talált egy másik utat is arra, hogy kitörjön és panaszát világgá kiáltsa, a költészetét.

A *Beszélgetés* a kezdő-, az *Ének* a záróakkordja a szegénylegények mondanivalójának. A társadalmi rajz mind a két versben egyformán komor, csakhogy a *Beszélgetés* még a reménység jegyében áll, az *Ének* már a kiabrándultság jegyében. A *Beszélgetés*-nek nincsenek szövegei és variánsai, magános vers ; az *Ének* szétaradt s még akkor is mondták, mikor már nem értették, mert egy nagy keserűség emléke fűződött hozzá. Irodalmi inspiráló például mégis a *Beszélgetés* szolgált, éppen két századdal szerzése után — Ady számára.

Ady fellépésekor Rákóczi és kurucai ügy éltek a köztudatban, mint amiként történetírójuk, Thaly Kálmán látta és ábrázolta őket. Thaly pedig a kurucvilágból csak azt vette észre, ami érzéseit és képzeletét igazolta, mást meg sem látott. Kurucjai nem a történelemből, hanem az általa teremtett kuruc-romantikából lépnek elő. Semmi érzéke nem volt a felkelés belső társadalmi válságának felismerésére, a szurdoki tábor-urak ellen fenekedő szegénylegényei nem is illettek volna bele a kurucvilágról alkotott képébe. Endrődi »kuruc nótázását«, Jókai kuruc tárgyú regényeit Thaly inspirálta. Ady abban is újat hozott, hogy szakított ezzel a kuruc látomással. Az ő kuruc hősei már nem a »prémeselek«, hanem a »háti-bőrösök«; azok a szegénylegények, akik kiszorultak a kuruc-romantikából, a »ködmönösök«. Ott folytatta a kuruc költészetet, ahol a szegénylegények abban hagyták s az úri Magyarország társadalmi haladást akadályozó rendjei ellen az ő nyelvükön beszél. Honnan vette az inspirációt? Thaly látásától egészen ő sem szabadulhatott: Rákóczit, Bercsényit, Bottyánt az ő szemével látta, Károlyit is az ő torzításával. Figyeljünk fel azonban arra, hogy 15 kuruc verse közül 8 kurucok beszélgetése (*Két kuruc beszélget, Kurucok így beszélnek*), s hétnek a címében vagy az alcímében is kifejezésre jut ez a belső forma. Beszélgetésük főtárgya is a szegénylegény-kérdés, átvetítve a XX. századba. Ezt a kuruc szemléletet már nem Thalytól vette, de nem találhatta meg más történetírónál sem. Kétségtelen, hogy a kuruc költészet inspirálta. Az *Ének*-et aligha ismerte, szakfolyóiratban jelent meg s a gyűjteményekbe nem vették fel, a *Beszélgetés* azonban keze ügyébe esett: az Erdélyi-féle kiadványt az üzleti élelmesség sokezer példányban szórta szét s a szakembereken kívül mindenki innen tájékozódott a kuruc költészetéről. Alighanem Ady is. Első kuruc motivációjú versén már érezhető a *Beszélgetés* hatása, a beszélgető formán és a tartalomban is:

Ne siess strázsára :
Mért siessünk, holott megnőtt
Magunkféle ködmönösnek
Mostanán az ára.

Nincs itt nekünk dolgunk,
Ez az urak dolga,
S Bécsbe s itthon már megszokták :
Úr aratja s elaratja
Mit vetett a szolgálja.

További párhuzamok kínálkoznak, de ezek már túlfeszítenék dolgozatunk kereteit; csak az a célunk, hogy rámutassunk a szegénylegény költészet és Ady kuruc versei szerves kapcsolatára. A Rákóczi-kort — évtizedekkel megelőzve a történetírást — Ady, »Esze Tamás komája«, abból a mélységből nézte, ahonnan a szegénylegények megpróbáltak, de nem tudtak kiemelkedni, így lentől felfelé nézve pedig alig látszik valami felszínének csillogásából. Kuruc történetiszemléletét egy mondatban így foglalta össze: »Esze Tamásék ügyét úgy rontották el valamikor, hogy a hatalmasok, a császár bárói, Esze Tamásék mellé álltak.« Rákóczi felelősségéről mitsem tudott, Károlyi szerepét félreértette, a lényegre azonban rátapintott: a Rákóczi felkelés nem csupán a rendek közjogi harca a nemzet szabadságáért, hanem a jogtalanság harca is a rendek ellen a maguk felszabadulásáért.

A *Beszélgetés* nem tartozik a kuruc költészet java terméséhez, mégis jelentős vers s ha Adyra gyakorolt hatását tekintjük, jelentősége megnövekszik: láncszem, mely összeköti a mult haladó hagyományait a XX. század forradalmi költészetével.¹⁾

KOVÁCS ENDRE:

A szlovák Marseillaise

A Magyar Országos Levéltárban a Martinovics-féle összeesküvésben kiemelkedő szerepet játszó Hajnóczy József periratai között található a Marseillaise kiadatlan szlováknyelvű fordítása. A szlovák irodalomtörténet sem tartja nyilván.

Tudjuk, hogy a magyar jakobinusok nagy buzgalommal másolgatták és terjesztették a kor forradalmi énekeit, köztük a francia forradalom világszerte ismertté vált indulóját. Hajnóczy, letartóztatása után, a bécsi vizsgálóbizottság előtt tett vallomásában azt mondja, hogy »a Marseillaise magyar fordítása általánosan el van terjedve«, a magyar fordító kiléte azonban ismeretlen előtte. Más adatok szerint Verseghy fordította; Verseghy maga annyit vallott be, hogy egy Hajnóczytól kapott rossz fordítást kijavított.

A szlovák Marseillaise jelentőségét az a körülmény emeli, hogy a Martinovics-összeesküvésnek ez az egyetlen szlováknyelvű irodalmi terméke. Az »Allons enfans etc« címet viselő forradalmi induló fordítása az Orsz. Levéltárban a »Vertrauliche Akten 47. fasc. Prozessakten des Kammersekretär Hainóczy« jelzet alatt található. Maga a fordítás tökéletes nyelvi tudásról tanuskodik, olyan simán és ritmikusan pereg, mintha nem is fordítás, hanem eredeti szöveg volna. Szövege ez:

Allons enfans etc.

Powstań Národe preodatnj,
Ber meč hubjč do Ruky!
Bljž se Neprjtel okrutnj,
Ža ňjm táhnú hrozně Muky.
Otrocy Tyranna zlostného
Na D'jtky twé nesu Meče,
Hled' gak Krěw newinná teče
Tam ze Srdce Syna twogého.

¹⁾ A *Szegénylegény éneke* c. dolgozatom a *Magyar századok* c. kötetben jelent meg. (Bp., 1948. 131—141.) — A *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* Erdélyi kiadványának 120—140. lapjain található. (Példabeszédekben azt . . .) — Koszterszitz dolgozata: *A feddő költészet régi irodalmunkban*. Bp., 1935. 38—40. M. L. kis cikke (Irodalomtörténet. XXIX/1940. 107.) semmi újat nem mond. — Kazinczy Rákóczi-kultuszára: Waldapfel József, *Irodalomtörténeti adatok Rákóczi emlékének történetéhez*. Irodalomtörténeti Közlemények. XLV, 1935. 167—176. — Orosz Pál Rákóczihoz írt levelei az Országos Levéltár *Missiles* c. gyűjteményében található. (Fasc. 50.) a Károlyihoz írottak a Károlyi-levéltárban. (Kuruckori iratok. 1706. Jan. Fasc. 2 B. és 3 C.; 1706. Febr. 1 A. és 2 B.) Az előbbiekből az 1706. jan. 6-i, a jan. 18-i és a febr. 28-i leveleket, az utóbbiak közül az 1706. jan. 12-i, a jan. 20-i, a jan. 28-i, a jan. 26-i, a febr. 3-i és a febr. 28-i leveleket használtam fel. — Rákóczi rendelete 1706. ápr. 6-án kelt. (Protocolium expeditionum. 321/b. A Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattárban: Fol. Hung. 978.) Ez egy korábbi utasításának megismétlése, v. ö. Orosz Pál 1706. febr. 14-i jelentésével. — Az idézett Ady-vers a *Minden titkok versei* c. kötet *Stjpa régi babonáknak* c. ciklusában van.

Mest'ané Zbrog berme!
Do Pola táhñime!
Rúbagme!
Mordugme!
Tam to potupné
Manstwo zlorečené.

2.

Jjž rozléhlo Stádo ohavné
Zbogňjku krwožjžñiwjch.
K Skáze wsech Ctnost'j kúpené
Od Lotrú korunowanjch
Rozwaž Národe Skutky gegjch! —
Chcu tě do Zelez zakowat.
A z twú Krwú Zem poléwat
Z Krwú Práwo swé hledagjcjch.
Mest'ané etc.

3to.

Zdálíž dowoljž Cizozemcom
Twogu Gasnost potupowat?
Zdálíž kupenjm Zločincom
Dáš Moc nad Tebu panowat?
Hrom nech roztlučé tech Zbogňjkú!
Slobodné oherské Srdce
Nechce Pot wiléwat wjce,
W Járne Zemanskjch Holomkú.
Mestané etc.

4.

Tres se starj w Zlost'i Tyrane!
Mordéru plačjcj Ctnosti;
Tres se proklatj Watikáne!
Známé gsu twé Bezbožnosti.
Propast' pekelná wás zakwát'j! —
Gde na wás Mládež odatná!
Pred nů táhne Smrt' okrutná,
Tá wás w Niwec wečné obrát'j!
Mestané etc.

5to.

Oherské Wogsko wychjrečné!
Odpust' Krwy Newinného!
Ruky twé nepremožitelné
Nech sanujú Zmámeného.
Wyhlad' Gméno Kolorédowé!
Probodňi Srdce Pálfjho!
Zakug do Zelez Láňjho!
Zhiňte gedowatj Hadowé! —
Mestané etc.

Slobodo swatá! Matko Ctnost' i!
 Zachoveg nás od Podwodu,
 Od'el nám stáleg Odatnost' i,
 Wrát' prwnj Gasnost' Národu.
 Nech Wjt'ezstw j z snámi boguge!
 Nech zhine pisné Zemanstwo!
 Nech skape proklaté Knězstwo!
 Nech wzdicky Sloboda panuge!
 Mest'ané Zbrog berme!
 Do Pola táhñime!
 Rúbagme!
 Mordugme!
 Tam to potupné
 Manstwo zlorečené.

A vers végén a fordító kitérére vonatkozólag az alábbi megjegyzés olvasható :

Anno 1795 die 27^a Martij Josephus Hajnóczy in praesentiam Deputationis adductus, et super eo interrogatus an praeinserti Versus Slavico idiomate conscripti manu ejusdem descripti fuerint, negavit suam esse scripturam, adstruendo versus hos in sui absentia per quempiam in suo cubiculo relictos fuisse.

Mgr. Ladislaus Mikos

Hajnóczy tehát, kihez a fordítás ügyében kérdést intéztek, azt állítja, hogy nem ő a szerzője a szlovák Marseillaise-nek. A fordítás általa nem ismert személy műve. Felmerülhet a kérdés, vajjon Hajnóczy nem a terhére irt bűncselekmények súlyosságát kívánta-e csökkenteni azzal, hogy a szerzőséget elhárította magától; hiszen a forradalmi dalok terjesztését súlyos bűnnek tekintették.

Hajnóczy szlovák nyelvtudásáról nincs biztos adatunk. Valószínű, hogy a jófelkészültségű és számos nyelvet jól beszélő Hajnóczy a szláv nyelvekben sem volt egészen járatlan. Apja aszói evangélikus lelkész volt; a fiú Pozsonyban, az evangélikus főiskolán végezte a jogi tanfolyamot; ott megismerkedhetett a szlovák nyelvvel. Később, 1777-ben mint Forgách gróf titkára Nyitrán járt s ott okleveleket másolt. 1783-ban, midőn Széchenyi Ferencet Horvátország helyettes bánjává nevezték ki, Hajnóczy titkárként kísérte el őt. Fraknói művéből tudjuk, hogy mint szerémségi alispán többek között Csaploviccsal is levelezésben állott. 1790 nov. 6-tól 1791 március 9-ig ismét Pozsonyban tartózkodott.

E szerény adatok természetesen korántsem bizonyítják Hajnóczy szerzőségét. A fordító ugyanúgy lehetett másvalaki, az összeesküvő gárda más, kevésbé fontos s előtérben levő tagja, hiszen a Marseillaisét szélteben terjesztették, különösen Zemplénben, ahol a francia forradalmi eszméknek a nemesség körében a legtöbb hívük volt. Talán éppen itt, a nyelvhatáron született meg a gondolat: szlovák nyelvre is lefordítani a híres dalt, hadd terjedjen a nemeseken kívül a nép gyermekei között is, hadd ismerkedjen meg a forradalmi tanokkal maga a felszabadításra váró nép is, mint ahogyan Horvátországban is közzsájon forogtak már a forradalmi dalok.

Ugyancsak a Martinovics-periratok között található a »Vertr. Akten, 43. fasc. Prozessakten des Verseghy« jelzet alatt a Verseghy-féle Marseillaise-fordítás. Az első pillantásra úgy fest, mintha a szlovák változat a magyar fordítás alapján készült volna. Verseghy fordítása így kezdődik :

Ébredgy hazánknak bajnok népe!
 ragadd ki híres kardodat,
 Nevednek eskütt ellensége
 dühödve hozza lánczodat.
 A vér szopó tyrannus fajzat
 mellyedre szegzi fegyverét,
 s véredbe mártja rút kezét,
 Ha szolgálásra nem hurczolhat.
 Fegyverre bajnokok!
 Leventa magyarok!
 Rontsunk — rontsunk *
 E vér szomjukra, szabdallyuk halmokra.

A »vérszopó tyrannus«-nak a szlovák fordításban »tyran zlostný« felel meg, a »zsoldos martalékok nyája« emitt »stádo ohavné«, megtoldva »koronázott latrok«-kal (»od lotru korunowanych«), a »Csordája béres árulók«-nak a szlovák fordításban »kúpeni zločinci«. Az ismeretlen szlovák szerző ezenkívül támadja a »nemesi csúrhét« is, néven nevezi a Vatikánt, szemére veti istentelenségeit, pusztulással fenyegeti meg. Az 5. versszak azután a híres magyar katonasághoz fordul, kéri, hogy kímélje az ártatlanokat s megnevezi az igazi ellenséget. Kik ezek? Colloredo, Pálfi és Lányi. Ők a »mérges kígyók«, akiknek pusztulniok kell.

A három név egyformán gyűlöletes lehetett az összeesküvés minden résztvevője előtt. Coloredo gróf miniszterről Martinovics a legnagyobb megvetés hangján irt Laczkovicsnak. Pálfi kancellár volt. Lányi pedig udvari tanácsos, a magyar kancelláriánál a közjogi osztály előadója. Róla írja Fraknoi: »Teljesen hódolva a hatalomra emelkedett új iránynak, föltétlen készséggel ajánlá fel szolgálatait a szabadelvű áramlat elfojtására.«

Míg a Verseggy-féle fordítás megelégszik az utolsó versszakban a »vak despota« pokolbaízésével, a szlovák fordító még egyszer néven nevezi az ellenséget, de most már ilyenül nem személyeket, hanem a »gögös nemes-ség«-et és az »átkozott papság«-ot tünteti fel.

A szlovák fordítás tónusa szenvedélyes és különös érdekessége a versnek, hogy nem elégszik meg az uralkodóosztályok, a »koronázott latrok« és a rendszer oszlopainak: az idegen tanácsnokoknak és főpapságnak a pokolba küldésével, hanem Colloredo, Pálfi és Lányi neveivel közelebbről is megjelöli azokat, akik a szabadelvű gondolatok esküdt ellenségei voltak. Az ilyenfajta iratok, mint a Marseillaise szlovák nyelvű fordítása némileg módosítják a képet, melyet Martinovicsékról alkotott a közvélemény, midőn azt igyekeztek kiemelni, hogy a magyar jakobinusoknak nem volt szándékukban a népet felvilágosítani céljaik felől és kizárólag a nemességre támaszkodtak. Viszont 1790 körül a szlovák nyelven még határozottan a nép nyelve értendő. A szlovák irodalmi nyelv kialakítására irányuló törekvés ekkor találkozik a nép felé forduló, a népet oktató s felemelni akaró irodalmi szándékokkal (Fándly). Hogy a szlovák forradalmi induló szerzőjének a nép számára volt mondanivalója, azt a »nemesi csöcselék«-re vonatkozó célzások mellett az is élenken bizonyítja, hogy a vers refrainjében expressis verbis a jobbágyság felszámolása szerepel. A megalázó jobbágyi állapot (potupné manstvo zlorečené) megszüntetését hirdeti a vers elsősorban s hogy erre a harcra a »polgárok«-at szólítja fegyverbe, az már — túl a versen — az összeesküvés jellegének lényegére utal. Szlovák viszonylatban azonban a »polgárok« kifejezésen aligha érthetünk mást — s ezt a vers egész felépítése is bizonyítja — mint az elnyomott jobbágyságot, melynek felszabadítása beletartozott a Martinovics-féle összeesküvés programjába.

Az igazi Csokonai képéhez

Jókai Mór öreg korában »A szellem meghamisítása« címen filológizáló tárcacikket írt (közlve : Életemből c. köt. I. rész 200—206. lap. Bp. : Révai 1904. Nemzeti kiadás), melyben atyjának egy kéziratos Csokonai-versgyűjteményére hivatkozik és egybeveti annak szövegrészeit Toldy kiadásával. E kéziratban a Konstantinápoly c. költemény »két részre szakítva fordul elő ; az utóbbinak címe : *A vallás*. Ez is a törökkel takarózik a nyomtatott kiadásban s maga elé teszi Konstantinápolyt, melyhez pedig se iránya, se iránya nem illik ; amaz pajkos szatíra, emez pedig egy emelkedett philosophi költemény, mely kezdődik egy új invokációval.« A továbbiakban Jókai teljes egészében közli ezt *A vallás* c. költeményt dől betűkkel jelezve ama részeket és sorokat, melyek Toldy kiadásából hiányoznak vagy attól eltérnek (*pagodot* h. *templomot*) s melyeket kéziratból csak 1922-ben a Harsányi-Gulyás kiadás vett fel először a teljes Csokonaiba. A jegyzetben Jókai felhívja a figyelmet arra is, hogy a vers harangokat emleget, noha ilyeneket a török vallás nem ismer. Jókai szerint *A vallás* c. vers a *Konstantinápoly* szövegének ezzel a sorával kezdődik : »Denevér babona! bagoly vakbuzgóság!«

E szövegközlés, nézetem szerint, hitelesíti Jókai további előadásait is. Különben is elképzelhetetlen, hogy egy ilyen tárcza számára, melynek hevenyésztségét stílusa is elárulja, Jókai az alábbi Csokonai-verset hamisította volna, amihez költői készsége sem volt elegendő. Feltehető, hogy az író, aki efféle tárcáiban gyakran csevegi el ifjúkori emlékeit, itt is régi készlethez nyúlt : az apai kézirat e szövegei megragadták figyelmét és talán már diák-társaival vagy fiatal írók közt hasonlították össze a Toldy-féle kiadással, kijelölve az eltéréseket, úgyhogy idős korában készen kínálkozott belőle, némi körtéssel, a rögtönzött cikk. Egyébként a *A vallás* c. vers már régebben is foglalkoztatta Jókait : *És mégis mozog a föld* c. regényének első fejezetében egész bekezdést szentel e költeménynek, melyet a »Csittvári krónika« titkai közé sorol mint a hivatalos hatalmakat és tekintélyeket ostromló szabad gondolat nagyerejű termékét. Jókai szöveghasonlítása alapos munka volt : fölfedezi a Béka-egérharc variánsát is, a vallást gúnyoló négy sort, melyet Harsányi-Gulyás kiadása közöl ugyan, — de a Franklin Társulat legújabb egykötetes Csokonai kiadása ismét mellőz. (Compostellai Jakab és sienai Katalin — Jókai jegyzete szerint : »A vízbefúlók védszentjei« — említése, továbbá rozszant ladik helyett rozszant Nepomuk.)

Jókai cikkének vezérlő gondolata, hogy az írókat a cenzúra kényszerítette egyéniségük meghamisítására és »senki a hamisítás által többet nem szenvedett mint Csokonai«. Szerinte a költő maga hamisította meg verseit a nyomtatás számára.

»Az igazi Csokonai« arcát *Az estve* és *A vallás* helyreállított szövege mellett új vonással gazdagítja még Jókai közlésében egy olyan variáns, mely eddigi Csokonai-kiadásainkban nem szerepel s melyet fenti indokok alapján figyelemreméltónak tartok. E variáns egyébként Gulyás József (*Csokonai tanulmányok*. Sárospatak, 1926. 38—39. l.) ugyancsak Jókaiából idézi és hiteles Csokonai-szövegnek tartja. E versben a költő *hódító háborúk katonái helyett az alkotó munka hőseit kívánja a költészet tárgyául. A had* c. versről van szó. Ennek vége az összes kiadásokban egy tiszoros szakasz, mely »Nem írhatok tovább reszkető kezemmel« kezdetű s a had borzalmaíttól a költő Rózsijához menekszik, annak tetszését kívánja csak megnyerni.

E tíz sor helyett Jókai kéziratos gyűjteményében ez áll — s e sorok minden imperialista kardcsörtetés idején aktuálisak :

Minden rendet feljár a szörnyű setéség,
Ijesztő ködébe' a félelem s kétség ;
A kirántott kardok csillámló ligete
A néző szemekre fényes homályt vete :
A halálnak sokszáz cifra mézárósa
Áldozatainak nyakait csapdossa ;
Örül, mikor látja, hogy embertársának
Vércseppjei dühös kardjára omlának ;
Hízik az előtte fetrengő jájától
S tiszteletet kíván gyilkos szabályjától.
Meg ne ítéljetez, emberek, ha kérdem :
Ez-e a valódi virtus és az érdem?
Melyért nagy híre lett sok gyilkos hóhérnak
Pennáján az ötet dicsérő Homérnak.
Hát már a gyilkosság, szent egek, isteni
Dicső virtus? Annyi embert öldökleni?
Az ártatlanoknak felkoncoltatása,
A szelíd városok s faluk feldúlása
Olyanok-e, melyek által lehetnének
Sokszáz gazemberek hérók és istenek?
Ha valaki megöl egy embert magába',
Függesztik a Hámán szellős ablakába ;
De akik ezt sokszáz ezrekkel cselekszik,
A nép még azoknak nevével dicsekszik :
Azt kerékre teszi, a neve pirata ;
Ennek örök márványoszlopot írat a.
Bár hazánk is, melynek minden krónikája
Még eddig csak ilyen hentések táblája,
Adna már ezeknél egy szebb matériát :
Így írhatnék én is dicsőbb históriát.

»Minő magas eszmejárás s minő merészség kellett ahhoz, hogy ezen időben, midőn minden nép ittas volt a vértől s harci dicsőségtől, egy költő így arcába merje vágni a világ hatalmasainak az ő megérdemelt ítéletöket. De nem is olvasható ez az ítélet nyomtatásban, mert a nyomtatásban így végződik a vers: írja Jókai s a tíz sor közlése után így kiált fel : »Minő esés ez. Minő foka a megaláztatásnak kellett ahhoz, hogy egy költő szárnya ennyire letörjön, hogy azt a dalt, melyet mint sas kezdett, a királyok és héroszok feje fölött csattogva, mint szerelmes veréb végezze, verébneje előtt fetrengve a porban.«

Cikkében ő is keresi az igazi Csokonait : »Az a Csokonai, akit a nyomtatás elénk állít, egy könnyűvérű, néha mámoros, gyakran szerencsétlen szerelmes, sokszor hizelkedő, egy-egy korszakában pathétikus filozóf... De hát az ifjúság lángja hol maradt? A költők nem voltak-e szabadelvűek akkor? Nem rajongtak-e korukat messze meghaladó eszmékért? Oh, igen. Csakhogy azokat a lángokat a cenzura koppantója szép óvatosan eloltogatta.« Elmefuttatását azzal fejezi be, hogy a felszabadult kor kötelessége lenne a költők műveit eredeti tisztaságukban, hamisítatlan szövegükben bemutatni.

Jókai tévedett, midőn a 67-es korban szabadnak gondolta a szellemet s alkalmasnak az időt arra, hogy a haladó írók igazi arcát megmutassa, megfeledezett saját közéleti és írói pályájának görbéjéről is. Most azonban

eljött az ideje, hogy »az igazi Csokonai« életműve végre könnyen hozzáférhetően az egész magyar nép számára megjelenjék (amivel a legutóbbi könyvnap kiadvány adós maradt), megtisztogatva a filológiai »teljes« kiadás mindama gyöngéitől, melyeket Kazinczy annakidején — bár más szempontból — szennyeknek nevezett s melyek elhomályosítják a költő igazi arcát.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF :

A saint-simonizmus magyar visszhangja

A nagy szocialista utópiák közül a saint-simonizmusnak volt legtöbb kapcsolata az irodalommal és művészettel. Már csak azért is, mert a jövő társadalmának megszervezésében a tudós mellett egyik sem szánt olyan fontos szerepet a művésznek és a költőnek. De amilyen jól ismerjük a saint-simonizmus történeti jelentőségét a tudományos szocializmus előkészítése körül (Kommunista Kiáltvány, Anti-Dühring), ép olyan keveset tudunk annak a hatásnak terjedelméről, mélységéről és részleteiről, amelyet a XIX. század első felének íróira, költőire és művészeire gyakorolt.

A saint-simonizmus egy konkrét történeti, gazdasági, társadalmi és politikai helyzet : a francia restauráció korának terméke (Garaudy). Érthető hogy csupa ellentmondás. »De a kapitalista termelési mód éretlen állapotának, az éretlen osztályhelyzetnek, éretlen elméletek felelték meg . . .« (Engels). — Saint-Simon a francia polgári forradalommal vitatkozva, e forradalom elveit és eredményeit bírálva, a burzsoázia érdekében írja műveit, köztük a legutolsó és a leghíresebbet, az »Új kereszténységet« kifejezetten azzal a céllal, hogy a forradalom vitorláiból egyszersmindenkorra kifogja a szelet. Sem ő, sem tanítványai nem akarják megváltoztatni a társadalmi rend alapjait. De azáltal, hogy nem szűnnek meg rámutatni a kapitalizmus káros következményeire, az osztályharc történeti szerepére, hogy bevallott céljuk, »megszüntetni az embernek ember által való kizsákmányolását«, »előmozdítani a legnépesebb és legszegényebb osztály, a proletáriátus anyagi és erkölcsi felemelkedését, hogy napirendre tűzik a nő emancipációját«, 1830 és 1848 között, a polgári forradalmak évtizedében forradalmasító erővel hatnak Európa-szerte. Különbösen is felhasználnak minden eszközt programjuk terjesztésére, — folyóiratot (L'Organisateur), napilapot (Le Globe) adnak ki, előadásokat tartanak, közzéteszik tanításaik hivatalos szövegét (Doctrine de Saint-Simon. Première année. 1828—1829. Deuxième année 1830.) A házasság szentsége, a válás, a szerelem szabadsága és korlátai, kapitalizmus és magántulajdon kérdései körül folytatott heves vitáikkal, a mozgalmon belül beállt pártszakadással, pőrükkel és 1832-ben bekövetkezett feloszlásukkal tartósan foglalkoztatják Európa közvéleményét.

A saint-simonizmus befogadása az egyes országok gazdasági fejlettségéhez, társadalmi és ideológiai szükségleteihez képest különböző formában, különböző mértékben megy végbe. Angliában pl. a keresztény szocializmus első prófétái — Carlyle, Charles Kingsley, Frederic Mr. Maurice, Ludlow, Neal, — akik pedig napról-napra beható, szemléltető oktatást kapnak a proletártömegek nyomorából, a gyárosok és munkások osztályharcából, — elhomályosítják a saint-simonista program materializmusát, elfojtják forradalmi csíráit, viszont annál jobban kidomborítják vallási-evangéliumi, idealista és konzervatív elemeit. (Jelszavuk : Boldog, aki megtalálta a maga munkáját! Ne kívánjon más üdvösséget.)

Érzékenyebben reagál a mozgalomra a lassan kapitalizálódó, széttagolt, félig feudális, félig polgári Németország. Az Ifjú Németország írói és költői csoportjának igazi életeleme a politika. A Szent Szövetség és hegelianizmus összeomlását követő évek ideológiai tanácstalanságában a saint-simonizmus forduló útbaigazításért és jórészt magáévá teszi materialista és forradalmi tendenciáit. Elég itt Rahel Varnhagenre és berlini körére, aztán Heinére, Börnére, Laubéra, Gutzkowra, a forradalmi évek politikai lírájára (Freiligrathra, Herweghre), a fiatal R. Wagnerre stb. s arra a fordulatra utalni, amelyet emberi-politikai magatartásukban idézett elő a saint-simonizmus.

Az orosz forradalmi gondolkozás is hamarosan megnyílik a saint-simonizmus előtt s jóval radikálisabban vonja le a program forradalmi következtetéseit. A sok helyett mindössze két reprezentatív nevet említünk: az orosz demokratikus kritika klasszikusait, Belinszkijt és Herzent, s hozzáteszük még, hogy Oroszország Ogarjev személyében saint-simonista költőt is adott a világirodalomnak. S hadd említsük meg végül azt is, hogy a szovjet irodalom ismét intenzív érdeklődéssel fordul a saint-simonizmus felé.¹⁾

Lengyelországban a saint-simonizmus a nemzeti-politikai messiáizmus egyik legfőbb hajtóereje volt (Krasinski) s utóhatása a XX. század elejéig követhető.

*

Van egy magyar irodalomtörténeti hagyomány, amely időnként felvetette Petőfi saint-simonista kapcsolatainak kérdését, anélkül, hogy akár csak egyetlen komolyabb kísérletet is tett volna a kérdés tisztázására.

¹⁾ Hogy a saint-simonizmus tendenciái milyen termékeny visszhangra találtak az egykorú orosz irodalomban, erre nézve elég lesz Belinszkij egyik kritikájából idézni (1842): „A népek kezdik megérteni, hogy az emberiség nagy családjának a tagjai s kezdik testvériesen megosztani egymással neizmetük szellemi kincsét... S már nincs messze az az idő, amikor eltűnnek az úgynevezett politika kicsinyes, önző számításai, — amikor a népek az értelem napjának ünnepi fényében testvériesen átölelik egymást s hírrel hirdetik, hogy az ujjongó föld megbékül a kiengesztelt éggel. Ha mai történeti helyzetünk olyan kirívó ellentétben áll ezzel a képpel s úgy tűnik föl, mintha ez a kép felizgatott képzeletünk lázálna volna, — azoknak a gondolkodó embereknek a számára, akik behatólnak a dolgok lényegébe, az emberiség mai történeti helyzete mégis magában foglalja mindazokat az elemeket és mindazokat a feltételeket, amelyeknek alapján a jelen legmerészebb álmából a jövőben pozitív valóság lesz! (N. W. Brodskij, W. G. Belinszkij, Berlin, 1948. 46. l.) — Amint már a szövegben említettem, a szovjet irodalom kezdetül fogva nagy érdeklődést mutat a saint-simonizmus iránt. Itt a következő munkákat idézhetem: A. Anekstein, Henry de Saint-Simon (oroszul, Moszkva-Leningrád 1926. — I. Ivanov, Saint-Simon és a saint-simonizmus (oroszul, Moszkva 1930.) — V. P. Volgin, Saint Simon és a saint-simonizmus (oroszul, Moszkva-Leningrád 1935.) — u. a. A saint-simonizmus tanítása (oroszul, Moszkva-Leningrád 1947.) — L. még G. Plechanov: Les questions fondamentales du Marxisme, Paris Editions Sociales, 1947. (165. l.) — Mellőzve a régebbi francia és német irodalmat, egyébként csak néhány újabb munkára szorítokom: G. Weill: L'école saint-simonienne, Paris 1896., — H. R. Allemagne d', Les saint-simoniens, Paris 1930. — S. Charlyé, Histoire du saint-simonisme, Paris 1931., — Durkheim — M. Mauss: Le socialisme. — Le doctrine saint-simonienne, Paris, 1928. Roger Picard, Le romantisme social. Naw York, 1944. — Garaudy: Les sources françaises du socialisme scientifique, Paris, 1948. — F. Muckle, Henry de Saint Simon, Jena, 1908. — W. Spühler, Der Saint-Simonismus, Zürich, 1926. — A mozgalom világirodalmi vonatkozásainak, hatásának földerítésére nem sok történet, s ez is inkább csak Heinéra és az ifjú Németországra korlátozódik: L. F. Gerathwohl, Saint-simonistische Ideen in der deutschen Literatur, München, 1920. — E. M. Butler, The Saint-Simonian religion in Germany, Cambridge, 1926. — H. Kleinmayr, Welt- und Kunstanschauung des „Jungen Deutschlands“, Wien u. Leipzig, 1930. (148. l.) — W. Stuhge, Saint-Simonismus und Junges Deutschland, Berlin, 1935. — D. O. Evans, Vigny and the Doctrine of Saint-Simon. The Romantic Review 1948. 1. — A saint-simonizmussal foglalkozó magyar tanulmányok, ma már kivétel nélkül történeti emlékek. A mozgalom egyetlen magyar marxista elemzése: Molnár Erik: A saint-simonizmus. (A szocializmus történetéből, 1947. 44. l.)

Mi sem vállalkozunk erre a feladatra. De a rendelkezésünkre álló, eddig jórészt ismeretlen konkrét forrásanyag alapján mindenesetre már most megállapíthatjuk: Magyarországon, ahol éppen még csak kialakulóban volt a kapitalizmus, ahol ipari proletariátusról alig beszélhetünk, ahol a rendi feudalizmus még kezében tartott minden hatalmi pozíciót és intézményt, a saint-simonizmus eleinte inkább csak néhány tendenciájával, néhány jelzőre csökkentett tartalmával hatott.

Eddigi tudomásunk szerint Lukács Móric használta első ízben (1843) a »szocializmus«-fogalmat és a »szocializmus«-szót s ő foglalkozott első ízben a saint-simonizmussal. Ezzel szemben megállapítjuk: mindez nem akkor, hanem 11 évvel előbb lépett be a magyar irodalomba.

Szilágyi Ferenc kolozsvári tanár (1797—1876) 1832-ben történelmi zsebkönyvet adott ki *Klio* címen és ennek kötetébe pár lapnyi tanulmányt írt a saint-simonizmusról: ez a mozgalom első magyarul elvű ismertetése.

Szilágyi a kismemesi értelmiség köréből származik. (Apja is tanár volt és az elsők közé tartozott, akik magyar nyelven tanították a történelmet. Anyja genfi asszony.) A bécsi és göttingai egyetemeken történeti, filozófiai, teológiai és természettudományi előadásokat hallgat, amikor a Napoleon bukását követő években (1818—1819) a reakció elviselhetetlen súllyal nehezedik Európa népeire. 1821-ben átveszi apja tanszékét a kolozsvári református kollégiumban. Elejétől kezdve különös ideológiai kétlakíság és belső ellentmondás jellemzi, amivel persze nem áll egyedül erdélyi és magyarországi kortársai között. Ifjú korában grófi nevelő és anyagi érdekei később is a feudális nagybirtokossághoz fűzik. »Gutgesinnt«-ségéhez és ellenforradalmi magatartásához nem fér kétség. A bécsi politika feltétlen híve. Évekig szerkeszti a »Múlt és jelen« című konzervatív politikai hírlapot, 1848-ban röpiratot ír az Unió ellen. Úgy látszik, emiatt megfosztják tanári állásától. 1849-ben szerkesztője a bécsi politikát szolgáló Magyar Hírlapnak, 1853—1856-ig pedig az ugyancsak hivatalos Budapesti Hírlapnak. 1861-ben mint a soproni tankerület protestáns iskoláinak felügyelője vonul nyugalomba. Pestre költözik és utolsó éveiben főleg Erdély történetével foglalkozik. 1876-ban hal meg. A francia forradalomról írta első cikkét a »Múlt és Jelen«-be. Nagy rokonszenvvel foglalkozik az 1830-i lengyel felkeléssel. Világos pillanataiban felismeri a nemzeti osztály válságát és megfelelően tudja értékelni a forradalmak pozitív eredményeit. Ellenforradalmi magatartásában soha sem megy el odáig, hogy tagadná a történeti fejlődést, pl. az alkotmányok modernizálásának szükségszerűségét. «... a népeknek politikai szabadságra törekedése, az a hatalmason ébredező vágyás, mely a Francia revólúzióból fejlődve ki, negyven esztendővel fogva, Európa egyik végétől a másikig, a nemzeteket és országlo székeket egyaránt foglalatoskodtatja, s mindenniket ellenkező érzésekre ragadva, hol biztos óhajtással táplálja, kecsgetti, hol félelemmel, aggodalommal tölti, kínozza,« írja »Angol és Francia képviseleti országítás« c. cikkében (*Klio* I. 356.), »az elsőket előhaladásra, jussok kivívására serkenti, unszolja, az utolsókat ellentállásra, és a fejedelmi hatalom szentségén általrontani készülő újítás elibe állásra kényszeríti...« — Erdély egykorú közállapotait jellemezve, olyan reformokat ajánl, amelyeket csak a haladó polgári ideológia s a szocialista utópiák sugallhattak neki. »A nemzet feszült várakozással kíséri mind a két országgyűlés törvényhozói foglalatosságát. A história bizonyítása szerént, egy nemzet polgári állapotja javításában, az elmúlt kor tapasztalásának a józanokosság előrehaladását kívánó törekedésével összefoglalása, párosítása adhat csak kielégítő s az idővel is megívésül tudó következtést. A Magyar constitutzióban sok a mi szép, és czél-arányos, de az időtől elmaradva, már ma nem mindenben van a világ előmeneteléhez és miveltségéhez szabva. A nemesség továbbá, mely a hazáért

fegyvert viselésre köteleztetéssel birja jószágát és szép jussait (itt a cenzura másfél sort törölt) — legyen az, aminek lenni kell — érdemekkel kitetszés, nem csak vaktörténet és születés bélyege; a törvény kitetsző oltalmával élés ne nyisson utat törvényteleniséget sokáig, néha általjában büntetlenül gyakorolhatóásra, szűnnyön meg a nemesi elsőség, a bár szalmáskunyhóban született, de azért az Isten képét hordozó józanokossággal bíró ember-társnak, a világosságot és levegőt használással egyformán természeti jussait nyomni, tapodni, gyilkolni, valamint a köz-nép azon lealacsonyított helyhez-tetésből, melyben van, jobb és emberhez illő állapotba tétessék, személyes és vagyonbeli jussait, amiktől az előítélet és erőszak fosztotta meg, kapja vissza, nevezetesen legyen tulajdona azon földben, melyet verejtekével mivel. Így lesz a szeretett honny mindennek közös édesanyja . . .» (Klilo, I. 350—51).

Szilágyi határozott állásfoglalása a nemesi elsőség ellen és »szalmáskunyhóban született embertársai» mellett, szokatlan, már-már forradalmi hangja megérteti velünk, hogyan került kora egyik legátfogóbb szocialista utópiájához. A Klioban megjelent kis tanulmánya minden kezdetlegessége mellett is, történeti dokumentum. Saint-Simon gróf tömör életrajzi vázlata vezeti be. Ezt követi a rendszer ismertetése. (I. 385—391.)

Azok az erkölcsi fenntartások és figyelmeztetések, amelyekkel Szilágyi a programmal szemben él, azt mutatják, hogy tudatában van annak, milyen veszedelmes tanítással ismerteti meg olvasóit. Az ember érzi, hogy mintegy el akarja hallgattatni velük lelkiismerete furdalásait, de azt is, hogy nem tudja lelezni izalmát:

»Bár mely képtelen is egy ilyen, az örökös jus eltörlésével a családi élet legtartósabb kötelét elszakasztó tudomány, mely az ember keblében méjjen gyökerező két igen erős érzést, u. m. a vagyon és szülői szeretet ösztönét onnan erőszakkal kiirtani akarja, végre nem hajtható vagyon és birtokbeli egyformaságra törekszik, a szabadnak teremtett lelket bilincsbe verő módon, kiki szorgalmát igyekezetét más belátásának rendeli alá, s annak tetszésétől függeszti-fel az önmunkálódása gyümölcsével élést, bár mely vallástalan és erkölcsöt megtapodó egész arányja, az emberiséget lelatsonító célja, midőn a szorgalmot, munkálódást, s így a külső erő gyarapodását, nem a lélek művelését, erkölcs nemesedését teszi a társasági élet alapjává, még is Franciaországban az utolsóbb esztendőkbén nagy lármát csinált. Ha ezen ország háborgó, részekre szakadott, belső állapotját nem is tekintjük, az új tudománynak hírt és kaposságot szerzett, mind az időt mozgató revolutziós ideáknak hódolása, mind a nép szegényebb osztálja intereszszéjének hízelkedése. Tudva van, hogy a Francia országglószék, megsokallván ezen lézengő apostolok népet felriasztó mesterkedését, a mult 1832-b. az egész egyesületet törvénybe idézte, melynek következtésül, a Pári'si kir. törvényészék azon esztendő aug. 28-k. azt, mint a' törvények ellen formált társaságot, ítéletesen megtiltotta s elosztatását rendelte. A mellett közöttök szakadás is támadott, kivált az Enfantin által hirdetett méltán botránkozató, úgynevezett »vallásos összevegyedés« — promiscuité religieuse — felett, mely nem egyéb, mint a házassági szent kötél felbontásával, a két nem szabadon társalkodásának, tehát a legvastagabb erkölcstelenségnek törvényesítése; de aminek a jobb érzésű Simonisták magok hevesen ellentmondának. Így csudálkozni nem lehet hogy hitelek megcsökkent, tekintetek oda lett, s noha más országokban is, mint Belgiomban, Angliában próbát tettek tanításokkal, ennek semmi sikere nem lett és így ma az egész társaságot méltán elenyészettnek lehet nézni. — Óhajtani kell, hogy az erejét jól használó, minden nagyra felégesre alkalmas emberi lélek hasonló tévedésebbe ne essék, a mi ellen legbizonyosabb védelem józan vallásos és erkölcsi nevelés, mely az értelmet

megvilágosítja, a szívet nemes érzések honyjává teszi, szóval az embert emberré formálja.» —

Szilágyi kétségkívül tudott franciául, minden bizonynal olvasott saint-simonista szövegeket, közöttük kétségtelenül az »Uj kereszténység«-et és az »Exposition«-t, de lényegében saját bevallása szerint inkább csak Carovét és Bretschneidert kivonatolja. Csakhogy ebben az esetben a közvetített koncepción van a hangsúly, az eredetiség kérdésének pedig mindössze másod- és harmadrendű fontosságot tulajdonítunk. A kis tanulmány jelentősége egyfelől ideológiai, másfelől terminológiai.

Idegen ideológiák, gondolatrendszerek, tendenciák befogadásának és áthonosításának két elengedhetetlen feltétele van: azonkívül, hogy időszerű és korszerű szükségletek kielégítésére szolgálnak, kell, hogy a befogadó és áthonosító írók, közvetítők megfelelő terminológiai készültséggel rendelkezzenek. Hogy pl. a magyar cartesianizmus mindössze néhány magyar író és gondolkodó elszigetelt magánjellegű vállalkozása maradt, viszont a vulgáris felvilágosodás befogadása, ha későn is, de nagyjában mégis zavartalanul mehetett végbe, ez egyszerűen arra vezethető vissza, hogy az első esetben hiányzik, a másik esetben pedig megvan mindkét feltétel (a magyar kantianizmus és hegelianizmus elégtelenségének is itt van egyik nyitja). Ehhez járul, mint fejlődést gátló és késleltető tényező a latin nyelv meghosszabbított élete és uralma, ami csak természetes következménye a teológia gyámságának, főleg azonban szövetségsége, a magyar feudalizmus meghosszabbított életének. Innen van, hogy a magyar irodalom és gondolkodás elvilágosodása, a magyar líra, próza, történetírás új terminológiájának kialakulása, a nyelvújítás olyan társadalmi-politikai nyomatékot kap, mint sehol másutt, s így lényegében összeesik a teológia egyeduralmának megdöntésével, a feudalizmus elleni harccal, a kapitalista gazdasági rend kezdeteivel, egyszerűen egy olyan folyamattal, amelyben az európai fejlődéstől eltérően nem a polgárság, hanem a haladó középnemesség viszi a polgárság intellektuális képviselőivel együtt a vezető szerepet.

Szilágyi szerény ideológia- és terminológiatörténeti szerepe magától adódik, tanulmánya megjelenésének időpontjával. Az elsőt, azt hiszem, eléggé kidomborítottam. Maradna a második. Itt csak egyet szeretnék kiemelni, a kezdeményezés és úttörés tényét, amelyet nem előzött meg, nem előzhetett meg hosszabb készülődés. Mindenesetre merész vállalkozás volt, a júliusi forradalom másnapján magyarul szólaltatni meg néhány gazdasági, társadalmi, politikai igazságot és felismerést, amelyek lényeges jelentés- és funkcióváltozás után csak ma váltak igazán hűsükké és vérükké, magyarul mutatni be a társadalmi formák fejlődését, magyarul beszélni osztályharcról, az ipari proletariátusról. S lehetetlen, meghatottság nélkül most első ízben magyar ősalakjában olvasni azt a két tételt, amely minden szocialista humanizmus alapja: mindenki képessége, mindenkinek teljesítménye szerint, és: szünnék meg embernek ember által való kizsákmányolása. (»Mindennek kötelességét alkalmas volta, tehetsége szerint kell kiszabni és tett munkájához képest jutalmazni«; »az elmúlt idő politikai karaktere volt: az embernek ember által használtatása...«)

Tudományos és irodalmi terminológiák nem vetkőzhetik le egyik napról a másikra merev archaikus jellegüket. Legkevésbé akkor, ha nem úgy nőttek ki szervesen önmaguktól, konkrét történeti helyzetek konkrét szükségleteiből, hanem tisztán irodalmi recepciók eredményei. Vonatkozik ez elsősorban a filozófiára. Pedig az első kezdeményezések látszólag itt biztattak a legtöbb eredménnyel.

A harmincas és negyvenes évek magyar folyóirataiban egymást érik a Kanttal, Hegellel, Schellinggel és a francia filozófiával foglalkozó cikkek.

Igaz, jórészt németből vagy franciából fordították őket, de ha hiszünk a nagy számok bizonyító erejének, azt is el kell ismernünk, hogy itt a magyar intellektuális rétegek olyan nagymértékű filozófiai-ideológiai érdeklődéséről, majdnem azt mondhatnók, — szomszágáról van szó, amilyenre eddig még nem volt példa. Ezzel kapcsolatban szeretnék rámutatni egy lényegbe vágó különbségre, amely régebbi irodalmunkat az újabbtól elválasztja és amely terminológiailag is ellenőrizhető.

Íróinknak és gondolkodóinknak Európához való viszonyában helyreáll az egyidejűség, amely a reformáció óta annyira elhomályosult, vagy teljesen megszakadt. Azaz, most már nem maradnak el évtizedekkel, vagy akár századokkal az élő európai fejlődéstől, hanem a mindenkori európai műveket, jórészt már megjelenésük időpontjában olvassák, befogadják és így nemcsak magyar ideológiájukat, hanem Európához való viszonyukat tekintve is progresszívek. Nem kell mondanunk, hogy ez a fordulat csak akkor és azáltal következhetett be, hogy a demokratizálódó magyarság politikailag is közelebb került a haladó Európához...

1832-ben indul meg Széchenyi koncepciójának szellemében s egyik leghírhedtebb nyelvújítónk, Helmezy Mihály szerkesztésében a »Jelenkor.« Első modern politikai hírlapunk. A magyar politikai költészetnek akkor még engesztelhetetlen komor pátozzával szemben optimista meggyőződéssel hirdeti: »az önkény és vakság uralkodása szűnik, a világ nagyrésze szabadon lehel.« Nem ismeri még sem a vezércikket, sem a tárcát. Magyar hiranyagának jórésze kultúr-, irodalom-, tudománypolitikai vonatkozású. Legkevesebb benne a »tisztá« politika. De még ezen az óvatosságon és felhivatalos tartózkodáson is átutal valami az idők lázából. Viszont, ha Európáról van szó, társadalmi, gazdasági hírek mellett elsősorban éppen a tisztá »politikára« szorítkozik, mégpedig ezúttal minden fenntartás és korlátozás nélkül. Forrásai, elsősorban a francia »Moniteur« és a német »Allgemeine Zeitung« alapján közli a világeseményeket, rendszerint bő kivonatokban, sokszor szösz szerint az angol és francia parlamentben elmondott beszédekét. Csupa lázító, forradalmisító anyag ez, ha meggondoljuk, hogy a júliusi forradalom után, a nagy munkásmozgalmak, társadalmi harcok, gazdasági válságok, alkotmányjogi viták, a progresszív és reakciós erők egyre hevesebb összetűzése évtizedében vagyunk. Most és itt születik meg a magyar politikai újságírás terminológiája. Egyre újabb és újabb műszaki, társadalmi, politikai, gazdasági fogalmakhoz kell magyar megfelelőt találni: nem egy, de több Helmezynek való feladat. Politikai nyelvünk sok műszava itt kezdi meg pályáját. Az új nemzedék politikusai jórészt itt sajátítják el a politikai gondolkodás ábécéjét.

Ebben a légrében az irodalom, írók és művek, egy Béranger, Chateaubriand, Lamartine, Schiller, Tieck vagy Lammenais — akis tudtommal a »Jelenkor« fedez fel a magyar közönség számára, — egészen más, megkülönböztető nyomatékot kapnak. Hát még ha egy olyan társadalmi-ideológiai mozgalomról van szó, amilyen a saint-simonizmus. A »Jelenkor« felismeri a jelentőségét és egyre újból visszatér rá. 1832 január 14-i számában közli: Bazard a »Szent-Szimonisták feje« azt kéri, hogy — akárcsak »a többi elismert kultuszok papjait, őt is mentsek fel a nemzeti őrség szolgálatától.« Kérését elutasítják, mégpedig a következő megokolással: »nem szabad a polgárnak magát azon nyilatkozással, hogy ő egy olyan kultusznak, melyet maga csinált, szolgálja, semmi törvényes kötelezettség alól felmenteni.«

Amikor a test és a nő emancipációja, pontosabban a házastársak szekszuális szabadsága körül meginduló vitákban a saint-simonisták többsége a radikálisabb Infantin mellett s a mérsékeltőbb Bazard ellen döntött, ami kenyértörésre és pártszakadásra vezetett, Bazard negyven hívével menilmontani birtokára vonult. A közeli Párisban halomra lőtték a munká-

sokat, Bazard és szektája pedig pontosan ugyanezekben az órákban öltözött be s tartotta romantikus avatónnepségét. Kék ingben, piros sapkában, fehér nadrágban, hosszúra növesztett hajjal, kardalokat énekelve végezték napi munkájukat, míg csak a párisi esküdtsek ki nem mondták az egész szervezet feloszlását. — A »Jelenkor« ezekről az eseményekről is megemlékezik. A menümontanti »zarándokságról« a következőket írja (1832. 59. sz.): »Talabot Leó úr sokáig tányért mosogatott, Barrault Emil néhai professzor, csizmát tisztít, Chevalier másokkal együtt a padlót súrolja . . . ismét mások kertészkednek, az utcáit seprik, hangászknak stb. . .«

Amikor a saint-simonistákat bíróság elé állítják, a közvélemény rokonérzése ezúttal mellettük van, de a munkásmozgalmaktól megrémült burzsoá esküdtsek marasztaló ítéletet hoz: »A párisiak ezen egészét éppen nem szeretik — írja a »Jelenkor« (1832. augusztus 27.) — de mivel a Charta minden vallásnak és rítusnak szabados divatot enged, az erkölcstelen és ártalmas dogmák vitatása itt csupán ürügy, a szt. Simonisták külöködők ugyan, de becsületes, nem csalfa emberek, s több efféle.« Amikor három párisi nő a »Szabad Asszony« címen ujságot készül kiadni, a »Jelenkor« (1832. 74. sz.) — »egy kis szent Simonizmust« gyanít mögötte.

Ezekután kíváncsian várjuk, hogyan számol be a mozgalom programjáról és hogyan fogadja tendenciáit.

Erre is sor kerül, mégpedig egy mainzi hír kapcsán, hogy végre oda is elérkezett »a Szent Simonisták« néhány apostola kémkedni, ha »valjon alkalmas-e a vidék felekezetiök veszedelmes magvai tenyésztésére.« »Systemájuk szoros egybekötetésén a statusnak az egyházzal, az örökösödés kiirtásán s így az uratlanokká váló jóságoknak érdem s méltóságszerinti felosztásán alapul. Bizonyos lépcsőig célul tevék a jóságok közösségét is. A Szt Simonismus tehát ahelyett, hogy a gazdaság megutálását hirdetné, inkább ösztönzi követőit, hogy kincseiket kebelébe tárják, mellyek elosztogatását magának tartja fenn. Tanítása főleg a javak helytelen elosztásán alapul s így egész erőszakkal a birtokot ostromolja. Szerinte minden eddigi divatba volt örökösödés, vagy szokásban levő szerzősmód, p. o. eladás, csere, ajándék, végintézet, stb-i megvetendő. A birtoknak mindnyájuk közt egyenlőre kellene felosztatni, t. i. részint tehetségük szerint, mellyekről egyik Szt Simonista sem mond le, részint munkájukhoz szabva, mellynek megítélését leginkább a felekezet előljárói tulajdonítják magoknak. A gazdagok előttök renyhe állatok s birtokra érdemteleneek, azokat pedig, kiket munkásoknak neveznek tulajdonképpen, jobb osztályra méltóknak vallják az így újonnan általuk eltagolandó javakra. A Szt Simonismus tehát egyenesen magát a társaságot víja, mert nincs semmi társaság nemzetiség nélkül és semmi nemzetiség társasági örökösödés nélkül. Fenyegeti továbbá a fennálló rendet, és minden szerzeményi just. Ezen csábító idea — melly annál több követőre talál az emberek közt, mennél kevesebben képesek azok társasági szerkezetünk alapfeltételeit valódiképpen megismerni, — párisi leghitelesb levelek szerint igen nagy súlyt és nyomós táplálékot adott a dolgozó néposztály közt mindinkább terjedő mozgásokra s a Lyoni lázadásra; s bármily kívánatos is a gondolatok szabad közlése, mindazáltal ennek is, mind az emberi szabadság akárminő nyilvánosításának korlát szükségese. Ezen korlát a jelen esetben a mostani fennálló társasági állapotnak szemponttúl tartása, mellyeket nem annyira külső forma, mind inkább az ember lelki és szellemi természetének nemesítése által jobbíthatni. Már Montesquieu mondá: hogy az embert oktatni kell előbb s tökéletesíteni, azután minden zavarokozás nélkül önként következik a jóra vagy jobbra fordulás. E tiszta tanúsághoz ragaszkodva jobb lett volna a Szt Simonistáknak otthonmaradniok, s földművelő követőiket, kik között még 16 milliónyi sem írni, sem olvasni nem tud, tanítaniok.

Azonban mégsem különös hitvallás, mégsem különös tisztelémód (cultus) magában, hanem egy bár titkolt, mégis könnyű magyarázatú szózata a vagyonkórságnak, minden törvényes birtokos ellen.» (Jelenkor 1832., dec. 22.)

A »Jelenkor« tudósítása egyidőben jelent meg a »Klio« közleményével. Nem tudományos könyvek kivonata, hanem francia vagy német ujságcikk fordítása. Innen könnyebb, gátlástalanabb, világibb jellege, ami aztán terminológiáján is meglátszik. De van itt még egy nem lényegtelen különbség, amely nagyobb összefüggésekre utal. Szilágyi ugyan nem apolitikus természet, de sohasem tagadja meg a teológust: elsősorban valláserkölcsi okokból utasítja vissza a saint-simonizmust. A »Jelenkor« viszont politikai újság s látszólagos liberális frazeológiája s a haladásnak tett engedményei ellenére is mereven a rendi Magyarországot képviseli. Érthető, hogy egyrészt összefüggést lát a francia munkásmozgalmak és a saint-simonizmus között s hogy másrészt főleg azért tartja veszedelmesnek, mert »könnyű magyarázatú szózata a vagyonkórságnak minden törvényes birtokos ellen«.

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata, a »Tudománytár«, egy egészen más körben, funkciója szerint bizonyos tekintetben is »Jelenkor«-éhoz hasonló, de sokkal átfogóbb, nehezebb feladatot teljesít. Ha a »Jelenkor« a magyar politikai gondolkodás, a »Tudománytár« viszont a tudományos gondolkodás, a modern társadalom- és természetszemlélet első magyar iskolája. Nagy része van abban, hogy a magyar tudományosság végre kikerül kezdeti, teológiai-műkedvelő állapotából, mégpedig nemcsak terminológiailag, hanem egész szellemében is. Elég felütni az 1834-ben meginduló és Schedel Ferentől szerkesztett folyóirat elsőkötetit, hogy lássuk: a régi világ maradványaival szemben túlsúlyban van a modern Európa . . . A filozófia tárgya . . . Francia költészet a XIX. században, Az erőművek alkalmazásáról és munkatételeiről, A Föld teóriája Ampère szerint, a Lengyel literatura, A filozófia fordulópontjai Franciaországban, Az angol alkotmány, A cseh literatura, Barrau magvető és gyomláló műve, A világegyetem alkotása és matematikai megköszése, A moszka literatura, Franciaország 1833-ban politikai és értelmi tekintetben, Babbage számoló mozgonya . . . Itt szűk helyen együtt találni az egész világirodalmat és az egész világtudományt.

Itt találkozunk elsősorban (1836) az ideológia és a világ-literatúra szóval, amely Petőfi tanárának Tarczy Lajosnak alkotása, — s majdnem egy évtizedbe telik, mire a Kisfaludy-Társaság egyik pályatétele 1843-ban teljesen megmagyarosítja Goethe új műszavát.

Természetes, hogy az egyetemes problémaszemléből a saint-simonizmus sem maradhat ki, annál kevésbbé, mivel az új Franciaország filozófiai és tudományos életéről szóló beszámolók már az első évfolyam óta előkészítik a befogadását.

Most aztán végre 1835-ben¹⁾ megtaláljuk azt, amit eddig hiába kerestünk. Igaz, hogy ezúttal is csak könyvismertetésről van szó, csakhog az ismertett könyvek kivétel nélkül franciák s köztük van a saint-simonista irodalom két legfontosabb terméke: a Fournel-féle Bibliographie Saint-Simonienne (Páris, 1833.) s a mozgalom leghitelesebb kánoni szövege, az Exposition Saint-Simonienne (harmadik kiadás Páris, 1830.) A harmadik könyv (Religion Saint-Simonienne, Páris, I—II. 1832.) viszont kifejezetten mozgalomellenes. — Ehhez járul még, hogy az ismertető már nem teológiailag terhelt műkedvelő vagy újságíró, hanem — úgylátszik — iskolázott filozófiai író. Élesebben és határozottabban fogalmaz, állásfoglalásában is több az önállóság: igaz, ő is csupa rendi, konzervatív fenntartással él és ő is irtózzal gondol a forradalomra. Állásfoglalásához kitűnő kommentárul szolgál Ler-

¹⁾ Tudománytár V., 1835. 195.

minier sokat emlegetett könyvének (De l'influence de la philosophie du XVIII. siècle sur la législation et la sociabilité du XIX., Páris, 1833). bfrálata, amely ugyancsak ebben a számban, a saint-simonista könyvek ismertetése előtt jelent meg.

A cikkíró szerint mindenekelőtt meg kell különböztetni a Saint-Simonista felekezet két főcélját, az egyik vallási, a másik politikai. Erkölcsi tanításai annyira ellenkeznek a polgárisodott nemzetek fogalmaival társi összeköttetésekéről, hogy ezekre nézve tartós behatással nem is lehetnek; s valóban közönséges megvetetést és utálatot arattak. Fontosabb a második cél: „azt hirdetik ugyanis e felekezet hívei azon néposztályoknak, mellyeknek birtokok nincs, hogy politikai cloubbokat formáljanak, dolgozó egyesületek által támogatva; a gyárnokot rontsa meg a mesterember, a földesurat a földművelő, ezt s a mesterembert pedig a napszámos és zsellér. Polgárisodásnak nevezik a saint-simoniak az anyagosnak (materialisnak) és anyagikép hasznosnak kifürkészését, politikai hatóság és felség gyakorlásával egyetemben; a religió, a szellemi oldal az emberben nekik nem egyéb, mint ábrándozás; czéljok a nagy csoport nevében uralkodni. Illy elvek fedező palástjával különbféle kivihetetlen gazdasági tervek szolgálnak. Ez a dolgok jelen állapotja; történetileg érdekes még megvizsgálunk, illy rendszer mikép léphetett életbe s tehetett némi haladásokat is. Mindenek előtt Saint-Simonról néhány szót, kit Fournel Jézus Krisztusnál is nagyobbának tart.» Az egyik könyv »olly kevésbé kedvező életrajzot ad ezen új Messiásról, hogy csodálni lehet, mikép illy ember, kinek élte kicsapongások és rendetlenségek sora, pártolókat találhatott, kik őt vallják pirulás nélkül felekezetök szerzőjének”. Ez a rosszindulatú, hitelrontó motívum határozza meg a grófnak rövid, de minden fontosabb részletre kiterjedő életrajzát. — Semmivel sem tárgyilagosabb, de nem is erőlteti a tárgyilagosságot a mozgalom és a rendszer bemutatása sem. „A hívek száma növekedett; a tüzeesebb democratáknak tetszettek elveik, ábrándos és könnyelmű ifjak, illetén asszonyszemélyek, kik szívesen emancipálódtak volna a politikai és vallási iga alól, s bel-s külföldi kalandorok gyűltek a saintsimonismus zászlója mellé. Szereztetett nem csak pénz, hanem földbirtoka is lón a felekezetnek, mellynek apostolai már most az új hit ágazatait, mint azok előadattak, ki is adák; s így támadt 1829ben a 12d. sz. alatti könyv. Csak ez foglalja magában a rendszert, mert SS írásaiban csak töredékesen találhatnak föl elvei; még tökéletesben van az a 13d. sz. alattiban kifejtve. Magyarazgatak pedig s terjesztették számos, a 14d. sz. alattiban felhozott szálliratok, folyóírások, ujságczikkelyek. Szívesen adnók itt mind ezek segedelmével a saint-simonismus sajátos szellemét: de ezt tenni bajos, minthogy magok annak hirdetői sem állították fel tanítmányok egészét teljes világosságban. Mindazáltal alapul a következők okfők szolgálnak: *Kinek kinek tehetsége szerint, s minden tehetségnek munkái szerint jusson bér; örökösödés semmi; csak erkölcsi, értelmi és ipari tehetség jogánál van kormányfő; a társaság jóvendőben az erkölcsi, testi és értelmi sors javulása által legyen organisálva; pap, tudós és munkás; imez az egész társaság; papok kormányfeje, tudósok kormányfeje, munkások kormányfeje, im az egész kormány; s minden javak az egyházéi, s minden foglalatosság religioi functio s egy hágeső a társi hierarchiában.* A saintsimoniak, kivétel nélkül minden születési kiváltságok, s így az öröklési jog eltörleszt is kívánják, minthogy ebből az következik, hogy a társi összeváltetés hasznaiban csak igen kevesen részesülhetnek, s a legnépesebb osztály szükség, tudatlanság és inség martalékává lesz; azt kívánják tehát, hogy minden dolgozó eszközök, földbirtok és pénzérték, mellyek most egyesek magányos tulajdonai, egy közös értékalapba központosíttassanak, hogy u. m. mindenik kötelessége legyen tehetségei kifejtése, gazdasága pedig munkáinak mértéke. Továbbá, a keresztyén vallás, u. m. az asszonyokat

felszabadítá a rabság alól, de alárendeltségre kárhoztatta, s egész Európában vallási, politicalai s polgári kizárások nyomják. A saintsimonizmus az ő teljes felszabadításokat kívánja; mindazonáltal nem ellenzi, ha valamely nő keresztyén módra csak egy férjhez akar menni. Nem frigyesei ugyan az új rendszer hívei a demócrata egyesületeknek, de jó barátjai; hivatások pedig: a körültek felhalmozódó romok felett új társaságot alapítani, mely a haladás minden kívánatainak vallásos és békés irányt adjon . . . »

Kétségtelen, hogy a Tudománytár ismertetését, akárcsak valamennyi előzőt, a forradalomtól és a forradalmi jellegű munkásmozgalomtól való félelem sugallta. Innen van, hogy ahol csak lehet és amennyire csak lehet, kiemeli és kiélezi és ezzel túlhajtja a saint-simonizmus forradalmi vonatkozásait s vélt, vagy igazi kapcsolatait a »pór nép«-pel, s a »kevés értékű középosztály«-lyal, azaz a plebejus polgársággal . . . »Legveszedelmesebb oldalak az, hogy a pórnépnél s a kevés értékű középosztálynál az emberi méltóság és függetlenség érzését, a törvényes jogok és szabadságok tiszteletét eltempítják; s azon ürügy alatt, hogy a jelen kormányt, mely véleményök szerint nem uralkodik a júliusi elvek szerint, meg kellene dönteni, a népek — de igazabban önönmaguknak, szeretnék az uraságot kivíni.« Kárörömmel állapítja meg, »hogy felforgatásra célzó szándékaik mindenfelé csődöt mondanak.« Így adtak ki 1831-ben különösen Belgium számára egy folyóiratot (L'organisateur belge), küldtek Angliába apostolokat, de különös foganat nélkül; Németországban a kormányok figyelme áll ellenök. Reménylhetni, hogy Franciaországban is el fog enyhésni, mit sem ész, sem erkölcsiség, sem országos tekintetek nem javallhatnak«.

Érdekes volna tudni, ki az ismertetés írója, (Érdeklődésünk persze nem személyi és magánjellegű, hanem ezúttal is a nagyobb összefüggéseket tartja szem előtt.) Mindenekelőtt Csató Pálra gyanakszunk — Csató telítve volt francia irodalmi kultúrával. Egyideig ő a »Tudománytár« francia szakértője. Ő írta az első szám »Francia költészet a XIX. században« című programmatikus cikkét. Ezekben az években, igaz, már messze került ifjúkorának radikális kezdeteitől s nemsokára mint a Pozsonyi Hírnök dolgozó társaság politikailag-ideológiailag is egyre reakciósabb magatartást tanúsít az újírónemzedék szellemi osztályharcával szemben. Mindez érthetővé tenné ismertetésének alaphangját. De ezenkívül van még egy régiebb, megértő kapcsolata magával a saint-simonizmussal, amelyet ebben az időben már aligha vállalna.

Csató tudtommal elsőnek fordítja magyarra Bérangert, akiről viszont köztudomású, hogy közeli baráti kapcsolatban állt a mozgalommal. Már most jellemző, hogy Csató, akinek tudnia kellett erről a kapcsolatról, Szent Simoni álnévvel jegyzi a Koszorúban (1829) megjelent hat Béranger-fordítását, tehát ugyanolyan magyarított alakjában használja a mozgalom nevéét, ahogyan csak a »Jelenkor« közleményeiben találkozunk vele. Mindenesetre ez volna a saint-simonizmus első említése a magyar irodalomban.

Ha végül tudni akarjuk, mi az a legszerényebb saint-simonista ismeretanyag, amelyhez a reformévek átlag-művelt olvasója hozzáférhetett, erre is megfelelhetünk:

Aki a Közhasznú Ismérétek Tárát csak a hirhedt Lexikonpörből, főleg pedig Bajza kegyetlen támadó cikkeiből ösmeri, még csak nem is sejti, hogy a világi és világismereteknek micsoda kimeríthetetlen forrása. Egyes köteteit forgatva, érdekes dolog megfigyelni, hogy akár Goetheről, akár Schillerről, akár Hegelről, akár Rembrandtról, akár Robespieréről, akár a francia, akár az orosz irodalomról van szó, — ezekben a németből fordított, jórészt szárazon referáló cikkekben is milyen érzékenyen tükröződik az ideológiai harca.

A Saint-Simon címszó alatt mindössze pár szó jut az utópista grófnak. Valamivel több a saint-simonistáknak, persze ez is csak nagyon óvatos, vesztélytelenített fogalmazásban: »Saint-Simonisták. Franciaországban, legújabb időkben állá össze e' név alatt egy rajoskodó társaság, bizonyos új politikai hit terjesztése végett, mellyek czélja főleg a' birtokok egyenlőbb felosztása, 's az asszonyoknak minden férfiúi juskolban részeltetése lett volna. Fejök Enfantin, és Chevalier (politechnica iskola hajdani nevédeké 's a megszűnt Globe újság redactora) valának. Mindenik tag apostolnak nevezé magát, s Menilmontantba vonulva, mint állíták, Enfantin legfőbb atyjokkal az ottani magányban akarának élni, s míg a világot per és kormánytalanság zavarja, 'azon cultus szerkezetével s munkáival foglalatoskodni, melly utóbb az asszonyokat s a népet az új hitre hódítsa. Azonban a párisi polgári törvény-szék perbeidézé az ábrándozókat, s az assisek törvény-széke Aug. 28. 1832 Enfantint, Duveyriert, és Chevaliert egy esztendei fogságra, száz franc bírságra, Rodriguezt és Barraultt pedig ötven franc bírságra ítélte, s a S. Simonista egyesület elosztását elhatározta. De a király 1832 a júliusi napok innepe alkalmával Enfantin és Chevalier urakat az érintett bírság alól feloldozta . . .«

Ilyen előzmények után jelenik meg Lukács Móric akadémiai előadása az Athenaeumban (1843, 53). Lukács szemlét tart azok felett az elméletek felett, amelyek meg akarják szüntetni a »civilisationk külfénye alatt rejllő« inséget, egyúttal elébe vágni a »vészterhes« jövendőnek, és ismerteti azokat a szocialista kísérleteket, amelyek »a pauperizmus orvosolhatását nemcsak a fennálló iparrendbe, hanem az egész társadalmi szerkezetnek is meg-változtatása által hiszik egyedül eszközölhetőnek,« köztük a saint-simonizmust fourierizmust és owenizmust. Legrészletesebben a saint-simonizmussal foglalalkozik.¹⁾

A saint-simonizmus, mint tudva van, új vallást, új státusszerkezetet és új népgazdasági rendszert tervezett. Saint-Simon hívei két gyökeres hibát látnak a most fennálló gazdasági és társadalmi rendszerben. 1. Szerintök az emberek henylő és munkásosztályra szakadnak, — amamba tartoznak a földbirtokosok és tőkepénzesek, akik a munkásosztály tagjainak kölcsön-adott földért vagy pénzért . . . tőlük a lehető legkisebb áron, lehető legtöbb munkát és hasznot követelnek. 2. A második hiba »a dolgozó osztály szabad concurrentiájában van, mi ennek kebelében szüntelen háborút támaszt, kölcsönös segedelem helyett a munkások kénytelenségből egymást nyomják«. A két bajon három gyökeres rendszabállyal óhajtának segíteni: 1. a henylő osztály megszüntetésével az örökösödési jog és politikai kiváltságok eltörlése által, 2. a munkásoknak tehetségüknek megfelelő osztályozása által, 3. mindenki tehetségéhez és érdeméhez méltó jutalmat kapjon.« — Lukács szerint mindez sérti a jogot és erkölcsöt, politikailag is vesztélyes, népgazdasági szempontból pedig merő képtelenség. A saint-simonizmus zajos, de rövid létezése nem hagyott más nyomot, csak azt, hogy felhívta az általános figyelmet a »socialis test bajaira, élénkebb részvétet keltve a munkásosztálynak, e felekezett hívei által melegen és hangosan hirdetett szenvedései és orvosolhatásuk lehető módja iránt«. Lukács cikkének fő tendenciája egyébként: figyelmeztetni honfitársait, tartsák szemmel »az őket közelebb érdeklő politikai kérdések mellett a socialista problémát és koronként ifjéjlődést is.« (Lukács tanulmányának szerény visszhangja a radikális Pongrácz Lajos cikke az Életképekben, 1846. I. 64. »A társadalmi eszme fejlődéséről« s benne néhány megjegyzés az osztályellentétről és az osztályharcról.)

¹⁾ Lukács maga hivatkozik forrásaira. (E. Burnerre, Pierre Lerouxra, főként pedig L. Stein: Der Socialismus und Kommunismus des heutigen Frankreich, 1842., c. művére végül Fr. List egyik cikkére.)

Időközben a fokozódó szükségleteknek és a magyar politikai élet radikalizálódásának megfelelően, egyre újabb és újabb saint-simonista anyag szivárog a magyar irodalomba. Amint nagyobb könyvtáraink egykorú vagy közelkorú állományából látni, a saint-simonista propagandairadalomból aránylag nem sok kerülhetett hozzánk. Viszont úgyszólván hiánytalanul megtalálni itt a német F. W. Carové, K. G. Bretschneider, Lorenz Stein műveit, amelyek Európa-szerre is, nálunk is legfontosabb forrásai és közvetítői a saint-simonista ismereteknek. Velük együtt s egyszerre terjesztik s közvetítik a »tánt« az egyezményes liberalizmus hivatalosan engedélyezett szócsové, az (augzburgi) Allgemeine Zeitung, amelynek Heine is párizsi cikkírója, irodalmi folyóiratok, pl a népszerű »Magazin für die Literatur des Auslands«, aztán a saint-simonizmus egyik első német propagandistája, a nálunk is hallatlanul népszerű Börne, a Marx baráti köréhez tartozó Freiligrath és Herwegh, de mindenekelőtt Heine, akinek leveleiből, verseiből és prózájából, nyilatkozataiból össze lehetne állítani a saint-simonizmus »Vulgatá«-ját, végül a saint-simonizmus francia költői, elsősorban Béranger és Victor Hugo. Széchenyi a Kelet népében többízben olyan ironikus nyomatokkal idézi Enfantint, Saint-Simon legtehetségesebb tanítványát, mint akit már nem is kell az olvasó számára felfedezni. A plebejus Vajda Péter Erkölcsei beszédekben állandóan érinti a saint-simonizmus gondolkörét. Kazinczy Ferenc unokaöccse, a »gutgesinnt« Dercsényi János báró, 1846-ban felidézi a kommunizmus kísérteét és megkondítja a vészharangot :) Elképzelhetőnek tartja, hogy a kommunisták egy ország különböző fontos pontjain, valamilyen vesztélytelen okot hozva fel ürügyül, egyidejűleg nagy tömeggyűléseket tartanak, a gyűlések vezetői előre megállapított terv szerint, a kommunizmust írják fel lobogójukra, hogy aztán csapataikkal megkezdjék a harcot a vagyonosabb osztályok ellen, kifosszák a városokat, felforgassák az állami-társadalmi berendezést. E veszedelem elhárítására felállított »humanitási rendszer«-nek ismertetését Saint-Simon nevével vezeti be.

A korszak újságjaiban, folyóiratcikkeiben, naplóiban, bizonyára még sok saint-simonista anyag lappang : feltárása kívül esik mostani feladatomon. De azt hiszem, hogy sikerült néhány új adattal hozzájárulnom annak az ideológiai légkörnek tisztázásához, amelyben pl. Petőfi költővé, elsősorban politikai költővé érik. Hogy Petőfi és költőtársai hogyan reagálnak a mozgalomra és tanításaira, erre más összefüggésben még visszatérek.

Hogy elébe vágjak minden félreértésnek : egy-két szólam, jelző, kép, látomás, humanizmusra és szocializmusra való hivatkozás még nem tesz senkit sem saint-simonistává, éppoly kevéssé, mint az a tény, hogy valaki az elnyomott osztályok védelmezője. Az se téveszen meg senkit, hogy Eötvös-nél, vagy Kossuthnál, vagy Szalay Lászlónál elszigetelt saint-simonista nyomokra vagy utalásokra találunk. A lényeg nem egy-két véletlen megfelelés, hanem az ember és író magatartása. Hozzá kell még tennem, hogy a saint-simonizmus idővel nálunk is, külföldön is beletorkollik a Lammenais »keresztény« szocializmusába, amely nálunk is elég korán talál hívókre. Nagyan hozzájárul Lammenais népszerűségéhez, hogy a kor politikai ifjúságának egyik bálványa, Börne, 1834-ben lefordítja Lammenais legismertebb művét, a Paroles d'un croyant-t. Talán ez a fordítás hívta fel Arany János figyelmét a világhíres könyvre, amelyet állítólag ő is lefordított. A magyar írók és gondolkodók közül Eötvös József érintkezik egy-két ponton Lammenais-vel.

¹⁾ Tanulmányok a kommunizmus egy humánus ellenszeréről. Pest, 1846. Németül 1846. Franciaul, angolul 1847. L. Somogyi Manó : Báró Dercsényi János 1904.

A Petőfi-centenárium a Szovjetunióban.

Petőfi Sándor neve nem volt ismeretlen a cári Oroszországban sem. Kertbeny, Petőfi első német fordítója, megemlíti, hogy 1847-ben Párisban Bakunyinnak megmutatta Petőfi fordításait, melyekből néhányat a Bakunyin köréhez tartozó Golovin fordított oroszra. Hogy azonban e fordítások megjelenek-e és hol, arról nincs tudomásunk. Mihajlov — a forradalmár-költő, Nyekraszov »Szovremennyik« c. lapjának munkatársa — 1873-ban megjelent kötetében számos Petőfi-verset tett közzé (Az őrlűt, A csavargó, A csárda romjai stb.). A. Novics szerkesztésében 1896-ban megjelent »Magyar-szkie poeti« c. antológiában természetesen Petőfi foglalja el a központi helyet: a 110 oldalas kötetben 31 verssel, mégpedig németből fordított, főleg szerelmi költeményeivel. Novics antológiájában 13 Petőfi-fordító neve szerepel.

De az igazi, a forradalmár Petőfi csak az Októberi Forradalom után válhatott valóban népszerűvé. A szovjetrendszer alatt először 1925-ben, Lunacsarszkij mesteri fordításában, a »Nyugat forradalmi költészet« sorozatban jelent meg Petőfi válogatott költeményeinek kis gyűjteménye (20 vers, 96 oldal). Ugyanabban az évben jelent meg egy »Magyarország forradalm. költészet« c. kötet, Sz. Sz. Zajaickij fordításában, amely Petőfi 16 legjobb politikai költeményét tartalmazza (*Nemzeti dal, A kutyák dala, A farkasok dala, Egy gondolat bánt engemet, A magyar nemes, Feltámadott a tenger stb.*) A szovjet nép még a Horthy-fasizmus idején is kifejezésre juttatta, hogy a magyar népet nem azonosítja uraival. 1942-ben, a háború legsúlyosabb esztendejében is megjelentetett az Állami Irodalmi Kiadó egy főleg politikai verseket tartalmazó Petőfi-kötetet »Letépjük a német zászlót« címmel.

1946-ban a Pravda kiadta Petőfi válogatott költeményeinek egy kis kötetét, 1948-ban pedig a magyar forradalom 100. évfordulójára az Állami Irodalmi Kiadó Petőfi költeményeinek egy kitűnő kiadását bocsátotta a szovjet olvasók elé A. Krasznova összeállításában, 20.000 példányban. A 488 oldal terjedelmű kötet, melynek 192 versét a legjobb költők és műfordítók fordították oroszra (Tyihonov, Levik, Csukovszkij, Vera Inber, Martinov, Romm, Pasztyernak, Obradovics, Krasznova, Zamahovszkaja, Zvjácsinceva) igaz és teljes képet ad Petőfiről.

Ez a kötet igen hamar elfogyott. Az Állami Irodalmi Kiadó azonban még a centenárium évében kibocsátott egy kisebb (151 oldalas) egészen olcsó Petőfit, 75.000 példányban. Idén jelent meg a Krokogyil kiadásában Petőfi satirikus verseinek kis gyűjteménye, amelyet úgyszólván napok alatt szétkapkodtak. A Gyetgiz, a Közoktatásügyi Minisztérium kiadója, a »Skolnaja Bibliotyeke« sorozatban ugyancsak kiadta ez évben Petőfi válogatott költeményeit 20.000 példányban az iskolai oktatás céljaira. A 238 oldal terjedelmű kötet elsősorban Petőfi forradalmi, hazafias költészetét, valamint a János vitézt tartalmazza. Ezenkívül a centenárium évében az Állami Zenei Kiadó kiadta Mark Vlagyimirovics Milman ismert szovjet zeneszerző Petőfi verseire írt dalait.

De nemcsak oroszul, hanem a soknemzetiségű Szovjetunió számos más népének a nyelvén is jelentek meg Petőfi-fordítások napilapok, folyóiratok hasábjain. Grúz és ukrán nyelven pedig Petőfi válogatott költeményeinek egy-egy kötete hagyta el a sajtót a centenárium évében. A grúz Petőfi G. Abasidze fordításában Tbilisziben jelent meg szép kiállításban (50 vers, 117 oldal). — Petőfi ukrán fordítója, Leonid Pervomajszkij összeállításában, már 1938-ban megjelent egy 38 költeményből álló kis gyűjtemény. Pervomajszkij, aki a háború alatt Magyarországon jártában verset írt »Petőfi Sándorhoz«

és a költő halálának 100. évfordulójáról is egy költeményben emlékezett meg (»Petőfi Sándor halála«), most egy 211 oldal terjedelmű Petőfi-kötetet bocsátott az ukrán közönség elé, amelyet a keleti ukrán Állami Kiadó 5000 példányban adott ki. De megjelent a centenáriumi évében a Szovjetunióban magyarnyelvű Petőfi is, — Kiebben, a Ragyanszka Skola kiadásában (tehát elsősorban iskolai segédkönyv gyanánt) 5000 példányban. A 412 oldal terjedelmű kötetet Hegedűs rajzai illusztrálják.

Az utóbbi években — a háború befejezése után — megjelent Petőfi-kötetek mindegyikéhez — az ukrán és a grúz kiadáshoz is — Hidas Antal írt hosszabb-rövidebb bevezetést, illetve életrajzi-kritikai tanulmányt. Hidas Petőfi-életrajzát az Állami Irodalmi Kiadó ez évben önálló kötetben is kiadta.

Július 30-án minden nagyobb szovjet városban megünnepelték Petőfi halálának 100. évfordulóját. — A moszkvai Petőfi-ünnepséget a Szovjet Írószövetség és a Voksz rendezte a Csajkovszkij-konzervatórium nagyertermében. Az amfiteátrum-szerűen kiképzett hatalmas teremben összegyűltek a moszkvai szellemi élet kiváló képviselői, a moszkvai sztahanovisták, élmunkások, megjelent a magyar követség és a népi demokráciák diplomáciai testülete. A megnyitóbeszédet V. Visnyevszkij, a Szovjet Írószövetség főtítkárhelyettese mondotta. A megnyitó után a zenekar eljátszotta a magyar és a szovjet himnuszot. Ezután Ny. Tyihonov, a kiváló költő és Petőfi-fordító előadást tartott Petőfiről, majd Molnár Erik nagykövet mondott beszédet. Tyihonov, Marsak, Hidas, Levik, Csukovszkij Petőfi-fordításait olvasták fel. Az ünnepséget befejező hangversenyen, amelyen Moszkva legkiválóbb művészei léptek fel, különösen nagy sikere volt a szovjet zeneszerzők által megzenésített Petőfi-daloknak.

A Petőfi-centenáriummal egyidőben rendezte a Voksz és a Szovjet Írószövetség a magyar könyvkiállítást az Ujságírók Központi Házában. — Ezzel egyidejűleg a Lenin-könyvtár előcsarnokában levő állandó könyvkiállításon — a Dimitrov-kiállítás után — a különböző nyelveken megjelent Petőfi-kiadások kerültek bemutatásra.

A napilapok, az időszaki sajtó, valamint a rádió ezekben a napokban sokat foglalkoztak Petőfivel, a Petőfi-centenáriummal. A napilapok augusztus 1-i száma részletesen ismerteti a budapesti ünnepséget. A Pravda július 30-i számában Anyiszimov ír »A nagy magyar költő-forradalmár«-ról. »Joggal döntő szó illeti meg a nagy költőt abban a harcban, amelyet ma az emberiség haladó erői az elállatiasodott imperialista reakció, a béke és a szabadság ellenségei ellen folytatnak« — mondja Anyiszimov. A július 30-i Komszomolszkaja Pravda I. Ivanszkij Petőfiről írt cikkét közli, az Izvesztijában pedig Ny. Tyihonov emlékezik meg Petőfiről. »Műveiben egyesítette a nép ellenségei iránti gyűlöletet a nagy jövő álmával« — írja többek közt Tyihonov és a »Véres napokról álmodom« c. költeményt idézi. A Lityeraturnaŭja Gazeta július 30-i száma V. Levik és Ny. Tyihonov fordításában Petőfi egy-egy költeményét, valamint Malisko »Nemes szív« c. cikkét közli. »Álmai a mi szabad korszakunkban valósultak meg, amikor a szabad demokratikus Magyarország a Szovjetunióval való testvéri barátságban az új, örömteljes életet építi«, — fejezi be Malisko Petőfiről írt cikkét. Az »Ogonyok« július 31-i számában Hidas Antal »Petőfi győz« c. cikkében emlékezik meg Petőfiről és ugyanez a szám Tyihonov fordításában Petőfi »Háború volt« c. költeményét, Martinov fordításában pedig »Tűz«, »1848«, »Az én Pegazusom« c. költeményeit közli.

Igy ünnepelte a szabadság költőjét a szabadságot megvalósító Szovjetunió. Mert Petőfi, a szabadság költője, a hazáját forrón szerető, a nép ellenségeit izzón gyűlölő forradalmár nemcsak él ma is, hanem költészetével és

példaadó életével tanít és nevel minket. Ez az oka annak, hogy amint Scsipacsov, a kiváló szovjet költő, a budapesti Petőfi-ünnepségen tartott beszédében mondotta, »a világon egyetlen egy ország sem népszerűsíti annyira a zseniális magyar költőt, mint a Szovjetunió«. Ezért írhatta Tyihonov a 48-as magyar forradalom centenáriuma alkalmából, hogy »ha a magyar népre gondolunk, megjelenik előttünk a szeretet és tisztelet dicsfényében Magyarország legnagyobb költője, Petőfi, a költő-forradalmár és katona.« Meghatóan mondja Levik, Petőfi egyik legjobb fordítója : »Mélységes hálát érzek a magyar nép iránt, hogy ilyen embert adott a világnak«.

Petőfi Sándor költészete — melynek népszerűsítéséhez a centenáriumi év jelentősen hozzájárult, — új kapoccsal fűzi még szorosabbra a Szovjetunió népei és a magyar nép közötti testvéri barátságot.

HORLAI GYÖRGYNÉ:

Az elveszett alkotmány

»Az elveszett alkotmányt« Arany furcsa, torz elsőszülöttjének, szinte fiatalkori botlásának tekintette az irodalomtörténet. Ennek az értékelésnek kiindulópontján Vörösmarty áll, aki szerint olyan »Az elveszett alkotmány« nyelvezete, mintha irodalmunk vaskorában élnénk.

Móricz Zsigmond »Arany János írói bátorsága« c. cikkében élesen támadja ezt a felfogást és kiemeli az esztétikai ítélet mögött rejtőző politikai tartalmat. »Az elveszett alkotmányra« és Petőfi »Apostolára« — mondja, — kijelentette az irodalomtörténet, hogy rossz vers és ezzel elintézte. Lázító volt a hangja, ezért akarták esztétikai vonalon megsemmisíteni. A díjat is csak azért kapta meg, mert versenytársai számba sem jöhettek, azonkívül a robbanóanyag egy csomó eposzi kellékebe volt csomagolva. Móricz hiányolja az írói állásfoglalást, szerinte Arany nem látta meg, hogy nagy dolgok folynak, nem volt vatesz, hős, nem volt politikus egyéniség. Móricz nem veszi itt figyelembe, hogy 1848-ban — mint Révai mondja — ugrásszerű változás történt, tehát Arany, a konstatáló költő, nem láthatta 45-ben, hogy milyen nagy dolgok vannak készülöben. Ami Arany állásfoglalását illeti »Az elveszett alkotmányban«, nem állja meg a helyét Móricz felfogása, hogy Arany »nem adta át magát semminek. Fölötte maradt mindenik iránynak...«.

Lukács György »A százéves Toldi« c. tanulmányában kiemeli Móricz tanulmányát, mint amelyik, nagyon helyesen, nagy súlyt helyez »Az elveszett alkotmányra«, de megállapítja azt is, hogy Móricz képe Aranyról nem igazságos. Nem veszi figyelembe az Aranyban élő paraszti érzést és nem idézi az eposz végét, ahol Arany a »kicsinyek és együgyüek«-ben jelöli meg az új élet forrását.

Nézzük meg először, mit mond a költő erről a kérdésről levelezésében :

1845 VII. 1-én így ír Szilágyi Istvánnak : »Mit írjak e darázs-fészekről itt? Pöff és puff; civódás, mint quondam, cannibalizmus, mint quondem. Én elszigeteltem magamat tőlük. Családomnak, hivatalomnak élek s néha literatúrában dilettánszkodom. A tisztváltozás igen nagy szemeket nyitott; az értelmiség itten a konzervativizmus mellett nyilatkozott. »Aki G.-t nem szereti, azt a f-e stb.« Én magam most is szabadelvű vagyok, de fájdalomosan hat rám érezni, hogy nincs e *megyében* elvrokonom. Meglehet, nekem különös fogalmaim vannak a szabadelvűségről. Ha, mit nem remélek, ön valaha egy firkát olvasna Vadonfi Bertalantól, abból hozzávethetne politikai hitvallásom-

hoz.« (Ezen az álnéven írta »Az elveszett alkotmányt«). Ugyancsak »Az elveszett alkotmánnyal« kapcsolatban írja 1846. II. 22-én szintén Szilágyi Istvánnak : »Hogy a kortesség rút szenvedélye nemcsak a félbarmok, hanem az egészen tudósok között is dúl, fájdalmas érzeni. De elcsüggedni minék? Nem mindíg kendtek lesznek a bírák« — mondja a szalontai pór. Még 55-ben írt, különben elég óvatos önéletrajzában is így nyilatkozik »Az elveszett alkotmányról« : »Csak magán időtöltésből kezdék abba, hogy kiöntsem bosszúságomat, mire más terem nem igen vala, nem tartozván a kiváltságos osztályhoz.« De nemcsak Arany szubjektív nyilatkozatai, hanem maga az eposz is világosan beszél költője pártosságáról, népi szemléletéről.

Az 1845-ös bihari tisztújítás visszaélései ihlették meg Aranyt »Az elveszett alkotmány« megírására. Érdekes, hogy az apolitikusnak beállított költő mennyire tisztában volt minden napirenden levő politikai kérdéssel, milyen pontosan és helyesen látta a különböző rétegek viszonyát ezekhez a kérdésekhez. Három pártot szerepeltet : maradit, haladót és ingadozót. Lássuk, kik tartoznak ezekhez a pártokhoz :

»Egyik az ősmagyarok nemadózó pártja : tapasztalt ősz öregek, nagybirtokosok, grófok, haditisztek, consiliárusok (mindhárom fajja ezeknek), táblabírók és szolgabírók, közbirtokosocskák, végre a romlatlan címerleveles rokonoknak szép szót megfogadó, jogokat védő sokasága. Másik a hígvelejű szóhősök zajtele pártja : kik miután magukat vagyonoktól *megszabadították* most *szabadelvűknek* szeretik hánytatva nevezni. Máskép pórkerülő prókátorok, elszabadított gazdai tisztek, bünkereset sujtotta uracskák, pusztult földesurak, kitagadt fiak, irnok őcséim, konyhai látogatók, hervadt rózsák fizetéses pillangói : rövid szóval mindennemű serge a békételenek, szeleburdiak és fecsegőknek ; nem kis része pedig honorációrak : tudományos kántorok és jegyzők s több ily kapa-unta parasztkok. E két párt középett vala még egy ingadozó párt, mely, mint színehagyott posztó, kétes, ha piros, vagy zöld volt-é hajdan : most illeszd bármí színűhöz, egyformán veti arra tökélytelen árnya fakóját.«

A különbség a két párt között csak az, hogy a maradiak gazdag, a haladóak pedig tönkrement nemesek. Az elsők védik amijük van, az utóbbiak pedig politikán keresztül akarnak valamihez jutni. A két párt égi protektorai Armida és Hábor házastársak ; ebben is kifejezésre jut, hogy az ellentétek mintegy »családon belül«, a nemességen belül zajlanak le. És a nép? Az öreg jobbágyot látjuk az eposz kezdetén hazaballagni úri dologról

»Évei számát s a törvény-tiltotta botokból
Csak vagy húszat emelve legörnyedt háta gerincén
Óhajdúságának egésznapí úri kegyéből.«

»Hadd ballagjanak ők ; nincs semmi közöm velök.« Nem róluk lesz itt most szó. Az eposz hőse Rák Bende, kinek Aeneas modorában elmondott életrajza ren ek szatírája a korabeli nemesi életnek. A szatírárt még élesebbé teszi az a magátólértétdő, természetes hang, mellyel Bende a legvérlázítóbb

dolgokat elmeséli. Apja főtáblabíró volt, őt magát a pap már mint táblabíró sorozta be az anyakönyvbe. Apja maradi volt, de nem annyira, hogy egy szeszyárat ne alapítson. Ő ugyanis

»Első volt, ki a nép sorsát könnyíteni akarván
Megtiltá gabonát égetni kazánokon . . .«

Fiát korán megtanította káromkodni, inni és pipázni. »Kitörő zsenijét« inkább visszaszorította, mint fejlesztette, mert szerinte »az elmeifejlődés akadályt gördít a testi növésnek«. Az iskolában Bende hamar kitűnt a fiúk közül, mert ő botozott a mester helyett, utánozva a hajdút, »aki az udvarban botozott szép ünnepiséggel nyers nyakas embereket, kik apámat nem süvegeltek«. Jellemző, hogyan értékelték a műveltséget a nemesi családok : Bende elcsapatta egyik tanítóját, mert az *lovát* rosszul kezelte. A főtáblabíró halála a »Hitel« olvasása közben következett be : gutaütést kapott. Az ifjú Bende bekerült a társaséletbe, kocsikat, lovakat tartott és tagja volt »a hont felüldítendő agarászó egyesületnek«. A művelt nyugatra akart utazni, de a német kocsis nyelvét nem érte Konstantinápolyban kötött ki. Armidával való találkozásakor éppen szolgabíró akar lenni. Minden reménye megvan hozzá, hogy ez sikerülni fog, hiszen :

»Van ezer pengóm, tele torkom,
Termetem és képem ; tudok a kutyabőrös urakhoz ;
Van szép cifra szűröm, selyem üngöm, vértesi baltám,
Pengő sarkantyúm, rőfös toll a kalapomnál ;
Kostóköm egy pár száz kortespipa meg nem ijeszti,
S káromkodni tudok, cifrábban, mint a toborzó :
Így nem igen félek, hogy a főispáni figyelmet
Körtési érdemeim, szolgálataim kikerüljék.«

Az alakok jellemzése úgy történik, hogy Arany végigviszi őket a megyei közélet porondjain és megmutatja állásfoglalásaikat az aktuális kérdésekben. A védegyeleti gyűlésen, a követutasítási gyűlésen elhangzott felszólalásokban a két alapmagatartáson belül egy sor árnyalatot ismerünk meg. Az ősz Aggdy például még a magyar ruha viselésében látja a hazafiságot, mint a II. József elleni nemesi reakció idejében látták. Helyesnek tartja, hogy a jobbágytelki nemes adózzék, de hogyan adózzon valaki — mondja — akinek számbavehetetlen falui, rétjei, legelői vannak. Gróf Pipy a védegyelet pártján van, hiszen csak a szavát adja és azt egy nemes könnyen visszavonhatja. A jobbágyfelszabadításról pedig úgy vélekedik, hogy kényszerítések a jobbágyot földje kiváltására. Van, aki azért támogatja a védegyeleti mozgalmat, mert így le fog menni a külföldi kelme ára és így ő olcsóbban hozzájuthat. Remek a kereskedőnek, Rőfésznek az alakja, aki »puha öklét törve« bejelenti, hogy a honi kelmék megérkeztek »Brünn — vagy izé, Gácsról« és a másik kereskedőnek megmagyarázza, hogy külföldi kelmét ad el magas áron, mintha hazai volna. Gróf Telivér képtelenségnek tartja a nemesek megadóztatását, hiszen elég a nemesnek a választás költségeit fedezni, a többit fizesse csak a »házsártos, lomha paraszt«, »kit csak mint a diót, törve használhat az ember«. Közös ezekben a felszólalásokban, hogy mindegyiket önző, egyéni érdek diktálja. Még a haladók, akik népi követeléseket hangoztatnak, is csak kényszeredetten, felemás módon teszik azt. Arany itt az ellenzéki középnemesség helyzetét mutatja meg, mely az Ausztriától való elszakadás érdekében szélesebb népi bázist keres. Egyedül gróf Lánghy állásfoglalásai pozitívak, a védegyelet, az azonnali adózás mellett van, és csatlakozik Erély

és Lelkesedéshez. Arany tehát bemutat pozitív alakot, méghozza éppen a haladók táborában, de egyben azt is megmutatja, hogy ez az alak mennyire nem irányító a nemesk között, mennyire nem képes előbbre vinni az ügyeket. Egy híve van Lánghynak : Lepkefy, konzervatív, arisztokrata család gyermeke aki azonban a pozsonyi országgyűlésen szabadelvűvé válik (lásd : országgyűlési ifjúság szerepe). A végén ő is ki akar állni az igaz ügy mellé, de szülei, vagyis osztályhelyezete visszarántják.

A haladás táborának tréfás seregszempléjénél megemlíti Arany

»A városbeli nép egy részét ; holmi diákok
Írnoki tisztos kart stb., szóval az ifjabb
Értelmességet, kikben még nincsen önösség.«

A márciusi ifjúság előképe villan itt meg egy percre.

Rendkívül jellemzőek a kortesbeszédék, mintegy a nemesk beszédei-
nek nyiltabb, brutálisabb változatai. Kolocintos Gábor, a maradiak kortese
megmagyarázza, hogyan kell érteni a nemes szót. Nemes az, aki mindenre
nem-mel felel. Adózzunk? Nem! Állítsunk katonát? Nem! Szolgáljunk?
Nem! Majd így folytatja :

»Utakat építsünk : minek az? Használ-e nekünk a
Jó út? Nem, rokonim! minekünk rossz utban az élet :
Mert miután beivók gabonánkat ronda zsidónál,
Pénzért kell vennünk a paraszttól ; vesszük is olcsón,
Mert hús ölnyre sem tudná vonatni a sárban.
Ám de legyen jó út : viszi más városba eladni
És minekünk itthon szemekink koppannak utána.«

Minden közgazdasági fejtegetésnél jobban megmutatja ez a néhány
sor, hogy a nemesség a haladás útjában áll. Mire való a mocsárlecsapolás.
— folytatja Kolocintos. Szükség van a mocsárra, különben nem szerepelne
a nemesi adománylevelben. Népnvelés? Minek neveljük a parasztyerekeket,
csak a nyakunkra nőnek. Börtönreform,? Kinek? A parasztnak? Hiszen

»... nemes ember vagy soha nem lop
Vagy nagyon óvást lop ; de a börtönt mindenestre
Van kikerülnie mód . . .«

A maradi nemesség akkori szerepe és felfogása világosan és plasztikusan
áll előttünk ebből a kortesbeszédéből.

A liberális kortes beszéde egészen más jellegű. Tudományoskodó,
sok latin szót kever beszédebe. Látszik, hogy az ő táborukban sok az elszegé-
nyedett, hivatalt viselő nemes, ügyvéd stb. Demagóg és naiv egyenlőségi
elveket hangoztat (pl : még a királyság is sorra fog járni, minden évben más
lesz a király). Nagyon lényeges ez a rész, ahol arról beszél, hogy igazság
szerint mindenkinek egyforma nagy földje kellene hogy legyen :

»Óh, de jaj így van-e az? Van-e kelmednek, Füle Péter
Több két vékásnál, noha tősgyökeres nemes ember?
Ellenben Telivér grófnak nincs falva kilenc is?«

— mondja a kortes. A haladók által hirdetett egyenlőség tehát csak a nemes-
ségen belüli egyenlőséget jelenti. Ígéretei nyomán mindenki leendő földes-
úrnak képzei magát és elszántan kiáll az adózás mellé — ennek érdekében.

Igen jellemző az a jelenet is, mikor a kilenckor kezdődő adógyűlésre már ötkor belépődznak a pártvezetők és a »becses uri közönség« félve, hogy a *nem-sült* tömegek körülülik a táblát. »Míg a tömeg lent veszekszik az urak érdekeiért, addig az urak a teremben csendesen elfoglalják az ő helyeiket is.

A csodavilágbeli jelenetek mindig a földi dolgokat kell hogy előrevigyék, csak annyiban élnek, amennyiben a földi harcokra kihatnak. A földön-túli világban minduntalan megjelennek nagyon is földi jelenségek: Armida lakomáján csupa idegen ételt esznek, mint akármelyik arisztokrata multságán. A vergiliusi stílusú pokolban egy ember áll és köpenyegét forgatja szünet nélkül. »Életében nagy kedve telék hasonló játékban,« most ez a büntetés. A vén Charon vámot vesz el Bendétől, hiába mutatja az nemesi útlevelét. Semmiféle földi folyónál való átkelésnél nem tudta volna olyan neveltségessé tenni a nemesi útlevelet a költő, mint amilyenné az a Styx-nél vált. Látott Bende a pokolban a hon sorsán elkeseredett hazafiakat, akik amint ittak a Léthe aranypénzben és érdemrendben bővelkedő vizéből, azonnal elfelejtették a haza bánatát. A földi dolgok földöntúli fonák képe a legélesebb szatírára adott lehetőséget. Ennek kedvéért hurcolja végig Arany az allegorikus alakokat a költeményen. Még így is, még mint szatíra is terhére látszanak lenni az írónak. A velük való foglalkozás közben mondja:

»Nagy baj a költőnek, mondom, ha megunta teremtett
Jellemeit maga is s velők egy hajlékba szorulván
Nem tud azokról már érdeklőt mondani semmit.«

A megoldásban Arany tisztánlátása, népi szemlélete nyilvánul meg. Egy pillanatra sem esik abba a hibába, amibe igen sok költőtársa: nem azonosítja a romlott, pusztulásra ítélt nemesi osztállyal az egész nemzetet, nem következteti ennek szükségszerű pusztulásából az egész nemzet pusztulását.

Hábor és Armida elpusztítják egymást és hamvaikból új, tiszta allegorikus alakok, Erély és Lelkesedés kelnek ki. Ez a megoldás Arany paraszti vágyalmát tükrözi: a nemesek egymást pusztítják el és aljasságuk, önzésük romjain új élet indul. Elpusztulnak, eltűnnek azok, akik csak névben voltak szabadelvűek, akik visszaéltek a legszentebb szóval, a szabadsággal, amint a költő mondja. Ha eddig nem derült volna ki, ebből magából is világos, hogy Arany nem a szabadelvűséget gúnyolja ki, hanem a szabadelvűség álarca mögé bújt nemesi önzést. Elpusztulnak a maradás emberei is, akik összecserélik a hazát a háznéppel, a multat a mosttal. A semlegesekben mindkét tábor hibája megvan az ingadozással növelve. Erély és Lelkesedés oltárán nem ezek az önző, kapzsi nemesek tesznek fogadalmat új életre:

»... De csak a *kicsinyek s együgyűek*
Jöttenek ám: idegen képek, kiket a megye népe
Még ki nem ismert...«

Arany a »kicsinyek és együgyűek«, a nép oldaláról bírálta a megyei életet és világosan megmutatta a kiutat egy olyan életbe, ahol a kicsinyek és együgyűek lesznek »gazdag polgárai gazdag e honnak«, »boldog polgárai boldog e honnak«, »értelmes polgárai művelt e hazának«.

Arany nem volt Petőfi értelmében vett forradalmár, de nem volt az események fölött álló, »pártatlan« költő sem. Politikai nézőpontja a parasztság sorsa volt. Önmagát így jellemzi Petőfihez írt versében:

»S mi vagyok én, kérded? Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnök élek, érette, általa...«

Dózsáról akar eposzt írni; egy vonással, ami »kardvonás is lehet« akarja megtoldani a politikai nullák hatalmát, hogy »számtalan nagy szám« legyen; a népnek a forradalomhoz való jogát bizonyítja a »Nép Barátjában« írt cikkében. Ennek a paraszti érzésnek, melynek az események és Petőfi adott forradalmi lendületet és nem apolitikusságának volt első irodalmi megnyilatkozása »Az elveszett alkotmány«.

BISZTRAY GYULA:

Sárosi Gyula Arany Trombitája

A szabadságharc centenáriumán az irodalomtörténet nem mellőzheti azon mű emlékének följújtását, amely Petőfi versei mellett a legnagyobb hatású költői megnyilatkozás volt 1849-ben.

Ne érjük be a szokványos áldozati füsttel! Igyekezzünk inkább ezúttal pótolni a mű jobb megértéséhez szükséges tudnivalókat! Ez a feladat részint politikai tekintetek, részint filológiai mulasztások miatt hárul reánk a múltból.

Az utókor az *Arany Trombitát* szerzőjével együtt mondhatni teljesen elfeledte. Önáltatás volna ugyanis azt állítani, hogy él még az író, akinek nevét már az irodalomtörténet is csak egyre kurtább mellékmondatokba szorítja. Sárosi Gyula művei utoljára Abafi Lajos »Nemzeti Könyvtár« c. (vállalatában (1881—83.) jelentek meg. Az időközben eltelt két embernyom óta csak néhány lírai költeménye látott ismét napvilágot egy-egy antológiában. Túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy az *Arany Trombitát* egypár szakemberen kívül ma már senki sem ismeri.

Am közelebbi vizsgálatát nemcsak az évforduló alkalmisága indokolja, hanem az eddigi Sárosi-irodalom revíziójának szükségessége is. Mert ama bizonyos »politikai tekintetek« úgyszólván a legutóbbi évekig gátolták az esetleges közönségérdeklődés megnyugtató kielégítését. A téma ugyanis — Sárosi dinasztiaellenes kifakadásai miatt — sokáig igen kényes volt, s az elmúlt korok irodalomtörténetének opportunizmusa végül is a mű általánosságokba burkolt sablonos jellemzésére vezetett.

I. A Sárosi-irodalom. Petőfi és Sárosi. Toldy Ferenc, a kiegyezés táján, Sárosinak még csak egy odavetett megjegyzést juttat. A *magyar nemzeti irodalom történetének* »A classicisták epigonjai« c. fejezetében ugyanis mindössze annyit mond róla, hogy a hazafiúi érzésnek »már erősb hangot ad«, mint Kerényi Frigyes.¹⁾

Az *Arany Trombita* irodalomtörténeti értékelése voltaképpen Gyulai-val kezdődik, mert Toldy még csak sem merete említeni e forradalmi verset. Gyulai szerint a vers elsősorban politikai irányműnek tekintendő s nem költői alkotásnak; hatása is csak politikai volt s »a nép-nemzetes költői irány fejlődésében« nem játszott szerepet.²⁾ Gyulai e megállapítását

¹⁾ Pest 1864—1865. 377. l., sőt még a 2., jav. kiadásban is: 1868. II. köt. 143. l.

²⁾ Bp. Szle. 1866. V. köt. és Gyulai Pál *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye*, 1297. 247—248. l.

Zilahy Károly egy észrevételével kapcsolatban tette, midőn ez Sárosi versét Petőfi költeményei s Arany János *Toldija* mellett említette.³⁾

De Sárosi helyét a hivatalos irodalomtörténet számára nem Gyulai szabta ki, hanem Beöthy Zsolt⁴⁾, a századfordulón. Felhasználva, de egyszerűs-mind önkényesen módosítva is Széchy Károly⁵⁾ és Abafi Lajos⁶⁾ kutatásait, valamint Vádnay Károly visszaemlékezéseit⁷⁾, továbbá a Náményi Lajostól szerkesztett *Sárosy-album*⁸⁾ becses adattárát, Beöthy jelölte meg azt az utat, amelyen újabban a legtöbb Sárosi-kutató (Wallentinyi Samu⁹⁾, Kéki Lajos¹⁰⁾, Lakner Ilona¹¹⁾ haladt. Eszerint Sárosi, — mint az »eperjesi költők« egyike — Kisfaludy Károly, Vörösmarty és főleg Bajza epigonjainak vonalán szintén az almanach-írást képviseli; ám ugyanakkor »fékezetlen lírai képzelete meg népies hangja« révén Beöthy »Petőfi előfutárai« közé is sorozza Sárosit.

Minden efféle prejudikáló feltevés adatszertű cáfolatát találjuk Horváth János Petőfi-könyvében. A könyv Függeléke Petőfi és Sárosi versei között mindössze két megfelelésre utal; de ezek sem tartalmi vagy formai átvételek Petőfinél, hanem inkább csak véletlen és egyáltalában nem jelentős hasonlóságok.¹²⁾

Sárosi epigon-költészetének úgyszólván nyomait sem leljük tehát a pályakezdő Petőfi líráján! Ezzel szemben igen könnyű sorozatosan megállapítani Petőfi forradalmi költészetének hatását Sárosi verseiben! Sárosi költészetét nem is mérlegelhetjük helyesen, ha nem különböztetjük meg abban két fejlődési szakaszát. Irodalomtörténetírásunk Sárosira vonatkozó ellentmondásai épp onnan eredtek, hogy ezt a megkülönböztetést eddig elmulasztották.

Sárosi az 1830-as években és a 40-es évek elején tényleg az almanach-líra divatos útján járt, mint eperjesi társai: Vachott Sándor, Kerényi Frigyes és Szemere Miklós. Kedvelt műfajuk: az emlékvers és az epigramma. Ekkori életrajzának és ízlésének megfelelően Vörösmarty volt legfőbb költő-eszménye. Túlzott önbizalmában Sárosi Vörösmarty mellett más költőt nem is ösmert el maga fölött.

Ebben az első korszakában témáin, versformáin és frazeológiáján egyaránt uralkodik a korábbi nemzedék költészeti hagyománya, amely nemcsak Vörösmarty és Bajza, hanem Kazinczy, Kölcsey és Szemere Pál ars poeticájában is gyökerezik. Gyakori versformája a szonett. De jellemző a fiatal Sárosira az almanach-líra egy másik öröksége is: a szenvedő hang, a finomkodó papírosnyelv. Egy ekkori találó kifejezésével élve: valóban »uracsnövényei«, vagyis művirágai ezek a divatos szobaköltészetnek. Íme, néhány kiszakított művirág az *Athenaumba* írogató húszévkörüli Sárosi

³⁾ Zilahy Károly *munkái*. 1866. II. köt. 151. l.

⁴⁾ *A m. nemzeti irodalom történeti ismertetése*. 5., jav. és bőv. kiad. 1889. II. köt. 57. lap, továbbá: *A m. irodalom kis tükré*. 7. kiad. Sajtó alá rend. Kéky Lajos, 152. l. és végül ld. egyetemi előadásait, így többek között az 1921—1922. tanév I. felében: *Petőfi a m. költészetben*.

⁵⁾ Hazánk s a Külföld, 1871. 24. sz. (Závodszy Károly néven) és Ország Világ, 1889. 20. sz.

⁶⁾ A »Nemzeti Könyvtár« XXXV. kötetében, *Sárosy Gyula összes művei*, 3. köt. bevezetés.

⁷⁾ *Irodalmi emlékek*. Bp. 1905.

⁸⁾ *Sárosy-album*. Arad, 1889.

⁹⁾ *Sárosy Gyula élete*. Bp. 1898. Kiny. sz. Ország Világ 1898. évf.-ból.

¹⁰⁾ *A szabadságharc verses krónikája*. Irod. tört. 1915. 167—174. l.

¹¹⁾ *Sárosy Gyula élete és költészete*. Debrecen, 1938.

¹²⁾ Horváth János: *Petőfi Sándor*. 1922. 524. l. Petőfi *Az alföld* c. versével kapcs. utalás Sárosy [oroszról fordított] *Emlékezet* c. versére (1842.); 3. vsz.-ában a »szabad alföld« s »meddő tetők« ellentéte. — 568. l. Petőfi *Ősz elején* c. versével kapcs.: »Strófa-szerkezete kedvelt versalakja a negyvenes évek lírájának. Ilyen [többek között] Sárosy: *Télen* (Ath. 1840. I. 184.)

verseiből: »Elfutsz tehát leányka, mégis el? . . . sujt az önkény gyáva gerjedelme? . . . úz a látnivágyók szenvedelme?« stb. Másutt: »képzetim, szám, üdv világa, sötét enyészet halmai, kéjderítő borús haza, est szelíd fuvalmai, hárfád mély siralmi« . . . stb.

Jellemző erre a korszakára, hogy a divatos konvenciók még a hazafias fájdalom lázadó kitöréseit is kecses dalformába, gondosan cizellált sorokba készítetik. Lovassy Lászlóról például még a szelidhangú pályatárs, Vachott Sándor is jóval erőteljesebben szól *A külföld rabjában*, mint ahogy Sárosi zengi 1838-ban *Lovassy dalát*.

Feltehetőleg a Lovassy-féle pörnek vagy Kossuth fogságának emlékével függ össze 1840 körül írt *Börtöndal-a* is. Jellemző terméke Sárosi első korszakának! A zsarnokság, »a buta kény« elleni szenvedélyes kifakadás után általános reflexiókat sző, Kazinczyra, Mátyás királyra és Napoleonra való utalással, hogy végül is elfojtsa lázadó hangját a tehetetlenség.

Az 1840-es évek első felében Sárosi költészete gyökeres változáson megy át. Szakít az almanach-líra, a biedermeier-költészet tartalmazott hagyományával s az élet és irodalom szorosabb kapcsolatait keresi. Kossuth politikája ekkor bontakozik ki hatalmas arányaival. Bizonyára Kossuth szerepe is jelentős impulzust adott a már-már elsekélyesedő lírának, hogy forróbban élje át s az exkluzív irodalmiság köreit szétfeszítve a milliók számára fejezze ki »korának érzeménységét« . . . Vörösmarty és Petőfi között Eötvös »aktivista« költészet alkotja az átmenetet és Sárosi helyes ösztönrel most ehhez az új irányhoz csatlakozik. *A falu jegyzője* s a negyvenes évek hasonlóirányú elbeszélőirodalmának és társadalomkritikája s a mulatt átértékelő szemlélete indítja őt is újszerű állásfoglalásra. Így jelennek meg egyre nagyobb számban s mind élesebb hangon írt satirikus genre-képei, és lírai darabjai, egy szabadabb, emberibb élet kialakítását sürgetve. *Ó-araði Maradi Mihálynak fejtől való fája* c. versében például a csökönyös konzervatív nemest, Petőfi Pató Pál-típusát gúnyolja ki: »Itt nyugszik ő, és nem mozog, Mert életében sem haladt. Most még inkább maradni fog Örökre tán a föld alatt. — A napra nem nézett soha, Félt, hogy nyomán haladni kell . . .« stb. Egy másik ekkori verse az *Uri szék* (1845). Egy aradmegyei helységről szól a história. Halomra gyűlt már a sok elintézetlen panasz; a falu szegényei megkérik végre a földesurat a földesurat: tartson nekik úriszéket. Ez a kítűzött napon az udvarra előkészített »hosszú széken« mindnyájukon egyformán orvosolja a panaszt »erdőn termett ítélettel.« A földesúr már meghalt, de a jobbágyok azóta sem kívántak többé úriszéket tartatni . . .

Sárosi ekkori munkásságának még egy emlékét kell föllelevenítenünk. Az 1840-es évek első felében egy Dózsa Györgyről szóló dráma tervével foglalkozott. *Népkirály* lett volna a dráma címe. Eperjesi barátaihoz, Pulszky Ferenchez és Szemere Miklóshoz írt leveleiből látjuk: mint birkózott a nagyszerű feladattal! Aradon hiatalnokoskodott s a városban »sem magán-, sem közkönyvtárt nem talált, honnan történeti adatokat meríthetne.« A témához készülődve fölveti a kérdést: »lehet-e Dózsát, mint az arisztocratia ellenében a népszabadság kivívásában áldozatul esett vitéz és derék hőst szép fényben festenem? És ha lehet, szabadna-e sajtó alá bocsátanom, vagyis inkább tanácsos lenne-e éppen mostan, midőn még gróf Széchenyi is az izgatás ellen panaszodik, az alkotmányos kedvezeteknek a népre is kiterjesztése pedig minden jelesb főt foglalkoztatja?« Ilyen körülmények között Sárosi Dózsa-dramája, sajnos, nem valósult meg. »Dózsa nyugszik« — írja három évvel az előbbi tervezet után. »Nem hiszem, hogy legyen valaha belőle valami . . . Dózsával az én alárendelt komisz állásban nyíltan fellépni nem egyéb volna, mint azt a nyomorult hétszáz forintocskát is

elveszíteni. Azért nemigen sietek veled. Ó alkalmasint akkor fog megszületni, amikor én már meghaltam; vagy ha nem életrevaló lesz, talán akkor sem . . .»

Sárosi költői fejlődésének e korszakát szokták volt a Petőfihez való átmenetnek s őt mintegy Petőfi előfutárának tekinteni. Horváth János Petőfi-könyvének adattárából láttuk már, hogy nem az! Már csak azért sem, mert Sárosi e fordulata szinte egybeesik Petőfi fellépésével; mintáik, eszményeik közösek, Petőfi tehát nem követi Sárosit, hanem egyszerűen csak ott kezdi pályáját, ahol ez — egy aránylag sivár szakasz után — folytatja költői mesterségét. Sárosi és Petőfi útja tehát eleinte párhuzamos; és amikor a két út összbhajlik, akkor sem Petőfi, hanem Sárosi igazodik a másikhoz! Ez pontosan 1847—48 táján következik be.

Sárosi kezdetben — a gyöngébb fél ösztönös féltékenységgel — fölényt erőszakoló bosszúsággal nyilatkozott Petőfi verseiről: »Hagyj te nekem békét a te Petőfiddel! Nekí izlése nincs s a káplár, kivált humoros verseiből nagyon kikandikál« — írja egyik barátjának, Petőfi első verseskönyve megjelenésekor (1844.) »Hogy el van kaptva, oka Vörösmarty.« Egy teljesen jelentéktelen poéta (Eördögh Dániel) egy verséről azt mondja: »Többet ér, mint húsz vers a Petőfi gyarából.«

Személyes viszonyuk tehát eleinte nem lehetett valami szívélyes. 1847 körül azonban hirtelen mély változást látunk Sárosi fejlődésében. Megérzi Petőfi új hangjának korszakos jelentőségét s a szabadságharc idején éppoly ellenállhatatlanul sodorják magukkal Petőfi forradalmi költészetének hullámai, mint idősebb és fiatalabb költőtársainak egész sorát. Később össze is barátkoztak és Sárosi utóbb egyik legszebb versét (*A Csárda romján*) szentelte Petőfi emlékének.

A szabadságharc idején Sárosi már Petőfi hatása alatt írja lelkesítő dalait. Ezek közül, — mint akkoriban igen népszerűt — főleg *Toborzóját* szokták idézgetni Sárosi méltatói; de nem vették észre, hogy népies hangja és a délvidéki eseményekhez kapcsolódó tartalma révén mily szoros tárgyi és hangulati rokonságot mutat az *Arany Trombitával* (különösen a VI—VII. lehellettel.)

Legsikerültebb negyvennyolcas verse, a *Vészdal 1848*, hasonlóképpen közeláll az *Arany Trombitához*. Híven kifejezi a forradalmi fiatalságnak erős francia-szimpatiáit és ilyenirányú politikai tájékozódását, amint az például a szintén Petőfit követő Vajda János, Léway József és Szász Károly negyvennyolcas lírájában is megnyilatkozik.

Páris felett a nép »legyen« szavára,
Világrázólag megdördült az ég.
Rádúlt a ház a bourbon koronára,
Menykőt fogott a vén királyi szék;
S a csattanás, mely országokra szólt:
Világzsabadság vészörgése volt.

E strófával intonálja a verset, mint ahogy az *Arany Trombita* II. lehelletében is az »Új szabadság« magasztalását a francia forradalom dícséretével kezdi. Az egész verset ugyanúgy a lelkesedés s a gyűlölet lángja hatja át, mint az *Arany Trombitát*; más versformában és más tónusban (részint Petőfitől kölcsönzött, részint örökölt korábbi frazeológiával), — de ugyanazon a hőfokon. Petőfi versei közül három is (*Egy gondolat bánt engemet*, *Élet vagy halál! Itt a nyílám! mibe löjjem?*) belejátszik Sárosi e költeményének (s ezzel együtt az *Arany Trombita* megfelelő részeinek) tartalmi és nyelvi kiképzésébe.

Forradalmi versei között megemlítendő még a *Lengyel légió dala* (1849), amelyet Langie Antal után fordított lengyelből. Sárosi könnyen tanult nyelveket. Munkái között német (Matthisson, Heine) és angol (Pope, Moore) vers-, valamint olasz (Monti) drámafordításokkal is találkozunk. Eperjesi éve alatt szlovákul is megtanult és ez a szláv nyelvi alap képesítette őt arra, hogy orosz, lengyel, cseh és szerb műfordítói feladatokat is megoldjon.

Egyetlen orosz versfordítása — úgy látom — eddig elkerülte a hazai szakirodalom figyelmét. E vers kérdése különben is több szempontból vár még megvilágításra. Eredetileg az Athenaeumban jelent meg (1842 I. félév 23. sz. 358—9. l.) ily címmel: *Emlékezet. Pulszky Ferencznek megosztásul*. Utóbb Abafi Lajos kiadásában (II. köt. 259—260. l.) ily címmel: *Emlékezet Szt. Pétervárra. Meckoff után oroszból*. Az eredeti, az első közléskor tehát Sárosi nem tüntette fel, hogy a vers fordítás, s ennek megfelelően címét is módosította. A kötetbeli közlés szerint az orosz költő neve Meckoff, viszont Abafi Lajos Sárosi életrajzában (S. Gy. összes művei III. kötetének bevezető tanulmánya, XXXVIII. l.) Merhoff név szerepel. A rendelkezésemre álló kézikönyvekben egyik nevet sem találtam meg. A versben a szülőföld utáni vágy, a hazafias érzés s az elnyomás elleni lázadás érzései olvadnak össze. A költő »sorsa forradalmiról« emlékezik s oly dalra készül, mely »mint vészragadta lángfürt oly szabad...« Sárosi e versének kettős érdeke van: egyik legrégebb orosz versfordításunk; a negyvennyolcas magyar forradalom egyik költője tolmácsolja benne egy orosz költő forradalmi versét. Az orosz költő kilétét, ha ugyan a vers valóban fordítás, mindenképpen érdemes volna megállapítani.

Vajjon nem kell-e Petőfi közvetlen hatására gondolnunk akkor is, midőn az almanach-líra (tehát egy tipikusan arisztokratikus jellegű szobaköltészet) Pókai Sárosy Gyulája (Pókai Sárosy Lajos uradalmi gazdatiszt és Dabasi Halász Katalin fia) most, a »ponyvára került« *Arany Trombita* szerzőjeként (névét Sárosi-ra egyszerűsítve) maga is Petőfi költőt és politikai hitvallását hirdeti (az I. lehelet utolsó soraiban):

Jertek ide tehát ti szegény Magyarok!
Szentírás az, amit mondani akarok.
Mert én, ki magam is a népből születtem,
Veletek örültem, veletek szenvedtem.
Kinek a szabadság volt legszentebb gondom,
Igazat beszélek, higyétek, ha mondom.

Sárosi minden jelentősebb versét, amelyre ma is érdemes figyelniük, fejlődése második szakaszában írta, amikor már ő is Petőfi nyomdokain járt. Csak néhány év telt el s közben minő átalakuláson ment keresztül! 1844-ben még kétségbevonta a »káplár«-költő ízlését, elkapatott vadzszeninek hitte, rejtélyes eltűnése után pedig — mint aki vele együtt mélyen s teljes valójában átélte a forradalmat — az elsők közt zengi Petőfi apoteozisát: »Az Isten küldte Petőfit, Hogy hagyyna-e földön nyomot... Ott látom őt a csillagok közt — Kiről minden csillag regél...« stb. Egyik 1850-ben írt költeményét (*a Farsangi dalt*), — mely üldöztetése miatt csak kézírathán, névtelenül terjedhetett — sokáig Petőfi versének hitték.

II. Az Arany Trombita műfaja és szerkezete. Kossuth és Sárosi. Az Arany Trombitával kapcsolatban a Sárosi-irodalom hagyományosan utal Kossuthra, mint akinek — a kortársak szerint — igen jelentős szerepe volt a mű sugalmazásában. De még Kossuth és Sárosi viszonyát sem fejtették ki kellőleg. Pedig éppen e kérdéssel függ össze a vers némely szerkezeti problémája és annyiszor vitatott műfajjellege is.

Kossuthal Sárosi felvidéki baráti köre révén került ismeretségbe. A több, mint tíz évnél korkülönség ellenére szívélyes barátság alakult ki közöttük. Midőn Sárosi 1841-ben első önálló irodalmi felolvasó körútját tette, hosszabb ideig tartózkodott Kossuthal és Lisznyaival Zemplében, Kazinczy Gábornál és Kandó Kálmánnál. 48-ban Sárosi teljes meggyőződéssel csatlakozott a forradalomhoz. Aradról a pesti váltótörvényszékhez kért előadóírói kinevezést s azt 1848 júniusában meg is kapta ; egy év múlva, 1849 júniusában váltótörvényszéki elnökké nevezték ki. Az ötvenes években írt *Verhőr* c. versében utal is egykori elnöki tisztségére. (Hova való ?) Egykor az elnöki székbe . . .) 1849 áprilisában Kossuth kívánságára s hathatós támogatásával képviselőjelöltnek is fellépett a Bodrogközben.

Említettük, hogy a kortársi följegyzések szerint Kossuth ösztönzésének jelentős szerepe volt az *Arany Trombita* létrejövetelében. Ez azonban nem azt jelenti, mintha a költemény »rendelésre« készült volna! Hiszen első felét, — mely nagyrészt csak a lezajlott események összefoglalására szorítkozik — Sárosi már 1848-ban megírta és abból egyes lapok szemelvényeket is közöltek ; ellenben arról van szó, hogy Kossuth — a szemelvényekből is meggyőződve a mű kitűnő propagatív erejéről — fontosnak tartotta mielőbbi befejezését, természetesen az általa követett irányelvek határozott kidomborításával.

Sárosinál tehát nem alkalmi fellángolásról van szó. Az ő Kossuth iránti tisztelete régi barátságukban s elveik azonosságában gyökerezik. Ezt eléggé bizonyítja utolsó évtizede. Forradalmi eszményeit, negyvennyolcas költészetét soha meg nem tagadta, — mint Lévai, Szász Károly és mások tették. Az *Arany Trombita* lelkes Kossuth-jellemzése szinte szó szerint megtalálható később is, az üdöztetés idején írt verseiben. Mindig büszkén vallja : »Jogot hallgattam Lajostanodában ; De eltűnt a mester, világtanárrá lett, S most Londonban tanít és Amerikában.« Híres *Farsangi dalban* is ugyanolyan rajongó várakozással gondol rá, mint ahogy az *Arany Trombitában* dicsőítette. »Éljen Kossuth Lajos, hazánk megváltója« — írta az *Arany Trombitában*. (XII. leh. végén.) A *Farsangi dalban* pedig : »Kossuth, az Isten második fia : Külföldön érzi, mint nyög Hunnia . . . De majd eljő még Messiások . . .«

E néhány mozzanat eléggé jelzi, hogy az *Arany Trombita* Kossuthért való lelkesedése nem alkalmi megrendelés, vagy holmi kormányutasítás következménye, hanem egy évtizedes barátság és azonos törekvések természetes megnyilatkozása.

Kossuth két nagyszerű irodalmi remekével is hatott Sárosi művére. Így mindjárt az *Arany Trombita* címe is alighanem Kossuth híres július 11-iki beszédének emlékezetes igéit variálja. Kossuth ezeket mondta : »Úgy érzem, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót . . .« Sárosi hasonlóképpen transzcendens erőre : »az örök igazság parancsolatjára« hivatkozva szólaltatja meg s veti ponyvára a tárogatónál népiesebb, köznapibb, de az ügyhöz méltóan mégiscsak arany *trombitáját* . . . (A cím szabta meg aztán az egyes fejezetek, énekek sajátos elnevezését a népiesnek vélt »lehellet«-ekben. A vers 12 lehelletről és még egy »utolsó« lehelletről áll, szintén »népies« meggondolásból : — elkerülendő a babonás 13-as számot!)

Kossuth másik műve, mely közvetlenül hatott az *Arany Trombitára* : az Országos Honvédelmi Bizottmány nevében, december 22-én kibocsátott proklamációja.¹³⁾ E proklamáció népszerű magyarázata szerint : a háború főoka az, hogy az udvar a nép észretérése miatt már nem zsebelhet kedvére s nem tudja kifizetni roppant adósságait. Ezen indokolással is fokozni

¹³⁾ Közlöny. 1848. II. 928. I.

akarta az Ausztria elleni gyűlöletet s növelni a nemzeti lelkesedést. Sárosi pontosan követi e gondolatmenetet a Kamarilláról szóló IV. lehelletben, Zsófia ajkára adván a hopponmaradt országnyúzóknak panaszát. Ugyane proklamáció adott ösztönzést István nádor alakjának megmintázására is, amellyel szintén a IV. lehelletben találkozunk.

Ami Sárosi verse keletkezését, szerkezeti és ezzel összefüggő műfaji alakulását illeti, kétségtelen, hogy eredetileg a szabadságharc verses krónikájának, »néphőskölteménynek« indult. Erről tanuskodnak a vers első részei s a szemelvényes alkalmával hozzájuk fűzőtt szerkesztői megjegyzések. Sárosi a nagyszerű történeti esemény egész folyamát az impressziók frissességével s előadását az elképzelt népi hallgatósághoz hangolva készült megőrkíteni. E szándékát azonban már 48 végén megzavarták az események váratlan, gyors fordulatai. Amíg a hónapokkal előbb lezajlott mozgalmakról van szó (a márciusi napokról, a minisztérium megalakulásáról stb.): szerencsésen oldja meg feladatát. Amint azonban az események sodra utóli a krónikák tollát: a szerkezeti biztonság megbomlik s már csak szaggatott előadásban s rendszertelenül kiragadott képekben utal a forrongó ország állapotára; a krónikás kénytelen elbeszélő hangját a lírikuséval felváltani, eldobja szerepét, ő maga is a küzdők közé áll, toboroz, izgat, lelkesedése és gyűlölete elementáris erővel nyilatkozik meg. Ilyen módon a vers már a harmadik-negyedik énektől fogva mindinkább elveszti eredeti krónika-jellegét. Kossuth Sárosi versében kiváló eszközt látott az életbevágó politikai célok, nevezetesen a detronizáció tényének propagálására. Ezért ösztönözte és sürgette Sárosit. A művet tüstént nyomdába is adták. Debrecen város könyvnyomdájában készült, akárcsak — egy ideig — Arany János és Vas Gereben népiapja: a Nép Barátja. Miközben a kézirat elejét szedték-nyomták, Sárosi éjt-napot összetéve dolgozott befejezésén. A mindössze 24 ívlepből álló, kéthasábosan nyomott füzet így is csak május elejére készült el.

E külső körülmények határozták meg az *Arany Trombita* műfaji alakulását. A költemény, mely a szabadságharc verses krónikájának indult, külső körülmények következtében mind több szubjektív s politikai izgató elemet fogadott magába s második felében már inkább verseszedett röpirattá, pamfletté vált. Ezek a tények, melyeket sem a költőnek, sem az irodalomtörténetnek nincs mért röstellnie. Annál különösebb, hogy Sárosi egyes méltatói mindenáron »szépítgetni« próbálják a dolgot, mintha bizony egy mű értékét és jelentőségét műfaji rangsorolása határozná meg! Valóban szinte a komikummal határos: hogyan bukácsolnak egyes méltatói (Széchy, Abafi, Wallentinyi) a műfaji hovatartozás kérdése körül!

Némely jelek arra mutatnak, hogy Sárosi műve 1848 december elején valamilyen szerkezeti formában már nagyjából készen volt, sőt kiadás előtt állott. Erre vallanak az Ábrányi Emil-től szerkesztett *Jövő* c. politikai napilapnak s a Vas Gerebentől és Arany Jánostól szerkesztett *Nép Barátja* c. népművelési hetilapnak az *Arany Trombita* egy-egy bemutatott részletéhez fűzött megjegyzései. Ábrányi azt írja, hogy ő »látta az egész művet«, Vas Gereben pedig szintén hasonlóan nyilatkozik. Ábrányi szerint: a mű célja, hogy a népet fölvilágítsa a szabadságharc okairól; Vas Gereben szerint: Sárosi művében »az új szabadságnak egész története leend megírva.«¹⁴⁾

¹⁴⁾ Érdemesnek tartjuk ideiktatni mindkét szerkesztői megjegyzést. A *Jövő*, 1848 dec. 8-i számában az Ar. Tr. első lehelletét, a »Tájékoztató«-t e sorok kíséretében közli: »Csak lapunk értékét véljük nevelni, midőn tiszt. barátunkat, mint rendes dolgozótarst mutatjuk bé olvasóinknak. — A jelen mű, mellynek költő nagy becsét olvasóink e mutatványbul is megítélhetik, azon magasztot czélt tűszte (!) maga elé, hogy az ország szegényebb lakosait olcsón s népszerű költészet nyelvén fölvilágítsa a szerencsétlen

Ha Ábrányi talán túloz is, amikor azt állítja, hogy »az egész művet« látta, a Vas Gerebentől is jelzett közeli megjelenés arra mutat, hogy Sárosi e munkát (jobban mondva : a munka tervezett első füzetét!) rövidebbnek szánta, mint ahogy ma ismerjük. Ez az eredeti rövidebb szöveg alighanem csak az »új szabadság« kivívásának történetét (tehát körülbelül az első tíz lehelletet) tartalmazta volna. Az első tíz lehellet eseményei 1848 decemberéig terjednek. A X. lehelletben Bem éppen Erdélybe indul, hogy visszahódítsa várait. Sőt

Beveszi az eget, ha kell, jó kedvében. —
... Székelyek! őt Kossuth küldi most hozzátok,
Hogy mint apátokat olybást fogadjátok.

Kossuth Bemét 1848 december 1-én nevezte ki az erdélyi haderő teljhatalmú főparancsnokává. A XI. lehellet »Vindisgrétz« betöréséről, vagyis decembervégi és januáreleji eseményekről szól, ezt tehát Sárosi már Debrecenben írta!

Semmi sem bizonyítja jobban a mű eredeti krónika-jellegét, mint az, hogy eleinte együtt haladt az eseményekkel, mígnem az események s a szenvedélyek árja fölébe nem kerekedtek a krónikásnak ...

A Pest és Debrecen, 48 és 49 közti változásokat nemcsak a mű kiterjeszkedése és szövegmódosulása, hanem felfogásbeli különbsége is jelzi! Az első három lehellet még aránylag mérsékelt hangon tárgyalja a király s a kormány intézkedéseit. Ezek a részek ugyanis még az 1848. év nyári eseményeiről szólnak. A következő lehelletek azonban már az évvégi s a 49. tavaszi események hangulatát vetítik vissza. Sárosi a forradalom radikális csoportjához csatlakozva, szenvedélyesen kárhoztatja a dinasztiaát, élteti a reszpublikát s elítél mindenkit, aki gyáván visszavonul. E szempontból különösen jellemző példa Eötvös József kettős arcképe az *Arany Trombitában*. A III. lehelletben még az első magyar felelős kultuszminisztert állítja elénk :

Az apró Eötvösnek nagy híru a neve
Melyet ragyogóvá a könyvírás teve.
Jó, vallásos ember, szelíd mint múzsája —
Ezt a nagy tarisznyát azért bízták rája.

De már a IX. lehelletben a kishitű embert, aki külföldre futott :

Van, kinek e híre (t. i. gr. Zichy Jenő kivégzésének hírére)
S kikerülni sorsát megy Helvétziába. [megindul a lába]
Sorsát, melyet egykor szinte ilyen formán

polgárháborunk valódi okairól. — Mi láttuk az egész művet s örömmel mondhatjuk, hogy a czél magasztosságának kivételben elég van tevé. — S szükségesnek tarjuk itt a honvéd bizottmányt, vagy különösen a vallás s oktatási ministeriumot arra fölkérni, vegye át szerzőtől ezen a művet, s azt lehető legolcsóbb áron igyekezze (l) az egész ország népei között elterjeszteni. — Mai nap első szükség, hogy a nép lássa miben állottak az ország bajai — s e czélra újabban ajánlható az itt bemutatott *arany trombita*. Rövid időn újabb közleménnyel örvendeztetjük meg olvasóinkat. Szerk.*

A *Nép Barátja*, 1848 dec. 10. számában a II. lehelletet, az »Új szabadság« címűt közli. A szerk. megjegyzés szövege : »Atyámfiai! ezen vers melyet a mi jó barátunk, Sárosi (l) Gyula írt a nép számára, mely könyvecske olcsó áron leszen kapható minden városban. Az új szabadságnak egész története leend ebben megírva, azért nagyon jól teszik figyelmetek, ha azt iparkodnak minél előbb megvásárolni.« Megjegyzendő, hogy az itt közölt szemelvény s a debreceni kiadvány szövege közt, néhány sorban, meglehetősen különbség mutatkozik. Ezekre most nem térek ki. De a szövegváltozatok jelzik, hogy Sárosi Debrecenben alaposan átdolgozta eredeti kéziratát!

Végül megemlítem, hogy Sárosi az *Ar. Tr.* III. lehelletét (»Első magyar felelős minisztérium«) is közölte mutatványként a Vahot Imre szerkesztette *Budapesti Divatlap* 1848 dec. 24. számában.

Megjövendölt neki Párisban Lenormán.
 Jobb sorsot érdemlél szegény Ötvös Jóska!
 Héj! keserű neked most Svájcban a sóska!
 De bízzál istenben, írj rólunk szép regét —
 Kik végig harcolnak a csaták öregét.
 Ha látnád: mint jön a gránátos Budáról
 S hogy még ma honvéd lesz, olvasnád arczáról;
 Feketesárga volt eddig a zsinórja —
 Ha látnád, mint tépi s az utcán mint szórja;
 S hogy áll át a Turszki százanként honvédnek:
 Be' megjőne hite szivednek, elmédnek!

Ugyanekkor hasonló csípős megjegyzéseket oszt másoknak is, főleg az u. n. »békepart« tagjainak ...

A pesti krónikás helyett Debrécebben a forradalmár írja az *Arany Trombitát!*

III. A »kényes« részek. Szemere Pál, Szemere Bertalan, Jókai és Sárosi. Ha valaki elolvassa az *Arany Trombitát* és utána áttanulmányozza a Sárosi-irodalmat, különös meglepetésben lesz része. Feltűnő tartózkodást, kinosan tapintatos bánásmódot észlel mindvégig a versnek éppen azon szakaszaival szemben, amelyek reá (s bizonyára száz év óta minden olvasóra!) a legfrappánsabb hatást gyakorolták. Az irodalomtörténetek úgy leplezgetik a mű némely részletét, mint valami családi szegényüket. Igyekeznek óvatosan megkerülni, vagy gyorsan átsiklani rajtuk. S ha véletlenül mégis szóvá teszik e szakaszokat: keményen elmarasztalják miattuk a szerzőt! Elítélik »gyűlölködő, ócsárló, ádáz hangjáért«, vagy kifogásolják, hogy »tollát nem egyszer a felháborodás, sőtét gyűlölet vezeti, márpedig aki gyűlöl, az nem lehet tárgyilagos ...« stb. Az avatott olvasó tudja: miről van szó. De — mint mondtam — ma már vajmi kevesen vannak, akik ismerik magát a művet, viszont a sokféle irodalomtörténeti tanulmánynak mégis csak akad néha olvasója ... Az ilyen olvasó aztán, (aki csak irodalomtörténetből ismeri az irodalmat!) soha meg nem tudja érteni, hogy miről is szól Sárosi nagy haragja? s miért is kellett évekig bujdosnia, miközben poeta-neve akasztófán függött? A legtöbb, amit az irodalomtörténetek e kényes »belső« ügyről elárulnak, annyi: hogy a »Habsburg-ház és a bécsi kamarilla ellen izgatott ...«

Az irodalomtörténetnek bizonyára nem feladata titkokat őrizni nemzedékről-nemzedékre, vagy zsákbamacskát árulni. Különösen, ha már a titkolódzás kényszerű ideje régen lejárt. Egyébként az *Arany Trombita* körül nem is tudtak soha kielégítő magyarázatot találni. Hiszen negyvennyolcban más költő is izgatott a Habsburg-elyomás ellen, más is fölhívta a nemzetet az élethalál-küzdelemre s legfeljebb pár évi börtönbüntetést szabtak ki rá, (mint például Czuczorra, akinek *Riadóját* később tovább szavalgatták az önképzőkörökben), vagy alig részeseült megtorlásban, (mint például Arany, Léway s mások). Az érdeklődőnek tehát (ha módja volt utánaajárni!) előbb-utóbb rá kellett jönnie arra, hogy mindaz, amit az *Arany Trombitáról* s a költő súlyos büntetéséről az egész Sárosi-irodalomban olvashat, csak »félhivatalos« magyarázat« megalkuvás az igazsággal. Sárosit nem azért ítélték halálra, mert a forradalom mellett, vagy a dinasztia ellen *általánosságban izgatott* (hiszen ezt sokan mások is tették), hanem versének bizonyos szakaszaier, amelyek a Habsburg-ház legfőbb tagjait: V. Ferdinándot, Zsófia főhercegnőt és fiát: Ferenc Józsefet illették. A legsúlyosabban inkriminált rész a IV. lehellet, amely a bécsi Kamarilla boszorkánykonyháját tárja fel; de a IX., XI. és XII. lehellet sem marad sokkal mögötte.

A Habsburg-ház legfőbb képviselői s legszemélyesebb vonatkozásai itt kerülnek először pellengére a szabad magyar sajtóban! Sárosi kíméletlenül, de hatásosan és az akkori közvéleményt híven tolmácsolva jellemzi ezt az együtttest, gyöngélméjű és romlottlelkű tagjaival.

Azelőtt a birodalom területén hasonló gúnyképek legfeljebb csak kéziratok paszkvillusokban fordulhattak elő.

Az V. Ferdinándról szóló szakaszok aránylag elég enyhék. A királyt előbb, mint tökfilkót (IV. leh.), utóbb, mint »mészárló juhászt« (XII. leh.) mutatja be :

A mi Ferdinándunk gyarló egy férfiú. —
Eb hiszi, ha tudja : leány-e vagy fiú?
Még gyerek korában úgy fejére esett,
Hogy kificzamodott esze egy keveset.
S azóta be nem tud feje lágya nőni
Innen van, hogy annyi bakot szokott lőni . . .

Majd pedig a Kossuth ajkára adott jellemzés :

»Lehet-e még tovább az ország királya,
Ki ártatlan népét így tönkre prédálja?
Ki népét gyilkolni, pusztítani nem szánta
Lehet-e kegyelet szívébenkben iránta?
Mikor a trónuson ülő falamia
Maga gyujtogató, gyilkos haramia? . . .

Mindez bizonyára kimeríti a »felségsértés« ismérvét. De ha csak ez lett volna Sárosi bűne, — nem tudnók megérteni : miért kapott egészen enyhe ítéletet például Vas Gereben, aki a Nép Barátja egyik számában (1848 dec. 10.) semmivel sem mérsékeltebb tónusban a következőket közli :

»Nincs többé király.

Addig járt a korszó a kútra, míg eltörött, — Ferdinánd király is addig nyúzatta népeit, míg december 2-án az olmczi szentegyházban isten előtt megvallotta, hogy nem néki való a királyok mestersége! Amint mondják, már a felesége is úgy meggyűlölte, hogy az is magára hagyta a volt királyt és elment saját hazájába, nem akarván élni ezen embernyúzó vadállattal.

Azonban úgy vagyunk mink ellenségeinkkel, mint az egyszeri ördöggel mikor megdöglött, örültek az emberek, hogy nincs már több ördög ; pedig családokat, mert az ördögnek a felesége terhes volt, és egyszerre hét ördögöt kölykezett. Ferdinánd is alig mondott le a trónusról, most meg egy tejes száju tízennyolcz esztendős gyerek, annak a vipera Zsafia herczegasszonynak a fia akar magyar király lenni ; hanem előbb meg rabokká akar tenni bennünket, . . . no csak lesd!»

A nevezetes Kamarilla-jelenetben Ferdinánd után a királyi család többi tagjának ábrázolása következik : a »szájtató« Ferenc Károly, a vén Lajos főherceg («e pokolban ő az ördögök hadnagya»), János főherceg («az emberiségnek szinte régi gyomja»), István főherceg nádor («a kamarillának fő komédiása») stb.

Ilyen és hasonló erős jellemzésekkel, szenvedélyes kitörésekkel a negyvennyolcas forradalmi sajtó egyéb termékeiben is gyakran találkozunk. Sárosi Gyula főbenjáró bűne egészen más volt! Ő nem azáltal lett »felségsértő«,

hogy a *megkoronázott* V. Ferdinándot az említett módon kipellengérezte, hanem ama szakaszok által, amelyeket a *megkoronázatlan* Ferenc Józsefről és ennek anyjáról írt! Különösen az utóbbiak miatt! Mert Sárosi az új császár anyját sem kímélte. Versbeszede a róla keringő mendemondákat, amelyek magának az uralkodónak származását is kétes világitásba helyezték. (IV. leh.)

Elöl ül s kavarja a boszorkánytálat
Egy hercegasszonynak titulált vad állat,
Vad állat, a melynek Zsófia a neve
S mindennek a mit főz, maszlagos a leve.
Anyák, kik a hazán bánatba merültök
Jusson eszetekbe ha magzatot szültök :
Ne neveztesétek a lányt Zsófiának,
Mert ez szörnyű neve hazátok átkának.
Miért is nem vészett az anyja kínjában
Ott ahol született még Baviáriában ?

Bal felől látható Zsófiának fia
Ferencz József, a kis Beste Kurafia.
Nem tartja a világ ezt apja fiának
Holott valóságos váza Zsófiának.
Lám ez apró herceg már kölyök korában
Emberszámot tesz az ördögök sorában.
Készíti fejét a magyar koronára
Buzgón ügyelvén a mámi parancsára,
Kinek már régóta az az óhajta :
Hogy trónusán fíját, s ne a férjét lássa.
Hogy így felkapván az uborka a fára
Maga uralkodjék fíja rovására.

Tovább pedig a IX. lehelletben :

Hát ez a Jellacsics rémséges nagy vitéz,
Egy sereg kancsónak bátran szemébe néz.

Délben is éjszaki hajnal az orczája ;
S tán ezért szereti kedves Zsófiája?
A csintalan világ legalább azt hajtja :
Hogy Zsófi mindig a kedves bánt sóhajtja.
A bánt pedig viszont, ha Zsófi öleli,
Mondják — én nem lestem — hogy a hideg leli.
Az áll, hogy kettecskén gyakran mulatoznak
Kinek mi gondja rá : talán koloppoznak?
Bíz a rozsdás kés is szikrát ád, ha fenik —
S a vén asszonynak is, jön úgy, hogy pissenik.
De legyen a mint van, elég az hozzája :
Hogy Jellacsicsnak már rendén a szénája . . . stb.

Az *Arany Trombitának* ezek ama legkényesebb részletei, amelyek miatt Sárosira halálos ítéletet mondtak s a költemény minden föllelhető példányára megsemmisítés, rejtegetőire pedig szigorú börtönbüntetés várt. Világosan kiolvasható ez több egykorú följegyzésből, de különösen halálos ítéletének indokolásából, melyet a róla szóló irodalom soha nem érintett,

soha föl nem használt.¹⁵⁾ Az ítélet félreérthetetlenül kimondja, hogy Sárosit az *Arany Trombita* útján elkövetett »fölségsértés« miatt ítélték halálra; külön is hangsúlyozva a költő ama bűnét, hogy a verset oly rövid idő alatt is oly hatásosan, minden eszköz igénybevételével terjesztette a közönség körében. Az ítélet indokolása egyúttal minden kétséget kizáróan elárulja, hogy a megtorló hatalom kezében minő sors várt volna a forradalom igazi költőjére, aki az *Akasszátok föl a királyokat!*, *Itt a nyílam! mibe löjjem?*, *Készülj, hazám!* stb. »fölségsértő« verseket írta — Petőfire . . .

Költőnk egyes méltatói helyesen állapítják meg »népies hajlamát«, hogy t. i. teljesen a nép felfogásához és érzésvilágához alkalmazkodik; mégpedig úgy, hogy gondolatai, képei, megvilágításai, magyarázatai és érvelése mind a nyelvi kifejezés, mind a színvonal tekintetében a legszélesebb körű néphez igazodnak. Dícsérik népi szókincsét, képeit, hasonlatait, hatáson pattoztatott példabeszédeit. Ugyanakkor azonban meg sem próbálták föltárni népies nyelvének rétegeit s még csak két kötetnyi egyéb költeményeivel és egy harmadik kötetnyi prózájával és drámai munkáival sem vetették egybe az *Arany Trombitának* sok helyt valóban ízes, kitűnő népiességét! Pedig, hogy e téren is érdekes munkát lehetne végezni, arra nézve talán alábbi kísérletünk is eléggé tanuskodik.

Sárosi egyéniségének egyik jellemző bélyege a szarkasztikus gúny. E sajátos vonása lírai verseiben (pl. *Farsangi dal*) és az *Arany Trombitában* egyaránt kifejezést nyer. Hiszen az *Arany Trombita* hangulata főleg két változat — a lelkesedés és a gyűlölet — közt hullámzik. Ezzel kapcsolatosan kívánok rámutatni szatírájának egy olyan forrására, amely az *Arany Trombita* imént említett népies kifejezéseinek egy részét is közelebről megvilágítja.

Bármily meglepően hangzik: Sárosi Gyula népies frazeológiája egy részét, gúnyolódó szólásformáit nem közvetlenül a népyelvből, hanem egy irodalmi csemegéből: Kőlcsey és Szemere Pál közös gúnyiratából, az *Anti-mondolatból* kölcsönözte!

¹⁵⁾ Célszerűnek tartom az ítélet szövegét teljes egészében ideiktatni. Megjelent a Szilágyi Ferencről szerkesztett *Magyar Hírlap* c. hivatalos lap 1851. szept. 23-iki számában, 35 más halálos ítélettel együtt. (Köztük Andrássy Gyula, Batthyány Kázmér, Jósika Miklós, Kossuth, Perczel Mór, Szemere Bertalan, Tancsics Mihály, Vukovich Sebő és mások.)

Haditörvényszéki ítéletek.

27. [sorszámmal.] *Sárossy* [!] *Gyula*, sárosmegyei [!] születésű, 1848. körülbelül 34 éves, kath. nős, 1848. jún. 18. a pesti váltótörvényszék ülnökeül kinevezetve, 1848. [helyesen: 1849.] jan. 1-én felségsértési vád miatt nyilván ídézettett, de meg nem jelent; 1849. jan. elején a forradalmi kormánnyal Debreczenbe menekült, és ott a magas dynastia és más magas rangú személyek ellen irányzott, s az 1849. ápril 14-ki felségsértő végzés előmozdítására czélzó gúnyiratot költött, Arany trombita cím alatt a forradalmi kormány organumainak és a törvénytelen országgyűlésnek fölolvasta, nyomtatás alá adta, és azt, nemcsak Debreczenben nyilvános placátok által kijelölt helyeken olvasta fel az összegyűlt népnek, hanem az egész országban köröztetés útján is rossz szándékúlag a legnagyobb nyilvánosságra hozta. Végre a forradalmi kormány által 1849. június végén váltótörvényszéki elnökké kinevezetve, e hivatalt elfogadta, s működését július hó első napjaiban azzal kezdte meg, hogy több e törvényszéknél állomásban levő hivatalnokokkal, előrebocsátott fenyegetések mellett, Magyarország függetlenségére az esküt letette.

... Miután a vádlottak, kikre az előadott tényállásban minden egyesnél elősorolt cselekmények, törvényesen rájuk bizonyultak, daczára mult évi mart. 31-kén lefolyt idézési határidőnek meg nem jelentek: azért a fölöttük tartott haditörvényszéken egyhangú szavazattal ítéltetett: mikép összesen a fölségsértési bűn részesei, s ennél fogva az 5. hadiczikk s 1849-ki júl. 1-ji proclamatio szerint vagyonuknak elvétele mellett . . . kötél általi halállal büntetendők, s nevík a bitófán kiszegzetendők.

Mely a cs. kir. III. hadtestparancsnokság által megerősített ítélet mai napon közzététetett s a szolgálati szabály értelmében végrehajtott.

Pest, sept. 22-kén 1851.

A cs. kir. haditörvényszéktől.

Ha az *Antimondolat* népi zamatú kifejezései Sárosinál csak elvétve s kisebb számban fordulnának elő, lehetne arra gondolni, hogy a kettő közt nincs összefüggés s költőnk közvetlenül a nép ajkáról, a közbeszédből leste el azokat. Ámde csoportos, fürtös alkalmazásuk s pláne az *Antimondolat* egyetlen — jórészt Dugonics Etelkáját parodizáló — fejezetéb en együttlevő készletük minden kétséget kizáróan bizonyítja a szóbanlevő pamflet alapos kiaknázását.

Lássuk e különös átvételeket! — megjegyezvén, hogy a párhuzamos idézetek szövegjelölései a következő kiadásokra utalnak :

Arany Trombita. 1849. évi debreceni kiadás. (A lapszám után a hasábszám.)

Felelet a Mondolatra. Pesten, 1815. Kiadta Balassa József. Bp. 1913. RMKvt. 11. (rövidítve : *Antimond*). A Sárositól oly ötletesen kiaknázott fejezet a »Bohógyi Gedeonhoz. Pétsel, Júl. 28. 1814.« keltezésű levél. Id. kiad.-ban 62—65. lapon.

- III. leh. 4/1. Generális pedig csak úgy lett belőle
Ha *kőficzember* volt s nem tarhattak tőle.
- Antimond. 63. Az ilyen *kőfitz embörök* ugatnak az ujj ellen . . .
- *
- IV. leh. 6/1. Hazugságot soha senkire nem kentem :
De már az igazat bizony *kibőfjentem*.
- Antimond. 63. . . . szénnel írhatná az embör a kürtökbe, mikor valamit
ki tudnak bőfjenti . . .
- *
- IV. leh. 7/1. Oldalt a fal mellett, mint láthatja kendtek,
Ülnek s hallgatnak számos apró szentek,
A kik úgy környezik a királyi széket
Mint az éhes *mácskák a meleg szerdéket*.
- Antimond. 64. *Jó szerdékre várják a matskát*, s akkor tudom el is hallgat . .
- *
- IV. leh. 7/1. Fenséges herczegek! ég a ház felettünk —
Minden azt hiszi, hogy *bolond gombát ettiünk* . . .
- *
- Közönséges szólásforma ugyan, mégsem érdektelen, hogy maga az Antimond. is e szavakkal kezdődik (31. l.): Öcsém! *Bolond-gombát ettél e, vagy ezer sátán bujt beléd?*
- *
- IV. leh. 9/11. A *mézes madzagnak* lehet édessége :
De *markotokba is szakadhat a vége*.
- Antimond 63. Mög láttjuk azt is, hogy *markában szakad a vége mézes madzagnának, ha . . .*
- *
- IX. leh. 15/1. Azt hiszi : *ő hajtja a gönczöl szekerét*.
Antimond 64. . . . *ők magok (akarják) hajtani a göntzöl szekerét*.
- *
- IX. leh. 15/1. Ő el fogja nyerni az *aranypereczet*.
Antimond 65. De nem is való disznó orrára az *arany peretz* . . .
- *

- IX. leh. 15/II. A nádor pediglen kedvese karjában
Enyelegve, mosolygvá és Buda várában
Csak úgy heverészet a lágy pamlagokon
Mint a kúnok ebe a csorva homokon.
- Antimond 63. Az ilyen kófitz embörök . . . olly kevélyen sétálgatnak
föl alá, valamint a Kúnok ebe a tsorva homokon . . .

*

- IX. leh. 15/II. Kamarillánk ennek most úgy megörvendett,
Hogy helyreállottnak tartván már a rendet —
S hívén, hogy mind övé már a diófáig —
Nem igen tönödött magában sokáig.
- Antimond 64. *Azt gondolja az Urats magáé mind a diófáig . . .*

*

- XI. leh. 20/II. »Görgei« c. fejezetben, Ferenc Józsefről :
De a fiók császár az orrát fen hordta,
Bár a száz tű hosszát még el sem ugora ;
A bíró kocsisa nem volt büszkébb nála
Holott még tán nem is pelyhedzik az álla.
Pedig csak úgy kettő lyuka az orrának,
Mint a szegény ember süldőmalacczának.
- Antimond 63—64. Olly kevélyen sétálgatnak föl alá, valamint a Kúnok
ebe a tsorva homokon és *mintha átugratták volna a száz*
tű hosszát, más érdömös emböröknek is ök akarják
még pödöríteni kajla bajuszokat . . . Ki vagyok, én vagyok,
a Bíró kotsisa nem kevélyebb nálók, . . . pedig ha jól meg-
fontolnák a dolgot nekik is kettő az orok lyuka, mint a
szegény embör Malacczának . . .

*

A fenti szemelvények közül egyet Tóth Béla is idéz *Szájru! szájra* c. gyűjteményében.¹⁶⁾ Azt, amelyik a szegény ember malaccának orralyukát emlegeti. De ő sem ismerte fel Sárosi közvetlen forrását ; csupán azt jegyzi meg, hogy : »ez a két sor azok közül való, amelyekért a költőt halálra ítélték.«

Hogyan jutott Sárosi arra a gondolatra, hogy éppen a Kazinczy-féle nyelvújítási harc e legélesebb polemikus iratát vegye alapul? A választ Sárosinak a Szemere-családhoz fűződő szoros baráti kapcsolatai adják. E kapcsolat alapján talán azt a feltevést is megkockáztathatjuk, hogy az *Antimondolat* e kiaknázott fejezete (a Bohógyi Gedeonhoz írt »pétzeli« levél) a társszerzők közül nem Kölcssey, hanem — legalábbis nagyobbbrészt — Szemere Pál tollából való. És ezt Sárosi Gyula esetleg magától Szemere Páltól közvetlenül tudhatta . . .

De annyi bizonyos, hogy a kölcsönzés ismeretében az olvasó jobban kéri a gúnyos szavak csípősségét. A triviális kifejezések hatását ugyanis kiválóan fokozza a tudat, hogy itt, országos, politikai vonatkozásban éppúgy beválnak, mint annakidején, amikor csak írók s diákok köre derült rajtuk. (Egyébként a híres nyelvújítási pamflet tudatos kiaknázása már Sárosinak e műfaj iránti vonzalmát is elárulja!)

Ismerte-e Sárosi az *Antimondolat* mindkét szerzőjét? — nem tudjuk. Epigrammái között mindenestre egy Kölcsseyhez és két Szemere Pálhoz fűződő darabot találunk. Elsíratja *Kölcsseyt*, Szatmár lelkes követét (S. Gy.

¹⁶⁾ Tóth Béla : *Szájru! szájra*. Bp., 1895. 22. l.

ö. m. II. k. 174. l.), vigasztalja Szemere Pált, »midőn köztiszteletű (második) hitvesét, Csoma Borbálát temetné« (II. k. 175. l.) és végül Szemere Pál emlékeztére is készit sírverset (II. k. 204. l.). A »sonettek mesterének« s a »műitésznek« hódol, sőt túlzott elismeréssel olyan »honfit« magasztal benne, ki »jövőt teremtett« (!)...

Ha nem ismerte volna is az *Antimondolat* szerzőit, a gúnyirat erős, csipős tréfáin, akkor is sokat mulathatott diákkorában az eperjesi kollégiumban! Hát még a Szemere Pállal kötött barátság után! (Szemere egyébként különös előszeretettel barátkozott a fiatal írőkkel; emléket Petőfi is szép versben örökítette meg.)

De Sárosit az írói barátságnál meghittebb, mondhatni családi szálak fűzték a Szemerékhez. Eperjesi diákkora óta élete végéig legjobb barátja a költő Szemere Miklós volt: Szemere Pálnak a sógora (Szemere Krisztina író nő testvéröccse.) — A Szemere-családdal való barátsága a család más tagjaira is kiterjedt. Midőn »Krinolin-verse« miatt Csehországba internálták, többek között Csepessányiné Szemere Erzsébet támogatta.

Jól ismerte Szemere Bertalant, a debreceni forradalmi kormány miniszterelnökét is. És ez azért jelentős, mert Szemere Bertalan irodalmi munkássága szintén adott ösztönzést az *Arany Trombita* szerzőjének. Vadnay Károly említi először¹⁷⁾, hogy az *Arany Trombita* leghíresebb részletének: »A huszár« dicséretét zengő VIII. lehelletnek néhány gondolatát, különösen a haza hálájára vonatkozókat, Sárosi Szemere Bertalan egy proklamációjából vette. E kiáltványát Szemere Bertalan még mint Felső-Magyarország kormánybiztosa adta ki. — De hatással lehettek Sárosira Szemere Bertalannak kortársairól írt csipős epigramma-szerű versei is. Ezeket főleg az első magyar felelős miniszterek« (III. leh.), a »kamarilla« (IV. leh.) és az »országgyűlés« című fejezetekben (IX. leh.) értékesítette.

Végül említsük meg e sokféle hatás, befolyás, átvétel, kölcsönzés között, hogy Jókai egyik műve is nyomot hagyott az *Arany Trombitában*. 1848 végefelé jelent meg Jókainak egy *Pán Jelasicz* c. négyénekes »hőskölteménye«¹⁸⁾, amelyet írója szintén ponyvairodalmi természetnek nevezett. Ennek rendkívül gúnyos, csúfolkodó hangja érezhető Sárosi Jellacsics-figuráján is.

Egyéb hatásokra (amilyen például Arany János *Toldijának* verselése) ezúttal ne terjeszkedjünk ki!

De végezetül megemlítek még egy érdekes részletet. A »kamarilla« boszorkánykonyhájának főszakácsa, Metternich, az Arany Trombitában mindvégig »Metternyk« néven szerepel. Kétségtelenül igen jó népi alakváltozata a gyűlölt névnek. E szóalak szinte Sárosi leleményének látszik. Legalábbis az egykorú sajtóban, még Vas Gereben népieskedő lapjában, a Nép Barátjában sem akadtam e névalakra. Mégsem eredeti leleménye Sárosinak! Úgy látszik közhasználatban volt, csak éppen kevesen jegyezték föl. A Sárosi mellett hasonló följegyzést találtam még Tóth Bélánál is¹⁹⁾. Egyik anekdotája arról szól, hogy amikor egyszer Teleki Sándornak egy Erdélyszerte híres kocsisa sem tudott megregulázni egy csökönyös lovat, az elkeseredett kocsis így mentegődött: — Nagy »Meternyk« ám ez a ló!

IV. Az Arany Trombita útja. Sárosi nem érte be a mű nyomdai terjesztésével. Debrecenben és Aradon s közben (Degré Alajos szerint²⁰⁾) több

¹⁷⁾ A forradalom költészetéről 1848—49-ben. Képes M. Irod. tört. Szerk. Beöthy Zs. II. köt. 402. l.

¹⁸⁾ *Életképek*. 1848 nov. 5. — Kéki Lajos is említi id. dolg.

¹⁹⁾ Tóth Béla: *A magyar anekdotikus*. VI. köt. 318. l.

²⁰⁾ Degré Alajos: *Visszaemlékezéselm.* Bp. 1883. II. köt. 105. l.

táborhelyen is gyakran tartott nyilvános felolvasásokat belőle — a sebesült honvédek javára. Kítűnő felolvasó volt. Felolvasásai alatt is árusították ponyvafüzetét, hiszen a kiadvány »a szerző sajátja«-ként jelent meg. Aradon egy ilyen alkalommal 300 példány kelt el.²¹⁾ Debrecenben valóságos bemutatóünnepséget rendezett a mű megjelenése alkalmából. Plakátokon tette közzé, hogy június elején a kollégiumban felolvassa versét. Külön közönségtoborzó verset is írt ez alkalomra :

Jertek el atyafi! jertek el egy szóra,
Kik hajlandók vagytok minden szépre, jóra.
Meggfúvom harsogó »Arany Trombitámat«,
Ezt a nektek csinált új verses munkámat . . . stb.²²⁾

A sajtó és az élőszo együttes terjesztése érteti meg, hogy az *Arany Trombita* — bár szabad élete csak negyedfél hónapra terjedt — rövid idő alatt országosan ismertté vált.

Arról — tudommal — nincs pontos följegyzés, hogy a debreceni kiadás hány példányban készült. De mivel a császáriak a föllelhető példányokat csakhamar elkobozták, számtalan füzetet pedig maguk a tulajdonosok semmisítettek meg, nehogy bajba kerüljenek : a debreceni *Arany Trombita* ma könyvészeti ritkaságnak számít. Bizonyára van némi irodalom- és művelődéstörténeti érdekessége annak, hogyan növekszik száz év óta ugrásszerűen az ára. Megjelenésekor még csak egy forintért árusították »jó pénzben.« A M. Tud. Akadémia Könyvtárának példányát — a rávezetett följegyzés szerint — Vigyázó Ferenc 1899-ben 35 forintért vásárolta. Mult évben (1948) egy nagykorúti antikvárius 100 forintért kínálta a kirakatában.

A magyar emigránsok az 50-es évek elején Lipcsében újra kinyomatták és állítólag számos példányt csempésztek be a hazába. De már Abafi Lajos megjegyzi (S. Gy. ő. m. I. k. 296. l.), hogy e kiadásból egy példányt sem látott. Ugyancsak Lipcsében jelent meg, 1851-ben, az *Arany Trombita* német fordítása is Ludasy-Gans Mór tolmácsolásában. Sőt, Irányi Dánielnek a szabadságharcról írt francia munkája szerint egyes részleteket franciára is lefordítottak . . .

De az élőszóbeli közlés és a nyomtatott példányok mellett kéziratos úton is terjedt az üldözött vers. Amikor Sárosi Gyula kiszabadult börtönéből s Pestre sietett : néhány barátjának leíratta, sőt maga is másolgatta ajándékkul. Ilyen körülmények között az *Arany Trombitát* az önkényuralom másfélévtizedében sem felejtették el. A Bach-korszak magyar fiataljai Sárosi tilalmas verseit is buzgón olvasták. Vadnay Károly följegyezte, hogy másokkal együtt ő is könyv nélkül tudta az egészet, elejétől végig.

Az *Arany Trombita* külső életkörülményeinek, sorsának érintése mellett figyelemreméltó a mű továbbterjedése a költő lelkében is. Sárosi érezte, hogy ez a műve (minden tökéletlensége ellenére) életének legfőbb, — mi több : végzetes alkotása. Ez szerzett neki országos hírnevet, ez okozta minden megpróbáltatását, halhatatlanságát is (ideig-óráig) ez biztosítja . . . Negyvenkét év óta teljes öntudattal nevezgette magát a verseiben »trombitásnak« vagy »aranytrombitásnak.«

Sárosi az *Arany Trombita* megjelenése után egy újabb hasonló munka : a *Gyémánt Trombita* megírását tervezte. Folytatni akarta az *Arany Trombita* megszokadt eseményláncolatát a szabadságharc adalmas befejezéséig. Állítólag hozzá is kezdett, de az elkészült részleteket barátnöje, Sorsich

²¹⁾ Náményi Lajos szerk. : *Sárosy-Album*. 1889. 166. l.

²²⁾ A vers teljes szövegét ld. S. Gy. ő. m. I. k. 294-5 l.

Júlia (ennek vezetéknevét viselte a bujdosásában : Sorsich Albert) — veszélytől tartva megsemmisítette.

A küzdelem bukása után siralmaít *Fátyolozott Trombita* címen készült összefoglalni. Sárosi szándékának ismeretében Abafi is e cím alá sorozta Sárosi összes, forradalom után írt költeményét, az általa kiadott »összes művek« I. kötetében. De — igen helytelenül! — odacsatolt néhány régebbi hazafias verset is s ezzel teljesen megzavarta a versek kronológiáját.

Mint említettem : későbbi verseiben megindultan hivatkozik az *Arany Trombitára*, hol a költői büszkeség, hol pedig a szenvedések hangján. Epigrammát ír Az »*Arany Trombita elégetőjéhez*, tudakolván, hogy valóban arany volt-e? Amikor elfogják s börtönbe vetik (az őt rejtegető barátjával, Vachott Sándorral együtt, ki a fogságban megőrült), keserűen latolgatja a »bűn« és bűnhődés mértékét. (*Bevezetés* c. versében) :

*

Önkénytelenül is köny szökik szemembe,
A hátam borsószik, a fogam meg vacog ...

Ezért fúttad meg hát »Arany trombitádat« —
Gondolám magamban — szegény jámbor pára! ...

Kihallgatásán (*Verhör*) »bűnéről« ekként vall :

»... oly forrón szerettem hazámat,
Hogy mivel egyebet érte nem tehettem, —
Mégfúttam ügyében »Arany trombitámat.«

És végül híres, szép versében (*Ingeborg, önszületése napján*) :

Mégfúttam a vész trombitáját
S magamra fúttam sírszelet ...

Az Ingeborg-verssel kapcsolatosan szeretnék hozzájárulni egy közel százéves irodalomtörténeti rejtély eloszlatásához. Annál is inkább, mert egyes antológiák (például Endrődi Sándor : A m. költészet kincsesháza, 389—390. h.) már önkényesen meg is változtatják a címet (s lesz belőle »Születésem napján«), csak hogy ne kelljen magyarázgatniok azt, ami előttük sem világos. Annyi tudott dolog, hogy a különös címet költőnk a cenzúra megtévesztése céljából választotta. De honnan vette a nevet? s miért éppen női nevet? A Pallas Lexikon (IX. k. 639. l.) cikkírója (Márki Sándor) téved, mikor Fülöp Ágost francia király ilyen nevű feleségére utal. Horváth János (a *M. Versek Könyve* »jegyzetszótárában«, 754. l.) már a valódi névadóra : az ó-skandináv Frithjof-monda királyleányára hivatkozik. Hadd egészítem ki e nyomot azzal, hogy a vers *elsőizben* (a Bach-korszak kellős közepén! mindjárt Sárosi kiszabadulása után ilyen címmel jelent meg : *Ingeborg, önszületésnapján*. — *Svéd nyelvből*.²³) A nyomatékosan megtévesztő-»svéd nyelvből« kifejezés odabiggyesztése alapján joggal föltételezhető, hogy a *női név* választása föltétlenül *szándékos* volt, a cenzúra gyanújának fokozott elhárítása végett. Ha most még azt is megjegyezzük, hogy Sárosi — egyik életrajzírója szerint — az 1850-es években Tegnér Ézsaiás Frithjof-mondája lefordításának tervével foglalkozott : azt hiszem, elég világosan áll előttünk az Ingeborg-rejtély.

De térjünk vissza az Arany Trombitára! Sárosi végül már nem érte be azzal, hogy híres verseinek emlékéit csak kisebb költeményekben visszahan-

²³) Sárosy Gyula szerk. : Az én albumom. Pest, 1857. 170. l.

gozza. Amikor 1861-ben lapot indít, azt is *Trombitá*-nak nevezi. Az *Arany Trombita* lapcímet bizonyára nem engedélyezte Pálffy Mór ostoba uralma. A lap felelős szerkesztője Sarkady István volt. Sárosi főleg e lapjában közölte utólag az ötvenes években írt verseit. De lapja rövidéletű volt; március elején indult s szept. végefelé már megszűnt. A kormány ugyanis az 1861. országgyűlés erőszakos feloszlata után Sarkadyt a lapszerkesztéstől eltiltotta, Sárosi pedig a lapvezérségtől visszavonult s még ugyanazon évben (nov. 16.) meghalt.

De a már-már szállóigévé lett Arany Trombita-kifejezést idővel mások is átvették. Találónak jegyzi meg Zilahy Károly 1864-ben (Munkái II. köt. 151. l.): »E hatalmas mű, ámbár kizárólag politikai szükségére készült és a letorkolt nemzet hangjával együtt csakhamar eltűnt a láthatárról: irodalmilag sem mulasztotta el mély nyomokat hagyni a köztudalomban.« A kiegyezés után két ujság is keletkezett »Arany Trombita« címmel. Az elsőt Táncsics Mihály adta ki, Sassy Árpád szerkesztésében, »politikai-, ipar- és gazdasági hetilap« volt, (megjelent 1869 január 25-től december 30-ig); a második »Arany Trombitát« pedig Bényei István szerkesztette; ez a »mulattató képes ujság« 1872 január 1-től 1875 szeptember 30-ig állott fenn.

Sárosi nagyhatású verses krónikája azonban nemcsak címével hatott még sokáig, hanem a szerkezeti megoldásával és népies előadásával is utánzásra csábított, — a megalkuvók, a forradalom megtagadói körében is. Az ő művének hatására készítette például Vas Gereben *Krónika a mostani országgyűlésről* c. hosszú versezetét (Pest, 1867).

*

Az *Arany Trombitának* debreceni és lipcei kiadása után még egy harmadik kiadása is van. Abafi-Aigner Lajos adta ki Sárosi Gyula »összes műveinek« I. kötetében (1881). Ez a kiadás azonban sem nem teljes, sem nem megbízható.

A kiadó megalkudott azzal a helyzettel, amely a mű »kényes részeit« illetőleg akkor (s még sokáig) fennállott. Mint mondja: »Megengedhetőnek, sőt szükségesnek tartotta mellőzni mindazt, amit a költő lázas indulattal, a mai [márminthogy az 1880-as évekbeli] nézetekkel meg nem férő módon írt, főleg az uralkodóház egyes tagjairól . . .«

A »mellőzések«, vagyis kényszerű kihagyások, kipontozások (a vonatkozó szakaszok ismeretében) megérthetők. De Abafi-Aigner nemcsak ezt tette, hanem még a hiányosan közölt szöveget is megváltoztatta, módosította, hogy néhány sorral többet menthessen bele csonka szövegébe. Ilyenféle kisebb kozmetikai műtéseket hajtott végre:

Sárosinál: Aztán ül egy herczeg — kinek nincsen mása
Abafinál: Aztán ül egy férfi . . .

Sárosinál: Vagyis: mert kiadtuk a királynak útját . . .
Abafinál: Vagyis: mert kiadtuk a németnek útját . . .

Sárosinál: Igen Atyafiak! oly rossz fűre hága
Az elcsapott király s gaz atyafisága . . .
Abafinál: Igen Atyafiak! oly rossz fűre hága
Az a bécsi udvar. stb.

A nagyközönség körében közel hetven év óta ez az Abafitól meghamisított össze-vissza szabdalt szánalmas csonkaság helyettesíti a forradalmár Sárosi Gyula igazi *Arany Trombitáját* . . .

Balzac és a magyar kritika 1858-ban.

A magyar Balzac-szemlélet egyik érdekes és ma sok tekintetben tanulságos fejezete az a vita, mely 1858 májusában folyt le lapjaink hasábjain az akkor már majdnem egy évtizede halott francia realista regényíróval kapcsolatban. Jellemző irodalomtörténetírásunkra, hogy ezt a tizenhat cikkből álló vitaanyagot nem tárta fel, pedig elvi jelentősége folytán megmutathatta volna általa a kiegyezést megelőző irodalmi életünk egész szerkezetét. E vita ugyanis élesen rajzolja meg az egymással szembenálló írói táborok ellentéteit s egyben arra is rávilágít, hogy irodalmunk későbbi, végleges kettészakadása már e korai esztendőkből kezdetét veszi s hogy ennek elsősorban politikai, társadalmi okai vannak. Maga a tény, hogy kritikaink 1858-ban Balzacról vitáznak s cikkeik hangsúlya nem az író művészi értékén vagy értéktelenségén, hanem a művét irányító elvek és módszerek helyességén, illetőleg elítélendő voltán van, az egymással politikailag szembekezdő írói »táborok« felvonulását jelzi, nem pedig olvasóközönségünknek azt az igényét, hogy a francia regényíróval közelebről megismerkedjék. Hiszen azon az öt-hat többé-kevésbé hitelesen tolmácsolott novelláján kívül, melyek az Athenaeumban, a Regélőben, a Közleményekben, a Budapesti Visszhangban s a Hölglyfutárban addig az időpontig megjelentek, mindössze egy regényét, az *Eugénie Grandet*-t szólaította meg Jakab István (Pest, 1843). S a vita során sem az volt a kritikusok főgondja, hogy közönségüket irányítsák, sokkal inkább az, hogy ellenfeleiket vélt vagy való tévedéseikért ostorozzák.

Nem véletlen körülmény, hogy irodalmi életünk ez ellentétei éppen 1858 derekán s hozzá a Balzac-probléma felvetésével éleződnek ki. Sajátos helyzetünkben ekkor jutottunk el némely vonatkozásban azokhoz az állapotokhoz, melyeknek az 1830-as években Balzac Franciaországban tanuja és krónikása volt. »Mi most új gazdák vagyunk — írja január 5-i vezércikkében a Pesti Napló, melyet még néhány hónapig Kemény Zsigmond szerkeszt. — Ezredéves háztartásunk épülete szétbomlott s idő és viszonyok hatalma új alapon jelölte ki házunknak rendezését.« Ez az új alap a kapitalizmus, melyet az idegenszándékú kormányzat népellenes törekvésben csakúgy támogat, mint az arisztokrácia anyagi megerősödését. Magyarország kapitalizálódása rohamléptekben halad előre. Míg 1856-ban a Pesti Takarékpénztár forgalmi tőkéje 8,648.193 forint, addig a következő évben már 13,016.125 forintra szökik. Forgalmának mintegy 4 és félmillióss emelkedésével természetesen együtt jár a bank terjeszkedése : az 1858 március 31-én hozott közgyűlési határozat értelmében Egyetem-utcai egyemeletes székházára 180 ezer forint költséggel két emeletet huzat. Hasonló emelkedést mutat a Magyar Biztosító Társulat, mely most tér át a váltórendszerre ; a biztosítottaktól váltót is elfogad, de ha időben fizetni nem tudnak, könyörtelenül végrehajtja őket. Érdekelttségét egyébként az osztrák örökös tartományokra is kiterjeszti, mikor sikerül megnyernie egy nagy bécsi bankházat, hogy elvállalja főügynökségét. A kormány meghozza jellegzetesen kapitalista szellemű vámtörvényét, melynek következtében a zsege magyar piacra megindul a nemzetközi tőke beözönlése. Februárban már akkora a pénzbőség, hogy a bankok fokozatosan szállítják le a váltóra adott kamatlábat, viszont a föld ára addig hihetetlen magasságot ér el ; ezt nemcsak az indokolja, hogy megszűntek a hűbéri kapcsolatok — és a 48-as törvények e tételét Bécs a vele leginkább szembenálló birtokos középnemesség ellen szívesen fenn-

tartja, — de az a tenyező is magyarázza, hogy az ipar s az idegen tőkével támogatott vállalkozási szellem élénksége egyre jobban fokozódik. Innen van, hogy üzeminkre — így a pesti cukorgyárra — külföldiek teszik a kezüket s rövid időn belül ők irányítják egész kereskedelmünket. A kedvezőtlen gabonaüzletlen például úgy segítenek, hogy keleten és nyugaton egyaránt olcsó áron vesztegetik a magyar búzát. A Hölgyfutár február 11-i száma jelenti, hogy a József-hengermalomból havonként kétszáz mázsa finomlisztet szállítanak egy konstantinápolyi kereskedőhöz, aki abból a szultán udvarát látja el. Ezekben a hetekben léptetik életbe a dunai hajózási törvényt, a gőzhajótársaság megkezdí építkezéseit a Lánchídon felül vásárolt telkeken s április elején megjelenik az első idegen lobogó a Braunau bajor gőzösön, mely vitriolt hoz és magyar bort visz el. »Igy nem tesz éppen rossz cserét« — jegyzi meg az újságíró. Mint varázsszóra, vagyonok születnek egyik napról a másikra s a felhalmozott tőke megváltoztatja a főváros képét. Sorra épülnek a paloták s nemcsak a Kígyó-utcai ékszerárus emeltet magának »drágakövekből« kétemeletes luxuspalotát, hanem a Ferenciek-terének egyik épületét is átalakítják; »új divat szerint boltokat nyitnak benne fényes portálokkal, cifra kirakatokkal.« A falak megtelnek hirdetményekkel; s mint szokás, elsősorban a piperecikket s kozmetikaszereket kínálják. Lassan tért hódít a kapitalizmus látszatkultúrája: »Itt új készítésű fogakat ajánlanak — eszmélődik némi csipős gúnnyal a Hölgyfutár munkatársa —, mely természetessége felől mindenkit megcsal; ott szépség-víz, mely a szerezsenbőrt is fehérre mossa« s míg a munkásnegyedek nyomorúságos házaira esténként teljes sötétség borul, addig az imént épült palotákba nyomban bevezetik a gázvilágítást.

Az új kapitalista osztály vagyonosodásával együtt jár a tömegek fokozott proletárizálódása. A szabad birtok a városra utalja a fölösszámú magyar agrárproletáriátust, melyet amúgyis ki-kiszorítanak a Habsburgok gyarmatpolitikája folytán beáradó német telepesek. Ezekben a hónapokban szinte hétről-hétre számolnak be a hírlapok az újabb telepesrajok érkezéséről. Ezúttal főképpen Fricslandból (Hannover) jönnek s hol Szeged vidékén, hol Biharban és Pestmegyében vernek gyökeret. A gyarmatosítással szemben a kormány csak a kifejezetten reakciós, udvarhú főnemességnek nyújt védelmet, mikor márciusban tizenkét arisztokrata család 31 hitbizományi alapítványát engedélyezi. E hitbizományok összes értéke 18—20 millió forint.

A városba szakadt »szegénység« védelem és szervezethez hiányában teljesen ki van szolgáltatva kapitalista kizsákmányolóinak. Minthogy az üzemek munkásfelvevő képessége határok közé szorul, a tulajdonosok kényük-kedvükre szabják meg a neveltségesen alacsony béreket s úgy bocsátanak el egyszerre százakat, ahogy profitéhségük kívánja. Az óbudai hajógyárban például az esztendő elején még 1750 munkás dolgozik, tavaszra ez a szám 1600-ra süllyed, hogy a nyár elejére már csak 1400-an maradjanak. A kenyér nélkül maradt munkásság jórészenek nincs más választása, mint a kivándorlás. A kivándorlási index szinte évről-évre ugrásszerűen emelkedik. 1856-ban 83-an vándorolnak ki a pozsonyi közigazgatási területről származottak közül, 1857-ben pedig már 140-en. Ugyanezt az indexet mutatja a többi közigazgatási terület statisztikája is. Egyre több az öngyilkos, nap mint nap olvashatunk öngyilkossági kísérletekről.

A tőkés gazdálkodás következtében az élet rendkívüli módon megrádrágul. Világos, hogy ilyen körülmények között az embereknek a kultúrára jut a legkevesebb pénzük. Különben is a könyv a kifizetésük számára szinte megfizethetetlen, a gazdagok pedig nem támogatják az irodalmat. A könyveladás komoly válságba jut. Ezért tárja fel a helyzetet s keresi a megoldást június 6-i cikkében a Szépirodalmi Közlöny. »A magyar könyvek

nagy drágasága által — írja a Csorba Endre álnevű cikkíró — a kiadók érezhető kárt tesznek maguk és az irodalomnak . . . mégis van egy részecske, mely részvétellel viseltetik az irodalom iránt, s ezen kis rész igen sokat áldoz irodalomra! E rész korántsem a gazdagok osztálya, hanem . . . a szegényebb, mely nem öröklött szélezzreket, hanem tudomány, munka s fáradság után szerzett magának az életben állást, tekintélyt és élhetést.»

Komlóssy József, a Diadal-gőzkocsi és a sokat emlegetett gőzzongora feltalálója, ki éveken át dolgozott az óbudai hajógyárban, annyi pénzt nem hagyott hátra, hogy családja becsülettel eltemethesse. 1858 végéig még egyetlen lelencház nincs az országban s kapualjakban sűrűn találnak a járóelők reggelenként kitett csecsemőket. A bűnözés hihetetlen méreteket ölt. Az intellektuális büntetteknek is számos esetével találkozunk. A bíróság még tárgyalja a budai nagy bankjegyhamisítópert és az új pénz éppen csak hogy forgalomba került, máris hamisítják Nyiregyházán. A hivatalos lap, a Budapesti Hírlap elrettentő okulásul részleteiben közli az elmúlt év bűnözési statisztikáját, az illetékesek mégis szemet hunynak felette s a kormányzat mindössze annyit tesz, hogy az új reformtantervben még jobban korlátozza a természettudományos oktatást. Egyre többször hangzik el ugyanis a vád a kormánykörök és akadémikusok részéről, hogy a társadalmi süllyedésnek s a bűnözésnek valódi oka a természettudományok fejlődésével párhuzamosan terjedő materialista gondolkodás. A materializmus mint kísértő rém a köz-tudatba fészkelte magát s az uralkodó osztály a maga bérencéi által valóságos apokaliptikus képet rajzol az anyagelvűségbe zuhanatársadalomról, melyben — ahogy Greguss Agost írja akadémiai székfoglalójában — minden « földi lét szűk korlátai közé szorul s azon túl semmit sem hiszen, semmit sem vár; lelki élete hanyagolva, mindenki csak arra törtet minden áron, hogy jó dolga legyen: s e jelenség korunk anyagias irányzatának legjellemzőbb tünetménye, az anyagelvi fölfogásnak a gyakorlatban első szülöttje, maga pedig a legvastagabb önzésnek szülője.» (*A materializmus hatásairól.* Új Magy. Műzeum. IX. évf. 2. köt.). Íme, mint fogalmazódik meg először éppen ebben a korban uralkodó osztályainknak azóta vissza-visszatérő vádja.

Annai kétségtelen, hogy mint mindenütt, úgy nálunk is a kapitalizálódás szakaszában a társadalmi ellentétek kiéleződésével szükségszerű a természettudományok felé való fordulás. De míg a tömegek érdeklődése Dr. Klug Kandidátus úrnak az Európa termében felállított nagyító üvege látványában összegeződik, mert ez az üveg 4 milliószor nagyított alakban mutatja a víz-csepp mindenféle fórmájú egymást emésztő szörnyeit s még vasárnaponként ezek csodálják meg a városligeti sétány elején elhelyezett géptani múzeumot, addig íróink haladó tábora komolyan figyeli a természettudományok fejlődését. Szestey László lapja, a Szépirodalmi Közlöny, melyet valójában segédszerkesztője, a demokrata Székely József irányít, szinte minden számában közöl természettudományi cikkeket s ha nem talál megfelelő magyar írást, Michelet műveiből fordítat. Ugyancsak Székely közöinti örömmel a magyar orvosoknak és természetvizsgálóknak azt az elhatározását, hogy tízévi kényszerű szünet után a nyáron újra megrendezik vándorgyűlésüket, hogy esztendőről esztendőre hazánk más-más vidékén folytassák «üdvös» vizsgálódásaikat. Azt ugyan nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az akadémikusok tudományos folyóirata, a Budapesti Szemle sem rekeszi ki egészen lapjairól a természettudományos problémákat, de azokat általában olyan hangnemben tárgyalja, mint Toldy Ferenc teszi a *magyarhoni humanizmus és realizmus* egymáshoz való viszonyításában, midőn a két irány egyeztetését sürgeti; de ez az egyeztetés ne legyen egyesítés, hanem elkülönítés az iskolában és a tárgyalás módszerében egyaránt. Toldy megengedi tehát, hogy szükség van néhány reáliskolára, de ezekben a reálismereteket úgy

tanítsák, hogy azokat teljességgel rendeljek alá az embert művelő tudományoknak. Csak így kerülhető el a humanista tudományok »félvállról nézése.« Különben a »kár« — a materiális gondolkodás — terjed, mintha bizony »az emberi kultúrának nem volna fenségesb feladata, mint dinnyét, dohányt és selcmet termesztetni.« (Uj Magy. Múzeum. X. b.)

Nézzük ezek után, hogyan viszonylanak az írók e hirtelen kapitalizálódó társadalomhoz?

Valamennyien megegyeznek abban, hogy az állapotokon sürgősen változtatni kell, különben »pusztulunk-veszünk« és megsemmisül a magyarság. De a különbség az írói »csoportok« között a változás szükségét illetően igen nagy, mivel elvi és módszerbeli ellentétek vannak közöttük, nem is szólva arról, hogy éppen az elvi ellentétek miatt mást ért az egyik csoport a »veszélyben lévő« magyarságon s mást a másik s nem ugyanazon osztály vagy réteg tagjait látják maguk előtt, midőn leírják ezeket a szavakat: közönség, nép.

Kemény Zsigmond s a Pesti Napló és a Budapesti Szemle köréje csoportosult írói gárdája is tele van hazafíúi aggodalommal, de a megoldást a sikertelen próbálkozások ellenére is az uralkodóházzal való kiegyezésben látja. Kemény csak anyagi vonatkozásaiban szakadt el főnemesi osztályától, érzelmeiben azonban annál kevésbé. Mindemellett nyitott szemmel jár a világban, korszerű műveltségre tett szert, orvostudományt tanult s látja mindazokat a veszélyeket, melyeket a kapitalizmus — mint a világban mindenütt — nálunk is magában rejt. A kivezető utat keresve jut el kedves írójához, Balzachoz, aki a kapitalizmus ellenszeréül néha szívesen visszafordítaná az idő tengelyét és valamiféle patriarkális feudalizmust ajánl. Ez a liberális tory-felfogás nagyon rokonszenves Keménynek s mintha Balzac ihletné a Pesti Napló 1858 január 8-i vezércikkét: »Nyolc éve mult — olvassuk —, hogy a Nemzeti Casino előbbeni szállását elhagyva jelenlegi díszes ugyan s méltóságának eléggé megfelelő, de amannál . . . mégis kevésbé fényes szállására költözött át. Az általa elhagyott drágább termeket közvetlenül rá egy másik egylet, a Lloyd foglalta el. Íme a társadalmi fordulat első jelensége! — gondoltuk magunkban. A nemesség és földbirtok hátrál, mintha sejténé, hogy az első helyet, melyet e hazában mindeddig elfoglalt, jövőre az iparnak és kereskedésnek kell átengednie. Isten hozzád tehát hazám ősi képe! Isten hozzád elmúlt régi kor! . . . Természetes, hogy a kor, mely mindent mozgóvá alakítani törekszik, azon osztályt állítja a dolgok élére, melynek a forgalom úgyszólván egyedüli tápláló eleme. És mégis . . . a földbirtok elsőse magának a dolognak, emberinél fensőbb kéz által rendezett és kvalifikált természetében alapszik. Jöjjenek közbe bármily változások; emelkedjék a pénz hatalom bármily befolyásra; téessék minden a lehető legnagyobb fokban ingó- s forgékonnyá: a föld megtartandja elsősülöttségi jogát, melyet vele Isten, az ő alkotója akart összekötni. Azon mértékben, melyben ez a joga fenyegettetik, nevededik a hozzá való ragaszkodás is azokban, akik birtokában ülnek s az utána való vágy azokban, kik e birtokba még nem léphettek be. Az iparos és kereskedő csak úgy, mint a milliókkal üzérkedő tőzsér, Mihelyt odáig vitte, hogy üzletéből szakíthat valamit, birtok után néz szét . . . A földbirtok az embernek letelepedése a teremtés és természet közepette, s részfoglalás az egyetemes világalomban, mi minden korban az ember nagyravágyásának, büszkeségének s igyekezetének leghűbb tárgya vala.«

Az idézetből, de a Pesti Napló számos más közleményéből, — így többek közt Mészáros Károlynak februári cikksorozatából, melyben a családi hitbizományoknak hazánkban nemzeti fontosságáról értekezik, — kétségbe-

vonhatatlanul kitűnik, hogy Kemény és köre nem a földhöz jutott, vagy még mindig földnélküli magyar nép sorsáért aggódik, attól tartva, hogy a kapitalisták az agrárius kisemberek lába alól húzzák ki a talajt és ezzel csak gyarapszik a proletár milliók száma. Kemény és társai a »nemzetfenntartó« nemesség jövőjét féltik. S hogy ez így van, annak ez az írói kör számos jelét adja. Jókai mutatott rá a Magyar Sajtkában, hogy a Budapesti Szemle lételeét a főúri rend »igazán nemeslelkű« pártfogásának köszönheti és az augsburgi Allgemeine Zeitung pesti tudósítója is rávilágít arra a körülményre, hogy a közvélemény szerint a Pesti Napló anyagi jövője határozottan kedvezőbbben alakult, amióta Kemény újra a lap élére állt, mert mögötte tulajdonképpen egy »specifikus magyar koalíció« áll, melynek nemcsak az Agricola álnév mögött lappangó Eötvös József, de Danielik apát és egri kanonok s még több »ó-magyar buzgóságú« férfiu a tagja. Jellemző, hogy erre a közvéleményre a Pesti Napló csak azt válaszolja, hogy nem akar mást, mint »amit a törvények, midőn törvényes úton és módon a társadalmi osztályok és nemzetiség szilárdítására törekszik.« Mikor január elején Hám János meghal, a magyar lapok közül csak a Bécshez közelálló Nádaskay Lajos Budapesti Hírlapja vesz róla tudomást, de az is egyetlen mondatban. Ugyanekkor pedig a Pesti Napló magasztaló cikket szentel a hazaáruló szatmári püspöknek, rendre felsorolva »érdemeit«.

Kemény arisztokrata beállítottóságát s ezzel antidemokrata nézeteit írói köre nemcsak elnézi, de el is fogadja. Bizonyíték erre a kör főerősségének, Gyulai Pálnak heves kritikája, mellyel Jókainak a Nemzeti Színházban bemutatott *Dózsa Györgyét* fogadja. Gyulai a megbántott nemzeti érzésre való hivatkozással veti el a drámát, mely valósággal felvillanyozta a lelkes közönséget. A vita anyagában elmélyedve azonban könnyen megállapíthatjuk, hogy Gyulainak nem az író »történelemhamisítása« fáj, hanem az, hogy »éppen az illuzióért lett hűtlen a történethez, mert csak így hathatott a politikai éretlenekre, mert csak így támaszkodhatott az arisztokrácia iránti ellenszenvre. Jól van, vette tapsaikát, elégedjék meg vele, de tőlünk és azoktól — s ilyenek nagyon sokan vannak a hazában, — akik tiszteljük nemzeti hagyományainkat, ne várjon egyebet a legelénkebb hibáztatásnál.« Jókai erre csak azt válaszolhatja, hogy igen szép látványnak tartaná Csengeryt, ki a Budapesti Szemlében helyet adott e népellenes kritikának — és Gyulait, mint magyar Havelockot és Outramot, kik a gonosz lázadó Dózsa Györgyöt másodszer is megölték, a Bath-rend sarkigérb talárjában sétálgatva látni végig az Uri-utcán.

Az írói kör tagjai sűrűn emlegetik a nemzeti hagyományokat s különösen akkor érvelnek velük, mint tekintélyelvvel, ha valamilyen új megnyilvánulással, haladószellemű megnyilatkozással találkozunk. Hasonlóan Gyulai nevéhez fűződik az a botrányos polémia, melyben a hagyományokhoz hű kritikus a nőifőség ellen száll síkra, bírálatot mondva *Flóra 50 költeményéről* és Szendrey Júlia *Andersen*-fordításáról. A hangnem, ahogyan a kérdésről szól, semmiben sem különbözik attól a barbár török mondástól, amely szerint ki kell tekerni annak a tyúknak a nyakát, mely kotkodácsolni merészel. Gyulai az erkölcsiséget félti attól, ha a nők tollat vesznek a kezükbe. »Diatribéje«, mint azt Brassai a Szépirodalmi Közlönyben megjegyzi, hasonló »egy virginiai rabszolga úr kifakadásához egy abolitionistával szembe. Éppen úgy bizonyítaná ő be elsőben, hogy a természet rendénél s a társadalmi szükségnél fogva rabszolgának van teremtve a néger; s miután az okoskodásban kifárad, szívreható képet festene róla, mily nyomorra és inségre jutna az a gyámoltalan rabszolga, ha urának ápoló pártfogása megszűnnék. Erre persze csak az a felelete a négernek, hogy Canadába szökik és megköszöni a kegyes ápolást.« De Gyulait nem lehet meggyőzni, különösen

nem olyan érvekkel, melyekkel Brassai hozakodik elő. »Tudom én azt, — jegyzi meg Brassai, — hogy az iparvilágban női napszámra kisebb összeget vetnek s kisebbszerű munkát is követelnek érte; de láttam már kukoricát kapálni, aratni, szénát gyűjteni a két nemet vegyesen; de nem láttam a gyengébbnek nevezettet semmi tekintetben hátramaradni a büszke férfiú megett.« A vita végén Gyulai mégis meghátrál, ennek oka azonban egyrészt abban keresendő, hogy a polémiába keveredett Bulyovszky Lillának, az irogató jeles színésznőnek védelmére tekintélyes pártfogók kelnek, másrészt pedig abban, hogy Polixena — gróf Lázár Mórnié — épp a tekintélyelv alapján hallgattatja el a merész kritikust.

A nemzeti hagyományok s az idealizált kismemesi etosz nevében ítékeznek a Pesti Napló és a Budapesti Szemle kritikusa. Világos ezért, hogy szembekerülnek a Szépirodalmi Közlöny, a Hölgyfutár s a többi — anyagi erőforrások hiányában — kisebb lap munkatársaival, akik magukat »fiatal íróknak« nevezik, szemben az akadémikus »tudósokkal«. Pedig a fiatalok szívesen tanulnának a tudósok kritikáiból; nem egyszer nyilvánítják ki ezt a kívánságukat. De nem fogadják el az akadémikus Salamon Ferencnek Petőfi realizmusáról szóló tanítását, amely szerint e költemények általában a szenvedély, a vér realizmusa uralkodik, érzések, gondolatok helyett, amint hogy Petőfi egész költészetét az eszmeszegénység jellemzi, míhelyt a költő magasabb régiókba száll. Reakciós felfogás tekintetében semmivel sem marad emögött Erdélyi János verselenzése, melyben Petőfi *Ha a Föld Isten kalapja* c. versét a materializmusból eredő »elfordultság« szemléletének látja, mivel »a reálnak tetszik a tömeges, a sok, a részletes, . . . a salak.« (Budapesti Szemle V. k.) Mit reméljenek akkor a szerényebb tehetségek, ha Petőfit »anyagelvi« realizmusáért ilyen szigorúan elmarasztalják? — Mert ezek a »fiatalok« — Vajda János, Vadnai Károly, Degré Alajos, Dobsa Lajos, Szegfi Mór, akkor még Jókai is és többen mások — a közönség egészen más rétegéhez kívánnak szólni, mint Kemény és köre. Nem számítanak nagyúri támogatásra, nem hizelegnek, kiegyezésre sem gondolnak, egy a céljuk: a millióból, a népből szeretnének olvasóközönséget formálni, mert a nép, ha egyszer olvasni kezd, a könyvekből megtanulja, merre kell keresnie a válságból kivezető utat. Bizonyosága ennek köszönhető — annyi más mellett — a Szépirodalmi Közlöny Sz. betűjeles ismertetése Táncsics Mihálynak június elején megjelent könyvéről, a *Bordács Elek, gyalog árendás*-ról. Az ismertető igaz lélekkel ajánlja a művet mindenkinek, de különösen a földműves, gazdálkodó népnek s hozzáteszi: »A népies irodalom hazánkban még most sem áll azon a fokon, amelyen állnia kellene . . . Azon lapjaink és egyéb vállalataink, melyek a »nép« cége alatt jelennek meg, még mindig nem a szorosan vett népet tartják szem előtt: nem az ő számára, hanem inkább azon középosztály számára íratnak, mely áll falusi lelkészek, tanítók, jegyzők s más honoratiorok s előkelőbb falusi gazdákból, és mely csak anyiban számláltatik a nép közé, amennyiben aköz forog, s mely úgyszólván a falusi értelmiséget teszi. A tulajdonkép úgynevezett nép, azon osztály, mely leginkább szükölködik közhasznú és szükséges ismeretek nélkül, a szegény és tanulatlan néposztály még mai nap sem bír irodalommal, még mai nap sem olvas . . . Azért nincs-e még irodalma, mert nem olvas, vagy nem tud tán olvasni? . . . Főök, nincs mit olvasnia. A nép éhezi az ismeretet, a lelki táplálékot, de nincs nyírére való eledele . . .«

A fiatalok tehát jól tudják, mit és hogyan kellene írniok, hogy írásaikkal megnyerjék a népet. Ezért éri őket a reakciós tábor részéről az ilyen vádak pergőtüze: történelemhamisítók, materialisták, realisták, a kendőzetlen nyers valóságot mutatják be s ez már magában is erkölcsstelen. De különösen akkor támadnak ellentük a viharok, ha műveikben politikai tendenciát szimatolnak.

Ezek után a két írói tábornak koruk társadalmához való ellentétes viszonyból magától értetődik, hogy az 1858 májusában felmerült Balzac-probléma a kiegyezést megelőző évtizednek szinte legkomolyabb irodalmi polémiájához ad anyagot. Ne felejtjük, a reakciós kritikusi kör csak részben teszi magáévá vezérének liberális tory-felfogását. Lukács György hívta fel a figyelmünket Balzacnak arra a cikkére, melyben a royalista pártnak a júliusi forradalmat követő feladatairól írva keményen bírálja a francia arisztokráciát és ezt az angol konzervatív arisztokrácia, a toryk idealizmusának alapján cselekszi. Ezt teszi Kemény is; művének számos helyén találunk utalást arra, mennyire nincs megelégedve osztályának vezetésre hivatott tagjaival s milyen buzgalommal állít eléjük többek közt idealizált történelmi példákat. Teszi ezt azért, mert mint történelemmel foglalkozó újságíró tudja — Balzac leckéjéből is tudhatja, — hogy a fejlődés rendjében van a polgári rend kialakulása, anyagi, társadalmi megerősödése s mindaz a visszasság, válság, mely a kapitalizmussal jár. S éppen ennek ismeretében és felebredt osztályhűségében főnemesi rendjéhez, találkozik egymással az erdélyi arisztokrata és a toursi polgár fia, ki fantáziászülte címerét feleségének, a lengyel grófnőnek fensőbbségével aranyozza be. Kemény munkatársai azonban korántsem látnak ilyen messzire. Többé-kevésbé deklasszált nemesek, vagy kisembereknek iskolázottságuk és baráti kapcsolataik folytán a kismemességhez asszimilálódtott fiai, akik honfiúi keserűséggel siratják a régi dicsőséget, odaadó tisztelettel emlegetik a nemzeti (nemesi) hagyományokat és világrendjük középpontjában az uralkodó osztályoknak megfelelő politikamentes, idealizált etosz áll s még Gyulai is úgy rajzolja meg Petőfi-tanulmányában a költő arcképét, hogy »erkölcsiségen« ne essék csorba s műve okulásul szolgáljon a halhatatlan lírikust követő »meggondolatlan« fiataloknak. Ezek a »tudósok«, ahogy a fiatalok nevezik őket, elismerik a nagybirtokos főnemesség vezető szerepét, a kulisszák mögött lejátszódó okokból megbékélést hirdetnek a kétes szerepet vívó egyházzal, de épp a polgárosodás nevében kérnek helyet az államéletben a nemesi társadalom derékhadá, a birtokos középnemesség, sőt elszegényedett, kutyabőrös atyafiságai és azok eszmetársai számára is. Természetes tehát, hogy ebben a világban nincs helye Balzac »pogány materializmusának«. Ők nem kíváncsiak az új idők rettentő szociális problematikájára, a nagyváros szennyére, a tőzsde bűneire, a XIX. század egész balzaci kórképére s benne kegyetlen, szürke lovagjának, a polgárnak ténylegen alapuló élettörténetére. Veszedelmesek a tények — vallják —, ha azok nem a nemesi mult és jelen eszményített adatai.

Míg e laudatores temporis acti botrányt látnak a királypártisága ellenére is velejég modern szemléletű Balzacban, addig a fiatalok fordítgatni kezdik novelláit s miként Marx, ők is műveiből akarják megismerni demokratikus feladataikat. Nyíltan nem mernek kifejezést adni lelkesedésüknek Balzac »materializmusá« felett, hiszen 1858-at írunk, és kegyes engedéllyel csak most kezdenek hazaszállingózni az emigrán ok megalkuvóbbjai, de minden megnyilatkozásuk, egész kiállításuk, közvetve-közvetlenül az igazságért folytatott harcukért van. A Szépirodalmi Közlöny felsőbb támogatás hiányában deficités s az esztendő végén Szelestey László inkább megszünteti a lapot, de nem alkuszna. Valójában nem is Balzac miatt szállnak síkra a fiatalok, mert ahogy a vita bonyolódik, úgy lesz fokozatosan másodrendű kérdés a francia író elismertetése, hiszen — mint a Szépirodalmi Közlöny május 13-án írja — nem Balzac esetleges hibáit akarják mentetgetni, »ez nem a magyar irodalom tiszte« és a regényíróról szóló ismertetésnek nincs egyéb célja, mint kimutatni, hogy »kik az irodalmi termékeket csupán árnyoldalaik után ismertetik, ezek vagy elfogultak, vagy pedig . . . pártszenvédeylektől vezéreltetnek ítéleteikben«. Így lesz a Balzac-probléma égetően magyar

kérdés és így feslenek fel irodalmunk e nagyon vitás szakaszának szálai. Mert a fiatalok nem azt fájlatják, hogy van kritika, sem azt, hogy ennek szava, mértéke szigorú, — ám legyen! — de azt, hogy a klikkszellem vezeti s ahelyett, hogy nevelne, reménytelenségbe dönt és megsemmisít. A Pesti Napló — írja Vadnai Károly, a Hölgyfutár segédszerkesztője az *Őszinte levelekben* P. Kis Sándor álnéve alatt — »Cavour szárd miniszternek s a konferenciázó diplomatáknak bölcs tanácsokat osztogat, egyszersmind szereti magát a magyar tudományosság közlönyéül tekinteni... s kritikájában mennydörögni kezdett, hogy megtisztítsa a levegőt... Az irodalom és művészet állapotát akarván festeni, mindig csak az árnyat festék... Kik kritikáinknak hitelt adtak (ha voltak ilyenek), kétségbeeshettek az írodalom és művészet jelen állapota fölött... E komoly ítések mintául vettek egy pár külföldi tudóst... Nem a szigorúságot ellenezük... ha a sötét színek közé a remény vagy visszaemlékezés vidámabb színeit is belevegyltik, megmutatva a helyes utat, amelyen haladni kell, vagy visszavezetve az olvasót a régi kor jeleseihez. De szóltak-e az ítélok valaha Kazinczy koráról... Csokonairól, Kisfaludyról, Kölcseyről, Vörösmartyórról? Óh nem, hisz ezekhez nincsenek Planchek, Monteguek és Poitouk. Minő szép terők lett volna Bánk bánt kommentálni... De hallgattak és sokkal kényelmesebbnek tetszett nekik a »palóc dalok« (V. ö.: Liszniai Kálmán!) képtelen képein mulatni. Kicsinységekkel foglalkoztak tehát, ahelyett, hogy a bírálói tollhoz méltó tárgyat választottak volna. Heteken át ujdondásokkal felcseleltek, ahelyett, hogy elővették volna a különböző irodalmi korszakokat, tanítva a fiatal nemzedékeket, javítva a közízlést... Amit a színházi kritikában elkövettek... jobban kétségbeeshették az embert, mint a Balzac szkeptizmus. A kritika ahelyett, hogy emelte volna magát, aláasta tekintélyét s most nem egy embertől hallók már azt a balvéleményt, hogy az író és bíráló nálunk oly ellenségei egymásnak, mint egyik harcoló hadsereg a másik félnek, mely egymás pusztítását tartja legfőbb örömeinek. A bírálatok e petit maitrejei... a Planche-okat ahelyett, hogy jól megtanulták volna, utánozni kezdték s ebből mulatságos esetek fejlődtek.«

Mindez szóról-szóra igaz. A reakciós tábor kritikusai nem vették figyelembe, milyen kétségbeejtő némaságot idézett elő a forradalom bukása s ahelyett, hogy felkarolták volna az írói kezdeményezést, még azokat a fiatalokat is petőfieskedéssel, tartalom és forma forradalmiságával vádolták, akikben ez alig, vagy egyáltalán nem volt meg. Mint furkósbottal hadakoztak Planchenek, Poitounek jól-rosszul megemésztett írásaival s az ő értékmérőjüket alkalmazták a mi zsenge irodalmi életünk jelenségeire; tudatosan vagy szándékkal megfélemedeztek arról, hogy a határainkon túl levő fejlettebb társadalmi helyzetben a kevésbé istápoló kritika a nevelőhatású. Míg 1858-ban a Petőfi-kérdésről csak Gyulai és Erdélyi János írt érdemben, de nem kimerítően, addig a többi akadémikus tudós a politikailag rokonszenves külföldi esszéisták írói portréit fordítgatja anélkül természetesen, hogy előzőleg behatóbban tanulmányozta volna az említett írók műveit. Tették mindezt azért, hogy a fiatalok elrettentésére mértéket szabjanak a hazai kritikának. Ez történt Balzac esetében is.

Május első napjaiban indul el a polémia. Az indítást erre az adja, hogy Salamon Ferenc a Budapesti Szemle V. füzetében közzéteszi terjedelmes tanulmányát *Balzac összes műveiről*, mely Eugène Poitou-nak a *Revue des Deux Mondes*ban megjelent közleménye nyomán készült. (Az *Influence que peut avoir sur les mœurs la littérature contemporaine considérée surtout au théâtre et dans le roman*, Paris, 1857. című művének Balzacról szóló eredményei.) A saint-romanista francia császári akadémikus természetesen csak elítélőleg foglalkozhatott a realista íróval s ez a szigorú mérték kapóra

jött a korai éveiben romantikus francia regényeket fordító, ekkor már reakciós idealista Salamonnak. — Ellentmondásnak tetszik — írja —, hogy Balzac mint az anyagiség embere a miszticizmus apostolának vallotta magát; ez az ellentmondás azonban csak látszólagos, hiszen aligha képzelhetünk nyíltabban bevallott materializmust annál, amit Balzac mond, hogy a *gondolat* is anyag. Említést tesz ugyan az író az egyetlen anyagról és az — szerinte — a mozgás, aminthogy regényében a láthatatlan erkölcsi mindenség s a látható fizikai mindenség egy és ugyanazon anyag és csak mivel az anyag szüntelen módosul s vég nélkül finomul, ezért jön létre a természetben felül egy lelki, sőt isteni világ. Így történhetik, hogy bizonyos esetekben az emberi lélek a látnoki tehetség, a lelkesedés segítségével e »szublim» világba hatoljon. A Poitout követő tanulmányíró szemében nem kétséges, hogy Balzac eszméinek »alját» maga a materializmus teszi; ez nyíltan vagy burkoltan minden könyvéből kitetszik, hiszen még az emberi érzelmekről szólva is materialista tudományának segítségével igyekszik azokat kimagyarázni. Diderot és Helvetius tanítványa Balzac és szó sincs arról, hogy keresztény lenne, még kevésbé katolikus, mint gyakran állította magáról; egyszóval, szkeptikus materialista, nem pedig spiritualista, vagy misztikus bölcselelő. De politikai és társadalmi elvei sem »józanabbak» filozófiájánál. Bámulta Napoleont, mert csak az erőszakot ismerte el hatalomnak. S még ezen a ponton sem állapodott meg: a *Paysans*-ban az 1789-es forradalmat megelőző kor csodálatába merült. Annak ellenére, hogy vissza szeretete volna állítani a tizedet, a robotot, a »nép tudatlanságát», regényeinek számos helyén szocialista eszméket hirdetett. »A társadalom nekünk boldogítással tartozik — idézi Salamon a *Honorine*-ből. A társadalom a vétkes minden vétkesben. Jogunk van a társadalomtól boldogításukat követelni s ha nem adja meg, jogunk van erőszakhoz folyamodni.« Mi más rejlik ebben — kérdi a tanulmányíró —, ha nem az elégedetlenség szítása, a társadalom rendjét felforgató szándék? Íme, e materialista s szocialista iránya miatt olyan veszedelmes olvasmány Balzac műve, mert benne az anyagi elem az elsőség s bár kétségtelen, hogy a művészetben a reál méltó joggal vétetik fel, de csupán úgy, ha nem első, hanem másodlagos elem. Az eszmény teszi a művészet lelkét s csak általa él. E lélek hiányzik Balzacban.«

Alig jelenik meg a Salamon Ferenc névvel jelzett tanulmány, P. Kis Sándor (*Vadnai Károly*) első *őszinte levelét* válaszra szánja (Hölygfutár).

Nem tagadja, a Kelet népe-féle »elegybelegy« után mást várt az V. füzetét kibocsátó Budapesti Szemléből. Azt hitte, egyetlen tudományos folyóiratunkban elmélyült írásokat olvashat a magyar művelődéstörténet szakaszairól, összekötésainkről, hagyományainkról és »portrait littéraires»-eket irodalmunk klasszikusairól Gustave Planche mintái szerint. Ehelyett Poitou Balzac-cikkét kapjuk Salamon Ferenc tolmácsolásában. A gondolat helyes, ismerje meg a francia író a közönség, de nem ilyen formában. A Budapesti Szemle e cikk közreadásakor ugyanis így gondolkodhatott: »Nálunk, hol a levegő megbűzhödött a magasztalások közönséges tömjénfüstjétől, hol a lapok és költők olyan bököket osztogatnak, mint egy jól garçon a bálteremben, igen szükséges szellőztetni az irodalom megrongált kárpitjait. Itt a szigor hatalmával kell élni s bemutatván, mint itél Poitou a híres Balzac fölött, hadd szokják meg a magyar irodalom »mimosa pudicái« is a kritika kemény szavát.« Mindebből kitetszik, hogy Vadnai egyáltalán nem vonja kétségbe a kritika sürgős szükségét, de azzal, hogy Salamon és társai ismert költöket, mindenkitől csodált írókat (pl Jókait) otrombáknak és tudatlanoknak neveznek, csak azt érik el, hogy a botrányokat szaporíttják. A Balzac-cikk a nagy író erkölcsitelennek, tudatlannak, izléstelennek és kisszerűnek bélyegzi. Teszi mindezt azért, mert Balzac »a materializmus hőse».

Ezért a társadalom mētelye, ki megrontja olvasóinak szívet. Pedig a materializmus tévedés lehet, de egyáltalán nem halálos bűn. A cikkező a költő hibáit a látcső nagyítóoldalán keresztül nézi, de ha az érdemekre kerül a sor, a kicsinyítő oldalára fordítja látcsővét s mire az olvasó az ismertetés végére ér, kénytelen felkiáltani: »ez az ember el akarja hitetni a világgal, hogy Balzac létezése igen nagy csapás volt az irodalomra és az emberiségre nézve.«

Vétkes könnyelműség — írja Vadnai — a mi kritikai gyakorlatunkban ezt a kiméletlen modort meghonosítani, mert az a zápor, mely az erőteljes erdőséget felfrissítheti, teljesen tönkre veri a kert sarjádó növényzetét. Poitou mértéke összezúzhatja irodalmunk büszkeségeit; így Eötvös Józsefet, kinek *Karthusija* éppoly káros hatást gyakorolt nálunk, mint a *Physiologie du mariage* Franciaországban. Mert »sem Sand, sem Balzac nem jaidult föl kétségbeejtőbben az élet és az emberek ellen, mint a *Karthusi* írója, ki a nagy írótól sok eszmét sajátított, de formát és alakítási erőt minél kevesebbet.« S eltörpülne Kemény Zsigmond, mert nem kétséges, hogy Balzactól tanulta az alkotást nehezítő, de lehetetlenné nem tevő elemzést s mert művein elvitathatatlanul ott ragyog Balzac hatása, mint »csillagon a Nap sugara«. Salamon és társai szívtelenek tartják Balzacot, pedig embertársait sok dőre ábrándtól és csalódástól mentette meg és semmivel sem mutatott több kegyetlenséget s gúnyos megvetést az emberek iránt, mint a Salamonéktól ünnepeit Thackeray, ki az olvasót gyönyörködteti s kétségbeejti is egyben. »Önöknek — fejezi be *Őszinte levelét* Vadnai — Balzac ez ismertetése után a magyar írókról, a mi körülményeink között nem lehet szólanioak, hogy magukhoz következetlenek ne legyenek; s ez a legnagyobb baj, miután a Budapesti Szemlének éppen egyik legfőbb hivatása lenne a magyar irodalom és művészet tudományos ismertetése.«

Ine, mint bontakoznak ki a polémia súlypontjai: 1. nem azon vitakoznak, vajjon materialista-e Balzac vagy sem, hanem azon, hogy materializmusa halálos bűn-e, avagy esetleges tévedés; 2. a kritika létjogosultsága nem lehet problematikus, sőt legyen a kritika szigorú, de ne irányítsa semmiféle politikai elfogultság, különben olyan torz kép rajzolódik ki egy-egy íróról, mint Poitou-Salomon tolla alól Balzacról: 3. a nyugati kritikuskok — különösen a bonapartista államhatalom fényében elvakultak — semmi esetre sem lehetnek irányadók irodalmi jelenségeink lemérésében.

A vita további során P. Kis Sándor cikkeiben (május 5, 11, 15, 18 és 20) lerántja a leplet a reakciós kritikusi tábor munkamódszeréről. Döntően kimutatja Salamonról: úgy ítélkezett Balzacról, hogy »legszebb műveiről még csak képzete sincs«. Nem olvasta például a *La Grenadièret*, különben nem fordította volna *Gránátosnénak*, mert az elbeszélés (Salamon több ízben regénynek jelzi) két első lapján megtudhatta volna, hogy benne a Loire-partján levő falusi lakról, a La Grenadière-ről van szó, mely nevét a körülötte dúsan termő gránátfáktól (grenadiers) kapta. Nem ismerhette Salamon Balzacot, mivel a *La Grenadière* nem egy elbeszélés száz közül, hanem a *Scènes de la vie de province* három kötetének egyik legszebb darabja s éppen ezekről az írásokról mondta maga Poitou, hogy Balzacnak »e művek máig is írói pályája legnagyobb dicsőségei. Balzac tehetsége ekkor tündökölt legteljesebb fényében.« Salamon tehát Balzacot vagy egyáltalában nem vagy — ami kritikuskoknál rosszabb — csak hibás műveiből ismeri. Pedig okosan tette volna, ha épp a *La Grenadièret* elolvassa, mielőtt bíráló tollat vesz a kezébe. Egy nőről olvashatott volna benne, nem a képzelt gránátosnéről, mert annak az egész műben híre-hamva sincs, hanem Marie Wilmsens-Brandonról, kinek szívet olyan tisztá anyai szeretet hevíti, melyhez fogható a világirodalom kevés nőalakjáét. Vagy ismerte volna meg Beauséant marquiset, az elhagyott nőt s nem írta volna, hogy Balzac megvetése a nők

íránt nem ismer határt. »Ebből nyilván látható — int P. Kis —, hogy némely irodalmár, ha egy jeles költő ellen írt kíméletlenséget meglát, kapva kap az alkalmon, hogy azt lefordítsa és terjessze. Aztán lefordítja és terjeszti, annyi lelkiismeret sem csinálva a dologból, hogy a bírált művekből magukból mérítene a meggyőződést, ha valjon a bíralt szavai igazak-e vagy sem«. Mindebből pedig az következik, hogy a tudósok klikkjének »tiszteletreméltó urai és úrfiai« a mindentudás vértetéget föltülve akarják tanítani azokat, kik velük politikában nem egyezhetnek s ami súlyosabb, olyasmire szeretnék őket tanítani, mit maguk sem tudnak s olyan költőkről is irkálni merészelnek, akiket nem ismernek s kik — Balzac szavait idézve — »nagyon jó diákoknak tartathatnak azok által, akik diácul éppen semmit sem tudnak.«

Megsemmisítő P. Kis Sándor cáfolata s ami még ennél is érdekesebb, ez az, hogy bár határozott szavakkal nem fejezheti ki rokonszenvét Balzac »materializmusa« íránt, mégis kitűnik, hogy a fiatalok ismerik a francia író s lelkesednek érte, mert regényeiből a valóság meglátását és a maguk problémáinak megoldását olvasták ki.

Az egyre feszültebb légkörben pergő vitába a Szépirodalmi Közlöny is bekapcsolódik (május 9, 13, 20.) Kivonatosan közli J. J. Weis bírálatát, mely a Magazin für die Literatur des Auslandes-ben jelent meg és szigorú mérlegre teszi Poitou összes ítézési eljárását. Bár a hugenotta történetíró erkölcsi megfontolásoktól vezetettve bizonyos ellenérzéssel van Balzac íránt, politikai elfogultságaért Poitout mégis súlyosan elítéli. Az akadémikus tudós az író, szinte semmibe sem véve művészi értékét, valósággal ellenségként kezeli, ha az a császárságot megelőző korszakban lényeges befolyást gyakorolt a francia társadalmi viszonyokra. Poitou Balzac-szemlélete mögött tehát nem kizárólag esztétikai elvek rejlenek, hiszen minden íróról ilyen kíméletlen szigorral írt, kinek működését kora francia viszonyaira veszélyesnek tartotta. Az Académie des Sciences Politiques et Morales megkoszorúzza Poitou művét, de ez »a jelen francia viszonyokat tekintve igen keveset bizonyít az abban kimondott *ítélet* igazságos volta mellett«. Rossz szolgálatot tett tehát Salamon a magyar irodalom ügyének — állapítja meg a lap Sz. befűjeles cikközje —, különösen azért, mert azt hangoztatja, hogy Poitou tanulmánya »materializmus ellen van irányozva«. Vitás ugyan, vajjon a materializmus csakugyan olyan halálos bűn-e, de ha mégis az volna, fel nem fogható, miért vág végig Poitou ostorával Balzacon, megfosztva egy nagy tehetséget minden érdemétől, ha a materializmust akarja megsemmisíteni. Végeredményben pedig nem is az a lényeges, amit Poitou és Salamon Balzac műveiről ítélt, hanem az, amiképpen ítélik meg azokat: egyoldalúan, vagy minden pártédektől menten igazságosan. S Salamon »hű gránátusie« átültetése nemhogy mérsékelt volna francia mesterének politikai elvakultságát, még megtoldotta azt a magáéval. Várhatnak-e akkor útbaigazítást a fiatalok a tudósoktól? Aligha.

Mentségére Salamon hetekig nem szólal meg és a védelmet egyelőre átengedi a Pesti Napló »böngészőjének«, a P. Nagy Sándor álnéven író Greguss Ágostnak, ki akkoriban a lap belső munkatársa (május 9, 11, 16). Lehántva mindazt az ildomtalan személyeskedést, mellyel ellenfeleit illeti, Greguss cikkei arról az erőlködésről tanuskodnak, mellyel mindenképpen bizonyítani igyekeznek, hogy a materializmus igenis halálos bűn s ha a fiatalok tudnak, igazából mit foglal magában ez a szó, különösen, mikor nem természetudományokra, hanem erkölcsi állapotokra vonatkozik, bizonyára többet látnának a Budapesti Szemle »jeles« cikkében a szigorú kritika érdekében folytatott »manoeuvre«-nél. S hogy milyen rémséget ért el az idealizált etosz nevében megsértett Greguss materializmuson, azt említett akadémiai székfoglalója fejt ki bővebben.

Greguss szerint például azért nincs Balzacnak erős erkölcsi érzéke, mert materialista. Ezért is hirdet áltanokat, nem annyira reflexióiban, mint festéseiben. Megvesztegetett erkölcsstant hirdet az író; szépíti, palástolja, sőt komolyan védelmébe veszi a bűnt. S teszi ezt azért, hogy a hibát a társadalomra tölthassa. Vétkes könnyelműség tehát Eötvös Józsefet Balzaccal egy kalap alá venni, hiszen a magyar író reflexióit és festéseit a legmagasabb erkölcsi meggyőződés ihleti. Még kevésbé szabad Balzacot Thackerayhoz hasonlítani, mert e »szatirikus nevető«⁶ ezt méltatlankodását önti ki a komoly bűnök ellen és miattuk távolról sem a társadalmat támadja, hanem az emberek egyéni dőreségét s kora társadalmát is az emberi hibák, hiúságok tükrében ábrázolja. »Morális tekintetben a két író olyan távol áll egymástól, mint az ég a földtől.«

Ebben állapodhatunk meg mi is : a politikailag elvakult idealistákat» világok választják el a nagy francia író realizmusától.

Május 19-én (majd 23-án) végre Salamon is válaszol P. Kis Sándornak (Pesti Napló). A *La Grenadière*-probléma kényszeríti a jelentkezésre. Amit cikkében ír, felkészült tudóshoz nem méltó. Kénytelenségből elismeri, hogy nem olvasta a *La Grenadière*-t; sőt azt is bevallja, hogy ő Poitou-nak csak egyszerű tolmácsa volt, jöllehet a Budapesti Szemlében még a *Balzac*-cikk szerzőjeként mutatkozott be. S mindenek ellenére, mikor 1889-ben a Kisfaludy Társaság a Kasselik-alapítványból kiadja Salamon *Irodalmi tanulmányait*, a mű második kötetének vezető helyén a *Balzac*-esszét mint az író sajátját kapjuk, azzal az egyetlen változtatással, hogy a *La Grenadière* ezúttal helyesen *Gránátoskertnek* van fordítva. Ilyen szemlemben védekezik is Salamon; védekezik mellébeszéléssel és támad rágalmakkal. Egyetlen megjegyzéssel sem viszi előbbre a probléma megoldását. Az egész vitának május 25-i *Nyílt postájában* a Hölgyfutár vet véget, bejelentve mint döntő bizonyítékot a fiatalok állítása mellett : Maga Balzac szólal meg ! A szerkesztőség ugyanis intézkedett, hogy Huszár Imre fordítsa le a közönség megbizonyosodására a kérdéses *La Grenadière*-t (1859, 143—146. számok.)

Igy folyt le a magyar Balzac-vita 1858-ban. Kirobbanását akkori társadalmunk indokolja. Nem adott teljes képet a francia íróról. De mai szemmel nézve nem is ez a fontos. Lényegesebb az, hogy ez a probléma mutatja meg leginkább azokat a mélyreható okokat, melyek kritikussaink csoportjait elválasztják egymástól. S ezek az okok elsősorban nem esztétikaiak, hanem politikaiak. Az arisztokrata Kemény és nemesi barátai a kapitalizálódás látványának hatására szeretnének visszalapozni a történelemben s alig várják a régi állapotokat tiszteletben tartásával kecsegtető kiegyezést. Ezért támadnak olyan hevesen minden író társukra, aki tudja, hogy az egyetlen egészséges megoldás a demokratikus fejlődés, nem osztja politikai nézeteiket. Kődösít értékítéleteiben e kritikus kör, hogy elterelje a figyelmet az igazságért harcoló fiatalokról. Megsemmisítő bírálatot olvasunk költőkről s írókról — Jókai szavával : »ítban levő emberekről«⁷ —, de hasonlítsuk csak össze a Pesti Naplóban magasztalt írásműveket az ócsároltakkal, nem egyszer elcsodálkozunk Gyulainak s társainak kritikusai gyakorlatán.

A Balzac-vita a »tudósok«⁸ teljes vereségével végződött. A megvetett *kis lapok*, mint Császár Ferenc Divatcsarnoka, örömmel írják, hogy P. Kis Sándor »jó acéltollával erősen megsebzí P. Nagy Sándor uram ő kigyelmét«⁹ és a Délibáb (szerkeszti Friebeisz István) is megjegyzi, hogy a Hölgyfutár *Őszinte levelek* című cikksorozata »néhány ítések destruktív hatását támadja meg s ideje, hogy valahára e tárgyban valóki szakavatottan felszólalt«. A közhangulat mindenképpen a »tudósok«¹⁰ ellen fordult s ezt látva Kemény takarodót fuvatott ; Greguss csak néhány hét múlva folytatta sokkal enyhébb

hangú *Böngészőit* s mikor a nyár elején a Pesti Napló szerkesztését Királyi Pál vette át, egy időre a lap kritikája is mérséklődött.

Ez a polémia is serkentő példa arra, hogy minél előbb felül kell vizsgálnunk az irodalmunk e fontos szakaszáról szóló értéktételeket.

KOMLÓS ALADÁR :

József Attila és Jiří Wolker.

Az Irodalomtörténet 1. számában Kovács Endre hasonló című cikke József Attila Wolker-fordításait méltatva felveti a kérdést, »hogyan kerültek az antológiába éppen ezek a versek, milyen körülmények indokolták meg kiválasztásukat s milyen szerepe volt a versek kiválasztásában magának a fordítóknak. A kérdés rendkívül érdekes, de megválaszolása nem könnyű. A fordításokon kívül nem áll rendelkezésünkre semmilyen adat, mely József Attilának a cseh viszonyokra és Wolker költői fejlődésére vonatkozó tájékozottságát bizonyítaná.«

Mivel József Attilával együtt magam is résztvettem annak az antológiának az előkészítésében, amelyben a kérdéses fordítások megjelentek, a tanúzási kötelezettség címen szeretnék hozzájárulni a kérdés megvilágításához. A huszas évek végétől 1936-ig a budapesti csehszlovák követség sajtófőnökként működött a szlovenszkói származású *Anton Straka*. Kassán nevelkedett, kifogástalanul beszélt magyarul s a magyar irodalmat nem kevésbé szerette, mint szlovák népének és a cseheknek költészetét. Szocialista volt, aki nem ismeri a népek közötti gyűlöletet s bizonyára politikai megfontolásból is, de két műveltségben gyökerező nevelkedése természetes következményeképpen is a cseh és a magyar kultúra kölcsönös megismertetését tekintette hivatásának. Amerikai-úti lakásán péntek esténként szívesen látta teára a magyar írókat, s József Attilától Féja Gézáig megfordult ott majdnem minden magyar literátor. Ha cseh vagy szlovák író látogatott Budapestre, Straka nem mulasztotta el, hogy össze ne hozza néhány magyar kollegával. Az ő gondolata volt egy magyarnyelvű csehszlovák antológia elkészítése. Erdélyi Józsefet, Horváth Bélát, Illyés Gyulát, Szabó Lőrincet, József Attilát s e sorok íróját kérte fel munkatársnak. Mindnyájan szívesen is vállalkoztunk a feladatra, csak Erdélyi ugrott ki később az együttesből. Mivel egyikünk sem tudott csehül, az volt a munkamódszerünk, hogy Straka elkészítette a versek nyers prózai fordítását, azokat a fordítók egyéniségének tekintetbevételével kiosztották közöttünk, majd felolvasta előttünk a versek eredeti szövegét, hogy megállapíthassuk verstani képletüket. A Wolker-versek kiválogatása tehát nem József Attila, hanem Straka műve volt. A könyv 1936-ban jelent meg »Cseh és szlovák költők antológiája« címen, a Renaissance kiadásában.

A csehszlovák és magyar kulturális közeledés legnagyobb apostola megérdemli, hogy az antológián túl az ő további sorsáról is megemlékezzünk. Az irredenta uszítást űző Milotayéknak Straka, épp békeszerző tevékenysége miatt, vöröspoztó volt a szemében, s ráfogták, hogy ő a helyes csehszlovák-magyar viszony legfőbb megzavarója. 1935 körül Straka nevével volt hangos a magyar jobboldali sajtó. Addig uszítottak ellene, míg kormánya kénytelen volt visszahívni. A prágai külügyminisztériumba osztották be. De Straka onnan is folytatta előbbi működését. Lefordította s egy prágai magyar

kladónál kiadatta Ivan Olbracht cseh író *Suhaj, betyár* című regényét, mely Kárpátalján játszódik, sőt — bizonyítékaul annak, hogy nem a magyar írókat akarta egy egyoldalú propaganda szekerébe fogni, hanem mindkét nép barátságát szolgálta — olyasmiben is fáradozott, ami a magyar sajtófőnök feladata lett volna : a magyar irodalomnak igyekezett propagandát csinálni Csehországban. Lefordította cseh nyelvre Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regényét és *Barbárok* című novelláját, állandó összeköttetésben a Prágában tanuló baloldali magyar diákok szervezeteivel, a Petőfi- és Táncsics-körrel estét rendezett ott a cseh-magyar kulturális közeledés érdekében s 1937 őszén engem is azért hívott meg Prágába, hogy összeállítsuk egy cseh nyelvre fordítandó magyar versantológia tervezetét.

A felszabadulás után vált ismeretessé, hogy Strakát a németek elhurcolták és megölték.

Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei 1794-ből

Közli: Benda Kálmán

Az alábbiakban Kazinczy Ferencnek öt eddig ismeretlen levelét közöljük. Valamennyi 1794-ben íródott s néhány újabb szívfolttal gazdagítja tudásunkat Kazinczy életének erről a szakaszáról, melyet — viszonyítva életének más periódusaihoz — aránylag kevésbé ismerünk.¹⁾ A levelekben írottak megértéséhez talán nem lesz hiábavaló röviden szólni Kazinczy életének és magatartásának alakulásáról az 1790-es években.

II. József halálával az iskolák visszakerültek az egyházak kezére, s Kazinczy is elvesztette tanfelügyelői állását. A dolog nem érte váratlanul: már hónapok óta keserű szájjal nézte a jozefinizmus maradványainak felszámolását és hogy mint ülnek vissza a nyeregbe a rendek és az egyházak. Az utolsó évek folyamán, mióta Regmecről Kassára került, sűrűn fordult meg Bécsben is, látóköre nagyot tágult. A frakkos, fehérparókás polgárhivatalnok nemcsak külsőségekben szakadt el a nemes vármegye csizmás, kardos rendeitől, a dolgokról alkotott véleményében is messze került tőlük: szível-lélekkel II. József felvilágosult uralmának szolgálatában állt. Az új, jobb világ eljövételének legfőbb akadályát a régi ben látta, s a francia felvilágosodással vallotta, hogy csak a rendek és egyházak hatalmának megtörése nyithatja meg a fejlődés útját. Ezért csatlakozott a szabadságharcmozgáshoz is, mert úgy látta, ez az intézmény »amely egy kis karikát csinál a' legjobb szívű emberekből, melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenetlenséget, amely a' külső világban van,« — ledöntve a vallási és társadalmi megkötöttségek korlátait, sikerrel harcol a magasabb műveltségért és »az emberszeretet« érvényesüléséért. Ez a meggyőződés vitte őt József táborába is, — s most semmi kedvet nem érzett rá, hogy visszatérjen a megyei életbe, hogy önmagát megtagadva, szerepet vállaljon a rendi világ restaurációjában.²⁾ Minden nyilvánvalóságtól visszavonul s csak az irodalomnak él.

¹⁾ Ennek oka az, hogy ebből az időből Kazinczy levelezésének csak töredékei maradtak ránk. Ő maga mondja a Kir. Itélőtábla előtti vallomásaiban, hogy Martinovic^s elfogatásának hírére a titkos társaságokkal kapcsolatos minden feljegyzését elégette. De a fogházban Hajnóczyra tett megjegyzése (*... micsoda ember volt az a Hajnóczy, hogy hozzá irt leveleim közül nékem kettőt in processu adtak. Ötöt 1794-ben augusztus 16-án fogták el, Martinovicot augusztus 1-én, miért nem égette el a leveleket.* *Fogságom Naplója*, 1795 május 30.) azt sejteti, hogy ugyanekkor levelezésének fontosabb részeit is tűzbe dobta. Még elfogatása pillanatában is volt annyi lélekjelenete, hogy szerelmesleveleit kidobja az ablakon. (U. o. 1794 dec. 14.) Ugy hogy, amikor a táblai bizonyítási eljárás során Németh János kir. jogügyi igazgató rendeletére Fáy Ágoston abaúji alispán és Winkler kassai kir. fiskális 1795 februárjában átvizsgálják Kazinczy már korábban lepecsételt iratait Regmecen, »jelentéktelen családi leveleken kívül« mást nem találnak. (Bp. Orsz. Lt. Vertr. A. 52. fasz. 20. csomó.)

²⁾ Wenger Ignác pozsonyi iskolafelügyelő az udvar beségője, 1791 szept. 20-án jelenti: Kazinczy útnban Bécsből hazafelé betért hozzá. Panaszkodott neki, hogy utóda Kassán, a tankerületnél egy iskolázatlan zempléni nemes lett. »Er sagte, er weine über sein Vaterland, das nun ganz das Opfer des Nepotismus der Grossen geworden seijn, indem nun alle wichtigen Stellen des Landes mit den elendesten Menschen, die einen Mächtigen zum Wetter haben besetzt werden.« (Bp. Orsz. Lt. Hungarica aus der Privatbibliothek Sr. Majestät. 11. fasz. 7. csomó.)

Magányából, könyvei, iratai közül Ferenc kormányzata hajtja ki. II. Lipót csak kényszerűségből engedett a rendi támadásnak. Ahogy bátyja, József, ő is a felvilágosodott abszolutizmust képviselte. A nemességnek, egyházaknak adott engedményeket csak ideiglenesnek tekintette, s miközben harcban állt a megerősödött rendekkel, titokban szervezte a polgárságot és felkarolta a jobbágyok ügyét. Lipót alatt volt rá remény, hogy a fejlődés iránya megváltozik. Ferenc azonban maga is a rendek oldalára állt. Összefogásuk révén a haladó, felvilágosult polgár számára, — még ha származására nemes volt is, mint éppen Kazinczy, — egyre elviselhetetlenebbé vált a léggör. A valóélet elől hiába menekült az irodalomba, »a papi hatalom és a teológusok czéhje« ott sem hagyják nyugodtan. A cenzúra egyre szigorúbb lesz, lassanként teljesen megbénítja az irodalmi életet. Százával kerülnek indexre az előző évek felvilágosodástól áthatott munkái, új írásra pedig szinte lehetetlen engedélyt kapni. Már az irodalom klasszikusai sem találnak védelmet a cenzorok, »az emberi élet tyrannusai«-nak korlátoltsága ellen. Így javít bele a cenzor Kazinczy Gessner-fordításába, 1794 elején pedig a Helytartótanács elkobozza részben már kinyomott Wieland-fordítását. Lehetséges ilyen viszonyok között az irodalomba visszavonulni? Kazinczy úgy érzi, nem! Immár ő sem hallgathat tovább, a harcolók közé kell állnia, »ki-tsikarni a' superstitió kezéből a' véres tört, és irtóztató képeről le-kaparni az áll-orczát«.

1793-tól kezdve egyre sűrűbben találkozunk Kazinczyval Zemplén, Abauj és Bihar megyei gyűlésein. A közszereplésben félénk tanfelügyelő, aki néhány évvel ezelőtt Van Svieten előtt előre betanult üdvözlőszavait sem merte szabadon elmondani, most egyik beszédet a másik után rögtönzi. Résztvesz a vitákban s oly hévvel száll szembe »a szabadság ellenzőivel«, hogy néha barátai már attól féltik, valami bántódása lesz belőle. Bátor szavakkal bélyegzi meg a papság konzervatív és reakciós magatartását, felekezeti túlkapásait, — mert »az államban nincsennek pápisták s kálomisták, hanem csak emberek és polgárok,« — és beszédek sorozatában tüzei a tiszai nemeseket a vallás- és sajtószabadság megvédésére. Az eddig visszavonult szépiró egyre jobban belelendül az ellenzéki politikai szerepbe, s ahogy nő elkeseredése, úgy nő bátorsága, és az általa képviselt ügy igazába vetett hite.

Ekkor, az 1794. év tavaszán, találkozik a jakobinusokkal, Martinovics körével. És bár retteg az erőszakos megoldásoktól, bé kell látnia, hogy az ország épületének, az alkotmányának »repedései igazításokat kívánnak,« s ezek békés úton való elérésére egyre kevesebb a remény. Nem, Kazinczy nem volt forradalmár. De felvilágosodott lényé tiltakozott Ferenc és a rendek reakciós rendszere ellen, s elkeseredésében gyakran, egyre gyakrabban juthatott eszébe, mennyivel jobb volna, ha ezeket a gátló elemeket eltávolítanák a haladás útjából. Lemásolja a Reformátorok Társaságának kátéját, s bár mintegy önmaga ellen is érvelve, neveltetésének és környezetének hagyományaival csatázva, aggályainak, kifogásainak se vége, se hossza, a vitában érvei mind gyöngébbek, s egyre közelebb kerül a radikálisokhoz. Kapcsolatai velük különben sem újkeletűek. Laczkovics Jánost már régtől ismeri, Hajnóczi-val meg éppen hosszú évek óta tartó kölcsönös megbecsülés, barátság köti egybe. Megismerkedik Szentmarjayval, a tiszántúli megyék lelkes szervezőjével, s bár neki is ismételtelen kijelenti, hogy a társaság elveit és céljait nem helyesli, együtt latolgatják, kiket volna érdemes a mozgalom számára megnyerni.

A szervezés leglázásabb napjaiban bekövetkezik, amitől titokban rettegett: a mozgalmat felfedezik, Martinovicsot, majd Hajnóczyt, Laczkovicsot és Szentmarjayt elfogják. A lefojtott léggörben, az egyre nyomasztóbb terror alatt, a talán mesterségesen is terjesztett rémhírek közepette, besüggő hadától körülvéve, az idegfejsztítő várakozás felmorzsolja Kazinczy lendületét,

és magányos perceiben lelkiismeretfurdalásai vannak. A szabadság és haladás eszméjében, az új világ eljövételében változatlanul hisz, ahogy eddigi törekvéseiben sem lát rejtettni valót, — de felülkerekednek kétségei a jakobinusok útját illetően. Barátait azonban soha ki nem adja. »En a legnagyobb, legvilágosabb veszedelmekben is tisztelettel s magasztalásokkal merem szólni Hajnóczyról« — írta később önérzetesen naplójába, s a periratok megerősítik szavait. Amikor kezdeti tagadás után »a festi-lelki szenvedések s az elzárt levegő« valamint az ellene szóló vallomások megtörik ellenállását, sajátkezűleg írt hosszú vallomásában csak önmagát vádolja: a helyeset is helytelen módon akarta elérni, vétett a törvények ellen, méltó a büntetésre. »Egyedül Öfelsége irgalmassága« oldozhatja őt fel »bűnei« alól, — írja — s még ügyvédet sem akar fogadni. Védőjének, Madách Sándor »kőműves festvérnek,« a költő nagyapjának, később is csak nehezen sikerül őt meggyőzni, hogy a törvény ellen sem vétett, »ez nem casus criminis laesae majestatis«, emelt fővel nézhet a világ szemébe. De ugyanakkor valóságos védőbeszédet tart fegyvertársai mellett.

Elítéltetését, fogságát példaadó lelkierővel viselte. De vajjon nyomtalanul mult-e el felette ez a hetedfél év? Kiszabadulása után látszólag ott folytatta életét, ahol elfogatása előtt abbahagyta. »En az vagyok, aki voltam« írta, pedig nem volt az. Nem felfogása, — magatartása változott meg. Abban, hogy az általa annyira várt új világ egyszer el fog jönni, továbbra is hisz, de az érte való küzdést már nem vállalja. Szobájában ott lóg Hajnóczy és Szentmarjay képe; amikor rokona, Szirmay Antal, kéziratot munkájában a »jakobinus összeesküvés« résztvevőit a »hatalmon lévők« szájaize szerint mutatja be, felháborodással utasítja vissza szavait és védelmére kel a mozgalomnak és a benne résztvevőknek. Élete alkonyán pedig, amikor a bécsi rendőrség megbízottja óvatosan érdeklődik multja iránt, felesége, tájékoztatva a kérdezőt férje fogságának körülményeiről, hozzáteszi: férje »erre ma is nagyon büszke«. Mindez azonban a belső arc, — kifelé mást mutat. »Rajta leszek, — írta hazaérkezésekor Bujanovics udvari ágensnek — hogy semmi olyast ne tegyek, a' mi öfelsége kettős kegyelmére méltatlannak mutatna.« De levelének fogalmazványára oldalt odairta, mintegy mentegetődzésül az utókor előtt, hogy öfelsége kettős kegyelme mellett, »a tömlőcz sanyaruságai« is eszébe jutottak, melynek még a hallása is arra való, »amit az udvar óhajt, hogy rettentessenek el a' kik hallják.« »Példa kellett, hogy rettegjen az ország«, — foglalta egybe később egymondatban a Martinovics-per lényegét. Ez a rettegés egész életén végigkíséri.

1794 és 1801 között az ország képe nagyot változott, Ferenc és a rendek győzelme teljessé vált, s bár a szabadult fogolynak ilyesmi nem jár az eszében, hiába is próbálna a megyegyűléseken ellentmondani. Hogy megváltoztak ezek a megyegyűlések is. Immár egyetlen feladatuk a fentről érkező rendeleteket tudomásul venni. A korábbi parázs viták színhelyén »vad elnyújtózással ülnek« a nemesek, s minden ábrázaton az unalom van festve.»Egy bizonyos éretlenség tónusa, valamely gyermeki petulariliza lepte el még a jobb főket is, mely annyira szégyen, hogy a legtisztelletes tárgyakat is tiszteletlenséggel, gyakorta pajkos csintalansággal traktálják.« És a régi fegyvertársak? Vérpadra kerültek, börtönök törték össze testi és lelki ellenállásukat, s aki mindezt elkerülte, az is megcsendesedett, lojális magatartásával tüntet. Kazinczy tudja, hogy gyanús szemmel nézik s a vele való érintkezéstől is félnek. Az uralkodó nem fogadja őt, amikor kihallgatásra jelentkezik, Festetics György gróf, a Georgicon alapítója, társaságban, tüntetően elkerüli Felsőbüki Nagy Pál pedig nem mer levelére válaszolni, mert az udvarnál szemére vetették, hogy olyan emberekkel barátkozik, mint Kazinczy. De a régi zempléni cimborák sem viselkednek másként. Közülük legtöbbré

ráillik, amit Rhédey Lajosról írt : »akkor (t. i. az 1790-es években) éppen olly patrióta volt, mint a' hogy most nem az,« akik, mint Rhédey is »kereszt, kulcsok, titulusok« után szaladgálnak. Kerülik a vele való találkozást, mintha csak saját lelkiismeretük elől futnának. Ebbe a társadalomba Kazinczy soha sem tud egészen beleilleszkedni, s ha a kortársak ezt nem veszik is észre, ő érzi. De bíráló szót ejteni nem mer, nem engedi szóhoz jutni a fogság, a börtön emléke. Még évek mulva is fel-felriad éjjel s az elfogására kirendelt vasasok zaját véli hallani. Álmában megjelenik előtte a börtön, »a' hol hajótörést szenvedvén, a' nyelvedő habokkal küzdött.« 1815-ben, amikor családjával Bécsben jár, egy ismeretlen német nevű gróf inasa keresi, mondván, ura kéri, keresse őt fel, írásaival együtt. A tudatalatti félelem elemi erővel tör fel Kazinczyban : eszébe jut, hogy egyik fogolytársa »éppen ilyen technával fogattatott el.« — »Képzeld el, barátom, — írja Dessewffy Józsefnek, — mint aludtam egész éjjel, noha tisztának, véltelennek érzém magam. Másnap úgy csókoltam meg feleségemet és gyermekemet, hogy ez az utolsó csók, mellyet nekik adhatok az életben, de nekik nem szóllottam. Rettegve mentem be a' Városba. A' Herrngassenben, a' Lichtenstein házánál úgy valék, mintha a' Chaffotot láttam volna magam előtt.«

Egy életen át nem tud szabadulni a vérpad rémképétől. Látszólag beleilleszkedik a rendi világba, csak belül lázadozik ellene. A megyegyűlések korábbi ellenzéki szónokát pedig hiába keressük.²⁾

Az 1794-beli, csak nagyon felületesen ismert Kazinczyhoz szolgáltat néhány adatot az alábbi öt levél. Mind az öt a Martinovics-per iratanyagából került elő.

1.

1794 február 21, Nagyvárad

*Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez
a Bihar megye közgyűlésén történekről, Sauer Kajetánról, saját magáról és
Szentjóni Szabó Lászlóról.*

Sk. ered. : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag. Vertraulische Acten 52. fasc. 20. csomó.)

Gr[oss] Wardein 21 Februar 1794.

Szabó¹⁾ wird Dir erzählt haben, dass ich wegen der hier am 10. zu haltenden Congreg[ation] eiligst herkam, auf der Reise durch hemorrhoidal Umstände überfallen bin, darum, als er samt der Deputation abging.²⁾

¹⁾ Az idézetekre ld. : *Kazinczy levelezése*, II. 307. és 448. sz. ; III. 611. és 707. sz. XIII. 2943. sz. ; XVII. 3922. sz. ; továbbá : naplójegyzeteit : M. Tudományos Akad. kéziratár, Tört. 4-edr. 12. és 15. sz., *Fogságom naplója* és a Kir. Táblán benyújtott vallomása : Orsz. Lt. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai 5. sz. mellékl.

²⁾ Szentjóni Szabó László (1767—1795), a költő, ekkor Bihar megye jegyzője.
³⁾ A Helytartótanács 1792 szeptember 25-én kelt kéziratában a vegyesházasságokból született gyermekek egyházi hovatartozását és vallási neveltetését, az addigi gyakorlathoz viszonyítva, a protestánsok hátrányára szabályozta. A rendelet a protestánsok körében megszerezte nagy nyugtalanoságot keltett s a keleti megyék, köztük Bihar, feliratokban fordultak az uralkodóhoz, és kérték a számukra hátrányos, az addigi gyakorlattal és a törvényekkel is ellenkező rendelet megváltoztatását. Ferenc király az országos felzúdulásnak engedve, 1793 januárjában el is rendelte a rendelet részbeni módosítását. (M. Kanc. 1792 : 1585., 8104., 10.613. sz.) Bihar megye felterjesztésének tiszteljen és támadó hangja azonban magára vonta az uralkodó neheztelését, (az 1792 dec. 3-án kelt feliratot ld. M. Kanc. 1792 : 15.181. sz. a.) s ezért 1793 jan. 28-án kelt leiratában megróttá a megyét, majd amikor a megye a sajtószabadág ügyében is felírt, a Kancellária

da lag ; ich habe also nichts nachzutragen, als dass ich noch immer liege, u[nd] sehr elend liege, u[nd] nicht weiss, wie lange ich noch werde liegen müssen.³⁾ Die schöne Congr[egation] den 12. in Kaschau, u[nd] den 17 in Ujhelly sind versäumt, wo ich so manch gutes hätte wirken können!⁴⁾

Du wirst es schon wiessen, was hier die prohibition der Extractus Legum de St[atu] Eccl[esiastico] gemacht hat. Die Re[praesentation] ist hübsch, würde hübscher seyn, wenn man nicht zu szelidül repraesentiren gut fände.⁵⁾

Der Ob[er]gespann⁶⁾ schrieb her an Péchy⁷⁾ ex off[ici]o, dass er die Sache bey der Congr[egation] dahin lenke, dass S[ein]e Maj[estät] durch ihn, den Ob[er]gespann, ad revocationem Comissionis angefleht werde, u[nd] er steht gut für die Folge.⁸⁾ Der Brief kam hier an, da die Deput[at]ion schon in Pesth war, der Subst[itutus] V[ice] Gesp[ann] Böthy⁹⁾ öffnete ihn, u[nd] wies ihn meinem Bruder.¹⁰⁾

Rhédey Lajos¹¹⁾ fragte den Sauer¹²⁾ beym spiel, warum denn Solche Männer wie Aloys Batthyáni¹³⁾ nicht applicirt werden? —Sauer : Pergat D[ominatio] V[est]ra cum ista quaestione. Tamen scit totus mundus, quod a recordatione hominum debilior Referendarius non fuerit, sicuti demortuus Pogány¹⁴⁾; et tamen Pogány tot gradibus stat prae Aloysio Batthyani, ut ne cum Pogány quidem conferri dignus sit. Hac ratione haberemus pulchros

javaslatára elhatározta a megye tisztikarának leváltását. Mivel a megye főispánja, Telesi Sámuel gróf erdélyi főkancellár, aki a franciák elleni háborúhoz szükséges adók megszavazása szempontjából, a megye általános hangulatára hivatkozva, nem helyeselte a tisztújítás elrendelését, betegsége és elfoglaltságára hivatkozva, maga helyett királyi biztos kiküldetését kérte, (M. Kanc. 1793 : 14.179. sz.) az uralkodó Arad megye főispánját, Almássy Pál bízta meg a tisztújítás végrehajtásával. (M. Kanc. 1793 : 8993., 13.160. és 1794 : 318., 1142. sz.) Az erről rendelkező legfelsőbb leiratot az 1794 februári közgyűlésen tárgyalta meg Bihar megye s elhatározta, hogy újabb feliratban bocsánatot kér az uralkodótól tiszteletlen szavaiért és kéri a tisztújítás elengedését. A feliratot Péchy Imre alispán vezetésével küldöttség vitte Budára a nádorhoz, kérve annak továbbítását és a nádor pártfogását. Ennek a küldöttségnek volt egyik tagja Szentjóboli Szabó is. Az uralkodó egybékint a megye „alázatos viselkedését” látva, a nádor közbenjárására visszavonta a tisztújításra vonatkozó rendeletét. (M. Kanc. 1794 : 2865. sz.; ld. még Malyszus E. : *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Bp., 1926., 81., 128. és 129. sz.)

¹⁾ 1794 márc. 4-én még mindig beteg, ágyból ír Kiss Jánosnak. (Váczy : *Kazinczy Ferenc levelezése*. II. 437. sz.)

⁴⁾ Abauj és Zemplén megye közgyűlései, melyeken a cenzúrával kapcsolatos legújabb rendeletek megtárgyalása is napirenden volt.

⁵⁾ Hajnóczy névtelenül megjelent munkája : *Extractus legum de Statu Ecclesiastico Catholico in Regno Hungariae latarum*. 1792. A Kancellária javaslatára az uralkodó 1793 szeptember 28-án a munkát eltiltotta és a fellelhető példányok elkobzását rendelte el. (M. Kanc. 1793 : 9874., 10.443 és 12617. sz.; Helyt. Tan. It. Depart. revisionis librorum 1794, fons 2., pos. 18. és 27., továbbá fons 63. pos. 1—8.) Az immár sorozatos könyveltítések ellen (közttük volt Hajnóczy két másik névtelenül megjelent munkája is) Bihar megye több feliratban tiltakozott a nádornál. Ld. 129. sz.

⁶⁾ Telesi Sámuel gr. (1739—1822.), erdélyi főkancellár.

⁷⁾ Péchy Imre (1753—1841.) 1791—1803. Bihar megye első alispánja.

⁸⁾ Almássy Pál aradi főispán kir. biztosként való kiküldésére céloz. Ld. 2. sz.

jegyz.

⁹⁾ Beöthy László.

¹⁰⁾ Kazinczy Dienes (1761—1824.), ekkor Bihar megye főjegyzője.

¹¹⁾ Ezidőből több Rhédey Lajos ismerünk, mind ugyanannak a családnak tagjai. Itt valószínűleg Zemplén, Bihar és Szatmár megyék táblabírájáról, II. József volt híveről van szó (1763—1831.), akit 1798-ban forradalmi kijelentéseiről töröltettek a táblabírák sorából. (Ld. Domanovszky S. : *József nádor iratai*. Bp. 1925., I. 46., 58. és 86. sz.)

¹²⁾ Sauer Kajetán gr. (1744?—1811.), arbei választott püspök, váradi nagyprépost. Ld. a 18. sz. jegyz.

¹³⁾ Batthyány Alajos gr. (1750—1818.), az *Ad amicam aurem* c. munká szerzője, az 1790—1791. országgyűlésen a felvilágosodott ellenzék egyik vezérszónoka.

¹⁴⁾ Csebi Pogány Lajos (—1793.), a jozefinizmus híve, Bereg megye főispáni adminisztrátora és kancelláriai tanácsos.

referendarios! — Wie gefällt Dir das! ich bitte es dem Statthaltereyrath H[errn] v. Vay¹⁵⁾ zu erzählen.

Eben Sauer sagte meinem Bruder, den er recht wohl leidet, au contraire dem er prächtige presente macht, wie neulich eine goldene Dose von 56 Ducaten Werth. — Iste I[nclitus] Co[m]it[at]us semper se tenet bene, dum aliorum Co[m]it[at]uum exempla non sequitur. Dolendum, quod se per alios duci patiatum. U[nd] nannte ihm da einige Vorfälle. Unter andern sagte er, in negotio etiam libert[at]is preli in Congr[egatione] quam pulchre se ab initio gessit, sed tum sunt sufflaminatoriae istae Co[m]it[at]us Abauj[variensis] et Szabolch[siensis] literae lectae, et totum erat destructum. Ut ut is verum sit mihi dicendum, confiteri debeam, fratrem D[ominacionis] V[est]rae rem totaliter destruxisse cum suis perorationibus.¹⁶⁾

Von der Gömörer Repr[äsentatione] in negotio preli sagte er, er habe nie eine Repraesentationem magis stupidam gelesen.¹⁷⁾

Doch gedankt sey dem Himmel, dieser Templomi róka soll ein Gelübde gethan haben, nach seinem 50-st[en] Jahr in keine öffentliche Versammlung zu kommen, sie mögen Capitulares Sessiones, od[er] Co[m]it[at]uum Congr[egationes], oder wie immer heißen. U[nd] diese glückliche epoche soll bereits da seyn. Sein Glück dass er sein 50-stes Jahr vor dem 10. Febr[uar]

¹⁵⁾ Vay József (1752—1821.) helytartósági tanácsos, korábban Szabolcs megye alispánja, az 1790—1791-es országgyűlésen a köznemesség egyik vezére.

¹⁶⁾ Ferenc király 1793 január 14-én és ápr. 18-án (M. Kanc. 266. és 4056. sz.) az addigi könyvreviziót jelentősen megszigorító rendeleteket adott ki, amelyek ellen a megyék egyre-másra tiltakoztak. Felirataikat többnyire ki is nyomatták, hogy tájékoztatásul egymásnak is megküldhessék. Különösen Gömör megye felirata kellett nagy visszhangot. (Ld. 17. jegyz.) — Abauj megye itt említett első felterjesztése (kelt 1793 jún. 10-én, a kassai generális gyűlésen, M. Kanc. 13.439. sz.) Gömör megye nyomán leszögezi, hogy a sajtószabadság a közsabadság záloga, majd a nemzeti művelődés szempontjából is aggalgályt fejezi ki a sorozatos könyvelkobzások miatt. (•Homines eos, quibus cura revidendorum librorum concredita est, clavam ipsius culturae Nationis in manu tenere.) Augusztus 12-i közgyűléséből új felterjesztést küldött a megye, azt fejtette, hogy a sajtószabadság ügye az országgyűlés elé tartozik. (U. o. és M. Kanc. 1793. 8062., 13.469., 14.390. sz. Az uralkodó rosszalló válaszirata: M. Kanc. 1794 : 768. sz.) — Szabolcs megye feliratát eredeti szövegben nem sikerült megtalálnom. A kancellárián készített kivonata szerint lényegében megegyezett Abauj megyéével. (M. Kanc. 1794. 3245. sz.) — Bihar megye először 1793 szeptemberi diószegi közgyűlésén foglalkozott a cenzúrával. Feliratában (M. Kanc. 1793 : 13.439. sz.; szövegét leköszölte Schilzer *Staatsanzeigen*-je, tartalmát ld. Concha Gy. : *A kilencvenes évek reformszemléi*, Bp., 1885. 225. l.) A sorozatos könyveltiltásokban a gondolatszabadság sérelmét látja és a nemzeti becsület nevében tiltakozik ellenük. — Kazinczy részvételét a tárgyalásokban csak saját feljegyzéséből ismerjük. A sajtószabadság ügyében én Kassán, Mád, Kálló, Diószegen szónokoltam, ez utóbbi helyen Sauer prépost jelenlétében. — írta később, 1809 nov. 30-án, Rummy Károly Györgynek. (*Kazinczy levelezése*, VII. 1601. sz.) De talán a hozzászólásokon túlmenően a felterjesztések megfogalmazásában is közreműködött. Bihar megye felterjesztésének egyes részét olyan ember tollára vállalnak, akinek az irodalom és annak szabadsága valóban szívügye. (•... Calumniatores nationis nostrae non barbaros esse publicarunt, et hodie clamant. Si arbitraria modernorum censorum activitas ultro quoque admittetur, veremur ne horum culpa merito pro talibus reputentur. Nam annon defectum culturae reddenet, librorum etiam philosophicorum censura, librorum qui in dictionibus Suae Majestatis aliis publice et libere venduntur. Certe dolere debet sortem sanae philosophiae eruditus orbis, quando verionem operis philosophi Mendelson, sub titulo Phaedoni, per censuram Hungaricam revideri, et censurae subjici, Imo castigari etiam et truncari audit. Nostra quidem opinio relate ad opera philosophica, politica, historica, et religionaria, censors non sine correctionis et prohibitionis, sed refutationis, constituendi forent, et his injungendum esse judicamus, ut falsas scriptorum opiniones, — si tamen pro censura submitti debent — indicare, simul tamen in adjiciendis notis refutare teneantur.) Ha ehhez még hozzátesszük, hogy a kancellária szerint Szatmár megye felirata Biharéval „im Wesentlichen ganz übereinstimmte“ (M. Kanc. 1794 : 3245. sz.), ezt a megjegyzést talán Kazinczy tényleges közreműködésének javára írhatjuk.

¹⁷⁾ Gömör megye nagy port felvert felterjesztése a francia felvilágosodás érveivel bizonyítja, hogy az emberi jogokhoz szervesen hozzátartozik a sajtószabadság is. (M. Kanc. 1794 : 768. és 3245. sz.; a felirat tartalmát közli Ballagi G. : *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp., 1888. 772—774. l.; ld. még Concha : *i. m.* 224—225. l.)

erreicht, denn die Stände sagten laut in der Congr[egation]: Itt árulónak kell lenni! — Ki volna az? — Sauer! Hol van? — Nincs itt! — Szerencsése, mert megtanulná, hogy kell egy V[árme]lgyét a' K[irály]nál elérülni.¹⁸⁾

Aus dem letztem Hirmondó las ich die patriotische Handlung der (!) Ref[ormirten] Superintendentis cis Danubium. Vivant. Der gute König wird gewiss eben so sehr sich über die Aeusserung gefreut haben, als über die 10.000 Fl[orens], die in sich selbst nicht viel sind, aber einer (!) Kalvinisch[en] Superintendentens doch Ehre machen müssen!¹⁹⁾

Lieber Fr[eu]nd, ich habe Dir Geld zu schicken. Wäre es Dir nicht unangenehm, den Statthalt[erey]rath Majthényi²⁰⁾ zu fragen, ob ich in seinen Händen etwas habe, u[nd] wenn ich eins hätte, dies in rationem hujus zu übernehmen. Auch wär es mir lieb, wenn Du die 2. Helfte meiner Ung[arischen] Übersetz[ungen] die ich bey ihm habe, übernehmest.

Adieu, in dem Geschwätz mit Dir Vergass ich auf meine Schmerzen. Lebe wohl u[nd] liebe mich.

[Utóirat kívül:] Mein Bruder, dem ich dies vorlas, bat mich Dich in seinem Namen zu grüssen. — A propos, ich vergass Dir ja [durch] den Ganzen Brief zu sagen, dass meine Hemorrhoiden mich seit den 9-ten Febr[uar] zu einem wahren sansculotten gemacht. Ich habe wirklich keine gatya, u[nd] kann keine haben. Wie verschieden man alles werden kann. Ich sansculotte!²¹⁾

2.

1794 július 12, Regmecz

Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez

Szentmarjai Józseffel küldött üzenetéről, Vay Miklósnak egy magyar színház felállítására vonatkozó terveiről, Gyulai Sámuel gróffal való beszélgetéséről és Szentjóni Szabó Lászlóról.

(A Kir. Itéltőtblán készített töredékes másolatai: Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag, Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai, 7. sz. mellékl. és Vertr. A. 43. fasc., Szláv György periratai, 5. sz. mellékl.)

Regmetz den 12-ten Jul[i] 1794.

Szentmáriay, den ich gestern in Patak zurück liess, und der mir die Freude, mit mir von Károly bis Patak zu reisen, machte, bringt Dir manche angenehme Nachricht. Besonders von meinem Bruder Dienes, von Ober

¹⁸⁾ Célzás Sauernek az 1790-i országgyűlésen tanusított denuncióló magatartására, amikoris Bihar megyét egy röpiratban megvádolta, hogy a váradi káptalan alá tartozó hajdúfalvakat azért akarja felszabadítani, hogy bennük mindenre kapható támogatót kapjon az uralkodó ellen. Egyébként Sauer az országgyűlés alatt és később is rendszeres tudósításokban számolt be Il. Lipótnak a rendi ellenzék tagjairól. (Ld. Mályusz: *t. m.* 9. sz. és Eckhardt S.: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1924., 37—38. 1. Sauer jelentésel: Bp. Orsz. Lt. Hungarica aus der Bibliothek Sz. Majestät, 15. fasc. 13. csomó.) gr. Almásy Ignác generális felesége, Splényi bárónő, az udvar besúgója, Sauerit így jellemezte 1791 július 20.-i jelentésében: »gr. Sauer ist der Christus unter den Juden ... Ich wollte wünschen dass wir mehr Sauer hätten.« (U.o. 11. fasc. 1. csomó.)

¹⁹⁾ A bécsi *Magyar Hirmondó* 1794 február 14-i számában (216. l.) A superintendia területén történt gyűjtés eredményét, pontosan 10.203 Ft 40 kr-t, küldöttség vitte Bécsbe, hogy az uralkodónak a franciák elleni háború költségeire felajánlja.

²⁰⁾ Mathényi László (? —1825.) honti alispán, helytartósági tanácsos.

²¹⁾ Ezt az utóiratot Németh János kir. jogügyi igazgató, a felségárulási perben a közvádó, másolatban csatolta a periratokhoz, replikájában úgy tüntette fel, mintha ezekben a sorokban Kazinczy kérkednék Jakobinus mivoltával. (Bp. Orsz. Lt. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai, 6. sz. mellékl.) Kazinczy naplójából tudjuk, hogy védőügyvédjének megiltotta, hogy erre a vádra »csak egy szót feleljen«, s a direktor ezen cselekedetét »aljasságnak« nevezte. (*Fogságom naplója*. 1795 ápr. 29.)

Stuhrrichter Szláv, von dem Ober Notär Gáspár Pál in Szatthmarer Comit, und seinem Vice Notär Ludwig Kengyel, mit denen ich in Károly mich sehr nach Wunsch unterhielt...^{a1}—)

Er wird Dir auch erzählt haben, wie Baron Niclas Vay 40 tausend fl[orens] subscription für die Unterhaltung des Ungarischen Theaters zusammen brachte. Sein Plan ist dieser: 400.000 fl[orens] sollen zusammen geschossen werden. 100.000 sind bestimmt um ein Theater-Haus aufzuführen, das von der Dignität der Nation Zeug [sey] könne. Die Interessen von den 200 tausend dienen zur Unterhaltung der Schauspieler, der Musick, zur Anschaffung der Decorationen, zur Renumeration derjenigen, die die beste Stücke liefern werden. Die Subscription wird unter tausend fl. nicht angenommen. An der façade des Gebäudes wird eine Inschrift stehen, die in 5—6 Worten das Vaterland zu lieben lehre, und die Namen der Subscribirenden nach alphab[etischer] Ordnung, Magnat und nicht Magnat, vermengt. Auch sollen die Schau Spieler Appartements fähig werden, dass heisst, in jedes Haus eintritt haben. Que vive Vay!...²⁾

In Siebenbürgen herrscht ein finsterer Aristocratismus; damit sind sogar die besten Köpfe tief beschlagen. — In dem Grafen Samuel Gyulay lernte ich einen für das allgemeine Wohl eifrigen Mann kennen, — aber da sah ich gar bald, was Er sey. Ich zog ab, das Er mir wohl ansah. Ich wies Ihm ein Ung[arischer] Lied, und rechnete auf seinen Beifall. Nein! Nein! sagte Er mir, das sind lauter Moscovitische Unterminierung...³⁾

Nun manches von Szabó Latzi... Dem Szláv hat Er manche Sachen gezeigt, ohne dass Frage dieserwegen den Szentmáriay... Ich empfehle Dir Szabós Besserung, und umarme dich...⁴⁾

a) Kazinczynak ez a levele csak töredékes másolatban, illetve másolatokban maradt ránk, vagyis a kir. jogügyi igazgató csak azokat a részeket íratta le, amelyeket a perben felhasználhatott. A kihagyásokat azonban jelezte a másoló azzal, hogy odaírta: etc. Félreértések elkerülése végett mi ezt három ponttal jeleztük mindenütt.

¹⁾ Nagykárolyban 1794 július 7-én iktatták be Károlyi József grótot Szatmár megye főispáni székébe. A beiktatáson megjelent Szatmár, Zemplén, Bihar, Abauj és Szabolcs nemességének nagyrésze. Ahogy később a nádor írta egyik jelentésében az uralkodónak, ezen az installáción feltűnés nélkül találkozhattak az északkeleti megyék forradalmi elemei a megbeszélheték terveiket. (Ld. Mályusz: i. m. 174. sz.) Kazinczy itt ismerkedett meg Szentmarjayval, aki azután útban Pest felé, Károlytól Patakig vele egy kocsin utazott. „Ki ez útban szorosan öszvefontunk.” — írta 1810-ben (Megjegyzése Szirmay A., sacobinonim Hungariconim Historia c. munkájára, 12 §, *Hazánk*, 1888) A Kir. Táblán 1795 febr. 4-én kelt írásbeli vallomásában Kazinczy részletesen elmondja, mit beszélgetett Szentmarjayval, a Szabadság és Egyenlőség Társaságával kapcsolatban, (melynek katedját Szulyovszky Menyhért már előzetesen megismertette vele.) Szentmarjayt kívül mással a titkos társaságról nem beszélt, — mondja vallomásában. Igaz, Gáspár Pálnak, Szatmár megye főjegyzőjének említette, hogy majd ad neki olvasásra egy érdekes írást (az Ember és a Polgár katedjára gondolt), de aztán mégsem adta oda és többet Gáspárral sem beszélt. (Kazinczy periratai, i. h. 9. sz. mellék.) — Kengyel Lajos Szatmár megye jegyzője. A kir. jogügyi igazgató a per folyamán mindenáron szeretete volna rá és Gáspárra rábizonyítani, hogy részesek az összeesküvésben, de ez végül sem sikerült. Kazinczy nem vallott ellenük, jöllehet Szentmarjay vallomása szerint, neki mondták, hogy ezeket és Dénes öccsét beavatja a társaság titkaiba. (Vertr. A. 46. fasc. Szentmarjay periratai, 4. sz. mellék.)

²⁾ A megyék által kezdeményezett, a „valóságos és a nemzetnek tulajdon díszét, méltóságát kiábrázoló és a tárgy fontos voltánál valóban megfelelően nemzeti játékszín építésére s örökös virágzására” vonatkozó mozgalom részleteit l. Bayer J.: *A nemzeti játékszín története*. Bp. 1887. I. 202. skk. I. és Mályusz: i. m. 161. sz. — Az adakozók sorában egyébként Kazinczyt is ott találjuk. — Vay Miklós br. (1756—1826.), mérnök-kari tiszt, később insurgenztábornok. Életről Kazinczy: *Pályam emlékezete*, Bp., 1931. 248., 254. l.

³⁾ Gyulay Sámuel gr. (1719—1812.) altábornagy. Az 1790—1791-es országgýyülésen az udvarellenes párthoz tartozott. Kazinczy a nagykárolyi installáción találkozott vele.

⁴⁾ A levélnek ezzel a részével kapcsolatban különösen sokat faggatta Kazinczyt a kir. jogügyi igazgató. 1795 február 26-án Kazinczy az alábbi feljegyzést adta át a jogügyi igazgatónak (Orsz. Vertr. A. 52. fasc. 20. csom.): „Magnifice Domine Consillarie,

1794 július 24 [Regmec?]

*Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez
Wieland-fordítása eltiltásáról, az abaujmegyei gyűlésen a sajtószabadságról és
a cenzúráról folytatott vitájáról.*

(Sk. eredeti : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag, Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.)

Den 6. Therm[idor] 2.

Nicht eine Stunde dauerte unsre Congreg[ation] in Abauj mehr, als dein lieber Brief, samt dem meines Aszalay,¹⁾ der mir die Test[imonia]les wegen den Diogenes mitbrachte, ankam. Und so war es keine Möglichkeit mehr meine Klage einzureichen. Das will ich in der zukünftigen Congr[egation] und zwar überall wo ich Compossessor bin, nehmlich in Abauj, Zemplin, Bihar und Szabócs. An der letzten Seite dieses meines Schreibens soll die Copie des diesetwegen ergangenen Statthalterey Befehles stehen.²⁾

Causarum Regalium Director, Domine Gratosissime humillime colendissime! Hesterno Magnificae Dominationis Vestrae jussui, ut quid hoc fuerit, quod ego in literis Hajnoczio missis, Ladislaum Szabó ordinairo iudlium Comitatus Bihariensis Georgio Szlávy ostendisse, ob angustiam loci non tam scripsi, quam medio Francisco Szentmarjay nunciavi, recogitare, obtemperaturus, omnes colloqui illius, ex quo ego ad notitiam hujus rei deveni, circumstantias memoria revolvens, videor mihi quaestionem propositam id assecutus, ut desiderio Magnificae Dominationis Vestrae in ea solvenda abunde satisfieri possit; atque ita rem hanc, ea qua par est, reverentia sequentibus gratioso ejusdem obtutui substerno. — Fecit mihi Georgius Szlávy Károlyini in spissa hospitum Comitiss Installati multitudine et sub strepitu concentus musici nonnullas quaestiones de ritibus lberorum murarorum, sibi unice ex scriptis typis vulgatis notis; et hac occasione fuit, ut signo execratae coalitionis Reformatorum indice in palmam suam picto, me interrogaverit, quod vero hoc signum sit? Ego dixi, hoc non esse ex signis liberorum murarorum, et interrogavi illum cum aliqua admiratione, ubinam illud viderit? Dixit mihi illud Ladislaum Szabó sibi ostendisse. Res mihi incussit dubium, annon is etiam ad coalitionem hanc raptatus fuerit, et non potui mihi temperare, ne illum, quid vero Szabó hoc denotari dixerit? interrogarem, sed responsi loco accepi, nil sibi praeter figuram signi manifestatum esse. Actus hic Szabóianus videbatur mihi vanitatis illius, cujus quidem a me semper abunde arguebatur, indicium; et cum Hajnóczy ob pluris factum Katvanium me in proximis suis litteris objurgaverit, arripui occasionem inter alia vanitatis ejus specimina hoc etiam novius Hajnoczyo detegere. Multum recogitavi, Magnifice Domine Consiliarie Director! ut plures adhuc colloqui hujus circumstantias in memoriam meam revocare possim: sed cum res haec nec momenti alicujus peculiaris mihi visa fuerit, nec ab octo mensibus recordationem meam subiverit, nil plus conquirere potui. Credibile est colloquium nostrum in tam frequenti multitudine his interruptum fuisse. Quod Szlávium attinet, ejus curiositati in explicatione *signine?* vel *signorum?* non amplius reflecto, per me satisfactum non est, cum constituerim, usque peniciorem instituti per bonos quidem (ut mihi de Hajnóczy et Szentmarjay infelix persuadebam) homines promotae, sed vel ipso primo vultu horrorem in cubulis, cognitionem, ejus propagationem differendam; ipsum vero extiale illud scriptum nec fuit, (ut illud in priori meo scripto jam exposui) Károlyini mecum. Hic a Szlávio divulgus, cum eo mense tantum Septembris, integrum fere mensem tardius ac Hajnóczy interceptus est, conveni, sed illum nefastae huic societati immixtum nec tunc observavi. — Haec sunt ea, quae relate ad jussum Magnificae Dominationis Vestrae hesternum ingenuo quidque candore, sed facile labili recordatione referendum habui. Caeterum me testatis tanta cum animi benignitate gratis devoveo, perennique cum veneratione persisto Magnificae Dominationis Vestrae humillimus servus, Franciscus Kazinczy, 26-a Februarii 1795. — Szlávy György (1764—1818) Bihar megye főszolgabírája, akit a felségárulási perben háromévi börtönre ítélték, Kazinczyval meg egyezően adta elő ezt a beszélgetést március 27-i kihallgatásakor. (Szlávy György periratai, i. n. 3. sz. meliékt.)

¹⁾ Aszalay János (1767?—1796.), a pataki normális iskola igazgatója, korábban Kazinczy öccsei mellett nevelő. A Martinovics-perben háromévi börtönre ítélték.

²⁾ Kazinczy Wieland-fordítása, melyet még az 1790. évben készített, *Sokrates Mainomenos, az az a Sinopei Diogenes Dialogusai, Wielandból* címen 1793-ban jelent meg

Der Grund, warum meine, Imprimatur erhaltene, Übersetzung angehalten wird, wird dadurch angegeben, ut cum distractio ipsius originalis libri neutiquam singillatim, sed duntaxat in nexu cum omnibus operibus Wielandianis admittatur. Bedenke nur wie das csizsmacherisch lateinisch aufgesetzt sey! Wohl, Wielands Werke darf man also einzeln nicht verkaufen, sondern alle seine Schriften zusammen. (Das doch falsch ist.) Warum erlaubt man also dass die Übersetzung des Katolisch gewordenen Vályi a' *Keresztvény érzékenységei* (unter Wielands frühesten Schriften sub titulo: *Empfindungen eines Christen*, bekannt) verkauft werde?) Ist denn zwischen seinen Schriften mehr Zusammenhang als unter Cicero's, der bald fr[eun]dsch[af]tliche Briefe, bald Scipios Traum, bald eine Rede pro Lege Manilia, bald De finibus bon[orum], bald philos[ophische] Quaestionen, bald philippische Donnerreden schreibt? Was braucht der, der Wielands Diogenes kennen wünscht, seine Musarion, seinen Oberon, seine Abderiten, seinen Lucian, seinen Horaz zu lesen? — Nicht das ist die wahre Ursach, sondern das, dass mein Wielandischer Diogenes die Herrn Pfaffen von Korinth u[nd] von Ungarn geisselt. — Aber ich will sie kriegen. Ich wünschte, dass B[aron] Schaffrath, der um einen rothen Gürtel feil war,⁴⁾ mir recht viele exempl[aria] confiscirt hätte. — In dieser meinen Geist ganz abmattenden Hitze bin ich zu nichts nutz. Es kommt eine glückliche poetische Stunde, und dann seze ich einen kühnen Aufsatz an den Palatin auf, u[nd] verklage die Schwarzröde.

Bey unsrer jezigen Congreg[ation] fiel nichts merkwürdiges vor. Unsre energie, die wir im vorigen Jahr haben contestirt, schien ausgestorben zu sein. Es war Wunder, dass man die Szatthmárer Repraesenta[tion] wegen der hinübersez[ung] der Universitæt nach Gran mit Vergnügen zuhörte. Bey dem §.: dignetur Sua Ma[jes]t[at]s S[acra]ti[s]ma excessus qui Pesthini perpetrantur cum excessibus qui Tyrnaviae aut Agriae perpetrati sunt conferre, machte ich die zühörenden aufmerksam, und so war die Catholische Parthie fuchswild aufgebracht u[nd] beschämt. Igen, mert ha Pesten csinálnak excessust, mindjárt azt mondják: Jurátus cselekedte.⁵⁾

Trattnernél, Pesten. 1794 május 30-án a könyv terjesztése eltiltatott, a Kazinczytól ebben a levélben közölt indokolás alapján. (A kancelláriai rendelet szövegét Kazinczy közli levele végén. Ld. Helyt. Tan. lt. Depart. revisionis librorum 1795, fons 9 pos. 2., 5., 7., 8. és M. Kanc. 1794: 13.304. sz.) Kazinczy gondolt rá, hogy folyamodik a végzés megváltoztatásáért, de elfogatása ebben megakadályozta. (V. ö. Váczy J.: *Kazinczy Ferencz és kora*. I. Bp., 1915., 443—446. l. és Czeizel J.: *Kazinczy Ferencz élete és működése*. I. Bp., 1930., 225—226. l.)

* Vályi K. András (1764—1801., 1792 óta a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára.) Wieland-fordítása 1791-ben jelent meg.

*) Schaffrath Lipót br. (1734—1808.), kegyesrendi szerzetes, a pesti piarista gimnázium igazgatója, pesti cenzor.

*) Amikor 1784-ben az egyetemet Budáról áthelyezték Pestre, felmerült az a gondolat, nem volna-e helyesebb valamelyik kisebb városba áttenni az egyetemet. Elsősorban Esztergom és Vác kerültek szóba. A probléma megoldása éveken át húzódott, hogy Ferenc uralkodásának elején újult erővel merüljön fel. A kancellária az Esztergomba való áthelyezése mellett foglalt állást, a megyék véleménye azonban erősen megoszlott. Egyrésziük, főként arra hivatkozva, hogy az egyetem katolikus jellegű, másrészt pedig, hogy a nagyváros légköre nem alkalmas az ifjúság helyes irányú vallásérkölsi nevelésére, az Esztergomba való áthelyezést pártolta. Egy másik csoport a Vácra való áthelyezést szorgalmazta, mondván, hogy ez közel van Pesthez, viszont az ifjúságot nem fenyegetik a nagyváros veszedelmei. A keleti protestáns megyék és mindazok, akik a felvilágosultak táborához tartoztak, egyedül Pesten látták azt a kulturális keretet, amely az egyetem számára alkalmas. (A részletekre ld. Domanovszky: *József nádor iratai*, I. 14. sz. és Pauler T.: *A budapesti m. kir. tudományegyetem története*. Bp., 1880., 303—312. l.) — Szatmár megye itt idézett felirata az egyetem Pesten hagyása mellett foglalt állást. Ervei: a protestáns hallgatók számára sem Esztergom, sem Vác nem biztosít megfelelő környezetet. Azt, hogy a nagyváros erkölcs telenségre nevel, a megye nem látja igazolva. Itt következik a Kazinczy által emlékeztetőből idézett rész: »oramus Celsitudinem Vestram

Den 1. Tag der Congr[egation] verkündete man das Intimat wegen der Pressfreyheit.⁶⁾ Látjuk hogy ő Felsője nagyon inhaereál. — Was ist das? sagte ich; werden wir denn anstatt Gründe zu wiegen, blos das ansehen, ob es nicht wiederholt befohlen wird? Ugy, de mikor nincs róla törvény? — Hát a' más részre van? — Nincs, de mit csináljunk hát? — Rekapituláljuk a' mit mondtunk és tegyük oda, hogy bizunk a' Fejed[elem] igasságába . . . *Conclusum*: Cum arg[umen]ta in Repraes[entationibus] n[ost]ris adducta per Intimatum hoc elisa non sint, et Diaeta 1791 rem hanc ad decisionem corporis l[egis]lativi relegaverit, tempus vero diaetae instet, non censori de tempore, ut in prioribus Repraes[entationibus] deducta arg[umen]ta n[ost]ra recapitulentur, sed rem sinendam in statu quo.⁷⁾ — Ami azt illeti, az csakugyan tagadhatatlan, hogy a Censura sok dolgokat cselekszik amin skandalizáltatunk kell, sagte Fáy Agoston.⁸⁾ Der Anfang freute mich. Lám P. Bodenloss Urnak a' munkája Imprimaturt nyert, és még is elszedték az ex[em]plárokat. Micsoda securitása van tehát az Irónak. Ich stand auf, mein Gesicht muss gezeigt haben, dass ich was habe, denn sogar der alte bigotte Kalwiner Bárczay Fer[encz] sagte: halljuk. Ich sagte, P. Bodenloss hätte causam suam negligirt, er hätte klagen solien, u[nd] so wäre es gewiss unsre Schuldigkeit gewesen seyn, seine gerechsamte Foderung zu secundiren. A' munka ugyan teli van a' legszemtelenebb kalumniával, mindaz[ált]al az olyan, a'melly semmi kárt nem tett, és nem tehetett. Bárczay fragte: Teli van kalumniával? er wollte, dass ich in das detail tiefer schreite. Der gute Alte. Igen is, és pedig a' legszemtelenebb kalumniával. Azt monja, hogy Leopoldot a kőművesek éttették-meg. Pedig nagy a gyanú, hogy ez a tudományokat szerető Fejedelem maga is kőműves volt, mint az atyja I. Fer[encz] Császár bizonyosan a'völt. Nun berührte ich noch die 25 Ducaten, die jede □ zur Unterhaltung der Revolu[ti]onen jährlich steuern soll. Und da sagte ich: Miscere Rem publicam, Reges sicario more occidere non Latomorum sed Jesuitarum artis est. Dies erregte viel frohes Lachen, u[nd] Bodenloss war roth wie ein Krebs u[nd]]blass wie Gyps. Ez eléggé mutatja, hogy a' rossz könyv, ha csupa convitiumból áll is, veszedelmes nem lehet. Imé ezt a' firkálást P. Bodenloss Ur nem csak árúlta, hanem toíta is az olvasásra, és még sincs senki, aki a kőművesek felől rossz opiniót kapott volna. — *Bodenloss kam nicht mehr in die Session.*⁹⁾

Regiam [t. i. a nádort], et Exselsum Consilium Lucumtenentiale Regium, dignetur quam accuratissime Investigari curare: an? et quales patraverit excessus juvenutis in Universitate Pesthensi, a quo tempore haec Pesthini locata est? Quales autem excessus praexistert in Universitate Tyrnaviensi? Agriae? praexistantque hodie in Academiis, quae in obscurioribus locis sitae sunt? (Nagykároly, 1794 május 5. M. Kanc. 1795: 13.735. sz.) — Abauj megye ebben a tárgyban kelt feliratának teljes szövegét nem sikerült megtalálnom. A Kancellárián készített kivonata szerint elsősorban az ifjúság nevelésének és oktatásának kérdésével foglalkozik, anélkül, hogy az egyetem áthelyezésének kérdésében állást foglalna, mert ez szerinte az országgyűlésre tartozik. (M. Kanc. u. o.)

⁶⁾ Abauj megye 1793 aug. 12-i feliratára érkezett kir. válasz. (M. Kanc. 1794: 768. sz., ld. I. levél 16. jegyz.)

⁷⁾ Abauj megyének ezt az újabb felterjesztését nem sikerült megtalálnom.

⁸⁾ Fáy Agoston, ekkor Abauj megye alispánja.

⁹⁾ Bodenloss jezuita nevét, vagy munkáját sem Szinyey, sem Gulyás, sem Wurzbach, sem pedig Sommervogel *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* c. életrajzi lexikona nem ismeri. A Helytartótanács Revisionis librorum departamentum-ából pedig éppen az 1790-es évek iratnyaga a második világháború alatt nagyrészen elpusztult, úgyhogy itt sem tudtam a szerző, vagy munkája nyomára bukkani. Gyenis András közli a trencsényi jezuita noviciátus törzskönyvének Bodenlossra vonatkozó személyi adatait (szül. 1739, Mecenzében, 1757-ben lépett a rendbe. *Jezuita Történeli Évkönyv* Bp. 1942. 439. l.), a Jezuita rend *Catalogus personarum Provinciae Austriae* megfelelő kötetéből pedig élete 1773-ig összeállítható. Váczy: *Kazinczy és kora* (i. m. 487. l.) c. munkájában, anélkül, hogy megjelölné, honnan szerzi adatát, azt írja, hogy Bodenloss Mihály

[Utóirat a margón:] Meinen Gruss an Szentmarjay u[nd] Versegl.
Der letzte solite meine Papire, die Szentmarjay mitnahm besehen.¹¹ —
Rath in Raab liess seinen Sohn Socrates taufen.

4.

1794 augusztus 22, Regmec

Kazinczy levele Szentmarjay Józsefhez a közszájon forgó rémhírekről.

(Sk. eredeti : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag, Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.
Tördékes hiv. másolata : u. o. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai, 8. sz. mellékl.)

Szentmarjaynak Kazinczy barátja.¹⁾

Regmec, Augustus 22d[ik] 1794.

Egy Postanapról más postanapra haladván várt leveled, végre elkezdem levelezésünket. Az Igazság, Virtus, Hazaszeretet s Barátság Gényusai lebegjenek felette, s távoztassanak-el minden félre értést, gyanút, ellankadást mellőlnök. A Meg hasonlás eltávoztatásáért nem nyújtok néktek tömjént ; az nem férhet jobb lelkekhez.

exjezsuita az 1790-es években a leleszi convent búzafalvi birtokán volt számvevő, a *Magyar Kurir* 1802. évi 26. számában pedig szeptember 28-i keltezéssel azt olvassuk, hogy az uralkodó Bobeniosz (I) Mihály világi papot a kassai konviktus régensévé kinevezte s egyben címzetes apáttá léptette elő. Mindezek a feljegyzések azonban nem tudnak a könyvről semmit. — Kazinczy egy nyilván már fogsága után, de közelebbről meg nem határozható időben irt feljegyzésében (M. Tudományos Akadémia, Kézirattár. Történelem, negyedrt, 15. sz.) »Egy bátor szavam az Abaúj vármegyei gyűlésen, Kassán, 1794. címen ezt írja : »Vitéz Imre . . . 1793-ban lefordíta és kinyomtatata Kassán egy nyomorult firkát e cím alatt : a kőművesek nem Jakobinusok. Péter Szuhányi, exjezsuita, akkor nevelője a báró Vécsey Miklós gyermekeinek, később supremus studiorum director a kassai kerületben, egy hasonló érdemű munkát nyomtatatta : A kőművesek Jakobinusok, a két munka szabadon forga kezekben. De mivel Szuhányi azt is beszélt, hogy második Leopold császárnak halálát kőműveseknek lehetne tulajdonítani, . . . s az udvar a Szuhányi állítását complimentnek nem veheté : ezen itt említett gyűlésben felolvastaték a parancsolat, mely a Szuhányi munkáját a tilalmazott írások laistromába számoztatta. Amint a parancsolat felolvastaték, az imádkozni nagyon szerető Szent-Imrey Pál megszólalá : Quidcunq;e demum dicamus, latomi certe Jacobini sunt. — En értém, hogy ez a vak ember Szuhányi és Bodeniosz Mihály exjezsuiták által van fel-dühítve, . . . felkelék, s szemelmet Bodenioszra szegezvén, s feleletemet nem Szent-Imrey Pálhoz, hanem Bondeloszhoz intézvén, hangosabban, mint szokásom és illett, e szokat mennydörgém : Civitatem miscere, reges sicario more tollere, non Latomorum est, sed Jesuitarum . . . Ezzel lényegében megegyezőben írja le a történeteket 1809 november 30-án kelt Rummy Károly Györgyhöz szóló levelében is. (Kazinczy levelezése, VII. 1601. sz. Itt Bodeniosz helyett Bodendorftot ír.) — A Kazinczy szerint Vitéz Imre zemlénmegyei birtokos által közreadott munkát valóban meg is találtam a Nemzeti Múzeum Széchenyikönyvtárában. (A' szabad kőművesek nem Jacobiták. Egy egyes szívű Embernek az Ílétele. Fordítottat Némethől. Kassán, 1793.) De a másik munkának, amelyiket tehát esetleg nem Bodeniosz, hanem Szuhányi irt volna, sehoh nyomára nem akadtam. Fraknói Vilmos viszont *Martinovics és társainak összeesküvése* (Bp., 1884., 188. l.) c. munkájában pár szóban ismerteti, tehát feltehetőleg azt a kezében. Címét ugyan 6 sem közli, de megemlíti, hogy írója az Igaz Hazafi ánevet használta. Megemlíti azt is, hogy a Helytartótanács 1794 március 7-én rendelte el a munka elkobzását.

¹⁰⁾ Kazinczy 1794 október 6-án Kiss Jánoshoz irt leveleiből tudjuk, hogy még a nagykárolyi főispáni installáción, július elején, a köv. kéziratokat bízta Szentmarjayra : »Geszneremnek 15dszeri fordítása, Wieland Grätziainak fragmentuma, Anakreonnak némely dalai.« (Kazinczy levelezése, II. 453. sz.) Szentmarjay elfogatása után ezek a kéziratok minden valószínűség szerint elkallódtak.

¹¹⁾ Ezt a levelet Szentmarjay már nem kapta kézhez. Ugyanis — Hajnóczyval és Laczkovics Jánossal együtt — 1794 augusztus 16-ról 17-re virradó éjjel a nádor parancsára elfogták és Bécsbe vitték. A levél Németh János kir. jogügyi igazgató kezébe került, ki a per folyamán azt fel is használta Kazinczy ellen. (Ld. Kazinczy periratait, i. h. és Kazinczy : *Fogságom naplója*, 1794 december 29.)

Környékünknek nincs semmi nevezetes újsága, s úgy látszik, hogy elremülvén azokon, a' miket a tévelygő hír Bécs és Pest felől híresztelt, elfelejtkezett újságot szülni. Azok helyett tehát, amikkel néked, tisztelt és szeretett Férfi! kedveskedtem volna, azokat a hihetetlen dolgokat beszéllem-el, a' melyeket itt egygünk a' másika után hazudoz.

1. Martinovicot az Udvar, nem tudatik miért, elfogatta. A' Nép összejött s elbocsátását kívánta. Egy Regiment kirukkolt, s ágyúk szegeztek a bástyákra. Másnap az Udvar Laxenburgba költözött-ki; de alig pihente-meg ott magát, midőn 30 kocsin jöttek az eszedzők, azzal a jelentéssel, hogy ha kérések elégségesnek nem találhatók, hólnap 300, és ha az sem, hólnapután 5000 kéré lesz. Azt is beszéllek, hogy Martinovicstörtúra által faggattatott, nem tudom miknek kivallására. Vallott, és azonnal igen sokan fogattak-el, és titkon meg is ölettettek. Az elfogottak nevei közt volt a Batsányijé is. — Közönséges lévén a hír, kellett valaminek történni; de még is hihetetlen előttem.²⁾

2. Az Udvar nem nézvén bátorságosnak Bécsset, Budára akar lejönni; s a Bécsi nép zúg.

3. Barkó szeptet kapott a maga Vicebarkóji által hogy 10. Aug[usti] Pesten revolu[ti]ó készül, s ezen fogva éjjel 12 ágyút vitetett-ki a fegyverházból Pestre, s kártácsokkal töltette-meg, s annak a helynek szegeztette a' hol a' Zendülők öszvegyülekezni akartak. Megvirradott, s nem volt semmi. Így állottak ott az ágyúk készen löni, ha lett volna kit, s a Palatinus visszavittette az ágyúkat, mielőtt Pestre érkezett, még pedig fényes nappal. Ha ez igaz, hogy meri magát Barkó egy olly Nép közt mutatni, amely általa így bosszantatik. Éljen a' mi kedves Palatinusunk.³⁾

4. B. Podmaniczky⁴⁾ azt investigálta hogy az ifjúság mért hord rövid haját, mely Galliciskum. — Már ez felette sok; és ezt soha nem hihetem. Én a fr[ancia] Revolu[ti]ó előtt már rövid haját hordottam, és azt is fogok, valamig a' rövid haj természetes göndörödését a' frizuránál szebbnek, és annak kevés időt kívánó megfésülését a' fark fonásnál könnyebbnak fogom ítélni. — Azt tartom, hogy az ollyakat investigálni, és azt adni a Népek tudtára, hogy az Uralkodás rettenet, veszedelmes; veszedelmesebb mint a rövid hajba rejtett Antiroyalismus. Aki Jakobínus, úgy vélem, nem jegyzi ki magát annak a rövid hajjal.

5. A Fels[éges] Császár megbosszankodván azon, hogy a Belgák 40 ezer embert adni nem akarnak, az ő megbüntetésekre általengedte őket a Franciáknak.⁵⁾ Így fog velünk is banni, ha a Cautiót egynéhány milliomig M[agyar] Ország fel vállalni nem akarandja.

²⁾ Martinovicot 1794 július 23-án tartóztatta le a bécsi rendőrség, az osztrák jakobinus összeesküvésben való részvétel gyanújával. Arról, hogy kintzással kényszerítették volna vallomásra, nincsen adatunk. — Bacsányit szeptember 9-én éjjel fogatta el a nádor Pesten.

³⁾ Ezt a hírt megerősíti báró Menyánszky János helytartósági tanácsos, udvari besúgó, aki 1794. aug. 11-i jelentésében röviden megemlíti, hogy Barco tábornok ágyukat vonultatott fel Pesten, mert azt halotta, forradalom készül. (Hungarica aus der Bibl. Sr. Majestät, 26. fasc. 232. sz.) Sándor Lipót nádor augusztus 8-án érkezett vissza Laxemburgból Budára. Ferenc császárhoz írt, augusztus 9-én kelt levelében megemlíti, hogy „scheinet hier [Budán] und in Pest, sowohl auch im Lande ein jedoch mir unbekanntes Feuer zu glimmen, „amit a naponként megjelenő pasquillusok és lázító versek mutatnak is. De 12-én és 13-án kelt levelében már azt írja, véleménye szerint komoly aggodalomra nincsen ok. Barco tábornok, aki ellen több pasquillus íródott, a helyzetet kritikusknak látja ugyan, írja a nádor s ezért erélyes katonai intézkedéseket kívánt volna tenni, ő azonban csak arra utasította, hogy legyen készenlétben. (Mályusz: i. m. 133., 134. sz.) — Barco Vince br. (1719—1797.) lovassági tábornok, Magyarország katonai főparancsnoka.

⁴⁾ Valószínűleg Podmaniczky József br. (1755?—1823.) helytartósági tanácsos, akiről Kazinczy gyakran emlékezik meg leveleiben.

⁵⁾ Jellemző a hírek akkori terjedésének gyorsaságára, hogy bár a levél megírásakor Belgium már több hete teljesen a franciák kezében volt, (Bruxelles július 9-én,

Ezek azok az ostoba hírek, amelyek bennünket itt nevettek is, rémítenek is. Kérlek, ird-meg, mi benne igaz.

Írásaimat Kis János talám már elvitette. Ha el nem vitette volna, tartsd magadnál.⁶⁾ Okom van azt reményelni, hogy Sept [em]bernek közepe táján Pesten foglak ölelhetni, s akkor magam viszem-el azokat Győrbe. Szeretném mindazáltal, ha Versegi Ur azokat addig körültekintené.

Diogenesseimnek kiszabadítások eránt semmi lépést nem teszek, míg azt nem látom hogy a' dolgok csendesednek, mert zavarban haszontalan minden igyekezet.⁷⁾ Élj boldogúl, Kedves Hazafi! 's szeresz.

5.

[1794 augusztus 22. Regmec]

*Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez
Szentjóni Szabó Lászlóról, aggodalmairól.*

(Sk. eredeti : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag. Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.)

An Haynóczy.¹⁾

Ich bin nicht weniger jezt Szabós Freund, als ich es je war. Auch habe ich nichts wider seinen character, sondern nur wider sein Betragen; den Punkt ausgenommen, dass er vor der Restauration Hatvanis²⁾ chartabianka hie u [nd] wieder vorwies, u [nd] ihm so schaden wollte. Ich verklagte ihn, Geliebter mann, bey Dir, nicht aus Feindschaft, sondern aus der Absicht, das Du ihn auf seine Fehler aufmerksam machst, und ihn sich weiser zu betragen lehrest. — Freund, Szentmarjay wird Dir meinen Brief vorweisen, u [nd] ich hoffe, dass Du darüber mit dem Zorne eines guten Mannes zürnen wirst. Welche schwangere Zeiten sind das, u [nd] wie weit gefährlicher kann das Niederkommen seyn, wenn der Pfuscher Barkó den acoucheur machen will. Adio! —

Antwerpen 28-án kapitulált.) Kazinczy erről még mit sem tud. A Habsburgellenes belga mozgalomra ld. A. Sorel : *L'Europe et la Révolution française*. Paris, IV. 75. skk. 1.

⁶⁾ Ld. a 3. sz. levél 12. jegyz.

⁷⁾ Ezt a mondatot, amelyik világosan Kazinczy indexre tett munkájára vonatkozik, (ld. 3. sz. levél, 2. jegyz.), a kir. jogügyi igazgató gyanúsnak találva, 1795 február 9-1 kihallgatásakor megkérdezte Szentmarjaytól, mire vonatkozik ez. Szentmarjay úgy látszik maga sem volt tisztában e sorok jelentésével, mert így válaszolt : «expressionem hanc eo sensu sumendam esse existimo, quod siquidem dum Kazinczy literas has scripserat, Martinovitsiana interceptio ipsi jam innotuerit, id innuere voluit, quod societatem ob perturbatas res ultro promovere nolit. (Vertr. A. 46. fasc., Szentmarjay periratal, 7. sz. melléki.)

¹⁾ Ez a levél minden bizonnyal a 4. sz. alatt közölt, Szentmarjaynak frott levél borítékába volt betéve. Erre vall a levél végén levő megjegyzés, hogy Szentmarjay majd megmutatja neki hozzá írt soralt, valamint az, hogy az említett levéllel együtt került a Kjr. Itélő Tábla elé. Ezeket a sorokat Hajnóczy már ugyanúgy nem kapta meg, ahogy Szentmarjay sem. — Ami a levélnek Szentjóni Szabó Lászlóra vonatkozó részét illeti, ez nyilván, a Kazinczy július 12-i levelében írottakkal van összefüggésben. Hajnóczy közbeeső válaszát nem ismerjük.

²⁾ Hatvani István (1768—1816.), a híres debreceni orvosprofesszor fia, ekkor Bihar megye alleléltárnoka, majd tb. jegyzője. — Az 1820-as években Kazinczy Szirmay Antalnak *Jacobinorum Hungaricorum Historia* c. kéziratot munkájára írt megjegyzései közt ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk : Szentjóni Szabó 1794-ben honorarius notarius volt Biharnak, s mivel Hatvani Istvánt ki nem tolhatta a Restauráción, melyen gyalázatos utak által is igyekezett, arra kérte a Fő-ispánt Erdélyi Cancellarius Gróf Teleki Sámuel Excellentiáját, hogy tegye secretáriussá [t. i. őt, Szentjónit], mely meg is lett. (Közl. : *Hazánk*. 1889 (X). 338. 1.)

Csokonai kiadatlan levelei Festetics Györgyhöz

Közlő: Scheiber Sándor

Csokonainak ezideig három levele volt ismeretes Festetics Györgyhöz, Csokonai fogalmazványai alapján¹⁾. Most, hogy a keszthelyi Festetics-levéltár a kutatók számára hozzáférhetővé vált,²⁾ előkerültek Csokonai eredeti levelei is. Itt természetesen megvan a 22. levél befejező része (az idézett kiadásban 666. l.: »A többi nincs meg») és kiderül — ami sejthető volt — hogy a 29. és 30. levél kétféle fogalmazványa ugyanannak a levélnek, amelyet a költő kétszer bocsátott útjára, de csak egy példánya jutott Festetics kezeihez. A célbaért levél bevezetése mindkét fogalmazványtól eltér.

E kettőn kívül négy ismeretlen levél került elő, különösen figyelemreméltó az első: Csokonai önéletrajzi levele, amellyel bemutatkozik. A negyedikhez csatoltan található a Georgicon II. énekének fordítása — ajánlásával egyetemben³⁾ — s így megdől Toldy Ferenc kombinációja, hogy Csokonai el sem küldte a fordítást s azon állította, hogy a Festetics-könyvtárban a kézirat nem található.

¹⁾ Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Bevezetéssel ellátva kiadták: Harsányi István és dr. Gulyás József. II. 2. Genius kiadás [1922.] 664—666. Nr. 22.; 676—681; Nr. 29.; 681—685. Nr. 30.

²⁾ Lásd Iványi Béla beszámolóját: A Festetics-család keszthelyi levéltára. Kny. a Levéltári Közlemények XXIV. 1946. évfolyamából. Bp., 1947.

³⁾ Hogy Festetics kézhez kapta, nyilvánvaló volt már Festeticsnek 1802 febr. 17-i válaszeleveléből is. Festetics négy válaszelevele a M. Tud. Akadémia kéziratgyűjteményében található.

1.

Méltóságos Gróf,
Nagyságos Uram!

A' ki hivatalt kér, arról sokan sokképpen — 's többnyire balúl ítélnek. Ki azt mondja, hogy szemtelen, ki azt, hogy azért tolja magát elő, mert érdemtelen voltában mások reá nem akadtak volna. Kíröl ki hogy ítél, ítéljen: én legalább érzem, hogy nemesebb Rúgó ösztönözi Intézeteimet Nagyságodnak Nagylelkéhez, 's magam középszerű tehetségemhez való bizakodásom az, a' melly engemet felbátorított arra, hogy Nagyságodnál magamat, érdemlett tisztelettel, 's alázatossággal Professzori hivatalra beajánljam.

Ugyanis régi hosszas gondolkozásaim után kifőzött Feltételem az, hogy jövő tavasszal, kevés örökségemet eladván, olly véggel Helvétziába menjek, hogy ottan a' Mezei Gazdaságnak azt a' részét, a' melly Hazánkban is legtöbb munkával, legtöbb helyen, és legtöbb haszonnal, de még is nem úgy, a' mint lehetne, gyakorollatik, úgymint a' Pascuatiót, Bucolicát, Schweitzer Teheneknek tartását, Szénázást, Sajt' vaj' készítését 's a't. magoktól az Originalis Gazdáktól megtanuljam. Ha a' hadnak és békeségnek állapotja megengedné, kifutnék kétfelől a' Szomszéd Frantzia és Olasz országba is, a' borkészítésnek 's kerti majorságnak nálok való megtekintésére; visszajövébe a' munkás Német földön téven keresztül utazásomat.

E' szerént, esztendei útamra, 's az egybegyűjtendő tapasztalásokra mind reákölténém szük örökségemet: azért is tehát kívántam Méltóságos Uram! előre könyörgeni, hogy, ha ez az én jószágomnak 's magamnak elszánása Nagyságod előtt kedvet talál: méltóztasson engemet valamelyik Oskolájában Professzorságra kegyelmesen felvenni; hogy így mikor pénz

nélkül visszatérek, légyen magannak és gyámoltalan özvegyiségre jutott Édes Anyámnak hol találni menedéket a' Nagyságod' szárnyai alatt.

Mivel pedig még annyi érdemem ifjúságom miatt édes Hazámba nintsen, hogy Nagyságod engemet esmérhessen : talám sem kérdésre, sem szemérmertlenségre nem fog magyarázódni, ha magamat Nagyságod előtt rövideden megismertetem, 's mintegy magam recommendálok magamat. Mellyhez képest előre is Ciceronak ezen szavait botsátom : *Nil mihi arrego, quimquam nec derogo quidquam.*

Én Nagyságos Uram! Debreczenbe születtem Bihar Vmegyében, Gyórból származott Ns és tanult Atyától, de a' kitől megfosztattam még neveletlen koromba, a' miolta a' Testvéremmel együtt az édes Anyám sok viszontagságok között nevelt és taníttatott, a' ki egy a' legjobb Édes Anyák közül. A' Debretzeni R Collegiumban 8 esztendő Deák voltam, és utoljára a' Poésisnek és Szép Tudományoknak köz Tanítója, mellyhez 11 esztendő koromtól fogva mindég nagy Szeretettel viseltetem. Onnan kiöltöztem, 's mentem a' Pataki Collegiumba, és ott a' Jus Patriumot elvégeztem. Azt elvégezvén Pozsonyba mentem, ahol a' Nyelvek, Muzsika és Ország' Gyűlés' kedvéért múltattam. Lejöttem 1796 Komáromba, 's a' Vmegye mellett Practizáltam. Most már egyebet Tzélomra nem látnék hátra, hanem hogy Pesten az utolsó lépést tegyem meg a' Törvényekbe ; de azoktól én egészen elakarok állani. Résztént mivel rakva a' világ Rábulákkal és Rábulistákkal, és így én fontosabb dologban használhatok ügyetlen Nemzetemnek 's árva Hazámnak ; résztént mivel az én tsendességet Szerető Lelkem 's az én nyájas Múzsátskái irtóznak a' Verbötzy' Táborának zajgó lármáitól. — Mathesis, Philosophiai, Históriai és Literatúrai Tudományokat elvégeztem, Görög, Deák, Német, Olasz és Frantzia Könyvekből fordításaim is vagynak, ha kimegyek, az Anglust is megtanúlok.

Mind ezek az *Allegatio* mellett rajtam sülték volna. Én egyedül Professzor szándékozok és óhajtok lenni, és egyedül a' Nagyságod' birtokában, ha erántam Nagyságod oly kegyes lenni méltóztatik. Egy oly Méltóság alatt, a' kinek nagy Szívét egyedül a' Haza és Közjó lelkesíti, a' ki minden érdemes hazafit nyájas leereszkedéssel fogadni nem utál, a' ki nem nézi azt, ki mellyik Concilium után vakoskodik, a' ki egynéhány Dominiumban az, a' mi József volt egynéhány Országokban, — egyszóval Nagyságod alatt professzorkodnom nékem, nagyobb boldogság volna, mint másutt a' legfényesebb hivatal. Esedezem is főhajtva Nagyságodnak, méltóztassa ezt az én alázatos kéresemet szokott Nagylelkűséggel elfogadni, és engemet addigis, míg próba-lejellel megismerhetne, Kegyelmes Dispositiójával megörvendeztetni.

Éljen boldogul Nagyságod Hazánknek díszére és javára : én változhatatlan tisztelettel maradok

Méltóságos Gróf! Nagyságodnak

Komárom. 22. Jan. 1798.

igaz kész Szolgája
Csonkay Mihály.
mp.

2.

A 22. számú levél befejezése:

De hová ragadsz, hová, édes érzése az Életnek! . . . ? Méltóztassék Nagyságod megbotsátani, hogy a' Világról felejtkezvén, a' Nagyságod' Tisztelt Személyéről itten illy hibáson el találék felejtkezni. Nem — nem e' Világból való Nagyságod, nem e' puha-lelkű 's alacsony módú emberek közül. — A' Sz. Sophia' Templomában látom én felszentelve Nagysádat ; az Értelem' Mysteriumiba van béavatva ; 's a' édes-jó' oltárára halmazza a' tömjéneket, mellyeknek

füste az égig emelkedik 's az egész Hazát elborítja illatjával ; a' Músák, ki lanton, ki trombitán, zengik tiszteleti adóként a' magok Panegyrisseit ; az én Lelkem elragadtatva repül ki belőlem 's hála-sóhajtságokká válván, e' füstök, e' hangok', ez Erdemek felhőjiben elenyészik és én . . . mit tudjak tenni? . . .? elhallgatok.

Grófi Méltóságodnak

Debreczenben 19. Xbr. 1800.⁶⁾

legkisebb szolgálja
Csokonay Vitéz Mihály
m. p.

3.

A 29. számú levél bevezetése (Dátum : Miskoltz. 7a Jul. 1801.)

Ki nem tudom mondani, mely igen sajnálom, hogy Válaszadásomnak illy későre kellett haladni, magamnak pedig ez miatt Nagyságodnál notába esnem : de mivelhogy Debretzenbe készített levelem oktalán főre és hűségtelen kezekre volt bízva, magam pedig a' tavasz olta előbb a' Diós-Győri, most utóbb pedig a' Miskoltz' szomszédságában fekvő Tapoltzai Hévizben kéntelenítetttem hosszas Curat tartani, reménylem, hogy Nagyságod előtt botsá-
natot fogok nyerni ; melyet alázatos főhajtással ki is kérek.

Most pedig megtudván első levelemnek Debreczenben való heverését : újra készítettem e' jelenvalót . . .

4.

Méltóságos Gróf!

Nagyságodnak kegyes parantsolatjára alázatosan küldöm a' Magyar Georgicont, de nem egészen, hanem tsak a(z) 2dik Könyvet, mivel, most már valahára szerezhettem Heyne Editióját, mellynél jobbat sem Virgiliusra, sem más Classicus Auctorra soha senki nem tsinált, és abból mind az egész fordítást jobbitgatom, mind ahol szükség a' Jegyzéseket kiszedhetem, egy szóval a' Georgicont arra a' lábra állíthatom, a' melyre T. Kováts József Uram, kivel N. Körösön tanátsot tartottam, a' maga Aeneissét ; a' minthogy mindenben úgy akarom is intézni a' Nyomtatást, hogy az Ó Aeneisséhez, mely 3 kötetből áll, az én Georgiconom 4diknek passirozhasson. Illy tzéllal jöttem fel Pestről is ide R. Komáromba, hogy mivel amazt itt nyomtatják, én is a' magamét itt nyomtassam, még pedig saját Inspectióm alatt ; meg is alkudtam már Weinmüller-nével, és árkusát szép betűkkel 's a' legnagyobb 8r formában 12 f. vállalta fel, hogy pedig a' Munka a' Jegyzésekkel 15 árkus, és így a költség tézsen 180f. —

Méltóságos Gróf! tudom mennyit és mely nemes készséggel áldozik fel Nagyságod minden lépten-nyomon a' nemzet' oltárán, tudom, hogy ezt a' Magyar Georgicont is szokott nagylelkűsége szerint ingyen kinyomtattatni méltóztatnék ; de az Ajánló-leveleket pénz-zsarolásra fordítani, 's oly nagy Aldozattételért a' pirúlni tudó Múzsákat könyörögtetni vakmerőségnek

⁶⁾ Javítandó tehát az id. kiadás 1799-es dátuma (664. l.)

tartván, tsak annyit instálok Nagyságodtól, hogy a' Nyomatás árrát, míg az az Exemplárokból kikerül, valamellyik Dominium által a' Typographusnak letétetni parantsolni méltóztassék. Én a' Munkát már Debreczeni és Pataki Collegiumainkban publicáltattam, és amabban ugyan 217, emebben pedig 108 Subscribens találkoztott, melly Summa 325re megvén, tsalhatatlan remény-seget ád a' felől, hogy annyi Exemplár egyszerre elkél, a' mennyiből a' nyomtatásbeli költség kikerül. A' leendő Dedicatiót is kívántam Nagyságodnak előre alázatosan bemutatni: rövid az, és a' Nagyságod' nemes szeméremességéhez van, a' mennyiben a' dolognak természeti úgy-léte engedé, alkalmaztatva. Ez a' 2dik Könyv pedig, mint hogy sem nem a' legalábbvaló, sem nem a' legszebbik a' 4 Könyv közzül, legalkalmasabbnak ítéltetett főlem arra, hogy az egész Fordításnak mustrája légyen. — Többire magamat a' Nagyságod' kifogyhatatlan Kegyességébe ajánlván, mélyly tisztelettel maradok

Méltóságos Gróf!

Nagyságodnak

RKomáromban a' Laky Háznál.

Jan. 10d, Napj. 1802.

sokképpen lekötelezett
alázatos kész Szolgája

Csokonay Vitéz Mihály
m. p.

(Csatolva a Georgicon ajánlása :)

Mélt: Tólnai Gróf Festetits György'

Ő Nagyságának,

's a' Keszthelyi Georgiconnak

adja, ajánlja, áldozza

a' Fordított.

Méltóságos Gróf!

Soha az Elő-jel, az *Omen*, szerencsésebben a' Valóságot egyszer-egetyszer el nem találta, mint a' Nagyságod' keresztnevében. *Georgius* Földmívelőt, vagy a' földmívelés' kedvellőjét teszi a' Görög Szók' ereji szerént: és ki az, a' ki nagyobb buzgósággal, fáradtsággal és költséggel igyekeznek ennek a', valamint legrégebb, úgy leghasznosabb emberi foglalatosságnak gyarapításán? Legközelebbi's legpompásabb bizonyosága annak a' *Georgicon*; mellynek, a' maga nevében, mind felállása' tzelját, mind Alkotója' nevét viselni, szerentséje vagyon. — Kévélykedve hordozza ez a' Deákbold fordított *Georgicon* is a' maga nevezetét; melly is, mind a' benne lévő materiára, mind Nagyságos Pártfogójára, mind a' Keszthelyi hasonlíthatatlan Fundatióra, a' jó Magyar reá emlékezteti. — Én pedig szerentsésnek vallom magamat, hogy a' Virgil' remekjét pannoni polgárrá tehettem; hogy Nagyságod' Gratiájával élhettem, hogy a' Gazdasági Oskolat'valaha láthattam. A' Hazafiúság, a' Literatúra, a' Földmívelés, adják hozzá ehez a' követhetetlen Poémához azt, a' mit ennek betséből az én érdemetlen voltom lekoptatott; talentomom' tsekélységét pedig pótolja ki az a' Szív, a' mellyel változhatatlanul maradok Nagyságodnak

alázatos szolgálja
Cs. V. M. m. K.

Méltóságos Gróf!

A' közelebbi Hónapokban tartott betegeskedésem, vagy is inkább a' meggyógyuláshoz való mindennapi reménységem tartóztatott ekkoráig, hogy az ide zártt *Ódával* és a' *Magyar Kleisommal* nem udvarolhattam Nagyságodnak. Most sints ugyan kedvezőbb egészségem: de már kötelességemet tovább halasztani véteknék tartottam. E' két utolsót méltóztassa Nagyságod úgy is venni, mint mentő okot arra, hogy Nagyságodnak más kezével iratni merészlettem; a' melly bátorságomnak még az a' harmadik fundamentoma is van, hogy a' Nagyságod' nemes érzéséhez az én bizodalمام határt nem esmér.

Tudom el nem kerülhette a' Nagyságod' széles esmeretségét ama deák Óda, mellyet Camerarius Rédey Lajos Ő Nagyságára Somsich Lázár Úr, Hazánknak ama' szerentsés Deák Poétája, szerzett, és Pozsonyban a' Diéta' alkalmatosságával ki is adott. A' titulált Camerarius Úr, ama' sajnállásunkra érdemes Hírmondónak edgyik tagját Márton József Urat a' tőle készített Lexicon' kiadására egynéhány száz forinttal megajándékozván, Hírmondó mellett lévő Barátaim a' nevezett ódából egy exemplárt hozzám leküldöttek, mellé téven azt a' kéréseket, hogy azt magyarra fordítsam le, *) mert nékik szándékjok mind deákúl, mind magyarul az Ujság-levelekben kiadni. Én azt a' fáradságot szerentsémnek tartottam; hanem ugyan akkor meghatároztam magamat, hogy a' Rédey Úr' hazafiúságának Origináljáról Anyai nyelvünkön egy originális Ódát készítek. És íme' ez az a' verzet, mellyel Nagyságodnak van szerentsém tisztelkedni.

Én ugyan, ezt is régen felküldöttem a Hírmondóba; de ott' ki nem jöhetett a' Cenzurán való kése delmezés miatt. Minthogy tehát publicitásra nem kerülhetett: megelegetettnék tartom magamat, ha Nagyságod szokott kegyességével méltóztatik fogadni; melly szerentsémért alázatos főhajtással esedezvéni, Magamat a' Nagyságod' tapasztaltt grátziájába ajánlom, 's a' legmélyebb tisztelettel maradok

Nagyságodnak

Debretzen. Aprilis' 27d

1803.

lekötelezett híve
's alázatos szolgálja
Csokonai Mihály

6.

Debretzenben. Jul 17d. 1803.

Méltóságos Gróf,
Kegyes Pártfogó Uran!

A' tavalyi tűz[től], de kivált a' télközéptől fogva szüntelen gyengébbül Egészségem, valamint annak a' tsekély Ódának béajánlásától, úgy most a' Nagyságod' erántam, érdemetlen eránt, mutatott Jótéményének előbbi meghálálásától, szomorúan megtartóztatott. Méltóztasson Nagyságod megbotsátani, hogy Szívem kész és erőss dobogásinak gyenge tollam és ujjaim

*) Nem Csokonaié az írás, ami említett betegségével magyarázható, amit az a levélből kitűnik.

*) Id. kiadás II. I. 114—117. I.

*) U. o. 118—120. I.; a levelek között nincs meg.

most is egészen meg nem felülhetnek. Nemesszívü Orvosomtól függ rám nézve az Ülésnek, írásnak, és beszédnek mennyisége, és ideje.

Munkáimat, melyek most háromfelé is gyakorolják a 'Sajtót, másnak diktálom, 's mások által tisztáztatom. Kímélnem kell magamat, hogy egy nagy Poémámnak elvégezésére kisajtott ereimet még egyszer öszveszedhessem. *Árpád ez*, vagy a 'Magyarok' kijövele, melyet Homér és Virgil mustrájak szerént kidolgozni szándékozom, 's ha Isten életemet megtartja, és egészségemet helyre állítja, rajta Virgilként holtom' napjáig munkálkodom. Azért sietnék örömet Lyricumjaimnak 's egyéb apró Munkáimnak, 's azután fordításaimnak is, kiadásával. — Ezen Hetekben közrebotsátom Árpádról való Heroicumomnak Skizzét és Kritikáját.

Mikor Poétai *Launém* nintsen, akkor a' *Linné'* Systema Vegetabiliumjának megmagyarosításán dolgozgatom. — És ha e' két Munkámat Nemes Nemzetem' javára és dicsére kidolgozhatom: meglegegedéssel nézem, ha Geniusom még fiatal korában föld felé fordítja életemnek füstöt vetett Szövetnekét.

Most pedig Nagyságodnak Kegyes Rendelése szerént a' Hadi Oskoláról való *Ódámat*,¹⁰⁾ tsökcentt erőmhöz képest újabban megvizsgálván, Prefektus Kültsár Úrnak felküldöttem. — Az én Múzsám, mely a' most Pesten Sajtó alatt lévő *Amaryllisomban* azzal kevélykedik maga előtt, hogy *Lantja soha sem zendült meg érdemeltenre*,¹¹⁾ tisztelettel 's hálával emlékezik Nagyságodnak azon lebotsátkozásáról, hogy együgyü Énekét, maga Nagyságod méltóztatik a' Szegény de felséges Hazának közpiatzára kitenni. Tudja ő azt, hogy illy tisztelt Pártfogás által, nyerni fog az ő híjjánossága! — Ez okon Magát, Lantját, Trombitáját és Pásztori Sípját a' Nagyságod' örök Nevének zengésére ajánlja fel a' Keszthelyi erdők' árnyékiban.

Ó ugyan könnyen fizet — mint minden Másak. De én-én mivel tudjam tsak azt is meghálálni, a' mivel most legközelebb Nagyságod adóssá tenni méltóztatott? Hát még azt, a' mi egy olyyan természet fiánál, a' ki magával lakni megtanult, minden pénznél és bankónál betesebb — azt a' Nagyságod' nemes leereszkedését mivel lehetne valaha meghálálnom?!

Az Ermenonvillei Jegenyék és Nyárfák lennének Unokáink előtt egy Nagy Magyar Méltóságról 's az alája temettetett Természet' fiának hálája felől tanúk, — ha valaha Ermenonvillem lenne, — azoknak levelei susognák ki az érzékeny Ott-múlató Magyaroknak képzelődésibe, hogy, a' ki ott fekszik, még akkor is

Nagyságodnak

hú tisztelője
Csokonay Mihály
mk.

Mikszáth Kálmán első nyomtatásban megjelent verse

Közli: Zsoldos Jenő

Mikszáth Kálmán írói munkásságának kezdeti időpontját diákéveinek önképzőkori tevékenysége jelzi. Várdai Béla szerint a rimaszombati főgimnázium önképzőkori emlékkönyve őrzi legelső verses kísérléteit. Három költeménye közül az *Egy magyaroktól elválhailan szív méltányos kitörései 1860-ban* című politikai szatírája nyomtatásban is megjelent (1878-ban.)¹⁾ Az író a selmec-

¹⁰⁾ Id. kiadás I. 2. 423—427. l.

¹¹⁾ Id. kiadás I. 1. 334. l.: 'Az én lantom még nem zendült meg méltatlanra,'

bányai evangélikus liceumban folytatja önképzőkori munkálkodását. »Dolgozatai túlnyomólag hazafias versek voltak . . . Az első vers, amellyel föllépett, *Egy fogoly levele fíához* címet viselte. Ezt követték: *Az öreg nemes*, *Petőfi sírja*, *Otthon*, *Képzetelem újra* . . . Sajnos, e versek közül, melyeknek többjét ítélte a kör érdemkönyvébe beírandónak, csak egy maradt ránk, mégpedig az utolsó helyen említett »1864-ben.« A Pesti Hirlap közölte 1901 december 24-i számában. Írt ezenkívül Mikszáth balladát és humoreszket is. 1866-ban tett érettségi vizsgálatot. Jogi pályára lépett, de a versírással nem hagyott föl. »Az Igazmondóban lát napvilágot tőle (az 1869. évi 50. számban) *A labancz neje* című vidám, könnyed előadású balladás történet s ez tudunkkal Mikszáthnak első nyomtatásban megjelent dolgozata.«²⁾

Az irodalomtörténeti köztudatban Mikszáth költői pályájára vonatkozólag Várdai e megállapításai állandósultak. Gyöngyösy László megismétli: neve az Igazmondóban bukkan fel először, itt jelent meg első nyomtatott műve.³⁾ Rubinyi Mózes új adat viszonyában mutat rá Mikszáth versírói fellépésére: első tárccikkre 1869 december 31-én találkozott a nyilvánossággal. »Verse már valamivel előbb jelent meg a Hon melléklapjában, az Igazmondóban.«⁴⁾

Mikszáth költői pályájának idézett mozzanatait módosítanunk kell: ismerjük *Otthon* című versét is. A költeményt a Szegfi Mórné Kanya Emília szerkesztésében megjelenő Családi Kör 1867 augusztus 11-ével keltezett 32. száma közli, a lap 752. hasábján:

OTTHON.

Mikszáth Kálmántól.

Itthon vagyok újra, újra itthon,
Ismerősek jönnek velem szembe,
Kedves arczok, elfeledt vonások;
Gyermekkorom jut megint eszembe,
És vele a fényes álmok, tervek . . .
Istenem, de boldog is a gyermek!

Egykedvűen mint a pipás ember,
Ott gugol a kémény házunk felett;
Már messziről meglátszik a füst, mit
Óriási szájából ereget . . .
Vidám, csendes az egész ház tája,
A búcsúzó nap mosolyg le rája.

A kapuban vén kuvasz nyújtózik,
Álmosan néz a ki- s bemenőkre,
Engem látva, haragosan mordul,
Felszökik, majd egyet ásít s végre
Farkcsóválva hízeleg körültem.
Mig én állok némán, elmerültem.

¹⁾ A Vers teljes szövegét újból köztette Csokonai Vitéz Mihály győri lapszerkesztő: Győri Szemle, 1934. 76. l.

²⁾ Mikszáth Kálmán. Bp., 1910. 33—34., 43., 49. l.

³⁾ Mikszáth Kálmán. Bp., 1911. 34. l.

⁴⁾ Mikszáth Kálmán élete és művei. Bp., é. n. [1917] 12., 102. l.

Apám, anyám kijönnek előmbe,
Örülnek, hogy karjaiban látnak ;
Nincsen vége a sok ölelésnek,
A cselédek körülöttem állnak,
Mindegyik tud kérdezni valamit,
Hogy vagyok? és az Isten tudja : mit.

A szomszédból eljő Sára asszony,
Mikor lát, a perczet várta régen,
Össze-vissza nézeget s rettentőn
Csudálkozik, hogy oly nagyra nőttem,
»Hej, hiába, elmulnak az évek,
Rabszolgái vagyunk az időnek!»

Régi dajkám fejet csóvál, aztán
Fontos arcczal az anyámhoz mën be :
Nagy gyanuja van, — suttogva mondja, --
Gyanuja, hogy ki vagyok cserélve.
Sári néni, igaz a van kendnek,
Nem vagyok a régi boldog gyermek.

Mikszáth ekkori szókészlete, kifejezés-állománya Petőfi-örökség.

József Attila kiadatlan verseiből!

I.

A jelen szám mellékleteként fakszimilében közölt vers a munkaszolgálatban eltűnt Hajdu László színész szavalókönyvében maradt fenn. Hajdu Lászlóné közlése szerint férje 1922-ben a szegedi Városi Színház tagja volt. József Attila néha nála szállt meg, mikor Makóról begyalogolt Szegedre. Egyszer Hajdu megkérte, hogy írjon be néhány verset kéziratosszalókönyvébe. József Attila kezeírása a könyv 59. lapján kezdődik Ady egyik harcos forradalmi versének, *A hőkölés népének* szövegével. De mindjárt utána saját versei következnek »Írta és ideírta : József Attila« megjelöléssel. E versek sora a »Hegyes fogakkal mard az ajkam« kezdetű *Szerelmes vers*-sel végződik, amely Hont Ferenc közlése nyomán a Bálint-féle kiadásba is belekerült, de némileg eltérő szöveggel. A többi tudtunkkal kiadatlan (*Megsemmisülés vágya. A bátrak. Petőfi tüze*). József Attila Petőfihez szóló, a Horthy-korszak hazug Petőfi-ünnepé ellen tiltakozó s a világszabadság költőjét vezéreként ünneplő korai versét két nappal a Petőfi-centenárium után találtuk meg.

W. J.

II.

Közli: Szabolesi Gábor

József Attila Makón töltött éveinek számtalan, itt-ott csellengő írásbeli nyoma van Makón — Dr Árva Józsefné Espersit Máriánál, Sajtos Valériánál, Kesztnér Zoltánnál a költő ifjúkori kézíratai közül igen sok még ma is ismeretlen, eddig sajtóban meg nem jelent írás.

Az érett költő vonásaihoz ezek a versek nem tesznek hozzá sokat, de megmutatják az utat, ahogyan a fejlődő költőben a kamaszkor misztikus világképe, barokkos jelzőkkel túlszűfolt versei alól eltör a proletárálmények kemény valósága, a tiszta, egyszerű férfias hang.

Az itt közölt három vers kéziratát Dr Árva Józsefné örzi Makón. A *Leányszépség dícséretének* nyelve, képformalása még teljesen a l'art pour l'art-költészet hangja, a *Kedvesem* már képeiben a későbbi József Attila felé mutat.

»Meleg van : esőt hozó tavaszi szél,
Mely fogócskára tanítja a gyerekeket
És fölkelte a száraz füveket.«

A *Proletárok az Erőnek* testvére, a fiatal költő tajtékozó energiáinak kifejezője, de még nem forradalmi vers. A költő birkózik föltörő élményeivel de még nem indult el, még nem találta meg az élményhez hű, tiszta, reális képeket, versformát, a forradalmi lendület még a burzsoá-humanizmus általánosságában, forradalmi cél és forradalmi eszköz nélkül izzik. A későbbi József Attila *A város peremén*-ben, az *Elégiá*-ban, a *Munkások*-ban már nem »a pásztorok istenes kurjantásairól« beszél, hanem a penészről, a két deci fröccsről, a nyomorról és a harcról. Állásfoglalása a *Proletárok* írásakor még szubjektív és anarchista.

A három versen kívül mintegy 100—120 kézirat lappang Makón, de a tulajdonosok merev elzárkózottsága miatt ezek még mindig nem jutottak napvilágra. A »József Attila Munkaközösség« egyik feladata volna, ezeknek a verseknek felgyűjtése, feldolgozása is.

LEÁNYSZÉPSÉG DÍCSÉRETE

Valaki másnak kéne mostan jönni
Ki nálam mégis szebben tud köszönni,
Ki nem dadog látván szépségedet :
Bátor, bolondos, lelkes nagy-gyerek.

Ki így köszönne : Szépség, bárhová lépsz,
Neked lobog fel mindenütt a lángész
S mint ő remekművet, mely isteni,
Úgy megcsodál az alkotó zseni.

Igen. Tán így. De szebben lelkesebben,
Mint tűzímádónak vak rengetegben
Áldó hozsánna zenge ajkirúl,
Ha körülötte az erő kigyúl.

S én neni bírom, bocsáss meg, szép Valóság!
Csak lelkem tép még egy utolsó rózsát
S mint bánatkertész kis örömvizét,
Szírmát elődbe halkán hinti szét.

II.

Mint vércsevág a röpke vadgalambot,
Úgy úzom [a] félenk szépséget én.
Mert büfelhős lelkem sötét egén
Valaki szeme fényeket zuhantott.

S hallgatva várja most a méltó hangot,
Tudom, ki áldva csügg dícséretén
S én szétmarcangolom, ha megelérem,
Mint vércsevág a röpke vadgalambot.

S mely szárnyát fáradtan vonszolja földön,
Mint ázott és beteg madár vergődöm,
Nem tudván méltón szólni szépségednek.

S várom remegve, mosolyogjon kedved,
Mert jó, ha vergődésem mulat :
Csak vergődés a méltó hódolat.

KEDVESEM

Bizony a szirmok összeborulnak este,
Nem akartalak megcsókolni se
Csak egy kicsit itt érezzelek mellettem,
Mint kisgyerek az édesanyját.
A vackorfa a beoltott ággal összenő
Én is jobb vagyok, hogy beoltottál csókjaiddal,
Én kedvesem,
És szebb is vagyok, miként az éjszaka
A számlálhatatlan csillagoktól.

Meleg vagy, esőt hozó tavaszi szél,
Mely fogócskára tanítja a gyereket
És felkelti a sáros füveket.
Régóta várt mellem bozontos rengetegje,
Hol éhesen, hol félfagyottan
Indulatok agancsos csapata öklelődött
És most, ime,
Békén legetteti liliomszavaidat
Meg a violákat.

Mert megjöttél, hisz meg kellett jönnöd,
Én kedvesem.

Még sötét van,
Leheletünk se látszik,
De ablakunkra ragyognak már a jégvirágok.
Odaki hajnalodik
S én még mindig csókokat beszélek.

PROLETÁROK

Ma nektek tornyozó akaratból ekhózik öblös meg forró szivemmel.
Mert valaki belém kovácsolta végtelen
Szeretet meg el nem csüggedés zengő acélját
És a nekifohászkodások és a nekikeserülések
Tajtos csöppjeit is belém injekciózta.
Valaki, aki Krisztus üreges sebére nem rettegéssel gondolt —
Szent hallelujával lelkezte csókját,
Az Emberisten fonnyadt ajakára,
Valaki, aki most
Pásztorok istenes kurjantásával
Közétek lendül belőlem,
Testvéreim!

SZABOLCSI MIKLÓS:

Szemle

Új rovatunk célja az, hogy az irodalomtörténet, irodalomelmélet, kritika területén elért eredményekről beszámoljon, s munkánk hibáira és hiányosságaira rámutasson. E rovatnak is az ideológiai harc éles fegyverévé kell válnia; elő kell segítenie a marxizmus-leninizmus ideológiájának megismertetését, alkalmazását területünkre, fel kell hívnia a figyelmet a Szovjetunió élenjáró tudományának eredményeire.

*

A Horthy-rendszer, a magyar feudál-kapitalizmus korának tudománya nem adja át helyét harc nélkül a marxista tudománynak. Kétségtelen, hogy tudósaink, kutatóink tekintélyes részében, tudatosan, vagy öntudatlanul az irodalom idealista szemlélete él még s ott van munkáinkban a különböző liberális, kozmopolita, narodnyik és népellenes irányok igen sok maradványa. Igazolásul erre az 1945 óta megjelent tudományos művek szolgálhatnak; minden tudomány területén sok olyat találunk, amely tele van az ellenséges ideológia nyomaival. Igaz, az irodalomtörténet területén a fentebb említett irányoknak összefoglaló elvi műve 1945 óta nem jelent meg, csak több kisebb munka, amelyeknek leleplezése még feladatunk. Am most jellemző például hadd elemezzünk egy gyűjteményes kötetet, az u. n. Horváth János emlékkönyvet (*Magyar Századok*, — Irodalmi műveltségünk történetéhez, Budapest, 1948, Egyetemi Nyomda), amelyben képviselve van az idősebb és ifjabb nemzedék, a régi magyar irodalommal foglalkozók és az újabb korokat kutatók. Vizsgáljuk meg, mit tartalmaz a kötet, milyen volt 1948-ban e kötet tanúsága szerint a magyar irodalomkutatás képe?

A kötet húsz irodalomtörténeti jellegű tanulmányt tartalmaz. Jelleget és irányukat tekintve az alábbi csoportokra oszthatjuk őket:

A tanulmányok tekintélyes része (nyolc cikk) olyan természetű, amely kiragad egy-egy adatot, megvilágít egy-egy összefüggést, egy-egy új adalékot ad. Nem törekszik tehát szintézisre, egy-egy korszak alapos megértésére, megelégszik a szerényebb kutatással, kis feladatok megoldásával. Nem kétséges, hogy ez a munka, amelyet »aprófilológiának« szoktak nevezni, szükséges és hasznos; viszont az sem kétséges, hogyha megáll az adat pusztán feltárásánál, akkor károsná válik, mert a nagy összefüggéseket segít elkendőzni, mert a kutató a kis adatok és összefüggések részleteibe beleveszve, elveszti érzékét a fontos feladatok iránt. Az ilyen kutatót gyakran az a veszély fenyegeti, hogy be lévén zárva saját szűk területébe, rosszul látja a problémát és az apró adatoknak túlnyomó jelentőséget tulajdonít. Ma, amikor irodalomtörténetünknek a magyar múlt haladó hagyományainak feltárása terén, súlyos és sürgős feladatai vannak, különösen veszélyessé válik az ilyen aprómunka túlhajtása. Hadd soroljuk fel a kötetből a példákat: ifj. Horváth

János cikkében kimutatja, hogy Rogerius mester ritmikus latin prózában írta művét. Hogy ezt a megállapítást, amely sem a magyar irodalomtörténet, sem a középkori irodalomtörténet számára nem jelentős, megtehesse, 16 oldalon keresztül hatalmas filológiai apparátust vonultat fel; bőven idéz a szövegből, elmondja a középkori ritmikus próza történetét. Miután bebizonyította, hogy a mű nagyrésze valóban ritmikus prózában van írva, szövegjavításokat ajánl ennek alapján. Meggyőződésünk szerint azonban ezek a javítások egyetlen esetben sem adnak hozzá a szöveg történeti, társadalmi vagy irodalmi jelentőségéhez, legfeljebb lényegtelen nyelvtani és stilisztikai eltéréseket jelentenek. Az egész tanulmány eredményét néhány sorban bízást össze lehetne foglalni. — Klaniczay Tibor tanulmánya módszerében és jellegében hasonlít az előbbihez. Egy XVII. századbeli költőről, Barakonyi Ferencről ír, akiről ő maga vallja be, hogy »nem tartozik irodalmunk kimagasló egyéniségei közé«. Nos erről a jelentéktelenebbnél is jelentéktelenebb irodalomtörténeti alakról szorgalmas, pontos és jobb célra méltó munkával bizonyítja be Klaniczay, hogy az eddigi felfogástól eltérően, összesen két versét ismerjük, és esetleg még két szakaszát. Ehhez azonban közli a szerző életrajzát nagyapáig és unokáig bezárólag és rengeteg teljesen felesleges adatot. A tanulmány így típusa lesz a jó irodalomtörténész teljesen célt tévesztett aprómunkájának. — Egy fokkal fontosabb, de lényegében ugyanúgy célját tévesztett Szauder József munkája. Nagy filológiai felkészültséggel, kitűnő stílusban, széles világirodalmi tájékozottsággal mutatja meg azt, — és itt valami döntő eredményt várnánk, — hogy Faludi Ferenc római tartózkodása alatt milyen olasz műveket olvasott és milyen olasz városokat látogatott meg. Nos, ez elég fontos és érdekes, de egy kitűnő képzettségű irodalomtörténész ennyi energiájának és idejének feláldozásával fontosabb feladatot oldhatott volna meg. Dolgozatának eredményét: azt, hogy Faludi nagyobb olasz irodalmi műveltséggel rendelkezett, mint eddig hittük, néhány sorban, egy Faludi-tanulmány keretén belül el lehetett volna intézni. — Trencsényi-Waldapfel Imre ugyancsak széleskörű tudással írt, cikke is aránylag kevés újat hoz. Végeredményében azt bizonyítja be, hogy a Buda Halálának egy ismeretes sorában (Csillag esik . . .) egy latin hexameter fordítása van bravúrosan elrejtve. Ez eléggé érdekes, nem tesz azonban hozzá semmit Aranyról eddig alkotott képünkhöz és főleg nem viszi előbbre az Arany János körül levő oly sok megoldatlan probléma tisztázását. Különösen feltűnő, hogy a tanulmány bőségesen idéz oldalakon keresztül a latin szólas multjából, nagy műveltséggel, azonban az előbb említett okokból itt feleslegesen. — Zimándy Pius Péterfy Jenő életéből egy pár év történetét ismerteti. A felsorakoztatott adatok kiértékelése teljesen hiányzik; édeskés, szentimentális írásmódja mögül kitűnik a hazug »biedermeier« életforma iránti rajongása.

Vannak persze olyan aprófilológiai munkálatok is a kötetben, amelyek lényeges és hasznos adatokat hoznak s ha nem mutatnak is meg tágabb összefüggéseket, önmagukban is értékesek. Persze az összefüggések megmutatása még hasznosabbá tenné őket. Ilyen Mezei László cikke, aki megállapítja egy Szent Istvánról szóló XIII. századbeli kis verses história keletkezési idejét, célját és szerzőjét. Ilyen Németh Gyuláé, aki Balassa Bálint török versfordításait elemzi és rámutat forrásaikra. Ilyen Varjas Béláé, aki kilenc eddig ismeretlen magyar éneket fedezett fel és ezeket mutatja be. Világos tehát, hogy nem az aprófilológia általában felesleges, hanem csak az olyan, amelyek sok munkát és energiát kívánva értelmetlenül kis eredményt hoz, nem mutat rá nagyobb összefüggésekre, nem viszi előbbre tudományunkat. Az ilyen filológia ellen határozottan fel kell lépünk.

A mult irodalomkutatásának visszajáró kísértete Korompay Bertalan cikke: »Arany főbb eposzai, mint költői rekonstruálások.« Bár

vannak a cikkben érdekes részletek, a tanulmány végső eredménye lapos közhely. Mit bizonyít be? Azt a régen tudott tényt, hogy Arany eposzait általában egy teljesebb eredeti rekonstruálásának szánta. Ezt már tudjuk, — legalábbis Arany óta. Korompay igen sok oldalt szentel annak bizonyítására, hogy Arany eredeti forrásainak egyes részleteit más sorrendben illeszti a maga műveibe, újraértelmezi, újrakölti őket. Azt is bebizonyítja, hogy Arany a meglévót alakítja tovább, akár a másé, akár a sajátja. Hogy miért történik ez így, arra Korompay magyarázatul a romantikus költők »axioma-hit«-ére hivatkozik, arra, hogy a romantikusok hitték egy eredeti, naiv őseposzban. A Buda Halálának sok kétséges próbálkozás utáni megszületését »az isten-áldotta teremtés nagy titka« magyarázza, Mindebből az derül ki, hogy az axióma-hit és az ihlet teremtették meg Aranyban a Buda halálát. Arany korszakának társadalmi tényezőiről, az Arany eposzok társadalmi mondánivalójáról szava sincs; változatlanul a »romantikus«-szerű kategóriákban gondolkodik; s mint maga is ismételten hangsúlyozza, semmi új gondolatot nem hoz.

Természetesen a kötetben olyan munkák is vannak, amelyek nem állnak meg az adatok feltárásánál, hanem komoly tanulmánnyá bővülve tágabb összefüggéseket is feltárnak. Egyrésztük azonban ingatag és határozatlan, nem szilárd ideológiai bázison épült, és így eredményeik is kétségbevonhatók. Így Eckhardt Sándor cikke, a »Régi magyar költők képei« sok adattal, lelkesen bizonyítja, hogy a régi magyar költői képes beszéd több forrásra vezethető vissza: elsősorban az egyházi stílusra, a Bibliára, továbbá a népi nyelv »csúfondáros képzalkotására«, és »antropomorfikus természetlátására« végül Balassi Bálint humanista gyakorlatára. Az utóbbit elfogadjuk, a gazdag bizonyítóanyag nyilvánvalóvá teszi Balassi hatását. Am úgy érezzük, az egyházi nyelvnek túlzott jelentőséget tulajdonít és ugyanakkor erősen lebecsüli a népi nyelvet, — amelyet egyáltalán nem tárgyal, hanem egy pár általános mondattal intéz el, teljesen indokolás nélkül állítva róla, hogy »tárgyas, közlő« és hogy »köznapis«. A tanulmányban tehát a magyar irodalomtörténetírás két komoly ideológiai hibája tükröződik: az egyházi elem túlbecsülése, amely Alszegehy Zsoltinak és környezetének volt sajátja, és amely az ideológiai harc mostani állásában különösen veszélyes, s a folklóre elhanyagolása, amely politikai célokat szolgált, a parasztság, illetve a jobbágyág háttérbeszorítását. — Gerédy Rabán »Irodalmi nyelvünk kialakulásához« c. tanulmánya is sok kitűnő eredménye mellett ingatag talajra épült, mert a szerző nem világítja meg kellőképpen a kor (XV. és XVI. sz. eleje) gazdasági és társadalmi viszonyait. Főtételeit, azt, hogy az erasmismusnak döntő hatást kell tulajdonítanunk XVI. sz.-elejei irodalmunk kialakulásában, el lehetne fogadni, de mind a külföldi gazdaságtörténet, mind a magyar gazdasági és politikai fejlődés már sokrészben feltárt adataival, az osztályviszonyok alapos elemzésével kellene alátámasztani. A szerző különben nem sajátította el a marxista történefffelfogást; nem fogalmaz elég élesen és világosan, terminológiája néha sajátosan óvatos; így a XV. századi jobbágyok »előnytelen közjogi helyzetéről« beszél s nem kizsákmányolásról, a társadalom »belső strukturáját, fejlettségét« keresi s nem osztályviszonyait, Erasmust kizárólag mint a devotio moderna és a humanizmus szintézisbe foglalóját s mint humanista stílusművészt tárgyalja, a Karthauzi Névtelennek egy parasztyűflőlő igen fontos nyilatkozata mellett elsiklik s kommentár nélkül hagyja. Egészében a problémát így csak felületén látja — ideológiai, szellemi áramlatok egymásrahatásának s nem az osztályviszonyok tükröződésének, — s felületesen is oldja meg. — Ugyancsak ingatag alapon épül Keresztury Dezső lírai stílusú verselemzése is, Berzsenyi »Közéltő Tél«-jéről. Már elindulása is helytelen; kijelenti, hogy Horváth János óta Berzsenyiről nem mondtak

újat ; s valóban ő Berzsenyit csak mint a klasszicista romantikust, a lázasan fegyelmezett alkotót értékeli s ezeken a stíluskategóriákon nem is megy túl ; alig beszél a költő osztályhelyzetéről, politikai véleményéről s költészetének változásait kizárólag belülről, egyéni okokból magyarázza, a többi okot pedig elmossa (»számtalan külső és belső ok, ábránd és élet ellentmondása«). Ezenfelül változatlanul metafizikus kategóriákban gondolkodik ; »romantikus korszakokról« ír, amelyekben »tárgy és fogalom, valóság és gondolat, lét és tudat egyensúlya megbomlik«. Így igen szépen megírt elemzésének a vég-eredménye is csak az lesz, hogy Berzsenyi klasszikus és romantikus is egyszerre, de ugyanakkor nem eklektikus. Verselemzése így a formalista esztetizmus típusa lesz ; értékelései levegőben lógnak, szemlélete legyőzhetetlenül idealista. — Sőtér István részletet közöl Eötvös-könyvéből. Bár a művet bizonyára alapos bírálótnak vetik majd alá, az itt közölt részlet is jellemző a szerző hibáira. Az egész részlet az »okos« XVIII. század dicsőítése, amelynek »nagyszerű fejlődési vonalát« a francia forradalom megtörte, azután ígérletét nem tudta teljesíteni s így nagy ür marad utána. A nagyszerű XVIII. századnak ez a szembeállítás a francia forradalommal elmosza a lényeges mondanivalót, azt, hogy a francia forradalom balfelé tartó vonalát jobboldali visszakanyarodás követte, — és méginkább elmosza a francia polgári forradalom eredményeit és korlátait. Így teszi jelentéktelenné és sorolja másokéi közé Marx jelentőségét s így jut olyan furcsa megállapításokhoz, hogy Jókait, Keményt és Vajdát egy kalap alá veszi mint »aláhullókat«. Nem szól Eötvös kétes szerepéről, állandó tétovázásáról, eredendő konzervativizmusáról s ezért állíthatja az »intézményesített« az »őnművéket megőrző« forradalmak elé (amivel nyilván a népi demokráciákra gondol) követendő példaképnek Eötvöst ; így válik tehát a tanulmány a Petőfivel szembeni »harmadik út« irodalomtörténeti igazolásává. — A kötet egyik legterjedelmesebb tanulmánya Barta Jánosé, aki Ady képzet- és szókincséhez közül sok érdekes adalékot. A tanulmány a maga egészében megállja a helyét, csak itt is az alap ingatag ; elvi kiindulása ugyanis Ady »mitikus-lelkűsége, mítosz volta, rokonsága a primitív emberrel ; ugyanakkor nem szerepel magyarázó elvül sehol sem a kor gazdasági fejlődése és társadalmi ellentétei. Tudjuk, nehéz feladat ez, hiszen nálunk még marxista stílusvizsgálatot nem végeztünk ; mégis, meg kellett volna kísérelni a tartalmi magyarázatot is. A tanulmány így a formalizmus esztétáinak kedvez, azoknak, akik a költői kifejezést hajlandók elválasztani a mondanivalótól s a költő nyelvteremtésében valami olyat látnak, ami független korától s mondanivalójától. Úgy hisszük, Révai Ady-tanulmánya óta a kérdést meg lehet már oldani. Másrésztől Barta nem veszi figyelembe a kor többi íróit és költőit, pedig meggyőződésem, hogy ezek stílusának alapos vizsgálatával olyan elemekre bukkanunk, amelyek bennük és Adyban közösek és így igen sokat magyaráznak Adyból. — Nézzük meg Dezsényi Béla cikkét, amely a Nova Posoniensia újságról szól. Ezt a lapot eddig evangélikus termékek tartották, amelyet a pozsonyi jezsuiták megszüntettek. Dezsényi bebizonyítja, hogy ezt nem lehet kimutatni s ehelyett azt az elemélet állítja fel, hogy a lap iskoláz számára készült eredetileg, s nem a jezsuiták állították meg. Eltekintve a tanulmány katolikusmentő jellegéről, (a toleranciáról szóló rész), a tanulmány élesen mutatja a »sajtótörténet« nevű tudományrész képtelenségét. Dezsényi többször hangsúlyozza, hogy nem részletezi a lap tartalmát, csak bibliográfiai adatokat kutató s a lap olvasóközönységéről szól. Az ilyen mesterséges szétválasztás nemcsak azért helytelen mert a lap tartalmi mondanivalója éppen a leglényegesebb számunkra, hanem azért is, mert az adatok így kiszakítva, bármily szorgalommal vannak is összegyűjtve, értelmetlenné válnak. Kerecsényi Dezső postumus tanulmányát is erősen meg lehetne bírálni, a felvilágosodásnak, Kőlcseynek, Berzsenyinek Révai óta

bizony más értelmezését láttuk már s jellemző, hogy a haláláig tisztelt és elismert irodalomtörténész szavai milyen üressé és fakulttá váltak, hogy nemesveretű stílusa milyen tévedéseket álcáz, hogy idealista irodalom-szemlélete, amelynek alapján »az egyéni és a közösségi szellemről« ír, mennyire idejétmúlt.

Szerepel a kötetben egynéhány olyan tanulmány is, amelyekről nem elég, ha azt mondjuk, hogy ingatag elvi alapon állnak, mint az előbb felsoroltak, hanem amelyek annyira mélyen gyökereznek a Horthy-korszak ideológiájában hogy határozottan ellenségesnek kell őket tartanunk a marxizmussal, a munkásosztály világnézetével, a legfejlettebb tudománnyal szemben. Bisztray Gyula cikke a »prenumeráció«-ról, szól, nyilván a Horváth János-féle tanítás alapján, hogy az irodalmi viszony »forgalmazóit« is meg kell vizsgálni. Ezt a feladatot Bisztray alapvetően helytelenül oldja meg. Nem csoda, hiszen a mecénásságra vonatkozó főforrásai Thienemann és Máthé szellemtörténeti, reakciós munkái. Így azután nem vizsgálja meg a XVIII. sz. társadalmi viszonyait, nem mutatja ki a nemesség szerepét — s így próbálja megérteni, »hány hazafi« fizetett elő magyar könyvekre. Így állapíthatja meg, hogy a XVIII. században már »magyar értelmiségi« réteg kezd kifejlődni. Ideológiai tájékozottságára jellemző, hogy önmaga közli e réteg megoszlását, kimutatja, hogy nagyrészt »földbirtokosok«. Álláspontja mindvégig álobjektív: csodálkozik azon, milyen kevesen fizetnek elő magyar könyvekre ezt több ízben »sajátos« jelenségnek nevezi és nem veszi észre, vagy nem akarja kimondani, hogy e jelenségek oka a magyarországi feudális rendszer merevsége, a nemesség műveletlensége s az, hogy a jobbágyság egyre fokozódó elnyomorodása következtében természetesen nem volt képes fizető közönséggé válni. Aki ezt a jelenséget csak leírja, de nem magyarázza, abba a gyanúba kerül, hogy a nemesség szempontjából nézi a magyar fejlődést. Így 1848 után persze, hogy csodálatos lesz az, ha Kossuth műveiből 1885—86-ban csak 500 példányt lehet eladni, ha nem mutatnak rá ugyanakkor a kor társadalmi fejlődésének sajátságaira. Bisztray mindenütt csak megállapítja a tényeket, megállapítja a XIX. század végén az ügynöki szervezet túlsúlyát, — ismét anélkül, hogy akár egy szóval is utalna a kapitalizálódásra. A prenumeráció szerinte azért szűnt meg, »mert a neveltségesség ölte meg«. Aki ilyen fontos jelenségről képes ennyire ki nem értékelni, ennyire félrevezető tanulmányt írni, az rossz irodalomtörténész is. — A másik tanulmány amelyben ellenséges ideológiai behatást lehet észlelni, Dégh Lindáé. Tanulmánya »Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez« címet viseli s már ez a cím is elárulja az egész tanulmányon végighúzó súlyos ideológiai botlást azt, hogy a parasztságot mozdulatlan egységnek fogja fel, nem téve különbséget a parasztság különböző rétegei, a kulákok, középparaszttok, kisparaszttok, mezőgazdasági munkások között. Annak a velejéig reakciós szemléletnek egyenes folytatása ez, amely néprajzunkban több évtizeden át uralkodott és amely a parasztságot, osztálytagozódásra való tekintet nélkül, egészen különálló sajátos tömegnek látja, amely szerint nemcsak a jelenben nem tagozódik a parasztság, hanem évszázadok óta változatlan, azonos »népi társadalom«, azonos szellemű és berendezkedésű volt az osztálytársadalomban mindig és mindenütt. Dégh Linda is ezzel a tagozódás nélküli és időtlen kategóriával operál, tanulmánya elején a XVI. századtól kezdve sorolja fel a népi olvasmányokat. Az egész tanulmányon végig egységes »népi társadalom«-ról beszél, Thienemannból idézve többek között e társadalom jellemző vonásait. Így jut el arra a megállapításra, hogy néptünk, bár érdeklődő, elsősorban mégis a ponyva érdekli. Egész tanulmánya ezt a tételt bizonyítja. Összes idézett nyilatkozatai, amelyeket nyolcvan év körüli emberektől szed, azt vannak hivatva napnál is világosabban megmutatni, hogy a paraszt csak a vacak városi ponyvát olvassa.

Többször kijelenti, hogy a falun kevés a folyékonyan olvasó ember. Egy falut is megvizsgál közelebbről, annak főleg 1943-as állapotát, az 1947-est, bár állítása szerint már jelentős változások történtek, nem elemzi. A megvizsgált egyének egy-része kulák, a falu kizsákmányolói, és így olvasmányaik a kulákok olvasmányaira vetnek csak világot s nem a népére Dégh Linda tanulmánya tehát típusa a teljes ideológiai eltévelyedésnek.

Olyan tanulmány, amely megállja a helyét és a magyar irodalomtudományt, a magyar irodalomtörténetet előreviszi, mindössze kettő van a kötetben a húsz cikk közül. (Az egy nyelvészeti jellegű tanulmányt és a bibliográfiát nem tárgyaljuk.) — Esze Tamás cikke a Szegénylegény éneke c. kuruc dal történetét ismerteti és jól feltárja a kor társadalmi és gazdasági eseményeit, a jobbgység hazaszeretét, a Rákóczi-szabadságharcot vezető nemesek árulását. A különben is alapos, jó filológiai tudással megírt cikk sokkal visz bennünket közelebb a kuruc költészet és a kuruc kor megismeréséhez. — Waldapfel József Vörösmartynak és Petőfinek a forradalomhoz való viszonyáról szól. Megmutatja, hogy Vörösmarty is eljutott a forradalmi harc elkerülhetlenségének felismeréséig, azonban Petőfi látta legtisztábban a szabadságharc sikerének feltételeit. A Petőfi-Vörösmarty vitának a reakciós irodalomtörténet által elködösített lényegét is tisztázza a marxista irodalomkutatás módszerével.

E kivételek ellenére a Magyar Századok c. kötet egésze azt mutatja meg, merre nem szabad menni, mit kell elkerülnünk ahhoz, hogy feladatunkat elvégezhessük, rámutat a céltalan filológizálás veszélyeire, a formalista esztéticizmus, a volt uralkodóosztályok ideológiája, (klerikalizmus, nemesség dicsőítése, parasztság egysége) behatolásának veszélyeire, a harmadikutas liberális történet szemlélet ártalmaira. Megmutatja főképp azt, hogy helyesen kell megválasztanunk a súlypontokat; súlyos hiba, hogy a kötet húsz tanulmányából tíz az 1800 előtti irodalomra esik és Petőfivel és Adyval csupán egy-egy, József Attilával pedig egy sem foglalkozik. Nem kétséges, hogy a megbírált szerzők egyrésze is fejlődött cikke megírása óta s maga is leszámolt munkája hiányosságával s igyekszik módszerét tökéletesíteni, de tanulságos példa, milyen hamis és ártalmas eredményekre vezet az ideológiai tájékozatlanság, amely az ellenség behatolásának, destrukciójának is megadhatja a lehetőséget. Új irányban kell mennünk tehát mindnyájunknak, és új feladatainkra éppen Fagyjev vitáikra figyelmeztet bennünket s a világtól elzárt irodalomkutatókat, a jelen problémáival nem foglalkozó irodalomtörténészeket illető kritikája mintha éppen erről a kötetéről is beszélné.

*

Melyek viszont azok a művek, amelyek iránymutatóul szolgálhatnak számunkra, amelyek szilárd ideológiai bázist adnak jövőnk munkáinknak? A kérdésre először összefoglalóan kell felelni: a marxizmus-leninizmus nagy klasszikusainak művei. Nem kétséges, hogyha ez a Szemle ismerteti azokat a könyveket, amelyek 1945 óta irodalomtörténeti területen megjelentek, akkor ezekkel a művekkel kivételes alapossgággal kell foglalkoznia. Mert e könyvek nemcsak a munkásosztály harcának erősítői, de minden tudományág s így az irodalomtörténet alapvetői is. Nem képzelhető el magyar irodalomtörténet a Tőke ismerete nélkül, a Franciaország történetéről szóló Marx-művekről nem is szólva. Engelsnek a német parasztháborúról írt könyve éppen olyan nélkülözhetetlen, mint a Család, állam, magántulajdon vagy a Szocializmus fejlődése. Vagy lehet-e irodalomtörténeti munkásságot folytatni az Anti-Dühring s a Materializmus és empiriokritikizmus nélkül?

Nagy tanítónknak Leninnek műveit ismernünk kell, csakúgy mint Sztálineit, a Leninizmus kérdéseit, a Párt történetét stb. Valóban ezek a művek többet adnak irodalomtörténeti műveltségünkhöz, mint sok évtized felgyülemlett filológizálása.

Ha mégis közelebről vizsgáljuk meg az irodalomtörténettel foglalkozó könyveket, akkor mindenekelőtt Marx-Engels összegyűjtött irodalmi tárgyú cikkeit kell kiemelnünk (Szikra 1947). Ezek a nyilatkozatok nemcsak nagy mestereink irodalmi ízléséről, olvasmányairól tájékoztatnak bennünket, hanem a realizmus elméletének gyakorlati alkalmazását is nyújtják. A realista irodalom problémáinak megértéséhez nélkülözhetetlen ez a könyv. — Nemrég jelentek meg magyarul Leninnek az irodalomról írt cikkei és nyilatkozatai (Szikra, 1949). Részletes ismertetésükre még visszatérünk; itt azt emeljük ki, hogy a pártos irodalom, az irodalom és párt viszonyának örökérvényű megfogalmazását kapjuk itt, a Tolsztojról szóló tanulmányokban pedig az író és társadalom viszonyának felülmúlhatatlan mesteri elemzését. Megláthatjuk belőlük a haladó hagyományok felhasználásának szükségét, az éles harcot a proletkult és a dekadens polgári irodalomszemlélet ellen. Lenin és Gorkij levelezésében két nagyszerű ember meleg barátsága tükröződik és egykorú leírások és emlékezések tudósítanak Lenin irodalmi ízléséről, olvasmányairól. Felmérni sem tudjuk egyelőre a könyv óriási hatását tudományunkra, de biztos, hogy főleg XIX. századi irodalmunk helyes értékeléséhez, a jelen számára való felméréséhez igen fontos és alapvető útmutatásokat kapunk. — A marxista irodalomszemlélet legfontosabb tételeit röviden, de világosan összefoglalva tisztázza A. I. Szoboljev füzete: A lenini tükröződési elmélet és a művészet. (Szikra, 1949). A művészet és valóság viszonyának marxista-leninista megállapítása, a művészet ábrázolásmódjának sajátos eszközei, a művészi igazság kérdése, a szocialista művészet jellemzői kapnak helyet a könyvben. Haszonnal forgathatja bevezetőül minden irodalomtudománnyal foglalkozó, hogy utána még mélyebbre hatolhasson a marxista-leninista elmélet tanulmányozásában. — Minden tudós számára fontos Zsdánov öt előadása, amelyet a Szikra »A művészet és filozófia kérdéseiről« (1949) címmel adott ki. Megtanít Zsdánov arra, hogy a tudósnak pártosnak kell lennie, munkájának minden egyes sorát át kell hatnia a dialektikus materializmus szellemének, amely nem egy elmélet a többi között, nem egy filozófia a többi közül, hanem új, gyökeresen más és döntő fordulatot jelent az emberiség történetében. Rámutat Zsdánov azokra a nagy és döntő feladatokra, amelyek a tudósokra várnak az új társadalom ideológiájának továbbfejlesztésében. Élesen figyelmeztet bennünket a kozmopolitizmus veszélyére, a nyugati imperialisták rothadt elméleteinek behatolására. Hangsúlyozza, hogy éberren kell ellenük védekezni. A magyar tudományosságunk és éppen a magyar irodalomtörténészeknek is le kell leplezniük a nyugati burzsoá-tudomány hatását és komoly hibákat, hogy ez még nem történt meg kellő élességgel. Zsdánovnak egyes szovjet irodalmi folyóiratokon gyakorolt bírálata is igen fontos számunkra; kérérlhetetlen világossággal rántja le a leplet a formalista esztéticizmus mögé bűvő reakcióról, mutat rá a burzsoá-irodalomnak, az imperialista államok félrevezető és népellenes művészetének hanyatlására. Ugyanakkor leplezi a magas eszmeiség nélkül szűkölködő műveket és a néptől elszakadt, önmagukba zárkózó költőket, a Nyugat minden megnyilvánulása előtt meghajlókat, mint reakciós ellenségeket. Zsdánov Lenin nyomán hangoztatja a pártirodalom szükségét és felhívja a figyelmet az irodalom nevelő feladatára. Művét alaposan megtárgyalta a magyar sajtó is, azonban itt is szükségesnek tartjuk utalni rá, mert meggyőződésünk szerint Zsdánov kristálytiszta eszmei vonalától, kérérlhetetlenségétől kell tanulnunk s követnünk kell a magas eszmeiségért

folytatott harcban, a burzsoá-befolyás elleni küzdelemben. Az ő munkája vezet át bennünket munkánk sok nehéz problémáján. — Az orosz forradalmi demokratikus kritika művei közül N. A. Dobroljubov három tanulmánya jelent meg magyarul. (Orosz realizmus, Szikra, 1948). A három orosz íróról szóló mélyreható elemzés, bár az egykorú cenzura miatt sokhelyütt burkoltan, ragyogóan fejt ki irodalom- és társadalom kapcsolatát, mutat rá a regény- és drámaalakok viselkedésének és jellemének társadalmi rugóira. Fontosak a cikkek a liberális ideológia elleni harcunkban is; bennük élesen válik el a liberalizmus s a forradalmi demokrácia. Ismeretük nemcsak a XIX. század kutatói, hanem minden magyar irodalomtudós számára lényeges s remélhetjük, hogy Csernisevszkij és Belinszkij kritikai és irodalomtörténeti jellegű műveit is nemsokára olvashatjuk magyarul.

A magyar irodalomtörténet területén, a sok negatívum mellett, sok pozitívumot is felmutathatunk. Legelsősorban kétségtelenül legnagyobb irodalomtörténészünk, ideológiai frontunk egyik vezetője, Révai József műveire kell hangsúlyozottan rámutatnunk. Munkáiban (elsősorban : Marxizmus, népiesség, magyarság; Petőfi; Ady) a magyar irodalomtörténetírás számára irányt mutatott; felfedte a magyar irodalom nagy haladó vonalát, a Petőfi-Ady-József Attila vonalat, mesteri módon alkalmazta a magyar irodalom jelenségeire a marxista-leninista módszert. Értékelései, amelyeket a nyelvújításról, Kőlcseyről adott, égető problémáinkat oldották meg s további munkára adnak ösztönzést. Olyan Petőfi-képet mutatott meg, amely évszázados hamisítás után végre az igazi, a forradalmár, a teljes belső és külső szabadságért küzdő Petőfit tárja elénk; Ady-könyve szintén sok év óta vajdó problémát old meg s legújabb Ady tanulmánya, melyet épp társaságunk estjén mondott el, pozitív Ady-képet nyújt számunkra, leleplezve a misztikus és idealista hamisításokat. Munkássága vitán felül a legfontosabb és a leginkább iránymutató a magyar irodalomtörténetben a felszabadulás óta.

Úgyancsak iránymutató számunkra Horváth Márton munkássága; már 1945-ben megjelent nevezetes József Attila-tanulmánya, amely a párt-költészet fogalmát elsőtízben vetette fel és tisztázta nálunk, munkái (Lobogókn, Petőfi, Puskin) azóta is sokszor ádnak fontos útbaigazítást munkánk számára.

»Író diplomataék« című cikkénnk tanulmányozása fontos mindazok számára, akik a magyar irodalom problémáival foglalkoznak.

Irodalomtörténetírásunk más teljesítményeivel következő szemlénk fog foglalkozni.

TARTALOMJEGYZÉK

Sztálin szavai.....	163
<i>József Attila</i> : Petőfi tüze (faksimile).....	161
<i>Fagyjejev</i> : Az irodalmi elmélet és kritika feladatai.....	35
Irodalomtörténet és kritika (Ankét a Szovjetunió Írószövetségében)	184
<i>Király István</i> : Petőfi mint vízvázlató.....	169
<i>Klanczay Tibor</i> : Régi magyar irodalom és folklór.....	205
<i>Lenin</i> : Pártszervezet és pártirodalom.....	29
<i>Lukács György</i> : A mi Goethénk.....	216
<i>Lukács György</i> : Elnöki székfoglaló beszéd.....	1
<i>Lutter Tibor</i> : Shakespeare es a magyar anglisztika néhány kérdése...	77
Magyar Irodalom.....	193
<i>Máthé-Haupt György</i> : Puskin hatása a magyar társadalmi gondolkodásra és irodalomra.....	59
<i>Waldapfel József</i> : Az igazi Csokonai.....	40

VITA

A magyar irodalom korszakai (<i>Barta-Szauder</i>).....	98
A magyar irodalom korszakai vitájához (<i>Komlós Aladár</i>).....	252
Puskin Magyarországon (<i>Sz. Nagy Miklós</i>).....	238
Vita a XVIII. század magyar irodalmáról (<i>Bóka—Szauder</i>).....	242

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Bisztray Gyula</i> : Sárosi Gyula Arany Trombitája.....	287
<i>Dezsényi Béla</i> : A magyar hirlapirodalom 1848—49-ben.....	105
<i>Dénes Tibor</i> : Balzac és a magyar kritika 1858-ban.....	305
<i>Esze Tamás</i> : Két szegénylegény egymással való beszélgetése.....	254
<i>Geréb László</i> : Az igazi Csokonai képéhez.....	266
<i>Gyallay Domokos</i> : Jósika Géza Petőfiről.....	116
<i>Hortai Györgyné</i> : Az elveszett alkotmány.....	282
<i>Komlós Aladár</i> : József Attila és Jiří Wolker.....	317
<i>Komlós Aladár</i> : Kemény és Engels.....	122
<i>Kovács Endre</i> : A szlovák Marseillaise.....	262
<i>Kovács Endre</i> : József Attila és Wolker.....	140
<i>Lukinich Imre</i> : Arany és az 1831-i lengyel szabadságharc.....	118
<i>Nyilas Vera</i> : Petőfi-centenárium a Szovjetunióban.....	280
<i>Pándi Pál</i> : Kortesdalok Táncsics mellett.....	129
<i>Turóczy-Trostler József</i> : A saint-simonizmus magyar visszhangja....	268

MAGYAR ÍRÓK HAGYATÉKA

Arany János néhány ismeretlen strófája (<i>Waldapfel Eszler</i>).....	150
Balassi Bálint ismeretlen levele (<i>Eckhardt Sándor</i>).....	148
Csokonai kiadatlan levelei Festetich Györgyhez (<i>Scheiber Sándor</i>)....	333
József Attila elfelejtett versei.....	156
József Attila kiadatlan verseiből (<i>Szabolcsi Gábor</i>).....	340
Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei 1794-ből (<i>Benda Kálmán</i>).....	319
Krudy Gyula ifjúkori önéletrajzai (<i>Kozocsa Sándor</i>).....	153
Mikszáth Kálmán első nyomtatásban megjelent verse (<i>Zsoldos Jenő</i>)...	338

KRITIKA, BIBLIOGRÁFIA

<i>Szabolcsi Miklós</i> : Szemle.....	343
---------------------------------------	-----

A SZERKESZTŐSÉGNEK 1949 MÁJUSTÓL DECEMBERIG MEGKÜLDÖTT KIADVÁNYOK

- Balzac: Hivatalnokok. Ford.: Szávai Nándor. Franklin, 165 l. 1:20 Ft.
- Chaucer G.: Canterbury mesék. Szerk.: Lutter Tibor. Franklin, 297 l. 26-50 Ft.
- Csernisevszkij: Mit tegyünk? Dimitrov elősz. Ford.: Rákos Ferenc. Bev. Lukács György. Révai, 454 l. 36 Ft.
- Csukovszkij: Tótágas. Ford.: Tóth Eszter. Franklin, 39 l. 7-50 Ft.
- Ének Sztálinról. Szovjet költők versei. Révai, 86 l. 17 Ft.
- Fast, Howard: Az utolsó határ. Ford.: Keszthelyi Zoltán. Révai, 214 l. 15 Ft.
- Fegyin, Konsztantin: A diadalmas esztendő. Ford.: Gergely Viola. Révai I—III. 330, 310. 43-50 Ft.
- Füst Milán: Szakadékok. Révai, 409 l. 34 Ft.
- Goethe válogatott versei. Szerk.: Kardos L., Király I., Vas I. Révai, 267 l. 29-50 Ft.
- Goncsárov: Hétköznapi történet. Ford.: Trócsányi Z. Franklin, 2801 l. 32-50 Ft.
- Hegedűs Géza: Az óceán vándora. Franklin, 126 l. 18-50 Ft.
- Heltai Jenő: Kis királyok. Révai, 185 l. 1-27 Ft.
- Holbach: A leleplezett kereszténység. Ford.: Gáspár Endre. Hungária, 117 l. 12 Ft.
- Hugo Victor: A párisi Notre Dame. Ford.: Benedek Marcell. Franklin, 399 l.
- Illés Béla: Fegyvert a vitézt éneklek. Révai, 158 l. 23-50 Ft.
- Inber, Vera: A teniszpartai város. Révai, 213 l. 1-11 Ft.
- Jókai Mór: Az ar nyember. Révai, 222—226 l. 1-15 Ft.
- Jókai Mór: Fekete gyémántok. Révai, 202—194 l. 19-50 Ft.
- Jókai Mór: Szabadság a hó alatt. Franklin, 310 l. 26 Ft.
- Kaffka Margit: Kis emberek barátcskái. Franklin, 156 l. 18 Ft.
- Kalica O.: Orosz állatmesék. Ford.: Áprily Lajos. Révai, 69 l. 17-50 Ft.
- Karinthy Ferenc: Szép élet. Franklin, 175 l. 8-50 Ft.
- Keszthelyi Zoltán: Az építész dicsérete. Versek. Révai, 98 l. 10 Ft.
- Képes Géza: A szabadság magvetői Puskintól Szimonovig. Versfordítások. Révai, 119 l. 12 Ft.
- Korolenko: Maruszja. Ford.: Határ Gy., Sárváry E., Szöllősy K. Révai, 206 l. 12-50 Ft.
- Leonidze: Sztálin ifjúsága. Ford.: Kardos László és Raics István. Révai, 143 l. 22 Ft.
- Leonov: Sáskajárás. Ford.: Erdődi József. Franklin, 199 l. 19-50 Ft.
- Ljeszkov: Az elvarázsolt zarándok. Ford.: Moly Tamás. Révai, 234 l. 18-50 Ft.
- Mensikov: Az ember keresi a boldogságot. Ford.: Rab Zsuzsa. Franklin, 290 l. 25 Ft.
- Mikszáth Kálmán: A két koldusdiák. Révai, 141 l. 10 Ft.
- Mikszáth Kálmán: Két választás Magyarországon. Révai, 305 l. 16-50 Ft.
- Mikszáth Kálmán: Új Zrinyiász. Révai, 200 l. 1-10 Ft.
- Morgan, Claude: Francia küzdelem. Ford.: Máthé Lydia. Révai, 204 l. 15 Ft.
- Nagy István: A szomszédágas nevében. Révai, 267 l. 22-50 Ft.
- Nagy Lajos: Képtelen természetrajz. Révai, 195 l. 15-50 Ft.
- Noszov: Vidám történetek. Ford.: Tóth Eszter. Franklin, 68 l. 13 Ft.
- Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. I—II. Révai, 268, 238 l. 17-50 Ft.
- Olbrecht, Ivan: Anna. Ford.: Szőke István. Franklin, 211 l. 15 Ft.
- Panfjorov: Harc a békéért. Ford.: Határ Győző. Révai, 311 l. 20-50 Ft.
- Petőfi Sándor válogatott versei. Hidas Antal előszavával, Krásznóvá Anna jegyzetivel. Kijev. »Ragyzszka Skola« kiad., 411 l. 12 rubel.
- Petőfi Sándor: Dicsértések a nép neve. Franklin, 135 l. 6 Ft.
- Racine összes drámái művei. Szerk. és bev.: Illyés Gyula. Franklin, 935 l. 112 Ft.
- Sándor Kálmán: Tolvajok kertje. Révai, 527 l. 41 Ft.
- Scheiber Sándor: Mikszáth Kálmán és a keleti folklore. 76 l.
- Schiller: A haramiák. Ford.: Déry Tibor. Franklin, 191 l. 15 Ft.
- Scott, Walter: Waverley. Ford.: Bókay János. Révai, 487 l. 24-50 Ft.
- Somlyó György: Kérdés és felelet. Tanulmányok. Franklin, 167 l. 17-50 Ft.
- Sós Endre: Karinthy Ferenc, az enciklopédista. Kny. 8 l.
- Sós Endre: Mikszáth, a társadalomkritikus. Kny. 8 l.
- Szalatnai Rezső: Petőfi Pozsonyban. Kny. 12 l.
- Szép Ernő: Lila ákác. Révai, 153 l. 20-50 Ft.
- Sziráky Judit: Változások. Révai, 222 l. 17-50 Ft.
- Tarlé: Talleyrand. Ford.: Szöllősy Klára. Franklin, 232 l. 18 Ft.
- Tersánszky J. Jenő: Rossz szomszédok. Révai, 178 l. 13-50 Ft.
- Tolsztoj Leó: Hadzsi Murát. Ford.: Szöllősy Klára. Révai, 27-50 Ft.
- Tolsztoj Leó: Háború és béke. Ford.: Ambrozovics Dezső. Gudzij N. K. tanulmányával. I—III. Révai, 592, 597, 577 l. 32 Ft.
- Turgenyev: Apák és fiúk. Ford.: Trócsányi Zoltán. Franklin, 209 l. 21 Ft.
- Utolsó üzenet. Francia ellenállók búcsúlevelei. Révai, 147 l. 10 Ft.
- Zola: Germinal. Ford.: F. Rác Kálmán. Révai, 505 l. 21 Ft.

LEGKÖZELEBBI LAPZÁRTA: 1950 FEBRUÁR 10

Ezen szám ára 10 forint

FELHIVÁS ELŐFIZETŐINKHEZ!

Tudományos lapjaink gyors és pontos szállítása érdekében lapjainkhoz mellékelünk megrendelőjegyet az 1950. évi előfizetés megújítására. Kérjük előfizetőinket, a megrendelőjegyet pontosan kitöltve mielőbb visszaszármaztatni sziveskedjenek, hogy kiadványaink folyamatos szállítását biztosíthassuk.

Egyben kérjük előfizetőinket, hogy a felesleges levelezés elkerülése végett átutalásainknál a befizetési lap hátoldalán az összeg rendeltetését tüntessék fel.

Ugyancsak kérjük a címváltozást időben mindenkor pontosan megadni sziveskedjenek.

Az ötéves terv első évének kezdetén eredményes és boldog új esztendőt kíván a

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATKIADÓ N. V.
Előfizetési osztálya